ANYKŠČIŲ GLĖBYJE

ANYKŠČIŲ GLĖBYJE

Vieno krašto rašytojų
kūrybos antologija

Vilnius ■ 2017

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

IDĖJOS AUTORIUS
Rimantas Vanagas

SUDARYTOJAI
Rasa Bražėnaitė, Tautvydas Kontrimavičius,
Skaidrė Račkaitytė ir Rimantas Vanagas

VIRŠELIO DAILININKĖ
Loreta Uzdraitė

KNYGOS DIZAINERĖ
Inga Petrauskienė

PROJEKTO RĖMĖJAS
Anykščių rajono savivaldybė

© A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinis muziejus (sudarymas), 2017
© Rasa Bražėnaitė (sudarymas), 2017
© Tautvydas Kontrimavičius (sudarymas), 2017
© Skaidrė Račkaitytė (sudarymas), 2017
© Rimantas Vanagas (sudarymas), 2017
© Loreta Uzdraitė (viršelis), 2017
© UAB „Petro ofsetas“, 2017

TURINYS

Simbolinis knygos miestas. *Rimantas Vanagas* 6
Konstantinas Sirvydas 8
Antanas Baranauskas 16
Klemensas Kairys 26
Liudvika Didžiulienė-Žmona 32
Juozas Tumas-Vaižgantas 46
Jonas Biliūnas 54
Antanas Žukauskas-Vienuolis 68
Aldona Kazanavičienė 84
Petras Tarasenka 94
Bronė Buivydaitė-Tyrų Dukra 104
Petras Biržys-Pupų Dėdė 118
Antanas Biliūnas 132
Kazys Inčiūra 148
Jonas Ragauskas 158
Stasys Yla 168
Rapolas Šaltenis 178
Juozas Baltušis 190
Stepas Zobarskas 202
Ona Sedelskytė 216
Antanas Paulavičius 230
Teresė Mikeliūnaitė 240
Vytautas Rakauskas 252
Algimantas Baltakis 264
Antanas Drilinga 274
Kęstutis Arlauskas 284
Milda Telksnytė 296
Vygandas Račkaitis 312
Valentinas Zaikauskas 328
Rimantas Vanagas 340
Vytautas Račickas 354
Vidmantas Kiaušas-Elmiškis 364
Valdas Papievis 370
Jurga Žąsinaitė 388

Simbolinis KNYGOS MIESTAS

Rimantas Vanagas

Lietuvos kalnai, dažniausiai piliakalniais vadinami, nė iš tolo negali lygintis su didingais sniegu otais kalnagūbriais. Bet mūsų kalnai – ne gamtos iškelti uolų luitai, o protėvių rankomis supilti milžinkapiai. Tas pat ir su žemės gelmių turtais: neturim aukso, naftos, brangakmenių, užtat ryškiai spindi žmonių talentai, kasdieniai darbai bei įvairiausių sričių, žanrų kūryba.

Anykščių kraštas – unikalus natūralaus gamtos grožio ir dvasios dermės, polėkio ir įkvėpimo pavyzdys. Todėl ir šios knygos idėją sudaigino ne koks nors atsitiktinis siekis įgyvendinti dar vieną skambų projektą, o gausus, turtingas čionykštis literatūros paveldas, jį gyvai, vaizdingai atspindinčios metaforos, palyginimai: Anykščiai – lietuvių literatūros klasikų lopšys, mūsų Šiaurės Atėnai, lietuviškasis Veimaras... Net keista, kaip vadovėlinis rašytojų kraštas iki šiol neturėjo visus mūsų rašytojus aprėpiančio leidinio!

Nerealiame, bet realiame didžiųjų anykštėnų Knygos mieste pirmuoju gyventoju, žinoma, laikytinas Konstantinas Sirvydas, neprilygstamas XVII a. lietuvių kalbos mokovas, vienas lietuviškosios raštijos pradininkų, pamokslų rašytojas bei oratorius. Vien ši pavardė – nė kiek neperdedant – iškelia mūsų kraštą į Lietuvos kultūros, kalbos ir literatūros padanges. O kur dar Antanas Baranauskas, Anykščių šilelio rasa nuprausęs lietuvišką žodį taip, kad pavertė jį dvasios būsena, gamtos giesmės melodija, kuria žavėjosi ir tebesiža vi ne tik visos vėliau gyvenusios lietuvių kartos, bet jau ir arti 20-ties pasaulio tautų skaitytojų.

Jonas Biliūnas, Juozas Tumas-Vaižgantas, Antanas Vienuolis-Žukauskas... Mes užaugome jų kūrybos atvertoje versmėje, aukštaitiškai jausmingoje, graudulingoje, lyriškoje, ribuliuojančioje gamtos virpesiais ir, žinoma, neišvengiamai pamokančioje – kokie ir tegali būti gerų tėvų žodžiai savo gentainiams, įpėdiniams. Štai A.Vienuoliui-Žukauskui Anykščiai buvo ne tik įkvėpimo šaltinis, bet ir gyvenimo būdas su atitinkamais jausmais, kūrybinėmis, kraštotyrinėmis pastangomis bei didžiule atsakomybe.

Matyt, ne atsitiktinumas, kad Anykščių krašto ąžuolų paunksmėje vešliai sužėlė nauji talentai, jų dešimtys. Ateitis parodys, kas iš tiesų kokio „kalibro“ ir „prabos“, jau atsiliko nuo laiko ar jį pralenkė, tačiau ir dabar aišku: visus rašytojus krūvon sudėjus, vargu ar tokiai galingai mažyčio arealo kūrybinei potencijai surastume atitikmenį ne tik Lietuvoje, bet ir Europoje, o gal net ir visame pasaulyje. Taip! Bent šių eilučių autorius analogo nežino. Kodėl nepasididžiavus tuo, ką tikrai išskirtinai vertinga turime?

Taigi, šis sąvadas ir mini antologija lyg ir savaime suprantami. Tiesa, sudarytojams iškilo kai kokių keblumų. Parenkant kūrybos pavyzdžius, teko gerokai pasukti galvą, ar visi jie verti šiandienos skaitytojo dėmesio? Juolab, kad kai kurie autoriai labai skirtingi ne tik stilistikos požiūriu, bet ir pilietine, socialine laikysena – susiėję jie tikriausiai susipeštų... Laimėjo nuomonė, jog ne mūsų valioj koreguoti praeitį; natūralu ir netgi žavu, kad kiekvienas autorius vis kitaip atspindi ir mūsų krašto, ir laikmečio dvasią bei užgaidas. Be to, pirmenybę teikėme anykštietiškai tematikai.

Taigi, šis sąvadas ir mini antologija lyg ir savaime suprantami. Tiesa, sudarytojams iškilo kai kokių keblumų. Parenkant kūrybos pavyzdžius, teko gerokai pasukti galvą, ar visi jie verti šiandienos skaitytojo dėmesio? Juolab, kad kai kurie autoriai labai skirtingi ne tik stilistikos požiūriu, bet ir pilietine, socialine laikysena – susiėję jie tikriausiai susipeštų... Laimėjo nuomonė, jog ne mūsų valioj koreguoti praeitį; natūralu ir netgi žavu, kad kiekvienas autorius vis kitaip atspindi ir mūsų krašto, ir laikmečio dvasią bei užgaidas.

Nelengva buvo ir apsisprendžiant, kas gi laikytinas Anykščių krašto rašytoju? Be abejonės – jame gimęs, kūręs. Bet štai Juozas Baltušis gimė Rygoje, vaikystės vasaras praleido netoli Svėdasų; vėliau, jau tapęs garsiu rašytoju ir atvykęs į Anykščius, kai kada kreipdavosi „mieli mano kupiškėnai“, o nuvykęs į Kupiškį, pasveikindavo skaitytojus kaip anykštėnus... Tačiau jis Anykščiuose parašė bene meniškiausią savo kūrinį „Sakmė apie Juzą“, o toji gatvė, kurioje apsistodavo pas seserį, buvo pavadinta Rašytojų vardu. Išeitų – anykštėnas?

O kokiam kraštui priskirtinas Algimantas Baltakis? Kuris sako: „Mano gimtieji Leliūnai, o tėviškė mano – Strazdiškis?“ Tie Leliūnai – Utenos pusėj, Strazdiškis – jau Anykščių... Be to, poetas išleido visą eilėraščių rinkinį „Strazdiškio elegijos“, tad gal jis jau iš anykštėnų „kelmo“? Panašių peripetijų ne viena ir ne dvi, o jeigu dar pridėtume atvažiuojančius, išvažiuojančius, vasarom pasirodančius kūrėjus...

Belieka viltis, jog Anykščiai nieko nepasisavino, neįžeidė, jei ką nors, gimusį ne Anykščiuose, savu palaikė, o jeigu ginkdie kažką netyčia aplenkė – tą galėtume paguosti, jog šis sąvadas nepretenduoja į vienintelį ir galutinį, baigtinį. Juo labiau, kad daugelis šiandienos rašytojų krauna naujus žiedus, brandina naujus vaisius. Nebūtų nieko keista, jei po šio leidinio pasirodytų ir solidi daugiatomė anykštėnų kūrinių antologija, galbūt ir užsienio kalbomis.

Anykščiai todėl ir yra Anykščiai, kad jų glėbys – neišmatuojamas!

O kokiam kraštui priskirtinas Algimantas Baltakis? Kuris sako: „Mano gimtieji Leliūnai, o tėviškė mano – Strazdiškis?“ Tie Leliūnai – Utenos pusėj, Strazdiškis – jau Anykščių... Be to, poetas išleido visą eilėraščių rinkinį „Strazdiškio elegijos“, tad gal jis jau iš anykštėnų „kelmo“? Panašių peripetijų ne viena ir ne dvi, o jeigu dar pridėtume atvažiuojančius, išvažiuojančius, vasarom pasirodančius kūrėjus...

Belieka viltis, jog Anykščiai nieko nepasisavino, neįžeidė, jei ką nors, gimusį ne Anykščiuose, savu palaikė, o jeigu ginkdie kažką netyčia aplenkė – tą galėtume paguosti, jog šis sąvadas nepretenduoja į vienintelį ir galutinį, baigtinį. Juo labiau, kad daugelis šiandienos rašytojų krauna naujus žiedus, brandina naujus vaisius. Nebūtų nieko keista, jei po šio leidinio pasirodytų ir solidi daugiatomė anykštėnų kūrinių antologija, galbūt ir užsienio kalbomis.

Anykščiai todėl ir yra Anykščiai, kad jų glėbys – neišmatuojamas!

K. Sirvydo biustas Anykščių Šv. Mato bažnyčioje (autorius Jonas Meškelevičius, 1982 m.). Rasos Bražėnaitės nuotrauka

Konstantinas SIRVYDAS

Kunigas teologas, vienuolis jėzuitas, kalbininkas leksikografas, švietėjas.

Gimė 1579 ar 1580 m., manoma, kad Sirvyduose (Anykščių r.) dvarininkų bajorų šeimoje. 1594–1598 m. K. Sirvydas mokėsi Vilniaus jėzuitų kolegijoje, 1598 m. davė įžadus ir tapo vienuoliu jėzuitu. Baigęs noviciatą Rygoje (Latvija), Dorpate (dabar – Tartu, Estija) studijavo retoriką, 1603 m. šias studijas baigė Nesvyžiuje (Baltarusija), 1603–1606 m. filosofiją studijavo Pultusko (Lenkija) kolegijoje, 1606–1610 m. teologiją – Vilniaus universitete. 1610 m. pavasarį jis buvo įšventintas kunigu. 1610–1611 m. buvo Vilniaus universiteto bažnyčios pamokslininkas, 1612–1613 m. – Nesvyžiaus pamokslininkas. 1613 m. grįžęs į Vilnių, apsigyveno akademijoje prie Šv. Jonų bažnyčios ir čia liko iki gyvenimo pabaigos, dėstė Vilniaus universiteto Teologijos fakultete pozityviąją teologiją, buvo Šv. Rašto ir kontroversijų profesorius, sakė pamokslus lietuvių ir lenkų kalbomis Vilniaus Šv. Jonų ir Šv. Kazimiero bažnyčiose. Mirė 1631 m. rugpjūčio 23 d. Vilniuje ir palaidotas Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios rūsyje.

Apie 1620 m. K. Sirvydas parengė ir išleido pirmąjį lietuvių kalbos žodyną „Dictionarium trium linguarum“ („Trijų kalbų žodynas“, lenkų-lotynų-lietuvių kalbos), kuriame buvo apie 6000 lietuviškų žodžių, pirmą kartą pateikiami lietuviški kai kurių planetų ir žvaigždynų pavadinimai. Tai – pirmasis spausdintas lietuvių leksikografijos darbas ir vienintelis lietuvių kalbos žodynas iki XIX a. pabaigos. Jis parašė ir išleido dviejų dalių barokiško stiliaus pamokslų rinkinį – postilę „Punktay sakimu“ („Punktai sakymų“, pirmoji dalis, nuo Advento iki Gavėnios, 1629 m., antroji dalis, Gavėniai, 1644 m.). Jame surinktos įvairių pamokslų santraukos lietuvių kalba, pirmą kartą išspausdintos lotynų raidėmis, o ne gotišku šriftu, su jų vertimais į lenkų kalbą. Ši knyga ilgą laiką buvo naudota kaip lietuvių kalbos vadovėlis. Jėzuitų istorikai mini, kad apie 1630 m. jis išleido ir pirmąją lietuvių kalbos gramatiką „Clavis linguae Lituanicae“ („Lietuvių kalbos raktas“), tačiau šis leidinys neišliko.

Sirvydas – viena universaliausių ir intelektualiausių XVII amžiuje Lietuvoje gyvenusių ir kūrusių asmenybių. Jo darbuose ryškiai atspindėta ne tik daugiakultūrė LDK aplinka, bet ir svarbiausia jo, kaip jėzuito, vykdyta misija – pasitelkus švietimą ir mokslą, skleisti Dievo žodį tautoms per jų nacionalines kalbas, integruojant į jų kultūros terpę svarbiausias pasaulio intelektinės kultūros vertybes. Sirvydo įvairialypei veiklai ir įvairiapusiams interesams apibūdinti neužtenka vieno ar dviejų žodžių: jėzuitų kunigas, Šventojo Rašto žinovas, komentuotojas ir vertėjas, pamokslininkas ir pamokslų rašytojas, kalbininkas, Vilniaus akademijos dėstytojas.

Virginija Vasiliauskienė, Kristina Rutkovska

Kad lietuviškai įmanoma dėstyti sudėtingiausias filosofines ir teologines mintis, išsakyti prieštaringą Baroko žmogaus sielos tikrovę, K. Sirvydas stengėsi įrodyti parengdamas „Punktus sakymų Dievo žodžio“ – pamokslų santraukų, „punktų“, rinkinį – postilę. (...)

K. Sirvydo postilė nebuvo įprastas Evangelijas aiškinančių pamokslų rinkinys. Joje nukrypstama į gana individualius filosofinius ir religinius svarstymus. „Punktų sakymų“ savitumą pabrėžė pats teologas. Pratarmėje jis aiškino, kad norėjęs pateikti medžiagos aukštesnei religinei meditacijai, „naudingiems apmąstymams“, „pamaldiems pašnekesiams“. Pastebėjo, kad jo darbe „yra tokių dalykų, kurie paprastiems klausytojams netinka, o tik mokytiems“. Iš tiesų, „Punktuose sakymų“ K. Sirvydas, pasitelkęs barokinę metaforų, alegorijų, kontrastų kalbą, mėgino aptarti žmogaus egzistenciją, apibrėžti žmogaus esmę.

Darius Kuolys

PUNKTAI SAKYMŲ DIEVO ŽODŽIO

Fragmentai

Marios ženklina mums žmonių gyvenimą žemėje

1. Marios yra karčios, – toks yra ir žmonių gyvenimas: labai kartus ir pilnas vargų.
2. Nenurimsta marios, dažnai siaučia, – taip ir žmonės nerimsta, kovoja, nuolat kariauja, didelius karus sukelia.
3. Vėjai marias maišo ir blaško, – taip ir blogos aistros žmones vaidija, pykdo ir baisias kovas tarp jų sukelia.
4. Mariose viena didelė žuvis mažesnę praryja, – taip ir šio pasaulio galingieji paprastus ir vargšus žmones naikina, kramto, praryja.
5. Marių gelmėse slypi didelės uolos arba dideli akmenys, ant kurių užplaukę, laivai sudūžta, suyra, pražūna, – taip ir tarp žmonių daug yra spąstų ir žabangų, kuriuos vieni kitiems spendžia, vienas kitą apgauna ir pražudo.
6. Juokiasi ir žaidžia mariose didžiulė žuvis, banginiu vadinama, – taip šio pasaulio mariose žaidžia Vėlinas [Velnias], juokiasi iš žmonių, įvairiais būdais juos apgaudamas ir prarydamas.
7. Marios kasdien išsilieja per kraštus ir vėl sugrįžta arba parbėga į savo vietą, – taip ir visi šio pasaulio daiktai ateina ir vėl nueina, tik pasirodo ir greitai išnyksta, gimsta ir miršta, padaromi ir sugenda.
8. Visos upės įteka į marias, tačiau marios nepatvinsta arba nepakyla, – taip ir žmogaus širdis negali pasisotinti sukurtais dalykais, – nors visus nurytų, kąsnis būtų per mažas, negalėtų juo pasisotinti.
9. Rūkais arba migla užsikloja marios, – taip ir žmonių pasaulis rūkų ir miglos pilnas, dėl širdies ūkanų nemato to, ką turėtų matyti.
10. Sako šventasis Raštas, kad Dievas suvystė marias vystyklais kaip vaiką, – visada žmonių pasaulis yra tarsi vaikas, kuris nieko nesuvokia, – reikia jį suvystyti arba surišti, kad nesiaustų.

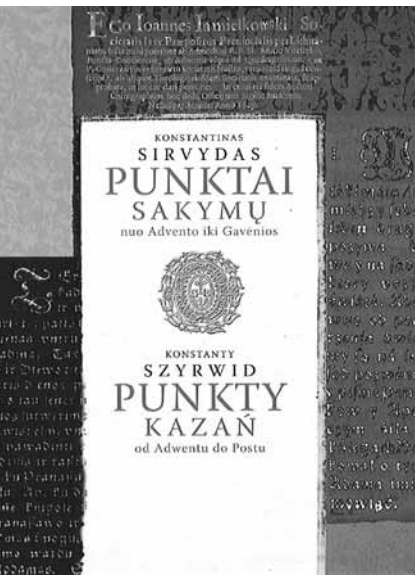

11. Turi marios savo ribą arba žvirgždėtą krantą, prie kurio pribėgusios nutyla ir ten jų bangos sudūžta, – taip pasaulis arba žmonės turi savo pabaigą, prie kurios priartėję pameta savo puikybę, pamina savo širdies išdidumą, baigia siausti. Tas krantas yra žvirgždas, žemė, kapai, karstas, į kurį patekę nutyla ir baigia daryti viską, ką darė.

Žmogus – Dievo paveikslas

Ką laimėtų žmogus, jei visą pasaulį įgytų, o sielą prarastų? Arba į ką žmogus gali išmainyti savo sielą? Pažink gi žmogau, kas esi savo siela – koks didis ir koks brangus.

Kas tu esi? Kuo žmogus Dievą, kaip jo vaizdas, žymi ir rodo?

1. Tai, kad žmogaus siela yra dvasingos prigimties, rodo, kad Dievas, kuris ją sukūrė, yra kūno neturinti Dvasia. [...]
2. Tai, kad siela yra nemirtinga, rodo, kad jos kūrėjas Dievas yra nemirtingas.
3. Turi mūsų siela savyje be galo erdvią išmonę, į kurią gali sutilpti visokios žinios ir nesuskaičiuojami mokslai. Ta sielos išmanymo erdvybė rodo, kad Dievas turi beribę išmintį ir begalinių žinių. [...]
4. Taip pat siela turi gilų ir platų, bedugnį ir bekraštį geismą, – jis gali apimti viską, kas gera, tačiau to geismo nė vienas sukurtas daiktas negali pasotinti – tiktai pats nesukurtas ir neišmatuojamas Dievo gerumas. Ta sielos geismo bedugnė giluma ir tie neprikraunami užančiai rodo Dievą turintį savyje visa, kas gera – visas linksmybes ir amžinus džiaugsmus, kurie pasotina jo švenčiausią geismą.
5. Laisva valia, kuri slypi žmonių sielose, rodo Dievą esantį laisvą ir darantį danguje ir žemėje tai, ką nori, ir kaip jam patinka. [...]

6. Iš savo prigimties mūsų siela nesustodama kruta ir ką nors nuolat veikia. Tuo rodo, kad Dievas nuo pasaulio sukūrimo pradžios veikia ir veikti nesustoja.
7. Žmogaus siela, neatverta ir į dalis nesuraikyta, yra visa ir sveika visame [žmogaus] kūne ir kiekvienoje jo dalyje. Ji pripildo savimi visus [kūno] sąnarius, o vietos neužima. Tuo rodo, kad Dievas yra neatvertas ir nedalomos prigimties, tačiau visas pasaulis ir visi kūriniai yra jo pilni. Jis visas sveikas, visur esantis, niekur neužvertas nei uždarytas.
8. Siela yra išmintinga ir turi savyje visą išmonę, pažįsta visų būdų aukštesnius pojūčius – regėjimo, girdėjimo, uoslės, ir kartu daug numano, ko nei akis regėti, nei ausis girdėti, nei pojūčiai žinoti negali. Tuo rodo, kad Dievas yra visa išmonė ir turi savyje visų būdų, visų žmonių ir angelų išmanymą ir žinojimą. Jis tiek daug ir be galo išmano, kiek nei angelų, nei žmonių išmonė apimti negali.
9. Siela, savo kūne gyvendama, saugo jį gyvą ir sveiką, o kada iš jo išeina, tas tuoj pat ima gesti, pūti ir į dulkes subyra. [...] Tuo rodo, kad Dievas savo galia visada saugo žmonių pasaulį jo būtyje: pasaulis tuoj pat numirtų ir vėl į nebūtį sugrįžtų, jei Dievas savo sergstinčią ranką nuo jo atitrauktų.
10. Siela yra neregima kūno akims. Tuo rodo ir Dievą esantį kūno akims neregimą. Jo juk nė vienas neregėjo ir regėti negali.

Apie žmogaus laisvę

Ar reikėjo Dievui samdyti darbininką vynuogynui prižiūrėti? Atrodo, kad galėjo visus žmones išvaryti dirbti į savo vynuogyną, su jais nesitardamas dėl grašio arba dėl algos už darbą. [...] Vadina mus Šventasis raštas Dievo sūnumis – juk poterius kalbėdami sakome: „Tėve mūsų“. Sūnūs ima savo tėvo turtą ne už kokius nors darbus, bet todėl, jog yra sūnūs. Jeigu jie sūnūs, tada yra ir paveldėtojai arba tėvainiai. Ir dėl šios priežasties atrodo, jog Dievui nereikia mūsų samdyti darbui tam, kad pelnytume grašį, tai yra tėvoniją, nes Dievas yra mūsų Tėvas. Bet šventame rašte yra ir kitų priežasčių, iš kurių matyti, kad buvo reikalinga pasamdyti darbininką ir sutarti arba suderėti darbui už grašį arba algą. [Reikėjo samdyti] todėl, jog Dievas sukūrė žmogų su laisva valia, idant šis galėtų pasirinkti tai, kas jam patinka. Tad davęs laisvę jam pasirinkti tai, ką nori, ir taip, kaip jam atrodo, neverčia žmogaus ir neprievartauja, kad pasirinktų viena, o ne kita. O tokios laisvės kiti kūriniai neturi – tiktai pats žmogus ir angelas iš prigimties turi laisvę arba laisvą valią visiems savo darbams, kuriuos daro laisvai rinkdamasis ir kaip žmogus daro. Nenori tad Dievas įžeisti jo laisvės – perduoda jam veikti laisvai: taip, kaip jam atrodo ir kaip pasirinko. Todėl ir dangaus karalystę siūlo Dievas žmogui kaip grašį – jei susitars su juo ir suderės dėl darbo, žada jam duoti karalystę kaip grašį už darbą, dėl kurio laisvai susitarė.

Apie vyresnybę arba valdžią

Senas ir labai įsisenėjęs yra tasai žmonių būdas rinkti kitus į kokią nors vyresnybę: nežiūrėti į tai, ko pirmiausiai ir labiausiai reikia valdžiai, kad ji galėtų kitus žmones valdyti, bet žvelgti į kitus dalykus, kurie yra ne taip labai reikalingi tam, kuris kitus valdo. Ir todėl labiausiai [žmonės] žiūri, ar tasai, kurį nori išsirinkti vyresniuoju arba valdytoju, yra aukštos giminės, ar augalotas, ar turtingas, ar senos šeimos ir iš garsių namų. Bet aukšta giminė, turtas, drabužiai nedaug padeda gerai kitus valdyti, jei nėra vyresnybei reikalingų gėrybių [dorybių] – išminties, proto, teisybės jausmo ir kitų tokių. Kas iš drabužių valdžiai: ne drabužių, bet galvos išmintingos jai reikia!

Visas didysis pasaulis yra stebuklingas, bet mažasis pasaulis, tai yra žmogus, į kurį Dievas sudėjo arba sukrovė didįjį pasaulį ir padarė jį didžiojo pasaulio rinkiniu – sambariomis, yra daug stebuklingesnis.

Kitos motinos gimdo sūnus ir dukteris tokio luomo arba padėties, kokio yra pačios. Vargšė ir ubagė – gimdo ubagą ir vargšą vaiką, baudžiauninkė – baudžiauninką, bajorė – bajoraitį, kunigaikštytė – kunigaikštį, karalienė – karaliūną. Bet bažnyčia visus gimdo aukštos kilmės, gimdo Dievo sūnus, gimdo dangaus karalystės karaliūnus, kunigaikščius, gimdo šventus ir labai gražius.

Yra ko stebėtis – kodėl patys kilmingiausi ir aukštuose sostuose sėdintys žmonės tiesos nemyli. [...] Dvi tikroves turi tiesa – žiba ir bara. [...] Toks dabar žmonių pasaulis – geidžia tiktai žibančios, o ne barančios tiesos.

Turtingas ir vargšas susitiko kelyje – abiejų kūrėjas yra Viešpats. Todėl susitiko vargšas žmogus ir daug turtų turintis, kad vargšas ir plikas žmogus padėtų daug turinčiam jo naštą nunešti ir nugabenti į Dievo karalystę.

Reikia nukreipti akis į vargšus ir našlaičius, į kiekvieną, kuris nieko neturi, reikia pažinti jų nelaimes, neturtą, nepriteklius, skurdą, badą ir visokius kitus vargus, kaip darydavo šventieji.

Čia duodamas pamokymas šio pasaulio didžiūnams, kad klaustų savo valdinių, ar jiems yra prasikaltę? Ar juos skriaudžia? Tegu su jais teisiasi teismuos, tegu leidžia jiems prieš save ir savo akivaizdoje bylas kelti. [...] Bet nėra jau pasaulyje tokių viešpačių [ponų], kurie noriai leistų savo valdiniams su jais teistis. [...] Čia, pas mus, labai dažnai ne teisybė, bet galybė viršų turi, o valdiniui ir prieigos prie viešpaties nėra.

Kokie yra vyresnieji, tokie būna ir jų valdiniai arba tie, kuriuos anie valdo ir kuriems viešpatauja.

Didžiūnai dėl savo puotų, gėrimų ir pilvo apsunkimo, kiti – dėl brangių ir prabangių drabužių, kuriais rengiasi, dažnai apleidžia gerus darbus. [...] Net atėję į bažnyčią, arba patys savimi stebisi ir į drabužius dairosi, rūpinasi, kad jų nesulamdytų arba nesuteptų, arba vėl, po vakarykštės puotos neišsimiegoję, žiovauja, o savo širdies Dievop pakylėti ir jam kaip pridera melstis negali.

Nusivilk drabužius, ir neteksi savo išdidaus mąstymo, kada išvysi, jog esi žmogus, lygus pačiam mažiausiam, kurį paniekini. Povas, regėdamas savo gražias plunksnas, pučiasi, bet, kada išvysta savo bjaurias kojas, nuleidžia savo ratą ir išleidžia verksmingą balsą. Taip ir turtingas žmogus, žiūrėdamas į tai, kas aplink jį žiba, gali pasipūsti ir labai gerai apie save manyti, bet, kai šalin visa tai nustūmęs, pagalvoja, iš kur jis atsirado ir kur eina, turi nusižeminti ir pripažinti, jog tiesa yra tai, ką Šventas Dovydas sakė: iš tiesų, tuštybė yra kiekvienas žmogus.

Turėk tu gražią ir švarią širdį, ir Dievui patiksi, nepaisant kuo būsi apsirengęs. Ne į tavo drabužius, bet į širdį žvelgia Dievas.

Kuo didesnis esi, tuo nuolankiau su visais elkis.

Tekstus adaptavo
Darius Kuolys

Literatūra 11 klasei : chrestomatija, I dalis. Vilnius : Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 246–249.

A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus fondų nuotrauka

Antanas BARANAUSKAS

Kunigas kanauninkas ir prelatas, vyskupas, rašytojas poetas, kalbininkas, vertėjas, matematikas.

Gimė 1835 m. sausio 5 d. (sausio 17 d.) Anykščiuose. 1851–1853 m. mokėsi valsčiaus raštininkų mokykloje Rumšiškėse (Kaišiadorių r.), vėliau trejus metus dirbo Žemaitijos valsčių raštinėse, savarankiškai lavindamasis. 1856–1858 m. studijavo Žemaičių vyskupijos kunigų seminarijoje Varniuose (Telšių r.), pasižymėjo gabumais ir 1858–1862 m. tęsė teologijos studijas Sankt Peterburgo (Rusija) dvasinėje akademijoje, ten 1862 m. kovo 24 d. (balandžio 5 d.) buvo įšventintas kunigu. Po teologijos studijų Vakarų Europoje trumpai dirbo Sankt Peterburgo dvasinėje akademijoje, 1866–1884 m. buvo Kauno kunigų seminarijos profesorius. 1884 m. birželio 24 d. (liepos 6 d.) konsekruotas vyskupu, 1884–1897 m. ėjo Žemaičių pavyskupio pareigas, 1897–1902 m. buvo Seinų (Lenkija) vyskupas. Mirė 1902 m. lapkričio 13 d. (lapkričio 26 d.) Seinuose, ten palaidotas katedros koplyčios kriptoje.

A. Baranauskas pradėjo eiliuoti 1849 m., rašydamas eiliuotus laiškus, vėliau – dienoraštį. Svarbiausias ir produktyviausias jo kūrybos laikotarpis buvo 1857–1859 m., kai gimė visos jo poemos, tarp jų ir „Anykščių šilelis“, laikomas žymiausiu XIX a. lietuvių poezijos kūriniu. Tai himnas Anykščių žemei, kuriame atsivėrė Anykščių girių ir Lietuvos likimas, sakralinė miško ir žmogaus būtis. Jo jaunystė poetinė kūryba XIX a. buvo publikuojama įvairiuose rinkiniuose, atskirais leidiniais išėjo tik po autoriaus mirties. Senatvėje parašė giesmių, pirmasis išvertė Senojo Testamento katalikiškojo varianto tekstą į lietuvių kalbą.

Antano Baranausko „Anykščių šilelis“ jau pusantro šimto metų pulsuoja lietuvių kultūroje kaip neprilygstamos galios kūrinys. Tai mūsų tautinės sąmonės nušvitimo akimirka – gražiai liūdna, liūdnai graži (kaip seniausiose tautos dainose), iškilminga, aukšta, kupina patoso (kaip kūriniją šlovinančiose giesmėse ir himnuose), gili ir tyli. Svarbiųjų jungčių kūrinys – Adomo Mickevičiaus, Simono Daukanto atgarsiai, ir jau pasigirstantis jauno Maironio balsas. Tekstas, kuris sutelkia ir atveria: ir mes, kurie skaitome „Anykščių šilelį“ po pusantro šimto metų, jau esame jame, jo koduose, šifruose. [...]

Per pora nepriklausomų dešimtmečių įstabusis Antano Baranausko „Anykščių šilelis“ skaitytas iš naujo – ir tyrinėtojų, ir poetų. Svarbiausia, kas atsivėrė, – metafizinė teksto gelmė. Kūrinys priveda prie to, kas yra, bet ko negalima tiesiogiai išreikšti, pasakyti. Prie didžiojo žmogaus nežinojimo, kuris yra visų žinojimų, o pirmiausia kūrybos, versmė: „Dažnai miške lietuvis, ko verkia, nežino“. Būsena, kuri leidžia žmogui būti kosminio vyksmo dalyviu, nes krūtinės ritmas yra ir visatos ritmas: „Atsidusus krūtinė lyg giria linguoja“. Žmogaus sąmonėje turi atsirasti ritminis sinchronas, kad atsivertų kūrybinė galia – įkvėpimas. „Anykščių šilelio“ ritmo bangos: tarp intensyvumo (poemos pradžia), ramumo, kylančio iš giliųjų patirties klodų („Lyg tarytum ramuma teip dūšion įslinko, / Kad net dūšia kaip varpa pribrendus nulinko“) ir rezignacijos (poemos pabaiga). Taip, šilelis niokojamas, nyksta, giesmė užlūžta, bet niekam nepavaldi yra ta galia, iš kurios žmogaus pasaulis atsigauna, prasideda iš naujo – juk šilelis jau buvo kartą atkurtas.

Viktorija Daujotytė

DAINU DAINELĘ

Dainu dainelę, savo giesmelę,
Apie klapatus, vargelius
Lietuvos krašto, ne teip iš rašto,
Dainu senųjų žodelius.

Kalnai ant kalnų, ė ant tų kalnų
Kalnai ir maži kalneliai.
Tenai Lietuva par amžius buvo,
Kaip sako mūsų seneliai.

Ten miškai snaudė, ten meškas gaudė
Kasdien lietuviai iš seno.
Ūžė, braškėjo medžiai nuo vėjo
Ten, kur lietuviai gyveno.

Ant smėliakalnių, ant piliakalnių
Ąžuolai švęsti kerėjo,
Ir tie dievaičiai, kokiuos žemaičiai,
Kokiuos lietuviai turėjo.

Tol už Dauguvos kraštas Lietuvos
Smolensko žemę apriečia,
Už Dunojėlio, kur be šešėlio
Saulelė žmogų apšviečia.

Kijevas, rusai, latviai ir prūsai,
Gudai ir pikti totoriai,
Lietuvą pažinę, vainiką pynė,
Lietuvą dabino padoriai.

Ir labai buvo plati Lietuva,
Daug ana žemių ingijo.
Žmonės laisvingi buvo turtingi,
Niekur nebuvo vergijos.

Vieni didžiūnai buvo galiūnai,
Ant vyresnybės išrinkti,
Ė kiti saldžios klausė jų valdžios,
Visi mažiukais vadinti.

Amžiai sukako, kaip seniai sako,
Ir kiteip virto Lietuva:
Augo didžiūnai, augo galiūnai,
Žmonės vergijon pakliuvo.

Svietas suspaustas, prakaitu plaustas
Prapult ant amžių ketino.
Gavo kantrybę, meilę, stiprybę,
Kaip vierą šventą pažino.

Ąžuolai griuvo, dievaičiai žuvo,
Krito ne viena žinyčia,
Po jais užstojo mokslo duotoja
Lietuvoj – Rymo bažnyčia.

Upė Šventoja griekus mazgojo,
Po krikštui žmonės nekalti;
Skyrė bažnyčioj vyrus trinyčiai,
Moteris – nuometai balti.

Nors ponai spaudė, bažnyčia glaudė
Lietuvos prastus žmoneles
Po savo sparnu, kaip tikrus tarnus,
Kaip tikras savo aveles.

Amžiai sukako, kaip seni sako,
Lietuvoj viso atsėjo:
Jos nudraskyta ponystė krito
Ir kraujo daugal pralėjo.

Miškai išgriuvo, medžiai supuvo,
Ir nuogi laukai atliko;
Žėlimas pievų ir brąsvos javų
Kasmet nualo, išnyko.

Žmonės prispausti pradėjo jausti
Dažnai ir badą, ir marą,
Dievas gelbėjo ir pažadėjo,
Kad nebus ponų ir dvarų.

Štai diena aušta, naktis išlaužta
Nyksta terp prastų žmonelių.
Bet koks mum žodis tiesą parodys,
Koks keliavedys ves kelią?

Ant laiksvės leisti linksmi ir skaisti,
Ko klausys Lietuvos žmonės?
Kas mete laimės išmokys baimės
Ir šventos Dievo malonės?

Nesibijokim, nebėdavokim –
Dievas, ko reikia mum, žino:
Kad bus mum sunku, duot savo ranką
Mum kožnam karte ketino.

Kalnai ant kalnų, ė ant tų kalnų
Kalnai ir maži kalneliai:
Ten tėvai mūsų, ten broliai mūsų,
Ten gyven mūsų seneliai.

Anykščių miestas, kalnais apriestas,
Pakraščiais Šventos upelės,
Lanko bažnyčią visų ūlyčių
Kasnedėl visi žmonelės.

Giesmėm ir maldom, net klausant saldu,
Bažnyčios mūrus siaudina,
Giesmėm malonės ir dėkavonės
Dievišką širdį griaudina.

Ūžia šileliai, kriokia upeliai
Ir kalnai staugia terp vėjų;
Pievos žaliuoja, girios linguoja –
Auklėja kelio vedėją.

ANYKŠČIŲ ŠILELIS

Poemos fragmentas, I dalis

Kalnai kelmuoti, pakalnės nuplikę!
Kas jūsų grožei senobinei tiki?
Kur toj puikybė jūsų pasidėjo?
Kur ramus jūsų ūžimas nuo vėjo,
Kai balto miško lapeliai šlamėjo
Ir senos pušys siūravo, braškėjo?
Kur jūsų paukščiai, paukšteliai, paukštytės,
Katrų čilbančių teip ramu klausytis?
Kur jūsų žvėrys, gyvuliai, žvėreliai?
Kur žvėrų olos, laužai ir urveliai?
Visa prapuolę; tik ant lauko pliko
Kelios pušelės apykreivės liko!..
Skujom, šakelėm ir šiškom nuklotą
Kepina saulė nenaudingą plotą,
In kurį žiūrint teip neramu regis:
Lyg tartum rūmas suiręs, nudegęs,
Lyg kokio miesto išgriuvus pūstynė,
Lyg kokio raisto apsvilus kimsynė!..

Miškan, būdavo, eini – tai net akį veria;
Vat teip linksmina dūšią, ažu širdies tveria,
Kad net, širdžiai apsalus, ne kartą dūmojai:
Ar miške aš čia stoviu, ar danguj, ar rojuj?!
Kur tik žiūri, vis gražu: žalia, liekna, gryna!
Kur tik uostai, vis miela: giria nosį trina!
Kur tik klausai, vis linksma: šlama, ūžia, siaudžia!
Ką tik jauti, vis ramu: širdį glosto, griaudžia!
Minkštučiukai samanų patalai ištiesti
Galvą in save traukia ir liula užliesti.
Uogienojai kaip rūtos kelmais kelmais želia,
Juodas, raudonas uogas išsirpusias kelia.
Ant žalio, rausvo, balkšvo dugnio taškai grybų
Terp medžių marguliuoja iš savų sodybų.
Voveruškų leikelės kur ne kur pro plyšį
Iš po samanų marškos sarmatlyvai kyši.
Čia paliepių torielkos po mišką išklotos,
Čia kiauliabudės pūpso lyg pievos kimsotos,
Čia po eglėm šeimynom sudygę ruduokės,
Čia pušyne iš gruodo išauga žaliuokės,
Čia rausvos, melsvos, pilkos ūmėdės sutūpę, –

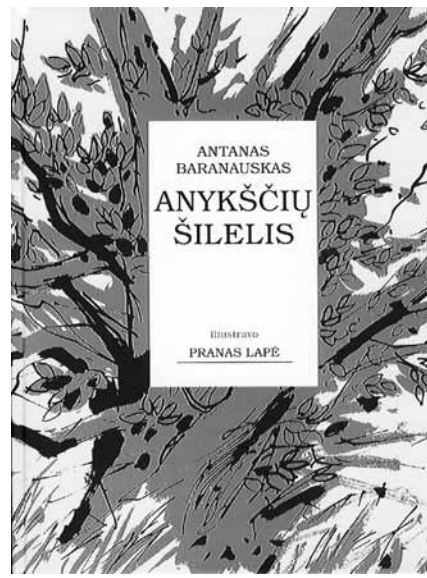

Linksmutės, gražiai auga, niekas joms nerūpi.
Čia kazlėkai pakrūmėm ant piemenų tako
Tartum kupkeliai kniūbšti, kaip Mickevčius sako.
Čia nemunės iš kelmo, lepšiai terp alksnyno,
Čia šalpjonai terp stuobrių dygsta iš skiedryno,
Čia musmirės raupuotos, veršakiai gleivėti,
Čia grybai ir šungrybiai vardais nežymėti.
Anei jų žmonės renka, anei žvėrys graužia,
Jėg bėgdami par mišką galvijai išlaužia,
Arbo patys savaimi suglebę supūsta, –
Iš jų trąšos želmenim aplinkom išplūsta.
Ė iš visų viršesnis auga baravykas,
Valig dainuškos žodžių – „grybų pulkaunykas“:
Platus, storas, paspūtęs, lyg tartum užklotas
Ant kieto, drūto koto bliūdas palivotas.
Greit auga, ilgai esti giminių visokių:
Paąžuolių, raudonikių ir kitų kitokių.

Žali ėgliai kaip kvietkai po dirvonus keri;
Terpu jų kiškiai guli, kropkos vaikus peri.
Krūmai, žole barzdoti, kraštais mišką riečia,
Ir linijos parėjos skersai mišką šviečia.
Alksniai, lepšių sodyba, palaukėm sužėlę,
Šakom kekes riešučių lazdynai iškėlę
Atokaitoj brendina. Ė karklai po slėnį
Terp liulančių paversmių pamėgo pavėnę.
Putinai krauju varva, serbentai po Šlavę
Ir paliūnėm kur ne kur prieglaudą sau gavę.
Baltasai miškas kalnais, kaip tik padaboji:
Čia berželiai kaip meldai Pašlavį apstoję,
Čia visais lapais dreba epušės nusgandę;
Kožnoj klaiką nekantrios žalktyčios atrandi.
Čia ąžuolai ir uosiai prie eglėm sustojo,
Lyg tartum čia žalktienė patį apraudojo,
Kai pieno putos vietoj kraujo puta plūdo,
Ir su vaikais iš savo motiniško sūdo
Medžian gailysta virto – pati egle tapo,
Jaunučiukus aptaisė vaikus rūbais lapo.
Ieva, gluosna ir blendis, grūšia, obelėlė;
Savo seserį skundžia liekna sedulėlė.

Vinkšnos, šaltekšniai, liepai ir nesuskaityti
Kitokių medžių skyriai terp jų išsklaistyti.
Juos tiktai miške augę žmonės tepažįsta,
Daktarai ir žiniuonys, ką po miškus klysta;
Jų lapais, jų žievelėm arba šaknia kieta
Nuo ligų ir padarų gydžia visą svietą.
Ė mum, prastiem žmonelėm, tik žiūrėt patogu,
Kai juos dengia Apveizda žalių lapų stogu;
Kai kožna burbuolytė išsprogsta, suskyla,
Kai žiedų varške šakos obelų pražyla,
Kai pervasar žaliuoja tamsaus šilo šone,
Kai rudeniop lapeliai geltoni, raudoni
Tartum krauju Marčiupio pakalnes aptraukia
Ir kai pliki stabarai pavasario laukia.
Ė pušelės! pušelės tos nesurokuotos!
Tankios, aukštos ir lieknos, viršūnės kvietkuotos,
Ir vasarą, ir žiemą kaip rūtos žaliuoja,
Liemuo liemenį plaka, kaip mendrės siūruoja.
Už pusvarsčio nesmato – toksai tankumynas!
Nors nei laužais, nei šiekštom nežugriuvęs, grynas;
Nei šakelės nudžiūvę nežupynę vietos,
Pušys aukštos ir lygios, tartum nugenėtos.

Ė kvėpimas, jau ką gi! Čia sakais pušelių,
Čia vėjelis dvelkteli su kvapu žiedelių:
Jauti pievos dobilą, baltą ir raudoną,
Jauti ramunes, čėbrus – žoleles dirvonų;
Jauti iš juodo kapčiaus skruzdėlyno kvapą,
Ir iš medžių, iš skujų, iš šiškų, iš lapų
Vis kitoki kvėpalai: kaip vėjelis dvelksi,
Kožno karto kitokiu kvapu užsivelgsi.
Čia samanos su brukniom šileliu užpluko;
Čia medžio žiedų kvapas – lyg sodas pratrūko.
Tartum miškas kvėpuoja nelyginant žvėris,
Savo kvapus po laukus kaip berte pabėręs,
Laukais, pievom atgauna. – Viduj pušynėlių
Jauti sau gražiai kvapą dirvų ir pievelių.
Ir teip visa suminša, vėjeliu praskysta,
Kad nei nosis šių kvapų visų nepažįsta;
Tik tartum giria, pieva ir laukas sustarę,

Iš brangiausių kvėpalų mišinį padarę,
Dievui ant garbės rūko teip ramiai, teip meiliai,
Lyg kad skripkuoja, juokias, gieda, verkia gailiai,
Ė tie balsai visoki teip krūvon susiaudžia,
Kad jų skyrium nežymu, – ė tik širdį griaudžia.

Ai siaudžia gražiai miškas, netil kvėpia gardžiai,
Siaudžia, ūžia ir skamba linksmai, dailiai, skardžiai.
Vidunaktyj teip tyku, – kad girdi, kaip jaunas
Lapas arba žiedelis ant šakelių kraunas;
Girdi, kaip šakom šnibžda medžių kalba šventa,
Kaip žvaigždelės plevena, gaili rasa krinta.
Dėl to ir širdyj visos pajautos nutilsta,
Ramum tykumu malda dūšia dangun kilsta.
Ė kai jau dienai brėkštant rytai šviesa tvinksta,
Rasos pilnos žolynų žemyn galvos linksta,
Tada šilas nubunda, visa yra tyla,
Prasideda pamažu šventa dienos byla.
Kas ten šlama? – Ė vėju papūstas lapelis,
Ėgi gūžtoj nubudęs sujuda paukštelis.
Kas ten treška? – Ė vilkas: dieną mat ažuodžia,
Iš naktinės medžionės par pakrūmes skuodžia.
Ėgi lapė int olą, žąsioką intskandus,
Ėgi barsiukas bėga, išlindęs iš landos;
Ėgi linksmutė stirna par pušyną striuoksi;
Ėgi pušin iš pušies voverytė liuoksi;
Ėgi mat širmuonėlis ir kiaunė juodoja,
Ir visoki žvėreliai po mišką ulioja.
Kas ten taukši? – Ė stuobrį kapoja genelis.
Kas mekena? – Ėgi mat perkūno oželis.
Kas ten šnibžda? – Ė šnypščia iš kelmo piktoja,
Ėgi srove teškena upelė Šventoja.
Kas ten kalbas? – Ė žąsys paupėj gagena;
Ėgi mat lizde starkus pamiškėj klegena;
Ėgi antys „pry! pry! pry!“ priskridę int liūną;
Ėgi kukutis klausia savo pačią, sūnų:
„Ką, ką, ką jums atnešti? Ką jūs kalbat niekus?
Ką, ką, ką, ką? ar grūdus? ar musias? ar sliekus?“
Ėgi mat gegutėlė dairos ir kėtojas:
Čia kukuodama verkia, čia juokias kvatojas.

Skamba tik, skamba miškas: čia volungė Ievą
Trotina: „Ieva, Ieva, neganyk po pievą!“
Čia paupėj „ri-u! ri-u! ri-u!“ tilvikas sušuko,
Čia vėl balsų visokių – lyg trūkte pratrūko.
Vis kitoki balseliai, vis kitokios bylos;
Dagiliai, pečialandos, strazdeliai, čižylos,
Kėkštai, šarkos ir kitos vis saviškai gieda:
Toj juokias, toj vaitoja, ė toj niekus klieda.
Ė už visus viršesnis lakštingalės balsas:
Pilnas, skardus, griaudingas ir, teip sakyt, skalsus:
Skamba, ūžia par krūmus ir vis kiteip mainos,
Ir vis dūšion įsmenga – lyg Lietuvos dainos.
Tie visoki balseliai teip krūvon suplaukia,
Tartum kožnas lapelis čilba, kliauga, šaukia,
Ir sutartinę taiso, ir teip gražiai dera:
Siaudžia tik, tartum siaudžia – rentavimo nėra.
Anei tų balsų ausis skyrium nepažįsta,
Lyg kad ant žalios pievos žolynai pražysta,
Ir visoki žiedeliai teip terp savęs pinas, –
Kad iš tolo tik regis gražus margumynas.

1858 m. Anykščiuos

BARANAUSKAS, Antanas. *Rinktinė*.
Vilnius : Baltos lankos, 1994,
p. 27–33, 40–43.

A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus fondų nuotrauka

Klemensas KAIRYS

Kunigas teologas, rašytojas poetas, politinis kalinys.
Gimė 1836 m. vasario 3 d. (vasario 15 d.) Liudiškiuose (Anykščių r.) valstiečių šeimoje, buvo krikštytas Klemenso Blažiejaus vardais. 1848–1853 m. mokėsi Ukmergės bajorų mokykloje, 1853–1857 m. studijavo Žemaičių vyskupijos kunigų seminarijoje Varniuose (Telšių r.), 1857–1861 m. kaip gabus klierikas tęsė studijas Sankt Peterburgo (Rusija) dvasinėje akademijoje ir jas baigė teologijos magistro laipsniu. 1861 m. birželio 12 d. buvo įšventintas kunigu. 1861–1862 m. tarnavo Rokiškio parapijoje vikaru, 1862–1863 m. buvo Kauno gimnazijos kapelionas ir tikybos mokytojas. Carinės valdžios apkaltintas antivalstybine veikla, 1863 m. birželio 7 d. buvo areštuotas, kalintas Mintaujoje (dabar Jelgava, Latvija) ir Vilniuje, paskui kaip pavojingas valstybei asmuo buvo ištremtas už Uralo. Mirė 1864 m. gegužės 16 (gegužės 28) d. tremtyje Verchoturjėje (Sverdlovsko sritis, Rusija), palaidotas Verchoturjės kapinėse, kapavietė neišlikusi.

Studijuodamas ir vėliau K. Kairys parašė keletą romantinio pobūdžio kūrinių lietuvių ir lenkų kalba, komponavo melodijas savo eilėms, domėjosi lietuvių bendrinės kalbos kūrimu. Išliko jo lietuviškų, lenkiškų ir lotyniškų eilėraščių rinkinys „Zbiorek Rymów i Poezji“ („Eilių ir poezijos rinkinėlis“, 1857 m.). K. Kairio eilėraščių lietuvių kalba adresatai – Antanas Baranauskas ir Pranciškus Viksva. A. Baranauskui skirtas „Geražodis“, sukurtas 1858 m., kaip ir „Anykščių šilelio“ pirmoji dalis, primena abiejų draugų poetinį dialogą. P. Viksvai rašytame „Mielas broliau Lietuvi“ – aiškūs patriotiniai motyvai. Kūriniai parašyti anykštėnų tarme, stebėtinai tiksliai fiksuojant tarmės garsus. K. Kairio kūryba pirmiausiai skelbta „Vilniaus žiniose“ (1906 m.), leidiniuose „Tauta ir žodis“ (1931 m.), „Varpai“ (1944 m.), vėliau išleista knygose: „Ant upės krašto blindelė auga“ (1987 m.), S. Valentas. Klemensas Kairys. Dingę poezijos garsai“ (1999 m.), lenkų kalba skelbta rinkinyje „Litwo, nasza matko mila... Antologia literatury o Litwie“ (1996 m.).

Gražiausias K. Kairio eilėraštis „Geražodis Baranauskui“ (1858), prasidedantis žodžiais „Dienelė brėkšta“, pelnė jam poeto vardą. Lietuvos tautosakos archyvo duomenimis, XX a. pirmojoje pusėje tas eilėraštis buvo prigijęs kaip liaudies daina ir dainuojamas ne vien anykštėnų, bet ir visoje Aukštaitijoje (Utenos, Ukmergės, Panevėžio, Rokiškio, Biržų apskrityse). Pasitelkdamas kaimo kalbos lyrinę poetiką, K. Kairys tapė saulėtekio stebuklą. Jo brėškos vizijoje pakirdusių paukščių balsai („vieversutėlis [...] trumpą naktelę trumpyn nutraukė“, „sušneko žvirblis, sučiulbo skregždė, gegužė sukuko, ir lakštingėlė viduj krūmelio suskambo tarp rūko“) neabejotinai galėjo provokuoti būsimo „Anykščių šilelio“ autorių, atsigirsti ir kito aukštaičio A. Vienažindžio lyrikoje.

Regina Mikšytė

BARANAUSKO DAINELĖS „PAVASARIS“ (LAKŠTINGALAI) AIDAS

Kai pavasarį gamta pabunda
Visuos kampuos ir pašalėliuose, –
Ir jau pasirengus išdabint girias
Žaliu apdaru ir sutviskėti,
Tada netikėtai iš dausų pragysta
Miela ir žavi Giesmė – lyg angelas mergelė,
Giesmė Rojaus Lakštingalo – Dainiaus,
Kuris traukia visų akis.
Ir pratrūksta tūkstantbalse giesme,
Ir sugaudžia galingu choru,
Net iškeroję jausmai apleipsta,
Net trykšta iš širdies džiaugsmo upeliai.
Čiulbėk, rojaus Paukšteli, negailėk balso,
Norėčiau Tavęs klausytis ir klausytis,
Kol išsiskirti lems likimas
Ir nuo Tavo rankos mane atplėš.
Giedok, rojaus Paukšteli, – jau žemėj gegužis
Glosniu žvilgsniu ieško atilsiui vietos.
Tai meilinasi kaip drąsus vaikas,
Tai vėl apsiniaukia pilkais debesimis,
Tai švelniu gegutės kukū atsišaukia,
Tarsi krūtinėn gurkšniais įkvėpdamas orą,
Tai vėl sučyrena vieversio balseliu,
Skelbdamas mūsų išsiskyrimą artėjant.
Giedok, rojaus Paukšteli, su žemės chorais;
Jie nesumaišys Tavo giesmės tonų –
Veikiau pritardami patys kils į aukštybes,
O tada atgims visa gamta:
Giriose nugrimzdus Lietuvos šalis
Apglėbs užkerėta tankme –
Priglaus Giesminyko žvilgsnį,
Vien tik iš gilumos atsidūsės, suoš...
Pievos paklos didžiuosius kilimus
Drąsiam Lietuviui-Giesminykui po kojų,
Tik vienas, stebuklingai nuaustas raštas,
Regis, pradeda tolti...
Visa tai mus pakerės,
Skyrium ar viskas iš karto.
Bet, kai išskirs mus rūsti akimirka, –
Nebeliks nieko – tiktai Viešpats Dievas.

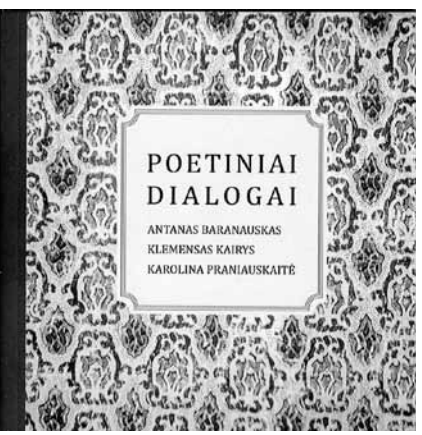

Mūsų krašto miškų Giesminyke!
Kam tu mane vadini Lietuvos lakštingalu?
Pats esi jo vienintelis lakštingalas, –
Pats giedi širdies-maldos balsu.
Tu, matyt, aplenkei jį,
Ir ne be reikalo Tavo giesmė taip anksti suskamba;
Nes tu pranoksti lakštingalo balsą:
Išgirsiu aidint visame pasauly;
Netrukus Tave vainikuos
Jauno lietuviško gluosnio laurais,
Netrukus Tave pažins viso krašto vyrai,
Netrukus Tavo ranką spūstelės mūsų brolių delnas.

K. K.
Varniai 1857,
gegužės 2

GERAŽODIS A. B. DIENOJ VARDUVIŲ

1858 m. Petaburke

Dienelė brėkšta, ir aušra savo skaistų veidą rodo,
Nakčiai ant vietos nekrutant būti, regis, jau nusbodo.
Nerimasčiuodamas vieversutėlis po linksmai dienelei
Trumpą naktelę trumpyn nutraukė, trupindams giesmelę;
Ir pirma daina dangun nueina kožnądien iš anksto,
Kad kožni metai pirma su vaga artojas išlanksto.
Sušneko žvirblis, sučilbo skregždė, gegužė sukuko,
Ir lakštingėlė viduj krūmelio suskambo tarp rūko.
Kur gręži ausį – iš visų pusių girdi giesmės maldą;
Kožnas paukštelis giedot dėl Dievo žino kaip tai saldu.
Šiltas vėjelis, su žiedų kvapu plaukydams po žemę,
Rugiuos braidžioja, net laukai liula, vilnioms aptemę,
Tada pakalnės ir kalnai čiužant gieda vienu tysu,
Lygiai ir miške, nors ūžia, braška, labai ramu-šviesu,
Da ir kvolduotis rasakylėlis, iškėtojęs naštą,
Skaisčias kaip varis rasos akeles nuleidžia ant krašto.
Šitai pražiūro rytai iš miego akia spindulinga,
Kaip driekt šešėlis nudriekė kalną – medžią pakelingą:
Atėjo diena!..
Graži, auksuota dėl Tavęs tapo, o Brolau Tu mano!
Bet kas gi dangaus aprašys dieną, kas, sakau, išmano
Apie linksmybes tas negirdėtas, dėl šventų paskirtas,
Katroms apsemtas tenai gyvena Antanas Pagirtas?

Buvo nebuvo, bet šiandien didžia, labai didžia diena,
Labai patogi dėl Tau, Broleli... Bažnyčia užviena
Ištiesia rankas, pakelia širdį ir balsu maldauja,
Kad nubyrėtų nuo Dievo stalo trupinių bent sauja
Per užtarimą patrono Tavo, šventojo Antano:
Taigi skardesnė jam garbė siaudžia čia ir ant Siono.
Seniai jau trokštu tos dienos Tavo – vat mum ir prašvito.
Dabar tik noriu pajautas savo, kurios širdyj mito,
Brolišku žodžiu prieš Tau atverti, kaip pirmai buvojo,
Gretėn suėjus ir burnai duodant burnai pieną rojaus.
Nieko ant svieto taip tau negeidžiu, Prietelingas Brolau!
Kaip to vieningai, kad tvirtai Dievą aprinktum už dalią,
Kad ugnia degtum jo šventos meilės, lyg apiera čysta.
Rankiotum kvietkus dėl to vainiko, kurs niekad nevysta:
Ir ne tik savo atrastum dūšią tarp draugės šventųjų,
Bet do ir kitas atvestum Dievui – atpirktas Jo krauju.
Dėlto ir prašau Tėvą aukščiausią, idant savo čėse,
Kai jau pamynęs svieto vilionę, arnotą uždėsi,
Zerkolu būtum dėl aprėdimo sau svodbinių rūbų –
Piemeniu geru – Antanu šventu – Jeronimo triūba!
Daugiau Tau visuos tepridur daiktuos tas, kurs visa galia,
Kursai padarė ant juodos žemės tuoj gaivinga – žalia –
Marga – kvietkuita – pilna – vaisinga – drėgna – šilta – šviesu:
Tegul ant galo peržegnos Dievas mūsų tikrą dviesą,
Kad žemums žemės, nei aukštums dangaus jos neišsklaistytų,
Einant tarp duobių, šalyj erškėčių per keliūtę gličią.

K. K.

TAVO ŠIANDIENĄ GRAŽIAUSIA DIENA

Tavo šiandieną gražiausia diena,
Dėl jos ir dūšios kilsta blakstiena,
Nes vardo Tavo pašvaistė šventa
Iš dangaus tiesiai ant tavęs krenta.
Priimk gi, Broli, šį kuokštą šieno;
Nebūč gailėjęs aš Tau nei vieno,
Kad norsgi vieną turėč žolyną
Su žaliais lapais, su vaisiu grynu.
Nebūč gailėjęs nei širdies savo,
Ale par Dievą toj vietą gavo:
Su visu noriu Dievui primesti;
Leisk ją, broleli, tegul ten esti.
Tenai ir Tavo tegul padėta
Kai rožė žydi, žaliuoj kai mėta
Ir kai pijolka visados kvepia,
Ir nigdel nigdel jau nebnuskvepia.
Tau jos neduosiu, ale joj Tavo
Dieve laikysiu kai vieną savo.
Tada aš dvijen Dievui paskirsiu,
Ir Tujej dvijen – kadgi be dirsių!
Ag mumus Dievas taip numylėjo,
Kad kraujo savo nebegailėjo;
Užtat jam turint tūkstantį širdžių
Reikt ataduoti – aš dvie neskirdžiu.
Dabartės, Broli, gal jau nujauti,
Kur Tau vainikai mano sukrauti?
Kol Tau neduodu iš jų nei vieno?
Tik menką sausą šį kuokštą šieno!
Norėč didžiausioj toj dienoj vardo,
Kurioj Tau širdį pajautos ardo,
Vainikais savo Tau apdabinti
Ir tada linksmai Tau apskabinti.
Ale nuo Dievo lauk Tu vainikų:
Kasdien jam spraudžiu našlės skatiką
Ir malonėju, nors neverčiausiai,
Kad Tau laimintų reikaluos gausiai.
Vos paskylėjus saulelei ryto
Arba ant dangaus, melsvai dažyto,
Pražibus žvaigždei jau vakarinei,
Duodu atsdusti už Tau krūtinei.
Ko daugiau geisiu Tau, ar sveikatos?
Duokdiev ir dūšiai – katrai ir cnatos –
Ar ilgų metų? Dalios laisvingos?
Duokdiev ir dalią ten, kur nelinguos
Nei jokie vėjai kančios ir blogo,
Ten, kur pavėnioj dangiško stogo,
Pilni ramumo, laimės, linksmybės,
„Garbė būk Dievui – būk ant aukštybės“ –
Vis gieda himną meilės, vienybės!

Brolis Klemensas

Poetiniai dialogai :
Antanas Baranauskas,
Klemensas Kairys, Karolina
Praniauskaitė. Anykščiai :
A. Baranausko ir
A. Vienuolio-Žukausko
memorialinis muziejus, 2013,
p. 86–89, 105–107, 113–115.

A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus fondų nuotrauka

Liudvika DIDŽIULIENĖ-ŽMONA

Rašytoja prozininkė ir dramaturgė, publicistė, visuomenininkė.

Gimė 1856 m. balandžio 21 d. (gegužės 3 d.) Robliuose (Rokiškio r.). Vaikystėje augdama dvaruose, išmoko visokių amatų, privačiai mokėsi skaityti ir rašyti. Ištekėjusi už švietėjo ir bibliofilo Stanislovo Didžiulio, 1877–1896 m. gyveno Griežionėlėse (Anykščių r.), čia ji platino draudžiamą lietuvišką spaudą, rinko liaudies dainas, tapo kaimo moterų bičiulė ir patarėja, platino sveikatos, namų ruošos žinias. Norėdama išleisti į mokslą visus savo vaikus, 1896–1907 m. ji su vaikais gyveno Mintaujoje (dabar – Jelgava, Latvija). 1907 m. grįžusi į Griežionėles, prižiūrėjo be ištremto šeimininko likusią sodybą, toliau rinko tautosaką. 1915–1924 m. ji gyveno Jaltoje (Krymas, Ukraina), dirbo karo ligoninėje, vėliau padėjo steigti lietuvių tuberkuliozinę sanatoriją ir buvo jos šeimininkė. 1924 m. grįžusi į Lietuvą, senatvę praleido Griežionėlėse, čia ir mirė 1925 m. spalio 25 d., palaidota Padvarninkų (Anykščių r.) kapinėse.

Nuo 1892 m. Žmonos slapyvardžiu L. Didžiulienė bendradarbiavo lietuvių spaudos leidiniuose, juose išspausdino ir dalį savo grožinių kūrinių. 1893 m. ji išleido pirmąją lietuvišką kulinarijos knygelę „Lietuvos gaspadinė arba pamokinimai kaip prigulinčiai suvartoti Dievo dovanas“, kuri vėliau daug kartų buvo perleidžiama. Lietuvių literatūros istorijoje ji laikoma pirmąja moterimi beletriste. Parašė apsakymų, scenos vaizdelių, apysakų, beletrizuotų prisiminimų, dalį tekstų – rusų kalba. Nemažai jos kūrybos rankraščių dingo Pirmojo pasaulinio karo metais, o raštų dvitomis buvo parengtas ir išleistas tik XX a. pabaigoje.

Nors šiandieninio skaityto akimis žiūrint L. Didžiulienės vaizduojamų veikėjų charakteriai kai kur dirbtinokai, ne visiškai išbaigti, nors rašytojos kūryba nepasižymi meniniu brandumu, tačiau jos kūrinių nacionalinis turinys, kiekvieno pareigos Tėvynei, doros ir kultūros postulacija nepraranda reikšmės ir šiandien. [...] Ji pirmoji lietuvių prozoje ėmė kelti nacionalinės inteligentijos pašaukimo, moterų lygiateisiškumo ir švietimo klausimus, atkreipė dėmesį į lietuvių inteligentijos nutautėjimo priežastis. [...]

Kaip ir V. Kudirka savo publicistikoje ir eilėse, taip ir L. Didžiulienė savo beletristiniuose kūriniuose, parašytuose XIX šimtmečio pabaigoje ir XX pradžioje, kėlė tokius pat tautiškumo tikslus, tas pačias lietuvybės ugdymo idėjas. Pirmąją lietuvių moterį beletristę L. Didžiulienę pelnytai galime vadinti tautinio atgimimo prozininke.

Milda Telksnytė, Vygandas Račkaitis

Svarbią vietą Didžiulienės kūryboje užima memuarinės prozos kūrinys „Ką aš beatmenu“. Jis pateikia daug vertingos medžiagos iš autorės vaikystės ir vėlesnių jos gyvenimo laikų, duoda žinių iš lietuvių etnografijos bei XIX a. pabaigos kultūrinio judėjimo, supažindina su žmonėmis, kuriuos autorė artimai pažinojo.

Eligijus Daugnora

KĄ AŠ BEATMENU

Apysakos fragmentai

Ištekėjimas

1877 m. rugpjūčio 25 d. Daugailių bažnyčioj sustuokus, atvažiavau Griežionys‘ Anykščių parapijon ties Indrioniškiu.

Atvažiavus „svetimon šalelėn“, pasjutau inklimpus, giliai inklimpus maurynėn. Ir tai, ko man daugelis mergaičių pavydėjo, dėl ko per dvejus metus daugelis taip rungęs, man vieton išsvajotos laimės davė užsivylimo.

Ir kas dabar daryt? Kas daryt? Žiedai sumainyti, žodžiai ištarti, atgal nebesugrįšiu... Nusiblaiviau ir pradėjau gyvent. Pažįstami ir nepažįstami daug apie mane kalbėjo. Vieni sakė: „Rozumna kobieta, taktyczna kobieta, heroina“. Man tai mažai rūpėjo; tesrūpinau, kad niekas nežinotų, kas mano sieloj daros. Tėveliam rašydavau gražius laiškus apie ūkį, apie darbus, apie kaimynus, kurie par mums būva ir par kuriuos mes būvam, ir buvo neva ramu, neva gera...

Pažinau turtingą mano vyro biblioteką. Dievulėli, kiek čia visa ko gera! Kiek čia turto! Imuos visom pajėgom skaityt ir pajuntu aš su visu „dideliu“ savo mokslu nieko nežinanti, gyvenimo nepažįstanti, gyvenus svajonėm, nežinodama, kas svarbiausia gyvenime.

Prašau vyro, kad man parsiųsdintų kurių pasirinksiu knygų. Sutiko. Užsisakiau daug medicinos, veterinarijos, botanikos, higienos, daržininkystės, apie vaikų auginimą, metodą Froblio, Augusto Ješkes. Ėmiau studijuot ir tame radau sau rimties ir ben kiek naudos. Parsisiųsdindavom iš Varšuvos keletą laikraščių ir nemaža knygų. M. Orgelbrando knygynas kas mėnuo atsiųsdavo katalogus, iš kurių būdavo galima pasrinkt naujausių gerų knygų. Tada atsirado ir Smiles‘o ir Spencer‘io ir daugelio kitų, kurios man davė nemaža naudos.

Bet viena man ėjo labai sunkiai – negalėjau invest namų tvarkos. Lietuvio patrioto namuos lyg piemenys kalba lenkiškai, szlechecku žargonu, net nemiela klausyt. Pavyzdžiui:

Sarcziukowi zadałem apinasriem i wstał ale swiardynia.

Szirmutki kumeliuczek lezie kol i niego; jam zavalisia, to zabije.

Pani przepadszy kaciuk; ieszkałam, ieszkałam, niama; až on na politecce w kiecieluczku zrunginiawszysia stimbiriucek padsubiwszy, kiedy špi, kiedy špi.

Niekaip negaliu pripratint kalbėt lietuviškai. Invedžiau vakarines giesmes, pagiedot ar ką nors gražaus paskaityt. Klausytojai pasirodė mažiau suprantą, negu kadai manieji rokiškėnai prieš keturiolika metų. Ė mergaitės? Bedorės, beprotės. Intarė mane esant suvis prastą, net nemokančią žmoniškos kalbos, kalbančią tik lietuviškai ir visą šeimyną prie to verčiančią.

Mano vyresnybė čia nedidelė buvo. Vietoj anytos čia buvo daugalė šeimininkė, apysenė, pasileidus merga. Vos už dvejeto metų tepasisekė jos išsibodėt, tada ir visa kitu keliu nuėjo. Visa šeimyna kalbėdavosi lietuviškai, kai kurie mokydavos skaityt. Skaitydavom kas šeštadienio vakaras. Keletą sodiečių berniukų mokydavom skaityt, rašyt ir skaičiuot.

Biblioteka

Be ko kita, tai kun. Viskantas inkalbėjo Stasiui supirkinėt ir iš Varšuvos parsisiųsdinėt iš M. Orgelbrando visokių visokiausių gražių ir naudingų knygų. Per ilga Stasys Didžiulis Griežionys surinko tokią biblioteką, kokios kitos nebuvo visoj Lietuvoj, ben provincijoj. Visa, kas buvo rašyta apie Lietuvą lietuviškai ir kitom kalbom, buvo Orgelbrando siunčiama Didžiuliui, jis tokių knygų parankiodavo net iš kitų antikvariatų ar ben jų katalogų atsiųsdavo jam kas mėnuo.

Sunkiau buvo rankiot lietuviškos knygos čia pat iš žmonių. „Priešaušrio“ gadynėj žmonės mokėjo jas vertint ir to turto nenorėjo paleist iš savo rankų. Senų seniausiom knygom iš lietuvių išviliot Stasys

griebės šios priemonės. Žmonės labai buvo reikalingi maldaknygių, ė jų kaip tik nebuvo.

Rusijos pusėj jos buvo draudžiamos spausdint. Tad nuvyko kur ten Kaunan ir tynai dideliu vargu gavo gražių lietuviškų maldaknygių, parsivežė ir ėmė mainais gaut senųjų knygų. Taip ir surinko savo bibliotekon nemaža ne tik senų, bet ir labai retų lietuviškų knygų.

Be to, po sodžius bevažinėdamas St. Didžiulis ėmė užrašinėt lietuvių folklorą: dainas, mįsles ir t. t. Visu tuo, kaip ir knygom, ilgai naudojosi mūsų mokslininkai.

A. Baranauskas

Kas jo nežinojo, kas jo nepažino? Tai buvo šventas žmogus ir nors jis seniai jau miręs, dar ilgai gyvens žmonių atminimuos. Tiesa, klierikai jį neperdaug mylėjo, bet ir jis in klierikus labai kritiškai žiūrėjo. Dažnai sakydavo:

– Daug yra pašauktų, maža išrinktų.

Aš vieną kartą kun. B. paklausiau apie vieną pažįstamą klieriką. Atsakė:

– Et, nenorėjo žemės art, nuvažiavo seminarijon.

St. Didžiulis labai plačiai susirašinėjo su mokslavyriais, su knygų rinkėjais ir k. t. Bet daugiausiai ir dažniausiai draugavos su kunigais, ė su kun. A. Baranausku daug bendrų dalykų turėjo: gavo persrašyt jo kalbomokslį, Sintaksį ir visas daineles ir giesmes. Dar man atvažiavus, ateidavo labai meilūs laiškai, kur St. Didžiulis būdavo vadinamas „Mielu Broliuku“. Kiek kartų atvažiuodavo Anykščiuos‘ unt savuosius pasviešėtų, vis ir unt mum su broliu Jonu atvažiuodavo. Tai buvo mum didelė garbė, nes Jo Malonybė mažai kur teslankydavo. Tapęs Vyskupu, Indrioniškio bažnytėlėj krikštijo Didžiulių dukterį, o po pamaldų buvo iškilmingų pietų drauge su mylimuoju savo broliu Jonu. Paskui tik tie geri santykiai nutrūko, paintrigavus vienam asmeniui, kuriam teko gelbėt savo šlovė ir kurs pavydėjo...

Anykščių miestas iš senų laikų valdės Magdeburgo teisėm, vadinas, turėjo savivaldybę. Ten žmonės buvo laisvi, niekieno nevaržomi, niekieno nespaudžiami. Dalis anykštėnų buvo atėjūnai: Laskauskai, Senkauskai, Šumilos ir Baranauskai, – visi paskui virtę tikrais lietuviais, nė nebežinančiais savo prabočių, iš kur yra kilę. Bet a. a. Jonas Baronas (taip juos vadindavo anykštėnai) pasakojo, jų tėvelis turėjęs kokius ten popierius, kuriuos rūpestingai saugodavęs. Namam degant ir jie sudegę. Mum Baronus lankant, jie gyveno gražiuos naujuos namuos. Buvo graži šviesi gryčia, didžiulė seklyčia ir miegamasai kambarėlis kunigui, kurs atvažiuodamas namie, ne klebonijoj gyvendavo. Tik vyskupu tapęs, vienatinį kartą, pirmą ir paskutinį, buvo sustojęs klebonijoj.

Anykštėnų, laisvų žmonių, kultūra buvo daug aukštesnė už jų brolių vergų; jie visi mokėjo skaityt, kai kurie mokėjo net rašyt. Jonas Baranauskas, kai aš jį pažinau, jau nebejaunas žmogus, mokėjo skaityt, rašyt lietuviškai ir lenkiškai. Tai per 1863 m. sukilimą Baranauskų Jonas ir Anupras buvo išvežti Sibirijon ligi gyvos galvos ir tik po pirmojo manifesto, kas dar buvo likęs gyvas, sugrįžo, tarp jų abudu Baranausku, Medžiuoliai ir k. t.

Geri santykiai su šiaisiais paliko ir vyskupui mirus. Kartą p. Jonas skundės, kanauninkai jį nuskriaudę. Buvo likę vyskupo Antano daugybė raštų; juos Jonas norėjęs pasiimt brangiu paminklu, bet K. K. sukrovę visą didelin čemodanan ir kun. Dambrauskas pasakęs:

– Apie šituos daiktus jūs nieko nesuprantat, tai jie tegul sau paslieka par mane.

Ir taip bėdojo žmogelis:

– Nieko man mano brolio, garsaus rašytojo, neteko, tik štai šitos eilutės, visos jo ranka rašytos, bet lenkiškos, ne lietuviškos, dar jaunų dienų.

Ir parodė dvi nemažas aptaisytas knygas. Didžiulis buvo jų turinį nusrašęs, bet dabar tų nuorašų nebėra.

DIDŽIULIENĖ-ŽMONA, Liudvika. *Raštai* : t. 1. Vilnius : Pradai, 1996, p. 443–446, 464.

SVETIMI GIMINĖS

Apysakos fragmentas

„Broli, broleli! Broli jaunuolėli! Kada sugrįši savon šalelėn...“

Griaudžiai siaudė gaili daina lyg tartum skunda griaudinanti širdį ir šaukianti iš akių gausias ašaras, lyg tarytum rauda lydžianti numirėlį amžinan atilsin. Nemalonus ratų dardėjimas pritarė, geriau sakant, ne pritarė, bet rikdė ir gadino gražią senos dainelės, kurią dainavo ne sesutė brolį rėdydama, karėn išleidžiant, bet brolis, brolis brolį išleidžiąs ir lig gelžkelio stoties jį palydžiąs. Tiesa, retas tai atsitikimas, kad brolis brolio išvažiuojančio gailėtų, dagi jį apraudotų. Dažniausiai vienam broliui kur nors prasišalinant, kitiems liekantiems tik džiaugsmai: nereikės dalintis – žemės skaldyt. Šiedu broliu kitonišku buvo. Jie sūnai senojo Valio, rimto, protingo, visoje apylinkėje gerbiamo Pašilių sodžiaus ūkininko. Nuo mažumės jiedu gražiai auginti, nuo mažumės pripratinti vienas kitą mylėt – vienas kitam nusileist, vienas kitam padėt ir reikale užvaduot.

– Jurgiuk, neskriausk Joniuko, tu jau toks didelis, pasigailėk mažučio. Joniuk, nusileisk Jurgiukui, jisai didesnis, tu mažas, tu da suspėsi, – taip kalbėdavo motutė, ir Jurgiukas su Joniuku lenktim rūpinos vienas kitam visuomet daryt smagumą. Joniukas, pamatęs, kad Jurgiukui kokia jo titė patinka, tuojaus siūlė:

– Imk, Jurgiuk, imk, tu didesnis, tau reikia, aš da suspėsiu, aš mažesnis.

Jurgiukas gi gynės:

– Turėk, Joniuk, turėk, tu mažutis, tau labiau reikia, aš sau gausiu kitą, aš didelis.

Taip augo tiedu broliuku, ė, kai jiems paaugėjus, tėvai paketino būtinai jų vieną leisti mokslan, Joniukas atsiliepė:

– Jurgiuką, tėveliuk, Jurgiuką vežk miestan, Jurgiuką leisk mokyklon, aš mažesnis, aš suspėsiu.

Jurgiukas gi kalbėjo:

– Tėveliuk, Joniuką vežk miestan, Joniuką vežk mokyklėn, jisai mažesnis, darbo dirbt negali, mokytis galės gal geriaus neg ašei!

Ilgai motina su tėvu kalbėjos, ilgai tylomis tarės, ji patarė Jurgiuką leist mokslan, esąs gabesnis, tvirtesnės atminties ir prie knygų didesnį norą turi. Tėvas kitaip manė, Joniuką gabesniu laikė.

– Leiskim dabar Jurgiuką, ė kai pasiūgės, daugiau proto insigis, leisime ir Joniuką.

– Et, žmon, niekus svajoji, kaip aš galėsiu leist mokslan du sūnu, kad vargiai vienam suteksiu. Leist Jurgiuką, samdyt berną, čia vėl nuotrūkis.

– Teisybė, – tarė motina. – Bernui algą mokėt, dangą (rūbus) duot, ė toks bernas kiek suvalgo ir pats to nevertas. Pasamprotavę, apsirokavę nutarė Joniuką leist mokslan. Nutaryta – padaryta.

– Joniukas bus mokytu, Joniukas bus kunigėliu, – kliaugėjo Jurgiukas, ė ašaros jam iš skaisčių akyčių lyg žirniai riedėjo, gal gailėjosi broliuko – draugo nebeturėsiąs, gal ben kiek pavydėjo, kad Joniukas bus kunigėliu, ė jis prastu artojum, ė gal tiktai troško ir jisai gražaus žipono su blizgančiomis sagutėmis ir kepurės su žvaigždėmis kaktoje.

Joniuką Valys išvežė mokyklėn, ė Jurgiukas tvėrės už žagrės, dalgės ir kultuvo, pelnyt pinigus, kad Joniukas, mieste gyvendamas, nieko nestigtų. Metai po metų ėjo, broliai augo, džiaugės tėvai Jurgiu artojėliu, džiaugės Jonu „studentėliu“. Joniukas mokinos gerai, kasmet parvežđamas gražius liudijimus ir daugybę žinių visokių, džiugino tėvus ir brolį, kurs, perdien prie arklo ir akėčių nuvargęs, puldavo prie Jono knygų ir vietoj poilsio skaitydavo per ištisas naktis.

– Kaszin, tėvai, kuriam mūsų sūnui geriaus tiktų būt kunigu, Jonui ar Jurgiukui? Matyk, kaip tasai puola prie knygų, skaito ir skaito be poilsio, ė Joniukas, nors mokytas, knygos rankon nepaima.

– Jam jau per daug nusibosta mokyklėje tos begalinės knygos, dabar džiaugias, kad jo niekas prie jų nespiria, tik pamislyk, tiek knygų, tiek knygų ir visas jam reikia išmokt, visas žinot.

– Oi tas mokslas, tas mokslas! Kaip brangiai jisai apsieina.

– Ką padaryt, be ko negalima, tai negalima, kai Jonas liks kunigu, tai nebe jis iš mūsų, bet mes iš jo lauksime.

– Duotų tai Dievulis! – rankas sudėjus atsiduso motina.

Metai ir da metai. Štai ir apsiniaukė giedrusai dangus Valių šeimynos. Joniukas, šeštą kliasą gimnazijos baigęs, atsisakė eiti kuniguos. Motina su ašarom kalbėjo jam:

– Sūneli mielas, jūs da buvote neužgimę, aš inžadėjau būtinai vieną leisti kuniguos, tu negali, tu neturi tiesos laužyt mano inžadą, turi klausyt tėvų, pasilikt kunigu turi būtinai.

Tėvas rūstus, kokio sūnai niekad nebuvo regėję, veidas jo susiraukšlėjęs, akys įdubusios tartum per vieną dieną ūmai paseno, metė žodžius lyg akmenis:

– Kaip balon tiek pinigų inmečiau!

Ir daugiaus nė vieno žodžio Jonui nepasakė, vaikščiojo rūstus, apsiniaukęs ir dažnai dūsavo galvą suėmęs. Motina matomai nyksta, sublogo ji, išbalo, akys nuo

dažno verksmo paraudo, aptemo. Kenčia ir Jonas, liūdnas slankioja tyliai lyg šešėlis, bijo jisai susitikt su tėvais, nedrįsta prisiartinęs išaiškint, išpasakot savo jausmus, savo sielvartą. (...)

Jurgis, nuo kurio šiemet Jonas laikėsi toli, lyg bijodamas ir nuo jo užgirst nemalonių sau kalbų apie seminariją, labiausiai atjautė kančias mylimo broliuko. Ir jam pačiam nesmagu buvo prie tokių šeimynos santykių. Buvo mėginęs tėvus perkalbėt, permaldauti, bet veltui. Jonas kalbinamas taipogi atsakė jam šaltai:

– Nekalbink manęs, aš nuo jūsų nieko nebereikalauju, jūs man ne giminės, jūs man svetimi, su lengva širdžia mirsiu, žinodamas, kad manęs nieks nesigailės... Mano gyvenimas ir aš pats čia niekam nesu reikalingas.

– Čia, brol, tavo kalba nevyriška, ė užmanymas dėl menkų šeimyniškų nesutikimų prarast gyvenimą nevertas protingo žmogaus.

– Ko bus vertas toks gyvenimas be liuosybės, be laisvės...

– Kovot su bangomis, irtis ir veržtis pirmyn prie šviesos, prie laisvės – tai ir yra svarbiausia gyvenimo užduotė. Ne tam duotas mum gyvenimas, kad jį lengvai, taip beprotiškai prarastumėm. Gyvenimas ne vien mūsų savastis, bet ir visuomenės, kurią privalome sergėt, ir dorai jį suvartot. Gyvenimas tai paskola, iš kurios turime ataduot ataskaitą.

– Gražūs tavo pamokslai kitaip ant manęs neveikia, tiktai erzina.

– Be reikalo. Galėtum neniekint kalbos brolio, nors nemokinto, bet kaipo vyresnio, labiau prityrusio.

– Bepigu tau taip šaltai samprotaut, kas kitaip pripratęs, kieno reikalavimai siauri.

– Praplatinimas ar susiaurinimas reikalavimų nuo mūsų pačių priguli. Taip, taip, – kalbėjo Jurgis sunkiai atsidusdamas, – turime taikintis su sąlygomis.

– Tas ne man, ne man! Neturiu nei spėkų, nei įnagių kovai su gyvenimo bangomis, taikintis gi su bjauriomis sąlygomis nenoriu, vienas man kelias beliko numirt. Numirti! – karščiavos Jonas.

– Gyvent, dirbt ir visuomenei tarnaut. Toks turi būt mūsų devizas, – tarė Jurgis, tvirtai brolį apkabindamas. Po keleto su broliu pasikalbėjimų Jonas ben kiek nusiramino ir ėmė rengtis važiuot gimnazijon. Jurgis parūpino reikalingus pinigus ir pažadėjo visuomet reikale jam padėt. Jonas buvo mėginąs atsisakyt, bet brolis, meiliai jį bučiuodamas, kalbėjo: „Imk, broliuk, drąsiai, tai mano nuosavi skatikai, nenori dovanos, tai teesti kaipo paskola. Gyvendamas sugrąžinsi“.

Atsisveikinant tėvo niekur nesurado, motina liūdna priėjus prie ratų kokį ryšulį įdėjo ir, padavus ranką pabučiuot, tarė:

– Joniuk, sūnau mano, pamislyk gerai, ką daraąs, da ne vėlu, da laikas, Joniuk, sūneli!

Ė arkliai nekantrūs, Jurgio paleisti, nubėgo, nunešdami abu broliu.

Kitąvasar nebeatvažiavo Jonas tėviškėn pailsėti, pas svetimus rado jis prieglaudą ir šiokį tokį uždarbį. Neramu jam tarp svetimų, kartais trošku, kartais šalta, pasilgsta jis giminės namelių. Pasilgsta motutės augintojėlės, kurioji kaskart išlydėdavo jį su raudomis, ė sutikdavo su džiaugsmo ašaromis! Pasilgsta jis tėvo, nors rūstaus ir atkaklaus, bet doro ir valyvo žmogaus, pasilgsta brolio – draugo mylimojo, sueina jį retkarčiais, trumpam laikui, nebegali širdingai su juo pasikalbėt, savo jausmais ir mintimis pasidalyt nesuspėja. Taip praėjo vienos vakacijos, kitos ir trečios, Joniukas tapo ponu Jonu, universiteto studentu. Tėvai su laiku išaiškino sau ir suprato priežastis, dėl kurių Jonas buvo atsižadėjęs eiti kuniguos, atleido jam, pagaliaus už nuodėmę nebeskaitė, bet Jonas jautė savyje didžias permainas. Koks tai atšalimas apėmė jį, nebegalėjo jis kaip seniaus su tėvais meiliai, atvirai kalbėtis, savo mintimis ir jausmais pasidalinti, jis tarp jų jaučiasi svetimu ir in juos žiūri kaip in svetimus. Stiprūs šeimyniški ryšiai sutrūko, šilta šeimyniška meilė išnyko nebegrįžtamai. Vieną brolį jis tebemyli, su broliu jisai ir kalbą turi, nors retkarčiais. Dažniausiai savame kambaryje užsirakinęs knygas skaito. Tėvams toks užsilaikymas mokyto sūnaus keistai išrodžia, kartais jiems labai liūdna esti, bet gi raminas vienas kitam inkalbėdami:

– Girdi, jisai labai mokytas – ką su mumis prastais žmogeliais kalbėsiąs, – sakė tėvas.

– Jisai jaunas, mes seni, taip jau turi būt, – raminosi motina.

Ė kartais Jonas ataveža jiems iš miesto kokių mažmožių, tai motinos džiaugsmas būdavo neišpasakytas.

– Ne tik nuo mūsų nieko nereikalauja, da ir mums dovanas perka, tai ben vaikas! Tai ben sūnus! – gyrės tėvai kaimynams, bet ką jautė jų širdis, nežinia.

Keletui metų praėjus, Valių šeimyna suvis susitvarkė, visa ėjo „geruoju“, ė šiemet tai džiaugsmų net ir per daug. Jurgiui, vedusiam turtingą ir gražią pačią, gimė sūnus. Kūmuos pakviestas atvažiavo Jonas. Atvažiavo jisai iš tolimos šalies, kur gerą vietą turėjo, atvažiavo ne bet kaip, atvažiavo ponu, dideliu ponu, puikiai išsirėdžiusiu. Tėvus, brolį ir brolienę ne rublinėmis, bet šimtinėmis apdalijo, be to, atavežė tėvams puikius ilgus rūbus, kokius Kitajaus karalius tik šventėm vilki, gryno šilko. Seniukai ne tik vilkėt, bet ir čiupinėt bijo, kabinas, lempa prie šiurkščių rankų. Brolis gavo aukso laikrodėlį, ė brolienė didelę šilko skarą, kokios nei staršinienė, nei kunigo panytė neturi, visa Laumės juostom išmarginta, ė spurgai – pusvuolakčiai gryno šilko, net gurgžda, rankoje spaudžiant. Namiškiams džiaugsmas ir didžiavimasis tokiu sūnumi ir broliu. Kaimynai vieni stebis, kitiem pavydu, treti net blogus liežuvius valion paleido:

– Valių Jonas netiesium keliu taip turtingas tapo. Kodėl Vanagiukas? Kodėl Šikšniukas? Nors jau keletas metų, kai mokslus baigę, nieko namo neatveža?

Neteisingos buvo piktų liežuvių kalbos. Jonas, sunkiai dirbdamas, ėmė didelę algą, pildė jis ben tris tarnystes: teisdario, teisėjo ir notaro, papratęs gi su mažuma apsieit lig šiolei, da nespėjo ištvirkt. Ė gal ir neištvirks niekados?

Puikias krikštynas iškėlė Valiai pirmajam anūkui. Svečių sukvietė daugybę, prie progos rūpėjo jiems pasigirt sūnum – ponu, kurs nors ir ne kunigas, bet tiek dovanų, tiek turto privežė, ė dar priveš toliaus pagyvenęs? Linksminos svečiai ir viešnios, gėrė už sveikatą naujai gimusio, kuriam ir vardo parinkt negalėjo. Vieni nori duot vardą tėvo, kiti – senelio, moterys būtinai kokį „tropnų“, nepaprastą vardą, ir jisai būsiąs tikrai nepaprastu vyru, gal krikštatėviu paseksiąs. Visos tetulės ir motina norėjo, kad būtų Topalys, Napalys ar Lizijušas, bet kūmas patarė, kad būtų Viktoras, ir visi sutiko.

Keletą savaičių pasiviešėjęs pas savuosius, važiuoja Jonas atgal šiaurion šalin. Šiaurėn, ton baision šiaurėn, kurion savaime be nuožmios prievartos žmogus liuosas neišdręstų keliaut tenai gyventų. Šiaurėn, kurios vienas paminėjimas šiurpuliais nukrato. Jonas važiuoja. Važiuoja niekieno neverčiamas, niekuomi nesuvaržytas, važiuoja su tikėjimu ir vilčia nusipelnyt tenai daug pinigų. Žemokas tai idealas žmogaus inteligento, puikiai baigusio mokslus, su vargu bekovojant. Nenusakoma žmogaus psichologija, vieni kokias atsineša gimdami ant svieto doras ar ydas, su tuomi pasilieka lig grabo lentai, kiti gi mainosi. Mainosi periodiškai ir atmainos juose esti visokios: vieniems pirma prie blogo, vėliaus prie gero, par kitus – pirma prie gero, vėliaus prie blogo linksta. Prie tokių žmonių ir Jonas prigulėjo. Būtų buvęs jisai draugu liaudies, sūnumi tėvynės, jei ne stulpu, tai šulu ar nors ramsteliu visuomenės. Dabar jisai ant tako prie visuomenės nulių, ė dar blogiaus – erkių dėlei visuomenės. Ė gal aplinkybės ar gero vėjo užpūtys blokš jį atgal ant tiesaus kelio, laikas tą parodys.

Be žado važiuoja abu broliu, grečium sėdėdami, matyt, sunkios mintys slegia jiems krūtinę. Skaistus, gražus veidas Jurgio, šiandien nepaprastai apsiniaukęs, susiraukšlėjęs, jo akys, gražios mėlynos akys žiūri liūdnai in švelnutį lyg mergaitės veidą Jono, labai šiandien išblyškusį ir pertrauktą. Gaila Jurgiui brolio Joniuko. Lydėdavo jį mažutį gimnazijon važiuojantį, lydėdavo studentą universiteto, lydėjo pagaliaus aniemet ton pačion šiaurėn važiuojantį, bet niekad nebuvo taip sunkių minčių kankinamas kaip šiandien. Jonui taipogi nelinksma, bet nebeiškęsdamas mėgina pertraukt nemalonią tylą.

– Gražūs šiemet javai, – atsiliepia.

– Gražūs, tai gražūs, bet ne visiems mūsų teks jų ragaut, – trumpai atsako Jurgis.

Gavęs šiurkštų brolio atsakymą, Jonas galvą nuleido ir ėmė pusbalsiu niūniuot kokią tai dainelę. Jurgis, būk pritardamas jam, uždainavo savo stipriu, vyrišku balsu liūdnai ir griaudžiai:

Broli, broleli, broleli jaunoulėli,
Kada sugrįši savon šalelėn?

Štai stebuklinga galybė senos dainelės stūmė abu broliu vienas kito glėbin. Tamsūs debesiai, ant jų širdžių susirinkę, pasiliejo gausiomis ašaromis. Valandėlę broliai apsikabinę sėdėjo. Ašaros nubirusios ben kiek širdį atleido, ir Jurgis prabilo:

– Nevažiuok, Jonai, nevažiuok! Dar kartą tavęs prašau, pasilik savo šalyje, tiesa, pelnas čia mažas, bet tu vyras mokytas, būsi čia advokatu, su laiku gal ir žemiečių viršininku tapsi. Ė kad viršininku ir neliktum, vis darbo užtektinai rasi. Matai gi koks mūsų kraštas vargingas, tamsus, ė kam noras mums padėt? Kam noras mūsų žmonelėms šviesą parodyt? Negi atėjuoniams rūpi mūsų gerovė? Vienutinis jų troškimas, vienutinis jų noras sau kišenes prisikimšt. Taip, kaip sveikas sakais važiuojąs šiaurėn pinigų susidėtų. Nerūpi tau ano krašto nei jo gyvenimo buitis, nei gerovė, jie tau svetimi ir svetimais pasiliks, nei jų kalbos, nei papročių nepažįsti, žiūri in juos kaip in puslaukinius. Ė jie tave laiko savo priešu, išnaudotoju ir neapkenčia tavęs taip, kaip mes neapkenčiam visų čionai vyresnėlių, mūsų kailius beplėšiančių ir mūsų kraštą betemdančių.

Pasilik, broli mielas, tiesa, pelnas čia mažas, bet nuopelnas didesnis. Atsimink, ką seniaus kalbėdavai: „Kad ben laimingai mokslus užbaigt, rūpinsiuos dirbti saviesiems, juos šviesti, jiems gelbėt ir padėt atsikelti iš to purvyno, girtuoklystės, tinginio, prie ko nors prakilnaus, aš jiems padėsiu susilygint su kultūriškiausiomis tautomis pasaulės“.

– Teisybė, tai buvo mano vienutinė svajonė, ir dabar aš to neatsižadu. Saviesiems tarnaut – tai mūsų priedermė, bet dabartiniame laike sunku, negalima, gerai apsvarstęs patyriau, kad čia, amžių pragyvenęs, nieko gero sau nei visuomenei nepadarysiu, svetur patarnavęs – pinigų užsidirbsiu, čionai sugrįžęs žemę nusipirksiu, tada jau kitoks bus čia mano balsas, kitokia spėka. Ė dabar da menkai ką galiu, galėčia įkliūti...

– A! A! Kaip samprotauja mūsų mokslo vyrai! Ar seniai kalbėjai, kad inkliuvimo nė vienas neprivalo bijotis? Už teisybę, už liuosybę galvą dėt – tai švenčiausia mūsų pareiga. Vargšai inkliuvėliai – tai mūsų apaštalai, tai žvaigždės mums kelią rodžiančios, tai mūsų šventieji, kuriuos turime gerbti. Ir gerbti ne mirusius, bet dabar gyvus esančius, šelpti juos žodžiu, raštais ir skatiku, palaikyt juose sveikatą kūno ir dvasios. Atsimeni, tai buvo paties žodžiai? Kodėl taip ūmi (staiga) permaina? Jeigu jūs visi mokytieji taip elgsitės, nelaiminga, per amžius nelaiminga pasiliks Lietuva.

– Aš nepersimainiau, tik nekurios mano nuomonės subrendo ir atsimainė. Taip jau blogai nėra, dagi niekas neprarasta. Nemaža ir čia mokytų vyrų pasilieka, ė kurie svetur keliauna, tai tik su geriausiu tikslu ir tvirtai pasižada sugrįžti ir visuomenei, ką yra kalti, atsilyginti. Aš prie tų priguliu, iškeliaunu, bet tvirtai pasižadu sugrįžt savo šalin, pas savuosius ir tarnaut visuomenei visom spėkom. Taip, visomis spėkomis lig grabo lentai...

– Visi taip kalba, visi jūsiškiai, visi, bet vis pasirodžia teisinga senųjų kalba: „Tolei vaikai, kolei skverne laikai – išskrido vaikai – nebesuvaikai“. Kad jūs, mokytieji, kuriuos Lietuva pagimdė, būtumėt dėję po grūdą naudai tėvynės, koks jau saikas būtų prisipildęs! Kad būtumėt dėję po akmenėlį, koksai rūmas būtų lig šiol pastatytas! Kad būtų kiekvienas jūsų nors po vieną tamsuolį išmokinęs, apšvietęs, susiartinęs su ta pilka sermėga, šiandien jau visi mūsų žmonelės būtų kitokiais.

– Savame krašte ne pranašas...

– Būk tu ne pranašas, pagalios nukentėk, bet sėklė pasėta augs ir šakosis.

– Koks tu, Jurgi, palikęs gudročius! Nors mokyklos nematęs, kalbi kaip iš rašto.

– Tai tau, Jonai, dėkui, ką man aiškindavai, knygas atveždavai, toliau, akis pamerkęs, pats žmogus imi galvot apie tai, kas skaudžia... Kiek jaunuomenės mūsų leidžiama moksluose, ė kur gi ji? Kame gi tas jaunimas mūsų kruvinu prakaitu užauklėtas? Bastosi po visą pasvietę, ė jei koks čia užsilieka, tai šaltas lyg gyvatės kailiu apsimovęs, neprieisi prie jo nei su pyragu.

– Ar tai ir apie mane taip kalbi?

– Ne, broli, apie tave da aš lig šiolei kitaip maniau ir visi mūsų kaimynai džiaugės, kad tu savas žmogus. Tu pirmutinė žvaigždė ant mūsų tamsaus dangaus pasirodžiusi, bet dabar tu išvažiuoji, mumus apleidi, pameti gal ant amžių? Broli, broleli, tai nuodėmė, nuodėmė!

Ašaros stemplę jam užsmaugė, akis ranka uždengė, kitą, broliui ant peties uždėjęs, spaudė, mygo taip stipriai, tartum jį prislėgt prie tos žemelės stengdamas. Jonui taipogi buvo labai griaudu, nežymiai nubraukė nuo akių jis dvi dideles ašaras, brolį apkabinęs pabučiavo ir tarė:

– Dabar per vėlu, – nevažiuot nebegaliu, bet už keleto metų sugrįšiu, sugrįšiu. Nesisielok, broli mielas, aš savo sąžinės neparduosiu, tenykščių žmonių neskriausiu, pinigų neteisingu keliu nerinksiu, rūpinsiuos būt jiems draugu, užtarėju, globėju. Algą sučėdysiu jums. Sugrįšiu, sugrįšiu, broli mano.

Traukinys sušvilpė, sustaugė ir nudūmė, nunešdamas Joną už šimto mylių. Liūdnas stovėjo Jurgis, žiūrėdamas in tuščią kelią. Dūmai dideliu stulpu aukštyn kyla, tikrai laimę lemia Jonui. Jonas bus laimingas. Taip, bus laimingas, bet bus laimingas tik atgal sugrįžęs. Kokia jam laimė svetur. Paskutiniai jo žodžiai buvo: „Sugrįšiu, sugrįšiu!“ Žinoma, sugrįš, greit sugrįš, savųjų pasiilgęs. O, jis ne toks kaip kiti, kaip kiti bėgūnai, ne, jisai ne toks. Taip mąstė sau Jurgis, namo grįždamas.

Ė Jonas? Jonas, tyliausion vagono kertelėn įsikniaupęs, akis kepure užvožęs, liūdėjo, brolio paskutinė kalba giliai širdin insmego ir kietu akmeniu nugrimzdo. Tasai griaudus balsas brolio, tas balsas – visos Lietuvos tautos, tautos nuvargintos, tautos tamsios, giliuose purvynuose paskendusios, balsas tų nelaimingų žmonelių, žemučių ir tamsuolių, šiurpulys nukratė Joną. Laikas, jau laikas pradėt rūpintis jų likimu! Kokia gėda jam, mokslo vyrui, prieš tą nemokytą brolį. Brolis tai reprezentantas visų jam panašių dar daug vargingesnių žmonių. Atbunda, jie atbunda, akis atmerkę greit pradės mumus, mokslo vyrus, mokinti, o gėda mums! Ne tik gėda, bet nuodėmė, didžiausia nuodėmė, šaukianti atmokėjimo. Teisingai kalba Jurgis, nuodėmę mūsų pirmtakūnų turime nuplauti savo prakaitu, ė reikale ir krauju. Broli mielas ir manieji, prižadu, tvirtai prižadu grįžti ir tarnaut savo gimtinei šalelei! Po tų inžadų sunkumas, Jono širdį slegiantis, ben kiek nuslinko ir davė jam lengviau atsidusti, ė mintys jo lėkė ir lėkė dar greičiau už traukinį, jį nešantį. [...]

LIUDVIKA DIDŽIULIENĖ-ŽMONA

KĄ AŠ BEATMENU.

(Rokiškiuojant).

Redagavo **doc. J. TUMAS.**

KOPER. S-GOS SPAUDOS FONDO LEIDINYS

KAUNAS — VALSTYBĖS SPAUSTUVĖ — 1926

Anykščiai : krašto kultūros istorijos puslapiai. 1993, Nr. 5, p. 32–35.

A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus fondų nuotrauka

Juozas TUMAS-VAIŽGANTAS

Kunigas kanauninkas, rašytojas prozininkas, publicistas, literatūros istorikas ir kritikas, visuomenininkas švietėjas.

Gimė 1869 m. rugsėjo 8 d. (rugsėjo 20 d.) Maleišiuose (Anykščių r.). 1888 m. baigė Dinabarko (dabar – Daugpilis, Latvija) realinę gimnaziją, 1888–1893 m. studijavo Kauno Žemaičių kunigų seminarijoje. 1893 m. lapkričio 28 d. buvo įšventintas kunigu. 1893–1907 m. tarnavo vikaru ar kuratu įvairiose Žemaičių vyskupijos parapijose, 1907–1911 m. gyveno Vilniuje ir dirbo laikraščių redakcijose, vėliau, Pirmojo pasaulinio karo metais, reiškėsi politinėje ir visuomeninėje veikloje. Nuo 1920 m. jis gyveno Kaune ir 1920–1932 m. buvo Vytauto Didžiojo bažnyčios rektorius, Vytauto Didžiojo universitete dėstė lietuvių literatūros istoriją. Mirė 1933 m. balandžio 29 d. Kaune ir buvo palaidotas Vytauto Didžiojo bažnyčioje, bet vėlesnio perlaidojimo vieta nežinoma.

Pirmąsias savo publikacijas periodikoje 1890–1895 m. J. Tumas paskelbė Juozapo iš Popšutės slapyvardžiu, o nuo 1895 m. visam gyvenimui pasirinko senovės lietuvių linų dievaičio Vaižganto slapyvardį. Pirmieji jo „Vaizdeliai“ buvo išleisti 1902 m., vėliau pasirodė dar keliolika prozos kūrinių, tarp jų ir stambiausias – romanas „Pragiedruliai“. Jo kūrybos viršūne laikoma 1929 m. išleista apysaka „Dėdės ir dėdienės“, kuri, kaip ir visa Vaižganto kūryba, pasižymi literatūriniu stiliaus originalumu, kalbos priemonių turtingumu ir liaudiškumu. Leidžiamas jau ketvirtasis jo raštų rinkinys, kai kurie kūriniai išversti į rusų, lenkų ir estų kalbas.

Vaižgantas – ypatinga figūra mūsų sąmoningumo ir literatūros sklaidos istorijoje. Jis yra tautinio atgimimo, o kartu ir moderniosios kultūros reiškėjas. Vaižgantas – ryškiausias „valstiečių tautos“ ideologas, programiškai teigęs valstietiškas lietuvių tautos ištakas, nieko bendra neturinčias su bajoriškąja tradicija, bet kartu jam sava nepriklausomos valstybės moderni pilietinės tautos samprata. Jis – demokratas iki kaulų smegenų [...]. Jis – labai nekonvencionalus, laisvas žmogus, kuriame dera aukštos vertybinės nuostatos su ironišku pasaulio ir savęs matymu. Jis – vienas žymiausių prozininkų, kalbos turtingumu, stiliaus savitumu, meninių įžvalgų reikšmingumu užimąs vieną pagrindinių pozicijų lietuvių literatūroje. [..]

Neoromantikų estetikoje ir kūryboje žmogus regimas ne kasdienis, bet pačiomis svarbiausiomis („būtiškosiomis“) jo gyvenimo akimirkomis. Viena iš jų – žmogaus akistata su paslaptingo grožio kupinu gamtos pasauliu, jo giliųjų prigimtinių ryšių su Didžiąja Gamta pajautimas [...]. Tai visiškai tinka ir Vaižgantui, jis sukasi tame pačiame vaizdinijos bei idėjų rate kaip ir Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Vincas Krėvė. [...]

Kitoks ir individo santykis su tauta. Jis pasijunta ne tiek jos garbingos istorijos paveldėtojas, pagarbiai jai nusilenkiantis ir ją menantis, bet visų pirma jos „dvasios“, kultūros turėtojas ir puoselėtojas, kultūros, išaugusios iš gimtosios žemės gelmių. Tautos romantizacija ryškiausia „Vaduvų krašte“, kur Lietuvos žemė graži savo įvairybe, slėpiningumu, paženklinta istorijos ir kultūros ženklais. „Valiulio pasakoje“ gėrimasi: „Miela malonu Lietuvoje ne tik dėl to, kad įvairu; dar ir dėl to, kad įdomu, slėpininga“. Ji apipinta legendomis, saugo istorijos atmintį. [...]

Ir pagaliau – universalumo, transcendencijos plotmė. Begalybės jutimas, kaip jau sakyta, per gamtą, jos grožį.

Vanda Zaborskaitė

JUODŽIAUS KELMAS

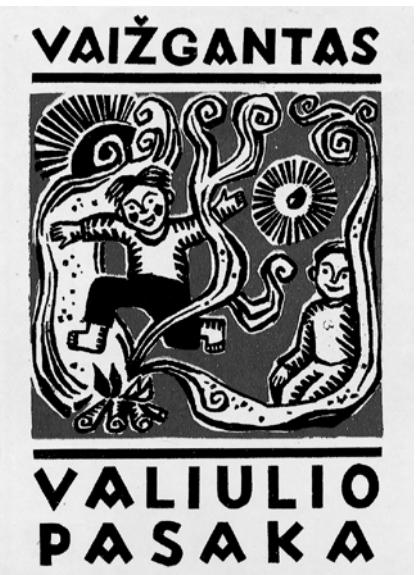

Juodžiaus Kelmas – tai pati žymioji vieta visoje labai plačioje Vaduvų apylinkėje. Pro jį, stačiai per balas, eina vienatinis siauras kelelis, paskui išsišakodamas į keletą sodžių ir keliolika atskirų mažų gyvenimėlių.

Ir tie nedideli sodžiai, ir tie maži gyvenimėliai it lapės šmūkštelėjo į tokius nuošalius, tokias tyleles ramumėlius, jog čia nebuvusiam žmogui nebūtų ko nė ieškoti jų, kad ne Juodžiaus Kelmas.

Svetimi žmonės dar už varsto antro, ligi tik išsisukdami iš vieškelio, jau klausias kelio. Jei tai bus diena, išgirs tvirtą, statų, ramų atsaką: – Gi pro Juodžiaus Kelmą – stačiai stačiai! Ir taip bus aišku, taip nebebus jokių abejojimų, jog keleivis pradžiugęs nė dėkui nebepasakys už parodymą; tik tvirtai truktelės vadeles, duodamas žinią arkliui, kad kuo veikiausiai pribėgtų aną Juodžiaus Kelmą, nuo kurio jau stačiai stačiai!

Keleivis leidžias tenlink, kur kelio rodytojas, linksmai aukščiau galvos ranką iškeldamas ir iš viso peties pamodamas, skliausčia plaštaka nutiesė jam kelią. Dar niekam neparėjo į galvą perklausti:

– Kas gi tasai tavo – Juodžiaus Kelmas?

Taip visiems buvo aišku, jog ir be to patsai pamatysi, patsai įspėsi, tai ir yra ne kas kitas, tik Juodžiaus Kelmas.

Ir neapsigausi.

Padaryk iš savo smiliaus piršto ir didžiojo šakę; tik iškėsk kiek galėdamas: pagal abudu pirštu, į dešinę ir į kairę nuo tavęs, žiūrint nuo ano kalno, tiesis slėniai, liūnai, tarpinės, raistai, beržtvos; per vidurį slėnio gilia gilia siaurute vaga varvės upelis; pačiame gi šakume, tik pervažiavus siaurutį vienkinkiams ratams tiltelį, užtiksi kalnagalį, užsivožusį kalvą, lyg karpą ant nosies, lyg tyčia, kad tu jį pamatytumei. Tu jį ir matei, ligi tik pradėjai leistis nuo kalno į slėnį, dar iš tolo. Tai ir bus – Juodžiaus Kelmas.

Jei reiks ne stačiai važiuoti, rodytojas tars tokiu pat tvirtu, stačiu, ramiu balsu:

– Nuo Juodžiaus Kelmo...

Jis nepabaigs. Vis dėlto tau nebereiks daugiau brangių žodžių gaišinti nei pypkės antrą kartą iš dantų traukti, kad galas atauštų ir jau šaltas prisieitų vėl įsikąsti. Tau bus sočiai gana, tik pasekus keliarodžio ranka: jis atsigręš stačiai į Juodžiaus Kelmą, išties į jį savo dešinę arba kairę, bent kiek paturės ištiestą ir palengvo apibrėš tiek gradų lanko, kiek tau reikia nukrypti. Ir tu drąsiai važiuosi, pirma į Juodžiaus Kelmą, paskui pasuksi į dešinę ar į kairę ir nėmaž neabejosi pasukęs tiek, kiek reikia, nors čia tau penki keleliai pasirodytų.

O tų kelelių tikrai gana yra; jei keleliais vadinsime vėžes, giliai įsipjovusias į tarpinę, kuriomis vis dėlto visi turi leisti savo ratų tekinius, jei nori pavažiuoti. Jei klausies kelio saulei užsileidus, jau kitokiu balsu tau atsakys:

– Gi pro Juodžiaus Kelmą...

Rodytojo balse pajusi abejojimą, nebe tikrumą. Jis nebeišties rankos, neužbrėš tau lanko; nebent tik galva muistelės tenlink per petį. Ir tu pats pajusi nebe ramumą, ir tavo arklys pajus; arklys ims eiti nebenoromis, ir tu vis nebūsi tikras, ar pataikei.

Jei klausies gerokai temstant, rodytojai trumpai tau burbtelės:

– Gi pro Juodžių...

Nieko daugiau. Nelinktelės nė galva. Turstelės kelis žingsnius į šalį, kaip nuo žmogaus, su kuriuo šiame gyvenime nebėra ko besikalbėti.

Ir tau širdis nukris žemiau kelių. Bus aišku: jei nori, važiuok sveikas; tik kelio už Juodžiaus Kelmo vis tiek neatseksi.

Ir neklys.

Tai kas gi tasai Juodžiaus Kelmas? Ar kokia baisioji vieta, ar ten keleiviams juokus daro, ar net jų gyvybės siekia?

Kas duos! Niekas nėra girdėjęs, kad čia koks priepuolis būtų atsitikęs.

Teisybė, kas vakarą, lig tik tamsio šešėlis nuo ano kalno skersai slėnį nusitiesia, Juodžius atsiranda ant tiltelio. Tai visi žino ir mato, ir niekas to nebijo. Ana, bijo, kur nebijos; bet tik tai valandai, kol pereis per tiltelį. Perėjo – ir nebebijo. Juodžius niekam nekliūva, nusileidžia lygiai pėsčiam, lygiai važiuotam. Šliūkšt prisiartinant nuo tiltelio, ir keliauk sau sveikas! Pervažiavai – jis ir vėl pasidribino ant tiltelio.

Girti kaip kada mėgina Juodžių net pašnekinti. Tik jis nieko niekam nėra dar atsakęs nei už tai pykęs. Retai kada nutraukia už skverno nuo tiltelio į upelį ir pats strikteli į jo vietą. Nenorėjai ramiai sau keliauti sausu keliu, paėjėk gi dabar šlapiu!.. Tik vandens čia negilu, neprigersi. Nutrauktasis papūškos papūškos ir išlipa ant skardies; ne Juodžių keikdamas, greičiau iš savęs pasityčiodamas, kam be reikalo užkabino nieko nekaltą.

Taip ir draugaujas su Juodžium eilių eilės, kartų kartos žmonių. Mums matos, žmonės vis kitokesni; bent sviegesni. Gi Juodžiui – vis tokie pat; nei jų santykiai mainos, nei jie patys. Tik vienas vaikščioja apšepęs, kitas apsiskutęs. Kaip tos apylinkės kalvos: pirmiau buvo apaugusios, dabar plikos; o vis tos pačios.

Trimis šakomis nuo Juodžiaus Kelmo tiesias gilūs, nors neplatūs, nuo pusės kilometro slėniai. Dviejų šakų viršūnėse blizga didžiuliai ežerai, amžinieji Juodžiaus draugai ir kaimynai. Jie už kiek kilometrų. Bet tai niekai. Kas vakarą antvalnių šešėliai palengvo nušliaužia lig „akių“; akys vėl balkšvu rūku atšliaužia lig Juodžiaus Kelmo ir jau kiaurą naktį esti susiglaudę.

Jų šnekos nedaug. Balos tik dūsauja pukši ir čepsi žneksi. Retkarčiais kuriame gale paukščiu sudejuoja ir tą balsą tarpukalnėmis leidžia iki antram galui, per visą dešimtį kilometrų. Dažniausiai gi Juodžiaus Kelmas su savo Beragiu ir Dviragiu (ežerais) vien liūdi, rūkais apsigaubę. Ne iš širdies skausmo, tik kad toks jų būdas. Jei ir verkia, tai tyliai, rasos ašarėlėmis.

Nei didelių džiaugsmų, nei didelių priepuolių. Jie vieni kitais pasikeičia taip nežymiai, taip iš palengvo, jog nė nebeatskirsi, kame džiaugsmas baigiasi ir liūdesys prasideda ar liūdesys baigiasi, džiaugsmas prasideda.

Taip slenka ištisi amžiai tai – Lietuvos gamtai. Prieš tūkstantį metų tos akys buvusios kur kas didesnės. Dar seniau kita kitą pasiekdavusios, vieną ežerą dariusios. Tik, antai, papiliakalnės Valiulis, sako žmonės, atskyręs Dviragi nuo Beragio, paskirdamas katram savo vietas.

Net ir patsai Juodžius nebežino visos teisybės, nors jis čia jau antrą tūkstantį metų kuone įpusėjo. Jis gi per šimtus metų mato, kaip čia Straublys nuolat bėgioja vandenų sriaubtų ar Laumei į žemės meilę įvairiaspalviais lašais kelio skaistintų. Sriaubė sriaubė vandenį, klojo klojo lašų diementais nuo pat dangaus ligi žemės, – ir štai atsidengė maurų dugnas. Kas beliko vandens, į galus pasitraukė, Valiuliui liepiant, į žemę suslūgo, pažemiais keliauti takus pasidarė ar čia pat apsnūdo, apsikloję stora samanų ir tarpų danga.

Didelių dalykų darosi. Tik kai iš palengvo, tai nežymu. Seniau visą žemę turėjo pasidaliję gangreit tik du valdovu: Vanduo ir Augmuo. Žvėrys ir žmonės smuksėjo po girias, kaip žuvys po vandenį, nėmaž nesirūpindami kitais gaivalais: kuriame buvo atsiradę, tame ir gyveno kaip tikrieji jo vaikai.

Vieną sykį susitarė Vanduo su Moliu padaryti augmenims karalių ir išdaigino – Ąžuolą, pačiame kalnagalyje; prie vandentakio viduje kalno ir vandentakio iš jo šono į upelį. Valgio ir gėrio moliakalnis nestigo; Drėgmė su Šilima, dvi Gyvybės Laumi, saugojo Karalaitį, ir jis augo – kietas. Drąsiai gręžė šaknimis lig pat kalno širdžiai ir čiulpė žindo gyvybės. Vis plačiau kėlė šakas, godžiai gerdamas oro Dujas ir Šviesą, kiti dvi Gyvybės Laumi. Ir kitiems augmenims nieko nebliko aplinkui, nei žemėj, nei žemėse: visus nukalėjo.

Ąžuolas buvo praktikingas. Jis nešoko aukštyn debesų skirstytų. Kam būtinai – aukštyn, kad tos pačios Erdvės-laisvės lygiai tiek pat – į šalis.

Ir apsipynė Ąžuolas vainiku iš kietų storų šakų kuone nuo pat žemės; tiek tankiai iš šalių, kiek ir iš viršaus. Ir apsidengė tankiu žalių lapų kėčiu. O šaknys vis toliau pažemiais rausės, kad tik visam didžiam viršui maisto gana prigamintų.

Apgulė visą kalnagalį, abudu jo šonu. Žingeidžiai persisvėrė šakomis net anapus upelio. Ir tapo – didis didis didis, storas, šakotas – Karalius.

Galingam dar galingesniu būti. Tad vis augo, jo liemuo ir šakos vis dar drūtėjo. Taip per šimtą, tris, penkis, septynis šimtus metų: palengvo, bet atsidėjęs, kietai, nuolat, kaip tvirtai sumanęs šimtus metų darbą dirbt ir tokios galybės tapti, kaip niekas kitas. Ir seniai visi jo norą suprato ir pasakė:

– Jis ne tik Medžių Karalius – Ąžuolas: jis ir visų ąžuolų Karalius – Juodžius, dievų medis.

Ir ėmė garbinti jį dendrolatriai.

Eilių eilės, kartų kartos žinojo Vaduvų nuošalį, kur po medžiu buvo jau sukrauta akmenų krosnis – altorius, kur medin įkeltas stabas, kur stojo ugnies Kūrėjas, Žynys ir Vaidila, gavę mokslo Valiulio piliakalnyje. Per šimtus metų tankiomis ir klampiomis balomis ėjo čia melstųsi ir burtų; ne tik dėl to, kad čia rodė – stačiai po kairei.

Garsėjo Juodžius, rinko žmonių jausmus ir ašaras, jais užsitaisė, ir jie – nebežuvo. Ir nežus – dabarties žmonės tai jaučia.

Tyčia atvyko Juodžiaus aplankytų puikūs, auksu spindį, kepurėti kito dievo kunigai-vaidilos. Pasigrožiavo, pasipiktino ir sumanė jį – nukirsti. Tik lengviau yra sumanyti, kaip padaryti: Juodžiaus Kelmui pakirsti nebuvo tokių didelių padargų. Tad liovės; tik nugriovė altorių, išmetė stabą, o jo vieton įkėlė – smūtkelį. Ir tarė:

– Dabar šita vieta – tikrajam dievui paskirta: jam vienam benusilenksite, jam vienam betarnausite!

Nei Juodžius, nei žmonės nematė tame skirtumo. Kitas tai kitas, kitaip tai kitaip. Ir Juodžių vis taip pat tebegerbė ir tebemylėjo. Ant sugriuvusios ir niekieno nebeatstatomos krosnies vis tebemėtė atliekamus daiktus, sakydami:

– Kas man nebepritinka, tai tau bene patinka!

Tebekarstė skepetėles ant ąžuolo šakų, nusvirusių į upelį ar į versmę; svaidė pinigėlius į šaltinį; ėmės iš jo vandens akims pasimazgoti, ąžuolo žievės šeberkštį skaudžiamam dančiui pabadyti. Ir žmonių aplink Juodžių vis buvo kaip buvę.

Šimtai metų po šimtų nesuturima vilnimi ėjo plaukė į laiką, ir ėmė Juodžiui rodytis, bene būsiąs jis Amžinas Augmuo – tikrai dievų asmuo, niekados nedygęs neaugęs, tik visados karaliavęs, visad kelią rodęs, visad žmonių jausmus rinkęs?..

Suėjo lygiai 700 metų. Ir viena šaknis tarė:

– Gana! Tiek landžiojus buvus kietą molį, tiek šaltos drėgmės gėrus, tave, Karaliau, bepenint, bene metas bus ir apsnūsti...

Juodžius-gamta gerai žinojo jai poilsio nesant, procesus nesustojant. Kas sustojo – mirtį pasivadino. Kas sykį apsnūdo, kilti nebegali. Bet nenusigando.

– Septynis šimtus metų ėjau į kalną, tvirtėjau; septynis šimtus metų leisiuos nuo kalno, silpnėsiu. Jei nebeatmenu pradžios, nematysiu nė galo. Aš – amžinas. Po vieną jauną šaknį kasmet leidžiau į darbą; po vieną pasenusią šaknį kasmet tepaleisiu ilsėtis. Bus jų dar ilgam.

Apsiriko. Veikiau senstama, neg bręstama.

Nebteko maisto vos tik iš septintojo šimto šono, gi nudiegė kiaurai per visą vidurį ir ten – suvyto. Vyto džiūvo, skilo, trūko, ir ėmė vidurys žemyn trupėti senatvės pelenais. Tuščia rados vidury, nors kumštį kišk.

O šaknių vis daugiau ėjo gulti, vis daugiau trupėjo vidus. Nei trijų šimtų metų nepraėjo, ir šonas jau prakiuro. Ir kiuro vis labiau. Jau dešimt žmonių, lietui užtikus, tilpo uokse. Pagaliau beliko vieni pakraščiai. Nudžiūvo šakos, nubiro lapai. Nebesprogo pavasarį. Tik ta bežaliavo keliais lapais, kur buvo nusvirusi į pakalnę, ten už upelio. Viena pati. Tiek.

Ąžuolas seno karališkai – tris šimtus metų. Vis dėlto – ne septynis. Ir tiek pakako, kad eilių eilės, kartų kartos būtų ėmusios Karalių vadinti nebe Juodžium, tik – Juodžiaus Kelmu. (Kai kurie lietuviai neskirdami „kelmu“ vadina: kamieną, kerą ir net kimšą.)

Paskutinei šaknelei apsnūdus, bepaliko vienas sausas kelmas. Tik kas ir jį nugalės?

Ėmė žmonės girelių godėtis. Kirto medžiagai, kurui sau; kirto medžiagai, kurui kaimynui. Kirto, kol pristigo.

Ėmė tada godėtis kelmų. Kai kurie kelmai nesunku išlupti: tai bus nedidzkas, tai šaknių gilyn nesuleidęs. Ateis žmonių, įsiręš it tekiai jaučiai iš vienos pusės, įsiręš iš antros.

– Pasiduos! – sako ir, prieš sunkų darbą nurimę, sėdas ant kelmo.

Nesiskubėdami išsitraukia avinmašnius ar paršiapūslius su smirdančiu bakūnu; juoba pasmirdusias pypkes kaip tik miške, plačiam lauke, tarytum ore terūkyti, ir ima retais pipsėti, palengvo pasukinėdami nosį šen ten, bene pamatys ko keista. Pagaliau pypkės išrūkytos. Gaili, kad nebedega! Dar pažiūrės į pypkės kraterį – bene tebepleška; ir tam netikėdamas, kiš pirštą; ne, nebekaršta; tik be reikalo lopetą pelenų panagėje išsitraukė iš liuikos.

– Na, nebėr, tai nebėr! – atsidus. Pelenus išbarškins į kelmą ar į savo kairį nykštį. Pasirąžys, pažiovaus, pasikasys pakaušį, pasidraskys pašones ar pasturgalį; pagaliau atsimauks kepures, pasispjaudys į delnus, patampys rankas iš pečių ir – kibs dirbti.

Čia atkas, čia kirviu pakirs, čia dalbas užkiš; palinguos pasiūbuos iš vienos pusės, iš antros. Dar atkas, dar pakapos, dar pasiūbuos, ir didelė kerėbla, aukštai šaknimis įlėkdama, nepakabiai apvirsta ant kamiengalio. It iš rankos išrauta karpa, palikusi plačią, nedailią duobę.

Darbas baigtas. Dabar vėl reikia pasilsėti jau ant išversto kelmo, vėl pasirūkyti liuikų. Tai ilsis ir rūko. Taip per keliolika dienos darbo valandų ir išvartalioja keletą kelmų. Nepraeis nei dešimties metų tokio lietuviškai įtempto darbo, ir toje vietoje, kur girelė ošė, žiūrėk, jau ir bus bešnerą grikai ar beliūliuoją rugeliai.

Žmonės rovė kalvas ir aplink Juodžiaus Kelmą. Jo gi paties niekas nė nepaketino rauti. Nei prie jo prieisi, nei prisitiksi. Šakos sudžiūvo į plieną – kirvis nebeima;

nei pakirsi nei nugenėsi, nei sukaposi; nei nekapotų į vežimą nesusiklosi: tokios kėstos ir stačios. Nei gilyn, nei tolyn šaknių galo nerasi ir jų neišrankiosi.

Ir stovėjo Juodžiaus Kelmas dar pusantro šimto metų, jau visiškai nebegyvas. Vis dar tebeviešpatavo plačioje Vaduvų apylinkėje; vis dar tebestebino žmones neregėtu savo dydžiu ir storiu – milžino griuvėsiais; vis dar teberodė keleiviams kelią; vis tebebuvo prikalamas smūtkelis. Daug daug jų sutrešo ir buvo naujais pakeičiami, gi Kelmas – vis tas pats.

Taip ir trešo Juodžiaus Kelmas čia pat vietoje, niekieno nepakibintas, niekieno nepavogtas. Nukrito ir paskutinis smūtkelis. Švęsta vieta pavirto paprasta. Augo kalva savaime ant senovės altoriaus-aukuro. Pats Juodžius į krūvą vertė kūną. Artojai čia ritino iš lydimų kūlius, akėtojai svaidė nebeišdraskomas velėnas. Visa, kas nereikalinga, šalin stumiama – Juodžiui skyrė.

Ir kai Juodžius atidavė kalnagaliui paskutinę savo dulkelę, griežtai visa, ko tik buvo iš jo pasiėmęs; kai nuvirto paskutinė audrų ir vėjų nusmailinta galiūno kamieno šiekšta, – susidarė nebemaža, iš tolo žymi ir regima kalva: Juodžius tūkstančiametis, Lietuvos milžinas, augmenų karalius, dievų medis, pats sau susipylė milžinkapį.

Žmonių akims – kapą, tik ne atminčiai, tik ne vaizduotei, ne ominei, ne atsigodimui. Juodžius tebėra gyvas: antai, jo dvasia ant tiltelio...

Juodžius niekados nebuvo miręs; jis tik keitės: garsus amžių žalialapis virto garsiu amžių plikamieniu; plikamienis – garsiu amžių stuobriu-uoksu: stuobrys-uoksas – visai visai nenykstančio garso – Juodžiaus Kelmu, kalva, padavų indu apie Lietuvos senovę.

Ir liūdės Lietuvos gamta – Juodžiaus dvasia, tyli, lėta, nieko neskriaudžianti, nakčių mėnesienomis; ir kalbės tūkstančių metų slapčių balsais, žadins ilgesį poezijos, rodys pro šalį neklaidų kelią...

TUMAS-VAIŽGANTAS, Juozas. *Valiulio pasaka*. Vilnius : Vaga, 1978, p. 107–119.

A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus fondų nuotrauka

Jonas BILIŪNAS

Rašytojas prozininkas ir poetas, kritikas, publicistas.

Gimė 1879 m. kovo 30 d. (balandžio 11 d.) Niūronyse (Anykščių r.). 1891–1899 m. mokėsi Liepojos (Latvija) gimnazijoje, ten įsitraukė į socialdemokratinį judėjimą. Atsisakęs studijuoti kunigystę ir netekęs giminių paramos, metus praleido Liepojoje, pragyvendamas iš privačių pamokų. 1900–1901 m. studijavo Dorpato (dabar – Tartu, Estija) universiteto Medicinos fakultete, bet iš jo buvo pašalintas už dalyvavimą demonstracijoje, vėl vertėsi iš privačių pamokų Liepojoje ir Šiauliuose. 1903–1905 m. studijavo Leipcige (Vokietija) ir Ciuriche (Šveicarija) literatūros mokslus, bet susirgęs džiova studijas turėjo palikti, dvejus metus gydėsi sanatorijose. Mirė 1907 m. lapkričio 25 d. (gruodžio 8 d.) Zakopanėje (Lenkija), ten buvo palaidotas kapinėse, 1953 m. palaikai perlaidoti individualiame kape Liudiškių kalvoje šalia Anykščių.

J. Biliūnas kaip publicistas debiutavo 1902 m., išleidęs porą knygelių, netrukus sukūrė ir spaudoje paskelbė pirmuosius apsakymus. Pirmieji jo apsakymų rinkiniai išleisti 1906 m., tuomet pasirodė ir reikšmingiausias jo kūrinys – alegorinė pasaka „Laimės žiburys“. Jis laikomas lietuvių psichologinės novelės pradininku, jo kūrinių centre – skriaudžiamųjų likimas, dažnas veikėjas – neteisybės, asmeninės negandos slegiama būtybė. Užuojauta skriaudžiamiesiems, nelaimingiesiems – pagrindinė J. Biliūno moralinė ir estetinė nuostata. Jis taip pat parašė straipsnių literatūros klausimais, analizavo Žemaitės kūrybą, aiškinosi literatūros, estetikos klausimus, aptarė realizmo poetiką. Jo kūryba plačiai leista XX a. įvairiais rinkiniais, verčiama ir leidžiama rusų, vokiečių, anglų, lenkų ir kitomis kalbomis.

Su Biliūnu, trumpai žemėje tegyvenusiu, nedaug ir teparašiusiu, mūsų literatūroje siejasi tai, ką galima pavadinti stebuklo pojūčiu. Jo tekstuose – greta Žemaitės – jau pasirodė kita lietuvių literatūra, įsileidžianti į vidų, ne tik pasisakanti, bet ir išsisakanti, įsižiūrinti į veidą, įsiklausanti į balsą, sąmoningai susirūpinusi estetika. Lyg ir nieko ypatinga nėra, o yra, yra kai kas, kas išlieka, kas įsirėžia ar bent įsibrėžia į sąmonę, kas persmelkia, perspėja atida žmogaus atskirumui, gailesčiu – gailėjimu, pagaila, pereinančia į šviesų liūdesį [...].

Po Vytauto Mačernio antras pagal jaunumą lietuvių literatūros klasikas, atvėręs gimtojo žodžio menui paslaptingą, neaiškų žmogaus dvasios pasaulį, nubrėžęs pirmuosius psichologinio piešinio štrichus, įvedęs į egzistencinės patirties horizontus, į jo apribus, sutampančius su sintaksine – intonacine sakinio struktūra. [...]

Per labai trumpą laiką parašytų Biliūno kūrinių žmogiškoji skalė tarsi ir visa: aukštis, kurį pasiekia dvasia, pasisakydama aukštaisiais sakiniais („Laimės žiburys“), ir pažemė, nuo kurios, vargo prispausta, ji nebeatsikelia, pasirinkdama nebūtį („Be darbo“). Visa ir kitais požiūriais: tikroviškiausio gyvenimo vaizdavimo ir simbolinės prasmės architektonikos, vaikystės ir senatvės, stiprumo ir silpnumo, moterų ir vyrų, gamtos ir kultūros, publicistikos ir lyrikos. [...]

Biliūnas yra pirmasis lietuvių rašytojas egzistencialistas; kartu su Šatrijos Ragana jis pradeda pačią vaisingiausią lietuvių prozos tradicijos liniją, kuriai būdingas atidus įsižiūrėjimas į žmogaus susitikimus su kitais, į dvasios atskirybę, jautri gamtos pagava, tiesos ir teisingumo ilgesys. Liniją, kurioje matomi Vaižgantas, Krėvė, Vaičiulaitis, Cvirka, Aputis, Granauskas, Ramonas... [...]

Pasaka, apskritai senasis kultūros sluoksnis Biliūno girdimas, jaučiamas: visa, kas yra buvę, įvykę, persirašo dabartyje; rašytojo uždavinys – perskaityti, padėti žmonėms suprasti, kas vyksta, kas parašyta ant aukšto, stataus kalno ir kas skausmo raukšlių išvagotame žmogaus veide.

Viktorija Daujotytė

PIESTUPYS

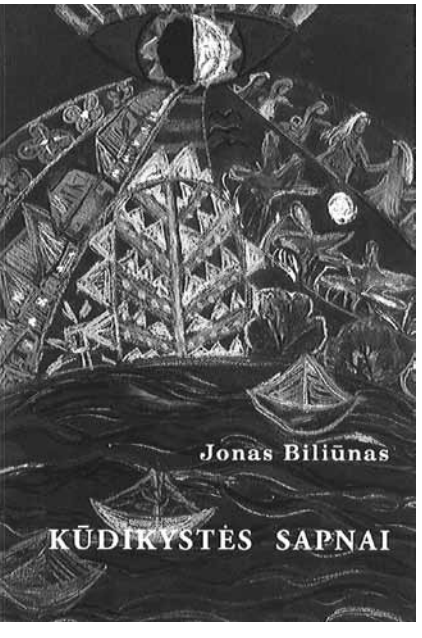

– Joniuk, kelkis, ant rarotų meras eiti! – išgirdau per miegą brolio Antano balsą. Bet keltis oi kaip nenorėjau: taip buvo gera ir šilta miegoti...

– Tuoj... – atsakiau per miegą ir apsiverčiau ant kito šono.

– Ar dar nesikelsi? – išgirdau vėl balsą. – Greičiau!

Brolis nutraukė nuo manęs kailinius. Šalčio kaip vandeniu apipiltas, iššokau iš lovos ir, užsimetęs ant pečių kailiniukus, bematant atsidūriau troboj. Jau visi buvo atsikėlę: tėvas su maldaknyge rankoj sėdėjo už stalo ir ragino rožančiaus giedotų, motina su mergina sukinėjosi apie krosnį.

Adventui atėjus, kas šventadienis eidavom pamainomis anksti nevalgę ant rarotų. Šį kartą man su sesele išpuolė. Nors mažas buvau ir labai nemėgdavau anksti keltis, tačiau pats prašiaus tėvo, kad leistų mane ant rarotų: jas atbuvus, ir pačių Kūčių sulaukus linksmiau būdavo. Taigi greitai nusiprausiau, susiieškojau palovy batus, apsiaviau, apsivilkau kailiniais, ant viršaus rudine, pasakiau sudie ir buvau beeinąs, nes sesuo jau manęs laukė.

– Palauk, skara aprišiu, – tarė motina, nešdama savo skarą.

– Man nereikia, – atsakiau, skubindamas pro duris.

– Vaikeli gi tu mano, sušalsi!

– Ajau, vis su skara ir su skara! – skundžiaus patempęs lūpą. Man regėjos – labai nepadoriai, kad aš, būdamas vyras, turiu moteriška skara ryšėti. Bet motina į mano vyriškumą nežiūrėjo: aprišo man šiltai kaklą ir ausis, užmaukšlino giliai ant galvos šiltą kepurę ir išlydėjo ant pačio kiemo.

– Žiūrėkit, lazdas geras pasiimkit, – tarė ji mudviem, – gink Dieve, kad kas neužpultų, – tiek dabar šunų pagedusių laksto, o ir vilkų galit kartais susitikti.

Teisybė, tą žiemą pasiutę šunes daug buvo žmonių apylinkėj aprieję, o vilkai nelabai toli miške ubagą sudraskė. Taigi, eidamu pro skiedyną, pasirinkova sau po gerą baslį; nors buvau kaip geras pupų pėdas, bet savo pagalį tik panešti galėjau. Žinojau, kad turiu

ne tik save, bet ir seserį apginti. Ir iš tiesų arti namų jaučiaus toks drąsus, kad, regėjos, visus vilkus ištaškyčiau. Bet juo labiau nuo namų tolinovos, juo menkyn mano drąsa ėjo. Kol pakelėj buvo matyti žmonių trobos, jų languose švietė žiburiai, buvo ramu ir smagu eiti. Bet pagaliau įėjova miškan... Šiurpas paėmė. Aplinkui nei balso, tik girgžda po kojų sušalęs sniegas...

„Išgirs vilkai, kad einava, – manau, glausdamasis arčiau prie sesers, – ir atlėks: galbūt slapstos kur netoli ir tyko."

Bailiomis akimis žiūriu į abi kelio pusi. Aplinkui kaip apmirusios šerkšno aptrauktos stovi aukštos pušys ir eglės; jųjų ilgos nulinkusios šakos nusvirusios ligi pat žemės; taip ir rodos, kad iš po tų šakų žybčioja žalsvos vilkų akys; regis, tuojau ims ir iššoks vilkas. Rūpinuos eiti taip, kad nesigirdėtų, bet sniegas kaip tyčia girgžda ir girgžda...

Kada pagaliau laimingai išėjova iš miško, netoli pasirodė sodžiaus žiburiai ir sulojo šunes, mano baimė vėl pradėjo nykti: tik retkarčiais atsigręžęs žiūrėjau užpakalin, ar nesiveja kas iš miško, ir rūpinaus greičiau eiti.

Bet kada sodžius paliko užpakaly, širdis vėl apmirė: prieš mus juodavo baisus Piestupys.

Visokių kalbų apie tą Piestupį tarp žmonių vaikščiojo; tų kalbų klausant, ne vienam stodavo plaukai ant galvos ir šiurpuliai kratė kūną; ne visi drįsdavo tuo keliu sutemus eiti.

Iš tiesų buvo ko bijoti.

Vieną kartą naktigoniai persigandę pasakoję, kad iš Piestupio ugniniai stulpai iškilę, – iškilę, pavaikščioję Šventosios pakraščiais ir pranykę. Senis Jokūbas aiškino, kad tai turėję būti pinigai, kurių didžiausi kubilai nuo maišto metų esą tenai pakasti. Tuodu vyru, kur tuos turtus Piestupy pakasusiu, dar visai neseniai Rygoj mirusiu; pakasusiu tuos pinigus, bijodamu, kad nekliūtų rusų valdžiai; neseniai prieš mirdamu buvusiu atėjusiu tų turtų išsikastų, bet, neberadusiu pažymėtosios vietos, iš nuliūdimo ir numirusiu. Sako, kad dabar ta vieta Šventoja plaukianti, o pinigai kada ne kada ugniniais šulais iš vandens išsikelią, norėdami tokiu būdu žmonėms apsireikšti. Mūsų kaimynas Mataušas (o jis nors kartais mėgsta išgerti, bet taip žmogus nemelagis) vėl tokį atsitikimą pasakojo: važiavęs jis kartą turgaus dieną iš Anykščių, užgaišęs miestely ir vėlu jau buvę, bet mėnesiena švietusi; važiuojąs jis per Piestupį – toj vietoj, kur tiltas yra ir šventojo Jono kryžius stovi, – žiūri: prie šventojo Jono šoka sau, niekur, ant sniego baltai apsitaisiusios susitvėrusios panytės, o kitoj pusėj kelio, prie pačio popo miškelio, raitos ant pakriaušio plikas žmogus ir kvatojas. Visi plaukai Mataušui ant galvos atsistojo, iš visos galios sudrožė savo kumelį ir kaip vėjas paršvilpė namo. Ir ligi šios dienos stebisi Mataušas, kaip jis tada gyvas liko. Ne vienas taip pat matęs naktimis lakstantį po Piestupio kalnelius ir žvengiantį juodą kumeliuką arba vėl pakelėj po eglėmis bliaunanti žilą ožį. Tame pačiame popo miškely yra pasikorę trys burlokai iš artimojo sodžiaus, ten pat Piestupy burlokų kapai... Sako, dažnai tie pakaruokliai ir kiti numirėliai išeiną iš savo kapų ir daužąsi aplinkui per naktis; ne vienas buvęs juos Piestupy sutikęs. Su minėtuoju Mataušu toks atsitikimas buvęs: važiavęs jisai vasaros naktį pro burlokų kapus, – žiūri: užpakaly jo ratuose sėdi baltas, išblyškęs žmogus. Mataušas tada išgėręs buvęs ir drąsus.

– O tu ko čia mano ratuose sėdi? – paklausęs Mataušas.

– Ar negali, girdi, kaimyne, man pypkes duot parūkyti?

Mataušas jam davęs.

Parūkęs tas žmogus pypkės, padėkojęs Mataušui ir pranykęs. Tai ne kas kitas buvęs, kaip tik numirėlis iš burlokų kapų...

Kada su sesele ėjova Piestupin, visos šitos pasakos, kurias ne kartą buvau girdėjęs, dabar mano galvoj atgijo. Glausdamasis į seserį, jaučiau, kad po mano kūną šiurpuliai vaikščioja. O jeigu susitiktuva pakaruoklį arba ką kitą, kas tada reiks daryti, kaip iš bėdos išsigelbėti? Juk numirėliai lazdos nepabijos. Kad velnias kryžiaus ir rožančiaus bijo, žinojau, bet ar padės tas įnagis prieš numirėlius, tikrai negalėjau sau pasakyti. O ne kartą buvau girdėjęs, kad numirėlis žmogų pasmaugia. Negelbsti nei greitos kojos: juo labiau, pamatęs jį, kas bėga, juo greičiau tokį priveja ir pasmaugia. Norėjau tomis savo mintimis su sesele pasidalyti, bet bijojau balsu prakalbėti, nenorėjau dar didesnės baimės gaivinti. Pagaliau mačiau, kad ir sesuo nedrąsiai į šalis dairosi, taigi tylom glaudžiaus tik arčiau į ją, bailiai žvalgiaus užpakalin ir vienoje rankoje turėjau stipriai suspaudęs pagalį, o kitą laikiau kišenėje, kur buvo rožančius.

Laimingai perėjova pusę Piestupio ir nusileidova pakalnėn, toj vietoj, kur dideliu giliu grioviu teka skersai kelią upelis. Upelis tas nedidelis, kuone visai išdžiūvęs, bet gimdė žmoguj ypatingą įspūdį: buvo tokioj gilioj vietoj, kaip duobėj; iš dviejų priešingų pusių žiūrėjo į tave baisus, tamsus griovys, pušelėmis apaugęs, skersai į upelį leidosi nuo kalno kelias, paskui vėl kilo aukštyn, tankių pušelių lydimas. Tokioj vietoj ir drąsų žmogų neramumas paima...

Atsargiai perėjova upelį ir pradėjova lipti ant kalno. Man darės ir šalta, ir šilta. Tik – nežinau, kokiu būdu, – pajutau, kad sesuo krūptelėjo, o man pagalys iš rankų iškrito. Abiem rankom nusitvėriau už sesers ir, visas drebėdamas, kuone pradėjau šaukti pašnibždom: „Uliut, Uliut, numirėlis ateina!“ Sesuo apkabino mane, priglaudė į save, – ir akies mirksniu atsidūrėva abu šaly kelio ir pritūpėva iš baimes, prisiglaudusiu į vienas antrą. Abu pradėjova žegnotis ir kalbėti poterius. Iš tiesų priešais mudu nuo kalno leidosi balta aukšta žmogysta – tokia, kokią Mataušas buvo matęs. Bėgti nei nepamanėva: tikrai žinojova, kad tada būtinai mudu privys ir pasmaugs; taigi tupėjova susiglaudusiu taip tyliai, kad mudviejų nepastebėtų ir praeitų pro šalį. Tuo tarpu numirėlis vis ėjo artyn: mačiau jo baltą stovylą ir jau aiškiai girdėjau, kaip po jo kojomis girgžda sniegas; ėjo greitai, sunkiai kvėpuodamas, tarsi skubėjo, tik pastebėjau, kad ta stovyla buvo dabar daug mažesnė nekaip iš pradžios man pasirodė.

Apsikabinęs seserį, kalbėjau paskui ją poterius, prašydamas Dievo pagalbos. Perėjo per galva mintis, kad jau galiu ir savo tėvų nebepamatyti, todėl prašiau tik, kad man Dievas dovanotų visus nusidėjimus ir priimtų pas save, žinojau, kad galbūt nebeilgai gyvensiu. Bet vėl atsiminiau, kad tai juk baisus numirėlis mane pasmaugs, ir prašiau kuone ašarodamas, kad paliktų mane Dievas gyvą; taip nenorėjau tokia baisia mirtim mirti, taip troškau gyvent. Staiga pajutau, kad jis jau arti, arti, čia pat prie manęs... Iš baimės akis užmerkiau ir laukiau, kad šitai jau skečia savo ilgas išdžiūvusias rankas,

čiups mane ir pasmaugs. Kvapą man užgniaužė, širdis nustojo plakusi...

– Tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus! – išgirdau kaip per miegą.

– Ant amžių amžinųjų, amen! – atsakė mano sesuo tokiu balsu, tarsi jai didžiausias akmuo nuo širdies nukrito...

Išskėčiau akis ir pašokau nuo vietos. Čia pat stovėjo nebejauna moteriškė, baltais kailiniais apsivilkusi, ir maloniai į mudu žiūrėjo.

– Tai tamstos gal ant rarotų einat? – paklausė ji.

– Ant rarotų, – atsakė sesuo atsidususi. – Bet kad tamsta žinotum, kaip mudu išgąsdinai! Tamstą pamačiusiu, tarėva, kad priešais numirėlis baltas ateina.

– Eikita, kas čia dabar duos numirėlius!..

– Na kad Piestupy vaidenas, – atsakiau drąsiai, imdamas nuo žemės pagalį, kurį iš baimės buvau iš rankų išmetęs.

– Ak, vaidentis tai vaidenas, mano vaikeli, – maloniai atsakė moteriškė, į mane žiūrėdama, – tik vaidenas ne rytais, bet iš vakaro ir naktį; kai gaidys sugieda, visos piktosios dvasios iš šio pasaulio išlaksto, taigi dabar nėra ko bijoti... Aš mat ėjau bobutės parsivestų: mano marti apsirgo, ir be reikalo išgandinau tamstas...

Ir moteriškė, atsisveikinus su mumis, skubinai nuėjo toliau.

Trumpą laiką stovėjova vietoj, tarsi nesuprasdamu, kas atsitiko. Paskui vienu kartu pradėjova su sesele juoktis: rytas, dar namie esant, gaidys giedojo, o mudu numirėlių bijova!

Daugiau jau nebebijojau. Užsimaukšlinau giliau ant galvos kepurę, užsidėjau ant pečių pagalį ir drąsiai ėjau pirma sesers. Net pro burlokų kapus einant, nebeėmė baimė. Pamačiau, kad ir lazda nebereikalinga: pasimojavęs numečiau ją šalin kelio; paskui, nusimovęs pirštinę, balsiai nusišluosčiau nosį, tris kartus sučiaudėjau ir kaip tikras vyras drožiau keliu toliau.

Zakopanė, 1906 04 22

UBAGAS

Parvažiavęs iš užsienių Lietuvon, gulėjau vieną gražią pavasario dieną pas brolį gonkelyje ir traukiau silpnon krūtinėn pakvipusį nuo sužydusių medžių orą. Malonus vakarų vėjelis, šlamėdamas medžių lapais, pūtė tiesiai man kakton, glostė plaukus ir veidą tartum seniai manęs pasiilgęs, ištroškęs. Klausiaus, kaip sodne raiboji gegutė kukuoja, linksmai luputis tūtuoja, gėriau pavasario kvapą ir klajojau akimis Šventosios pakraščiais, kur gražios ievos žydi, kur naktimis lakštingalos skamba... Visur gražu prigimtis, bet savajame krašte jinai maloni, brangi, graudina širdį. Dabar suprantu, kodėl kareivis, savajan sodžiun pargrįžęs, su ašaromis puola ant kelių žemės bučiuotų. Graudu buvo ir man, nors ne kareiviu pargrįžau tėvynėn.

Kažin ko dirstelėjau šalin ir pamačiau takeliu ateinantį žilą senelį. Iš už statinės tvoros negalėjau į jį gerai įsižiūrėti, negalėjau net pažinti, ar tai buvo ubagas, ar taip sau žmogus, nes ėjo nepasirimsčiuodamas, ne taip, kaip ubagai moka eiti.

Priėjęs prie vartelių, apsistojo bailiai, kaip ir nedrįsdamas jų atidaryti; paskui, pamatęs mane gulintį, dar labiau nusiminė ir drebančiu balsu paklausė:

– Ar galima čia įeiti?

– Galima, galima, – atsakiau stebėdamasis, – labai prašom.

Senelis drebančiom rankom atidarė vartelius ir įėjo kieman. Buvo tai ubagas. Teisybė, neturėjo jisai didelių lazdų geležiniais galais, su ilgais botagais, nebuvo toksai drąsus, kaip dažnai esti drąsūs mūsų ubagai. Bet tai buvo ubagas, nes nešės pasikabinęs ant pečių krepšį, teisybė, visai dar dyką.

Užlipęs gonkelin, senelis vėl bailiai apsistojo, nežinodamas, kur dėtis.

Kadangi troboj nieko nebuvo, – visi buvo išvažiavę bulvių sodintų, ir aš vienas namie atlikau, – paprašiau senelio sėstis gonkely. Atsisėdo ir, palenkęs galvą, pradėjo kalbėti poterius...

Nežinau kodėl man pasirodė, kad ir poterius jis kalba ne taip, kaip paprastai ubagai pripratę yra kalbėti. Buvaunas ubagas kad kalba, tai kaip žirnius beria, arba vėl kalba giedančiu, gailestingu balsu, kur reikia pratęsdamas ir apsimesdamas. Šitas gi senelis kalbėjo visai taip, kaip kalba žmogus nelaimingas – tyliai, lūpom drebančiom; vietomis jis visai nebegalėjo kalbėti, tartum jam kas kvapą gniaužė: mačiau tik, kaip jo lūpos dar labiau drebėjo, virpėjo; jo balse keletą kartų visai, rodos, netikėtai taip skaudžiai suskambėjo apmaudo ir baisios nelaimės styga, kad mane visą šiurpas paėmė. Į jį žiūrėdamas, pamačiau, kaip per raukšlėtą, išdžiūvusį jo veidą rieda gailios, karčios ašaros...

– Ko tamsta raudi? – paklausiau nemandagiai senelio, kada jisai pabaigė melstis.

Pakėlė į mane raudonas nuo ašarų, be blakstienų akis ir norėjo kažin ką pratarti, bet žodis neišėjo iš burnos, tik skaudžiai sudrebėjo lūpos. Aš krūptelėjau: jo veidas pasirodė man matytas, tik kur ir kada, negalėjau atsiminti.

– Kaip neraudosi? – tarė pagaliau senelis. – Sunku pakiemiais pirmą kartą vaikščioti.

– O iš kur tamsta? – paklausiau nustebęs.

– Iš Pavarių. Petras Sabaliūnas... gal tamsta atmeni?

– Dėdė Petras?! – surikau, ūmai pažinęs sėdintį priešais mane žmogų.

Atsirėmiau alkūne pagalvių ir nustebusiom akim žiūrėjau į senelį. Kaip tai? Petras Sabaliūnas, kurį iš pat mažumės pažinojau kaip turtingą, pasiturintį žmogų, kursai buvo geriausias mano tėvų kaimynas ir bičiuolis, dabar ubagas?

Visokios nelaimės aplanko žmogų šioje ašarų pakalnėje, bet toksai atsitikimas, ūmus ir netikėtas, man buvo visai nesuprantamas. Teisybė, kai mano tėvai numirė, Petras Sabaliūnas nustojo mūsų namus lankęs, ir aš, išvažiavęs mokytųs, kokį 15 metų jo iš arti ir nemačiau, bet, parvažiuodamas retkarčiais savo tėviškėn, visados girdėdavau, kad Petras Sabaliūnas gyvenąs kaip gyvenęs, gerai ir laimingai, kad savo dvi dukteri jau išleidęs už vyrų ir vienų bičių kiekvienai davęs po dvidešimtį kelmų...

Reikia paminėti, kad Petras Sabaliūnas labai mylėjo bites. Gyveno jisai vienasėdy, už dviejų varstų nuo mūsų sodžiaus, pačioj pamiškėj. Žemės jo buvo ne kiek, bet bičių daugybė. Vienų savų kelmų namie turėjo arti šimto, kita tiek – pas savo kaimynus su bičiuoliais. Keletas tokių kelmų buvo ir pas mano tėvus. Atmenu, kaip mes, maži vaikai, džiaugdavomės, pamatę Sabaliūną su savo šeimyna ateinantį: kaip tik Sabaliūnas vasarą pasirodydavo, žinodavom, kad bus bičkuopis ir kad kiekvienas gausime nuo dėdės Petro po nemažą kvepiančio medaus korį. Ir gaudavome! Sabaliūnas mažus vaikus mylėjo ne mažiau kaip bites, užtatai per bičkuopį jisai ne tik bitėmis, bet ir vaikais būdavo apspitęs. Ir stebėtina! Bitės niekados jo neliesdavo. Kalbėdavo jisai apie bites kaip apie kokį šventą, labai brangų žmogui daiktą ir visados tvirtindavo, kad bitės tada tik sekas ir esti geros, kada bičiuoliai nešykštūs ir vienybėj gyvena, kada ir kitiems jų nepavydi. Todėl kiekvienam pasitaikiusiam žmogui niekados nepamiršdavo medaus duoti...

Toks tatai buvo žmogus Petras Sabaliūnas. O dabar sėdėjo priešais mane ubagas, su krepšiu.

– Tai tamstos gal namai sudegė ar žemės nebeturi? – neiškenčiau nepaklausęs.

– Tebėra ir namai, ir žemė...

– Tai kodėl gi tamsta kalėdoji?

– Sūnus išvarė... – tik ištarė senelis, ir karčios ašaros pradėjo riedėti iš akių.

Supratau... sūnus... Atsiminiau, kad Sabaliūnas turėjo sūnų vienatūrį, su manim vienametį; atsiminiau, kaip su tuo sūnumi dar lakstydavova per bičkuopį, už rankų susitvėrusiu, medų iš korių čiulpdamu... Tai buvo mano mažų dienų draugas, su kuriuo paskum niekados nebesusieidavau...

– Tai tamstos sūnus gal jau savų vaikų sulaukė? – paklausiau.

– Turi bent trejetą, – drebančiom lūpom atsakė senelis. – Jau ketvirti metai, kaip jam visa atidaviau. Nieko taip ir negailiu, kaip jo vaikų... Taip juos mylėjau!.. Išsigandę, išplėstomis akelėmis lydėjo mane, kaip ėjau iš kiemo... O gal ir jie kada nors taip varys iš namų savo tėvą...

Ir senelio akyse vėl pasirodė ašaros.

– Ar tamsta prie savo dukterų nesiglaudei?

– Kur man prie jų glaustis! Turi jos savo vyrų tėvus dar gyvus, – tegu tik juos moka mylėti. Nėra tenai man vietos. Žinai, senas žmogus visur nemalonus...

– Argi visur?..

– E... Ar neatmeni tamsta senų žmonių pasakos?.. Įsodino kartą sūnus žilą tėvą rogelės ir veža iš namų, o jo mažas vaikas paskui bėga. Atvežė miškan, išvertė senį po pušimis, o rogeles šalin numetė. Ir eina namo. Bet vaikas nutvėrė jį už rankos, neleidžia ir prašo: „Tėveliuk, tėveliuk, kam rogeles palikai? Aš neturėsiu kuo tamstos čionai atvežti...“ Matai: ne senelio, tik rogelių pasigailėjo. Tai ne pasaka, bei tikra teisybė: ne vienas užaugęs norėtų kuo greičiausiai savo tėvus iš namų išvežti, tik nedrįsta arba gėdis. Bet atsiranda tokių, kurie ir gėdos neturi...

– Na, tamstos bitės? – atsiminiau paklausti.

– Tai... baigia jau nykti, – tik penki kelmai beliko: kur namuos vaidai, ten bitėms ne vieta.

– Tai kur tamsta dabar gyveni?

– Niekur... Kaip išvarė, krepšį užmovęs, tai pats nepajutau, kaip čionai atėjau... Vis gausiu vietelę pas kokį... kampininkėlį... Nedaug man reikia...

Supratau, kad negražu taip žmogus klausinėti, tik gurdinti. Atsiminiau, kad reikia jam kas duoti, ir pajutau, kaip mano veidas visas užkaito. Nieko prie savęs neturėjau, niekuo negalėjau atsilyginti tam seneliui, kuris tiek kartų man mažam buvo davęs pilnus medaus korius, kuris meduitom savo rankom ne kartą glostė man mažam galvą... Atsikėlęs susiieškojau peilį ir įėjau kamaron, iš ten išnešiau didelę duonos riekę.

– Atleisk man tamsta, kad niekuo negaliu tamstai padėti, – kalbėjau visas išraudęs, duodamas seneliui duonos riekę.

Nulenkė žemai žemai žilą galvą, kaip ir slėpdamas nuo manęs savo veidą, padėkojo drebančiu balsu ir drebančiom rankom paėmė duoną, peržegnojo ją ir įdėjo krepšin.

Mačiau, kiek skausmo, kiek jausmų sukėlė jo krūtinėje tas pirmasis duonos kąsnelis, iš svetimųjų išprašytas. Sumišęs, nežinodamas, kas besakyti, vėl pradėjau – visai ne vietoj – atsiprašinėti senelio, kad niekuo negaliu jam padėti: jaučiau, kad dalį amžinos vaikų kaltės ir aš savyje nešioju.

– O kuo tamsta man padėsi? Aš nieko daugiau nuo tamsios negaliu reikalauti, – atsakė jau ramiu balsu Sabaliūnas, net ir man ramiau rados. – Mano dienos neilgos, suskaitytos, o daug man nereikia... pragyvensiu...

– Girdėjau, ir tamsta sergi? – paklausė jisai mane.

– Sirginėju... – atsakiau, – atvažiavau tėvynėn pasilsėtų.

– Pasitaisysi čionai, po pušynėlius vaikščiodamas, – padrąsino mane senelis. – Šitą ligą tamsta miestuos gavai, tai nuo mokslo ir dulkių... Kad kuniguos būtum ėjęs, gal dabar dar sveikas būtum... Bet Dievas ne kiekvienam dvasią šventą duoda, kad ir mokytam...

Taip kalbėdamas, senelis lingavo savo žilą galvą. Paskui atsisveikino su manim ir išėjo iš kiemo. Girdėjau, kaip už vartelių pradėjo balsu melstis už savo prietelius ir geradarius...

Niūronys, 1906 06 08

LAIMĖS ŽIBURYS

Pasaka

Ant aukšto stataus kalno pasirodė stebuklingas žiburys. Žibėjo jis kaip žvaigždė, apsiaustas šviesiu ratu iš aukso raidžių. Pamatę tat, žmonės ėjo prie kalno, stebėjos į žiburį, bet, negalėdami ant to kalno užlipti, negalėjo išskaityti aukso raidžių. Pagaliau atsirado jaunikaitis, kuris susirinkusiai miniai perskaitė: „Žmonių laimė“. Pasklido apie tai garsas po visą šalį: visur tik apie tai kalbėjo. Bet niekas negalėjo gerai suprasti ir kitiems išaiškinti, ką tie žodžiai reiškia. Ištisas dienas ir naktis budėjo žmonių minios prie kalno, vienos nueidamos, kitos ateidamos, ir laukė naujo, dar didesnio stebuklo ar išaiškinimo senojo...

O žiburys ne tik negeso, bet vis labiau žibėjo, aukso raidės vis labiau blizgėjo...

Ir štai vieną naktį atėjo prie tų žmonių žilas senelis ir paklausė jų:

– Ko jūs čia susirinkote ir laukiate?

Atsakė minia:

– Štai pasirodė ant kalno žiburys su nuostabiu parašu, kurio mes nesuprantame.

– Aš jums išaiškinsiu, – atsakė senelis. – Štas žiburys – tat jūsų laimė; tas, kuris užlips ant to kalno ir prisilies į tą žiburį, visus žmones padarys laimingus...

Nudžiugo minia ir sujudo kaip jūra. Nors kalnas aukštas ir status buvo, bet pilnos džiaugsmo žmonių akys žiūrėjo į jo viršūnę kaip į saulę ir daugelis jau rengėsi lipti.

– Palaukit, aš dar nepabaigiau! – sušuko senelis. – Ne taip lengva, kaip jūs manote, to kalno viršūnė pasiekti; tuos, kurie lips, baidys iš visų pusių bjauriausios šmėklos, rėkaus ir kauks įvairiausiais balsais, šauks ir trauks juos atgal. Ir tie, kurie išsigąs jų, atsigręžę pažiūrės žemyn ar iš neatsargumo paslydės nors kiek, – tuojau pavirs į akmenį. Net ir tie, kurie užlips ilgainiui ant kalno ir prisilytės stebuklingo žiburio, vienu akies mirksniu pavirs į akmenį ir tik savo mirtimi atneš jie laimę kitiems... Bet kada taip atsitiks, paliestasai žiburys subyrės į nesuskaitomą daugybę žiburėlių, kurie nusileis nuo kalno žemyn, išsisklaidys po jūsų namus ir pirkias, įeis į jūsų protą ir širdis, – ir tada būsite laimingi...

Taip pasakęs, senelis pranyko.

Nuliūdo minia, tuos jo žodžius išgirdusi: atsiduso kaip vienas žmogus ir žemai žemai palenkė savo galvas. Jų akyse buvo jau nebe džiaugsmas, bet nusiminimas; nebe artinos jie dabar prie kalno, bet nuo jo tolintis pradėjo... Niekas savo gyvasties nenorėjo aukoti. Ir ne tik savo gyvasties nenorėjo aukoti: dar ir vieni kitus nuo to atkalbinėjo. Tėvai gailėjo savo vaikų, merginos – savo jaunikaičių, vaikinai – savo mylimųjų, seserys – brolių: vieni saugojo kitus, drebėjo dėl vienas kito.

Bet atsirado drąsuolių. Nedaug tokių buvo, tačiau jų skaičius vis augo. Slapta nuo vienas kito sūnūs ir dukterys bėgo iš tėvų namų, labai retai jų laiminami, dažnai keikiami ir visados apverkiami; įsimylėjusieji jaunikaičiai ir merginos skyrėsi, vieni kitiems iškalbinėdami, – ir tik kurie ne kurie iš jų ėjo stipriai rankas sunėrę... Ir ėjo šitie visi drąsuoliai prie kalno savo gyvybės už žmonių laimę aukotų, užmiršdami patys save, savo mylimuosius...

Sunkus, erškėčiais išklotas buvo jų kelias. Gana buvo mažiausio neatsargumo, ir nelaimingieji slydo nuo stataus kalno žemyn ir virto į akmenis. O visokios šmėklos tarsi pragaro dvasios lakstė aplinkui baisiausiais nebūtais žvėrimis, gąsdino iš visų pusių, kaukė vilkais, cypė gyvatėmis, lojo šunimis. Nuo tų įvairių balsų ir baisybių sukos drąsuoliams galvos, vargo kūnas, ir nusilpę jie krito žemyn, pavirsdami į akmenis.

Bet kritusiųjų vieton ėjo ir ėjo naujos drąsuolių minios ir lipo ant kalno. Visą kalno apačią apsiaupė aukšta akmenų siena: tat buvo žuvusiųjų kūnai.

Šalies gyventojai tolinosi dabar nuo to kalno kaip nuo baisiausios ligos ar maro. O tie, kuriems pražuvo tenai brangūs žmonės – tėvams – vaikai, merginoms – jaunikaičiai, vaikinams – jų mylimosios, – draskydamiesi ant savo galvų plaukus ir liedami ašaras, skendo nelaimėse ir keikė tą žiburį... Kalnas pavirto baisiausia nelaimių ir prakeikimų vieta.

Bet nesuturėjo tat naujų drąsuolių minių nuo aukų ir pasišventimo. Žuvusiųjų draugų dvasia gimdė jų širdyse neapsakomą stebuklingą galią: jie ėjo ant to kalno neužsileisdami paskui vienas kitą.

Iš pavirtusiųjų į akmenis žmonių kūnų aplink senąjį kalną pasidarė kitas kalnas, kurio viršūnė kaskart vis labiau ir labiau artinosi prie žiburio. Paskesniosioms drąsuolių minioms vis lengviau buvo lipti... Bet ne vieni jau metai aukų ir pasišventimo praėjo, o dėlto nei vienas dar iš lipančiųjų nepasiekė kalno viršūnės, nepalytėjo stebuklingojo žiburio. Šalies gyventojai tai svajotojais ir bepročiais juos vadino, tai

gailėdami jų verkė; nemaža ir tokių buvo, kurie iš jų tik juokės ir tyčiojosi ir džiaugės, kad jie žūsta.

Bet štai vieną gražią pavasario dieną nesuskaitoma drąsuolių minia – jaunikaičių ir merginų, vaikų ir suaugusių vyrų, išblyškusių ir nuvargusių, – vėl priėjo prie kalno. Visų jų akyse švietė viltis ir drąsa, meilė ir pasišventimas. Suriko visi galingu balsu ir kaip sukilusių jūrų bangos puolė prie kalno. Iš visų pusių šmėklų baidomi ir persekiojami, lipo ir lipo jie akmenimis aukštyn, visą kelią išklodami naujais savo kritusiųjų draugų kūnais. Juo aukštyn, juo retyn jų skaičius ėjo. Štai tik saujelė beliko. Bet jau visai visai ji nebetoli viršūnės. Nebegirdėjo jie šmėklų kaukimo, nebematė jų bjaurių veidų, jų blizgančios akys įbestos buvo į žiburį ir nebegalėjo nuo jo atsitraukti: juk tat buvo jų vargingos kelionės galas, tat žmonių laimė jų akyse stovėjo...

Dar du trys draugai krito, ir likusieji pasiekė viršūnę... Sušuko linksmu galingu pergalėjimo balsu ir visi kaip vienas nutvėrė savo rankomis žiburį. Visi vienu akies mirksniu pavirto į akmenis...

Ir rados stebuklas! Visos šmėklos pražuvo, o paliestasai žiburys subyrėjo į nesuskaitomą daugybę žiburėlių, kurie kaip krintančios iš dangaus žvaigždės nusileido nuo kalno žemyn, nušviesdami visą šalį. Tos šalies žmonės staiga pajuto savo laukuose, namuose ir pirkiose ypatingą malonią šviesą, savo širdyse ir galvose – neapsakomą ramumą. Akies mirksniu sutrupėjo nelaisvės pančiai, išnyko tarp žmonių neapykanta ir visokios skriaudos ir neteisybės; visi pasijuto esą lygūs ir laimingi, visi gerbė artimą ir jo teises. Atsirado tarp žmonių laimė...

Pamatę save ir kitus taip atsimainiusius, atspėjo žmonės ir tos atmainos priežastį. Atsiminė stebuklingą žiburį ir visi kaip vienas skubinos prie iškeiktojo kalno. Bet susirinkusios žmonių minios žiburio jau neberado. Net senojo kalno nebesimatė; visas

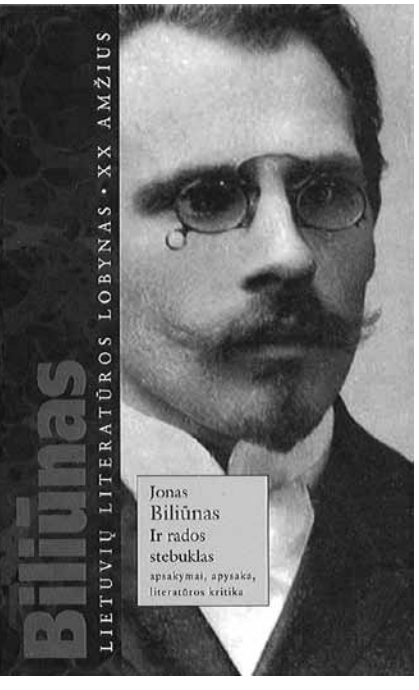

aplinkui, nuo apačios ligi pačiai viršūnėlei, buvo apsiauptas akmenimis. Visa dabar žmonės suprato ir su pagarba nulenkė savo galvas žemyn: tat buvo jų išganytojų kūnai, kurie, patys numirdami, jiems atnešė laimę...

Ir nuo tos dienos keikiamasai seniau kalnas buvo pramintas garbės ir laimės vieta; nuo tos dienos jis tapo istoriškuoju žmonių gyvenimo paminklu. Dabar gyventojai ne tik nuo jo nebebėgo kaip nuo ligos ir maro, bet, eidami pro šalį, su pagarba ir meile lenkė žemyn savo galvas, atsimindami žuvusiuosius šalies išvaduotojus. Iškilmingai šventė kasmet žmonės išvadavimo dieną kaip didžiausią visos šalies šventę. Tą dieną rinkosi jie prie kalno, apsitaisę gražiausiais rūbais. Su žaliais ant galvų vainikais ėjo jaunos merginos, puikiausius žolynus nešėsi rankose gerbiamos moterys, aukštai iškeltos vėliavos plevėsavo tvirtuose jaunikaičių ir vyrų delnuose, o pirma visų puikiausiais vežimais baltai apsitaisę važiavo nekalti vaikai... Visi buvo linksmi ir laimingi...

Prisiartinę prie kalno ir apsiautę jį aplinkui, dainavo jie laisvės ir laimės dainas, barstė ant kalno žolynus, dėjo vainikus, garbindami žuvusiuosius išvaduotojus. Visą dieną linksmai griežė muzika.

Ir tą šventę kėlė kas metai, kas metai garbino savo laisvės ir laimės dieną. Pražuvusiųjų drąsuolių vardai buvo įrašyti istorijos knygon aukso raidėmis, o jų gyvenimo ir darbų paskesniųjų žmonių eilės mokės kaip poterių ir katekizmo... Ir visi buvo laimingi...

Ciurichas, 1905 04 15

BILIŪNAS, Jonas. *Ir rados stebuklas*. Vilnius : Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007, p. 143–148, 166–172, 182–188.

A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus fondų nuotrauka

Antanas ŽUKAUSKAS-VIENUOLIS

Rašytojas prozininkas ir dramaturgas, vaistininkas, muziejininkas, visuomenininkas.

Gimė 1882 m. kovo 26 d. (balandžio 7 d.) Ažuožeriuose (Anykščių r.). 1900 m. baigė keturias klases Liepojos (Latvija) gimnazijoje ir išvyko į Maskvą (Rusija) dirbti vaistinėje mokiniu. 1903–1907 m. jis gyveno Kaukaze, kur atliko provizoriaus padėjėjo praktiką vaistinėse. Grįžęs į Maskvą, baigė studijas ir įgijo vaistininko išsilavinimą, dirbo vaistinėse, vėliau, karo metais, užsiėmė organizacine veikla, padėdamas lietuviams karo pabėgėliams. 1918 m. grįžęs į Lietuvą, kurį laiką dirbo žurnalistinį darbą, vėliau apsistojo Anykščiuose, kur atidarė ir iki 1944 m. turėjo privačią vaistinę. 1927 m. Anykščiuose savo senelio brolio Antano Baranausko garbei įrengė ir atidarė pirmąjį Lietuvoje memorialinį muziejų – A. Baranausko klėtelę, iki gyvenimo pabaigos buvo jo direktorius. Mirė 1957 m. rugpjūčio 17 d. Anykščiuose, palaidotas individualiame kape jo memorialinėje sodyboje.

Rašytojo A. Žukausko kūrybinis debiutas buvo Kaukazo kalnų grožio įkvėptos legendos. Nuo 1907 m. jis pasirinko literatūrinį Vienuolio slapyvardį, kuriuo ir pasirašinėjo visą savo kūrybą. Pirmoji jo knyga buvo 1908 m. išleista legenda „Amžinasis smuikininkas“. Vėliau per pusę šimtmečio jis parašė ir išleido per 25 apsakymų ir legendų rinkinius, apysakas ir romanus, daug jo kūrinių buvo išleista ir iki šiol leidžiama po keletą kartų įvairiais rinkiniais, išėjo trys raštų rinkiniai ir dvi rinktinės. Vienuolio kūryboje ryškus jo gimtojo Anykščių krašto istorijos realistinis atspindys, jo prototipai – rašytojo amžininkai. Jo kūryba išversta į latvių, rusų, lenkų, gruzinų ir kitas kalbas, ekranizuota.

Antanui Vienuoliui dar gyvam esant ne vienas jo kūrinys buvo pripažintas klasikiniu. Per jo kūrybą nusitęsia nemaža svarbių mūsų meninės kultūros raidos linijų. [...] Daugumoje savo kūrinių A. Vienuolis atsiskleidžia kaip rašytojas, kuriam šalia gamtos daugiausia rūpi žmonių vidaus pasaulis – mintys, nuotaikos, jų kaita, susiduriant su kasdienine tikrove.

Vertingiausia okupacijos metų jo kūrybos dalis – atsiminimai. Savo didelio talento jėga rašytojas vėl iškilo įspūdingiausiuose šio žanro kūriniuose – „Mano krikšto tėvo kumeliukas“, „Astronomas Smukštaras“, „Arkliavagio duktė“ ir kt. Apskritai atsiminimai – A. Vienuolio gyvenimo paskutinio dešimtmečio kūrybos viršūnė. [...]

Prozininko talentą dar įvairiau atskleidžia jo apsakymai, kurių ne vienas atstovauja lietuvių apsakymo pavyzdžiams antologijose. Antanas Vienuolis – apsakymo meistras, literatūros istorikų statomas šalia Žemaitės, Jono Biliūno, Vinco Krėvės, Juozo Tumo-Vaižganto. [...]

A. Vienuolis plėtojo savitą būdą dorovinėms vertybėms aukštinti ir tuo pat metu kritikizmui reikšti. Ankstyvojoje kūryboje retas jo veikėjas tėra ištisai neigiamas; jų paveikslai dažniausiai jungia ir rašytojo proteguojamas vertybes, ir atmestinus bruožus. Vaizduodamas dvasinio sukrėtimo momentus, rašytojas rodo veikėjų sieloje atgijusius idealus ir tiems idealams svetimą gyvenimo būdą ar poelgius. Išpažinties, savo elgesio apgailėjimo situacijoje, piešiamoje pasitelkus detalią psichologinę analizę, išsakomi ir visuomeniniai idealai, ir pasmerkiama tai, kas nepriimtina. Toks būdas ankstesniam mūsų realizmui (Žemaitės, Gabrielės Petkevičaitės-Bitės kūrybai) nelabai charakteringas, nors kartais ir naudotas. Labiau buvo įprasta vertinguosius pradus bei neigiamybes „išskirstyti“ tarp atskirų veikėjų ir rodyti tų veikėjų tarpusavio konfliktą. A. Vienuolis tokį konfliktą atskleidė vieno veikėjo sieloje, taip praplėsdamas žmogaus paveikslo kūrimo tradicijas lietuvių prozoje.

A. Vienuolis – vienas žymiausių mūsų kaimo vaizduotojų. Jo prozoje sukurta puikių kaimo žmonių paveikslų; dažnai jie dramatiškomis spalvomis piešti, tačiau įtaigūs, šviesūs. [...]

Realistinė meninė išraiška, atskleidžianti stiprų menininko talentą, daro A. Vienuolio kūrinius lengvai suvokiamus bet kokio išsilavinimo skaitytojui.

Juozas Stonys

MANO KRIKŠTO TĖVO KUMELIUKAS

Mano krikšto tėvo Antano Rožano protėviai buvo kilę iš Naujonių kaimo, Anykščių valsčiaus. Buvę pasiturį ūkininkai valakininkai. 1863 metais Naujonių kaimo beveik visi suaugę vyrai išėję miškan ir dalyvavę sukilime. Dalyvavę sukilime ir mano krikšto tėvo senelis, ir tėvas. Po nepasisekusio sukilimo visi „metežnikai“ buvę suimti, išvežti Sibiran, o jų žemės ir ūkiai atimti ir perduoti atvežtiems iš Rusijos sentikiams-burliokams, taip pat ištremtiems iš savo gūžtų už nepaklusnumą valdžiai. Kartu su kitais buvę išvežti Sibiran ir Rožanai – tėvas ir sūnus – ir daugiau nebegrįžę. Ir iš jų žemė ir ūkis buvę atimti ir perduoti kitiems. Gyvanašlė Rožanienė su savo mažamečiu sūneliu Antaniuku, mano būsimu krikšto tėvu, buvusi išvaryta iš ūkio ir apsigyvenusi Šeimyniškių kaime pas savo gimines. Vėliau tie patys giminės nupirkę jai gale to paties Šeimyniškių kaimo sklypelį žemės, pastatę grytelę ir palikę gyvanašlę Dievo valiai. Jauna moteriškė turėjusi užsidirbti pragyvenimui pati sau ir savo mažamečiui sūneliui Antaniukui. Mano tėvo tėvai giminiavęsi su Naujonių Rožanais ir po tos nelaimės šiek tiek padėdavę gyvanašlei Rožanienei. Kai ji mirusi, mano tėvai, dar jaunavedžiai, paėmę Antaniuką pas save kaip išlaikytinį, neva kaip piemenį, neva taip sau kaip nelaimingą tolimą giminaitį – našlaitį. Antaniukas, begyvendamas pas mano tėvus, ir į berną išaugęs. Mano tėvai, susirūpinę jo ateitimi, norėję apvesdinti jį su mūsų kaimyno Meškausko dukterimi Marijona Meškauskaite ir iš karto padaryti savo auklėtinį gaspadorium. Mirdamas senis Meškauskas palikęs dviem savo sūnums pasidalyti perpus valaką žemės su gyvuliais ir padargais, o dukteriai įpareigojęs sūnus duoti kraičio karvę, pakinkytą arklį, porą avelių, kiaulę ir 30 rublių pinigais.

Tokios nuotakos ir su tokiu kraičiu mano tėvai bežemiui našlaičiui Rožaniukui ir svajoti nesvajoję. O ir pats jaunikis tokios laimės nesitikėjęs, nes, vedęs su tokiu kraičiu žmoną, iš karto būtų pasidaręs gaspadorium ir galėjęs eiti kumečiauti ar paimti kieno žemę dirbti iš pusės. Mano tėvai jau buvo numatę jam ir ūkį dirbti iš pusės, ir pasižadėję padėti sėklomis, padargais ir kitkuo. Viskas buvę gerai. Abu jauni žmonės iš mažens vienas kitą gerai pažinę ir susidabojė, bet vestuvės neįvykusios. Neįvykusios dėl Meškauskaitės brolių kaltės. Mirus tėvui, abu broliai tuojau ir pradėję dalybas. Pirmučiausia susipešę dėl žemės: ir vienas brolis norėjęs perdalyto valako dešinės pusės, ir kitas; mat kairėje buvusios dvi linmarkos ir ilgas niekam tikusios pievos iškyšulys. O kai pradėję dalytis gyvulius ir ūkio padargus, tai ir visai susipykę, ir byla atsidūrusi valsčiaus teisme. Teismas kairiąją valako pusę priteisęs Ignasiui, kaip jaunesniajam. Nuskriaudęs jį teismas, padalydamas ir gyvulius su padargais. Taip bent kalbėję žmonės. Po dalybų abu broliai persiskyrę, apsitvėrę vienas nuo kito tvoromis ir daugiau per visą savo gyvenimą ne tik nebesibroliavę, bet ir nebesigiminiavę.

Marijona Meškauskaitė, gyvendama pas jaunesnįjį, dar nevedusį brolį Ignasių, iš pradžių buvusi jam ir kaip namų šeimininkė, ir kaip merga.

Piršlys Antanui Rožanui buvęs mano tėvas. Kai jie nuėję su Antanu piršlėmis, Ignasius pareiškęs, kad karvę, avelę ir kiaulytę tai jis duosiąs, bet pakinkytą arklį ir 30 rublių teduodąs vienas Jonas, nes jis, Ignasius, ir taip jau esąs jo nuskriaustas. Jonas gi sutikęs duoti avelę, kiaulę, 15 rublių ir arklį, o visų 30 rublių ir ratų su pakinktais – griežtai atsisakęs. Dėl to vestuvės ir sutrikusios. Marijona per piršlybas nieko brolių neprašiusi, o tik verkusi ir vožusi ant akių skarelę.

– Kad taip, Marjonyt, tai skirsimės, – pasakęs atsisveikindamas jaunikis ir pasiaiškinęs, kad be pakinkyto arklio jis ne gaspadorius ir kad vedus jiem abiem prireiktų eiti ubagauti arba tarnauti.

– Tavo valia, Untanėl, žinoma, kur tu su manim, ubage, pasidėtum, – atsakiusi jam sužadėtinė Marijona ir verkdama nuėjusi užpečkin.

Kitokio supratimo apie garbę, meilę ir apie gyvenimo palaimą nei vienas, nei kitas gal ir neturėjo. Ir taip persiskyrę. Persiskyrę ne piktuoju, o geruoju. Marijona pasilikusi pas brolį Ignasių kaip merga ir namų šeimininkė, o vėliau, jam vedus, ir kaip jo vaikų auklė. Ištekėti ji jau nebesitikėjo. Nenorėjo jos iš namų išleisti ir broliai, vienas – kaip neapmokamos darbo jėgos ir sąžiningos šeimininkės, kitas – kad nereiktų kraičio duoti. O Antanas Rožanas susiradęs sau kitą mergą, mergą su padargais, gyvuliais, su pakinkytu arkliu, ir nuo Jurginių pradėjęs ūkininkauti – paėmęs Užuožerių Jono Naviko žemę dirbti iš pusės. Tokiu būdu mano būsimasis krikšto tėvas per vedybas ir pasidaręs iš berno gaspadorium.

Kai aš atėjau į šį gražųjį pasaulį, o tai buvo 1882 metais, mano tėvai ir pakvietę į kūmus Antaną Rožaną ir buvusią jo sužadėtinę Marijoną Meškauskaitę. Antaną Rožaną pakvietę kaip artimą žmogų ir giminaitį, o Marijoną Meškauskaitę – kaip kaimynę. Taip į viską tais laikais valstiečių žiūrėta ir samprotauta. Matyt, ir mano tėvai, be materialinių išskaičiavimų, kitokio supratimo apie gyvenimo laimę bei garbę neturėjo, nors, tiesą pasakius, mano tėvas vedęs motiną visai be jokio kraičio, net ir be pakinkyto arklio, o vien iš padabonės, nors ir pats buvęs neturtingas. O gal vedė ir

dėl to, kad motinos tėvo brolis, Antanas Baranauskas, jau buvęs įsišventęs į kunigus ir gyvenęs Kaune.

Kai sugrįžę iš bažnyčios mane pakrikštiję kūmai ir susėdę už stalo, į juos pažiūrėjusi bobutė Pečiūrienė, palingavusi galvą ir pagailėjusi Marijonos Meškauskaitės, kad ji Rožanui tik kūma, o ne žmona.

– Matyt, buvo tokia Dievo valia – nebuvo vienas kitam skirti! – atsakiusi jai mano motina.

Kai aš paaugau, atmenu, krikšto tėvas mane labai mylėjo. Ir aš jį mylėjau, bet ne tiek aš atmenu patį krikšto tėvą, kiek jo kumeliuką. Krikšto tėvas labai pigiai pirko iš vieno čigono didelę dvarišką kumelę, kaip žmonės kalbėjo, iš kokio nors pono pavogtą. Gal tai ir turėjo tiesos, nes krikšto tėvas, bijodamas, kad kas jos neatpažintų, vengdavo su ja važiuoti turgun, neardavo arti vieškelio ir apskritai nemėgdavo kalbėti, iš ko jis ją pirkęs ir kiek mokėjęs. Juo labiau visi susidomėjo jo kumele, kai ji atvedė jam labai gražų kumeliuką. Rožanas taip pamilo ir taip prisirišo prie savo kumeliuko, kaip prie savo vaiko. Ir penėdavo jį iš rankos, ir glostydavo, bučiuodavo į snukutį ir negalėdavo juo atsigėrėti. Negalėdavau atsigrožėti jo kumeliuku ir aš. Jis imdavo duoną ir iš mano rankos. Krikšto tėvas gi nuolat kartodavo man, kad kai aš užaugsiąs, tai jis duosiąs man savo kumeliuku pajodinėti. Ir aš nėriaus iš kailio daugiau valgyti, išsitiesęs miegoti, kad tik greičiau užaugčiau ir galėčiau jodinėti krikšto tėvo kumeliuku. Kol kumeliukas buvo jaunutis, Rožanas nei dieną, nei naktį nepalikdavo jo vieno su kumele lauke, o laikydavo namie. Kai kumeliukas paaugo, pradėjo jį leisti ir laukan, o kai kada palikdavo su kumele ganykloje ir naktį. Atsikėlęs anksti rytą, išeidavo galan kluono ir pašaukdavo savo kumeliuką – „kuziuk, kuziuk“. Kumeliukas atsiliepdavo ir žvengdamas atbėgdavo pakluonėn; gavęs iš savo gaspadoriaus rankų duonos, apglostytas ir paglamonėtas vėl nubėgdavo prie kumelės. Tokiu gyvuliuku gėrėdavos ir visi užuožeriečiai, o jau mes, vaikai, tai ir sapne jį sapnuodavome ir nešiodavome jam laukan duonos pluteles.

Vieną kartą mano krikšto tėvas, atsikėlęs anksti rytą, išėjo galan kluono ir pašaukė savo kumeliuką. Kumeliukas neatsiliepė. Pašaukė antrą kartą – vėl tyla. Rožanas paėjėjo pakalnėn ir vėl pašaukė. Vietoj kumeliuko atsiliepė kumelė. Rožanas tekinas nubėgo pakalnėn ir... o siaubas: jo kumeliukas gulėjo paliūnėje perplėšta gerkle ir išėstu šonu, o supančiota kumelė vis žingsniavo apie jį, prunkštė ir įnirtusi net su šaknimis skabė žolę. Rožanas suriko ne savo balsu ir puolė prie kumeliuko... Išgirdę jo klyksmą, atbėgo iš kaimo ir daugiau vyrų, ir kiekvienas susirūpino savais kumeliukais ir vilko išblaškytais arkliais. Sujudo visas kaimas. Motina prikėlė ir mane. Kartu su tėvu nuskubėjau paežerėn ir aš, ir mane nukratė siaubas: pievoje sklaistėsi ūkas, garavo ežeras, o prie ežero kėpsojo vilko sudraskytas kumeliukas, o jį apkabinęs rankomis gulėjo nei gyvas, nei miręs mano krikšto tėvas. Tėvas pakrutino jį už pečių. Krikšto tėvas nė nekrustelėjo. Aš pamaniau, kad ir jis jau nebegyvas, ir balsu pradėjau verkti... O žmonių apie vilko papjautą kumeliuką ir apdraskytą kumelę rinkosi vis daugiau ir

daugiau. Į kiekvieną naujai beprisiartinantį žmogų ji raukėsi, suglaudusi ausis neva mėgino kąsti ir vėl visu įnirtimu skabė sumintą žolę ir vis prunkštė ir prunkštė. Matyt, ji aršiai gynė savo vaiką nuo vilko, kovojo su juo dantimis ir kanopomis, nes apie papjautą kumeliuką buvo plačiai išminta pieva ir sukruvinta žolė.

Atėjo verkdama ir Rožanienė. Pamačiusi be judesio gulintį savo vyrą, ir ji sukliko ne savo balsu ir puolė judinti jį už pečių ir pradėjo šaukti:

– Unton!.. Unton! Dėl Dievo, atsitokėk: negi mus jie daro, o mes juos... Atsitokėk... Dievas duos, užsiugdysime kitą, bet kumelė gyva tebėra!..

Kai Rožanas atsitokėjo ir atsikėlė, buvo ir už žemę juodesnis. Jis neverkė, regėjos, nematė nei žmonių, nei manęs, savo mylimojo krikštasūnio, o tik paliepė susirinkusiems vyrams iki vakaro neliesti iš vietos jo kumeliuko ir parsivedė su žmona namo.

Žmonės, suaugę ir vaikai, visą dieną pulkavo paežerėj apie papjautą kumeliuką ir visi gailėjo gražaus gyvuliuko. Gailėjo ir paties Rožano, o Rožanas sulakstė Jakūbavon, pasiskolino iš Paršelio medžioklinį šautuvą ir, jį užtaisęs didžiaisiais šratais, pavakary nuėjo paežerėn.

Kai tik sutemo, įbrido jis vandenin ir, pasislėpęs tarp ajerų, pernakt išlaukė vilko, kad atkeršijus jam už savo skriaudą. O buvo jau po šv. Mataušo – ruduo, ilgos, vėsios naktys, drėgni, ūkanoti priešaušriai ir šaltos gailios rasos. Į rytą jį nukratė šiurpas, paėmė drebulys ir taip pasidarė visam šalta, kad, nesulaukęs ryto, dar su patamsėliu, parbėgo namo. Parbėgęs prikėlė žmoną, paprašė pakurti pečių ir išvirti jam liepų žiedų su čiobreliais. Pats gi užlipo ant pečiaus ir apsiklojo dvejais kailiniais; bet sušilti negalėjo ir po dvejais kailiniais. Nieko nepadėjo ir liepų žiedai su čiobreliais. Kai jau taip įkaito pečiaus padas, jog pradėjo svilinti šoną, tuomet atsigulė į lovą ir apsiklojo duknomis. Bet ir duknos nebešildė. Atėjusios kaimo moterėlės viena patarė vieną, kita kitą: parūkė devyndrekiu, davė nuryti šv. Agotos duonos. Mėgino ir užkalbėti. Į vakarą mano krikšto tėvas pradėjo visas degti kaip ugny ir skundėsi, kad labai skaudą viduriai, rytojaus dieną jam pasidarė dar blogiau. Nebekrėtė jau nė drebulys, nebetroškino ir karštis, o tik maudė viduriuose ir jautė visame kūne tokius skausmus, kad net dantimis griežė. Nieko nebepadėjo ir kaimo moterėlių žolelės. Ligonis šaukė ne savo balsu, ritosi iš lovos, voliojosi po žemę ir, susiėmęs už pilvo, lingavo visu liemeniu.

Sekmadienį parvežė jam kunigą, o pirmadienį – ir daktarą – felčerį Maušioką. Maušiokas jį apžiūrėjo, išklausė, pastatė ant pilvo taures, liepė išgerti du šaukštus karčiosios druskos; išsiderėjęs iš Rožanienės penkis auksinus (75 kp), išvažiavo.

Nieko nepadėjo ligoniui nei Maušioko taurės, nei karčioji druska; kasdien jis ėjo vis blogyn ir menkyn ir jau nebegalėjo išrėkti dėl skausmo, o tik traukėsi į krūvą ir dusliai dejavo.

Vieną ankstyvą rytą pažadino mane motina:

– Untaniuk, greičiau kelkis, tavo krikšto tėvas nuslobo. Gal tuojau mirs. Eik atsisveikintų.

Padavė man rūbelius ir liepė kuo greičiau apsirengti. Šį kartą nebesukalbėjau aš ir už kumeliuko dūšelę poterių, o išsiskubinau su motina.

Kai nuėjome pas Rožaną, žmonių buvo pilnas kiemas ir pilna klėtis. Visi iš eilės ėjo vidun atsisveikinti su mirštančiuoju. Čia pat pamačiau ir savo krikšto močią. Stovėjo ji prie prieklėčio, apsigaubusi skara, ir skarelės kuliais nuolat braukė nuo akių ašaras. Akys jos buvo užverktos, raudonos, veidas ašarų išvagotas. Ji vis pirštais gnaibė nosį ir šluostė ją tais pačiais skarelės kuliais. Atsisveikindami vyrai bučiavo ligonį vieni į galvą, kiti į petį, dar kiti į galvą ir į petį, žiūrint, kaip kas su juo artimas buvo, ir visi sakė vieną ir tą patį:

– Sudiev, Unton! Dovanok, jei kuo nusidėjau.

– Ir tu man dovanok, – kiekvienam atsakinėjo ligonis.

Vaikai, paaugliai ir jaunesnės moterys tylomis bučiavo jam ranką ir apsiašarojusios lindo klėties kertėn.

Kai priėjo prie jo atsisveikinti jo buvusi sužadėtinė, kūma, mano krikšto močia Marijona Meškauskaitė, krikšto tėvas kažin kaip išsitiesė, atmetė galvą ir prakalbėjęs: „A, ir tu, kūmute, atėjai... Sudiev, Marjonyt!.. Pasimelsk už mane... Oi, kaip man bloga!“ – dar sudejavo jis.

– Aš tamstos niekuomet neužmiršiu – melsiuos visą gyvenimą, – taip atsisveikinusi, ji sušniukštelėjo nosimi, pabučiavo jį į galvą, į petį ir kukčiodama išėjo iš klėties. Namo parėjo ji pakluonėmis viena.

Mama privedė atsisveikinti ir mane.

Pamatęs, kad krikšto tėvas pernakt labai pasikeitė ir pasidarė net į save nebepanašus, aš pradėjau verkti.

– Atsisveikink gi su krikštatėviu... Atsisveikink! Pabučiuok ranką. – Su tais žodžiais privedė mane motina prie krikšto tėvo ir pati apsiverkė.

Aš per ašaras nebegalėjau įžiūrėti net krikšto tėvo veido. Jis mane apkabino, pabučiavo į kaktą, peržegnojo, liepė užaugti dideliam, kalbėti už jį poterius ir, palingavęs galva ir atsiduseęs, iškreiptu veidu pasakė:

– Nebeteko tau pajodinėt mano kumeliuku!

Mano mama pataisė jam ant krūtinės susinarpliojusias brostvas, peržegnojo, pabučiavo į galvą ir pamokė:

– Padaryk, Unton, rakundų sumnenės, persiprašyk visų, kam esi nusidėjęs, ir atsiduok Dievo valiai...

– Vargui vargeliui tu mane užugdei užauginai, tatul, unt vargelio. Ką aš gero savo gyvenime mačiau, dabar taip kenčiu, – sudejavo krikšto tėvas ir, palingavęs galva, pridūrė: – Geriau aš tada būčiau prigėręs.

Mat mažas Antaniukas čiuožinėdamas buvo įlūžęs ir palindęs po ledu, mano tėvas jį ištraukęs iš kūdros.

Kai Antaniukas užlipęs ant pečiaus išsidžiovinti, mano motina jo paklaususi: „Ar labai nusigandai, Untaniuk, kai įlūžai?“ – „Nelabai, tik labai pagailo naujos sermėgėlės!“ – atsakęs Antaniukas.

Šitą sermėgėlę užuožeriečiai juokoms prikaišiojo jam visą gyvenimą.

Kartą Antaniukas buvo paspringęs ir blynu. Neužmiršo užuožeriečiai jam ir šito blyno.

Mirštantysis pabučiavo mano motinai ranką, pasišaukė savo verkiančią žmoną ir skubėdamas pradėjo sakyti jai, kam esąs skolingas jis, kas – jam, kam kas atiduoti, iš ko kas atsiimti...

Žmona dar labiau pradėjo verkti.

– Neverk, Razaliut, paliksiu aš tau vienai vargelį vargti, ir gana. – Ir jis meiliai paglostė žmonos ranką ir pabučiavo.

– Palauk, Razaliut, buvau ir užmiršęs, – staiga susigriebė jis ir pašaukė žmoną, kai ji verkdama buvo nuo jo pasitraukusi: – Opkai atiduok dešimtį auksinių, pavasarį aš iš jo paėmiau bargan geležies noragams.

– Opkai atiduosiu kumeliuko skūrą ir bus jam už noragus, – neva pasipriešino jo valiai žmona.

– Kumeliuko skūrą įdėk man graban! – gan griežtai pareiškė mirštantysis ir, nepažvelgęs į žmoną, sudejavo ir vėl susiėmė už pilvo.

– Jau klieda! – išėjęs į prieklėtį, pasakė Anupras Virvalas ir, mostelėjęs ranka, atsiduso ir bukai įsižiūrėjo į padūmavusias, parūkavusias Pailgės tolumas.

Atsisveikinę žmonės išsiskirstė į savo namus. Parėjome namo ir mes su motina. Po pusryčių mama vėl buvo nuėjusi pas Rožaną ir sugrįžusi liūdnai pranešė, kad jau nebeilgai trauksiąs. Tik ką mūsų šeima buvo susėdusi už stalo pietų valgyti, kaip kieman įbėgo vienplaukė tetulė Virvalienė ir, mostelėjusi skarele, šūktelėjo:

– Paskubėkite! Jau leidžias!

Visi pašokome nuo stalo ir, palikę tuščius namus, bėgome pas mirštantįjį. Kartu nubėgau ir aš. Žmonės bėgo skubėjo iš visų kiemų, o Naviko klėtelėje, prie mirštančiojo, jau klūpojo artimieji kaimynai, žiburiavo su grabnyčia ir kalbėjo maldas. Navikienė skambino klėtyje „ščiaslyvos smerties varpeliu“, o Anupras Virvalas į visas puses šlakstė švęstu vandeniu ir retkarčiais, prisikišęs prie mirštančiojo, šaukė jam į ausį:

– Unton, sakyk, Jėzus Marija, Juozapai šventas, susimilkit ant dūšios mano!

Bet mirštantysis gulėjo aukštielninkas, neberėkė, nebedejavo, o tik gaudė burna orą, žiopčiojo ir laikė rankoje įspraustą degančią grabnyčią. Jo per naktį pailgėjusios nosies šešėlis grabnyčios atošvaistėje tarytum rašė žymėjo sienoje lazdeles ir skaičiavo mirštančiojo paskutines sekundes ir minutes. Mums, vaikams, liepė Virvalas išeiti iš klėties ir, suklaupus kieme, kalbėti poterius.

Kai mirštantysis atsileido, visi pagiedojo „Aniuolas Dievo“ ir, kaip niekur nieko, pradėjo skirstytis į namus ir kalbėtis apie kasdieninius reikalus. Kiti jau kraustė nuo klėties užlų lentas ir ruošė gryčioje velioniui paguldyti katafalką.

Nebeverkė ir Rožanienė, o rimtai kalbėjosi su vyrais ir nurodinėjo, kurias lentas imti, kurias palikti, kuriais rūbais velionį apvilkti.

Virvalas, kad suskubtų iki saulės sėdimo paskambinti „po dūšiai“, raitas nunešė špitolninkams „ant pazvanų“. Susitarti su kunigu dėl laidotuvių vėliau išvažiavo pati Rožanienė.

Į bažnyčią nuvežė mano krikšto tėvo palaikus iš vakaro. Lydėjo visa ūlyčia. Lydėjo iškilmingai, eglaitėmis apstatytose ir naminiais audiniais papuoštose vežėčiose. Kartu su savo tėvais lydėjau ir aš. Kai važiavome pro ežerą, tėvas parodė motinai, kur vilkas papjovė kumeliuką ir kur Rožanas ajerynėje iki kelių vandenyje per naktį išstovėjo su šautuvu. Daugelis lydėjo ir pėsčių – jų tarpe ir mano krikšto močia. Mano tėvas norėjo ją paimti ir pasodinti ant lentelės, bet ji atsisakė ir nužygiavo paskui karstą.

Palaidojus krikšto tėvą, aš labai prisirišau prie savo krikšto močios ir dažnai pas ją nubėgdavau. Ypač laikiau savo pareiga nueiti pas ją Velykose kiaušiniauti, o Kalėdose – šližikauti. Kol jos brolis buvo nevedęs, mano krikšto močia buvo pilna jo namų šeimininkė ir Velykose visuomet duodavo man po du raudonai nudažytus kiaušinius, o Kalėdose pripildavo pilną kišenę šližikų. Kai brolis vedė, marti atstatė ją nuo namų šeimininkės pareigų, atėmė iš jos klėčių ir indaujos raktus ir laikė ją prasčiau už mergą; nemokėjo ir algos, ir gerai, jei įtaisydavo kokį rūbelį ar nupirkdavo pigią skarelę. Daugiau niekas jai ir nebesipiršo. Kai pradėjo gimti brolio vaikai, ji buvo ir auklė, ir merga, ir namų pastumdėlė. Vieni du su broliu spragilais iškuldavo visą kūlę, nubraukdavo linus ir atlikdavo visus kitus ūkio ir namų darbus. O kai aš Velykose nueidavau pas ją kiaušiniauti, krikšto močia teduodavo man jau tik vieną vantų lapais nudažytą kiaušinį, bet ir tą atnešdavo jai iš kamaros marti. Kalėdose šližikų teduodavo tik saujelę ir gėdydavos, kai aš siekdavau jai pabučiuoti ranką. Vėliau, kai aš jau buvau gimnazistas ir kai parvažiuodavau atostogų namo, ji vengdavo su manimi susitikti, kad nepabučiuočiau jai rankos. O kaip jos nekentė marti, kaip nekentė! Kaip jos nepravardžiuodavo ir ko neprasimanydavo. Pradėjo ja bodėtis ir brolis, o jo vaikai nevadindavo jos tetule, o šaukdavo vardu – Marjon. Mano motina vadino ją „mučelninke“ ir kai kada jai šį tą ir pakišdavo. Bet ji niekuomet niekam nesiskundė ir kantriai nešė savo kryžių. Pavasarį, kai ji nueidavo aptaisyti savo seniai mirusių tėvų kapo, apsodindavo gėlėmis ir jau mirusio brolio Jono kapą, brolio, kuris jos laimei pagailėjo pakinkyto arklio. Apsodindavo ji gėlėmis ir vienintelio savo kūmo, kadaise ją nesąmoningai suvedžiojusio jaunikio Antano Rožano kapą, kai Rožanienė jau buvo ištekėjusi už kito vyro.

Aš jau buvau, regis, trečioje gimnazijos klasėje, kai gavau iš namų laišką, jog mirė mano krikšto močia. Kai parvažiavau atostogų namo, mano motina papasakojo man, kaip sunkiai ji sirgusi, kaip jos niekas neprižiūrėjęs; ir palaidoję tik su viena mišele, net ir be egzekvijų. Papasakojusi atnešė iš spintos skepetaitę su mazgeliu ir pasakė:

– Tai tau krikšto močia mirdama paliko tris rublius, kad, kai būsi kunigas, už jos dūšią mišias atlaikytum. – Ir, išrišusi iš mazgelio, parodė man tuos tris rublius.

– Mama! – nustebau aš, – šitie pinigai jau seniai iš apyvartos išėję! Jų niekas ir nebeima.

– Negali būt! – nustebo mano motina.

Vėliau ji tuos tris rublius atidavė Maušiokui už dvi ketverges, o aš paskiau visą gyvenimą griaudžiaus ir šiandien tebesigriaudžiu, jog dar tiek maža turėjau supratimo apie šio pasaulio brangenybes, kad nepaėmiau iš motinos tų trijų rublių, kaip šventos relikvijos, ir nepasidėjau jų šviesiam atminimui apie savo krikšto močią, mergelę skaisčiausiąją iš skaisčiausiųjų ir kantriausiąją iš kantriausiųjų. Juk ji šituos tris rublius surinko už kiaušinius ir sūrelius, kuriuos „nuvogė“ iš gobšaus savo brolio dar tada, kai buvo jo namų pilnateisė šeimininkė. Dabar, kada aš tik praeinu ar pravažiuoju pro senąsias Anykščių kapines, visuomet prisimenu, kad po vienu visų seniai jau užmirštu ir šiekštomis šiekštelėmis apaugusiu smėlio kupsteliu amžinai ilsisi palaimintoji iš palaimintųjų, kurios nekanonizavo nei Romos popiežiai, nei kongregacijų kurija ir neįtraukė jos į šventųjų sąrašus. O jau ji tikrai turėjo daugiau teisių ir nuopelnų negu bet kuri kita kanonizuota karalaitė, grafaitė ar kokia baltarankė dievobaiminga ponaitė.

Praėjo gal apie 60 metų. Buvau jau žilagalvis ir daug gyvenime matęs ir patyręs, patyręs ir bloga ir gera, ir klastų ir pasiaukojimų... Vienais metais sumaniau aplankyti savo gimtinį kaimą, kuriame prabėgo mano kūdikystės gražiausios dienelės, ir pasivaikščioti po tuos laukus, po tas pievas, miškelius, kuriuose tiek daug pasiliko brangių jaunų dienų atsiminimų. Lankydamas tik stebėjaus, kaip metai ir laikas visa iš pagrindų pakeičia; ir vietas, ir žmones, ir jų charakterį bei psichologiją. Buvo karšta diena. Kepino saulė. Troškino troškulys. Grįždamas namo, užsukau į vieną kaimą. Užėjau į pirmutinę gryčią. Gryčioje buvo tik viena senutė ir, sėdėdama prie šaukščiaus, vijo siūlus. Aš pasisveikinau ir paprašiau vandens atsigerti.

Senutė apžvelgė mane, tylomis pasikėlė nuo suolo, surado šaukščiuje stiklinę, bet pamačiusi, kad ji ne visai švari, paėmė puodelį ir atnešė man pavasario sulos su plaukančiomis paviršiavižomis.

– Ak, kad tau, ir nepamačiau, – susirūpino ji, pamačiusi plaukiančias avižas, ir, nupūtusi grūdus, padavė man atsigerti. Atsigėriau. Padėkojau. Pagyriau gėrimą. Ji pasiūlė daugiau. Aš dar kartą padėkojau ir atsisakiau.

– Bene Žukauckiukas būsi? – paklausė ji, žiūrėdama į mane ir rankoje laikydama tuščią puodelį.

– Tas pats. O tamsta, dovanokite, nebeprisimenu?..

– Kur tomsta mani beprisiminsi – šitiek metų... Prašom sėst. Pasenau, kupron susitraukiau, ir nebeprimatau gerai.

– Tai kas gi tamsta tokia?

– Oš gi tavo krikštatėvio pirmoji pati, buvusi Rožanienė, Rozalija. Dabar aš vadinuos Maslauskienė. Jau ir trečią savo vyrą po žemelėm pakasiau, o pati vis do gyvenu

ir krutuloju. Mano jau ir sūnai ženoti, ir dukterys ištekėjusios, jau ir proanūkėlio vieno susilaukiau.

„Rožanienė!.. Rozalija!“ – nustebau aš, juo labiau nustebau, kad, lankydamas savo gimtinį kaimą, kaip tik buvau prisiminęs ir savo krikšto tėvą, ir ją, tada dar jauną, gražią moteriškę, kuriai prieš mirsiant vyras pabučiavo ranką... Nustebau, o mano galvoje prabėgo ir daugiau naujų vaikystės dienų atsiminimų... Aš nebežinojau, ką jai ir besakyti.

– Tai neatsimeni? – paklausė ji, žiūrėdama į mane.

– Atsimenu, tetul, atsimenu: atsimenu ir tamstą, ir krikšto tėvą...

– Ir mane atsimeni? – nudžiugo ji ir prasišiepusi parodė kelis savo likusius dantis.

– Atsimenu! Atsimenu! Oi, daug atsimenu!..

– Tai gal Užuožeriuose buvai? Ar beradai ten ką nors iš savo buvusių draugų ar pažįstamų?

– Nieko neberadau! Tik aš vienas pasilikau.

– Taigi: seni išmirė, jaunų priaugo. Visų ir aš nebepažįstu... Ir tomsta pasenai: koks spritnus buvai berniukas.

– Buvau kada, o dabar, matai, pražilau, jau ir plikti pradėjau...

– Ir tomstos tėvelis, atmenu, unksti ir žilt, ir plikt pradėjo.

– Tokia jau mūsų veislė.

– Taigi, taigi – visų tas pats laukia: ir mum greit teks užloist vietą jauniesiems... O norėtųsi do pagyventi.

– Kiekgi tamstai metų?

– O jau aštuntą baigiau, kad ne devintoj.

– Na, tai dar pagyvensi!.. Taip gerai atrodai.

– Taigi, norėtųs pagyventi ir pamatyti, kaip vaikai gyvens, kai visi iš vieno bliūdo srėbsma, po viena kaldra gulėsma.

– Kai visa persimals, matut, miltų turėsma, – atsakiau jai.

Senutė mostelėjo ranka ir paklausė:

– Tai atmeni ir savo krikštatėvį?

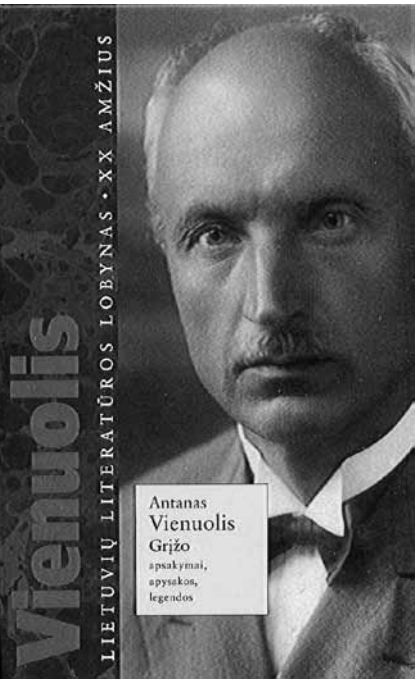

– Atmenu, tetul, atmenu ir krikšto tėvą, ir tamstą, ir jo kumeliuką atmenu...

– Ir kumeliuką atmeni? – nudžiugo senutė ir atsisėdo greta manęs ant suolo.

– O tamsta ar atmeni, kaip krikšto tėvas prieš mirsiant prašė tamstos kumeliuko skūrą jam graban įdėti?! – paklausiau aš.

Senutė krūptelėjo, išvertė į mane akis ir, lyg pasiteisindama, lyg ką man prikišdama, išdrožė:

– Kad onus tada jau kliedėjo! – Ir ji vėl atsistojo.

Norėjau aš jos dar vieno dalyko paklausti, būtent, ar kiti jos du vyrai bučiavo jai ranką, bet nebepaklausiau, nes, kad kaimietis vyras bučiuotų savo kaimietei žmonai ranką, savo gyvenime mačiau tik vieną kartą. Tas kaimietis tai ir buvo mano krikšto tėvas.

Ten, kur šiandien Šventosios ir Anykštos trikampyje įsikūręs Anykščių miestelis, kadaise buvo didelis bajoro Nykščio dvaras, o kalnuose – jo pilis Voruta. Nors pilis buvo paslėpta kalnuose, ją dažnai užpuldavo kardininkų būriai, atsibastę Šventąja iš jos aukštupio. Mat pilies rūsiuose bajoras laikė paslėpęs savo turtus ir brangenybes. Pilyje nuolat budėjo stipri įgula.

Šiandien Anykščiuose bajoro Nykščio rūmų nė žymės neliko. O ant piliakalnio, kur prieš penkis šimtus metų stovėjo garsi Voruta, šiandien ūkininkai sėja grikius, sodina bulves. Piliakalnio pagrioviais gerai dera kanapės. Iš pilies griuvėsių ūkininkai, skirstydamies į vienkiemius, prisivežė akmenų ir senovinių plytų.

Nors jau daug metų pilies kalnas noragais galandamas, bet dar ir šiandien ne iš visų pusių galima ant jo užkopti. Kalno dirvožemis pilnas akmenų, plytų nuolaužų, pastatų nuotrupų. Artojai dažnai randa jame senovinių pinigų, išaria rūdies suėstų kardų, žalvario sagčių ir kitokių iškasenų. Giliau pasikasus, užtinkama požeminių urvų, akmeninių sie-

nų, įvairių, matyti, kadaise vartytų žemės sluoksnių ir tebepūnančių ąžuolinių rąstų. Viena pilies kalno puse sruveno Vorelio upelis, kita – Volupis, atvestas iš toliau. Nors šiandien jie abu užakę ir apgriuvę, bet dar aiškiai matyti, kaip pilį kadaise iš visų keturių pusių plovė vanduo. Ir šiandien tebežymu, kur vartų, kur tiltų būta, kur pilies sienų eita, kurie grioviai iškasti, kurie gamtos padaryti.

Pilies kalnas taip gerai buvo pačios gamtos paslėptas tarp kalnų ir girių nuo pašalinių akių, kad ir šiandien jį nuo upės ir nuo šiaurės pusės miškai tebesaugo. Žmonės kalba, kad ant pilies kalno vaidenasi.

Daug anykštėnų amžių būvyje mėgino atkasti piliakalnyje paslėptus bajoro Nykščio turtus, bet vis veltui: vos tik kas prisikasa pelenų ir anglių sluoksnio, tuojau iš požemių pradeda virsti troškūs gerai, dujos, kad net kvapą užgniaužia.

Tvirta ir atspari buvo kadaise Vorutos pilis. Dažnai ją užpuldavo Livonijos ordino būriai, atsibastydavo pskoviečiai. Atlaikydavo ji ir savųjų puolimus, kai susivaidiję Lietuvos kunigaikščiai vesdavo tarp savęs naminius karus. Turtingas ir galingas buvo ir paskutinis jos valdovas bajoras Nykštys. Jo dvaras žemės ir miškai siekė abiem Šventosios krantais toli į pietus ir šiaurę.

Bet kaip viskas čia žemėje praeina ir pasibaigia, taip praėjo ir pasibaigė ir bajoro Nykščio giminė ir jos garbė ir galybė. Atgyveno savo ir Vorutos pilis.

Ne metai po metų, bet iš karto išnyko nuo žemės paviršiaus visa bajoro Nykščio vyriškoji giminė. Visi jie vieną dieną ir vieną valandą sudėjo savo karštas galvas anapus Ukmergės, ties sena Varkala, Žirnajų ežero pakrantėse.

Buvo tai rugpjūčio mėn. 1435 m., kai į bajoro Nykščio pilį ir dvarą atplaukė Šventąja Rygos kardininkų tytveikos su pačiu Livonijos ordino magistru riteriu Kerskorfu priešakyje.

Sutiko juos ir priėmė bajoras Nykštis ne kaip priešus, o kaip draugus, kaip Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Švitrigailos sąjungininkus. Suspausta širdimi ir sukandęs dantis priėmė bajoras Nykštis po savo pastoge amžinus Lietuvos priešus. Juo labiau į juos šnairavo bajoras ir jo žmonės, kad atsibastėliai vežėsi su savimi daug ginklų, daug šarvų, plukdė upe ant sielių naujų armotų ir kitos karo medžiagos, o maisto sau ir pašaro arkliams grobėsi pakelėje iš vietos žmonių.

– Bajore, jei nori, pamėginkime, ar aš iš savo armotų, nenuimdamas jų nuo sielių, sutrupinsiu visą tavo pilį ir dvarą? Tokia pilis, atsiradus naujoms armotoms, daugiau tinka karvėms laikyti, negu apsiginti! – pasityčiojo iš senio bajoro Livonijos ordino magistras Kerskorfas.

– Atidėk tai, riteri, kai grįšime atgal, nes gali šovinių pritrūkti, – dviprasmiškai ir ramiai atsakė jam senas bajoras Nykštys.

Rytojaus dieną kartu su kardininkais išjojo karan prieš sukilusį kunigaikštį Žygimantą ir senas bajoras Nykštys su savo devyniais sūnumis ir daugeliu žmonių. Visi bajoro sūnūs, kaip ir jis pats, buvo tikri „nykščiai“: žemučiai, kresnučiai, bet platūs

pečiuose, kaulingi ir raumeningi. Ir šiandien Užuonykštėje kresnus žemučius vyrus vadina „nykščiais“.

Kai prieš jiems išjojant išėjo iš margo rašyto svirnelio anyta su devyniomis marčiomis atsisveikinti su savo vyrais, bajoro kieme pakilo didelis verksmas ir klyksmas. Marčios verkė, klykė, laužė baltas rankas ir, apsikabinusios savo vyrus, nebenorėjo su jais skirtis. Už vis gailiau verkė, už vis labiau laužė savo baltas rankeles viena bajoro martelė, jo jauniausiojo sūnaus Putino jauna žmonelė Ona. Ji buvo gimusi krikščionė ir neseniai atitekėjusi iš Vilniaus miesto į bajoro Nykščio dvarą. Kaip apsikabino ji savo Putinėlį, kaip sunėrė savo baltas rankeles jam už kaklo, kaip prisispaudė savo lieknu liemenėliu prie jo karštos krūtinės, taip ir nebenorėjo paleisti. Žirgas kojomis trypė, žąslus kramtė, kamanomis žvangėjo ir jauną žmonelę, pasikabinusią ant vyro kaklo, po kiemą nešiojo. O šaunus riteris Putinas viena ranka žirgą valdo, kita žmonelę prilaiko ir lyg nori ją nuo savęs atplėšti, lyg dar karščiau priglausti.

Pagaliau pripuolė prie jų anyta, aštuonios marčios ir jauną žmonelę plėšte nuo vyro atplėšė. Įsiviliojusios ją margan svirnelin, pačios verkdamos ramino.

O devyni broliai išsirikiavo ir, užtraukę karo dainą, išjojo iš savo tėvo dvaro. Kartu su jais išjojo ir tėvas, senas bajoras Nykštys. Išjojo, palikęs stiprią įgulą sergėti pilį ir dvarą.

Ilgai Šventosios pakraščiais skambėjo devynių brolių karo daina, ir dar ilgai margoje rašytoje bajoro klėtelėje devynios marčios klykė.

– O ten kas per prajovai? – staiga paklausė seną bajorą magistras Kerskorfas, prijojęs Šventosios krantą ir pamatęs anapus upės, ant Šventaragio kalno, dūmus.

– Tenai, riteri, mano laisvi žmonės, prieš išjodami karan, dievaičiui Kovui auką pakūrė, – šaltai paaiškino jam senas bajoras Nykštys.

Nors bajoras ir buvo pasikrikštijęs su visu savo dvaru, bet labiau dar pasitikėjo senais dievais, negu naujais, ir prieš mūšį ar medžioklėje melsdavosi tik jiems.

– Bajore, aš vežuos su savimi keletą kunigų, jei nori, mes tuojau pakrikštysime tavo žmones, – pasisiūlė jam magistras.

– Riteri, atidėk tai, kai grįšime atgal, kitaip gali ir kunigų pritrūkti, – vėl ramiai ir dviprasmiškai atsakė senas bajoras Nykštys ir nujojo toliau.

Įsižeidęs magistras paliepė savo knechtams pasisklaistyti būriais po bajoro žemes ir padegti tuos kaimus ir ūkius, kuriuose tik užtiks bet kokius pagonijos pėdsakus. Kaip magistras įsakė, taip jo samdiniai ir padarė: ir šiandien tie kaimai ir paskiri ūkiai, kurie buvo magistro paliepimu sudeginti, vadinami Liepdegėnais. Daug jų, šitų Liepdegėnų, ir visi jie ne vienoje vietoje, o išmėtyti po miškus ir pelkes. Vėliau vietos administracija savo patogumui pradėjo vadinti juos – vienus – Pirmaisiais Liepdegėnais, kitus – Antraisiais, Trečiaisiais, Tolimaisiais, Artimaisiais. Ir iki šių dienų tų kaimų ir vienkiemių ainių nepalietė jokia svetima dvasia ir joks svetimas, nė lenkiš-

kas, raugas juose neprigijo: darbštūs, statūs, mažai kalbūs, prietaringi, jie uoliai laikosi savo ir be miško ir balų nerimsta.

Nuo Kavarsko aukštumų pamatė senas bajoras savo žemėse gaisrus ir suprato priežastį, bet nebuvo kas daryti: reikėjo skubėti kunigaikščiui pagalbon. Giliai užslėpęs širdyje magistrui pagiežą, jojo toliau.

Praėjo savaitė, kita. Daug ašarų išliejo jaunosios martelės, rymodamos ant dvaro kuorų ir savo vyrų sugrįžtant belaukdamos. O ten toli toli, anapus Ukmergės, ties Varkala, tarp Šventosios ir Žirnajų ežero, susirėmė tarp savęs du galiūnai, du Lietuvos kunigaikščiai: Švitrigaila su savo talkininkais gudais, čekais, totoriais ir Livonijos kardininkais iš vienos pusės, Žygimantas su savo lenkais ir mozūrais – iš kitos. Nors neilga, bet žiauri ir kruvina buvo Lietuvos galiūnų kova: žuvo visi devyni bajorai Nykščiai su savo senu tėvu priešakyje, žuvo ežero pakrantėse ir pats Livonijos ordino magistras Kerskorfas su visa savo kariuomene ir su visomis atsivežtomis armotomis.

Retas kuris ir nugalėto kunigaikščio Švitrigailos valdinių sveikas paspruko: kurie ir liko mozūrų kardų nesukapoti, tai gyvi į paežerės prarajas nugrimzdo. O mūšį Švitrigaila pralaimėjo ir pats tik galo negavo tik per kvailą paiko magistro užsispyrimą ir dėl per didelio savo naujomis armotomis pasitikėjimo.

Kai toji baisi žinia pasiekė bajoro Nykščio dvarą ir pilį, net apylinkės miškai aidėjo nuo nelaimingųjų našlių klyksmo ir verksmo. Visų skaudžiau, visų gailiau šaukė ir klykė bajoro martelė, jo jaunojo sūnaus Putino našlė. Neištvėrė ji tokio sielvarto ir, sunėrusi ant savo gelsvų kasų baltas rankeles, klykdama išbėgo iš bajoro rūmų ir pasileido stačiai upelėn, kuri čia pat tekėjo...

Pribėgusi vandenin įšoko, pasinėrė ir... daugiau nebeišsikėlė. Ją nusivijo anyta ir aštuonios marčios; atbėgo iš dvaro žmonės, užmetė tinklą, su kabliais, su grėbliais pagraibė, bet vargšės jaunos našlelės nebesužvejojo. Ji, pasivertusi žuvele, nuplaukė Šventąja už Ukmergės į Pabaiską, kur jos narsus Putinėlis galvą padėjo.

Kitos našlės greit aprimo, apsiprato, užkurius užsiėmė, už nebajorų ištekėjo ir, pasidalinusios šešuro žemes, laimingai įsikūrė. Ir šiandien Pavarės ir Stakių miškuose ant kalnų glūdi paskiri kaimai bei ūkiai, lyg atskiros pilaitės – tai vis bajorų Nykščių našlių palikuonys.

Praėjo metai, ir amžiai sukako. Šventąja daug daug į mares vandens nubėgo. Bajoro Nykščio pilies ir dvaro nė griuvėsių nebeliko, tik tebestūkso Anykščių kalnuose vienišas, kaip balnas, dviem kuprom piliakalnis. Žmonės jo ir vardą užmiršo. O tą bevardę upelę, kurioje nusiskandino našlė bajorienė Ona Nykštienė, jos vardu ir pavarde pavadino. Ilgainiui, perduodami tai iš lūpų į lūpas, iškreipė, sutrumpino, ir vietoje Onos Nykštienės, pradėjo tarti „Onykštienės“. Dar vėliau mokslininkai ir geografai pavadino ją Anykšta. O jos, Anykštos ir Šventosios trikampy, prieš Šventaragio kalną, besikuriantį miestelį Anykščiais pradėjo vadinti.

VIENUOLIS, Antanas. *Grįžo*. Vilnius : Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2011, p. 492–508, 551–557.

A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus fondų nuotrauka

Aldona KAZANAVIČIENĖ

Rašytoja poetė, prozininkė ir dramaturgė, dailininkė, knygų iliustratorė.

Gimė 1888 m. vasario 20 d. (kovo 2 d.) Griežionėlėse (Anykščių r.) švietėjų Liudvikos ir Stanislovo Didžiulių šeimoje. Nuo 1896 m. augo Mintaujoje (dabar – Jelgava, Latvija), kur baigė mergaičių gimnaziją. Keletą metų iki Pirmojo pasaulinio karo dirbo kaimų mokyklose mokytoja, vėliau baigė gailestingųjų seselių kursus ir dirbo ligoninėse Rusijoje. 1915–1916 m. mokėsi Šaniavskio Universiteto Maskvoje (Rusija) Istorijos-filosofijos fakultete, 1916–1918 m. – Aukštesniuosiuose moterų kursuose, išklausė pedagoginius kursus. 1919 m. grįžusi Lietuvą, ji du dešimtmečius su pertraukomis dirbo pedagoginį darbą mokyklose, po Antrojo pasaulinio karo 1946–1957 m. – Lietuvos Mokslų akademijos centrinėje bibliotekoje, senatvę praleido Vilniuje. Mirė 1968 m. gruodžio 17 d. Vilniuje, palaidota Vilniaus Rasų kapinėse šeimos kape.

Nuo vaikystės mėgino eiliuoti, kurti pasakas, pirmieji eilėraščiai periodikoje buvo publikuoti 1904 m. Pirmąjį scenos vaizdelių rinkinį „Musmirės“ A. Kazanavičienė išleido 1918 m., vėliau parengė ir išleido dar dvi dešimtis knygelių, daugiausia vaikams skirtų scenos vaizdelių, apsakymų ir eilėraščių, šie rinkiniai dažniausiai jos pačios ir iliustruoti. Daug jos kūrybos liko rankraščiuose, ji nepublikuota iki šiol.

Rašyti vaikams pradėjau gana seniai. Būdama vos aštuonerių devynerių metų, ėmiau svajoti parašyti vaikams pasakų. Mano kaimynai – aplinkinių kaimų vaikai – visiškai neturėjo knygučių. Aš buvau už juos laimingesnė. Mano tėvai patys mėgo knygas ir man jų parūpindavo. Motutė pati rašė apysakas ir dramas, rinko ir užrašinėjo liaudies pasakas. Mano ankstyvoj vaikystėj visai mažai tebuvo vaikams lietuviškų knygų – vos viena kita plonutė knygeliūkštė [...]

Turėdama nors truputį laisvo laiko, vis rašydavau. Dauguma mano rašinių buvo skirti vaikams. Rūpinausi, kad vaikai pamiltų viską, kas gera, kas kilnu, kad išaugtų dori žmonės. Knygutėse kalbėjau ne vien tik apie vaikus. Kartais apie gyvulėlius, žvėrelius, paukščius ar gėles, bet visi tie mano knygų veikėjai turėjo teigiamas ar neigiamas žmogaus savybes ir būdą.

Aldona Kazanavičienė

Mėgstamiausios jos eilėraščių temos – vaikų pratinimas dirbti, meilė gamtai, tėvynei, charakterio grūdinimas. Kazanavičienės eilėraščiai pagrįsti tikrovės faktais, vaikų buities detalėmis, žaidimais. Rašytoja patraukliai piešia aplinką, gyvūnijos pasaulį, atsižvelgdama į ikimokyklinio amžiaus vaiko psichiką, suprantamai perteikia pažintinę medžiagą.

Pranas Naujokaitis

PAUKŠČIŲ PUOTA

Bėkit šarkos, bėkit varnos,
bėk vištele kanapėta:
ant apkloto sniegu ploto
rengia puotą neregėtą!

„Kokią puotą? kas ją rengia?“
kiemo paukščiai suklegėjo.
Pranešė višta kuoduota:
„Vaikai paukščiams stalą dengia!“

Vos pabudo jie iš miego,
atsikėlė iš lovelių,
klojo staltiesėlę sniego
prie tvoros visiems paukšteliams.

Mirko plutą, grūdus žarsto,
saują pabirų pririnko,
sotų maistą gausiai barsto...
Štai ir paukščiai susirinko:

Didelis gaidys sustojęs,
pastūmėjęs kalakutą,
klykia, rėkia išsižiojęs –
šaukia vištą, radęs grūdą,

Pilka varna linksma krankia,
baltašonė šarka šoka,
o zyliukė mažuliukė
lesa, skuba, kaip tik moka.

Raudongurklė sniegenėlė
prie žvirbliuko šono tupia,
ji išalkus, vargdienėlė,
ir jai puikios vaišės rūpi.

Kiek čia klyksmo! kiek čia šauksmo!
Kaip visi sparnais plasnoja!..
Pilnas kiemas paukščių džiaugsmo!
jie visi vaikams dėkoja!..

LEDINĖ UŽDANGA

Uždanga plonutė šilku siuvinėta,
sidabru atausta – niekad neregėta!
deimantais, žemčiūgais, kristalu dabinta
ir ant mūsų lango naktį užkabinta!

Koki dailūs raštai! kokios puikios gėlės!
vaiskūs palmių lapai, eglių adatėlės!
pakraščiai apsiūti šilko mezginiukais,
ir papuošti plono ledo karoliukais!

Kur sidabras gautas ir žemčiūgai brangūs?
kas čia ją užtraukė nejučioms ant lango?
Kieno darbščios rankos karolėlius varstė
sidabrinėms dulkėms uždangą pabarstė?

Teta Žiema audė uždangėlę brangią,
sidabru išsiuvus užtiesė jums langą!
Deimantais, žemčiūgais, kristalu aprėdė
jūsų senas draugas – žilas Šaltis dėdė!

SU TĖTUKU TELEFONU

„Dzin-dzirr, dzin-dzirr“ – telefonas
staiga suskambėjo,
aš dar niekad telefonu
nebuvau kalbėjus.

Man širdelė sudrebėjo:
„Ką gi aš darysiu?
mama neseniai išėjo –
jos nebepavysiu!

Nėra nieko kambaryje,
telefonas laukia!“
Aš bijodama kėdutę
į save patraukiau.

Užsilipus ant kėdutės
paėmiau triūbelę,
o iš baimės tik tuksėjo,
plakėsi širdelė.

KAZANAVIČIENĖ, Aldona.
Žiema atėjo. Kaunas-Marijampolė:
Dirva, 1935,
p. 9–10, 13–14, 47–49.

Prakalbėjau, kaip girdėjau
kalbančią mamytę:
„Aš klausau jus! kas čia kalba;
Sveiki! Labas rytas!“

Dar norėjau pasakyti:
„Alio, trečias butas!..“
Bet triūbelė prakalbėjo:
„Tai čia tu, Aldute?“

Tai tėtuko mano balsas,
balsas toks malonus!
Nežinojau, kad toks geras –
daiktas telefonas!

„Pasakysi“, – tarė tėtis,
„kai pagrįš mamytė,
kad turiu su ja kalbėtis...
Supratai, dukryte?“

– „Supratau! Aš pasakysiu,
jau viską žinosiu,
ir daugiau prie telefono
prieit nebijosiu!“

PAVASARIS EINA!

Gana jums miegoti! Pabuskit, vaikučiai!
Pavasaris beldžias į langą!
Auksuoti, rausvi debesiukai lengvučiai
keliauja po žydrąjį dangų!

Žiūrėkit: varvekliai ant stogo mažėja
ir ašaras liedami virpa,
o sniegas kieme ir takely alėjos
per valandą vieną sutirpo!

Jo liko visai nebedaug pagal tvorą,
ir tas toks bejėgis, aptemęs...
Nuo saulės veikimo, nuo šildančio oro
atgijo garuojanti žemė.

KAZANAVIČIENĖ, Aldona.
Pavasario pumpurėliai.
Kaunas-Marijampolė :
Dirva, 1936, p. 5.

O ten, pabėgėję už sodo vartelių,
išgirsite muziką grojant:
tai vandenys upės, šaltinių, griovelių,
tik šniokščia, tik ūžia – mauroja!

Špokai, vyturėliai ir čiulba, ir gieda:
pavasarį sveikina brangų...
Pavasaris eina, pavasaris rieda,
pavasaris beldžias į langą!

RAITELIS
(Dainelė. Gaida kaip „Tūkstantis mylelių nuo mano namelių“)

Bėgsiu į laukelį,
atvesiu žirgelį,
paskum pabalnosiu
ir keliu nujosiu.

Šviesus aukso rytas,
tiesus mano kelias,
bėga nestabdytas
juodbėris žirgelis!

Lengva, linksma, gera
po laukus skraidyti;
kas aplinkui daros,
iš aukštai matyti!

Žmonės dirvas aria,
kiti bulves kasa,
margas karves gano
piemenukas basas.

Aš į mišką joju,
medžiai geltonuoja,
putino karoliai
skaisčiai raudonuoja.

Rengiasi paukšteliai
į šiltesnę šalį,
miškas uždainavo
rudenio dainelę.

KAZANAVIČIENĖ, Aldona.
Rudenio dienelės.
Kaunas-Marijampolė :
Dirva, 1935, p. 15.

ŽIEMOS UOGOS

Šaltu žiemos keliu per aukštas sniego pusnis sunkiai brenda mažas berniukas. Jo kojos apautos dideliais, nuplyšusiais mamos veltiniais, kurie jam siekia aukščiau kelių. Apsivilkęs apibrizgusiu vatinuku, kaklą rankšluosčiu apsitūlojęs, ant galvos užsimaukšlinęs seną, didelę kepurę. Iš tolo jis panašus į seną, kuprotą neūžaugą. Galvą nuleidęs, sunkiai traukia mažas kojas iš gilios pusnies, o kartais išsitiesia ir pasistiebęs žvalgosi. Skuba berniukas. Namie jis paliko miegančią ligonę motiną ir dabar iš kailio neriasi, skuba sugrįžti dar jai nepabudus. Jei pabustų – gali išsigąsti, imti šaukti, jo ieškoti...

Jų lūšna sukrypusi, sena. Pro sąsparų plyšius švilpia žiemys vėjas, durys sunkiai uždaromos. Sienos ir lubos aprūkusios, juodos. Tik langas, apšalęs gražiais, sidabriniais ledo raštais, šviečia balkšva šviesa.

Motinai apsirgus, berniukui labai nevyksta šeimininkauti. Krosnis, vargais negalais įkurta, rūksta, ir gaižūs dūmai ėda akis, drasko gerklę. Sūnus puola praverti durų, ir tąsyk į lūšną skverbiasi pilki šalto rūko kamuoliai. Ligonei šalta.

Andai užkaitė berniukas juodame katiliuke miežienių kruopų košei, bet košė prisvilo ir pasidarė karti. Ligonė negalėjo valgyti. Išvirė berniukas bulvienės, pamiršo druskos įdėti, bulvės ištežo, sriuba pavandenijo – mamai vėl užgeso noras šilumėlės užsrėbti. Berniukas iš rūpesčio kasė savo pašiaušta kuodelį, trynė kumšteliais besiveržiančias iš akių ašaras. Bet argi tat pagelbės?..

Šįryt mama pramerkė miglotas akis ir sukepusiom nuo karščio lūpom kažką tyliai sukuždėjo. Sūnus klūpojo ant suolo ir krapštinėjo ant lango ledines šalčio išrašytas gėles. Išgirdęs mamą tyliai šnabždant, nušoko nuo suolo ir, pribėgęs prie lovos, įsiklausė. Aiškiai išgirdo motiną tariant:

– Uogų, uogų!.. Kaip noriu uogų!

Berniukas liūdnai žiūrėjo į liesą motinos veidą su melsvomis gyslutėmis smilkiniuose ir ryškiai raudonomis dėmėmis įkritusiuose skruostuose. O mama vėl sušnabždėjo:

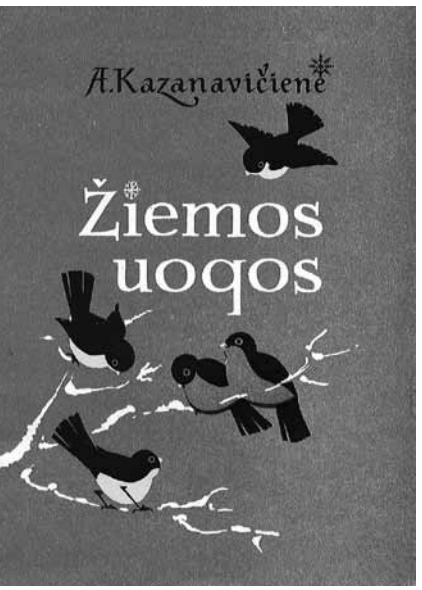

– Uogų, uogų!

Ir jis ryžosi eiti ir žūt būt parnešti motutei uogų. Šaltis buvo didelis. Vaikas buvo benorįs apsivilkti motinos trumpais kailinėliais, kurie jam būtų iki pakinklių. Kailinukai nors seni, bet šilti – su apykakle ir ilgom rankovėm – susikišus rankas, ir pirštinių nereikės. Apsidairė ir pergalvojo: tais kailiniais apdengtos motinos kojos – juos atėmus, ligonė gali sušalti.

– Ne! – nutarė. – Verčiau pasiimsiu savo vatinuką, bus dar geriau, – lengviau eiti.

Vaikas susirado mažą pintinėlę, su kuria vasarą bėgiojo rūgštyniauti, o rudeniop – į beržyną grybauti, ištraukė iš palovės motinos veltinius. Apsiavęs tyliai išėjo pro duris į šaltą, apsnigtą kiemą. Bet kur dabar eiti? Argi būna žiemą uogų? Kur jų ieškoti?

Prisiminė vaikas, kaip kartą sakė tėvelis:

– Reikia tik labai, labai norėti, ir tavo noras įvyks!

Ir berniukas ėmė šnibždėti, brisdamas per gilų sniegą:

– Labai, labai noriu rasti uogų! Labai, labai noriu! Mamytei uogų! Uogų!

Ir štai dingtelėjo jam, kad andai, kol dar nebuvo pašalę, kai nuo medžių krito geltoni lapai ir raudo mėlynienojai, jis su motute balelėj šalia iškirsto miško rinko dideles, rūgščias spalgenas. Daug jų ten tada buvo. Motutė pririnko pusę didelės pintinės, o jis – pilną mėlynąjį puodelį. Pririnko ir pardavė. Reikėjo miltams pinigų.

Kad taip dabar atradus nors saują spalgenų! Juk jos nebijo šalčio. Raudonuoja sau po ledu. Vieną pavasarį, nutirpus sniegui, jis buvo radęs kelias skaidrias, sultingas uogas. Ir nesugedusios – dar saldesnės, kaip rudenį buvo...

Berniukas nusileido nuo apledėjusio kalnelio į žemą slėnį. Sustojo, dairosi, ieško... Kur tau! Net gerai žinomos vietos pažinti nebegalima! Sniegas dengia kimsus ir guburėlius lygiomis puriomis duknomis. Pamėgina siekti koja, kur lygiau – koja lenda gilyn lyg į minkštu patalu pridengtą bedugnę. Keli nukirstų alksnių kelmai, apsnigti, apledėję, stovi tokie puošnūs ir iškilmingi, kaip kadaise jo matyti baltai nuliukruoti pyragai. Žemi kadugiai apipustyti iki viršūnių, eglelės tik pati viršūnėlė iš pusnies kyšo. O ten štai, prie seno karklo krūmo, kur pati didžiausia usnynė buvo, dabar kėkso iš sniego tik sausi, nuogi žagarai – tai senojo karklo viršūnės šakos... Berniukas mėgina pakarklėje kojom sniegą pramušti – sniegas kietas, kone ledu virtęs. Mėgina kasti rankomis – tik pirštus atšalo. Stovi berniukas, proverksmiais pūsdamas užgėlusius pirštelius. Vos nepradėjo balsu raudoti. Bet argi tat padės?

„Aha, tiesa! – nudžiugo. – Ten toli, prie pat vieškelio, kur į miestą eina, kryžkelėje auga jaunas šermukšnis, šermukšniai irgi nebijo šalčio: gal ten nors kelios kekės bus užsilikusios?.. Greičiau! Greičiau!“ Ir tekinas pasileido bėgti... Klumpa, griuvinėja, klimpsta pusny, vėl keliasi, kapstosi. Pavargo, atsmaukė sunkią kepurę nuo suprakaitavusios kaktos, štai jau ir kryžkelė. Prideda ranką prie kaktos, žiūri – nieko nematyti! Šakos juodos, nuogos – neraudonuoja nė viena uogelė. Vėjas pučia, lenkia medį. Medis siūbuoja, barsto sniegą nuo šakų. Jeigu ir buvo kada kokia kekė, tai vėjas ją seniai nukratė, žemėn nubėrė, o gal strazdai nulesė?..

Nukiūtino susikūprinęs, priblokštas... Ėjo ėjo, pavargo. Jau kojos ėmė linkti, jau kvapą šaltis užgniaužė, kūnas apsunko ir rankos sumedėjo. Tik širdis krūtinėje plaka tuksi. Ima vaiką nerimas, baimė: o kas bus, jei motutė pabus, jo troboj neras? Bet reikia eiti, reikia rasti uogų! Ir vėl nuėjo vaikas plačiais, šaltais laukais, toks mažas ir toks vienišas, į šaltą, tuščią tolį... Nuėjo didelio miško link. Ten daug medžių, o galgi kartais ir šermukšnis atsiras? Ten užuovėja. Gal ne visas uogas vėjai nubarstė?..

Nuėjo nuklampojo į tamsų mišką. Medžiai šnopščia, kažką nesuprantama švebeldžiuoja. Šakomis graso – pyksta... Štai sena sena, kaip žila bobutė, skara apsigaubusi, eglė. Štai storas, apkerpėjęs, o ten lieknas baltatošis beržas... Ogi ten kas? Ko tos varnos tokiu dideliu būriu sukasi aplink šakotą medį? Net oras nuo tų varnų pajuodavo! Prieina arčiau. Žiūri: storas, senas šermukšnis keroja tarp dviejų tamsių eglių, šakos baltos, šerkšno žvaigždelėmis papuoštos... Bet... ar tik jis nesapnuoja? Kur ne kur tarp šakelių tartum kraujo lašeliai smulkios, retos uogelės raudonuoja! Ogi varnų, varnų! Gal koks šimtas sukasi, kranksi, ir lesa, kapoja uogas viena per kitą, skuba, gurkia, pilnais snapais ryja. Berniukas paknopstom pribėga, nusimeta vatinuką, įsitveria šakos, lipa, kabarojasi apledėjusiu kamienu, tveriasi nagais šiurkščios žievės, pirštais kabinasi traškančių plonų šakelių. Sniegas byra nuo šakų, krinta už apykaklės, drimba ant akių, kliudo žiūrėti, štai jau jis beveik siekia viršūnėlę, kur dar kėkso kelios uogelės. Tiesia ranką, siekia uogutę... Varnos! Varnos! Rėkia, krankia, lesa, puola.

Mato jos, kad berniukas nori paveržti nuo jų grobį, kerta jam į pakaušį, tiesiai iš rankos plėšia vienintelę skystą kekelę!

– Štiš, varnos! Palikit man nors žiupsnelį uogų! Mano motutė serga! – balsu verkia berniukas.

O varnoms kas? Mato – vaikas nedidelis, neįveiks jų, varnų. Kapoja uogas, stačiai iš rankos išlesa. Iš sušalusio kumštelio iškrinta paskutinė uogelė, o varna ją krintančią pagauna. Tos godžios paukštės nesiliauja lesusios. Aprinko uogas aliai vienos. Čiuožia paukščių nugalėtas berniukas žemėn, kakta šlapia nuo prakaito, veidas ašaromis srūva. Eina, galvą žemyn nuleidęs, pritrenktas: negavo uogų, neišgydys motutės.

Trumpa žiemos diena. Saulė žemyn nuslinko. Nuo šakotų medžių nutįso ant sniego ilgi šešėliai, tartum mėlynu tinklu rausvą sniegą apraizgė... Tuščia ir nyku... Berniukas, prisimerkęs nuo saulėlydžio, pažvelgė į tolį. Ir... jau net savo akimis nebetiki: anoj pusėj griovio, pakriūtėj, mato: kūpso apsnigtas krūmelis – tai laukinė erškėtrožė, susigūžusi prie pusnies, o ant jos dygių šakelių lyg kraujo lašai didelės raudonos uogos supasi!

Užmiršęs nuovargį ir baimę, berniukas puola prie kriaušio, šoka per griovį. Nepataiko, krinta iki juosmens į purų sniegą. Visas aplipo sniegu, rankoves sušlapo, veltinius prisėmė. Su dideliu vargu kapstosi, kabarojasi, kol pasiekia brangųjį krūmelį. Nupurto sniegą, skina raudonas, žvilgančias, kietas tarsi ledeliai erškėtuoges. Juodos šakos čeža, aštrūs dygliai bado rankas, duria veidą. Nurinko visas uogas – iki paskutinės. Bet kaipgi jų nedaug! Nebus nė pilnų rieškučių. Pustuštė pintinėlė...

– Gerai, kad nors tiek pririnkau! – džiūgauja berniukas. Pralinksmėjęs skuba namo pas sergančią motutę...

Pradeda temti. Už kalnelio gęsta paskutinis spindulys. Kelias platus ir tuščias. Ogi šaltis, šaltis! Veido odą svilina, į nosį gnybia, ausis plėšia...

Pilkuoja didelė šalto sniego erdvė. Gęstančiame danguje sužiba pirmoji didelė žvaigždė. Bėga berniukas tekinas, kiek bepajėgdamas, – kojos pinasi, dideli veltiniai kliudo. Vaikui baisu tamsos, baisu pamesti kelią, nuklysti tuose šalčio plotuose. O keistas snaudulys apima visą, net sunku atsispirti. Apsunkusios blakstienos merkiasi. Darosi kaskart sunkiau, nuovargis ir nerimas ima viršų. Prigultų čia ant pusnies nors valandėlei. Bet aštri mintis jį varo tolyn: „Motutė laukia!“

Iš štai – kaip nelauktas stebuklas pasirodo pakalnėj pasišiaušęs trobelės stogas... O langely tamsu. Nėr kam užžiebti ugnelę! Vos atgaudamas kvapą, iriasi per pusnis be kelio. Nebejaučia jis šalčio, miegą iš karto lyg ranka atėmė. Stveria dešine ranka iš pašalės kūlelį žagarų ir pastumia trobos duris, šalta... Tuoj tuoj atšils. Durys sugirgžda, motutė sujuda lovoje:

– Kas ten?

– Tai aš, motute. Degu šviesą, tuoj užkursiu ugnį.

Liepsna plyksteli. Pasimato motutės veidas. Ji silpnai nusišypso, tiesia rankas berniukui:

– Čia tu, sūneli? Kurgi buvai užtrukęs?

– Aš, mamute, atnešiau tau uogų. Raudonos erškėčių uogos... Ragauk. Saldžios!

Motina karštai apkabina vaiką:

– Vaikeli mieliausias! – teištaria jinai.

Berniukas glaudžiasi prie motinos, laimingas, tarytum paaugęs. Jis tiki, kad motutė pagis. Jam taip gera, gera!..

KAZANAVIČIENĖ, Aldona. *Žiemos uogos*. Vilnius : Vaga, 1964, p. 3–12.

Natalijos Tarasenkaitės asmeninio fondo nuotrauka

Petras TARASENKA

Kariškis, istorikas ir archeologas, rašytojas prozininkas.

Gimė 1892 m. gruodžio 7 d. (gruodžio 19 d.) Karališkiuose (Anykščių r.) rusų sentikių valstiečių Tarasovų šeimoje. Tėvams persikėlus, augo Alantoje (Molėtų r.), 1908 m. baigė pradžios mokyklą Anykščiuose, 1912 m. – Panevėžio mokytojų seminariją ir keletą metų dirbo mokytoju. Pirmojo pasaulinio karo metais buvo mobilizuotas į carinės Rusijos kariuomenę, kur tarnavo iki 1917 m. 1918–1919 m. Pskovo (Rusija) pedagoginiame institute studijavo istoriją. Grįžęs į Lietuvą, 1919–1932 m. tarnavo Lietuvos kariuomenėje, tarnybos metu domėdamasis kraštotyra ir archeologija. Baigęs tarnybą, nuo 1932 m. ėmėsi archeologo veiklos, tyrė piliakalnius. Nuo 1941 m. gyveno Kaune ir dirbo muziejuose, toliau tirdamas Lietuvos istoriją liudijančias vietas. Mirė 1962 m. gegužės 17 d. Kaune, palaidotas Kauno Eigulių kapinėse.

Apie 1924 m. P. Tarasenka ėmėsi rašyti istorijos mokslo populiarinimo knygeles apie Lietuvos – „piliakalnių krašto“ – senovės paminklus. Pirmąją istorinę nuotykių apysaką jaunimui „Praeities vartai“ jis išleido 1935 m., vėliau tęsė šio žanro tradiciją dar penkiomis nuotykių apysakomis, sulaukusiomis didelio populiarumo ir kelių leidimų. Skaitytojus patraukė autoriaus vaizduojamos fantastinės vaikų kelionės iš dabarties į akmens ir žalvario amžių ieškoti senovės lietuvių klestėjimo pagrindų ir savitų rašto ženklų akmenyse. Archeologinių iškasenų duomenis jis apysakoje sugebėjo paversti vaizdingais mamutų medžioklės ar pilies gynybos aprašymais, poetinėmis metaforomis (puodo šukė pasakoja apie savo gyvenimą), intriguojančiais nuotykiais, kūrybą nuspalvindamas liaudies sakmių, pasakų, dainų motyvais. Meniškiausiai liaudies pasakų koloritas, paties autoriaus vaikystės atsiminimai ir senovės pažinimo – ieškojimo troškulys buvo susieta geriausiu jo kūriniu laikomoje apysakoje „Užburti lobiai“ (1956 m.).

Juozas Baltušis apie šią nedidelę knygutę parašė: „Galima pasakyti, kad „Užburti lobiai“ – tai retrospektyva į vaikystę. Tik žmogus, sukaupęs gyvenimišką patirtį, gali taip ryškiai pažvelgti į ryškiausius vaikystės epizodus. Daug ką galima užmiršti gyvenime. Ir užmirštame visi labai daug ką. Tačiau dar niekas pasaulyje nėra užmiršęs savo vaikystės. Nužingsniuok pusšimtį metų, nužingsniuok tris šimtmečio ketvirčius, o vaikystė vis gyva ir gyva tavo sąmonėje. Šviesi ar niūri, linksma ar liūdna, vis tiek apsisiautusi romantika, pasmilkusi vaiskiu pavasarišku rūku, taip ryškinančiu daiktus ir žmones, dienas ir metus ir tokia brangi kiekvieno širdžiai.“

Petras Tarasenka „Užburtuose lobiuose“ kaip niekas kitas sugebėjo vietos dvasią atskleisti per ryškius veikėjus ir istorinius įvykius. *Genius loci* sklaido kiekviename knygos puslapyje, pagauna, užburia skaitytoją ir nuneša į tolimą paslaptingą Aluntos krašto praeitį.

Gintautas Šeikis

UŽBURTI LOBIAI

Apysakos fragmentas

Senadvario griuvėsiuose

– Seneli, o kokie griuvėsiai Senadvario kalnelyje lazdynais apaugę riogso? – teiravosi vieną sekmadienį pas Ylą susirinkę vaikai.

– Tai senovėje tame kalnelyje buvusio dvaro rūmų griuvėsiai. Seniai tai buvo. Dideli ir gražūs buvo tie dvaro rūmai: kelių gyvenimų, su aukštu bokštu. Tuose rūmuose turtingas ponas gyveno, visą mūsų apylinkę jis valdė. Daug jis tarnų, galvijų ir visokio turto turėjo, pilni dvaro rūmų požemiai buvo prikrauti. Šykštus buvo ponas. Vis jam surinktų turtų būdavo maža: visokiais būdais stengdavosi juos kaupti. Savo baudžiauninkus dieną naktį darbais kankino. Viską iš jų atimdavo. Aimanavo žmonės dėl savo sunkios dalios, bet ką jie prieš poną galėjo padaryti? O ponas džiaugėsi savo turtais ir didžiavosi, kad visame mūsų krašte nėra kito jam lygaus.

Turėjo tas ponas jauną gražią dukrelę. Motina gi seniai buvo mirusi. Ponas labai mylėjo savo dukterį ir nieko jai negailėjo, įvairių užjūrio kraštų brangių daiktų, gražių drabužių jai pripirko. Bet nesidžiaugė brangiomis tėvo dovanomis jaunoji pana. Visą laiką nuliūdusi vaikščiojo, ne kartą ją ponas ir beverkiančią matė. O liūdėjo ir verkė ji dėl sunkaus žmonių, tėvo baudžiauninkų, gyvenimo. Labai gailėjosi geraširdė pana vargšų žmonių, kurie taip buvo darbais varginami ir baudžiami. Kartą žmonių gailėdama pana kreipėsi į tėvą, jo malonės nelaimingiems maldavo. Labai už tą prašymą ponas ant jos supyko. O kai pana dar kartą mėgino prašyti, tai tėvas jai griežtai uždraudė net kalbėti apie tai, o kad ji žmonių vargo nematytų, ją rūmuose uždarė, niekur neišleido.

Liūdi vargšė pana gražiuose tėvo rūmuose, verkia, kad žmonėms padėti negali. O tuo metu įvyko nuostabus dalykas.

Buvo pas poną jaunas tarnas. Aukštas, stiprus vaikinas, gražus vyras. Labai jo patarnavimai ponui patiko. Kiekvieną jo norą mokėjo tarnas atspėti, kiekvieną jo žodį išpildyti. Tai ir ponas tarną mylėjo. Juo pasitikėdamas, pavedė jam savo rūmuose uždarytą dukterį saugoti. O tarnas buvo geros širdies, nors ir pono įsakymą pildydamas jauną paną saugojo, bet visa savo širdimi jos gailėjo ir visokiais būdais ją norėjo pradžiuginti: tai glėbį pievų gėlių jai į seklyčią atneš ar kaip kitaip patarnaus. Po kurio laiko jaunuolis karštai pamilo jauną paną. O ji irgi neliko abejinga, irgi pamilo jauną gražuolį tarną. Abu jie dėl tos savo meilės buvo nelaimingi. Žinojo gerai, kad nesutiks piktas ponas savo dukters už paprasto tarno išleisti. Panai jau daug turtingų ponaičių piršosi, bet visus juos ponas pavarė. Už paties kunigaikščio rengėsi jis savo dukrą išleisti. Ilgai galvojo įsimylėjėliai, ką jiems daryti. Sumanė jie slapta susituokti. Kartą, ponui į medžioklę išvykus, tarnas su pana nuskubėjo į bažnyčią. Ilgai jie senelį kunigą maldavo juos sutuokti. Gailėdamasis jaunųjų, ilgai prašomas kunigas pagaliau sutiko ir nusivedė juos į bažnyčią.

Savo dvare ponas visur šnipų turėjo. Pastebėjo šnipai, kad jaunoji pana su tarnu į bažnyčią susituokti nuėjo, ir tuojau apie tai ponui pranešė. Baisiai supyko ponas: kaip buvo medžioklėje su tarnais, šunimis, taip į miestelį zovada ir atlėkė. Atlėkė jis į miestelį, o bažnyčios visos durys uždarytos, tik girdėti, kad jau vargonai groja. Įsakė supykęs ponas tarnams bažnyčios duris išlaužti. Šoko tarnai kirviais, akmenimis duris laužti, ir ponas su šunimis raitas į bažnyčią įjojo. O tuo metu kunigas jau sutuoktuves baigė, jaunavedžiams žiedus sumainė. Tai pamatęs, ponas dar labiau supyko, šautuvą iškėlė ir surikęs: „Būkit prakeikti!“– taikėsi šauti į žentą.

Išgirdusi tėvo prakeikimą, pana atsigrįžo ir, pamačiusi, kad tėvas rengiasi į jos vyrą šauti, pašokusi jį užstojo. Tuo metu padrioksėjo šūvis ir krito negyva pana prie savo vyro kojų. O tuo tarpu, kai ponas jaunavedžius keikė, užėjo baisi audra ir žaibas dvaro rūmus su visais jo turtais sudegino. Bet ne gražių dvaro rūmų, ne brangių turtų gailėjo ponas: savo mylimos nelaimingos dukters jam buvo gaila. Suprato, kokį baisų darbą jis yra padaręs. Ilgai ponas vienas užsidaręs kažką galvojo, o paskui savo dvarą, žmones, turtus paliko ir į girią išėjo. Girios vidury prie kryžkelės jis mažą trobelę pasistatė ir joje dieną naktį kryžiumi gulėdamas meldėsi. Jei kas keliu pro pono trobelę važiuodavo ar eidavo, tai ponas, iš trobelės išėjęs, žemai nusilenkdavo ir atleidimo maldaudavo. Ilgai ponas atsiskyręs prie kryžkelės gyveno. O kai mirė, tai ten pat ant kalnelio buvo palaidotas. Ar girdėjote apie Ponkapio kalnelį? – paklausė senasis Yla vaikų, savo gražų, bet graudų pasakojimą baigęs.

– Girdėjome, tik nežinojome, kodėl jį Ponkapiu žmonės vadina, o, be to, dabar aplinkui jį ir girios nėra, vien tik pliki laukai,– atsakė Ylai klausytojai.

– Taigi dėl to Ponkapiu tą kalnelį ir pavadino, kad jame atsiskyrėlis ponas yra palaidotas. O giria toje vietoje tai mano atminime dar augo. Vėliau ponas ją pardavė, ir ji buvo iškirsta. Kai piktasis ponas po baisiojo šūvio išėjo į girią, tai jo dvarą kažkokie giminaičiai užvaldė ir dvaro rūmus naujoje vietoje pastatė.

– Seneli, o kas atsitiko su tais turtais, kurie rūmų požemiuose buvo? – paklausė Petras Ylą.

– O piktojo pono turtai, kai rūmai degė, ir liko požemiuose. Ten jie ir šiandien guli. Dar neseniai žmonės yra juos matę. Ar negirdėjote, kas mūsų miestelio kriaučiui

Motiejui atsitiko? Tiesa, jūs kriaučiaus Motiejaus nežinote, nes, kai gimėte, jo miestelyje jau nebebuvo. Kriaučius Motiejus ne tik tuos piktojo pono turtus matė, bet daug aukso iš požemių, iš paties pono, už savo darbą buvo gavęs.

– Nieko apie kriaučių Motiejų nežinome. Papasakok, seneli, – Ylos žodžių sudominti, prašė vaikai. Žinojo jie, kad jei Yla ką prisimindavo, tai jau ausis ištempęs klausyk, jog nė vieno žodžio iš jo įdomaus pasakojimo nepraleistum. Taigi neapsiriko ir dabar.

– Na, tai ir apie kriaučių Motiejų jums papasakosiu, – pradėjo Yla. – Prastas jis buvo kriaučius. Niekas mūsų miestelio ponų pas jį savo drabužių nesisiūdino. Kaimiečiams Motiejus siuvo. Visą savaitę jis pas kurį kaimietį rudines, kailius kurpdavo, o šeštadienį į miestelį prie šeimos sugrįždavo. O šeima nemaža buvo: aštuonetas vaikų. Daug vargo matė Motiejus.

Kartą šeštadienį pavakare skubėjo Motiejus iš Užubalių į miestelį taku pro Senadvario kalnelį. Ryšulėlyje nešėsi žirkles, mastą, adatą ir baltinius. Darbas Užubaliuose buvo jau baigtas, tai grįždamas galvojo Motiejus, kur jis kitą savaitę siūs, kur duonos savo šeimai uždirbs. O iš Užubalių nemažas kelio galas. Eidamas pavargo ir, pasiekęs Senadvario kalnelį, atsisėdo ant akmens šalia tako pailsėti. Atsisėdo ir vis apie savo darbą, šeimą galvoja.

Kiek pailsėjęs, Motiejus rengėsi toliau eiti. Pakėlė galvą ir išvydo nuostabų dalyką. Kas gi čia dabar atsitiko? Motiejus gerai tą vietą žinojo, bet dabar ji visai kitaip atrodė: ten, kur buvo lazdynais apaugęs kalnelis, dabar gražūs dvaro rūmai bestovį, o prie jų kieme zuja daug tarnų. Kiek toliau kiti dvaro trobesiai. O laukuose tik dirba, tik pluša daugybė žmonių. „Kas per monai?“ – stebisi tuo reginiu Motiejus. O tuo tarpu prie jo beateinąs kažkoks ponas. Nusilenkė jam Motiejus. „Kas esi?“– piktai paklausė ponas. „Esu kriaučius Motiejus, malonusis pone“, – nusilenkdamas jam, atsakė Motiejus. „Tai gal darbo ieškai?“ – vėl klausia ponas. „Taip, malonusis pone, baigiau jau siūti Užubaliuose, tai dabar esu laisvas.“ – „Gerai, eime į rūmus, man drabužius pasiūsi.“ – „Gal aš ponui nesugebėsiu pasiūti, prastas aš kriaučius, tik mužikams siuvu.“ Supyko ponas, kad suriks: „Jei sakau pasiūsi, tai pasiūsi. Man dabar visi drabužiai tinka!“

Ką bedarys. Griebė Motiejus savo mastą, žirkles ir nuėjo paskui poną, o baltinius prie akmens užmiršęs paliko. Atėjo ponas su Motiejum į dvaro rūmus. Tarnai visur jiems duris atidarinėjo, žemai lenkėsi. Davė ponas Motiejui medžiagos, ir šis, poną išmatavęs, pradėjo siūti. Siuva Motiejus ponui drabužius ir džiaugiasi, taip netikėtai gerą darbą gavęs: gerai jam ponas už jo darbą užmokėsiąs, ir būsią kuo savo vaikučius maitinti, o gal jiems ir apavą ar drabužį kokį galės nupirkti.

Septynias dienas Motiejus ponui siuvo. O kai septintą dieną baigė darbą, tai ponas naujais drabužiais apsivilko, ir jie labai jam patiko. Dabar nuvedė ponas Motiejų į požemį, o ten viename kambaryje trys didelės skrynios stovi. Pakėlė ponas vienos skrynios dangtį – variniai pinigai, pakėlė antros – sidabras, pakėlė trečios – o joje auksas taip ir žėri. Sako ponas Motiejui: „Labai man tavo darbas, kriaučiau Motiejau, patinka. Imk pinigų kiek nori!“ O kriaučius Motiejus nekvailas buvo, tuojau pilnas kišenes aukso prisipylė, su ponu gražiai atsisveikino ir išėjo iš dvaro rūmų. Nuo kalnelio nusileidęs, norėjo namo skubėti, bet prisiminė prie akmens baltinius palikęs. Priėjo Motiejus prie akmens ir savo ryšulėlio su baltiniais ieško. Ilgai jis ieškojo, bet ryšulėlio nerado, tik kelias aprūdijusias sagas žolėje pastebėjo. „Matyt, kas paėmė“, – pamanė Motiejus ir pasikėlė į namus eiti. Žvilgt į kalnelį, o jame nei dvaro rūmų, nei kitų trobesių, nei tarnų, tik, kaip ir visuomet, lazdynais apaugęs Senadvario kalnelis. „Argi tai buvo tik sapnas? – mano jis.– Ne, ne sapnas, štai auksas kišenėje.“ Taigi ne sapnas, o tikrenybė buvo. Džiaugdamasis, kad aukso pilnos kišenės, Motiejus nuskubėjo namo.

Sugrįžo Motiejus jau sutemus. Įėjo į vidų ir mato: namie ne jo žmona, o kažkokia sena boba vakarienę verda. Toji boba, jį pamačiusi, išsigando, žegnotis pradėjo. Geriau įsižiūrėjęs į tą bobą, Motiejus pats didžiai nustebo, pažinęs, kad čia jo žmona. Motiejus pašaukė ją vardu ir paklausė, kas jai atsitiko. O boba tik žegnojasi „Vardan Dievo tėvo ir sūnaus, ir dvasios šventos. Prapulk, nelabasis, prapulk!“ O kai vis dar nieko nesuprasdamas Motiejus su žmona norėjo išsiaiškinti, tai ji – pro duris ir pradėjo šaukti kaimynus. Subėgo kaimynai, žiūri nustebę, kad čia jokio vaiduoklio nesama, o tikrai gyvas ir sveikas Motiejus. Įsikalbėjo. Ir sužinojo Motiejus, kad jis ne septynias dienas, o septynerius metus pas poną dvare drabužius siuvo. Jį visi jau seniai mirusiu laikė. Per tą laiką žmona, likusi su mažais vaikais, daug vargo matė, iš jaunos moters sena boba pavirto. Vaikai paaugo, į žmones tarnauti išėjo.

Naują gyvenimą po to pradėjo Motiejus, visus vaikus surinko, dar kiek pagyveno mūsų miestelyje ir išsikėlė į didelį tolimą miestą. Sako, dar ir dabar jo vaikai tame mieste turtingai gyvena. O to piktojo pono turtai Senadvario griuvėsių požemiuose dar ir dabar tebeguli. Daug kas bandė jų ieškoti, bet niekam nepavykdavo. O Balandžių Jonas taip ir pradingo, tų turtų beieškodamas. Ne kartą matė žmonės, kad jis vis griuvėsiuose rausėsi. O po to jo niekas daugiau niekur nebesutiko! – užbaigė savo tos dienos pasakojimą Yla.

Senelio Ylos pasakojimas apie Senadvario griuvėsius ir požemiuose esančius piktojo pono turtus mūsų lobių ieškotojams nedavė ramybės. Nors jau kelis kartus jie lobių ieškojo, visokiais būdais bandė praturtėti, bet turtų surasti jiems vis dar nepavyko. Tačiau vilties kur nors užburtą lobį aptikti dar nebuvo praradę. Išklausę Ylos pasakojimo apie Senadvario kalnelio turtus, draugai pajuto didelį norą juos surasti.

– Tai būtų gerai, kad mes tą piktojo pono auksą rastume, – svajojo Petras.

– Gerai tai gerai, bet kur jo ieškoti? Sako Yla, kad požemiuose po griuvėsiais piktojo pono turtai guli. Bet kaip į juos patekti? Neseniai prie tų griuvėsių buvau, visus juos apžiūrėjau, bet jokios angos nemačiau, – kalbėjo Vladas.

– Gal jau užgriuvo, reikia geriau paieškoti, – patarė Petras.

Ir Vladas sutiko dar kartą drauge su Petru gerai apžiūrėti Senadvario kalnelio griuvėsius.

Galvijus vidudienį parginę į miestelį, vaikai pasiėmė kastuvus ir nuėjo prie Senadvario griuvėsių.

Maža jau bebuvo likę prakeiktųjų dvaro rūmų. Visas kalnelis buvo tankiai lazdynais apaugęs, ir tik kur ne kur teriogsojo neaukštos, žolėmis apžėlusios sutrupėjusių plytgalių krūvos ar kyšojo iš krūmų apkerpėjusios storų mūro sienų kertės. Vaikai atidžiai apžiūrėjo tuos griuvėsius. Vienoje vietoje prie mūro sienos likučių jie pastebėjo nedidelio urvo angą. Prie tos angos žolėje buvo prisidraikę paukščio plunksnų, kaulų ir sklido aštrus kvapas.

– Tai lapės urvas, – pažino Vladas.

– Lapės urvas, tikrai, – atsakė jam Petras, – bet, žiūrėk, prie jo visai nematyti iš urvo išmestos žemės. O žinai lapių urvus Javrų miške? Kiek prie jų visuomet žemių priversta!

– Tai kas iš to?

– O iš to štai kas: čia lapė sau urvo žemėje nerausė, o tik įlįsti olelę pasidarė. Toliau tuščius požemius atrado.

– Tikrai taip gali būti, – sutiko Vladas. – Reikia tą vietą gerai ištirti, pakasinėti.

Vaikai griebėsi darbo. Ir tikrai, nuvalę prie mūro sienos suvirtusias plytų skeveldras, jie atkasė nedidelio lango angą. Gerai tą angą išvalę, nupjovė ilgą lazdyną ir bandė juo pasiekti jos galą, bet nepasiekė.

– Lįskime į tą angą, – pasiūlė Vladas. – Gal pro ją ir į požemius pateksime.

– Šiandien nelįsime, – atsakė Petras. – Nežinia, kas ten yra, o mes nei virvių, nei žvakių neturime.

Nei virvių, nei žvakių neatsinešę, vaikai tą dieną neišdrįso į angą lįsti ir todėl, ją vėl plytgaliais užpylę, grįžo namo. Kitą dieną jie atėjo prie Senadvario griuvėsių vidudienį, apsirūpinę žvakėmis bei virvėmis. Greitai anga vėl buvo atkasta, ir Vladas, virve apsirišęs, pradėjo atbulas šliaužti į ją, o Petras, lauke pasilikęs, stipriai laikė už virvės galo. Kas kartą Vlado balsas iš angos vis silpniau aidėjo, o netrukus tik arti prisilenkęs Petras vos jo balsą begirdėjo... Pagaliau Vladas sušuko:

– Požemis! Lįsk, Petrai, nepavojinga!

Pasekdamas draugą, ir Petras atbulas į angą įšliaužė. Netrukus jis buvo prie Vlado.

– Žvakę uždek, nieko tamsoje nematyti, – pasakė Vladas.

Užsidegę žvakę, vaikai ėmė dairytis. Tikrai jie buvo patekę į dvaro rūmų rūsį. To rūsio sienos ir lubos buvo mūrinės ir dar stipriai laikėsi, nors kai kur viena kita plyta jau buvo ištrupėjusi. Prie angos, pro kurią jie į rūsį buvo patekę, kūpsojo didelė krūva žemių ir plytgalių. Visas rūsys buvo tuščias, tik pasienyje stovėjo kažkokios statinės ir dėžės.

– Štai ir skrynios su auksu! – sušuko jas pastebėjęs Vladas.

Vaikai šoko prie tų statinių ir dėžių, bet, jas atidarę, nieko nerado. Nusiminė lobių ieškotojai.

– Gal jau kas anksčiau iš jų auksą paėmė? – samprotavo nusivylęs Vladas.

O tuo metu Petras, žvakę rankoje laikydamas ir atidžiai sieną prie vienos skrynios apžiūrinėdamas, sušuko:

– Dar yra rūsys, štai durys!

Vargais negalais vaikai kiek pravėrė sunkias, gal šimtmečius nevarstytas duris ir atsargiai įžengė į kitą rūsį. Dabar jie pateko į siaurą koridorių, kurio galo tamsoje nebuvo matyti.

– Einame juo, – pasiūlė Petras.

Vladas sutiko.

Vladas atsargiai nuslinko siauru koridorium. Eiti buvo lengva, nes po kojų jautėsi kietas, dulkėmis apsiklojęs plytų grindinys. Iš pradžių tas požeminis koridorius lyg ir žemyn leidosi, bet vaikai to nepastebėjo. Netrukus jis ėmė pamažu krypti į dešinę. Jau kurį laiką vaikai tuo koridorium ėjo, bet jo galo vis dar prieiti negalėjo. Netikėtai pažvelgęs į grindinį, Vladas staiga sušuko:

– Čia jau kažkas vaikščiojo, štai pėdos!

– Kur?

– Ogi štai! Žiūrėk!

Petras žvake apšvietė Vlado pastebėtas pėdas, kurios grindinio dulkėse buvo aiškiai įsimynusios. Iš pradžių vaikai labai nustebo, bet greitai Petras atspėjo paslaptį.

– Vladai, juk tai mūsų pėdos! Stai tavo basų kojų, o štai mano batukų... Vadinasi, mes ta vieta jau ėjome, o durų, pro kurias įėjome, nepastebėjome.

– Tikrai, tai mūsų pėdos, – sutiko Vladas.– Kažkokį ratą požemiu apsukome.

– Jei mes tą ratą jau kartą apėjome, tai pamėginsime dar jį apeiti. Dabar geriau kelią įsižiūrėsime, gal duris, pro kur įėjome, ar ką kitą rasime, – pasiūlė Petras.

Vaikai vėl žengė pirmyn. Tačiau kiek jie požemio koridorium bevaikščiojo, niekur tų durų, pro kurias buvo įėję, nepastebėjo. Visur buvo lygios, mūrinės, dideliu ratu einančios siauro koridoriaus sienos.

Netrukus vaikai vėl priėjo savo sustojimo vietą. Nejauku jiems pasidarė. Jau triskart jie požemio ratą apsuko.

– Tikrai į užburtą ratą patekome ir iš jo gal jau neišeisime, – liūdnai pastebėjo Vladas.

– Neverkšlenk, – padrąsino draugą Petras. – Triskart ratu apsukome, tai dar ir ketvirtą apeisime, atidžiai jį apžiūrėsime. Jei į tą ratą mes įėjome, tai turėsime ir išeiti.

Vėl slinko vaikai pirmyn. Slinko pamažu, atidžiai stebėdami koridoriaus sienas ir grindinį. Tačiau kaip jie beieškojo, kaip besistengė, koridoriaus sienose durų niekur nepastebėjo, o ant grindinio tik savo pėdas tematė. Staiga jie pastebėjo pasienyje kažkokį pailgą, dulkėmis apsinešusį daiktą betįsantį. Priėjęs prie jo, Petras stuktelėjo koja. Labai išsigando vaikai, kai pamatė iš tos dulkių krūvos išsiritančią žmogaus kaukolę. Dabar įžiūrėjo jie dulkėse barkšančius žmogaus griaučius ir šalia jų gulintį kastuvą.

– Tai žmogaus griaučiai, – išsigandęs ir liūdnas pastebėjo Vladas. – Kiek jų prie Avinėlio randama!.. – pridūrė, stengdamasis susiraminti.

– Kad Milžinkapio smėlyne žmonių griaučių randama, tai nieko nuostabaus, nes ten mūšyje žuvę švedai palaidoti, – kalbėjo Petras. – O čia kieno griaučiai? Kaip jie į šitą rūsį pateko?

– Tai gal Balandžių Jono, kuris, kaip Yla sako, piktojo pono turtų Senadvario griuvėsiuose ieškojo ir vėliau pradingo. Matyti, kad ir jis į požemį pateko, o atgal iš to užburto rato išeiti negalėjo, – spėliojo Vladas.

– Balandžių Jono griaučiai, sakai? – išsigandęs paklausė Petras.

– Tai ką, – drąsiai kalbėjo Vladas, – ar jo kaukolės išsigandai?

– Taigi Balandžių Jonas, į tą patį ratą patekęs, iš jo jau nebeišėjo ir žuvo čia, supranti!

Dabar tai ir Vladas išsigando. Koridoriaus ratu bevaikščiojant, nudegė didesnė pusė žvakės, jau visai maža jos bebuvo likę.

– Petrai, duok ir man žvakę, bus šviesiau, tai geriau tą požemių ratą apžiūrėsime, – tarė Vladas.

– Žvakę, tuojau! – Petras griebėsi už kišenės ir liūdnai atsakė: – Žvakės su mūsų kastuvais lauke pasiliko.

– Tai nėra ko čia mums prie Balandžių Jono griaučių stovėti. Eime greičiau iš to užburto požemių rato! – sušuko išsigandęs Vladas.

Ir vėl nuringavo vaikai koridorium pirmyn.

– Štai durys, pro kurias mes į užburtą ratą patekome! Dabar tai išeisime! – džiugiai sušuko Vladas, rodydamas Petrui vos įžiūrimas sienoje mažas dureles.

Puolė vaikai prie durų, sutelkę jėgas, jas atidarė ir įėję nustebo: tai buvo kažkoks naujas, o ne jų matytas pirmasis rūsys.

– Tai ne mūsų rūsys. Juk angos, pro kurią sulindome, čia nėra, – apsidairęs tarė Petras.

Atidžiau pasižvalgęs, ir Vladas įsitikino, kad tikrai jie visai į naują rūsį pateko. Ką dabar daryti? O čia ir žvakė jau visiškai baigia degti. Sunerimę vaikai dairėsi naujame rūsyje.

– Ir čia kažkokios skrynios prie sienos stovi. Gal pažiūrėsime? – su baime širdyje nedrąsiai pastebėjo Vladas ir priėjęs pakėlė pirmosios didelės, geležimis kaustytos skrynios dangtį.

– Pinigai! – viską pamiršęs, linksmai sušuko Vladas.

Pradėjo Vladas ranka semti pinigus ir juos į kišenes pilti.

Priėjęs prie draugo, Petras greta pirmosios pamatė antrąją skrynią ir susidomėjęs pakėlė jos dangtį.

– Sidabras! Sidabriniai pinigai!– sušuko Petras, pamatęs skrynioje bebaigiančios degti žvakės apšviestas sidabrines monetas. Ir Petras ėmė piltis pinigus į kišenes. Pamatęs, kad Petras sidabrinius pinigus kraujasi, Vladas, prie jo pribėgęs, saują, kitą jų susižėrė ir į savo kišenę. Tuo tarpu jis pastebėjo dar vieną, kiek tolėliau stovinčią nedidelę skrynią. Prišokęs Vladas atvėrė ir ją.

– Auksas, tikras auksas! – sušuko Vladas ir drebančiomis rankomis pradėjo piltis į savo kišenes.

Metė Petras sidabrinius pinigus ir ėmėsi auksinių.

– O čia kas? – nustebo jis, drauge su auksu iš skrynios pakabinęs ir seną odinį kapšiuką. – Kieno jis?

– Ar ne vis vien? Pažiūrėk, kas jame yra. Jei su auksu, tai kišk į kišenę! – patarė Vladas.

Petras įgrūdo jį į kišenę net nežiūrėdamas, kas jame yra. Tuo metu jo rankoje žvakė baigė degti ir ėmė svilinti pirštus. Neišlaikęs skausmo, sviedė Petras žvakės galiuką į šalį, ir staiga juos apsupo tamsa.

Tamsa sugrąžino vaikus į tikrovę. Nors ir surado jie piktojo pono turtus, nemaža pinigų į savo kišenes prisipylė, bet pasijuto esą ne šviesiame žaliuojančiame lauke, o tamsiame požemyje, į kurį pateko ilgai klaidžioję užburtu ratu. Kiek jie beklaidžiodami privargo, kiek prisikamavo! Bet tai jau praėjo. O šit kaip dabar jiems iš to rūsio ir užburto požemių rato išeiti? Žvakei užgesus, šis klausimas vėl ėmė varpyti laimingųjų lobių ieškotojų smegenis. Metė vaikai auksą sėmę. Vladas tyliai paklausė:

– O degtukų ar turi?

– Degtukų tai dar kiek turiu, – atsakė Petras, traukdamas iš kišenės dėžutę. Jis įžiebė vieną degtuką. Trumpai jis degė, ir vaikai jo šviesoje tepamatė atrastus piktojo pono turtus, niūrų rūsį ir išsigandusius vienas kito veidus. Degtukas užgeso, ir vėl vaikus apsupo tamsa.

Vaikai suprato baisią savo padėtį, ir jiems nei vario, nei sidabro, nei aukso pinigai jau neberūpėjo. Tuo metu jie be galo ilgėjosi šviesos, laukų ir gimtųjų namų. Bet kaip juos pasiekti? Stovėjo vaikai, tirtėdami iš baimės kaip drebulės lapai. Tos baimės nenumalšino nė dar keli Petro įžiebti degtukai. Degtukui užgesus, jiems dar baisiau darydavosi. Tikras siaubas apėmė vaikus.

TARASENKA, Petras. *Užburti lobiai*. Vilnius : Vaga, 1978, p. 116.

A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus fondų nuotrauka

Bronė BUIVYDAITĖ-TYRŲ DUKTĖ

Pedagogė lietuvių kalbos mokytoja, rašytoja poetė, prozininkė ir dramaturgė, memuaristė.

Gimė 1895 m. lapkričio 26 d. (gruodžio 8 d.) Svėdasuose (Anykščių r.). Tėvui išvykus uždarbiauti į Pietų Afrikos Respubliką ir negrįžus, užaugo su motina Anykščiuose. Mokėsi Utenoje, Vilniuje, 1918 m. gimnaziją baigė Voroneže (Rusija). Grįžusi į Lietuvą ir neturėdama lėšų studijuoti, 1918–1934 m. ji dirbo mokytoja Skuode, Veiveriuose (Prienų r.), Panevėžyje, mokė lietuvių kalbos ir geografijos. Nuo 1934 m. paliko mokyklą ir ėmėsi vien literatūrinės kūrybinės veiklos. 1941–1948 m. ji dirbo Alytaus mergaičių gimnazijoje lietuvių kalbos mokytoja, bet vengdama sovietinių represijų paliko mokyklą ir persikėlė į Anykščius, kur praleido likusį gyvenimą. Mirė 1984 m. sausio 29 d. Anykščiuose, palaidota Anykščių senosiose kapinėse šeimos kape.

Pirmuosius prozos vaizdelius B. Buivydaitė periodikoje skelbė nuo 1914 m., o 1921 m. Tyrų Dukters slapyvardžiu išleido eilėraščių rinkinį „Vasaros šnekos“, pasižymėjusį muzikalia forma ir lyrizmu. Tai buvo pirmasis lietuvių literatūroje moters poetės eilėraščių rinkinys. Vėliau Nepriklausomoje Lietuvoje parengė ir išleido per dešimtį knygų: eilėraščių, scenos vaizdelių, pirmąjį lietuvišką romaną iš mokytojų gyvenimo „Atversti lapai“. Į literatūrinę veiklą grįžusi senatvėje, 1957 m. vėl priimta į Lietuvos rašytojų sąjungą, ji išleido dvi autobiografines apysakas „Pro vaikystės langą“ (1969 m.) ir „Vargai vartus kilnoja“ (1982 m.), pristatančias plačią ir spalvingą jos vaikystės Anykščių panoramą.

Skaitydamas šią lyrišką, su didele estetine kultūra iš kūdikystės prisiminimų nuaustą knygą, negali nesigėrėti rašytojos profesiniu meistriškumu, jos talentu. Ypač tuo, kad ši knyga sukurta sulaukus žilo plauko, kai daugumai prigęsta ir žvilgsnis, ir pojūčiai, ir atmintis. Belieka tik pritarti A. Venclovai, kad tai knyga ilgam, ne vienadieniam laikraštiniam šurmuliui ar siauram bendraminčių rateliui. Joje daug kas paganys akis, ieškodamas pasimiršusių gimtosios kalbos žodžių, papročių, praeities žmonių veidų ir išminties. Tai knyga, kuri pasitikėjimą ir meilę spinduliuojančiomis akimis žvelgia į amžinybę. [...].

„Pro vaikystės langą“ – knyga, sunkiai pasiduodanti bet kokiai analizei ir ne vien dėl savo daugiasluoksnės struktūros. Tai knyga apie ištisą epochą, siekianti dar po baudžiavos jungu stenantį XIX a. vidurį ir atvedanti į XX a. pradžią. Joje susitinkame seniai grožiniame kūrinyje neregėtą margą anykštėnų minią [...]: tai žmonės ir pasaulis, kurio seniai nebėra ir kuris taip aiškiai iškilo rašytojos vaizduotėje. [...]

Didžiulė „Pro vaikystės langą“ puošmena – Bobutės paveikslas. Jos ilgas gyvenimas – tai ištisas labirintas nuoskaudų, skausmo, kančių, nuolatinės dvasinės graužaties, kaip sudurti galą su galu, kad ant stalo visados būtų sužiedėjęs kepalėlis bėralinės duonos. Ir vis tik Bobutė išsaugo pasigėrėtiną sielos kilnumą, joje nėra nei tūžmasties, nei neapykantos, nei pavydo, ji visados pasirengusi padėti, patarti, pasidalinti su vargšu savo paskutine plutele. Tai, anot S. Nėries, gyvas kodeksas dėsnių, nuovokumo, gyvenimiškos išminties ir kilnumo. B. Buivydaitės Bobutė – vienas pačių brandžiausių ir patraukliausių visos mūsų literatūros personažų.

Vincas Kuzmickas

KLEVO SŪPUOKLĖS

Mano sielos mergužėlei
Stasytei

I.

Iš klevelio,
žalio klevo
sūpuoklės
tašytos,
mergužėlei
mano jaunai
žaisti
įtaisytos...
Jos nebijo
audrų, vėtrų –
stiprios
grandinėlės...
Tiktai žvilgio
užkerėto
bijo sūpuoklėlės...
Jei atjos
bernužis jaunas,
širdžiai
pažadėtas...
lūš... manosios
sūpuoklėlės,
lūš nepalytėtos...

II.

Supamės, supamės
gražus, jauni,
sūpuoklės' klevo
vienui vieni...

Akys, lūputės
visai arti...
Žvaigždės žibutės
ir netoli...

Supamės, supamės
priekin, smarkyn,
supamės vieni,
lekiam tolyn...

Supamės vėtroje
blaškant žaibams,
supamės audroje
ūžiant siaubams...

Supamės, supamės,
gražūs, jauni,
sūpuoklės' klevo
vienui vieni...

III.

Mums besisupant,
bežaidžiant
audros sūkuriais,
mums belaukiant
vėtroj džiaugtis
šėlstančiais juokais...
lūžo... klevo
sūpuoklėlės,
apmirė širdis...
žvainią meilę
mergužėlės
pavogė žvilgys...

1926 12 19

TYRŲ DUKTĖ. *Vasaros šnekos*.
Vilnius-Kaunas :
Švyturys, 1921, p. 46–48.

VELNIORAISTIS

Sulinkęs net dvilinkas velnias, –
Čia kalnas, čia miškas, vanduo, –
Tik švilpia, tik lekia, dvėsuoja,
Ant kupros kaip kalnas akmuo.

Net pirštai susmego į uolą,
Ir trykšta ugnis iš akių...
Jam liepta sugriauti žinyčią,
Sugriaut lig pačių pamatų.

Jau mato – vingiuoja Šventoji,
Žinyčia čia pat netoli...
Ir unkščia iš džiaugsmo juodasis –
Tik mesti, kiek vieko turi!

Štai smilksta ugnis. Ir kvatoja:
– Neilgai čia dūmai skraidys! –
Tik kas čia? Ūmai: „Kakariekū!“
– Prakeiktas, prakeiktas gaidys!

Akmuo prie žinyčios nukrito,
Net sukėsi smėlio stulpai.
Vaidilos Perkūnui dėkojo,
Kol raudo ir švito rytai.

Vyresnis ant velnio įpyko:
Sučiupo už kuokšto plaukų
Ir sviedė į liulantį lauką:
– Lindėki tarp molio, dumblų!

Ir velnias raiste tebgyvena.
Ir naktį čia esti baugu:
Juodasis vaitoja ir klykia,
Tai krato dumblus nuo ragų.

O ašarų tyras upelis
Vis bėga ir bėga iš čia.
Kai šiltas pūkšnoja vėjelis –
Pavasaris bėga risčia,

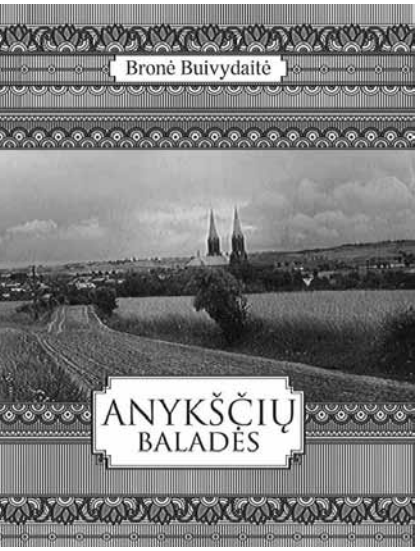

Velnioraistis ūžia-padūksta,
Ir kriokia smarkus šaltupys –
Tiek velnias peržiem priraudojo,
Daug tiltų, tvorų suardys.

Nes, sako, piktajam paskirta
Sugriaut, išnaikint Anykščiai.
Pavyksią – kaltė dovanota,
Jį sveikins džiaugsmingi velniai,

Galės vėl gyvent kaip gyvenęs,
Vėl žmones į piktą viliot.
Vis teka ir teka upelis,
Tai velnias neliauja raudot.

PO LIETAUS

Vėjas debesį apsuko,
Ir lietučio stygos trūko.
Saulė šoka ir kvatoja
Ant kalnelio paukščių gojuj.

Septynspalvė Vaivos juosta
Veidą debesiui nušluosto.
Žemės rūbas žalias žalias –
Želmenėliai saulėn kelias.

KARKLO ŠVILPA

Groja Vytas, groja Simas,
Skrenda linksmas tū-tū-tū!
Karklo švilpa net prikimus.
Groja Vytas, groja Simas.
Pabaly varlių kurkimas,
Gandras skraidžioja ratu.
Groja Vytas, groja Simas
Skrenda linksmas tū-tū-tū!

BUIVYDAITĖ, Bronė. *Anykščių baladės*. Anykščiai : A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinis muziejus, 2014, p. 43–45.
BUIVYDAITĖ, Bronė. *Karklo švilpa*. Vilnius : Vaga, 1972, p. 4, 5, 12, 34.

ŽIBUTĖ

Žibutė, melsvoji gėlytė,
Nors miškas sustingęs dar miega,
Išlindo pro tirpstantį sniegą.

Nubudus iš baltojo sapno
Ir veidą pakreipus į saulę,
Prabilo: „Būk sveikas, pasauli!

Pabuskite, žolės ir medžiai,
Čiurlenkit, šaltiniai; ar girdit
Pavasario plakančią širdį?“

Ir žydi melsvoji gėlytė,
Iškilus virš lapų pernykščių,
Ir klausosi – antys atkrykščia...

ŠALNA

Baltapirštė šalna žiedų galvas paglostė,
Ir taip šalta žiedams pasidarė,
Nors saulutė, linksmai žiburiuodama soste,
Ją mėgino sudrausti ir barė.

Ir šalnos garbiniai tyra ašara biro,
Bet galvutės žiedų nesikėlė –
Tik pajuodę žemyn linko linko ir sviro –
Joms šalna į pat širdį įgėlė.

PRO VAIKYSTĖS LANGĄ

Apysakos fragmentas

Sušilę arkliai žingine klampoja smėlėtu vieškeliu, keldami dulkių kamuolius iš po kojų. Genutė dairosi aplinkui. Ne tik svajotų jurginų nėra, bet ir medžių maža. Kur ne kur stūkso žilvitis išpuvusiu liemeniu, pliką galvą apsikaišęs keliomis žaliomis šakelėmis. Abipus vieškelio grioviai, prižėlę durnaropių, dilgynių, kiečių. Jų lapai pilki, storai dulkėmis apnešti. Aplink – laukai.

– Tėveliuk, kas čia baltai žydi? – klausia Genutė.

– Grikiai, bus gardžių blynų. Ten, toliau, – rugiai, turėsim duonos. O anoj pusėj mėlynuoja linai, bus marškinių...

– Viską gauname iš žemelės: ir pavalgydina, ir aprėdo, – sako bobutė.

– Bet žemelė ir prakaito iš žmogaus išsunkia, oi, kiek išsunkia, – įsiterpia bernas, patampydamas vadeles, nes arklys vos bekruta. – Noo! Aptingai, – šmaukšteli botagu. Arklys spartesniu žingsniu paeina ir vėl koja už kojos.

– Be vargo nėr četvergo, – atsidūsta bobutė.

– Ar greit nuvažiuosim? – klausia Genutė.

– Ar jau nusibodo? – stebisi bobutė. – Taip norėjai važiuoti.

– Dar pasisėdėsime, – išsiima papirosą tėvas. Siūlo ir bernui, bet šis, pasirodo, nerūkantis.

Staiga vieškelis sukasi į kairę, ir prieš akis – nuožulni ilga pakalnė. Arklys ima bėgti ristele. Ratai dardėdami šokinėja per duobes, ir atrodo, kad visus krečia drugys. O kai ratas užšoka ant akmenioko, taip trinkteli, jog net vištos sukudakuoja. Bobutė pradeda baimintis, kad smulkesni daiktai neišsikratytų. Bet tėvas ramina, esą, jis pamatytų, jeigu kas iškristų.

Saulė vis aukščiau kyla ir smarkiau kepina. Visus apnešė dulkėmis. Genutė skundžiasi, kad ir tarp dantų grikši, lyg smėlio būtų valgiusi. Apsiaustėlį seniai nusivilko, dabar ir batukus aunasi – gal bus vėsiau. Besirangydama, besikrapštydama užgavo bobutės nesveiką koją. Bobutė barasi. Genutė tik šnirpščia ir nežinia ant ko pyksta.

– Žiūrėk, maža kaip žirniukas piemenėlė bėga,– rodo bobutė.

Genutė nenoromis dirsteli. Netoliese viso kaimo banda ganosi, ir mažutė mergytė su botagu rankoj klupdama bėga prie karvės. Karvė jau netoli vasarojaus.

– Ir mane šešerių metukų išsivežė gaspadorius, – prisimena bobutė. – Pirmasis ganymo rytas kaip gyvas stovi akyse, – šneka toliau. – Saulutė tik patekėjus. Šalta. Išsivariau žąsiukus pakluonėn. Tie, kiek žolės pagnaibę, susimetė krūvytėn ir tilena. Aš, šiurpo krečiama, susisupau basas kojeles į andarokiuką, susiriečiau ir užsikniaubiau ant kelių – gal apšilsiu. Ir staiga kažkas lyg nusvilino petukus – net aiktelėjau pašokdama. Prie manęs stovėjo gaspadorius su diržu rankoje. „Nemiegok“, – pasakė ir nuėjo, diržą juosdamasis. Oi, kaip graudžiai verkiau: aš gi nemiegojau, – net dabar nusišluosto ašarą bobutė.

– Pasižiūrėk, matai toli mėlyną juostą, – rodo bernas botagu, – ten miškas. Dar kalnan užsikasim, paskui pakalnėn nudardėsim, ir miškas – kaip padėtas.

– Miške yra upeliukas, šalto vandenėlio atsigersi, kiek norėsi, – šneka tėvas.

Privažiavo ir mišką.

Deja, upeliukas išdžiūvęs. Ant kranto, prie tilto, stovi stulpas. Ant stulpo koplytėlė. Toje koplytėlėje – dvi statulėlės. Vienas žmogeliukas galvą nuleidęs, pečiai nuogi, kitas virš jo galvos laiko iškėlęs ranką.

– Čia šventas Jonas krikštija Kristų, – paaiškina bobutė ir žegnojasi.

Vyrai kilsteli kepures.

Miške dar karščiau, nes medžiai užstoja vėją. Vieškelis labai kuprotas, su staigiais posūkiais. Kartais atrodo, nebebus kaip pravažiuoti – skersai kelią niūkso miško siena. Bet kai arčiau pririedi, miškas pasitraukia, ir vėl vingiuoja vieškelis.

Dabar Genutė, kaip pirma laukė miško, taip laukia sodžiaus. Tėvelis sako, kad pervažiuosią mišką ir jau bus matyti sodžiaus medžiai. O ten yra šulinių ir vandens, kiek nori.

Arklius pradėjo pulti bimbalai.

– Tėveliuk, žiūrėk, kaip Adomas arklį aptaisė, – rodo Genutė, – kaip per veseliją.

– Ne aptaisė, o nuo bimbalų gina, – paaiškina bobutė.

Tėvas iššoko, prilaužė alksnio šakelių ir užkaišiojo už pakinktų. Šakelės juda ir baido vabalus.

Vežimas kopia į kalną. Bernas irgi iššoka ir eina greta tėvo.

– Tėveliuk, ir mane vabalai puola, nuskink man šakelę.

Tikrai kartais bimbalai prazvimbia ir pro keleivių galvas.

– Ir man, – tiesia ranką Aliutė.

Tėvas apdalina šakelėmis.

– Tik akių neišsibadykit, – perspėja bobutė. – Nebrauk man per veidą, – suturi Aliutės rankutę.

– Ji maža, jai nereikia, – sako Genutė.

– Tu jau labai didelė.

Arklys vis dar tebekinkuoja, nuleidęs galvą, tempdamas vežimą į kalną.

– Tėveli, iškelk mane, – prašo Genutė. Tėvas iškelia. Iš karto ji negali pastovėti, koja nutirpusi. Bet kiek pašlubavusi jau bėga į mišką. – Manęs nepalikit! – šaukia.

Pagaliau arklys užtraukia vežimą ant kalno ir stabteli.

– Štai ką radau, – atbėga su dviem šakelėm žemuogių Genutė. – Oi, kiek daug yra!

Visiems susėdus, sunku nulaikyti arklį – taip jį stumia sunkus vežimas. Genutė įsitveria tėvelio rankos, bijo iškristi.

Nusileidus į pakalnę – upė.

– Šventoji, – sako tėvas.

– Kur, kokia šventoji? – dairosi Genutė.

– Šita upė vadinasi Šventoji. Ji teka per Anykščius, galėsi eiti maudytis.

Vežimas jau ant tilto. Arklio kanopos kaukši, o ratai taip lygiai rieda – gera važiuoti.

Trinkteli ratai, ir vėl smėlis, ir vėl prieš akis kalnas. Vėl išlipa bernas ir tėvelis.

Štai ir sodžius. Bernas prie pirmo kiemo sustabdo arklį.

– Adom! – šūkteli, – duosim arkliams dustelėti.

Adomas atsigręžia ir pasuka arklį prie tvoros.

– Ir mes čia bent kiek pasitvarkysime. Rodos, jau šlapios, – vynioja mama skarą,– ė gal ir valgyti norim...

Tėvas iššoka iš ratų ir iškelia Genutę. Genutė, buteliu nešina, eina su tėvu į kiemą.

Sugirgžda veriami varteliai, ir iš po prieklėčio iššoka lodamas šuo.

– Sargi, sargi, ša, ša, ša, – išbėga iš trobos, tempdamas aukštyn margas drobines kelnaites, baltaplaukis berniukas.

Šuo kiek pasitraukia, šiepdamas dantis ir urgzdamas.

– Nekanda, tik baisiai loja, – sako iškūprinusi senutė. – Pririšk, Juzuk, kam gi paleidai.

– Duosis jis tau, – atsako berniukas. – Ir ne paleidau, o pats nutrūko, tuos ubagus belodamas. Į būdą! – sutrepsi basomis kojomis. Šuo, žvairakiuodamas ir vilkdamas kibių prisivėlusią uodegą, nucimpina po prieklėčiu. Iš ten dar kelis kartus amteli ir nutyla.

– Norėtume atsigerti, – sako tėvas.

– Ale prašom – vanduo labai gardus ir šaltas. Juzuk, atnešk puodelį.

Svirtis su kibiru, ir netrukus tėvas ištraukia jį pilną vandens. Berniukas atneša skardinę puskvortę.

Genutė daug kartų bėgioja prie vežimo su puskvorte, kol visus pagirdo.

Paskui paprašo tėvelį, kad dar ir buteli pripiltų, nors tėvelis sako, kad jau nebetoli Anykščiai.

– Tėveliuk, – pešteli Genutė už rankovės, rodydama į sodelį.

Sodely, vyšnaičių pavėsy, stovi ratukai. Juose, skarmalais apkamšytas, liežuvį ant lūpos padėjęs, vėpso vaikas. Ant plono ilgo kaklo kreta didelė kaip kopūstas galva, aprišta sučiurusia marga skarele. Negali pažinti, ar čia mergaitė, ar berniukas. Iš mėlynos nušutusios suknelės rankovių kyšo plonos kaip pagaliukai rankiotės. Vienoje laiko apgraužtą, apseilėtą riestainį, kuriuo maitinasi mėlyna musė. Šalia ratukų, ant žemės ištiesęs balžienas, lupa kiaušinį senis. Veidas juodai įdegęs, žilais šeriais apaugęs. Ant galvos – nuo saulės nurudusi šiaudinė skrybėlė. Vienmarškinis. Ant krūtinės tabaluoja stambių rudų karoliukų rožančius. Prie kryželio keli medalikėliai. Nulupęs kiaušinį, įsideda visą į burną. Paskui atriša, išsiėmęs iš užančio, margą skepetytę. Pasėmęs žiupsnelį druskos, pabarsto burnoje kiaušinį ir čėploja. Kitoje ratukų pusėje guli moteriškė, juodą skarelę užsismaukusi ant akių. Iš po raudonmargio sijono kyšo didelės, basos, apdulkėjusios kojos.

– Iš kurgi tokios šeimynos susilaukėte? – klausia tėvelis senutę.

– Nugi eina į atpuskus. Tai pasiprašė pabūti lig pavakarės, kol nukris karštis, – sunku su ratukais temptis.

– Argi jau rytoj atpuskai?

– Ne. Eina iš anksto – nori geresnę vietą užsiimti: arčiau bažnyčios durų, prie tako. Žinai gi, šitokių visa armija suplauks. Ė dar eidami ir pasikalėdoja. Vakar buvo užsukęs žabalas su vedliu, tai pasisakė iš labai toli traukią, rodos, net nuo Vilniaus.

– Ačiū, atsigėrėm, – dėkoja tėvelis.

– Nėr už ką, nėr už ką, – lydi senutė prie vartelių. – Tai gabenatės?

– Taigi...

– Žuvis ieško, kur giliau, žmogus – kur geriau.

Arklys, kiek dustelėjęs, dabar jau sparčiau žingsniuoja.

Genutė dairosi į šalis. Abipus kelio trobos ir trobos. Tik vienos naujesniais stogais, didesniais langais, dažytomis langinėmis, kai kurios net su stikliniais priebučiais ir su kryžium prie vartų. Kitos vėjų apipešiotais stogais, kumščiu užkišamais langiukais. Bet visos galais atsisukusios į gatvę, ir po kiekvienos langais marguoja gėlės. Baltos ir raudonos pilrožės glaudžiasi prie sienų. Skaisčiai oranžines, geltonas, raudonas taureles kiša pro tvorelės žiogrelius nasturtos. Žaliuoja rūtos, žydi lelijos, čebatėliai.

Pagaliau vėl išvažiavo į laukus. Saulutė jau gerokai pasislinkus į vakarus, tokia oranžinė, be spindulių. Vakarai migloti.

– Rytoj greičiausiai lis, – sako tėvelis, – gerai, kad nelaukėm kitos dienos, nors vos išprašiau arklius.

– Žiūrėkit, ar tik ne Vaitiekus klibikščiuoja? – rodo į apsikabinėjusį tarbomis senį bernas.

– Kaipgi apsieis be jo atpuskai, – sako bobutė.

– O jo koja pūva pūva ir nesupūva, – juokiasi tėvelis.

– Girdėjau, šnekėjo ubagės, kad jo koja visai sveika, tik jis uždeda šviežios mėsos ar žarnom apvynioja. Ir kai tokią koją ištiesia saulėje, tai smarvė, nors per mylią bėk. Anąkart, sako, ubagės iškaburkštijusios iš savo tarpo, ir turėjęs toliau atsisėsti, – pasakoja bobutė.

– Ė dabar, žiūrėkit, kad eina, nė pralenkti nesiduoda, – ragina bernas arklį.

– Bobut, aš mačiau ubagų šeimyną sodely, ten kur gėrėm vandenį. Oi, koks baisus vaikas sėdėjo ratukuose, liežuvį ant lupos padėjęs šitaip, – rodo Genutė.

– Juo baisesnis vaikas, juo didesnis pelnas: žmonės gailisi ir daugiau duoda, – aiškina bobutė. – Dar kažin, ar jų vaikas, gal kieno pavogė, sukoliečijo ir dabar vežiojasi – pinigus renka.

– Gerieji gaspadoriai, godotinos ir šlovingosios gaspadinės mielieji vaikeliai, skaisčiosios mergelės ir berneliai puikorėliai, susimylėkit ant biedno nelaimingo, kaip šventas Rokas kenčiančio žmogelio. Atlygins jums viešpats Jėzus ir skaisčioji mergelė, jo motinėlė... ir visos šventosios ir visi šventieji, – tęsiamu balsu verksmingai išgieda Genutė.

Visi juokiasi.

– Ar jau iš Vaitiekaus išmokai?

– Aš paklausau, kaip ubagai prašo. Dar ir kitaip moku. – Ir vėl pradeda: – Godotinos geraširdės moterėlės, nematau aš jūsų skaisčių veidelių, gražių akelių. Esu kaip Danielius, liūtų urve uždarytas, pasigailėkite nelaimingo neregio, ištieskite mielaširdingą ranką, neužkietinkite širdžių... Visagalis palaimins jūsų vaikelius, namelius, visą jūsų šeimynėlę ir gyvulėlius.

– Tai jau gali eiti ir sėsti kartu su ubagais, mums duoną uždirbsi, – juokiasi mama.

– Per vasarą prisikalėdoja, o žiemą kaip ponai gyvena – surinkta duona ir vištas lesina, ir paršioką susišiulina, – bet jau neduok Dieve tokio gyvenimo, nieko nėr blogiau, kaip iš kitų laukti... – taisosi skarelę bobutė.

Genutei nusibodo rangytis, prašo, kad tėvelis paimtų ant kelių.

– Ar jau greit? – klausia. Jaučiasi pavargusi, lyg miego nori, lyg galvelę skauda.

– Pažiūrėk, jau baltas bokštas matosi, – rodo į tolumą tėvelis.

Tikrai tarp medžių viršūnių kažkas baltuoja.

– Dar privažiuosim pušynėlį, perkirsime jį ir – Anykščiai. Paskutinis didelis kalnas.

Jau vežimai rieda į pakalnę. Pakalnėje upeliukas, neišdžiūvęs. Tiltelis, prie tiltelio ant upeliuko kranto vėl stulpas ir koplytėlė, ir šventas Jonas krikštija. Vėl bobutė žegnojasi, o vyrai kilsteli kepures.

Pertrinksėję per tiltelį, įvažiuoja į pušynėlį. Čia jau iš miestelio grįžtančių susitinka. Du jauni vyrai apsikabinę rėkauja, pliekdami arklį.

Išvažiavus iš pušynėlio, vėl baltuoja bokštas.

– Ko gi tas Adomas sustojo ir eina prie arklio galvos? – klausia bobutė.

– Paklausykite, sustok, Matauš, – pakreipia tėvas ausį.

Visi suklūsta, net Steputė nustoja rankytėmis mostigavusi. Toli girdisi dundant.

– Pociongas atpūškuoja, kelią uždarė, – paaiškina tėvas.

– Tėveliuk, einam arčiau, – prašo Genutė.

– Einam, – iškelia iš ratų. – Tu, Matauš, žiūrėk, kad arklys nepasibaidytų.

– Šitas nesibaido, anas baidosi, – bet vis dėlto Mataušas lipa iš vežimo.

Genutė, įsitvėrusi tėvelio rankos, eina pastriksėdama.

Dunda vis arčiau ir arčiau.

– Matai, čia geležinkelis, – rodo tėvas į bėgius, – jais riedės pociongas.

Bėgiai tęsiasi į abi puses ir blizga kaip sidabriniai. Anapus bėgių skersai kelią perdėta dryžuota kartis.

Staiga kažkas kad sužviegs. Genutė krūpteli ir stipriai įsikimba į tėvelio ranką. Abu pasitraukia toliau nuo bėgių.

Iš už kalno išnyra traukinys. Genutė nemirksėdama žiūri į šniokštuojantį „licipieriaus pečių“. Visas juodas. Viršuje ant ilgo juodo kaklo stypso juodas katilas, iš kurio virsta kamuoliais juodi dūmai. Apačioje kažkas šnypščia, ir sukasi ratai. Ant durelių rymo, iškišęs galvą, paišinas žmogus. Gale prikrauta malkų.

Iš paskos rieda vagonai. Pirmas raudonas, be langų, tik su didele spyna ant durų. Toliau žaliai dažyti. Vagonų langai atidaryti. Pro juos žiūri žmonės. Viename lange mergytė rankute mojuoja. Genutė jai irgi pamosuoja. Paskui, lyg vienas kitą vydami, praniuksi dar keli raudoni vagonai. Pagaliau traukinys nutolsta, ir dundėjimas pamažu nutyla.

Arkliai atitempia vežimus iki geležinkelio pylimo. Kartis jau pakelta. Pervažiavus per bėgius, prieš akis tarp aukštų krantų – stati, akmenuota pakalnė. Vyrai vos

nulaiko arklius. Ratai trinksi, vištos karksi, ir tėvelis juokiasi, kad su muzika įvažiuoja į Anykščius.

Apačioj blizga vanduo.

– Tėveli, upė? – klausia Genutė.

– Upė, Anykšta.

Genutė mato, kad Adomas greta vežimo brenda per upę. Tiltelis yra tik pėstiems.

– Kokia negili upė, – stebisi Genutė.

– Upė užtvenkta, – sako tėvas: – ant jos stovi malūnas – vanduo suka girnas ir mala grūdus...

Arkliai vėl kruta į kalną.

Įvažiavo į gatvę. Abipus mediniai nameliai šiaudiniais stogais. Languose žydi pelergonijos, raudonos, mėlynos petunijos. Kiaulė zulinasi patvory. Prie gatvės palangėse darželiai. Genutė nusižiovauja, lyg norėtų miego. Tik kai ratai ima trinksėti per grįstą dideliais akmenimis aikštę, ji prasiblaško, miegus kaip ranka nuima. Čia namas prie namo. Yra ir tokių aukštų, kad langai per dvi eiles. Ir kiekviename – krautuvė. Štai viename lange kabo įvairiaspalviai šilkiniai kaspinai, tarp jų akį vilioja stikliniai mėlyni, raudoni karoliai. Sėdi lėlė tikrais geltonais plaukais, ir didelė, beveik kaip Steputė. Ten prie durų prikalta raudona skiautė, lange marguoja medžiagos. O čia prie durų kabo virvės, retežiai, virtinė skardinių puodukų, suvertų ant virvelės kaip riestainiai. Žemėje, šalia durų, pūpso pilvoti ketiniai puodai, tįso ilgos aprūdijusios geležys. Kai kur tarpdury stovi barzdotas pardavėjas.

O vidury aikštės sėdi visa eilė žydžių su pilnomis geldomis riestainių ir bandelių.

– Tėveliuk, nupirk baronkų, – prašo Genutė.

– Sustok, Matauš, eime, – lipa tėvas iš ratų ir iškelia Genutę. – Važiuokit, mes pasivysime.

– Ar Meldaikio namus pirkai? – klausia Mataušas.

– Taigi, prie bažnyčios.

– Žinau, – suragina arklį, pasiveja Adomo vežimą, nes tas buvo sustojęs, nežinodamas, kur sukti.

Pardavėjos, pamačiusios ateinant tėvą su Genute, sujunda sukrunta, lyg širšių užpultos, ir viena per kitą šaukia:

– Ponas, ponas, prašom pas mane! – kviečia viena.

– Mano šviežios, mano šviežios! – rodo riestainį kita.

– Tik iš pečiaus, dar braška, – trečia net atsistoja ir neva laužia riestainį.

– Pas mane, pas mane! – moja ketvirta.

Tėvelis prieina prie vienos, prie kitos ir, radęs tikrai šviežių riestainių, nuperka už visą auksiną. Gauna penkiolika ir išsidera vieną viršaus.

– Prašom lukterėti, aš tuoj suversiu, kad panytei butų geriau nešti. – Suvėrus ant virvutės riestainius, paduoda Genutei.– Valgyk į sveikatą, prašom kitą kartą.

Genutė virtinę užsimauna ant rankos, o vieną tuoj prakanda.

–Ar jos visada čia sėdi?

– Visada.

– Ir žiemą?

– Ir žiemą. Kai labai šąla, atsineša puoduose degančių žarijų kojoms ir rankoms pasišildyti.

– Ė kodėl jos neturi kromų?

– Už kromą reikia mokėti. O jos menkai uždirba. Pačios nė baronkų nekepa, ima iš kepėjų. Kepėjai, kai daug kas perka, pigiau atiduoda, ir kelias kapeikas jos užsidirba.

Tėvas su Genute vežimus prisivijo tik prie bažnyčios. Bet, tiesą sakant, bažnyčios nė nėra. Tik balta varpinė stovi. O toliau prikrauta plytų, akmenų, priversta daug medžių.

– Čia mūrija naują bažnyčią, – sako tėvelis.

Netrukus vežimai sustoja, ir tėvas atkelia gulsčių apsamanojusių lentų vartus į kiemą.

Genutė mato galu į gatvę stovintį ilgą trobesį, šiaudinis stogas žaliais samanų lopais pamargintas, langai tokie pat, kaip senųjų namų.

BUIVYDAITĖ, Bronė. *Pro vaikystės langą*. Vilnius : Vaga, 1969, p. 42–53.

A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus fondų nuotrauka

Petras BIRŽYS-PUPŲ DĖDĖ

Kariškis, literatas poetas ir kraštotyrininkas, aktorius ir muzikantas.

Gimė 1896 m. rugpjūčio 22 d. (rugsėjo 3 d.) Liudiškiuose (Anykščių r.). Tėvui nuo politinio persekiojimo pabėgus į Ameriką, augo su motina, Pirmojo pasaulinio karo metais gyveno Rusijoje, mokėsi Voronežo lietuvių gimnazijoje, baigė Maskvos komercinę mokyklą. Grįžęs į Lietuvą, 1919 m. birželio 18 m. įstojo savanoriu į Lietuvos kariuomenę, baigė Lietuvos karo mokyklą Kaune ir tarnavo 1-ajame Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pėstininkų pulke karininku. Išleistas į atsargą, dirbo mokytoju, 1924–1927 m. studijavo Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultete literatūrą ir teologiją, baigęs studijas, vėl tęsė karinę tarnybą. Nuo 1929 m. ėmėsi koncertinės veiklos su vodevilio trupe „Dzimdzi-drimdzi“, nuo 1930 m. daug metų Kauno radiofone vedė populiarią pusiau folklorinę satyrinę pusės valandos laidą „Pupų Dėdės pastogėje“, koncertavo Lietuvoje kaip satyrinių kupletų kūrėjas Pupų Dėdė. Po karo persikėlęs į Vilnių, dirbo Lietuvos filharmonijos artistu, ruošė radijo valandėles, koncertavo su trupe. Mirė 1970 m. rugpjūčio 23 d. Vilniuje, palaidotas Vilniaus Saltoniškių kapinėse.

P. Biržys debiutavo 1919 m. poezijos rinkiniu „Sielos sparnai“, rašė ir publikavo eilėraščius, semdamasis įkvėpimo iš liaudies dainų, išleido etnografinių ir biografinių leidinių. Akiro slapyvardžiu 1927–1937 m. jis išleido septynių kraštotyros apybraižų ir monografijų seriją „Lietuvos miestai ir miesteliai“, vieną pirmųjų leidinių skirdamas Anykščiams pristatyti. Jo parengtas humoro ir satyros rinkinys „Radijo bangos iš Pupų Dėdės pastogės“ 1938–1940 m. buvo itin populiarus, išleistas net 30 tūkst. egz. tiražu.

Galima diskutuoti, kokiam tiksliai literatūriniam žanrui reikėtų priskirti šiuos kūrinėlius, tačiau negalima abejoti, kad jie to meto Lietuvoje buvo ne tik populiarūs ir mėgstami, bet ir savaip veiksmingi. Daugelyje tekstų yra paliečiamos tikrovės visuomeninio, ūkinio, politinio gyvenimo realijos, o potekstėje galima nujausti ir konkrečių asmenų prototipus, konkrečių problemų šaknis, o drauge ir neabejingą keliamiems reiškiniams Pupų Dėdės poziciją.

Eugenijus Danilevičius

Literatūros ir žanro požiūriu vertingiausi, aišku, pažintiniai kūrinio puslapiai. Ypač tie, kur vaizduojama senojo Aukštaitijos kaimo tikrovė su visais tų laikų papročiais. Tai – vertas dėmesio M. Katkaus „Balanos gadynės“, kitų etnografinės beletristikos kūrinių papildymas. Taip pat vertingi prisiminimai apie mokslo dienas, keliones, žinomus ir nežinomus žmones.

Romas Sadauskas

DAINA
(Gaida kaip „Dru-lia...“)

Prašom klausyti visi susėdę,
Ką uždainuos jums tas Pupų Dėdė.
Bloga yr ūky, tai visi žino,
O dėl to geriam alų ir vyną.

O restoranai pilni net lūžta,
Kaip gi negrius mums ūkiška gūžta.
Nors namas gražus jau pastatytas,
Bet vekseliukais jis aplipdytas.

Viską padarė, rodos, naminė,
Arba grynoji ir valstybinė.
Bloga, kai nėra žmoguje saiko,
Per daug burnelę ragaut nesveika.

Ir mandagumo išsimokinom,
Net ir elgetą ponu vadinam,
Tiktai dar pykčio mes nesuvaldom.
Viens kitam galvą dėl nieko skaldom.

Nustokim bartis ir aimanuoti,
Imkim dėl nieko nebedejuoti,
Užmirškim bloga, matykim gera,
Tai geram žmogui tinka ir dera.

BERNELIŲ DAINA

Agnieškėlė užkurinė,
Tu netikus gaspadinė –
Trečia diena be kvartuko,
Nežinia, kur jis nusmuko.

Barborytė lėto būdo
Verpė, audė ir užsnūdo, –
Nei piršliai nebeatvyko,
Nes kamaroj skrynia dyka.

Razaliutė nepatogi –
Visada jai metai blogi,
Sėjo rūtas – neišdygo;
Bulbas nekastas apsnigo.

Būtų nieko sau Virgilia,
Bernai sekė visą mylią,
Dar užaugti nesuspėjo,
Su žydeliais susidėjo.

O gi Baltrano Daratą
Kas nedėlią girtą mato.
Su bernais ulioja, rūko,
Ta merga tikrai padūko.

Čia ne visos apgiedotos,
Yra šlubos ir kuprotos...
Geriau Dievo nukorota,
Negu dažais maliavota.

DAINA

Eina slenka metų metai
Viskas keičiasi ir mainos,
Tiktai niekad nepasensta
Numylėtos mūsų dainos.

Ei, kalnai, kalneliai, girios,
Sraunus Nemunas, Šventoji,
Prieš mane kaip saulė švieti,
Prieš mane džiaugsmu sustoji.

Žmonės dirba, prakaituoja
Ir darbe paguodą randa,
Ir darbuodamas dainuoja,
Ir sparnuota daina skrenda.

Nuliūdimas tepraeina
Mūsų širdis palytėjęs.
Tai, jaunime, traukim dainą,
Tegul mūs veidai linksmėja!

DANILEVIČIUS, Eugenijus.
Pupų Dėdė kraipo ūsą. Vilnius : Mūsų girios, 1992, p. 71–72, 76, 83.

MANO GRAŽUOLĖ GRYČIUTĖ

H. K. Andersenas rašė: „Nėra geresnių pasakų už tas, kurias gyvenimas sukūrė“.

Taip. Visiškai su tuo sutinku. Kiekvieno žmogaus, taip pat ir mano, gyvenimas yra savotiška pasaka. Tad ir pradėsiu nuo kūdikystės. O juk ji ryškiausiai ir gražiausiai palieka atminty visam gyvenimui.

Jau paūgėjus mama sakė man, kad gimiau žiemą. Dabar jau prabėgo daug dešimčių žiemų. Ir lauke, ir gryčioje tada, sako, buvę labai šalta.

Tą naktį, kai aš gimiau, gryčioje vanduo kibire užšalo ir vienintelis mūsų gyvas padaras, neaiškios veislės balta kalė Zuja, susilaukė trijų baltų kaip sniegas šuniukų. Tėvelis, sako, pagailėjęs tų trijų naujagimių. Kad jie nesušaltų, atnešęs ir sumetęs tuos tris baltus „žabalius“ palovėn ant skuduro. Vargšeliai, pasijutę esą vieniši, be močios, ėmę garsiai cypti ir inkšti.

Neblogas koncertas: palovy šuniukai inkščia, o aš, vos išvydęs, pasaulį rėkiu plyštu lovoje prie mamos.

Mama tada buvusi labai silpna, tai mane maldė ir kuopė „bobutė“ – Liudiškių Pukėnienė. Ji mane „priėmė“, vadinasi, pabuvo akušere. Ji mane ir silpnutę mamą pirmomis dienomis po gimdymo slaugė, prižiūrėjo.

Gimiau pats paskutinis – septintasis mūsų tėvelių kūdikis. Užtat vėliau vadindavo išdėliuku, arba pagrunda. Skaudu būdavo klausytis tokių pravardžiavimų. Galvojau: kodėl aš negimiau pirmutinis arba vidurinis... Kaip tyčia – paskutinis, vadinasi, pagrunda.

Šuniukų, sako, istorija buvusi trumpa. Kai jie bent kiek paūgėjo, praregėjo, mūsų kaimynai po vieną išsinešiojo ir užsiaugino. Augau ten pat, kur ir gimiau, taip sakant, po mamos ir tėvelio sparnais.

Iš pradžių balaniniam lopšy mane lingavo, paskui mama su savim guldė. Kaip gera, šilta, malonu buvo gulėti pas mamą. Rytmečiais nė nepajusdavau, kaip mama atsikeldavo. Ji priemenėlėje girnas suka, mala, ir aš pro miegą girdžiu: zūr zūr, talak talak...

Akelės miega, o ausytės girdi mamą malant, ir tai būdavo neapsakomas malonumas. Vėliau, Voroneže, būdamas moksleivis, kai sirgau drugiu (maliarija), kai aukšta temperatūra buvo kone mirtinai iškankinusi, kai naktim negalėdavau užmigti, kartais pagalvodavau: „Ei! Kad aš dabar išgirsčiau mamos malimą, kaipmat, rodos, užmigčiau, pasveikčiau“.

Pasveikau. O apie Voronežą – vėliau. Dabar reikėtų pavaizduoti mūsų gryčiutę. Gaila, nesu dailininkas, tapytojas. Aš ją nupieščiau taip, kad nereikėtų nė užrašo apačioje. Kiekvienas į tą paveikslą pasižiūrėjęs pasakytų: vargo ir skurdo namelis.

Tėvelis pasakodavo, kad prieš daugelį metų čia buvęs dvaras. Dvaro ponas prasigėręs, prasilošęs ir už skolas pardavęs žemę su trobomis apylinkės gyventojams. Taip ir įsikūręs mūsų Liudiškių kaimas.

Dvaro ponas lenkiškai taip sakęs: kupili ludzie... to jest ludziszki... (pirko žmonės, tai yra – žmoneliai). Nuo to ir kaimo pavadinimas – Liudiškiai.

Mano prosenelis iš to pono nusipirkęs išsimokėtinai pusantros dešimtinės žemės (beveik pusantro hektaro) ir dvaro pirtį. Pirtį nugriovė, atsivežė ir pasistatė tą, kurioje aš gimiau, gryčią.

Taip Liudiškių kaimo galulaukėje įsikūrė mano tėvo prosenelis grytelnikas. Iš rytų mūsų žemės sklypelį glaudė Liudiškių girelė su originaliu piliakalniu. Už girelės – Vaitutiškių kaimas. Iš pietų – čia pat Starių kaimo laukas. Vakaruose gražiomis valakininkų sodybomis švytėjo Liudiškių kaimas.

Kai mūsų grytelė paseno, pakrypo, ją ėmė ramstyti, visokiais būdais naujinti. Ramstė tėvelis kaip išmanydamas, kaip galėdamas. Bet ji, vargšelė, man einant penktus ar šeštus metus, vis dėlto neišlaikė ir sugriuvo. Sugriuvo ir nebeatsikėlė. Buvo jos labai gaila, bet tokia mūsų skurdaus gyvenimo tikrovė.

Įsivaizduokime medinį mažą pastatėlį, surėstą be obliaus, be pjūklo, mačiusį vien tik kirvį. Iš buvusios pirties – gryčia: du „keturšibiai“ maži langeliai, kampe, tarpulangėje, pakrypęs stalas, palei jį du suolai, kitame kampe – gultas. Gultas taip atrodė: dviem rankom apimamas rąstas, tai kraštas gulto. Tarp sienos ir rąsto – lentgaliai, ant jų – per metus kartą keičiami savotiško kvapo šiaudai, o ant šiaudų – skudurai ir šioks toks priegalvis. Tai, kaip sakiau, gultas. Nors aukštumo sulig lova, bet negi pavadinsi jį lova. Trečiame kampe, arti durų – krosnis.

Kokia maloni vieta būdavo žiemą „ant pečiaus“... Regis, būtum ir būtum tenai dieną ir naktį. Tik kad dūmai rytmečiais labai akis grauždavo. Ypač kai užkurdavo krosnį. Dūmai ne tik ant krosnies – gulte gulint smaugia. Jų pakaktų net ir ant aslos išsitiesus. Mat mūsų gryčia ne tokia kaip Liudiškiuose: ji buvo be kamino, dūminė.

Krosnis kaip krosnis, bet tas pakrosnys tai buvo mano kas rytmetį lankoma vieta. Ten gyvendavo pora vištų, o kartais ir gaidys. Kas dieną mama liepdavo lįsti į pakrosnį ir patikrinti, kuri višta su kiaušiniu, kuri be kiaušinio. Koks džiaugsmas, kai rasdavau abi vištas su kiaušiniais. Bet retai gaudavau suvalgyt kiaušinį. Mama

juos rinkdavo ir nešdavo Anykščiuose parduoti, o už gautus pinigus pirkdavo žibalo, druskos... Bet tas pakrosnys man kartais ir praversdavo. Jeigu koks pavojus, kurgi pasislėpsi – tiktai ten.

Liudiškių vyrai sekmadienį paryčiais ateidavo pas mus barzdų skustis, plaukų kirptis. Tėvelis turėjo aštrų skustuvą ir gerai mokėjo plaukus kirpti. Sekmadieniais, paryčiu, prisirinkdavo pilna mūsų gryčia vyrų. Tuo pasigražinimo laiku užsimegzdavo įvairios kalbos. Aš tai klausydavaus, tai ne, tai suprasdavau, ką tie vyrai kalba, tai ne. Vieną tokį rytmetį, užgirdus jų kalbas, mane apėmė ne tik baimė, bet stačiai siaubas. Užgirdau – kalba:

– Iš kažnakur, iš rytų ar vakarų, ateina juodašimčiai. Jie vežasi su savim peklos katilą. Ką sučiumpa pakeliui – meta į tą pilną ugnies katilą ir naikina. Meta senius, moteris, vaikus...

Kai tik paminėjo „vaikus“ – nė nepajutau, kaip aš atsidūriau pakrosny. Čia man atrodė saugiausia vieta mūsų sodyboje.

Mama gal ne mažiau už mane bijojo tų „juodašimčių“. Vos pritemus jau pusbalsiu imdavo melstis. „Sukalbėsiu tris poterėlius in Panų Marijų“...

Rožančius tarp rankų terška, mama pusbalsiu meldžias, kalba poterius, pila atmintinai litanijas ir paskum atsidusdama sako:

– Izaokas pagimdė Jagovą, Jagovas pagimdė Jokūbą, Jokūbas pagimdė Protazą ir jo brolius...

Atsimenu, užustalėj ant lango stovėjo medinis kryželis su prikaltu prie jo metaliniu Kristumi. Virš lango kabojo be rėmų, prieš Velykas ir Kalėdas gražiai nuvalytas, šiaip – voratinkliais apipintas Marijos paveikslas. Netoliese kabėjo aprūkęs ir apdulkėjęs senas tėvelio smuikas su išriestu stryku. Čia pat prie gulto kabėjo mamos ir tėvelio labai apdėvėti drabužiai. Mano vienintelis drabužis buvo (aš dieną naktį juo vilkėjau) pašukiniai ilgi marškiniai. Mano amžiaus berniukai Liudiškiuos visi jau dėvėdavo kelnaites. Kai ateidavo koks svetimas žmogus, tai kitas tėvelio ar mamos paklausdavo, ar čia berniukas, ar mergaitė. Aš tada kažko susigėsdavau, kurdavau ant krosnies ir pasislėpdavau.

Priemenėj – pora senų kubilų ir „kanikas“ (iš lentų sukalta skrynia su vožtuvu. Tai vieta maistui sudėti). Gryčioj ir priemenėj plūktinė asla. Argi tiktų dūminei lentų grindys?

Iš lauko ta mūsų „senutė“ labai liūdnai atrodė. Vienas jos kampas smarkiai į žemę įsėdęs. Langeliai užkamšyti skudurais. Šiaudinį stogą vargu ar galima buvo pavadinti šiaudiniu. Jam gal geriau būtų tikęs samaninio vardas, nes visas apaugęs ir apžėlęs storu žalių samanų sluoksniu.

Kieme jokių kitų pastatų nė tvorų nebuvo. Mama iš girelės vasarą prisinešdavo sausų šakų, sukapodavo, surišdavo į kūlelius ir sukraudavo žiemai gale gryčios.

Kieme šulinys ir viena obelis. Mes ją vadindavom „saldūne“. Na ir saldūs gardūs buvo jos obuoliai! Vasarą tai būdavo man didelis džiaugsmas. Rytmetį išbėgi laukan

ir dumi tuojau prie saldūnės. Žiūrėk, ir randi kelis nukritusius obuolius. Jie dideli, geltoni, gražūs. Surenki į sterblę, užrieti galvelę ir žiūri, ar dar daug ten ant šakų liko, ar dar daug nukris žemėn man rytais surinkti, tėvelius pavaišinti. Po vėjuotos nakties gerokai prikrisdavo. Šiaip aš pats įsliuogdavau obelin ir prisiraškydavau tų skaniųjų obuolių. Gerai, kad turėjom piktą kalę Zują. Jeigu ne ji – Liudiškių piemenys bematant būtų ją nupurtę.

Pakrašty mūsų žemės sklypelio buvo kūdra. Man patikdavo šita kūdra, kai ankstyvą pavasarį ją supdavo geltonžiedės purienos. Visokios vandens žolės taip pat patikdavo. Ir varlių kurkimas patikdavo. Tik nežmoniškai daug joje buvo dėlių ir buožgalvių. Čia tai jau blogai... Įbrisi į kūdrą, tarkim, purienų pasiraškyti, mamai mediniams šaukštams valyti šiurkščių uosiūklių pasirinkti, žiūrėk, apie tavo basas kojeles jau ir vyzgia dėlės. Jos kimba į kūną, siurbiasi, traukia kraują, tiesiog čiulpia jį, kad net širdį maudžia.

Kartą sapnavau, kad mūsų kūdroje ne vanduo, o pilna pilna pieno. Nubundu. Galvoju: nejaugi tai sapnas? O gal tikrovė?.. Pienelio taip norėjau. Nei karvės, nei ožkos neturėjome.

Pavasario rytas. Tokia aiški mėlyna padangė. Šlama vėjo paliesti medeliai, skaniai kvepia laukų gėlelės. Varnėnas klevelyje linksmai čiulba. Saulutė aukštyn kyla. Mama dūminėje apie krosnį tuntuoja, bulves verda. Iš pirkios dūmai veržiasi pro duris laukan. Išbėgi vienmarškinis, basas kiemelin, paskum – takelin... O kur žolelė – gaili raselė kojeles plauna.

Na – ir prie kūdros pieno gerti.

Bet kur tau... Kūdroj vanduo kaip buvęs, jokio pieno... Nuo pakraščių varlės viena po kitos striuoksi į vandenį ir kaip visada ima garsiai kurkti ir dantis griežti.

Sapnas sapnu ir lieka, o pieno nebuvo ir nėra. Nuo kūdros grįždamas pagalvojau: „Et, turėtumėm karvutę, kaip kiti kaimynai turtuoliai turi net po dvi, po keletą, nereikėtų nei sapno, nei kūdros, gertumėm pieno iki valiai, sviesto ir sūrio turėtumėm“. Taip ir būdavo – žiema be kailinių, o vasara be pieno.

Tėvelis rytais išeidavo pas ūkininkus dirbti. Namie likdavome tik mudu su mama. Vyresnieji broliai ir seserys pas ūkininkus tarnavo: kas piemeniu, kas pusberniu, kas bernu arba merga. Ištisus metus jų nematydavome. Retai kas pas mus atsilankydavo. Vieni ir vieni. Ypač nuobodu būdavo man vienam, kai vasarą išeidavo ne tik tėvelis, bet ir mama pas ūkininkus derliaus imti. Palakstai po kiemeli, gryčioje pabūni ir vėl atsiduri kieme. Norėjosi kibti į kokį darbą, o kad jo nėra. Pašėlusiai nuobodu būdavo ir bijodavau. Ko bijodavau – pats nežinau. Baimę malšindamas imdavau tyliai arba garsiai verkti. Ašaros kaip pupos riedėdavo per veidelį, tik nebūdavo kam raminti, ašarėlių nušluostyti. Bet baugiausia, kai imdavo temti.

Kokia laimė, kai grįždavo vakare tėveliai... O visų geriausia, kai ateidavo sekmadienis. Tą dieną, jei ne abu, tai bent tėvelis likdavo kartu su manim. Mama dažnai eidavo į Anykščius bažnyčion. Ir ilgai ten neužtrukdavo. Praeis dvi, trys valandos,

ir tada, žiūrėk, ji atsverda nuo Liudiškių takeliu. Jos eisena buvo tarsi antytės: krypu krypu į šonus. Nebuvo atsitikimo, kad grįždama iš bažnyčios neatneštų man kokio riestainio, miltinio balandėlio ar saldainiuko.

Kunigas kalėdodamas su savo gurguole aplenkdavo mus. Gal todėl, kad tėvelis nevaikščiodavo į bažnyčią, o greičiausiai todėl, kad mūsų dūminėje nei pinigų, nei grūdų, nei kitų gėrybių, aišku, nebūtų gavęs.

DARBAS RADIOFONE

1926 metais birželio pradžioje visi kauniečiai kalbėjo apie tą patį – radiją, kuris tomis dienomis pirmą kartą prabilo lietuviškai.

Radijo ryšius su pasauliu Kauno radijo stotis palaikydavo per Rygą. Kiek vėliau buvo įsteigta ir klausomoji radijo stotis. Ji žinias duodavo tik Krašto apsaugos ministerijai ir Eltai.

Radiofonas, įsikūręs mažame kambarėlyje, negalėjo ruošti didesnio masto programų.

Radiofono organizatorius ir vedėjas buvo Liudas Gira. Teisingai jis sakydavo tada:

– Visas Radiofonas telpa į mano portfelį...

Tais metais Liudas Gira, sutikęs mane, studentėlį, Laisvės alėjoje, užkalbino. (Mes buvome pažįstami nuo 1918 metų. Susipažinome Vilniuje.)

– Ateik, – sako, – į radijo stotį, ten, Žaliakalnyje, kur radijo stiebai, rytoj apie dvyliktą valandą. Paklausi manęs – pasakys, rasi. Tik būtinai pasiimk armoniką.

Gira žinojo, kad aš moku groti.

Rytojaus dieną užsimečiau ant nugaros armoniką ir nuvykau į Perkūno alėją, kur buvo radijo stotis. Pasirodė, jog Liudas Gira to Radiofono vedėjas ir kartu diktorius. Pasisodino jis mane šalia savęs ir sako:

– Va, tas daiktas ant stalo, tai mikrofonas. Paspausiu mygtuką, užsidegs palubėje raudona lempelė ir visa Lietuva girdės, kai grosi, kalbėsi, dainuosi. Naujas išradimas...

Nepaprastai įdomu buvo patekus į tą pasakišką kambarį, apstatytą technikos „stebuklais“. Bet stebėtis nebuvo kada. Gira pažvelgė į laikrodį, į mane...

– Tuojau grosi polką. Parink, kuri gražiausia. Nesikarščiuok, neapsirik. Apsiriksi – nepataisysi. O paskui gal kokią pasakėlę paseksi, kokį pokštą pasakysi... pagalvok. Kaip pranešti, kas groja?

Nutirpau, per nugarą šiurpulys perbėgo... Minutės suskaičiuotos... ir groti, ir kalbėti reikės. Kaip čia dabar... kaip pasivadinti?.. „Dėdė iš Pupų“, – toptelėjo mintis. Taip ir pasakiau Girai.

Tas šyptelėjo, barzdelę kairėn krestelėjo ir tarė:

– Gerai, pasiruošk, pranešiu.

Užsidegė raudona lemputė, Gira, palinkęs prie mikrofono, prašneko:

– Alio, alio, Kauno radijas, Lietuva... Šiandien šeštadienis, birželio aštuoniolikta diena. Nuo šios dienos pradedame transliuoti truputį meninės programos... Dabar girdėsite mūsų senelio, Dėdės iš Pupų, polką.

Aš, atsisėdęs atokiau nuo mikrofono, kampe, užgrojau polką. Nors kinkos drebėjo, bet nesutrikau.

Liudas Gira vėl pranešė:

– Tas Dėdė paseks jums pasaką – kaip jis dangun pas Dievulį ėjo, ką matė ir kaip atgal grįžo.

Pakeitęs balsą, pamėgdžiodamas senį, pasekiau pasaką, kurią dabar visiškai pamiršau. Pagrojau dar ir kitą polkelę. Man rodėsi, kad Gira liko patenkintas, nes ir kitą šeštadienį užkvietė ateiti su armonika. Liepė pasiruošti ką nors pašnekėti arba, pritariant armonika, padainuoti. Atėjau, grojau, dainavau...

Tuo būdu Gira tapo mano – Pupų Dėdės – krikštatėviu.

Iš pradžių buvau Dėdė iš Pupų, vėliau žodelytį „iš“ išmečiau ir liko Pupų Dėdė.

Mano artimiausi talkininkai ir padėjėjai buvo vyžuoniškis Antanas Zabulionis. Moteriškės vadinosi Marceliutėmis, Razaliutėmis, Onomis, Barboromis.

Pasikviesdavau į talką dramos artistus, studentus, kareivius. Prisirinkdavo pilna pastogė jaunimo, šnekėjome, klegėjome, dainavome, grojome ir šokome.

Man tekdavo vyriausiojo vaidmuo ir atsakomybė už kiekvieną žodį. Už tai teko sėdėti kalėjime net vienuolika kartų.

Bausmė trukdavo nuo dviejų savaičių iki šešių mėnesių.

Išeinu, būdavo, iš cypės, sutinku Radiofono direktorių, o tas ir sako:

– Ateik. Užpylė radijo klausytojai laiškais... pageidauja. Ir kam tau reikia liesti tuos šū... Bene šiaip, švelnesnės, nedirginančios programos negali sudaryti...

Bet kad knietėdavo man gnybtelėti didesniems ponams, smetonoms, tūbeliams kokiu punkteliu. Žinojau, kad radijo klausytojams tas labai patinka. Todėl progai pasitaikius ir „užvažiuodavau“:

Šventas Antanai, dūšių patronai,
Sakyk, kur dingo šeši milijonai...

Šmaukšt man už tai šeši mėnesiai belangės...

Kodėl aš taip užgiedojau? Sužinojau, kad Paštų valdybos viršininkas ženklų machinacijoje išeikvojo du milijonus litų. Viso krašto šeimininkas – Antanas Smetona. Tai ir uždainavau: „Šventas Antanai...“ Tiktai sumą padauginau, vietoj dviejų – šešis milijonus.

Einu kartą gatve, kur prezidentūra buvo. Namas nuo gatvės už kokių trijų šimtų metrų, kieme. Matau, dar tolumoje sustabdo policininkas vežiką su odine būda ir liepia atgal sukti.

Priėjau prie jo, klausiu:

– Kodėl grąžinote vežiką?

– O kas tau rūpi, – atšovė policininkas.

Aš išėmiau iš kišenės pažymėjimą, Valstybinio radiofono direktoriaus išduotą, kad esu Pupų Dėdė, kad man radijo programai visi ir visur privalo žinias ir pagalbą teikti. Policininkas perskaitė, išsitempė, delną prie kepurės pridėjo ir sako:

– Susirgo prezidentienė. Gavome įsakymą neleisti Vilniaus gatve pro prezidentūrą vežikams važinėti, mat arklio kanopos į akmeninį grindinį klapsėdamos neduos jos ekscelencijai ramiai ilsėtis...

To man tik ir reikėjo. Buvo šeštadienis. Kitą dieną, sekmadienį, per radiją išpyliau:

Kai susirgo Zosė, tautininkų mama,
Uždraudė važiuoti pro tą šventą namą...

Šiūpt man vėl šešis mėnesius už grotų.

Zosės Smetonienės svainis ministras pirmininkas Juozas Tūbelis pasistatė gražioje vietoje, Žaliakalnyje, namus. Aš ir užgiedojau:

Tūbel, Tūbel, Tūbeliukai,
Tau išdygo trys namukai...
Iš kur litų tiek turėjai,
Gal su Jadze išperėjai.

Paaiškinsiu: Tūbelio žmona – Smetonienės sesuo Jadvyga Chodakauskaitė.

Šlept man už tai tris mėnesius kaliūzės.

Teismas bylos nesudarydavo, visada bausdavo administraciniu būdu. [...]

LAIKRAŠTUKAS „PUPŲ DĖDĖ“

Gastroliuodamas po miestus miestelius išgirdau mano radijo klausytojų pageidavimą: „Dėde, išleisk mums kokį juokų laikraštėli ar žurnaliuką“. Paklausiau. 1937 metais ėmiau leisti juokų laikraštėlį „Pupų Dėdė“. Skaitytojų turėjau nemažai, visą tiražą išpirkdavo. Bet trūko bendradarbių.

Vieną gražią dieną iš Pakruojo miestelio gaunu laišką. Rašo Juozukas Chlivickas: „Dėde, priimk mane savo laikraščio „Pupų Dėdė“ bendradarbiu; man dar tik 16 metų... biedniokai mes su tėvais esame, tėvas vežikas... dirbsiu tik už pavalgymą, viską dirbsiu, ką paliepsit“.

Apsisvarsčiau, pagalvojau ir nutariau, tegul berniūkštis atvažiuoja, duosiu jam administratoriaus darbą, patalpinsiu pas save, duosiu valgyti.

Parašiau į Pakruojį laišką, už poros dienų atvažiuoja tasai Juozukas. Dabar tai jau Juozas Chlivickas, Lietuvos rašytojų sąjungos narys ir konsultantas. O tada – berniokėlis Juozukas. Man jis visai pritiko. Toks miklus, gabus berniukas. Jis išsiuntinėdavo mano laikraštėlį prenumeratoriams, pats parašydavo vieną kitą humoristinį straipsnelį. Neapsirikau, kad pasikviečiau. [...]

Mūsų laikraštėlis neilgai ėjo. Trūko satyros bendradarbių. Be to, ėjo stiprus, įdomus Teofilio Tilvyčio juokų laikraštis „Kuntaplis“. Tad man su savo silpnu laikraštuku teko užsidaryti, regis, sulig septintuoju numeriu.

Čia pateikiu vieną kitą juokelį iš to laikraštuko.

Ukmergės restorane

Prie gretimo staliuko restorane sėdėjo keletas vyrukų. Girdžiu – susiginčijo. Šoferis sako:

– Viską, kas čia yra ant stalo, sudėkit, supilkit į bokalą ir aš viską išgersiu.

Ne juokai, susiderėjo iš šimto litų.

Susidomėjau ir aš. Galvoju: „Kaipgi šoferėlis išgers tą viską, kas yra ant stalo“.

Susilažinusieji į bokalą ėmė pilti kas buvo po išgėrimo ant stalo: likučius alaus, likerio, degtinės, šampano, duonos, pyrago gabalėlius, cigarečių nuorūkas, pelenus ir kitką. Bokalas pilnas. Šoferėlis paprašė ga-

baliuko marlės. Atnešė. Jisai uždengė marle bokalą, apvertė aukštyn, persunkė ir tą skystimą, maždaug pusę bokalo, užsivertė ir... išgėrė.

Ir laimėjo 100 litų.

Irgi pasveikino

Mano vyresnysis brolis Jonas tarnavo kumečiu pas kurklietį dvarininką Mikalajūną. Gegužės 23 dieną paprastai dvare būdavo didelė šventė. Dvaro ponios Mikalajūnienės Elenos vardinės. Mano Jonas sugalvojo pasveikinti savo ponią. Priskynė didelę puokštę ievų, pasikvietė draugus, taip pat kumečius, Perecką ir Karvelį. Juos primokino, kaip sveikinant kalbėti. Sakė:

– Aš pirmas pasveikinsiu. Kai ištarsiu pasveikinimo žodžius, tai tu, Pereckai, pasakyk: „Ir tamstos visą šeimą...“, o paskui tu, Karveli, pasakyk: „Ir tamstų visą giminę...“

Ateina į dvaro rūmus sveikintojai. Ponai įsileido juos į salę. Paslydo ant slidaus parketo Jono mediniai, griuvo aukštielninkas, susitrenkė ir sušuko:

– Velniai griebtų...

Pereckas: „Ir tamstų visą šeimą...“

Karvelis: „Ir tamstų visą giminę...“

Ponas Mikalajūnas suraukė kaktą, priėjo prie stalo, trenkė kumščiu ir parašęs raštelį Jonui sako:

– Nuneškit ūkvedžiui... galite nešdintis!

„Delegacija“ su tuo rašteliu eina pas kalvį Kamarauską.

Jie juk beraščiai, negali perskaityti, ką ten parašė ponas. Todėl nuėjo pas kalvį. Tasai raštingas, buvaunas... triskart malūne buvęs... Kai „delegatai“ dar vartė pono raštelį, tai tarpusavy taip kalbėjo:

– Va čia, apačioj, kur ponas padėjo parašą, kažkoks užsukimas.

O Pereckas pasakė:

– Kaip ir bizūnas.

Kalvis perskaitė raštelį ir sako:

– Ko jūs ten pridarėt rūmuose? Ponas rašo, kad jums ūkvedys įkrėstų po penketą bizūnų.

Nusiminė „delegacija“, bet vis tiek raštelį visi trys nunešė ir įteikė ūkvedžiui Višemirskiui.

Paskaitė Višemirskis, lygiai kaip ir ponas trenkė kumščiu į stalą ir sušuko:

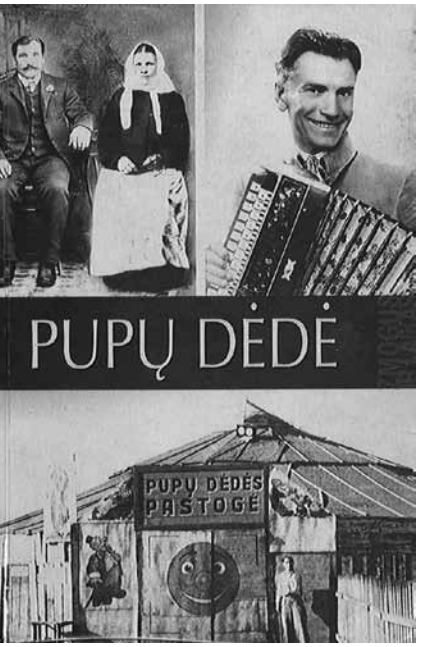

– Padlecy!.. Bizun!.. Kur čia mano bizūnas?..

Jonas žemai „pasikloniojo“, atsiprašė ir pasiūlė atsipirkti... Sako:

– Turiu geros naminukės, su kmynais... gal atnešti?

Višemirskis buvo didelis girtuoklis. Šnekėjo žmonės, kad jį su buteliuku galima pačion peklon nuvilioti.

Baigėsi gerai. „Delegacija“ ūkvedžiui atnešė po buteliuką kmyninės naminės, tasai dar kartą aprėkė kumečius, net nežinodamas už ką, trim kūliais išvarė, o naminukę vis dėlto pasiliko.

Paryžiuje

Įgrojęs patefono plokšteles Berlyne, gavęs neblogą honorarą, užsukau į Paryžių. Truputį apžiūrėjęs miestą užsukau į restoraną papietauti. Priėjo prie manęs padavėjas, prancūziškai klausia, ko aš reikalaučiau užvalgyti ir išgerti. Prancūziškai nemokėjau. Kas daryti?

Prisiminiau Kaune mano draugeliai yra sakę, kad reikia prie lietuviško žodžio pridėti „lia“ ir bus prancūzui suprantama. Taip ir padariau. Padavėjui sakau:

– Lia kotlet.

Padavėjas supurpsėjo prancūziškai, užsirašė į mažutį bloknotėlį.

Vėl aš jam sakau:

– Lia bulijon.

Vėl jis užsirašė.

Sakau:

– Lia šnaps.

Papurtė padavėjas galvą, vadinas, nesuprato.

Aš sprigtą dėjau sau į pasmakrę, daviau ženklą, kad išgėrimas.

Supurpsėjo vėl mano padavėjas prancūziškai, užsirašė ir nuėjo.

Gangreit jis atšuoliavo su valgiais ir gėrimu. Pavalgiau, išgėriau, pašaukiau padavėją ir sakau:

– Lia mokėt?

Susakė man jisai, keli frankai, sumokėjau, padavėjas su šypsena prislinko man prie ausies ir sako:

– Šiaudą tu būtum gavęs, jei aš nebūčiau nuo Anykščių...

Pupų Dėdė. Vilnius : Vaga, 1999, p. 11–17, 193–198, 208–215.

A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus fondų nuotrauka

Antanas BILIŪNAS

Pedagogas lietuvių kalbos mokytojas, bibliografas, rašytojas prozininkas ir memuaristas.

Gimė 1905 m. sausio 2 d. (sausio 15 d.) Andrioniškyje rašytojo Jono Biliūno brolio Juozo šeimoje. Baigė Andrioniškio pradžios mokyklą, 1925 m. – Ukmergės valstybinę gimnaziją. 1925–1930 m. studijavo Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultete lituanistiką ir istoriją, bet studijų nebaigė. 1926–1941 m. jis gyveno Ukmergėje ir dirbo mokyklose mokytoju, 1940–1941 ir 1944–1946 m. buvo Ukmergės mokytojų seminarijos direktorius, karo metais dirbo Panevėžio miesto bibliotekos vedėju. Persikėlęs į Vilnių, 1947–1965 m. jis dirbo Lietuvos knygų rūmuose bibliografu, 1947–1951 m. buvo ir Retrospektyvinės bibliografijos skyriaus vedėjas. Mirė 1970 m. sausio 16 d. Vilniuje, palaidotas gimtinėje – Andrioniškio kapinėse.

Kaip grožinės literatūros kūrėjas A. Biliūnas debiutavo 1923 m. periodikoje, Aušros Varpelio slapyvardžiu paskelbė apsakymų, eilėraščių, publicistikos. 1935 m. jo parengtas eilėraščių rinkinys „Išpažintis Lietuvai“ tuometinės cenzūros buvo konfiskuotas už socialinį kritikizmą ir antifašistines nuotaikas. Už vokiečių okupacijos metais 1942 m. spaudoje paskelbtą novelę apie sovietinę deportaciją „Mirties traukiniai“ 1946 m. jis buvo suimtas ir pusę metų kalintas. Parašė ir išleido dvi knygas: „Baltieji šešėliai“ (1968 m.) – 10 beletrizuotų memuarinių vaizdelių apie dėdės Jono Biliūno vaikystę ir jaunystę Aukštaitijos šiokiadienių aplinkoje ir „Puntuko akmuo“ (1970 m.) – autobiografinės patirties padiktuotus apsakymus, iškeliančius knygos, švietimo reikšmę.

„Baltuosiuose šešėliuose“ iš atskirų gyvenimo smulkmenų, kruopščiai surinktų ir meninės išmonės atgaivintų, knygos autorius sukūrė šviesų Jono Biliūno paveikslą. Jonas Biliūnas iškyla kaip žmogus be galo tyros ir kilnios sielos, jautrus mažiausiai skriaudai ir neteisybei, trapi ir lengvai sužeidžiama asmenybė. [...]

Antano Biliūno vaizdeliuose juntama ir biliūniška atmosfera, kuria alsuoja Jono Biliūno kūryba. Todėl daug kas „Baltuosiuose šešėliuose“ skaitytojui atrodo seniai pažįstama, sava ir artima. Tai ypač ryšku kūriniuose („Pasaka“, „Brisius“ ir kt.), kurie betarpiškai susiję su Jono Biliūno apsakymais, paaiškina vieną ar kitą personažą, siužetinę situaciją. Jie dar kartą patvirtina didelę pergyventos realybės svarbą kūrybai.

Knyga „Baltieji šešėliai“ siejasi su Jono Biliūno vardu ne tik tema. Jos autoriaus – Antano Biliūno – pasaulėjauta irgi daug kuo artima žymiajam rašytojui. Artimumo įspūdį sustiprina ir Antano Biliūno kūrinių stilius: vaizdelių betarpiškumas, atviras, nuoširdus, paprastas pasakojimas, elegiškos intonacijos bei graudokas lyrizmas. Antanas Biliūnas turbūt visai sąmoningai renkasi dažnai Jono Biliūno mėgstamą pasakojimo būdą ir priemones. „Baltųjų šešėlių“ vaizdeliai – irgi reminiscencijos. Dar daugiau: jie stačiai atsiminimai atsiminimuose.

Aldona Vaitiekūnienė

LEGENDA APIE PUNTUKĄ

Dar atsimenu, kadaise,
vakarais beverpdama,
gūdžią pasaką ir baisią
man sakydavo mama:

– Nusiminus saulė sėda
už gauruotų debesų.
Kažkur ūbauja pelėda
vargą šaukiančiu balsu.

Naktį vilkas girioj staugia,
dreba epušės liemuo.
Visas samanom apaugęs,
miega milžinas akmuo.

Į atkalnę įsikasęs,
pasislėpęs lig pečių,
miega Puntukas bedvasis,
pilnas girios paslapčių.

Miega, miega, nepabunda
nei anksti, anei vėlai,
nei kai vėtros girioj dunda
ir nemiega ąžuolai.

Bet akmuo tasai nemiręs,
dar gyva ir jo dvasia:
ji takais klajoja girios
seno vilko akyse.

Kartais naktį šaka lūžta,
išsigandus tų akių:
slepia paukštis savo gūžtą
ant pušų, ant ištakių.

Kai po mišką vaikšto vargas;
baimė vaikšto ir kančia,
senas vilkas – girios sargas
budi dieną ir nakčia.

Sako, Puntuką užburtą
saugo milžinas žvėris,
saugo lobių didį turtą,
samanotas jo duris.

O žmonėse plinta žinios –
jokių lobių ten nėra:
ten užkeikta akmeninė
bet visiems širdis gera.

Bet akmuo širdies negirdi
ir gal niekad negirdės:
jam užšaldė gerą širdį
akmenyje be širdies.

Ir tik girios medžiai šneka,
kad pabus širdis gyva,
kai išeis į garbės taką
varganoji Lietuva.

Bet kada tai bus – neaišku,
ir neklausk manęs, sūnau:
pasaka tiesos nereiškia,
o pati aš – nežinau.

Taip užbaigdavo kadaise
savo pasaką mama
ir, kuodelį pasitaisius,
mąstė vėl beverpdama.

Bėgo metų ilgos eilės,
nepalikdamos žymės
kur nuėjo žodžiai gailūs
šitos pasakos-giesmės.

Kur nuėjo, kur sustojo, –
buvo niekam nežinia:
ar ties gimstančiu rytojum,
ar kapuose su minia.

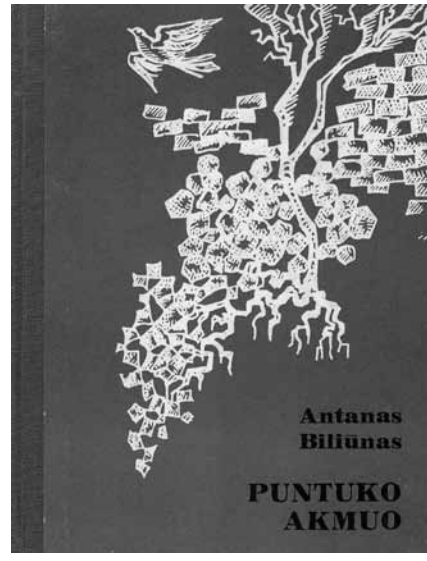

Snaudė Puntukas senasis
be gyvybės ir garbės,
gerą širdį užukasęs
akmeniniame grabe.

Bet atėjo kartą gandas,
kad per jūras ir marias
į Tėvynę broliai skrenda
budint Puntuko girias.

Kai naktis danguj sutemo,
kirto žaibas įkypai.
Kas jų laukia tėvų žemėj –
meilė, gėlės ar kapai?

Nepakilo tąnakt mėnuo
nei anksti, anei vėlai:
žuvo Darius ir Girėnas,
du narsieji sakalai.

Kai žinia mirties atskrido,
kad narsuoliai negyvi,
kaktoj Puntuko, lyg skyde,
atsivėrė žaizdos dvi.

Ir širdis pradėjo plakti
akmeniniame grabe,
nes tą juodą liepos naktį
mirtį pralenkė garbė.

Senas Puntukas nemiega
ir jau niekad neužmigs:
baltos gėlės balto sniego
atminimui amžiais snigs.

1959

Reikia labai mylėti savo Tėviškę, kad dar labiau mylėtum savo Tėvynę.

Buvo jau rudeniop, bet diena kelionei į tėviškę pasitaikė šilta ir graži. Gražus buvo ir šiokiadienio pavakarys, kai išėjau iš Anykščių ir minkštu padirvio keliuku pasukau į Liudiškių piliakalnį. Ėjau pirmą kartą nusilenkti „Liūdnos pasakos“ kūrėjo palaikams, kurie, po daugelio metų parvežti iš svetur, surado amžino poilsio kapą, nuo kurio melsvų miškų properšoje matyti rašytojo gimtasis kaimas Niūronys. Ėjau vienas ir beeidamas galvojau, kad artimų ir brangių žmonių kapus geriau lankyti vienam. Vienatvė, sunki tarp gyvųjų, mirusiųjų pasaulyje – kapinėse dažnai esti žmogui tiesiog būtina: tik ji viena temoka atšaukti iš praeities tuos atsiminimus, kurie padeda gyviesiems geriau suprasti, ką be žodžių sako tie, kurie nebegali kalbėti.

Ėjau ir beeidamas galvojau, bet nuo tų minčių man nebuvo nei graudu, nei liūdna. Mane išblaškė ir truputėlį nustebino tai, kad nuo pat vaikystės gerai žinomos vietos per keliolika metų taip buvo pasikeitusios, kad vos begalėjau jas pažinti. O gal ne vietos, gal tai aš pats taip neatpažįstamai pasikeičiau? – nustebęs klausiau save, kai po gero pusvalandžio sustojau Liudiškių piliakalnio papėdėje. Piliakalnį taip pat sunkiai bepažinau: kadaise kvepiančių dirvono čiobrelių kuokštomis apaugęs kalnas dabar skendėjo tolydžiai kylančio jauno pušynėlio medžiuose. Tik pati kalno viršūnė, gelsvo smėlio aikštelė, tebekyšojo pro viršutinį pušelių vainiką, iki kurio nuo kalno papėdės vingiavo dar neseniai pramintas takas. Tuo taku ir įkopiau į kalną. Ką jaučiau, sustojęs prie rašytojo kapo, – sunku pasakyti. Bet kai paliečiau antkapį, tas nevarstomas kapo duris, nei rankoje, nei širdyje akmens šalčio nepajutau: turbūt, ir iš kapo tebespinduliavo seniai mirusio rašytojo geros širdies gera šiluma.

O aplinkui buvo pavakarys ir vienatvė.

Kai atsisėdau ant suoliuko ir atidžiai pradėjau apžiūrinėti kapą, pušaičių viršūnėmis nusirito vėjo banga, ir man pasirodė, lyg kažkas nematomas tyliai paprašė:

Kad numirsiu, man pakaskit
ant Šventosios upės kranto,
kad matytų kapas sodžių,
kūdikėlis kur užaugau...

Aš krūptelėjau – ir staiga atsiminiau, kada ir kur aš pirmą kartą išgirdau tuos rašytojo žodžius, kurie ilgainiui pavirto jo testamentu.

Tai buvo seniai, prieš keliasdešimt metų. Tų metų vasarą buvo saulės užtemimas, o mano tėvas sakė, kad ne saulė užtemusi, bet žmonių protas, nes tą pačią vasarą prasidėjo baisus Pirmasis pasaulinis karas.

Atsimenu, buvo jau antrieji karo metai. Vieną vasaros sekmadienį motina su vyresniais mano broliais išėjo į bažnyčią, kur šventėmis rinkdavosi išsigandę žmonės ir prašydavo seną medinės Andrioniškio bažnyčios Dievą, kad gelbėtų juos „nuo maro, bado, ugnies ir karo“. Tėvas ir aš tą sekmadienį likome saugoti namų. Tiesą sakant, vieni namai ir tebuvo saugotini, nes pačiuose namuose buvo tuščia: viską buvo sutrypęs ir sunaikinęs kelias savaites bažnytkaimio daržuose, prie Šventosios upės, kraujavęs frontas.

Motinai ir broliams išėjus, tėvas išsinešė iš seklyčios medinę, bet gerai apkaustytą dėžutę, atsisėdo savo mėgstamoje vietoje, ant prieklėčio, ir tylėdamas ilgai tikrino išlaužtus dėžutės užraktus. Sėdėdamas čia pat, ant pakopinio akmens, susidomėjęs sekiau, ką daro tėvas, bet taip pat tylėjau. Pastaruoju metu tėvas dažnai būdavo susikrimtęs ir neįprastai nekalbus, todėl labai nudžiugau, kai jis staiga pažvelgė į mane ir, geraširdiškai, liūdnai šypsodamasis, pasakė:

– Tai štai kokie reikalai, brolau.

Tėvas mane, patį mažiausią mūsų šeimoje, dažnai vadindavo broliu. Žinoma, aš tuo labai didžiavausi, nes man atrodė, kad jis mane myli dviem širdim – ir tėvo, ir brolio.

– Kokie reikalai, tėti? – skubiai atklausiau, norėdamas ir pats jį mylėti daugiau, negu viena širdim.

– Blogi, – pasiskundė tėvas: – sugadino, sukčiai, dėžutę. O aš tikėjau ir kitus norėjau įtikinti, kad vokiečiai – šviesūs žmonės. Taip, apšvietė jie mus: dabar gryčioje ir seklyčioje, klojime ir klėtyse, daržinėje ir tvartuose – visur šviesu, nes visur – tuščia.

Tėvas karčiai nusišypsojo ir staigiai išvertė ant prieklėčio grindų visa tai, kas buvo apkaustytoje dėžutėje.

– O dabar, laiko turėdami, pasižiūrėsime, ką paliko mums svetimų užraktų laužytojai. Turbūt, pinigų, aukso ieškojo, o jo neradę, matai, ką padarė, – parodė tėvas apdraskytų ir sutryptų knygų, suplėšytų dokumentų, supurvintų nuotraukų ir suglamžytų laiškų krūvelę.

Tai sakydamas, tėvas dėjosi abejingai nerūpestingas, bet aš mačiau, kaip drebėjo jo rankos, kai jis ėmė valyti purvą nuo šventvagiškai išniekinto, brangaus turto, ir man buvo jo gaila.

– Tėti, o pinigų čia buvo? – paklausiau su tikra užuojauta ir šeimininkišku susirūpinimu.

– Buvo, – atsakė tėvas, – bet pinigai, brolau, toks daiktas: čia jų nėr, čia ir vėl yra. Blogiau, kai dingsta daiktai, kurių nebegalima gauti.

– O kas dingo, ko nebegalima gauti? – paklausiau, negalėdamas suprasti, kas gali būti brangesnis už pinigus.

– Kas dingo? Dingo tavo nuotrauka, kurioje tu sėdi ant mamos rankų, toks mažas, su dideliu obuoliu, ir verki.

Nelaukęs tokio atsakymo, aš pagalvojau, kad tėvas juokauja. Bet tėvas nejuokavo. Priešingai, tėvas buvo susikrimtęs. Išlyginęs ir nuvalęs paskutinį suglamžyto laiško lapelį, jis dar kartą patikrino visą krūvelę popierių, lyg ko ieškodamas, apsižvalgė aplinkui ir, atsirėmęs alkūnėmis į dėžutės dangtelį, ilgai apie kažką galvojo. Ilgai tylėdamas galvojau ir aš, bet apie ką galvojau, – nebeatsimenu. Turbūt apie savo dingusią nuotrauką. Pagaliau tėvas prašneko, kaip ir visuomet, tyliai ir atsargiai, lyg bijodamas, kad pro širdies gerumą neprasiveržtų ūmus jo būdas.

– Antaniuk, brolau, tu atsimeni, aš tau pasakojau apie savo brolį, tavo dėdę Joną. Jis jau keleri metai miręs. O šitie kareiviški sukčiai ir jo laišką, svarbiausią laišką, sutrypė kažkur purvyne. Tai buvo laiškas ne laiškas, jo paties ranka parašyta giesmė ne giesmė, – nežinau kas. Bet tai buvo sunkiai sergančio ir pagyti vilties nebeturinčio žmogaus prašymas palaidoti jį tėviškės laukuose, ant Šventosios upės kranto. Deja, jisai mirė toli nuo čia, svetur. Bet miręs liko kapuose – ten, o giesmėje – čia. Aš tą giesmę žinau ir tau padėsiu ją išmokti. Atmintinai, kaip poterius. O tai, brolau, daug svarbiau, negu tavo nuotrauka, kurioje tu sėdi ant mamos rankų, toks mažas, su dideliu obuoliu, ir verki, – vos girdimai nusijuokė tėvas ir draugiškai kumštelėjo man į nugarą.

Taip padrąsintas ir, turbūt, norėdamas pasirodyti tėvo vertu pašnekovu, netikėtai tariau:

– O kur mes būsime palaidoti?

Išgirdęs tokį keistą klausimą, tėvas rimtai pažvelgė į mane, pagalvojo, o paskui taip pat rimtai ir lėtai atsakė:

– Kur ir kas bus palaidotas, niekas nežino ir žinoti negali, bet kiekvienas nori ir turi norėti, kad jo kapui geriau būtų matyti Tėviškė.

Kai, dar kartą nusilenkęs rašytojo kapui, nusileidau nuo Liudiškių piliakalnio, pavėlavę juodvarniai pavieniui skrido į savo lizdus, o Anykščiuose sužibo pirmieji vakaro žiburiai.

BRISIUS

Manosios kartos žmonėms buvo lemta išgyventi du pasaulinius karus. Pirmasis jų buvo baisus, antrasis – siaubingas, ir abu jie paliko daug skausmo žmonių širdyse, daug neapraudotų kapų karo laukuose.

Karas aptemdė ir mano pirmuosius vaikystės atsiminimus.

Suaugęs žmogus gyvenimo įvykius dažniausiai vertina protu, o vaikas į juos žiūri beveik visada širdies akimis. Bet argi vaikas kaltas, jeigu jis verkia tais atvejais, kai suaugusieji arba meldžiasi, arba burnoja? Argi kaltas buvau ir aš, kad, vaikas būdamas, neverkiau kare tūkstančiais žūstančių žmonių, o skaudžiai raudojau vieno užmušto šuns? Ne, kaltas neprisipažįstu. Nekaltinu ir savo vaikystės: ji buvo vargana ir pasibaigė tada, kai mano gimtojo bažnytkaimio žmonės bijodavo gūdžiais vakarais uždegti savo trobose žiburį – balaną, o tamsiomis naktimis, pabudinti neramaus šunų lojimo, su baime klausydavo, ar neartėja pavojaus žingsniai.

Bet pavojus į mūsų kiemą atėjo ne gūdų vakarą ar tamsią naktį, o šviesios ir šiltos rudeninės dienos popietę. Tą dieną abu mano tėvai buvo išėję į Niūronis aplankyti staiga ir sunkiai susirgusios mano senelės – mano mamos motinos, abu vyresnieji broliai kartojo lauke pūdymą, o aš buvau paliktas namų saugoti.

Namus saugojome dviese: aš ir Margis, didelis ir stiprus šuo. Aš labai myliu gyvulius, ypač šunis. Bet Margį mylėjau ypatingai: mes buvome beveik vienmečiai, kartu augome, drauge žaidėme ir vienas prie antro buvome labai prisirišę. Aiškus daiktas, šuo greičiau subrendo, negu aš: kai bežaisdamas kartais jį be reikalo užgaudavau, jis man nekeršydavo, tik rimtai pažiūrėdavo, lyg sakydamas: „Aš ant tavęs, žinoma, nepykstu, nes tu dar esi kvailesnis už mane, bet kitą kartą taip nebedaryk...“ Margis buvo protingas ir rimtas šuo kaimietis. Sąžiningai jis ėjo ir savo pareigas: stropiai dieną ir naktį saugojo savo sodybą, be reikalo nebėgiodavo kaip koks medžioklinis plevėsa po laukus ir miškelius. O jeigu ir išbėgdavo kartais pasiausti į laukus, tai tik drauge su savo žmonėmis. Ir savo šeimininkus mylėjo šuniškai, bet padoriai: ne tik už duonos plutą, ėdalą, bet ir už gerą širdį gyvuliui. Rimtai kalbinamas, Margis be reikalo nepuldavo net svetimųjų, tik pasitraukęs palaukdavo, lyg sakydamas: „Jeigu tu esi padorus žmogus, tai gali eiti net į vidų...“

Likęs vienas namie, atsisėdau ant slenkstinio akmens ir ėmiau mokytis naudingo darbo – drožinėjau peiliuku grėbliadančius. Margis gulėjo čia pat, darželio patvoryje, ir ramiai snaudė. Staiga šuo sukluso ir pašokęs ėmė piktai loti: pro vartus į kiemą įėjo bažnytkaimio seniūno Labeikos lydimi du Viešintų valsčiaus vokiečių žandarai. Aš nuraminau įpykusį šunį ir pastūmiau jį po prieklėčiu. Šuo pakluso ir nurimo, bet, palindęs po prieklėčiu, atsigulė taip, kad matytų, kas darosi kieme.

O sodyboje jau šeimininkavo neprašyti svečiai – žandarai ir jiems pataikaujantis seniūnas. Vienas žandaras, kresnas, riestais ūsais vyras, klaipėdietis lietuvis Vilentas Šiaudys, mokėjo lietuviškai. Tasai kareiva buvo tikras banditas ir plėšikas. Apsiginklavęs šautuvu, pistoletu ir bizūnu, jis nuolat bastėsi raitas po viso valsčiaus kaimus, dienomis reikalaudamas savo valdžiai visokiausių prievolių-duoklių, o naktimis begėdiškai plėšikaudamas ir prievartaudamas moteris. Šiaudžio sėbras, antrasis žandaras, aukštas, lieknas ir nepaprastai gražaus veido jaunuolis, buvo toks pat banditas, tik savo juodą plėšiko sielą mokėjo paslėpti gražiai šypsodamasis.

Kai žandarai, nieko gryčioje neradę, išėjo į kiemą, Šiaudys suriko:

– Kur tėvas?

– Tėvo nėra, išėjo į Niūronis...– atsakiau išsigandęs.

– Nėra, nėra! Išėjo, išėjo! – šūkavo žandaras. – Už vieną šuns galvą reikia mokėti dešimt markių mokesčių! Supranti? Jeigu nesumokėsite, jūsų šuniui bus kaput!..

– Sumokėsim, bet dabar tėvo nėra... – teisinausi aš, su baime žvilgčiodamas į prieklėtį, iš po kurio žiūrėjo į žandarus neramios ir piktos Margio akys.

– Pasakyk savo tėvui, kad pirmadienį jis pats atneštų dešimt markių į Viešintas, – piktai įsakė žandaras Šiaudys ir pokštelėjo sau per bato aulą baisiuoju savo bizūnu.

Išgirdęs bizūno pokštelėjimą ir turbūt galvodamas, kad man gresia pavojus, Margis staiga šoko iš po prieklėčio ir puolė žandarą. Bet tuoj pat trenkė šūvis, ir šuo, mirtinai pašautas, krito negyvas ant žemės: kulka jam pataikė tiesiog į galvą.

O šunį užmušęs gražusis žandaras stovėjo, atsirėmęs tvoros, ir šypsojosi...

Praėjo daug metų, o aš ir iki šios dienos negaliu suprasti, kaip galima taip gražiai ir taip žmoniškai šypsotis, net ir gyvulį užmušus...

Parėjus tėvams ir broliams namo ir sužinojus, kas atsitiko, tą vakarą niekas nebesėdo prie vakarienes stalo: motina skarelės kampeliu šluostėsi akis, broliai pusberniškai keikėsi, o tėvas ilgai tylėjo ir apie kažką sunkiai galvojo. Pagaliau, jau temstant, pasiėmė iš priemenės kastuvą ir nuėjo į kluoną. Paskui jį nusekiau ir aš.

Po pusvalandžio, kai Margis jau buvo užkastas nuošalesniame kluono kampe, tėvas, nusišluostęs marškinių rankove prakaitą nuo kaktos, tyliai pasakė:

– Pavasarį, jeigu jo gyvi sulauksime, pasodinsime čia medelį: geras buvo šuo...

Ką jis guodė – mane ar save?.. O, galbūt, ir mane, ir save?..

Rytojaus dieną buvo sekmadienis. Naktį pasikeitus orui, po pietų lijo smulkus ir nelinksmas rudens lietus. Neturėdamas ko veikti, sėdėjau prie lango ir žiūrėjau į kiemą, kur geltonu smėliu buvo užbarstytas vakar užmušto Margio juodo kraujo klanas.

Tėvas sėdėjo galustalėje ir tylėdamas traukė naminės tabokos suktinę.

– Karas, brolau, nieko nepadarysi... – pagaliau pasakė jis ir išėjo pro duris. Po kelių minučių sugrįžęs, matyt, iš seklyčios, jis padavė man nedidelę plonais viršeliais knygutę.

– Šią knygutę parašė tavo dėdė Jonas. Pavartyk ją, čia rasi pasakojimą ir apie šunį Brisių...

Tai pasakęs, tėvas vėl atsisėdo galustalėje ir užsidegė naują suktinę.

Pasimokęs metus rusų pradinėje mokykloje, namie aš jau buvau pramokęs paskaityti ir lietuviškai. Be didelio noro paėmęs iš tėvo knygutę ir suradęs joje pasakojimą apie šunį Brisių, ėmiau skaityti ir... viską užmiršau...

O tėvas vis rūkė ir laukė.

Baigęs skaityti pasakojimą, staiga pajutau, kad tą dieną mane slėgęs skausmas tarytum suskilo į dvi dalis: vieną jo dalį palikau Margiui, o kitą atidaviau – Brisiui... Ir keista, net sielvartas lyg sumažėjo – buvo tik liūdna ir graudu.

Kai pakėliau akis nuo knygos, tėvas paklausė:

– Patiko?

Į klausimą atsakiau klausimu:

– O kam gi reikėjo užmušti Brisių?..

– Gal ir nereikėjo: senas buvo ir pats būtų nebeilgai gyvenęs... – atsiduseęs atsakė tėvas.

– Gal tokio šuns niekados ir būti nebuvo? – paabejojau aš. – Juk apie jį ir tokį jo galą rašoma knygoje...

– Tai kas, kad knygoje!.. – kažkodėl nusijuokė tėvas. – O būti toks šuo tikrai buvo. Tik visa bėda, kad aš nežinau, koks jo buvo galas: mat, būdamas jaunesnis, keletą metų darbininkavau mieste, o kai sugrįžau į Niūronis, brolių sodyboje radau jau kitą šunį.

– Nuo tų dienų jau praėjo daug metų, – susimąstęs kalbėjo toliau tėvas. – Per tą laiką jau daug kas užsimiršo. Bet Brisių vis dar tebeatsimenu. Visi mes tą gerą ir protingą šunį mėgome. Bet ypač jį mylėjo tavo dėdė Jonas – ir vaikas būdamas, ir vėliau, jau mokslus mieste, gimnazijoje, eidamas. Būdavo, net savo laiškuose vis klausdavo, kaip turisi Brisius... Atsimenu, dėdė Jonas turėjo net tokį prietarą ne prietarą, kažkokį tikėjimą ne tikėjimą, kad Brisius esąs nepaprastas šuo.

Mat, vieną kartą vyresnysis brolis Mykolas nuvažiavo į Anykščius sutikti ir parsivežti namo žiemos atostogų iš gimnazijos parvažiuojančio Joniuko. Jiems grįžtant iš Anykščių, ties Pavariais, dar gerokai toli nuo Niūronių, staiga iš kažkur atsirado kelyje Brisius ir, linksmai lodamas, šokte įšoko tiesiog į roges. Žinoma, brolis norėjo šunį iš rogių išstumti. Bet Brisius taip džiaugsmingai sveikino savo draugą Joniuką, taip meiliai glaustėsi prie jo savo snieguotu kailiu, taip stengėsi lyžtelėti jam veidą, kad brolis nusileido ir paliko šunį rogėse. Taip jie trise ir įvažiavo į tėvų sodybos kiemą.

Iškinkęs arklį ir įėjęs į gryčią, brolis Mykolas juokdamasis pasakė namiškiams:

– Mūsų Joniukas turbūt kažkokiu tik šuniui tesuprantamu laišku pranešė Brisiui, kada jis atvažiuos, todėl šuo ir nubėgo net iki Pavarių jo pasitikti.

– Ne... – nusišypsojo Joniukas. – Bet mūsų Brisius, matyt, turi labai stiprų nujautimą... Apie tokius nepaprastus šunis aš esu net knygoje skaitęs...

Taip atsirado prietaras, kad mūsų Brisius nepaprastas šuo. Bet nuostabiausia, kad Brisius ir vėliau – ir antrą, ir trečią, ir kelintą kartą – vis nujausdavo, kada atvažiuos Joniukas, ir bėgdavo toli už kaimo jo pasitikti. Ir ne tik pasitikdavo, bet ir išvažiuojantį savo draugą tol lydėdavo, kol liepdavo jam grįžti namo. O kartą, kai Joniukas išvažiuodamas jau sėdo į vežimą ir Brisius per neapsižiūrėjimą liko uždarytas gryčioje, jis ėmė taip draskyti nagais duris, taip gailiai inkšti, jog atrodė, kad verkia... O išleistas pulte puolė pro duris, pavijo vežimą ir toli nulydėjo savo draugą...

Tėvas nutilo, atsigręžė į langą ir ilgai tylėdamas žiūrėjo į kiemą, kur tebelijo smulkus ir nelinksmas rudens lietus.

– Taip... Senatvė, ir nenorėdama kliudyti, kai kam kliūva... – lyg pats sau dar pasakė tėvas. – Bet koks iš tikrųjų buvo Brisiaus galas, pasakyti negaliu: ko nežinau – tai nežinau.

BILIŪNAS, Antanas. *Rinktinė*. Vilnius: Vaga, 1974, p. 48–50, 87–91, 99–103.

MIRTIES TRAUKINIAI

Į Šiaurę išvežtos N. Laskauskaitės atminimui

Šiltas ir šviesus birželio mėnesio vidurdienis. Pavargęs guliu pašilėje ir klausausi miško tylos. O toje vidurdienio tyloje dabar viskas nurimo – ir šilas, ir laukas, ir medžiai, ir žolės, ir pavargusio žmogaus mintys.

Tik kartais skaudžiai subraška senos pušies liemuo, tarytum tyliai tylutėliai atsidūsta gimtoji žemė, kurios laukais drebėdamas plauko įkaitęs oras.

Vidurdienio tylos guodžiamas, pavargusį veidą priglaudžiu prie vėsių miško samanų ir jaučiu, kaip ateina poilsis. Ir man taip gera, man taip ramu, nes dabar rodosi, kad prisiglaudžiau ne prie vėsių miško samanų, bet pavargusią galvą padėjau ant motinos kelių. Ir aš žinau, kodėl man taip gera: mano širdis girdi ir supranta, ko taip tyliai dūsauja motina žemė birželio vidurdieny.

Staiga anapus šilo pasigirsta duslus dundėjimas. Jis greitai stiprėja, auga ir netrukus šiurkščiai pabudina iš maldingo susimąstymo ir šilą, ir laukus, ir prie motinos žemės prisiglaudusį žmogų. Tai traukinys. Dainuodamas savo tolimų kelionių nuobodžią dainą, jis išlenda iš šilo, bėga per lauką ir vėl dingsta už kalvų ir pakalnių.

Aš žiūriu į jį, lyg pirmą kartą pamatęs. Ilgai seku akimis, lyg niekados daugiau nebesitikėdamas jį pamatyti.

Traukinys!.. Jis – mano vaiko dienų didysis įvykis, siekiama ir nepasiekiama laimė ir tikslas. Aš mėgau jį ir jo nuobodžią dainą jau tada, kai silpnos vaiko kojos težinojo tik savo gimtojo kaimo kelius ir takelius. Daug kartų ilgesingomis vaiko akimis aš žiūrėjau į jį, bėgantį gimtinės laukais, ir gailėjau, kad nepaima manęs ir mano ilgesio. Ir pavydėjau tiems, kurie juo važiuoja. Ir maniau, kokie jie laimingi, būtinai laimingi: juk jie traukiniu važiuoja!..

Ir daug takų reikėjo išvaikščioti, daug kelių iškeliauti, kol įsitikinau, kad nepakanka žmogaus laimei traukiniu važiuoti, kad ne visuomet ir ne visus jis veža ten, kur laimė gyvena.

Bet aš mėgau traukinį ir jo nuobodžią dainą: jis ilgai vežiojo mano atsiminimų šviesiuosius šešėlius, kuriuos jam patikėjau dar savo vaikystėje...

Bet dabar, kai pamatau traukinį, aš žiūriu į jį, lyg pirmą kartą jį pamatęs; ilgai seku akimis, lyg niekados daugiau nebesitikėdamas jį pamatyti. Nes aš mačiau traukinį, daug traukinių, kurie man ir mano gimtajai žemei užmušė birželio mėnesio šviesą ir pavirto mirties traukiniais.

Todėl dabar, kai pamatau traukinį ir išgirstu jo nuobodžią dainą, aš neberandu savo atsiminimuose šviesiųjų šešėlių – gerųjų traukinio palydovų. Juos dabar pakeičia kitokie atsiminimai: baisūs, nes meilės nesušildyti; tamsūs, nes šviesos nepalaiminti...

Ir klaidžioja tie atsiminimai, neramūs ir baisūs, po visą gimtąjį kraštą, iš stoties į stotį, kur stovėjo, kur ėjo traukiniai į Šiaurę – mirties traukiniai.

Stotis. Stotyje didžiulis traukinys. Traukinys pilnas žmonių. Jie uždaryti, durys užrakintos: kažkas panoro žmogui atimti teisę nors paskutinį kartą sušildyti savo kojas prie gimtosios žemės veido, su kuriuo jis netrukus turės visai atsisveikinti.

Tvankiame vagone ant motinos rankų verkia trejų metų vaikas. Jis nežino ir nesupranta, kodėl didelė mama taip verkia ir nemoka atidaryti durų. Jo burnelė nori oro, jo kojos nori žemės, ant kurios taip dar neseniai mokėsi pirmuosius žingsnelius žengti, ir jis veržiasi laukan. Pagaliau vaikas išleidžiamas: vaikas juk nepabėgs. Bet vaikas ir nebėga: jis tik patenkintas trepsi, šokinėja ir griūva žemėn. Sugriuvęs ir palietęs skruosteliu žemę, jis džiaugiasi ir šaukia savo motiną:

– Mama, mama, žemė šilta!..

Šį vaiko šauksmą pirmoji pakartojo jo motina, paskui visas vagonas, o netrukus – ir visas traukinys:

– Viešpatie, žemė šilta!..

Ir eina šie paprasti žodžiai iš lūpų į lūpas kaip nuostabiausia naujiena, kaip brangiausia paslaptis ar turtas, gautas atsisveikinant su gimtąja žeme.

Prie atidaryto vagono lango stovi kareivis sargybinis. Jo veidas šaltas ir abejingas, o ginklas jo rankose – dar šaltesnis, dar abejingesnis. Jis žiūri į žmogaus kančią, kančios nematydamas; jis klauso žmogaus verksmo, verksmo negirdėdamas: tai dvidešimto amžiaus kultūros ir civilizacijos tobulai sukurto sargybinio kareivio pavyzdys.

O prie lango verkia moteris. Ji prašo sargybinį paduoti jai saujelę žemių... Bet sargybinis kietas ir rūstus: gal iš proto išėjo? Ką gi ji veiks su sauja purvo?.. Pagaliau kareivis nusileidžia: juk purvo jam negaila... Juoda jo ranka pasemia juodos žemės saujelę ir paduoda moteriai.

Kai moteris nudžiugusi ir dėkodama riša juodą žemę į baltą kaip sniegas batistinę skepetaitę, kareivis nustebęs ilgai į ją žiūri. Jis žiūri tol, kol siaurutėse jo akyse užsidega kažkokio atsiminimo šviesa, o rūstumas pasikeičia susimąstymu.

Kareivis suprato, ir jame vieną minutę pabudo melagingos kultūros ir bedvasės civilizacijos užmuštas žmogus.

Vagonuose tikrina išvežamųjų pasiimtuosius daiktus: mažiau reikalingus atima ir palieka. Tikrina ir vienos senos moters ryšulėlius. Viename jos ryšulėlyje randa apipuvusio medžio gabalą. Daiktas, atrodo, nereikalingas, ir kareiviai traukia jį iš senutės rankų. O senoji moteris verkia ir atiduoda visa, kad tik tą apipuvusio medžio gabalą jai paliktų. Kančios ir nusiminimo didumas stebina ne tik tuos, kurių išdžiūvusioms burnoms jau trūksta gimtojo krašto oro, bet ir tuos, kurie tą orą nuo sukepusių lūpų jiems vagia.

O senoji moteris vis spaudžia prie išsekusios krūtinės apipuvusio medžio gabalą, vis neatiduoda jo, tarytum jame būtų paslėpta jos gyvenimo pradžia ir galas. Kai kareiviai pagaliau išplėšia iš jos rankų laiko ir maldos pašventintą lietuvišką smūtkelį, senoji moteris klaikiai suklinka ir griūva ant grindų. Gal apalpo, o gal mirė, – nežinia. Kareiviai ją išneša iš vagono ir paguldo dulkėtoje žemėje. Vienas jų, dėdamas į jau stingstančią jos ranką lietuvišką smūtkelį, juokiasi:

– Nestauk, ragana! Štai tau ir tavo supuvęs pagalys: nusinešk į pragarą – turėsi savo kuro...

Baisaus kareivio juoko senoji moteris nebegirdi. Ji tyliai guli veidu į dangų, ir į jos raukšlėtą kaktą sugrįžta ramybė: senoji moteris liko amžiams su smūtkeliu, smūtkelių žemėje...

■

Vagonuose, traukiny ir traukiniuose vyksta dažnas ir skubus pamišimas. Klaiki beprotybė vaikšto tarp uždarytų žmonių ir juokiasi jų ašaromis, ir verkia jų juoku.

Viename vagone išeina iš proto du žmonės: senyvas inteligentas ir taip pat nebejaunas ūkininkas. Juodu puldinėja prie tokių pat nelaimingų, kaip ir jie patys, žmonių, įrodinėja, kad jie nekalti, prašo pasigailėti jų ir paleisti. Bet niekas jų neklauso, o jei ir klauso, tai negirdi: perdaug stiprus balsas savosios kančios. Ir tada susitinka beprotybė su beprotybe – susitinka du bepročiai. Ir nuostabu: juodu šnekasi kaip seni pažįstami ar geri draugai, ir iš jų kalbos dingsta visos pamišimo žymės.

Inteligentas sako:

– Mielas žmogau, suprask gi pagaliau: žmogaus kančia ir aukos pateisinamos tik tada, jeigu jos gyvenimą stumia priekin, bet ne atgal traukia!..

O ūkininkas atsako:

– Tikrą teisybę sakai, gerasis pone: aš savo sielą užkasiau iš tėvų paveldėtoj žemėj ir be jos nenoriu ir negaliu iš čia išvažiuoti...

Paskui jie vėl verkia, paskui vėl juokiasi – du žmonės, du bepročiai, kurių kalba protingesnė ir logiškesnė už šių laikų moderniškojo banditizmo visas dideles ir mažas logikas.

O kai traukinys išeina į Šiaurę, abu bepročiai surakinami ir prirakinami: pančių logika laimėjo... Bet ar ilgam?..

■

Per svetimos žemės laukus lekia į Šiaurę vienas paskui antrą du traukiniai. Juos skiria kelios dešimtys kilometrų. Jie lekia – dieną kaip nelaimės ženklai, naktį – kaip vaiduokliai. Pirmuoju traukiniu išvežama motina ir jos trejų metų vaikas, o antruoju traukiniu juos vejasi tėvas. Pirmajame traukinyje užrakinti tremtiniai, o antruoju traukiniu skuba jiems į pagalbą kol kas dar laisvas žmogus.

Ar pavys? Ar išgelbės? Traukinyje sėdi žmogus ir tyli. O kai traukinys sustoja paskutinėj stoty, ir laisvasis žmogus iš jo išlipa, jis randa stotį jau tuščią: vejamasis traukinys jau seniai praėjo ir nuėjo į Šiaurę.

Žmogus sustoja ir atsiremia į mūro sieną. Jis tyli ir ilgai žiūri į tą pusę, kur dingo jo vaikas ir to vaiko motina.

O paskui – jis grįžta atgal: į birželio mėnesio naktį...

■

Tamsių atsiminimų šešėliai palengva nutolsta. Aš vėl juntu raminamą miško tylą ir girdžiu tylutėlius motinos žemės atsidusimus. Tik siela dar tebeverkia, kad be reikalo žmogus užmušinėja gerąją birželio mėnesio šviesą, kuri tyliai plaukia iš mėlynojo dangaus į mano gimtosios žemės kalvas ir lygumas.

Panevėžys, 1942

Anykščiai : krašto kultūros istorijos puslapiai. 1994, Nr. 7. p. 18–20.

A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus fondų nuotrauka

Kazys INČIŪRA

Rašytojas poetas, prozininkas ir dramaturgas, vertėjas, aktorius, politinis kalinys.

Gimė 1906 m. rugsėjo 25 d. (spalio 8 d.) Vidugiriuose (Anykščių r.) ūkininkų šeimoje. Anksti mirus tėvui, užaugo su motina. 1925 m. baigė Panevėžio gimnaziją. 1925–1933 m. studijavo Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultete lituanistiką, 1926–1930 m. baigė Valstybės teatro vaidybos studijas pas Antaną Sutkų. 1934–1939 m. jis buvo Kauno radiofono diktorius, 1939–1940 m. dirbo diktoriumi Vilniuje. 1931–1951 m. jis vaidino „Vaidilos“ ir Vilniaus dramos teatruose, sukūrė apie 30 vaidmenų. 1951 m. už antisovietinį nusistatymą buvo nuteistas 25 metams nelaisvės ir 1951–1956 m. kalintas Tavdos lageryje (Sverdlovsko sritis, Rusija). Tarpininkaujant Antanui Žukauskui-Vienuoliui, bausmės laikas buvo sutrumpintas, leidžiant grįžti į gimtąjį kraštą. Senatvę praleido Vilniuje, buvo nuolatinis Anykščiuose vykusių literatūrinių ir kultūrinių renginių dalyvis. Mirė 1974 m. lapkričio 30 d. Vilniuje, palaidotas Vilniaus Antakalnio kapinėse.

Kaip poetas K. Inčiūra debiutavo eilėraščių ir dainų knyga „Su jaunyste“ (1928 m.), vėliau iki 1944 m. parašė ir išleido keliolika poezijos rinkinių, dramos kūrinių, romaną „Ant ežerėlio rymojau“, sukūrė dainų, operų libretų. Iš rusų kalbos išvertė poezijos tekstų ir draminių veikalų. Po Antrojo pasaulinio karo apribojęs literatūrinę kūrybą, jis buvo pašalintas iš Lietuvos rašytojų sąjungos, bet 1967 m. vėl priimtas. Dauguma jo kūrybos, likusios rankraščiuose, ypač ta dalis, kuri negalėjo būti publikuota sovietmečiu, buvo išleista tik po autoriaus mirties – 1979–1999 m. išėjo net dešimt knygų su pirmą kartą skelbiamais kūriniais.

Dėl savo poetinės individualybės ir pasaulėžiūros ypatybių K. Inčiūra dėsningai atsidūrė tarp tų savo kartos poetų, kurie gavo neoromantikų vardą (J. Kossu-Aleksandravičius, A. Miškinis, J. Graičiūnas, ankstyvoji S. Nėris). Kaip ir daugelis neoromantikų, jis bėgo nuo realybės į svajonių ir vaizduotės pasaulį, idealizavo tikrovę, ieškodamas joje tik gėrio ir grožio pradų. Gal todėl jo ikitarybinėje lyrikoje tėviškė neretai atrodo lyg koks nežemiškas pasakų kraštas. [...]

Be abejo, K. Inčiūros eilėraščių skambumas ir melodingumas tiesiogiai susijęs su deklamacine jų paskirtimi: čia tartum girdi aktorių-skaitovą, susirūpinusį skambesio grožiu, gerai jaučiantį ne tik žodžio melodiją, bet ir jo spalvą, vietą foniniame kontekste, prasmės niuansus.

Vytautas Galinis

Brandos metais sielojosi dėl idealų atitrūkimo nuo tikrovės, lagery svarstė laisvės ir vergijos, gyvybės ir mirties lygtis („Nelaisvės psalmės“, 1998). Kūrybiškai perėmė tautosakos pasaulėvaizdį ir švelnų emocinį judesį. Melodingumas ir skambumas – ryškiausi poezijos bruožai. Dainiškas intonacijas, grakščiai banguojančius pakartojimus ir paralelizmus derino su aprašymu ir pasakojimu, retorikos priemonėmis, pereidamas nuo eilėraščio prie monologo, baladės, poemos, lyrinės prozos ar poetinės dramos. Geriausiuose scenos veikaluose plėtojo idėjų konfliktą ir sintezuojančias sąlygines formas.

Ričardas Pakalniškis

VIEŠINTŲ EŽERE

Tokios skaidrios pilys
Kyla į dausas –
Plaukiam plaukiam, tylim –
Žvaigždės, tu ir aš.

Sielvartus ir kančią
Rytdiena atneš. –
Šiandien tyliai švenčiam –
Žvaigždės, tu ir aš.

Neramioj šioj žemėj
Kas ramybę ras? –
Tyliai plaukiam ramūs
Žvaigždės, tu ir aš.

1937

TARP MIGLŲ MĖLYNŲ

Tarp miglų mėlynų teškenu ties giria
Laiveliu prie tylių tų gėlių – ežere.

Kas vėlais vakarais čia ateis ir lankys,
Kai manęs neberas ir užges žiburys?

Kol pasens, čia gyvens vėl vandens lelija,
Ir diena gesdama glamonėsis su ja.

Tyrumu, skaistumu, švelnumu ji šlamės,
Augdama, žvelgdama, tardama iš gelmės:

– Mėlynuos vandenuos tau dainuos sietuva:
„Til tilik – pasilik! Čia – jaunystė tava!“

1929–1974

SODAMS ŽYDINT

Nuo kalbų ir nuo triukšmo atokiai,
po pavasario jauno skliautu,
po medžiu, po baltuoju, sustokim
ir žydėkim šią naktį kartu.

Tu užmirški mane sodams žydint.
Pro sodus tuos kiti prakeliaus.
Jie su meile praeis ir pavydu,
tu su jais nužingsniuosi toliau...

Visos viltys, ir lauktos, ir trokštos,
ims užblės it žarijų krūva, –
su jaunyste, aistrom ir su pokštais
nuskalaus marių bangos tave.

Tu atmink mane rudenį gelsvą. –
Glausis medžiai sušalę tada –
susiglaudę ir mudu tad melsimės
su kančia, praeitim ir skriauda.

1934–1942

RAIBOS GEGUŽĖLĖS

Raibos gegužėlės
medžiuose kukuos, –
liks ten mano žodžiai
tolimuos laukuos.

Šaukdams neišgirs jų,
kas keliais tais eis,
kai toli už girių
saulė nusileis.

Jei šešėlis lėnas
įkyriai ilgės, –
mano liūdnos dienos
su tavim budės.

1936–1939

ANT ŠEIMYNIŠKĖLIŲ PILIAKALNIO, VORUTA VADINAMO

Kai pajusi pavasario vėją,
Tai sustoki, kur vėjas atras. –
Mano godos su juo klydinėja
Po šiuos kalnus, šilus ir daubas.

Čia, nemenką tvirtovę suradę,
Ant šių pylimų, amžių šile,
Mūsų sentėviai pergales šventė –
Džiaugės savo valia ir galia.

Ir vargu ar kas man atsakytų,
Kas užbūrė mane. Ar gamta?
Ar senolių tvirtovė dantyta?
Ar gal mudviejų laimė rasta?

Marčiupy mylimieji nuskendę...
(Padavimas klajoja čionai.) –
Ant akmens rado mano gal skrandą?
Gal ten tavo rausvi kaspinai?

Padūmavus tolybėj Šventoji.
Šiltą petį juntu prie peties.
O širdis vieną žodį kartoja,
Kurs vidurnaktį tamsų man švies.

Kai pajusi pavasario vėją,
Tai sustoki, kur vėjas atras.
Mano siela tenai klydinėja –
Po tuos kalnus, šilus ir daubas.

1959–1973

MILŽINŲ MERGAITĖS GUOLIS

Nuo Storių kalvų A. Vienuolis matydavęs Vilnių,
o žmonės – seka padavimus ir nurodo
Milžinų mergaitės guolį.

Miegok, mergele, ant Storių kalnų,
Prie pat pilies, kurios nepastačiau tau,
Bet dovanoju tau žvaigždėtą skliautą
Ir šlamesį varpelių mėlynų.

O kai pabusi, tai per Rubikius
Į Vilnių pažiūrėki naktį tamsią, –
Gyvos šviesos akims ten pasisemsi,
Ilgai sapnavusi sapnus lakius.

Vorutą saugok. Latavą globoki.
Ten Mindaugas nukovė kitkart lokį,
Laimėjęs mūšį prie Rygos aukštos.
Tu neužmirški Viešintų, Troškūnų,
Vidugirių... Te jie laimingi būna!
Globok juos, kai mana širdis sustos.

1972

SAKALŲ KELIAIS

Dariaus ir Girėno atminimui

Griaudė griausmas, linko medžiai, krūpčiojo šilai,
Bet pakilo į padangę šaunūs sakalai.

Skrenda vėtrom, skrenda vėjais aklumoj vakarėj,
Viršum jūrų susibūrę gūdžią naktį taria:

– Jei besigrumiant padangėj man sparnai palūš,
Nugalėt Atlantą platų ruoškitės tad jūs! –

Tilo vėtros, tilo žiaurios – sakalai negrįžo,
Tik siūbavo minių minios ir vieningai ryžos:

– Pasiryžę – nebegrįžo. – Būkim sakalais –
Siekim saulės, siekim laisvės – skriskim jų keliais!

1933

VAIKŠČIOJANTI ŠVIESA
Vaižganto atminimui

Prie Juodžiaus kelmo susitikom. Tošinėj.
Kalbėjai: taip gerai, taip negerai...
Pritardami beržai meilingai ošė,
Aukštybių mėly plaukiojo gandrai.

Mane vedžiojai gimtuose Maleišiuose.
Brangi Tau buvo kiekviena vieta.
O pabaliai gelsvom purienom kaišėsi,
Ąsočiuos lipo per kraštus puta.

Mes vakarop susėdom Paalaušėje.
Šneka mums liejos atvirai visai.
Naktis praslinko. Geras rytas aušo jau.
O ežere – apvirtę Svėdasai...

Gal taip nebuvo? Man gal tik sapnavosi?
Juk meilė kartais daro stebuklus!
Bet aš didžiuojuos šito sapno žavesiu:
Jis man dosnumas, rūpestis reiklus.

Dabar, aplankius Tavo mielus Svėdasus,
Tu atpūkšti su juoda sutana.
Apsiaustas baltas plakas. Linksmas sėdies
Gonkely. Basas. Kaip tada – Kaune...

Nėra gal vietos, kur nebūtum lankęsis.
Gal net žmogaus, kurio nepažinai. –
Tau kregždės nardo, žydi Tau palankės.
Tėvynės dūmais rūksta kaminai.

Šviesa ir be lakuotą kurpių vaikščioja,
O su Tavim – šviesu ir nealsu.
Tat kaip norėtųs, Gėrio Kunigaikšti,
Po Vilnių vaikščiot su Tavim – basu!

1972

INČIŪRA, Kazys. *Stirnų šaltinis*. Vilnius : Vaga, 1979, p. 29, 47, 83, 93, 102, 228, 233, 281, 282.

MAIRONIS VAŠUOKĖNUOSE

Nuo karo siaubo į šį kampą ramų
Štai atsikraustėme visu pulku. Bet neramu.
Man liūdna, man klaiku!
O kaip nurimsi, kai dejuoja Žemė?

Čia rūmai, ežeras, jauki gamta –
Rašyk! Bet plunksną padedi į šalį.
Man žmonės sukalė miške suolelį. –
Einu. Tenai lakštingalų vieta.

O! Jūsų trelės jau čiurlent čiurlena,
Sudėtingiausios – paprastai, gyvai.
Ne, tai ne trelės – nuostabūs žavai.
Valandomis klausytum tokio meno!

Giedokite, kad karo audrose
Išliktų nepalūžusi dvasia.

1972

Aš pabudau. Pūga už lango siunta,
O ant grindų – nukritęs Tavo laiškas.
Pakėliau jį ir, nuogąstingam džiaugsmui
Apėmus, priglaudžiau jį prie širdies,
Tarytumei sušalusį paukštytį,
Atklydusį į vidų iš pūgos.

NELAISVĖS PSALMĖS
I. Degu kaip žvakė

Degu kaip žvakė vidury nakties
ir nežinau, o Viešpatie, kada
ateisi tu manęs užpūsti.
Vidur nakties man Tavo veidas švies,
o mano ašarų nuskaidrinta malda
nugins ir mano negales, ir mano priešų rūstį.

Aš – kaip liepsnelė, blaškoma audros, –
bedugnėn virs kalnai, ir vandenys mauros,
jei su manim nebūsi.

Jei būsi, tai akimirka audra nurims,
žingsniuosiu jūra ir kalbėsiu vandenims,
ir kaip balandį prie širdies priglausiu vėjo gūsį.

Tikiu Tavim vidur tamsios nakties:
vidur nakties man Tavo Meilė švies,
vidur nakties viltis ramins ir kvies,
ieškos Tavęs Paties.

Aš kaip gėlė, kaip žiedas prie bedugnės atviros.
O neateiki, Viešpatie, ir nenuskinki jos,
kol nebaigta pjūtis, kol vandenys mauros,
kol nesugrįšim savo žemėn.
Kai ligi dugno bus atlyginta skriauda
ir kai užgis melų išdeginta žaizda,
tiktai tada, o Viešpatie, o Tėve, tik tada
ateik užpūsti žvakės. Amen.

II. Šaltieji vėjai

Į kokius šaltus vėjus atsiuntei, o Tėve,
Į kokius šaltus vėjus, Viešpatie, mane?
Štai stoviu ties kalnynų grandine.
Viršūnės ledo apvalkalus dėvi,
Pakalnėje – ne karštos žiežirbos, o ne, –
Kruša ir žvarbūs vėjai čaižo vien mane.

Kaip sniegeną glaudžiu aš širdį savo, –
Jinai sušals, paliaus ir plakt jinai.
Kas jai šalti ir svetimi kalnai?
Čionai tvanku ir ankšta jai čionai.
Čia graužėsi, kentėjo, sielvartavo.
Parpuolė čia pavargus mirtinai, –
Tark žodį, Viešpatie, – pabus jinai.

Toli paliko tėviškės ugnelė
Ir kūdikio sapnai, ir artimi veidai.
It šimtas saulių švietę man kadai,
Kur laisvės pėdsakus, širdie, radai.
Čionai klampojam alkani, sušalę.
Kada sugrįžti leisi, Visagali,

Kur plasta židinio rami ugnelė,
Kur kūdikystės nuostabia šviesa
Nušvinta kertės ir buitis visa!?

O Tėve, atitolink negandą ir klastą,
O nepalik po svetimuoju dangumi.
Gauja kranklių čia siaučia nerami,
Čia maitvanagiai man akis išlestų.
O nepalik po svetimuoju dangumi!
Sušaldys širdį vėjai siausdami, –
Paimk ją gyvą, kol vienodai plasta,
Leisk man sugrįžt gimtojon žemėn
Su protėviais ilsėtis. Amen.

III. Tikiu

Žaviuosi, sakalo pasekęs skrydį,
Ir lengvakoje stirnele žaviuos,
Belaigančia beržynuose gaiviuos,
Kur dūzgia bitės saulės spinduliuos.
Kur ant vandens lelijos baltos žydi,
Dugne atspindi lengvą paukščio skrydį,
Žaviuos nustebęs, pritrenktas sykiu
Gyvų stebuklų – Tavimi tikiu.
Tikiu: taip kaip diena šviesi.
Tikiu: kaip reiškiniai visi –
Buvai nuo amžių ir esi.

Vers audros ąžuolus ir uosius.
Pajudins vandenis didžiuosius,
Užges gal saulės spinduliai.
Planetų pasibaigs keliai –
Per amžius būsi amžinuosius.
Tikiu visu tikėjimu – jo stinga,
Padidinki tikėjimą, o Tėve, manyje!
Viliuosi viltimi visa – audringa
Buitis man iš krūtinės plėšia ją. –
Ir myliu visa meile – kaip lakštinga
Apsidengiu žaliąja lapija, –
Leisk man ištirpti meilės ugnyje.
Padidinki tikėjimą, jei stinga.

1956

INČIŪRA, Kazys. *Nelaisvės psalmės*. Anykščiai : A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinis muziejus, 1997, p. 1–3.

A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus fondų nuotrauka

Jonas RAGAUSKAS

Kunigas teologas, teologijos pedagogas, rašytojas ir publicistas, vertėjas.

Gimė 1907 m. rugpjūčio 10 d. (rugpjūčio 23 d.) Stasiuliškyje (dabar – Naujasėdis, Anykščių r.). 1926 m. baigė Panevėžio gimnaziją, 1926–1931 m. studijavo Vytauto Didžiojo universitete lietuvių literatūrą, pedagogiką, psichologiją ir filosofiją, įgijo humanitarinį išsilavinimą. 1931–1935 m. baigė Kauno kunigų seminariją ir 1935 m. birželio 15 d. buvo įšventintas kunigu. 1935–1944 m. tarnavo vikaru ir mokyklų kapelionu Aukštaitijoje, 1944–1948 m. buvo Kauno kunigų seminarijos profesorius. 1948 m. jis atsisakė kunigystės, 1948–1959 m. dirbo Respublikinėje bibliotekoje Kaune, nuo 1959 m. iki gyvenimo pabaigos buvo „Žinijos“ draugijos lektorius-referentas, ateizmo propaguotojas. Mirė 1967 m. spalio 11 d. Vilniuje, palaidotas Vilniaus Antakalnio kapinėse.

XX a. viduryje išleidęs keletą ateistinės publicistikos knygų, J. Ragauskas 1960 m. debiutavo kaip grožinės literatūros kūrėjas beletrizuotu autobiografiniu pasakojimu „Ite, missa est!“. Per keletą metų buvo išleisti keturi šios knygos leidimų tiražai, atskiros jos dalys buvo išverstos į rusų, lenkų, latvių ir ukrainiečių kalbas. Vėliau jis išleido dar keletą antireliginių pasakojimų ir dialogų rinkinių, nebaigė rašyti romano „Agnus Dei“. Jaunystėje jis išvertė iš rusų kalbos A. Čechovo apsakymų, vėliau vertė kitų autorių kūrybą.

Jono Ragausko knyga sukėlė žmonių susidomėjimą, daug didesnį, nei iki tol pasirodydavusios ateistinės knygos, dažniausiai skleisdavusios dogminį marksistinį požiūrį į religiją. Ragauskas pasiūlė ateistinę inovaciją: jis ne kritikavo religiją iš mokslinių pozicijų, o teigė, kad religingumas nėra autentiška asmeninė patirtis.[...]

Nuo 1960 m. knyga minima nuolat, pabrėžiant jos išskirtinį poveikį atsisakant tikėjimo. Nebuvo jokio kito autoriaus knygos, kurios reikšmingumas būtų buvęs taip plačiai ir taip giliai pripažįstamas. Inteligentai, save priskiriantys ateizmo propaguotojams (dažniausiai – mokytojai ir bibliotekininkai), pasakojimuose apie darbą su skaitytojais ar mokiniais išimtinai mini pasiūlę paskaityti būtent šią knygą. Ji ir liko pagrindinė ateistinio kelio knyga iki pat ateizacijos politikos pabaigos devinto dešimtmečio viduryje. [...]

Nerija Putinaitė

ITE, MISSA EST!

Romano fragmentai

„Prisikėlimas“

Baigdamas gimnaziją, svajones apie kunigo pašaukimą buvau tvirtai atmetęs, įsitikinęs, kad esu nevertas užsivilkti sutanos. Dėl to turbūt ilgą laiką nė nebegrįžau prie šio klausimo, laikydamas jį galutinai išspręstu.

Kartą vienas autobusų savininkas pasijuokė iš manęs:

– Mūsų sekretoriui – tik kunigu būti: nei jis šnapso geria, nei pas mergas eina...

Tuomet aš baisiai pasipiktinęs atrėžiau:

– Kai tamsta, pone Frenkeli, tapsi rabinu, tai tada ir aš būsiu kunigu!

Man atrodė, kad jeigu neįstojau į kunigų seminariją baigęs gimnaziją, tai dabar apie tai nebėra nė ko galvoti.

Bet štai atėjo 1931 metų Velykos. Turėdamas tarnybą Kaune, neparvykau per šventes į tėviškę, bet ruošiausi jas praleisti Kaune. Didįjį šeštadienį lankiausi keliose bažnyčiose, apžiūrėdamas, kaip jose įrengtas vadinamasis Kristaus karstas. Ši katalikų bažnyčios praktikuojama priemonė tikintiesiems daro nemažą įspūdį. Vaizdingai, o kartais ir gana meniškai išpuošti altoriai, iliuminacija, gėlės – visa tai kartu su įsitikinimu, kad aukštai iškeltoje monstrancijoje tikrai slepiasi pats dievas – Kristus, tikinčio žmogaus dvasią stipriai paveikia.

Šiuo atžvilgiu Kaune labiausiai išsiskirdavo jėzuitų bažnyčia. Pamaldos, bažnytinė muzika ir giedojimas, visa religinė teatrinė butaforija joje buvo geriausiai suorganizuota ir tvarkoma, todėl ją mėgo Kauno katalikai inteligentai.

Atsikėlęs anksti Velykų rytą, patraukiau kaip tik į šią bažnyčią rezurekcijos pamaldų, kartu ta proga ruošdamasis atlikti ir velykinę išpažintį. Konfesarijus, pasiteiravęs, kas aš esu, kreipėsi į mane su tokia admonicija:

– Brangus jaunuoli! Štai, sulaužiusi šaltus sniego ir ledo šarvus, keliasi naujam gyvenimui gamta. Kartu su gamtos atbudimu šiandien mes švenčiame Kristaus prisikėlimą ir pergalę prieš tai, kas nuodėminga, laikina, kas miršta. Ar tai nieko nesako tavo jaunai sielai? Ar tavo dvasia nesiveržia pakilti iš gyvenimo rutinos į idealo dausas? Ar tu negirdi savo sieloje aidinčio balso: „Ad majora natus sum?“ Įsiklausyk, jaunuoli, – tai Kristaus balsas, kviečiąs tave į naują gyvenimą!

Trumpai, bet nuostabiai taikliai ir įtaigiai buvo pasakyta. Šiuos kunigo man tartus žodžius aš laikiau paties dievo žodžiais, kuriais jis kreipėsi, nurodydamas man iki šiol dar nesurastą pašaukimą. Juk tai neabejotinas stebuklas! Tai aiškiausias kvietimas į kunigystę!

Iš tikrųjų lyg žaibas tamsią naktį mano sąmonę nuplieskė mintis, jog dar nevėlu – aš dar galiu būti kunigas! Tučtuojau paduosiu prašymą į seminariją ir po kokių ketverių penkerių metų jau būsiu kunigas!

„Štai kur mano gyvenimo kelias,– galvojau.– Štai kodėl aš taip ilgai nerimavau, blaškiausi, kažko ilgėjausi, buvau nepatenkintas savo pasirinkimu. Dievas kviečia būti kunigu, o aš vos neprasilenkiau su savo pašaukimu. Koks geras dievas: matydamas mano neryžtingumą, abejones ir klaidžiojimus, jis tiesiog stebuklingu būdu prabilo nuodėmklausio lūpomis į mane.“

Dabar man paaiškėjo, kodėl aš buvau nusivylęs ateitininkų veikla. Juk visa atnaujinti Kristuje, tiesą sakant, tegali tik kunigas – asmuo, kuris yra dievo išrinktas ir pateptas apaštalas; jis ir vadinamas „alter Christus“.

Prisiminiau klieriko Baltrūno rašytus man žodžius laiške, kad kunigas esąs „niekas ir viskas“. Taip, žmogus vien savo jėgomis yra niekas, bet jeigu jis jas sujungia su dievo visagalybe, tada jis jau yra viskas, tada jo veiksmai įgyja dievišką galią. Ateitininkai – pasauliečiai žmonės, dėl to ir jų pastangos restauruoti pasaulį Kristaus dvasia yra nesėkmingos, tačiau kunigas, siekdamas šio tikslo, naudoja dar antgamtines priemones: sakramentus ir tiesioginį kontaktą su dievu, naudojasi jo betarpiška pagalba ir vadovavimu. Tapęs kunigu, aš tikrai nesusiliesiu su pilkąja minia, bet būsiu iškilęs virš jos lyg koks dangiškasis žibintas, kuris švies kelią žmonėms į amžinosios laimės šalį. Juk savo išrinktiesiems apaštalams ir jų įpėdiniams kunigams Kristus pasakė: „Štai aš esu su jumis per visas dienas iki pasaulio pabaigos“.

Tokios mintys viesulu užplūdo mane tą rytą jėzuitų bažnyčioje. Jaučiausi nebe šioj žemėj esąs; jaučiausi asmeniškai su dievu pasikalbėjęs, lyg Mozė nuo Sinajaus kalno nukopęs.

Visos velykinės pamaldos man skambėjo dangiška muzika. Niekada anksčiau nebuvau jutęs tokio „švento šiurpo“ kaip tą rytą, visai bažnyčiai giedant:

Linksma diena mums nušvito,
Visi troškom džiaugsmo šito:
Kėlės Kristus, mirtis krito,
Aleliuja, aleliuja, aleliuja!

Visa mano būtybė giedojo „aleliuja“. „Ad majora natus sum!“ Suradau savo gyvenimo kelią – patį gražiausią pašaukimą man dievas skyrė!

Kas niekada nebuvo tikintis, tas turbūt nesupras, kokių stiprių psichinių pergyvenimų gali sukelti žmogui religija, kokiems fanatiškiems žygiams gali jį įkvėpti. Jam liks taip pat neaiškios ir tokios senovėje tikinčiųjų praktikuotos asketizmo kvailybės, kaip užsimūrijimas iki mirties sienoje, dešimčių metų gyvenimas užlipus ant stulpo, amžinas tylėjimas, kūno neplovimas, akių nuo žemės nepakėlimas ir taip toliau.

Minėtasis mano jausmų pakilimas nepasibaigė su ta diena. Jis truko gana ilgai: ištisas savaites ir net mėnesius. Draugai, su kuriais gyvenau, pastebėjo tą mano egzaltaciją, tik nežinojo jos priežasties, nes aš kol kas niekam nesisakiau savo sumanymų. Pasidariau nepaprastai linksmas, gyvas, krėčiau išdaigas, svaidžiau sąmojį. Vienas kitas iš draugų spėliojo, kad aš, matyt, būsiu itin laimingai įsimylėjęs...

Nieko nelaukdamas apsirūpinau reikiamais dokumentais ir nunešiau į kunigų seminariją prašymą, kurį įteikiau pačiam rektoriui prelatui Maironiui. Jis atidžiai pažiūrėjo į mane (buvau aš tada su „golf“ kelnėmis, su studentiška kepuraite) ir įtariamai pakraipė galvą:

– Bet kažin ar tu turi pašaukimą?

– Ir dar kokį! – linksmai atšoviau.

Netrukus gavau pranešimą, kad į kunigų seminariją esu priimtas.

Išrišimas per distanciją

Kunigui Bumšai teko jau daug kartų vykti su sakramentais pas ligonius. Šios ekskursijos nėra labai malonios, todėl klebonai stengiasi kiek galėdami jų vengti, šią pareigą suversdami savo vikarams.

Kaip žinoma, žmonės labiausiai serga ir miršta pavasario ir rudens metu, kai dažnai lyja, kai būna daug purvo. Kai pabjūra keliai žemėje, matyt, būna patys geriausi keliai į aną pasaulį.

Greit atsibodo ir Bumšai ligonių lankymas. Bet ką darysi – prieš vėją nepapūsi. Reikia tai reikia. „Dabar klebonas mane siuntinėja, o kai būsiu pats klebonas, tada jau aš savo vikarą pasiuntinėsiu“,– guodėsi Bumša.

Kartą buvo ypač žvarbi rudens diena, o važiuoti reikėjo gana toli, į patį parapijos pakraštį. Sėdėdamas prastose kaimiečio vežėčiose, kurias sunkiai traukė patižusiu keliu sulysęs kuinas, kunigas Bumša galvojo apie tai, kad klausyti priešmirtinių išpažinčių yra visai nesunku. Viena, bažnyčia kunigui mirties atveju suteikia ypatingus įgaliojimus: tada netenka galios visos vadinamos rezervatos, ir jis gali duoti visokių ir visų nuodėmių išrišimą. Antra, pasirodo, kad prieš mirtį nusidėjėliai yra labai sukalbami žmonės: jie tada paprastai su kunigu nebesiginčija, su viskuo sutinka, ko iš jų reikalauja. Antai jei šiaip per išpažintį žmogus kartais ima ožiuotis, nenori nutraukti ryšių su blogais draugais, pamesti meilužės ar meilužio, nenoromis prižada atlyginti padarytąją skriaudą, tai prieš mirtį penitentas jau kaip kitas! Prieš mirtį ligonis viską pažada, ko iš jo reikalaujama, tik su viena sąlyga: jeigu pagysiu!

Formaliai imant, gerai išpažinčiai to ir pakanka. Svarbu tai, kad ligonis pasižada, na, o jeigu jis nepagis ir numirs, nesuspėjęs tesėti savo pažadų, – čia jau ne jo kaltė, bet tokia dievo valia.

...Pagaliau atvažiavo į vietą. Menka, sukrypusi lūšna, skurdas žvelgia pro išdužusius langus, pro išpuvusias kertes, pro kiaurą stogą.

Asla pabarstyta geltonu smėliu, gryčia pasmilkyta ėgliais, kad mažiau būtų juntamas sunkus oras.

Ligonis – žila susivėlusia galva, apšepusiu veidu senukas. Skruostai įdubę, nosis ištįsusi, rankos – geltona oda aptraukti kaulai. Bumša įdėmiai žiūri į šį pusiau negyvėlį. Sunku ir patikėti, kad jis kitados buvo stiprus vyras, žvalus jaunuolis, linksmas vaikas, kad jis svajojo, mylėjo, subatvakariais, užlaužęs kepurę, eidavo per kaimą, lodydamas šunis ir viliodamas merginas.

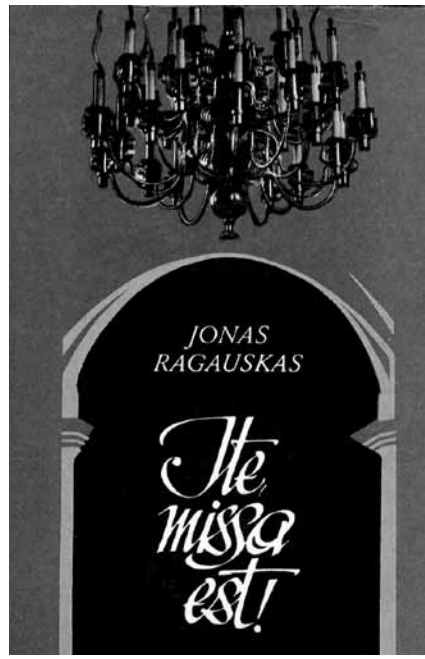

O pasirodo, kad jo būta nė kiek ne blogesnio už kitus.

– Kai jaunas buvau, kunigėli, visko buvo... Tegul man viešpats dievas atleidžia... Sunkios mano nuodėmės. Ir išgerti mėgau, ir pasimušti... Taip pat ir prieš šeštą dievo įsakymą... – kalba sunkiai, žodžius tarsi stumte išstumdamas iš susidėvėjusių plaučių.

– Kunigėli, visą gyvenimą kamavo mane viena baisi nuodėmė,– patylėjęs vėl ėmė kalbėti ligonis. – Mano išpažintys buvo šventvagiškos. Per visą gyvenimą slėpiau vieną nusikaltimą.

Kunigas Bumša sujudo. „Štai tau kad nori! Kazusas?“

– Ši tavo išpažintis turbūt jau paskutinė. Netrukus stosi prieš dievo veidą. Prisipažink dabar viską atvirai, – graudeno Bumša.

– Tarnavau aš pas poną... Piktas jis buvo, devynis kailius nuo žmogaus lupdavo. Prisikentėjau aš nuo jo, kunigėli, kad nėra kaip apsakyti... Ir toks kerštas užsidegė mano širdyje, kad norėjau aš jį užmušti kaip šunį, gyvą rankomis sudraskyti... Ok!– suvaitojo ligonis, visai pristigęs kvapo.

– Tai ką gi, tu jį užmušei? – paklausė išsigandęs Bumša.

– Kur aš, kunigėli... Neužmušiau, nors ir vertėjo... Bet vieną naktį prisitaikęs padegiau jo klojimą. Supleškėjo viskas, dūmais nuėjo. Didelę skriaudą padariau aš tam ponui, o pasisakyti per išpažintį bijojau. Kunigas visada mokydavo gerbti ponus. Grasindavo, kad neduos išrišimo tam, kuris padarys skriaudą artimui savo ir neatsilygins. O iš kurgi aš, vargšas žmogus, būčiau galėjęs atsiteisti? Tai ir bijojau pasisakyti kunigui... Vis eidavau išpažinties ir vis nepasisakydavau. Ką man dabar daryti, kunigėli? Aš jau mirsiu... Ar atleis dievas man tą nuodėmę?

Bumšai pasidarė karšta. Čia ne juokai – tiek šventvagiškų išpažinčių, tiek nuodėmių per visą gyvenimą. Pasitelkęs visas teologines žinias, ėmė tardyti mirštantį:

– Kiek metų būdamas sudeginai pono klojimą?

– Buvau tada kokių dvidešimt penkerių.

– O dabar?

– Aštuntą dešimtį baigiu.

Vadinasi, apie penkiasdešimt metų išgyventa *in statu peccati*.

– Kaip dažnai eidavai išpažinties?

– Po kokius tris keturis kartus per metus.

Bumša greitosiomis sumetė: „Penkiasdešimt po keturis – du šimtai. Du šimtai, gal ir daugiau šventvagiškų išpažinčių ir komunijų!”

Toliau Bumša išklausinėjo ligonį, kokias dar svarbesnes nuodėmes yra padaręs: pasiteiravo apie pasninkų laikymą, bažnyčios lankymą, pasigėrimus, santykius su moterimis. Vėl grįžo prie to paties reikalo.

– Kuriuo metų laiku padegei klojimą?

– Rudenį, ką tik suvežus nuo lauko javus, kunigėli.

Bumša galvojo: „Mirties atveju užtenka prisipažinimo ir gailesčio už nuodėmes. Padaryti restituciją nebėra galimybės, ir tai išsprendžia kazusą.

O jeigu senis pasveiks?! – staiga išsigando Bumša.– Kas bus tada? Nei to jo šeimininko gyvo nebėra, nei aišku, kur jo įpėdiniai gyvena. Kam atsilyginti? O svarbiausia – kokia čia iš viso gali būti kalba apie atlyginimą. Kuo gali už sudegintą pilną javų klojimą atsilyginti skurdžius, gyvenąs keturiuose hektaruose žemės?

„Bet ką aš čia niekus! – susigriebė Bumša, žiūrėdamas į kriokiantį senuką. – Ligonis nebepagis!“ – Ir kunigas Bumša patenkintas atsikvėpė.

Jausmingais žodžiais ėmė jis vaizduoti ligoniui dievo gailestingumą, begalinius Kristaus nuopelnus.

– Visą gyvenimą tu ėjai pačiu pražūties pakraščiu. Kiekvieną minutę galėjai prapulti amžinai. O štai gerasis dievas leido tau dar kartą atlikti išpažintį prieš mirtį, suteikė drąsos prisipažinti ilgai slėptą nuodėmę. Dabar, aprūpintas šventais sakramentais, nueisi pas dievą nekaltas kaip kūdikis po krikšto.

Bumša pamatė, kad reikia skubėti: ligonis turbūt iš didelio susijaudinimo pradėjo kaip žuvis, išmesta ant kranto, žiopčioti, gaudydamas lūpomis orą, kakta išrasojo stambiais prakaito lašais.

Suteikęs jam komuniją ir paskutinį patepimą didžiajai kelionei, kunigas Bumša jau prievakariu grįžo namo.

Po vakarienės, sėdėdamas savo kambaryje prie šiltos krosnies ir rūkydamas papirosą, Bumša mąstė, koks kilnus yra kunigystės pašaukimas.

„Štai kad ir ši diena. Kažin kur giliame parapijos užkampyje merdi ligonis ir graužiasi, sunki nuodėmių našta slegia jo sielą. Vienintelis jo išsigelbėjimas – kunigas, kuris, nepaisydamas rudens lietaus nė bjauraus tolimo kelio, atvyksta pas jį, išklauso išpažinties iš viso gyvenimo ir sutaiko jį su dievu, Kristaus vardu duodamas jam išriš...

Siaubas nusmelkė Bumšą! Lyg elektros srovė jį supurtė baisi mintis:

„Pamiršau duoti ligoniui išrišimą! Jėzus Marija! Ką aš padariau?! Kas dabar bus?!“

Bumša labai aiškiai prisiminė, kad, pamatęs, kaip ligoniui ūmai pasidarė bloga, jis skubiai paliepė už atgailą sukalbėti vieną „Sveika, Marija“, o paskui tuojau pakilo nuo kėdės, atidarė gryčios duris, Įleisdamas susirinkusius kaimynus, kurie priemenėje laukdami giedojo litanijas ir giesmes, – davė ligoniui komuniją ir suteikė paskutinį patepimą. Viską padarė, bet pamiršo patį svarbiausią dalyką – duoti išrišimą... O be išrišimo niekais nuėjo visi sakramentai. Čia jau nieko nebereiškia principas „ecclesia supplet“ – šitokios esminės apeigos praleidimas nebepataisomas. „Jeigu dabar ligonis mirs, jo siela eis į pragarą – ir tai per mano kaltę“,– galvojo Bumša.

– Jėzau, Jėzau! – šnibždėjo nelaimingasis, nervingai žingsniuodamas po kambarį.– Kas gi dabar man daryti?

Visų pirma norėjo eiti pas kleboną ir viską jam pasisakyti.

Bet ne! Pas jį neis. Gėda! „Ką pagalvos apie mane klebonas?“ – „Tai šit kokį vikarą aš gavau,– sakys.– Ir kaip seminarija išleidžia į pasaulį tokius, atsiprašant, avinus? Kaip tokiems žiopliams kunigystės šventimus duoda?“ – štai ką pagalvos klebonas!

„Ne ne! Klebonui negalima nieko apie tai sakyti. Turiu pats surasti išeitį. Kur čia tas mano sveikas protas?“

Išgėrė stiklą vandens, atsisėdo į fotelį, užsirūkė naują papirosą.

„Reikia rytoj po mišių važiuoti vėl pas ligonį. Bet kur gauti arklį? Klebono nepaprašysi, nepasakęs, koks reikalas, o meluoti nedera. Pėsčias tokiu keliu nenuklamposi. Jei būtų sausa, sėsčiau ant dviračio ir nuspausčiau. Sakyčiau: „Važiuodamas pro šalį, užsukau aplankyti ligonio, pažiūrėti, kaip jo sveikata. Pasikalbėčiau su juo ir, neva teikdamas palaiminimą, duočiau išrišimą.

Ne, nėra jokios galimybės rytoj nuvykti pas ligonį. „Be to, – dingtelėjo Bumšai nauja mintis, – ko gero, senis naktį ims ir numirs... O gal jis jau atidavė velniui sielą? Gal kaip tik šiuo metu miršta?“

Bumšą net prakaitas išpylė.

Tai bent kazusas! Tokio ne tiktai Bumša, bet ir visi garsieji bažnyčios kazuistai nebuvo numatę!

„Na, bet ką gi vis dėlto sako teologija apie išrišimus?“ – Bumša ėmė raustis savo atmintyje.

Jis prisiminė, kaip liturgikos profesorius kartą kalbėjo apie tai, ką reikia daryti, jeigu penitentas, kunigui nespėjus duoti išrišimo, pakyla nuo klausyklos ir nueina. Tuo atveju kunigui nėra reikalo šaukti jį atgal, bet galima ramiai atkalbėti išrišimo formulę, kol penitentas tebėra bažnyčioje.

Betgi vienas dalykas, kai jie abu yra toje pačioje bažnyčioje, o visiškai kitas dalykas, kai kunigas sėdi klebonijoje, o penitentas guli lovoje už dešimties kilometrų.

Bumša vėl pašoko ir ėmė žingsniuoti.

„Reikia, būtinai reikia surasti išeitį – ir kaip galima greičiau!“

Bumša jautė, kad jį turi išgelbėti prisimintas kazusas apie penitentą, prieš laiką pasitraukusį nuo klausyklos.

„Vadinasi, penitentas nebūtinai turi būti čia pat po išrišimą duodančio kunigo ranka. Juodu gali skirti ir tam tikra distancija. Distancija! Štai kas svarbu!

O kokia ta distancija gali būti? Jei kunigas klauso išpažinties bažnyčioje, jie abu – kunigas ir penitentas – turi būti bažnyčioje, tai aišku. Na, o jei klauso išpažinties ne bažnyčioje, kaip tada?“

Bumšos širdis džiaugsmingai suplakė.

„Išeitis rasta! Savaime aišku: jei išpažinties klausoma namuose, distancija tarp kunigo ir penitento gali būti... ne, nesvarbu kokia: kilometras, du kilometrai, dešimt kilometrų... Visais atvejais abu jie bus ne bažnyčioje!“

Kunigas Bumša pasijuto lyg Archimedas, išsprendęs keblų uždavinį ir sušukęs garsųjį „Eureka!“ Jis buvo tikras, kad pati šventoji dvasia jį apšvietė.

„Iš tikrųjų, – galvojo Bumša, – išpažintis – ne žmogiškas, bet dieviškas dalykas. Išrišimą kunigas duoda paties Kristaus vardu. O dievui erdvė nesvarbu, jam jokia erdvė, jokia distancija neegzistuoja.“

Ir kunigas Bumša, pakėlęs savo dešiniąją, ėmė kalbėti išrišimo formulę, atleisdamas viso gyvenimo nuodėmes ligoniui, esančiam nuo jo už keleto kilometrų.

Vis dėlto Bumša buvo truputį nenuoseklus: duodamas išrišimą jis pasisuko į tą pusę, kur buvo jo aplankytojo ligonio namai, pamiršęs, jog dievui neegzistuoja ne tik erdvė ir distancija, bet ir kryptis.

Beje, kitą dieną Bumša sužinojo, kad jo padarytasis išradimas buvo pavėluotas: ligonis mirė tuojau po to, kai jis išvažiavo.

Bet šį kazusą Bumšai išspręsti jau nieko nereiškė: jis iš teologijos mokslų žinojo, kad dievui neegzistuoja ne tiktai erdvė, bet ir laikas: Dievui nėra nei praeities, nei ateities – jam egzistuoja amžina dabartis!

„Aukščiausiajam visiškai nesvarbu, kada aš daviau ligoniui išrišimą: prieš mirštant ar jau numirus, – samprotavo Bumša. – Be reikalo tik jaudinausi vakar!“

RAGAUSKAS, Jonas. *Ite, missa est!* Vilnius : Vaga, 1984, p. 72–74, 280–286.

Pasaulio anykštėnų bendrijos fondo nuotrauka.

Stasys YLA

Kunigas teologas, filosofas, rašytojas poetas ir dramaturgas, publicistas, visuomenininkas.

Gimė 1908 m. sausio 5 d. Luciūnuose (Anykščių r.). 1925 m. baigęs penkias klases Ukmergės gimnazijoje, 1925–1932 m. studijavo Kauno kunigų seminarijoje ir Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakultete, 1932–1934 m. ten pat studijavo pedagogiką ir psichologiją. 1932 m. gegužės 21 d. buvo įšventintas kunigu. 1935–1943 m. dėstė Vytauto Didžiojo universitete sielovadinę teologiją. 1943–1945 m. jis buvo vokiečių okupacinės valdžios suimtas ir kalėjo Štuthofo (Stutthof, dabar – Lenkija) koncentracijos stovykloje. Išlaisvintas pasitraukė į Vakarus, 1950 m. išvyko į JAV, kur apsistojo Putname (Konektikuto valstija), netoli Bostono, ir iki gyvenimo pabaigos buvo Nekaltai Pradėtosios Švč. Mergelės Marijos seserų vienuolijos kapelionas. Mirė 1983 m. kovo 24 d. Čikagoje (Ilinojaus valstija, JAV), kur buvo nuvykęs dalyvauti politinių kalinių suvažiavime ir laikė Šv. Mišias. Palaidotas Putnamo kapinaitėse.

Nuo studijų laikų S. Yla bendradarbiavo spaudoje, rašė brošiūras teologijos klausimais, o grožinėje literatūroje debiutavo 1936 m. drama „Būk jo angelu sargu“, po metų išleido komediją „Aš nenoriu Jurgio“. Po Antrojo pasaulinio karo jis išleido eilėraščių rinkinį Juozo Yluvio slapyvardžiu „Sutryptame kely“ (1947 m.) ir memuarinės prozos knygą apie išgyvenimus Štuthofo stovykloje „Žmonės ir žvėrys Dievų miške“ (1951 m.), kuri 1971 m. buvo išleista ir anglų kalba. Pagal jo eiles iki šiol kuriamos dainos. Jis parengė vertimų, sukūrė taisyklinga lietuvių kalba parašytų maldaknygių, išleido kultūrinių, religinių ir religijos istorijos veikalų.

Autorius Kaune buvo studijavęs psichologiją, todėl koncentracijos stovykloje jis stebėjo žmones ne tik kaip jautrios sielos kūrėjas, bet ir kaip psichologas. Jo atsiminimai klostėsi į gilios kančios ir nužmoginimo studiją. Ją atitinka taikliai parinktas alegorinis knygos pavadinimas, kuris, matyt, subrendo pačioje stovykloje.

S. Ylos knygoje vyrauja rami pasakojimo forma, būdinga daugumai literatūrinių atsiminimų. Kuriami apibendrinti stovyklos kalinių ir jų kankintojų portretai pakankamai gyvi, nors meninės priemonės vartojamos taupiai; veikėjų charakteriai ir bendroji atmosfera paryškinama filosofiniais apmąstymais [...].

S. Yla sistemingai parodė tai, kas rūpi humanistui, mačiusiam visiško žmogaus paniekinimo, nužmoginimo procesą ir nužmogėjimo įsikūnijimą. [...] Jis taip pat parodo neišsenkantį kalinių dvasingumą, šito tiesiogiai nesiedamas nei su jų tautybe, nei su religija. Autoriui pirmiausia rūpi „žmogaus“ ir „žvėries“ poliarizacija humanizmo ir nacizmo, demokratijos ir totalitarizmo susidūrimas.

Vytautas Merkys

Kaceto patirtis, kaceto kūryba – unikali XX a. žmogaus patirtis. [...] Žmogus kalba visą laiką būdamas greta mirties. Jis rašo (gal tik mintyse) eilėraštį, nes kaip sakoma „Sutryptame kelyje“ įžangos žodyje, „kalbėti jis negalėjo, tylėti buvo per sunku“. Ši kūryba yra tarp kalbėjimo ir tylos, tarp galėjimo ir negalėjimo. Tik labai stipri dvasia per baugų mirties zonos paviršių gali prasiveržti iki gyvenimo. Šalis, kurioje karaliauja meilė: tėvų namai, šventos Kūčios prie stalo, žolynų kvapas, žalumos pasiilgusios akys... Tokia kūryba pirmiausia yra dvasinis, moralinis aktas, o tik paskui – literatūra, kurios ji gali ir nepasiekti. Dvasios aktu liudijamas žmoniškumas, žmoniškumo kultūros išlikimas pačiomis ekstremaliausiomis aplinkybėmis.

Viktorija Daujotytė

SUTRYPTAME KELY

Kaip smilgos pakely
sutryptos verkia dienos,
ir mintys lyg drugiai
mirties paunksmėj plazda.

O ilgesy nemaldomas,
tu saulėtų namų vijokli,
kada padangėn šiaurės
grąžinsi mano vargą?

Smiltysna grūdas nenubirs
ir ašara – nevirs rasa,
o kraujas, rašomas veide,
išdžius šaltekšnio uogom.

Tvirtybės šaukiasi kažkas,
ties kartuvių kabliu...
ir nerimas lyg budelio balsu
neliauja šaukęs: Dieve!

KAMINAS

Kasryt, kai pakeli akis,
tik vieną bokštą vis regi;
ar saulėta ar dargana niūri –
tik jį, tik jį regi.

Pratįsta dūmų vėliava
juodu šešėliu pro tave,
ir krinta iš po jos maži,
juodi žiedai veidan.

Pažįstami, savi žiedai – –
ir Kazį, Zigmą pamatai,
išeinančius kažkur toli –
į laisvę, į namus dausų šaly – –

Kasryt, kai pakeli akis,
Išaugantį į dangų jį regi;
ar saulėta ar dargana niūri –
savos eilės vis lauki ten, pro jį.

MOTINAI

Tai tavo vardą šaukė kiemas, miškas,
ir glostė veidą ir šiureno plaukus vėjas.
O lūpos svaigo mūsų lūpose, ir keitės viskas,
kaip dienos ašarų ir juoko, čia atėjus.

Istorija plati, kaip dirvos išvagotos,
o metai kris į ją lyg rudenio pageltę lapai.
Čiobrelių atminimo eis kažkas ieškot golgotoj,
ir akys seks žodžius, užrašomus ant kapo.

O kurgi tu, atšaukt mane norėjusi iš tolio?
Nepratari „sugrįžki dar“, „pabūki su manim!“
O motin, paskutinįkart ir aš pragystu broliam
sausoj smilčių dauboj sukruvinta širdim.

Tai tavo vardą dar vis šauks man miškas,
o pjūklas skambins, ir kvatosis vėjas.
Nužydo lūpos, veidas toks išblyškęs,
kaip dienos šios, prie kapo priartėję.

NAKTIS

Argi ne sapnas buvo, o naktie, tada –
lyg amžių akys švietė žiburiai!
Praeitum tūkstančius kelių,
pralenktum tūkstančius bėglių
ir niekad nesakytum – pavargau, gana!

Ir aš dar neseniai sakiau:
sugrįšiu pas tave – bus grįžulas ramus.
Klausysiu tavo pasakos –
naktų naktis, žiemas ir vasaras,
ir niekas man nedrįs užmerkt akių.

Naktie, ir nūn aš tavo atviras akis matau.
Sakyki vergui, vejamam laukais –
argi paklyst tavų skliautų erdvėj,
argi nukris ir vėl žvaigždė,
ir tart reikės – gana! sudie, brolau!

Anykščiai : krašto kultūros istorijos puslapiai. 1992, p. 17–18.

ŽMONĖS IR ŽVĖRYS

Romano fragmentai

Vieša malda

Vieną rytą, kai buvom garaže ir laukėm rytinio patikrinimo, tyliai nuskambėjo maldos žodžiai. Pirmą kartą viešai.

Darbo sunkumus pakelsim su auka ir ryžtumu, mielai ir su gera nuotaika. Su Tavimi, Viešpatie, nebus sunki jokia auka, nepakeliamas joks bandymas. Būsim ramūs, kaip rami mūsų tautos dvasia, ir giedrūs, kaip mūsų tautos dangus...

Pasviro visų galvos, pečiai atsirėmė lovų, įsivieš-patavo tyla. Maldos kalbėtojas buvo baigęs savo žodžius, o draugai nesijudino iš vietos. Žodžiai, matyt, pataikė į širdis, o gal jie patys veržėsi iš širdžių, kaip atbudęs šauksmas ištverti, pakelti visa, neprarasti vidinės ramybės ir giedros, kaip tas tėvynės dangus, viršum kurio budi Viešpaties akis.

Tai buvo pradžia oficialaus religinio mūsų gyvenimo. Maža pradžia.

– Kalbėkime kasdien! – prisiartinę kai kurie draugai sveikino kunigą. – Pasijunti kitas žmogus. Tame gyvulių garde vėl suplazda dvasia.

Tos dienos vakarą, kai draugai sugulę lovose dar kalbėjosi, mūsų sekretorius Narakas atsisėdo lovoje ir tarė:

– Draugai, sukalbėkime maldą!

Visi atsisėdo, kaip šešėliai pasilenkė į priekį. Iš užpakalio nuo vielų tvoros žibėjo lempos ir jų šviesa krito pro mažą langą ant mūsų nugarų.

Viešpatie, teik ramybės mūsų dvasiai, pavargusiai ir iškankintai. Atleisk mūsų dvejones ir nevilties atodūsius. Mes tikime tavo Apvaizda ir priimame bandymus už savo gyvenimo nuodėmes, už tėvynės ir artimųjų gerovę. Laimink, Viešpatie, mūsų sergančius draugus, duok jiems tvirtybės, o tiems, kurie atsiskyrė nuo mūsų baisioj mirty, suteik amžiną atilsį. Viešpatie, tau pavedame visus tėvynėje likusius artimuosius ir kovos draugus. Tegu ramybė ir palaiminimas ateina į jų širdis. Tėve mūsų...

Pusbalsiu choras atsakė „Kasdienės mūsų duonos“...

Kalbos nutilo. Kiekvienas grįžo į save. Gal galvojo dar apie saviškius ir taip persikėlė į svajų pasaulį.

Niekas nesakė po maldos nutilti – tai įvyko savaime. Ir taip lyg taisyklė paskutinis mūsų kalbų žodis kas vakaras buvo skirtas Dievui. Kas rytas – jis buvo paskutinis prieš išsiskirstant darbų.

Pradėti šią maldų praktiką, prisimenu, nebuvo lengva. Kunigą visad lydi jausmas – neatstumti tų, kurie kitaip galvoja. Vieša malda kai kam galėjo nepatikti. Spėjau, kad mūsų tarpe tokių turėjo būti, bent seniau, kai jie dar buvo laisvėje. Ar čia jie bus spėję pasikeisti? Vietoj ramybės ir palaimos gali juos tik sudrumsti. Yra žmonių, kurie dar šiaip taip pakenčia tylią, asmenišką maldą, bet vengia viešo Dievo garbinimo. O gal yra tokių, kurie niekad jau nebesimeldžia? Apie vieną kitą čionai tikrai teko patirti tokių žinių. Reikėjo tat pasirinkti tokį būdą, kad mūsų maldos neštų Dievo palaimą visiems.

Tuo tarpu buvo padarytas pirmas bandymas, su virpančia širdim tyliai meldžiant Dievą laiminti šią pradžią. Ir atsimenu, kaip šilta pasidarė smilkiniuose, kai buvo patirta gražių atsiliepimų ir rasta pritarimas. Vadinas, kunigas jiems neprimetė, patenkino jų pačių dvasios alkį. Nė vieno asmeninė laisvė negalėjo būti pažeista, o tai kaip tik atrodė svarbiausia. Didesnės Dievui garbės negali būt, kaip šita laisvu noru Jam siunčiama malda. Vienintelė dieviška laisvė šiuose nelaisvės namuose turėjo būti labiausiai pagerbta...

Neilgai mes gyvenome šiame garaže. Bet tai, ką čionai pradėjom, brendo toliau. Tai buvo šventųjų bendravimo pradžia, dvasinės vertybės pradžia. Juo toliau, juo labiau mes jutome jos reikalą. Vėliau pasitaikė nesutarimų, asmeninių konfliktų, nerimo ir neapykantos, kurios joks žmogus nebūtų galėjęs pagydyti. Viltys greitai išeiti į laisvę subirdavo į visišką neviltį. Laukiama karo pabaiga ir vokiečių galybės žlugimas nešė džiaugsmą, o sovietinės armijos artė-

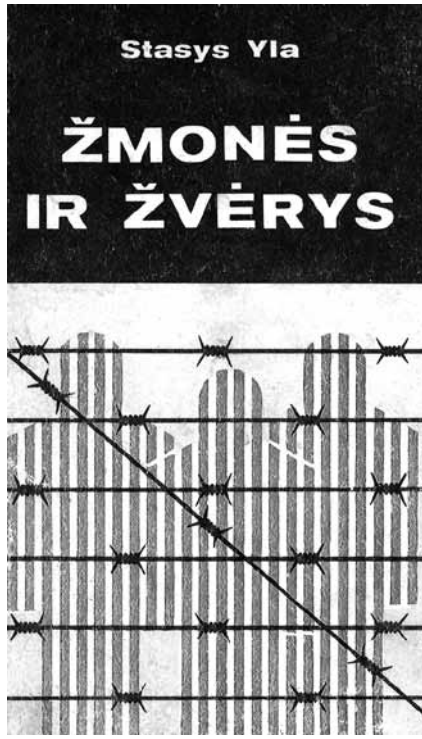

jimas klaikų netikrumą. Keitėsi gyvenimo sąlygos, keitėsi santykiai su tais, nuo kurių priklausėme, ryškėjo mūsų pačių skirtingi charakteriai, atsineštos ydos ir įpročiai, o su tuo augo vidinė mūsų mažos bendruomenės įtampa. Dvasinė vienybė ir pusiausvyra buvo tas stulpas, kurį su Dievo pagalba reikėjo mūsų tarpe žūtbūt išlaikyti. Čia kunigo vaidmuo turėjo pasireikšti ne nuo altoriaus, ne iš sakyklos, bet įsimaišius į lygių tarpą. Visais atžvilgiais jis turėjo būti lygus ir niekuo nepabrėžti skirtingumo. Ir jo nebuvo nei darbe, nei varge; nebuvo patogumuose nei privilegijose. Tačiau nejučiomis jis pasireiškė santykiuose, žodžiuose. Pasireikšti jis turėjo neišvengiamai, tačiau tokia forma, kuri kitų nevaržo, neįpareigoja, neprimeta. Kantrybė, ištvermė, atsargumas turėjo pamažu vesti į tikslą, savaime visų jaučiamą ir trokštamą.

[...]

Kitos darbo kolonos

Didžiausia mūsų svajonė buvo du dalykai: pastogė, kuri dengtų nuo šalčio ir lietaus, ir papildomas maistas, kuris buvo duodamas prie sunkiųjų darbų. Pastogę susirasti buvo sunkiausia. Reikėjo būti batsiuviu, šaltkalviu, siuvėju ar biuro tarnautoju. Nelengva buvo pritapti ir prie sunkesnio darbo, nes kiekvienas kalinys – net tas, kurs vos vilko kojas – veržėsi prie tos duonos riekelės su arklienos raumenų gabalėliu, duodamos sunkiai dirbantiesiems. Nežinau, kokiu būdu keletui mūsiškių karių ir inžinierių vis dėlto pavyko patekt į Strassenbau komandą, dirbusią Motorwerke dirbtuvėse netoli Vyslos kanalo. Iš tų laimingųjų buvo Grigas, Mačiokas, Narutis, Noreika ir dar vienas kitas. Jie išeidavo visai dienai, išsiveždavo su savim pietų sriubą (sklandžiai uždarytuose kubiluose) ir tą duonos priedą. Tačiau ilgai ten nepatvėrė. Buvo išstumti kitų konkurentų.

Vytautas Stankevičius prisisuko prie triušių, vadinamų angorų, komandos. Ten viliojo triušių jovalas ir kitkas alkiui malšinti. Bet ištverti ilgai negalėjo. Kapas buvęs žiaurus. Už paimtą maistą buvę galima paaukoti savą gyvybę. Jis pasakojo įvykį su vienu lenkučiu, kuris už nudžiautą griežtį buvęs žiauriai sumuštas. Darbas taip pat buvęs pernelyg sunkus. Reikėję tuos triušius ne tik maitinti ir apšvarinti, bet ir kirpti. Tų triušių buvę daug, o darbininkų maža. Triušiai buvo auginami kailiams ir vilnoms. Iš tų vilnų speciali moterų kalinių komanda megzdavo esesmanams šiltus megztinius ir pirštines. Triušių mėsa buvo naudojama vokiško administracijos personalo maistui. Mums varvėdavo seilė, pagalvojus, kad yra žmonių, kurie gali tokius „puikius“ valgius doroti ir, ko gero, visai alkio nejausti.

Daug kam viliojanti atrodė šunų-vilkų maitinimo kolona. Ten putra buvusi gera, žymiai geresnė už mūsų, kalinių. Be to, šie mūsų „sargai“ gaudavo kasdien kaulų su gerai apaugusia mėsa, kurios, nors ir žalios, kalinys nesibaidė kiek nuvogti. Į šią koloną patekti reikėjo didelio pasitikėjimo. Vilkai buvo per brangus kaceto turtas, juoba kad tai ne bet kokie vilkai, o baigę specialią mokyklą. Perpenėjimas būtų pakenkęs jų sveikatai ar gerai savijautai. Apie nunuodijimą negalėjo būti nė kalbos, nes kur kalinys gaus nuodų. Pagaliau jis per gerai žinojo, kad už šuns gyvybę bus atimta jo paties gyvybė. Šunų liuobėjai buvo specialiai parenkami ir greit nekeičiami. Dėl to kiti kaliniai juos laikė beveik prominentais, kaip sanitarus ar dirbančius krematoriume.

Niekam iš mūsų nebuvo pasiūlyta eiti į krematoriumo koloną, nes ir ten reikėjo didelio pasitikėjimo. Bet jei kas ir būtų siūlęs, vargiai bent vienas mūsiškis ten būtų ėjęs. Keistai atrodė žmonės, kurie ten dirbo. Mes juos spėjom greit pažinti, nes jie dėvėjo specialius ženklus. Jų akys buvo vandeninės, be gyvybės, veidai visai nužmoginti, nors išvaizda dėl neblogo maitinimo buvo gera. Prie lavonų žmogaus dvasia negali išlikti gyva, o mes instinktyviai ją saugojom. Ji savaime mumyse mažėjo. Bet sąmoningai jos naikinti niekas nebūtų drįsęs.

Dar buvo miškų kirtėjų kolona, į kurią stipresnieji mielai būtų ėję, nes ten dirbantiems davė duonos priedus. Bet šią koloną sudarė beveik išimtinai lenkų pamariečių (kašubų) politinė grupė, specialiai nuo kitų kalinių atskirta vielomis.

Dirbdami prie vandentiekio, girdėdavome dūzgiant lentpjūvės motorinius pjūklus. Kas ten dirbo ir kiek buvo tų darbininkų, mums neteko patirti. Bet patyrėme vėliau klaikių dalykų, atsitikusių čia dar prieš mums ateinant, o gal ir dabar dar besikartojančių.

Tarp sukrautų lentų buvusios vandens statinės, nežinia kam naudojamos. Praktiškai jos tarnavusios nepageidaujamiems kaliniams prigirdyti. Lentpjūvės kapas užsivesdavo tokį „atžymėtą“ kalinį už lentų kaugės, čiupdavo už galvos ir panardindavo statinėje. Keliolika minučių palaikydavo, kol kalinys užtrokšdavo, paskui nuvilkdavo į nuošalesnę vietą ir vėliau pranešdavo kaip „darbe mirusį“. Taip elgdavęsis lenkas kapas, vardu Kozlowskis, dabar kaip tik 6-to bloko vyresnysis ir mūsų tiesioginis viršininkas. Kai mes iš patikimų šaltinių sužinojom šią lentpjūvės istoriją, labai džiaugėmės, kad ten nė vienas mūsų nepateko.

Kelias į ligoninę

Buvau antrasis iš mūsų grupės, nurašytas į kripelių baraką nusibaigti. Iš bado pradėjau tinti. Organizmas gamino tik vandenį, o troškulys dar labiau jo reikalavo. Keičiau rytinę ir vakarinę riekelę duonos į kavą ir dvigubai gėriau. Dirbdamas prie statybos, ėjau nešti cemento maišelių, kad prie jų sandėlio gaučiau švaraus lauko vandens atsigerti.

Vieną vakarą mane draugai parvedė iš darbo jau nebegalintį paeiti. Iš ryto bandžiau patekti į ligoninę, bet SS gydytojas Heidlis nurašė į mirtininkų bloką.

Atsisėdau ant akmeninių laiptų ir žiūrėjau, kaip paskutinius ligonius gydytojas skirsto – vienus į ligoninę, kitus į mano bloką. Nieko negalvojau ir nesijaudinau, nes anksčiau ar vėliau čia turi kiekvienas numirti. Staiga man švystelėjo čeko sanitaro Lodzia Smitalio atkreiptas į mane veidas. Mūsų akys susitiko kaip dviejų draugų. Turbūt jis pamatė ant mano krūtinės prie numerio išspaustą raudoną trikampį su raide L – lietuvis. (Čekai, senesni kaliniai, lietuviams buvo labai geri iš pirmų dienų.) Aš pakilau nuo laiptelių ir priėjau prie jo.

– Pristatykite mane dar kartą gydytojui.

– Kas tau yra? – paklausė Smitalis.

– Edema.

Čekas privedė mane prie Heidlio. Jis buvo šį kartą be balto gydytojo chalato su SS kapitono uniforma. Žinojau, kad jis kaliniams nėra toks žiaurus. Jis išsiskyrė iš visų kitų SS karininkų savo nekarišku laikymusi. Būdavo, praeini pro jį, išsitempi, nusiimi kepurę, o jis nenugręžia akių nuo tavęs. Priešingai, į tavo pasveikinimą atsako bent žvilgsniu.

Tada nežinojau, kad jis sudetų vokietis, baigęs Prahos medicinos fakultetą. Šitai man pasakė viena kalinė žydė, jau išėjus į laisvę. Ji taip pat buvo gydytoja ir su Heidliu studijavo mediciną. Apie Heidlį ji labai gerai atsiliepė kaip apie kultūringą vokietį. Stutthofe jis ją atpažinęs ir jai tylomis pasakęs:

– Nenoriu tavęs čia matyti, supranti. Pasistenk greičiau išnykti.

Po keleto dienų žydė buvusi pasiųsta į Stutthofo filialą – į žydžių stovyklą Prauste, tuoj už Vyslos. Iš pirmos dienos kaceto vadovybės parėdymu ji buvusi paskirta šios vietos kalinių gydytoja. Tai buvęs Heidlio planas ją išgelbėti, ir ji įsitikinusi, kad tik tas jai ir padėjo išlikti gyvai.

Nežiūrint gero įspūdžio, kurį apie Heidlį buvau susidaręs, vis dėlto nesitikėjau, kad jis dabar pakeistų savo sprendimą. Juk jis buvo nurašęs į kripelių bloką; jis pats tada skirstė tą ligonių masę, gal kokį šimtą žmonių. Jiems jis nebuvo nei kultūringas, nei gailestingas, – tik šaltas esesmanas, kaip visi kiti.

Heidlis peržvelgė mane. Atrodžiau kaip vyras, sveriąs 120 kilogramų – toks storas, nors svėriau ne daugiau kaip 50. Jis liepė parodyti kojas; jos buvo kaip stebulės be jokios kojų formos. Jis pakraipė galvą, nereikšdamas man daug paguodos. Tuo metu Lodzia Smitalis jam kažką tyliai pasakė; šitai aš gerai pastebėjau, nors tuo metu ir nesupratau, kad tarp jų galėtų būti kas nors artima. Heidlis užmetė akį į mano numerį ir pasakė sanitarui:

– Na ja, Litauer – lietuvis! Tegu eina į ligoninę.

YLA, Stasys. *Žmonės ir žvėrys*.
Kaunas : Šviesa, 1991,
p. 55–56, 67–68, 145–146.

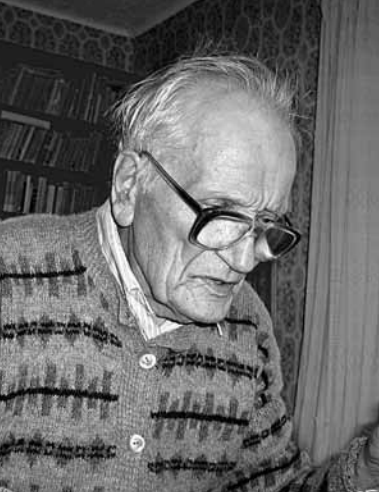

Tautvydo Kontrimavičiaus nuotrauka

Rapolas ŠALTENIS

Pedagogas lietuvių kalbos mokytojas, rašytojas memuaristas, vertėjas.

Gimė 1908 m. spalio 11 d. (spalio 24 d.) Klevėnuose (Anykščių r.). 1919–1922 m. mokėsi Utenos „Saulės“ gimnazijoje, 1923–1925 m. – Anykščių vidurinėje mokykloje, 1928 m. baigė Panevėžio berniukų gimnaziją. 1938 m. Vytauto Didžiojo universitete įgijo lietuvių kalbos ir literatūros mokytojo išsilavinimą. 1938–1943 m. dirbo pedagoginį darbą Kaišiadoryse ir Ukmergėje, 1943–1944 m. buvo Anykščių progimnazijos, tuo metu išaugusios į gimnaziją, direktorius. Nuo 1945 m. iki gyvenimo pabaigos gyveno, dirbo ir kūrė Utenoje, iki 1972 m. dirbo Utenos 2-osios vidurinės mokyklos (dabar – Rapolo Šaltenio pagrindinė mokykla) mokytoju. Mirė 2007 m. spalio 12 d. Utenoje, palaidotas Utenos senosiose kapinėse.

R. Šaltenis, rašytojo Antano Žukausko-Vienuolio sūnėnas, memuarinėje publicistikoje debiutavo, 1982 m. išleidęs savo dėdės biografinę apybraižą „A. Vienuolio gyvenimo pėdsakais“, vėliau, 1994 m., jos tęsinį „Tikras netikras A. Vienuolis“ bei dar keletą asmeniniais prisiminimais grindžiamų publicistikos rinkinių, tarp jų – ir „Mūsų Baranauskas“ (1985 m.). Jis išvertė iš vokiečių kalbos Liudviko Rėzos dienoraštį, paruošė Vydūno knygos „700 m. lietuvių-vokiečių santykiams“ vertimą.

Mano knyga apie A. Vienuolį („A. Vienuolio gyvenimo pėdsakais“, 1982) nuolat nemaloniai man slėgė širdį, nes ją parašiau pagal sovietinės stagnacijos laikų „nuostatus“, vis atsiklausdamas vidinio savo cenzoriaus („ar praeis“), o vėliau, jau ruošiant spaudai, norom nenorom sutikdamas su visais knygos redaktoriaus išbraukymais ir pataisymais. [...]

Todėl aš rašau naują knygą „Tikras netikras A. Vienuolis“. Joje bandau rašytojo gyvenimą parodyti neiškreiptą, daug pilnesnį ir tikresnį, nei savo knygoje – „Pėdsakais...“ – esu padaręs. Čia paliečiau mažai kur nagrinėtas temas, kaip A. Vienuolio religija, pasaulėžiūra, politinės pažiūros, jo, kaip karo korespondento, veikla, jo ryšiai su teatrais, su Sibiro tremtiniais, knygų leidyklomis, – ir papildau ar atstatau redaktoriaus nubrauktąsias vietas.

Rapolas Šaltenis

Biografines knygas apie giminės iškiliuosius parašė, remdamasis dokumentine medžiaga, savo ir kitų artimųjų prisiminimais, daug ką supoetindamas, tarsi legendą kurdamas – turbūt paveldėjo savo dėdės rašytojo A. Vienuolio bruožą – iš paprastų detalių mokėjimą kurti legendas. Kartais susidaro įspūdis, kad Rapolas Šaltenis rašydamas tarsi gyveno ir A. Baranausko, ir A. Vienuolio gyvenimus, juos gerbė, aukštino, bet tuo pačiu lyg nuėmė nuo jų iki tol buvusias aureoles, atskleisdamas daugiau žmogiškųjų silpnybių, kartais net lengvai pasišaipydamas.

Vida Zasienė

MŪSŲ BARANAUSKAS

Biografinės apybraižos fragmentas

Iš kailinių

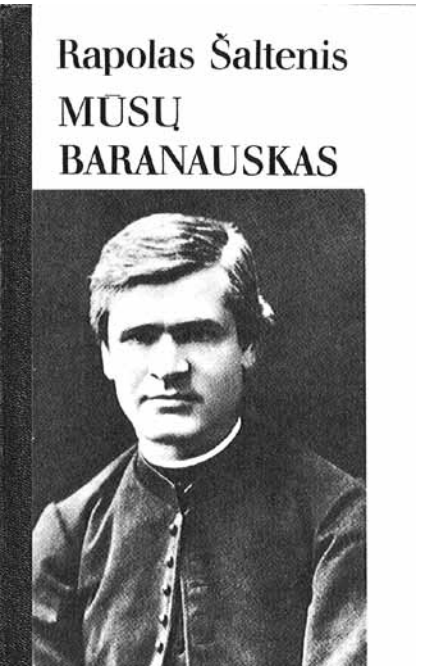

Kaip Romos kilmė legendose siejama su vilkės pienu, o Vilniaus – su geležinio vilko staugimu, taip Baranausko pavardės kilmę galime sieti su visai ramiu ir taikingu gyvulėliu – avinėliu – baronėliu.

Apie 1790 metus poeto senelis atsidangino į Anykščius iš Šiaurės Lietuvos valstiečio Bernadinskio pavarde. 1791 metais jis vedė užkurioms Jurzdike Elžbietą Povilavičiūtę (ne našlę Povilavičienę, kaip būdavo dažnai rašoma), o mirė 1805 metais, pragyvenęs tik 48 metus. Buvo palaidotas paskubom, tą pačią dieną, matyt, baidantis užkrečiamos ligos, – jau su nauja pavarde, lenkiškai skambančia – Baran. Baronu žmonių buvo pramintas dėl to, kad nešiojo labai keistai pasiūtus kailinius.

Mano senelė su tokiu teigimu nesutiktų: jos prosenelis, girdi, buvęs bajoraitis, Kosciuškos sukilimo dalyvis, po pralaimėtų mūšių slapstydamasis atbėgęs į Anykščius. Jis buvęs ne prastas, ne baudžiauninkas, nes turėjęs bajorystės popierius, tik per gaisrą Jurzdike jie supleškėję.

Kad ir kaip ten būtų, aišku, jog poeto senelis Anykščiuose išniro lyg iš tiršto rūko, nuo galvos iki kojų apsitaisęs avių kailiais, pats romus kaip avis, niekam neaiškindamas, kaip jis čia atsirado, nuo ko bėgo, ką paliko už savo pečių. Gal netgi atbėgo virpančiom rankom, jeigu ne iš Kosciuškos mūšio lauko, tai gal kaip valstietis-baudžiauninkas, susitepęs jas savo pono despoto mėlynu krauju, ir nusiplovė jas Šventosios šventam vandenėly... Tie kailiniai turėjo atrodyti anykštėnams labai įspūdingi – daugelis tikriausiai skaičiavo ir negalėjo suskaičiuoti, iš kiek baroniukų pasiūta plati plati apykaklė, kiek jų sunaudota rankogaliams, smailai ir aukštai kepurei. Baroniukais tais laikais vadindavo mažų ėriukų garbiniuotus, trumpavilnius kailiukus, kuriuos nudirdavo išgaišusiems ėriukams.

Poeto eilėraščių sąsiuvinyje, skirtame tėvams, 1855 m. kartu su kitais piešiniais yra įrištas jo ar brolio Anupro, tada Panevėžio gimnazisto, nupieštas galbūt jų tėvo portretas su panašia baroniukų kepure. Tai būtų vienintelis daug kentėjusio ir vargusio žmogaus išlikęs atvaizdas: tėvas mirdamas paliko jį vos trejų metukų ir nusinešė savo kilmės paslaptį į kapus – kaip iš rūko Anykščių padangėj išniręs, taip ir vėl staiga rūke prapuolęs...

Ir augo jis, poeto tėvas, našlaitėlis, labai vargingai globojamas sesutės Ievutės, kaip tas pasakos Joniukas su sesele Elenyte, draudusia gerti iš gyvulio pėdos, kad pats nepavirstų gyvuliu. O progų jam, Jonukui Baroniukui, sugyvulėti būta čia pat: tai smulkūs miestelio prekiautojai, priimą iš pusbernių ir bernų puspūrius grūdų, nusemtų iš tėvų ar šeimininkų aruodų, tai ir daugiau nei dešimt karčemų čia pat panosėj, o patėvis Steikūnas ir mylimiausia motutė, žiūrėk, kasmet vieną po kito supa netikrus broliukus ir sesutes ir neturi laiko rūpintis būsimu poeto tėvu... Didesnė dalis Steikūniukų mirė dar kūdikiai. Likę gyvi augo, ir troboje buvo vis mažiau vietos, vis sunkiau vargšams našlaitėliams...

Bet štai Ievutė tampa Ieva Miškeliūniene – išteka už vergučio, tikro baudžiauninko šeimynykščio, į Šeimyniškėlius.. Nebėr pasakų Elenytės! Nebėr, kas jį saugotų nuo vandenėlio iš gyvulio pėdos... O jam jau per dvidešimt. Dar lig šiol nejaustas keistas troškulys dažnai džiovina jo gerklę. Šventadieniais bažnyčioje tas troškulys padeda jam iš visų išskirti jos balsą, nepaprastai gražų, skardų ir švelnų, taip ir griebiantį už širdies, ir jis jau žiūri nebe į altorių, bet, atlošęs galvą, – į vargonus...

Tai būta Elmininkų Tekliutės Pavilonyčios. (Ne Ažupiečių, kaip rašo A. Vienuolis ir kiti, nepasitikrinę metrikų knygose.)

Kaip norėtų Jonas Baronas parvesti Tekliutę Pavilonyčią į savo namus... Bet kur tie jo namai? Lyg jo, o dabar lyg jau ir nebe jo, nes jo tėvas buvo užkurys, o dabar ir jo patėvis irgi tokioj pat būklėj. Tai kieno namai? Tikrai motinos ir gal jo, bet negi teisies ir patėvį iš ūkio išvarysi? O namuose jau dabar anksta. Kas bus, jei jis čia parves numatytąją Tekliutę ir dar vaikų susilauks? Duonos užtektų, žemės yra pakankamai, bet kad trobos asla per siaura.

Ir pradėjęs jis ręsti savąjį kampelį Tekliutei. Pats vienas, be jokių meistrų, be įrankių, dargi be pjūklo, tik su vienu kirveliu pastatė klėtelę.

O ant viršutinės staktos įrantė peiliu giliai ir ryškiai tiesius „1826“. Taip, tais metais ir buvo baigta ši viena iš didingiausių ir reikšmingiausių XIX amžiaus lietuviškų statybų...

Dabar ramiau, be rūpesčių, galėjo ateit į pasaulį būsimas lietuvių literatūros klasikas, nes jau kitais metais į klėtelę buvo parskraidinta per Piestupį ir Dvaro šilelį garsioji giesmininkė Tekliutė iš neprastos Pavilonių giminės, davusios vėliau žymų dvasininką – kanauninką ir pralotą – Pavilanį, perėmusį seminarijoje iš A. Baranausko dėstyti šventus mokslus.

O vaikų Dievas jiems nepagaili: čia gimsta, čia miršta! Žiemą troboje dvi šeimos, artimos, savos šeimos – motinos ir sūnaus, bet kai anksta, mažas malonumas ir labai artimiems. Nepataiso reikalo ir pasistatytoji klėtelė.

Iš ankštos patėvio Steikūno sodybos po dešimties metų persikelia per Šventąją „až upes“ naujakuriai, prisigyvenę nemažą turtą: vienuolikmetį Jonuką, visai dar rankinį metelių neturintį Juozuką, ir ant savo kojų stovinčius Antanuką ir Razaliutę. „Valdžia“ jam, Jonui Baronui – Baranauskui, baigiančiam ketvirtą dešimtį vyrui, duoda tikrą ūkį, velniop be gailesčio pavariusi nevykėlį ūkininkėlį činčininką Povilioką, dirvas užleidusį piktžolėm ir krūmais, nebesumokantį visų mokesčių, nebeatliekantį lažo dienų, nebetaisantį griūvančių trobų. Iš tokios dubos „valdžiai“, aišku, jokios naudos. Tat ir keliauk, buvęs gaspadoriau, bernaut ar „bobeliaut“, ar į dvarą šunų lakintų, ar į miestelį žydams malkų skaldytų ir vandens iš Šventosios nešiotų... Povilioko vieton atsisės darbštus, energingas, net ir pinigingas, už šią malonę galėjęs tijūnui kiek reikėjo į kišenę kyštelti ir Povilioko visai nenuskriausti.

Naujakuriams atsikėlus į savąjį dvarelį, keturmetis Antaniukas nustriksėjo ne į trobą, bet į tvartą, pamanęs, kad čia ir esąs gyvenamasis namas, nes jis geriau atrodęs nei dūminė pirkutė. Šis būsimo poeto ir vyskupo paklydimas taip sugraudinęs jo motiną, kad ji net apsiverkusi, galvodama, kokie dar vargai jų čia laukią... Šis visų poeto biografų minimas, chrestomatiniu virtęs įvykis graudina ir graudins ne vieną skaitytoją.

Buvę troba, tvartas, klaimelis, bet trūko klėties. Matyt, buvęs šeimininkas Poviliokas pildavęs savo derlių į karčemininko Leibos aruodus... Ach, kaip reikia klėties!

Patėvis Steikūnas atiduoda klėtelę. Savamokslis meistras susižymi brūkšniais sienojėlius, kad juos išnaršius būtų lengviau atgal sudėti. Ir išardo, perplukdo per upę, kad nereikėtų mokėti tilto rinkliavos, ir vėl be didelio vargo ją amžiams surenčia. Tik dabar ji tarnaus ne kaip vasaros seklytėlė, ne kaip jaunavedžių miegamasis, o kaip grūdų klėtis, nes nuo tiek žemės grūdų bus – darbštusis Baronas žino, todėl įrengia joje ir aruodus.

„Vieno sienojėlio šoną adverijos viršuje, – rašo A. Vienuolis, – taip dailiai aptašė kirviu ir nutrynė asiūkliais, kad galima buvo ant jo rašyti kreida. Ant šio aptašyto sienojėlio poeto tėvas ir vedė savo ūkio nesudėtingą buhalteriją, kiek sykelių javų į kurį aruodėlį rudenį supildavo, tiek ir brūkšnių sienoje kreida įrašydavo, o vėliau, nusemdamas – nubraukdavo. Ir viskas būdavo aišku“.

Tik negalėjo jis dar susumuot, – nes ir adverijų neužtektų, – kiek į tuos aruodus bus supilta nemirtingos šlovės ir pripažinimo derliaus...

„Kokia ji maža maža, – stebėsis mūsų laikais E. Mieželaitis, – štai ši lietuviška valstietiška klėtelė. O koks didis, tarsi milžinas, joje gimė poezijos kūrinys...“

Anais laikais ta klėtelė prie kitų mažų trobesių ir nebuvo jau tokia maža: aukštumėlėj tarp žemos dūminės gryčiutės ir kiek didesnio tvarto ji netgi gražiai atrodžiusi. Tik daug vėliau, kai sūnus Jonas, grįžęs iš Sibiro, didelius tvartus visai priglaudė prie šios klėtelės, ją paversdamas pelude bei šiaip mažai bevertinamu pastatėliu, kai kartu išstatė gryčią ir dvi naujas klėtis kitoje namo pusėje, – tik tada ji atrodė lyg kokia elgetėlė, užklydusi į svetimą gražią sodybą ir tartum laukė, kad ją nugriautų, o sulaukė didžiausio išaukštinimo, tapo Lietuvos klėtelių klėtele... [...]

TIKRAS NETIKRAS A. VIENUOLIS

Biografinės apybraižos fragmentai

Sūnaus netekimas

Prieš pat karo pradžią, 1941 metų gražų birželio 14-osios rytą, kai rašytojas, įpratęs anksti keltis, jau ruošėsi sėsti prie rašomojo stalo, kur gulėjo keliolika naujai pradėtos rašyti pjesės „Tvirtovės“ lapų (rašytojas jautėsi jau stiprus dramaturgas), staiga pro langą pamatė, kad prie jo namo vartelių sustojo sunkvežimis, iš kurio iššoko keli ginkluoti vyrai ir takeliu skubiai eina į jo namą. „Manęs suimt!.. – pagalvojo rašytojas ir, užsimetęs paltą, dūmė laiptais žemyn, įsmuko į sandėliuką po laiptais, palaukė, kol atvykėliai nudundėjo aukštyn, ir tada, lyg nieko nebijodamas, niekur neskubėdamas, „skaitydamas“

ŠALTENIS, Rapolas. *Mūsų Baranauskas*. Vilnius : Vyturys, 1985, p. 19–22.

laikraštį, takeliu išėjo gatvėn, o čia – jau duok, Dieve, kojas... Bebėgant išlenda iš už kampo ginkluotas kareivis ir stabdo bėglį, kuris visas tirpsta iš baimės: „Baigta, pražuvau!“... Bet kareivis paklausia, kaip rasti „Zanavytskujų ulicų“. Rašytojas iš džiaugsmo vos neapkabinęs kareivio ir ėmęs rodyti, kaip rasti tą gatvę: „Idite priamo, patom na levo, patom apiat priamo, patom na pravo... patom“, o pats dūmęs į miesto pakraštį, nežinodamas dar kur sustoti ir kur slėptis.

Tuo tarpu sūnus Stasys saldžiai miegojo savo kambarėlyje. Mat išvakarėse Panemunėje įvyko jo vadovaujamo studentų jachtklubo – „Jūros“ korporacijos – gegužinė. Visą naktį šokta, linksmintasi ir namo pareita tik švintant. Todėl dabar labai supykęs ant tarnaitės Antosės, kai ta verkdama ėmusi jį kelti, sakydama: „Tavęs atvažiavo“...

Dar jam neišlipus iš lovos, į kambarį suvirto atvykėliai vyrai, ir vienas jų pasakė: „Jūs suimtas...“

Pro langą Stasys pamatęs, kaip gatvėn išskubėjo Tėtušiukas. „Tai jo atvažiavo suimti, – pagalvojęs. – Vis tik buržujus, vaistininkas, namų savininkas, rašytojas“. O jis kas? Studentėlis... Buvo net džiugu, kad tėvas pabėgs. Tyčia nerangiai kėlęsis, ilgai gaišęs vilkdamasis, kad tik tėvas suspėtų kur pradingti.

Kai pareikalavę dokumentų, kai ant stalo paklojęs pasą, studijų knygutę, jachtklubo nario bilietą, pasirodę, kad esąs jų ieškomas: atitinkąs ir vardas, ir tėvavardis... „Ne Tėtušiuko!” – vėl jam lyg palengvėję.

„Pasiimt šiltesnių drabužių, maisto...“ – paliepė. „Išvešit?“ –„Taip.“ – „Tai turėsit ir maitinti, apvilkti...“ Studentėliui vis dar nebaisu: gal išveža kur į darbus, pamatysiąs pasaulio – kas čia tokio pasivažinėti!

Antosė, tarnaitė, skuba į lagaminus krauti žieminį paltą, antklodę, šiltus batus, lašinių... Studentas ant jos net sušukęs, kad jis ne jaunamartė, nereikia jam kraičio, ir pats ruošiasi krauti šachmatus, foto aparatą, sportinius batelius...

„Argi tu atsikąsi šachmatų?..“ – žliumbusi geroji Žukauskų Antosėlė.

Pasodintam į mašinos kėbulą liepta niekur nesidairyti, bet jis spėjęs pamatyti, kad po miestą zuja daug panašių mašinų, kad jose ant maišų ir lagaminų sėdi verkdami žmonės.

Atvežė jį į geležinkelio stotį, įgrūdo į gyvulinį vagoną, kur buvo vieni vyrai. Kituose vagonuose girdėjosi atskirtų moterų ir vaikų verksmas ir klyksmas. Stasys bando verkiančiuosius raminti: girdi, vežą į darbus, jiems trūksta mokytų žmonių, pamatysim pasaulio... „Pamatysim baltąsias meškas!“ – kažkas atsiliepęs.

Po nemiegotos nakties studentui baisiai norisi miego, ir jis, pasitiesęs antklodę, nuvirsta vagono kampe ir užmiega. Kai nubunda, jį apima klaiki nuotaika: norisi valgyt, o aplink tik vaitojimai, ašaros ir, nepaisant sargybinių draudimų, iš vagono į kitą vagoną, net į kitą ešeloną skraido balsai: „Ar ir jūs?.. Ar visi?.. Kaip Antanas?..“

Rytą traukinys pajudėjo. Sunku apsakyti, koks kilęs verksmas, klyksmas. Susigraudinęs ir Stasys, ypač kai už tunelio išniro kitapus Nemuno Panemunės šilas, kur tik užvakar jo linksmintasi.

O tėvas tuo laiku dvi dienas ištūnojo pas vienus pažįstamus Žaliakalny, neiškeldamas į gatvę kojos. Kai per pasiųstą žmogų sužinojo, kad suimtas sūnus, kad tėvo nė nesiteiravę, nubėgo pas P. Cvirką, Rašytojų sąjungos pirmininką, kad padėtų išgelbėti nekaltai suimtąjį. Cvirka Vienuolį pasiuntė į Saugumą pas A. Guzevičių, būsimą rašytoją. Šis Vienuoliui paaiškinęs, kad išvežami visi bet kokių studentų organizacijų pirmininkai. Betgi jachtklubas – sporto organizacija!.. Guzevičius nelaimingajam tėvui išdavė leidimą stotyje apibėgti visus tebestovinčius išvežamųjų ešelonus: jeigu sūnus būtų neišvežtas, tai gal dar būtų galima bandyt jį išgelbėt.

A. Vienuolis nubėga pas pirmąją savo žmoną, Stasiuko motiną, praneša jai baisią naujieną, ir abu jau lekia į stotį šimtuose vagonų surasti savojo vaiko. Visą dieną išsibaladoję tarp stovinčių traukinių, iešmų ir bėgių, belsdami į užkaltus vagonus ir šaukdami, ar nesą juose Žukausko, studento. Tik viename vagone atsiliepęs Žukauskas, bet tai buvo siuvėjas iš Šančių... Stotyje A. Vienuolis sutikęs Vincą Krėvę-Mickevičių, beieškantį išvežamos sesers. Jį vagono sargybinis buože nutrenkęs į dilgėles griovyje.

Pagal mokytojos B. Katinienės pasakojimą, su Krėve A. Vienuolis nuėjęs pas komisarę ministrę M. Meškauskienę, kuri pažadėjusi rašytojams visados padėti. Pas Meškauskienę rašytojai radę S. Nėrį. „Ji buvo baisi, – pasakojęs A. Vienuolis, – perėjo per kambarį, pasižiūrėjo klaikiom akim, net rankos mums nepadavė, tik linktelėjo. Kažkokia papurusi galva, akys – lyg naktų naktis nemiegojus... Matyt, ir ją sielvartas, o gal sąžinė graužė...“

Stasiuko traukinys tuo laiku jau dundėjo Baltarusijos laukais. Traukinio sąstate buvo vagonas-parduotuvė, kur kaliniai per sargybinių rankas galėję nusipirkti duonos ir papirosų. Kai kuriose stotyse buvę galima gauti „kipitoko“, tačiau nuo Molodečno dingusi traukinio krautuvėlė, „kipitokas“, niekas „ekskursantų“ nebevaišino net ir arkliena, o tik saujele visai dienai mažų ir baisiai sūrių žuvyčių, kurias daug kas iš karto išmetę pro vagono plyšius laukan, nes nuo jų baisiai norėdavosi gerti, o vandens jau gaudavę nepakankamai.

Starobelske iš vieno sargybinio sužinoję, kad jau „voina načialas“. Kaliniai pradžiugę: karas – tai jų išlaisvinimas! Bet kol kas jų džiaugsmą sutramdo tos pačios sūrios žuvelės, troškulys ir jau užkalti vagonų langeliai. Vagone pasidaro tvanku ir karšta, tiesiog trošku. Klykė maži vaikai, alpusios moterys...

Traukinys jau dunda pro Uralą. Sverdlovske „ekskursantus“ išlaipina. Čia Stasys pamato, kad tame pat ešelone važiavo daug jo pažįstamų studentų: Padleckis, Gerdvilis, Šeštakauskas, žydelis Goldenknopas ir kt.

Iš čia pėsčiomis kolona varoma prie Sosvos upės. Keli kilometrai kelio. Kas prisikrovė sunkesnio bagažo, dabar labai išvargo ir turėjo dalį jo išmėtyti pakelyje. Sargybiniai to tik ir laukę: paliekamus daiktus susirinkę sau. Prie upės kolona susodinama į laivą – katerį. Laive reikia tupėt. Upė plati – kokie dvidešimt metrų, aplink miškai ir miškai. Po dviejų parų priplaukė lagerius, išlipa ant kranto, bet visą naktį į pastogę neleidžia. Rytą krata. Visa, kas ne ant kūno, atimama ir kaliniai sugrūdami į tuščius la-

gerius, kur tik pliki mediniai gultai. Nėra ką pasiklot, nė kuo apsiklot. Maisto per dieną duoda 600 gramų duonos ir nešvaraus vandens, vadinamo sriuba.

Pradedama užrašinėti į darbus. Iš pradžių „savanoriais“. Stasys užsirašo prie „plotnikų“ – statybininkų. Jis turi nuskutinėti senus, jau statybose naudotus sienojus, kad jie atrodytų vėl kaip nauji... Sriuba jau pagerinta: joje plaukioja kažkokie mėsgaliai, sako, kad tai arklio žarnų gabalai.

Trys žydų rabinai ir pulkininkas Matulionis neina dirbti ir nevalgo arklio žarnų: jie nenori suteršti žmogiškojo orumo! Nedirbdami jie gauna tik po 300 gramų duonos dienai ir todėl neilgai lieka ištikimi „žmogiškajam orumui“: kai badas prieš juos šiepė savo dantis, greit rabinai graibaliojo arklio žarnigalius, o pulkininkas, progai pasitaikius, kapstėsi šiukšlyne, ieškodamas išmestų bulvių lupenų...

Badas – pats žiauriausias nužmogintojas, – filosofavo Stasys, pasakodamas apie savo golgotą. Badas paverčia žmogų bjauriausiu gyvuliu, niekšu, žmogžudžiu, net kanibalu. Vienas sanitaras, – tai įvyko gal antrais ar trečiais tremties metais, – pradėjo kaliniams pardavinėti kažkokios mėsos gabaliukus. Negreit pastebėta, kad iš ligoninės išnešami lavonai būdavo apipjaustyti, be kumpių... Išradingas mėsininkas gavo priedo 25 metus.

A. Vienuolis visur puldinėjo, kad išgelbėtų sūnų, bet tuoj prasidėjo karas, užėjo vokiečiai. Dieną naktį jį graužė baisus sūnaus ilgesys ir kaltės prieš jį jausmas. Be ašarų jis negalėdavo Stasiuko prisiminti ir apie jį kalbėti. Prie valgomojo stalo visada stovėjo Stasiukui palikta tuščia kėdė, ant stalo – tuščia lėkštė, šaukštas, šakutė... Jam jau grąžinta vaistinė, namai, bet nieks negrąžino ramybės... Per visą vokiečių okupacijos laiką rašytojas beveik nieko gero nesukūrė.

Visokiais būdais jis bandė sužinoti apie sūnų: šaukėsi tarptautinio Raudonojo Kryžiaus, prašė atsiliepti ką nors žinančius apie išvežtuosius per tų dienų lietuvišką spaudą...

„Ateityje“ (1943, Nr. 285) A. Vienuolis korespondencijoje „Fronto vyrams“ rašė: „Mieli kariai, ar nesužinosite Jūs ką apie mano Stasį, kurį bolševikai pagrobė ir išvežė į Rusiją. Per Raud[onąjį] Kryžių gavau atsakymą, kad jis nesurastas nei kolchozuose, nei sovchozuose – matyt, yra mobilizuotas (..) Jis buvo atitarnavęs kariuomenėje eiliniu (...)“. Toliau tame kreipimesi jis mini „bolševikinę pabaisą“. Jis ir dabar, kaip ir pernai, „fronto vyrams“ siunčiąs savo knygų. Teiraująsis apie vieną leitenantą, kuris pernai jam gražiai padėkojęs už knygas.

Prie to kreipimosi pridėtas ilgas redakcijos prierašas, gyręs A. Vienuolį už jo patriotizmą.

Po karo J. Paleckis labai baręs A. Vienuolį už tą „pabaisą“ ir bendravimą su „fašistine“ spauda. Rašytojas atsakė, kad jis būtų susidėjęs ir su pačiu velniu, kad tik ką būtų galėjęs sužinoti apie savo sūnų.

Paleckis pridūręs, kad tokie „raštai kaip „kreipimasis“, kaip Petruičio knyga „Kaip jie mus sušaudė“ teikią medžiagos NKVD veiklai, persekiojimams ir areštams. Petruitis juk knygoje, girdi, ir kalbėjęs apie ruoštąjį sukilimą.

Jau buvo išaiškinta, kad tremtinių ešelonai pravažiavę Oršą, Smolenską. Dėdė vis sakydavo, kad Stasiukas būsiąs pasiųstas į frontą, nes jam jokios bylos nesudarysią, ir jis ten žūsiąs ar dirbsiąs kur nors kasyklose, kur irgi neišlaikysiąs...

Tėvas nesuprato, kad sūnus jau nebe eilinis TSRS pilietis, bet „nusikaltėlis“ kalinys...

Už skriaudą – gailestingumu

Bet argi tik jis vienas toks nelaimingas tėvas! O kiek pasiliko beglobių vaikų, kurių išvežti tėvai?.. Abiejose fronto pusėse teka klaikios skriaudų, ašarų ir kraujo upės. Ir A. Vienuolis, vaistininkas, lašina į jas lyg vaistų – gailestingumo, gerumo, tikrojo žmoniškumo lašelių: priglaudžia našlaitėlėmis likusias Žeimytes, paskui parsigabena žento giminių Ruigių Ritutę ir Berželį. Prasideda žydų niekinimas ir naikinimas. Rašytojas negali žiūrėti į pažįstamus miestelio žydus, pažymėtus geltonomis žvaigždėmis, sargybinių prižiūrimus ir šluojančius gatves. Ir vieną dieną išveda iš vaistinės jo pavaduotoją provizorių žydą Dimantą. Nieko negelbsti įrodinėjimai, kad jaunas provizorius – puikus darbininkas. Dar nori išgelbėti šaudomų žydų vaikus ir su Anykščių klebonu Čepėnu, gerai kalbančiu vokiškai, važiuoja Utenon pas vokiečių komendantą, žada įsteigti žydukams prieglaudą, krikščioniškai juos auklėti... Komendantas iš jų tik pasijuokia ir pagrasina juos sušaudyti, jei pabandysią paslėpti bent vieną žyduką. Klebonui vokietis prikiša Šventraščio nežinojimą, nes jame pasakyta, kad už nusikaltimus atsiskaitoma ligi šeštosios kartos. (Už „bendravimą“ su vokiečiais kunigas Čepėnas po karo išvežamas į Sibirą!..)

Kai vokiečiai pradėjo nuo Leningrado fronto gabenti Lietuvon gyventojus ir išmėtyti juos ūkinin-

kams, tai rašytojas priglaudžia nuo tėvų pasimetusią, Anykščių turgavietėj paliktą mažą mergytę Galią, augina ją kaip tikrą savo dukrą.

Nuo tų Tėtušiuko geradarystės žygių Stasiukui nei sočiau, nei šilčiau. O jau atėjo ir baisiai šalta žiema. Nieks tremtinių „neišmėtė“ į šiltas ūkininkų trobas, o badaujančius pradėjo varyti į mišką medžių kirsti. Darbas sunkus, jėgų nėra.

Stasys visiškai nusilpo, nes badavo ir šalo. Savi drabužiai ir apavas prie darbų buvo jau sunešioti, o naujų nedavė. Kartą miške jį labai sulijo. Grįžo barakan šlapias ir sušalęs. Tuo pačiu šlapiu paltu pasiklojęs ir apsiklojęs. Naktį pakilusi temperatūra. Rytą nušliaužęs į ambulatoriją. 39 laipsniai karščio, bet gydytojas Dobrovinas nuo darbo atleisti negalįs, nes... nes jau įvykdyta tos dienos nuo darbo atleidžiamų norma. „Kaipgi taip? Aš sergu, matot, negaliu ir paeiti... – vaitoja vargšas ligonis, o gydytojas skėsčioja rankas...

Gal kaip tik tuo laiku A. Vienuolis su žmona naktimis budi prie sunkiai sergančios „naujosios dukrelės“, kuri, vežama atviroj traukinio platformoj, buvo baisiausiai peršalusi. Tik išsaugotieji ypatingi vaistai ir didžiausias „tėvų“ rūpestis išgelbėjo nelaimingą našlaitę nuo mirties.

O Stasys su mirtimi greit apsiprato. Nuo bado, ligų, šalčio žmonės kriste krito. „Iš pradžių mirusius dar pagerbdavo, – pasakojo Stasys, – juos išnešant bent kepures nusivoždavom, paskui – prie jų pripratom, kaip prie reikalo nueiti į tualetą (bent kartą savaitėje – tušti pilvai...). Žūdavo kaliniai miške: nuleidžiamų medžių šakos užtrenkdavo. Kiti tų šakų smūgių jau ir nebesisaugodavo. Visai nusilpau. Kartą iš darbo parvedė mane už parankių, bet po trijų dienų poilsio vėl į darbą, bet kad aš ir vėl nebepaeinu namo. Gydytojas pripažino visišką išsekimą ir mane su keliais kitais perkelia į mirtininkų lagerį, už 18 km nuo mūsų. Ir mes, visiški klipatos, pėsti turime jį pasiekti! Pasisėdėdami ėjom visą dieną. Čia gydytojas Jokantas, lotynistas, buvęs Lietuvos švietimo ministras, šiek tiek paklausė krūtinės, perbraukė per išsišovusius šonkaulius ir tik pamojo ranka: baigta! Visiškas išsekimas ir dešinėj plaučių pusėj dar TBC – džiova...

Be jokios vilties guliu ant plikų narų greta lietuvio studento Šeštakausko ir jam pavydžiu: jis yra nušalęs tik vieną kulną ir tikisi grįžti Lietuvon... Prašau, kad jis papasakotų Tėtušiukui, kaip mes čia gyvenom, vargom, ir paprašytų mano slides ir sportinius batus atiduoti Jurgučiui Balickaičiui, pusbroliui. (Kokios likimo išdaigos: Balickaitis, susirgęs džiova, mirė.) Laimei, mums pradėjo virti arklio kraujo „juką“. Iš pradžių nesupratom, kokie čia juodi krešuliai šiltame vandeny plauko, paskui gydytojas paaiškino, kad čia arklio kraujas, ir ligoniai jau godžiai laukdavo, kad į dubenėlį kliunkteltų nors keli jo krešuliai. Nuo to kraujo aš ir pradėjau atsigauti. Anksčiau, būdavo, nebegaliu ir nuo narų nulipti. Ne tik nuo išsekimo, bet kad nebegaliu kojų sulenkti: jos taip ištino, kad pirštu paspaudus, ant jų likdavo duobutė... O štai jau aš nusileidžiu nuo narų, truputį pavaikštau, pradėjau net išeit į kiemą. Kiekvieną dieną vis ilgiau...

Ir tada užėjo didžiausias noras išlikti gyvam ir grįžti Lietuvon, kad galėčiau apie savo vargus papasakoti Tėtušiukui ir kad jis aprašytų juos savo knygose, kurios jei ne dabar, tai vis kada nors gal išvys šviesą...“

Deja, A. Vienuolis nei apie savo tuo laiku baisius išgyvenimus (pvz., ir apie žydų šaudymą, kai jis, išgirdęs šūvius už Liudiškių piliakalnio, griebdavęsis už galvos ir bėgdavęs visas virpėdamas į rūsį), nei vėliau, iš grįžusio sūnaus pasakojimų apie jo golgotą, nieko neparašė...

ŠALTENIS, Rapolas. *Tikras netikras A. Vienuolis*. Kaunas : Spindulys, 1994, p. 137–145.

A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus fondų nuotrauka

Juozas BALTUŠIS

Rašytojas prozininkas, dramaturgas ir publicistas, visuomenininkas.

Gimė 1909 m. balandžio 14 d. Rygoje (Latvija), tikrasis vardas ir pavardė – Albertas Juozėnas. Pirmojo pasaulinio karo metais tėvams pasitraukus į Rytus, iki 1918 m. augo Rusijoje, grįžęs į Lietuvą, jaunystę praleido Kupiškio ir Anykščių rajonų kaimuose, kur piemenavo ir bernavo. Nuo 1929 m. gyveno ir dirbo darbininku Kaune, savarankiškai mokėsi. Antrojo pasaulinio karo metais pasitraukęs į Rusiją, dirbo radijo komitete Maskvoje. Po karo grįžęs į Lietuvą, 1946–1954 m. jis dirbo literatūrinio žurnalo „Pergalė“ vyriausiuoju redaktoriumi, vėliau ėjo įvairias pareigas valstybės institucijose, 1970–1975 m. ir 1980–1986 m. dirbo Lietuvos taikos gynimo komiteto pirmininku, buvo nuolatinis Anykščių rajono kultūros renginių, Knygos švenčių dalyvis. Mirė 1991 m. vasario 4 d. Vilniuje, palaidotas Vilniaus Antakalnio kapinėse.

Nuo 1932 m., visam gyvenimui pasirinkęs literatūrinį Juozo Baltušio slapyvardį, jis rašė ir periodikoje spausdino apsakymus, pirmąjį jų rinkinį „Savaitė prasideda gerai“ išleido 1940 m. Parašė ir išleido per 20 knygų: apsakymų rinkinių, apysakų, romanų, kelionių apybraižų, taip pat tris savo raštų rinkinius. Jo kūryba pasižymi sodria kalba, gyvu ir įtaigiu pasakojimu, tačiau kūrinių siužetus ryškiai deformuoja sociologinės ir politinės schemos. Kaip savito kūrybinio braižo rašytojas labiausiai išgarsėjo 1957 m. išleidęs novelių apysakos „Parduotos vasaros“ pirmąją dalį, o vertingiausia jo kūrybinio palikimo dalimi laikoma autobiografinės dilogijos „Su kuo valgyta druska“ pirmoji dalis, parašyta 1973 m., – autentiškas pasakojimą apie XX amžiaus pirmojo ketvirčio įvykius iš vaiko ir paauglio perspektyvos. Jo kūrinių išversta į rusų, lenkų, latvių čekų ir kitas kalbas.

Bet kurioje literatūros sampratoje „Sakmė apie Juzą“ – išskirtinė savo žanru, meninės raiškos forma, veikėjų keliamais klausimais skaitytojui, autoriaus patirtimi ir skaitytojo galimybėmis palyginti ją su savąja patirtimi

Pirmiausia, kaip minėta, ši knyga labai daug pasako apie autorių. Ji – simbolinė J. Baltušio autobiografija, parašyta itin gražia ir turtinga aukštaičių tarme, sodria leksika, kruopščiai nušlifuota patyrusio literatūros meistro plunksna. Trumpi ir paprasti savo pirmine prasme, neįprastu – poezijos – ritmu susirikiuojantys romano sakiniai kelia ypatingo stiliaus lengvumo ir grakštumo įspūdį. [...]

Prieš mus – ne paprasta, o literatūrinė, t. y. simbolinė, kitaip – intelektinė, slaptoji rašytojo autobiografija. Joje „suprojektuoti“ asmeniniai klausimai ir atradimai, kurie buvo individualiai iškentėti, paties autoriaus protu ir širdimi išmėginti, savomis klaidomis jų tiesa (ar jos iliuzija) patikrinta. [...]

Sakmiškas romanas J. Baltušiui nebuvo nežinoma pasakojimo rūšis. „Sakmė apie Juzą“ daug kuo primena kitų autorių stilistinius ir prasminius ieškojimus. Kritikų ginčytasi dėl jos panašumų į K. Hamsuno, R. Rolland'o, N. Kazanzakio romanus.

J. Baltušis, kaip ir kiti literatūrinių sakmių kūrėjai, „Sakmei apie Juzą“ pasirinko paprastą siužetą – naujakurys sėkmingai įveikia pelkę ir kitas įkurtuvių negandas, o pagrindinio personažo įtaka yra lemtinga gamtai ir žmonėms. [...] Kartu tai įvairiai pasakojama meilės istorija: romantiška meilė Vinciūnei (Moteriai), mitinė meilė antropomorfinei žemei (Gamtai), istorinė meilė tėviškei (Tėvynei), pagaliau – tragiška meilė susikurtai tikrovei – ūkiui Karabalėje.

Visa tai itin lietuviška: siužetui tautinės motyvacijos paieškota istorijoje, psichologijoje, politikoje.

Vytautas Martinkus

SAKMĖ APIE JUZĄ

Romano fragmentai

Gero miežio alaus padarė Adomas, stipriu apynėliu užtaisęs. Nudūrė mėsinį paršą, patiesė du avinus, pramalė šviežio pikliaus kvietinio. Svečių prikvietė, giminių ir negiminių, kad išilgai abiejų sienų teko statyti stalus, ir dar palei lovas, ir per trobos vidurį, kad nė pasišokti vietos nebeliko. Juza sėdėjo arčiausiai krikštasuolės, tarp abiejų jaunųjų porų. Kando, ragavo alaus, kalbino kaimynus ir net dainą traukė su visais. Ir matė: nebe savas jis čia, atriekta riekė. Ir žmonės aplinkui akimis ne tiek į abi jaunųjų poras, kiek į jį, Juzą. Niekados anksčiau šito nebūdavo, o dabar šitaip. Lyg visiškai svetimas būtų Juza, pirmą kartą prie stalo su kaimynais sėdęs. O daugiau už visus akimis į jį Čiovydžių Karusė. Net ne Karusė, tiktai Karusiotė. Ar ne keturiolika vasarų tesuvėrusi, iš piemenės metų neišėjusi, nors jau guzuojančiom krūtim po čerkesiniu rainuočiu. Sėdėjo užkrosnyje, įsispraudusi ant lovos tarp savo vienmečių, šnabždėjosi, kikeno, o akimis į jį ir į jį. Pamuistė galvą Juza nuo tokio nelaukto daikto ir net liežuvį iškišo parodyti jai, Karusiotei. Pats nesuprato, kaip jam išėjo, tik žiūri, kad jau rodo. Karusiotė nukaito, nudelbė akis, o paskui – vėl savo. Ir dar smelkiau, tikra vapsva širšuolė, korį nutuokusi.

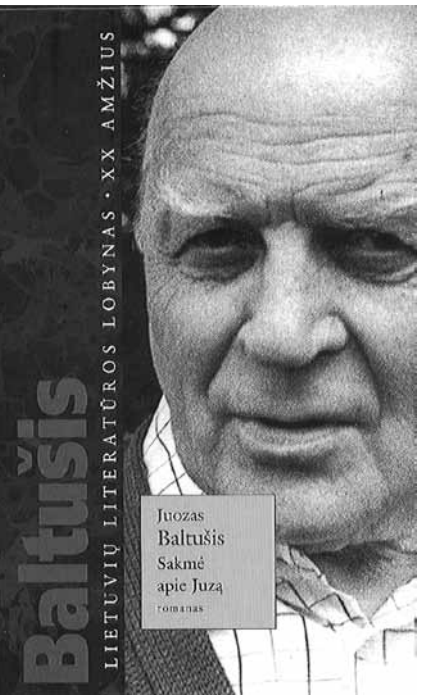

Visą tą vakarą krūpčiojo Juza, pro vestuvinį šurmulį įsiklausydamas, ar nedarda gruodu ratai prie kiemo vartų: gal ji, Vinciūnė? Gal iš tikrųjų jau ji? Į svočias atsisakė, tai gal kaip viešnia? Žinojo: nereikia laukti. Šitiek laiko prabėgo, kaip nebematė jos. Metai su geru kaupu. O ar buvo nors viena diena, kad neprisiminęs būtų jos Juza? Nebuvo. Nė vienos. Tai negirdėjo nei svečių dainų, nei armonikos, tiktai krūpteldavo, sudardėjus pavėlavusių svečių ratams prie kiemo vartų. Visą ilgą vakarą šitaip.

Neatvažiavo Vinciūnė. Kas jai dabar, Puožo poniai, vaikystės draugės Uršulės prašymai! Tiktai pasakė per žmones, kad negali į svočias. Ir į svečius. Ir ji, ir jos vyras, tasai Puožo Stonkus. Abu negali, nuo darbų rankų nepraskiria. Taip ji tarė per žmones, ir visi suprato, kaip iš tikrųjų yra. Nutekėjo ar ne ant pustrečio valako. Stainiai nenulaikomi, vienų tiktai karvių melžiamų ar ne dvylika, avių pulkai, ančių, žąsų debesys... Į tikrus dvarponius laužiasi Puožo Stonkus.

Jau dabar jo kiemas – sulig geru palivarku. Tai kur dabar jai, Vinciūnei, makaluotis tarp pusvalakinių ar ketvirtinių siaurašniūrėlių, tarp kurių net valakinis toks retas kaip žalvarnis tarp varnų pilkų. Ne tas galvoj Vinciūnei.

Tik nežinojo žmonės, kad ne vien pustrečio valako užkirto kelią Vinciūnei. Aštriu dagiu buvo jai įsisiurbęs širdin Juza. Nepasakytų, kad labai jau kaitriai liepsnojo iš meilės, o vis dėlto rovė ir neišrovė, ir gailesčio Juzai neužgniaužė jos širdy nei dvylika karvių melžiamų, nei ančių ir žąsų debesys. Ir suprato Vinciūnė, kad rovus ir neišrovus nereikia aitrinti. Tegu nustalgsta patyliukais. Tegu.

Ne, nežinojo šito žmonės. Ir Juza nežinojo. „Atriekta riekė, kaip ir aš“, – galvojo jis. O širdin smelkėsi nuojauta: jeigu saugosi, vadinasi, neužmiršo, ir ne taip jau, matyt, saldu jai tame palivarke. Ir dar smaugiau spaudė Juzai širdį nuo šitų minčių. Sėdėjo tarp svečių tarytum visiškai vienas, miežinio stiklą pakelti užmiršęs.

– Dėde, ar nepašokdinsi manęs? – išgirdo jis Karusiotės balsą.

Mergaitė stovėjo priešais jį, kitapus stalo. Žiūrėjo tokiom prašančiom akim, kad Juza nepajuto, kaip pakilo iš užstales. Iš karto nuščiuvo kalbos aplinkui. Lyg sapnuodamas paėmė abiem rankom Karusiotę už šonų, paukštelėjo aulinių padais į aslą, įsisuko tarp kitų porų ir davė garo šokti, kad net suūžė visi svečiai:

– Ženysis Juza, ženysis!.. – šaukė iš visų pusių.

Paleido Juza Karusiotę. Toji – į ašaras. Nulėkė užkrosnin, iš kur lindusi buvo, užsispraudė pasienin. Juza pakėlė galvą, nužvelgė svečius. Palaukė, kol pritilo visi, tada, žodžio neprataręs, nuėjo į duris.

– Juza, Juza!.. – vijosi jį Uršulė.

Nesustojo Juza.

Ėjo vienas. Buvo jau priešaušris. Tylu. Šaltelis parytin braškeno priedirvius, traukė į ledą pakelės klaniūkščius. Ėjo Juza ir galvojo, kad gal iš tikrųjų jis – išglušėlis, kaip sakė Adomas. Viskas jam atžagariai, visur ne kaip visi. Iš antrų vestuvių išeina. Labai dabar saldu Uršulei? Ir Adomui? Užėjo jam, Juzai, paėmė ir išėjo. Kuo čia kalta Karusiotė? Nieko blogo nenorėjo ta puspiemenė. Visą ilgą vakarą akimis į jį ir į jį, tai ko negalėjo pašokti su ja? Tam ir vestuvės, kad žmonės šoktų. Rauda dabar Karusiotė, užlindusi už draugių nugarų...

Ne vieną kilometrą žengė Juza, modamas ir nesumodamas, kodėl daro taip, o ne kitaip. Kelis kartus stabtelėjo, baudėsi grįžti, apkabinti seserį Uršulę, paprašyti Adomą, kad nepyktų, pasakyti abiem, kad taip sau ėmė jis ir išėjo, o dabar štai sugrįžo. Bet kojos pačios nešė Juzą tolyn. Tolyn ir tolyn. Ir tiktai girdėjo jis, kaip traška po kojom šalčio aprakintas dienledis, skyla grumstas keliuko provėžoj, gurgžda ražienos pabudusio vėjo popūtyje.

Nesugrįžo, neapkabino nei sesers, nei brolio.

Brėško rytas. Vienoj ir kitoj kelio pusėj, kiek akimis užgriebsi, melsvėjo sniegu dengti laukai. Jau aptirpę, pirmosios polaidžios juoduliais paėję. Dar dienelė kita, ir sužliurgs, sušneks drumzlini upeliukai įlomiuose, išbaigs korėti, supliukš sniego pusnys, atokaitinguose šlaituose linksmu žydruliu prasišaus žibutės, sužvilgs geltonos palazdos, kalsis pirmoji žolė. Dar dienelė kita. Dienelė kita...

Sustojo vėl Juza ir iš karto pamatė, kad jau namie, Kairabalėj. Trobos stogas boluoja tarp kalvos pušų. Pavirvė taip linksmai gurgena, tarytum iš tikrųjų pavasaris, šiltos liūtys nušniokštė...

Nusišypsojo Juza. Štai ir namie. Namie. Daug ko, žinoma, dar reikia. Užbaigti tvartą trobugaly ir uždurėlį sutaisyti. Ne tiek pasidėjimui rengė jį Juza, daugiau svečiui įvesti, jeigu pasitaikys, prie balto skobnio pasodint. Pasidėjimui yra kamara, kur girnos, aruodai bulvėm susiberti, plačios lentynos puodams ir puodynėms. Svečio kamaroj tarp girnų ir bulvių nesodinsi. Svečiui vietelė turi būti vasarą vėsi, žiemą – nešalta. Seklyčia turi būti svečiui. O dar trobos lubas reikia užpilti sausa samanėle su smėliu. Ir vėjarodis dar nesisuka ant stogo, nevirpina sienų ir negąsdina pelių, kurių nėra, bet, žinoma, bus. Kur tu radęs trobą be pelių? O visų prasčiausia – šulinys neiškastas kieme. Niekai girdyti gyvulį iš raisto, ir niekai gerti pačiam. Namai be šulinio – ne namai... Tikrai daug ko reikia. O vis tiek namie. Jau namie.

Net delnai sunižo Juzai, apie viską pagalvojus. Iš karto pamiršo ir Karusiotę, ir jaunųjų abi poras, ir alaus putą, ir kad nesulaukė sesers vestuvėse tos, kurios labiausiai laukė.

Ėmėsi tvarto Juza, be durų dar stovinčio. Su šituo darbu reikėjo paskubėti: pats metas karvę ir arklį parsivaryti į kalvą, kol pavasario atšutuliai neatvėrė Kairabalės kiaurymių. Tik užsižiopsok, tai stovėsi prie bedugnės marmalynės, lauksi vasaros posausio. O kad darbą ėmė iš peties Juza, tai į kelintą dieną sutaisė, kas reikalinga buvo, ir išsiruošė pas Adomą, dabar jau vedusį, žmoną parvedusį, tik nežinia, kaip jį, Juzą, pasitiksiantį po viso to, ko neturėjo atsitikti per vestuves, o atsitiko.

O Adomas – lyg niekur nieko. Pasitiko svečią abu su pačia, buvusia Malaišyčia, dabar jau Adomiene, įsivedė Juzą trobon, prie stalo pasodino, alaus ąsotin įpurškė iš statinėlės, išlikusios nuo vestuvinių ulionių, papjaustė kumpio, sūrio kieto atkirto. O kai pirmąją putą nupūtė, tai visi trys į tvartus. Išvedė Adomas kieman ne žaląją, o storaspenę juodmargę, kaip buvo sakęs. Ir arklį, ne valkųjį, prasto nago bėrį, net ne derešių, o penkergį sartį, vestuvėms parvestą iš Malaišių kiemo, pasoginį. Ir dvi avis pastūmėjo Juzai: vieną ėringą, antrąją dar nepasimušusią, jaunylę. Jaunamartė, buvusi Malaišyčia, pasiūlė Juzai ir vištų, jeigu jis norėtų, arba ir žąsų, ančių bent porą: pasiplaukytų sau Kairabalės akivaruose, vaikus pameldžiais išaugintų, pridurkas ūkiui, smagumėlis šeimininkui.

Juza nužvelgė brolienę. Gerai nuaugusi, storos gelsvos kasos kietai supintos, dar kiečiau viršun galvos susuktos, o akys – pasislėpk su žydriausia rugiagėle prieš jas. Pasisekė Adomui. Kad jau rūtą, tai rūtą Nociūnuose išrovė. Žodžiui vietos nebėra. Ir

nukaito Juza, vestuvių vakarą prisiminęs, net ausys jam degė iš gėdos ir kaltumo prieš brolienę.

– Ar labai rūstauji? – paklausė.

Brolienė sužiuro į jį, kaistelėjo pati, o paskui nusijuokė, skambiai lyg varpelis sidabrinis. Adomas pasakė:

– Beprasidedi, Juza. Kas kada buvo ir išvis ar buvo.

– Tai gerai, – išpūtė iš krūtinės orą Juza. – Jeigu šitaip, tai ir gerai.

Žąsų ir ančių neėmė. Žinojo, savo akimis matė: Kairabalės kalvose barsukai urvus kasa ir smailiasnukė lapė nelabai reta viešnia, visus akivarų pameldžius išuostinėja, bemat paleistų plunksnas. O už vištas padėkojo. Gavo raibą, pačią dėsliausią, o antrąją kuoduotę, dar gaidį jauniklį. Ir kai, pasikinkęs sartį, parjudėjo Juza namo, į Kairabalę, tai kiekvieną rytą pasitikdavo jį raiboji su kuoduote, patikliai korkdamos, o gaidys traukė savo kakariekus ant laktos, kad skardas aplinkui ėjo, ir juodmargė baubsėjo, iškišdama galvą pro tvarto duris, ir sartis mušė kanopomis lovį. Neapsipratę dar naujoj vietoj, neapsibuvę, o jau beaprimstą. Ir pagalvodavo Juza, rytą kilęs, visų sužiūrėti ėjęs, gal jam ir per daug visko namuose. Ir nusišypsodavo kiekvieną kartą, kad tiek balsų dabar jo kalvoje ir toks gyvenimas.

Dienos ilgėjo ir šilo, pašalas ėjo sparčiai, žemė pasidarė kastuvo ir norago įbedama, tai patraukė Juza, vieną rytą rankas pasipustęs, šulinio kasti. Vietą buvo parinkęs jau ankstėliau. Labai gerą vietą: priešais duris, žemėliau, Pavirvės pusėn, kad vandens visada būtų ir kad pro langus šulinys – kaip ant delno. Šulinys visada turi būti po akių, šitai žinojo Juza. Ir rentinį iš anksto turėjo surentęs rinktiniausio klevo nuoskilų, ir akmenų paridenęs. Trenkė tad kailinius nuo pečių, aukščiau atsismaukė kepurę, suėmė kastuvą į rankas. Iš pradžių geltonas smėlis biro, paskui pasirodė ir tamsesnė žemė. Kastuvą po kastuvo metė į viršų Juza. Sustojo tik tada, kai kastuvas tarytum atsitrenkė į kažką kietą. Pasilenkė Juza, pažiūrėjo, o ten – žmogaus kaulų pabirę. Nelabai daug, bet žmogaus. Ir kaukolė duobės šone įsmilusi. Žiūri į Juzą kiaurom akim. Nusiėmė kepurę Juza, persižegnojo, šiurpas nubėgo jam nugara. Stovėjo pasirėmęs kastuvo ir ilgai nesumojo, tikrai mato ar sapnuoja. Įžiūrėjo paskui, kad kaulai tikri. Ir žeme apsivėlę, padrikę kas kur, neatskirsi, kur blauzdikaulis, o kur šonkaulis. Seniai, matyt, po žeme. O tarp jų, šitų kaulų, pilko milo skiautės aptrūnijusios. Ir atsiminė Juza: tokį milą nešiojo rusų caro kareiviai. Tai gal ir čia vienas toks? Dar kartą pasižiūrėjo Juza, persižegnojo iš naujo: taip ir yra, ruso kaulai guli duobėj. Ruso kareivio. Šaltas prakaitas išpylė Juzai kaktą. Braukė jį atgalia ranka: žmogaus kaulus jis pajudino, kas dabar? Net skruostus delnais nuspaudė, taip neįprasta jam buvo.

Susiieškojo gerų lentų Juza, nuo naujosios trobos buvo likę. Baudėsi pašaukti stalių iš ūlyčios, paskui pergalvojo: kam skardenti tarp žmonių? Tai kalė karstą pats. O kad buvo nepratęs prie tokio darbo, tai sutaisė šešių lentų sukalainį, išklojo jį lino drobe, gauta iš brolienės, drožlių padėjo po drobe, kad jau kaip reikiant. Kaip reikiant...

O kai nunešė prie duobės ir ėmė, persižegnodamas su kiekvienu prisilietimu, dėlioti į karstą kaulus, tai pamatė Juza, kad jų daugiau, kaip vienam žmogui reikia. Ir kaukolių pasirodė ne viena, o dvi. Priešingame duobės šone, pakaušiu įnirusi į žemę, buvo antroji. Apsidairė sumišęs Juza, vėl persižegnojo. Ir tada įžiūrėjo, kad milo ne vien pilko skiautės tarp kaulų, bet ir tamsiai mėlyno. Tai ar nebus į duobę vokiečių kaizerio kareivis atgulęs? Šalimais su rusu. Ilgai stovėjo Juza, tokį dalyką pamatęs. Dabar ir šituos reikia atgal sulaidoti. O kaip? Du numirėliai, tai karstų reikia dviejų...

Išlipo Juza iš duobės, ėjo antrojo šešialenčio kalti. Vokiečiui ilsėtis. Ir sustojo, kirvį rankoj suspaudęs: karstą tai jis sukals, o kaip atskirs, kuriam numirėlių kuris kaulas priklauso?

Išardė sukalainį Juza, pridėjo po lentą viršuj ir apačioj, nukalė iš naujo. Dabar karstas išėjo platus, kone keturkampas, per akis vietos atsigulti dviese. Nusišypsojo Juza taip gerai padaręs. Bet atėjo dabar jam į galvą mintis, kad kaulai vis dėlto ne taip sau žmonių, ne vieno kiemo, o ruso ir vokiečio. Kaip gulės dabar abu? Kariavo, gal ir nušovė vienas kitą, o dabar – krūvoj? Nuėjo Juza trobon, atsinešė dar vieną lino drobulę. Ėmė kaulus, žiūrėjo, kuris arčiau pilko ar mėlyno milo skiautės guli. Taip ir dėjo ant abiejų drobulių atskirai. Tylėdamas dėjo Juza, o paguldęs paskutinį, užlankstė drobių kraštus.

Pastovėjo ties karstu Juza, žiūrėdamas, kaip dabar geruoju guli kaulai abiejų, užkalė vinimis dangtį, ėmė vėl kastuvą į rankas. Ir tuoj pamatė: karstas nebe tas, neįleisi jo į senąją duobę. O kai bestelėjo kastuvu duobės šonan, tas vėl trinkt į kažką kietą. Šaltis nubėgo Juzai per nugarą: negi dar vienas? Bet apsiriko: ne kaulai čia buvo, tiktai šautuvas. Šlynėtas, aprūdijęs. Ir kai patraukė jį Juza, kastuvą šalin atidėjęs, tai išsivertė kartu dar vienas. Dviejų būta šautuvų. Diržais susipynę abu. O paskui pasirodė, kad po šitais dviem dar vienas. Ir dar. Penkis šautuvus išlupo Juza. Ir šovinių paberta pūkiniu žalėsiu paėjusiomis tūtelėmis. Ilgai stovėjo ant duobės krašto Juza. Neberodus buvo imti kastuvą į rankas: kur besti, kad neatsitrenktum? Gal ir toj vietoj, kur dabar stovi, po tavo kojom kas nors guli? Vokietis arba rusas? Gal visoj kalvoj nebėra vietos, kur niekas negulėtų? Gal ne tiktai kalvoj, o visuose laukuose, visoj žemėj nebėra kur besti kastuvo, kad neatsitrenktum? Visoj Lietuvoj, visoj žemėj po gyvo žmogaus kojomis kas nors guli. Guli.

Negreit išsijudino darbui Juza. Persižegnojo trečią kartą, tik tada.

Rytojaus dieną antrą šulinį pradėjo Juza. Kasė kitoj vietoj, niekam tikusioj, anoj pusėj trobos, kone pačioj paraistėj. Žinojo Juza: negeras bus vanduo, aitrus, apkartęs nuo gailių šaknų. O kur geresnę vietą galėjai rasti? Tai ir kasė Juza, su kiekvienu bedimu įsiklausydamas, ar neatsitrenkia vėl. Bet čia jau nieko nebuvo. Kastuvas smogė žemę, tai neilgai prie duobės užtruko Juza, o tada medžio rentinį suleido gilyn ir apdengė jį lentų stogeliu: kad neįbyrėtų, ko nereikia, vabalėlių nereikalingų nepriveistų. Sutaisė viršum rentinio ir veleną kibirui traukti ant ilgos grandinės. Ne svirtį, kaip kituos kiemuos, o veleną. Svirtis labai girgžda vėjyje, siūbuoja lyg vaiduoklis. Gerai,

jeigu įlomėj kokioj, o čia taigi kalva, vėjų dieną naktį galandama. Velenas kaip tik. O kad stipriai stovėtų rentinys ir velenas ant dviejų, stačiomis įkastų rąsto pastovų, apdėjo aplinkui akmenimis, giliai įspausdamas kiekvieną jų.

Palaukė Juza, kol nusėdo drumzlės, tada pasėmė pirmąjį kibirą iš savo šulinio, paragavo tiesiai iš jo, pakreipęs ant rentinio. Ne, negardus buvo vanduo. Trenkė dumblu, aitria rūgštimi ir kartėliu. Teisingai buvo spėjęs Juza. Nepasisekė jam su šuliniu. Reikės druskinti, gal ir naują šulinį kasti. Bet tai vėliau. Vėliau.

Dabar trobos šaukėsi nubaigiamos. Nuo darbo prie darbo ėjo Juza. Ir nė apsižiūrėti nespėjo, pamatė vieną rytą, kad troba jau stovi visiškai pabaigta. Su langais ir durimis. Ir tvartas stovi. Ir daržinė šalia senosios sukrypėlės. Ir rąstgalių visokių aplink statinius likę tiek, kad iš jų daug ko galima prasimanyti. Ir šovė tada į galvą Juzai: gal pirtį? Vienas tai jis vienas, bet negi bėgsi kiekvieną kartą laukais, prašydinsies pas kaimynus, jų garo šauksies? Garas turi būti savas. Ir pirtis sava. Su krūsnim. Šildomo vandens kubilu. Karštais plautais išilgai sienos. Ir dar karštesnėm kartelėm gyviui krėsti viršum plautų, kur oras jau tikra ugnis, tiktai žmogus ir beatlaiko. Tai ir nuėjo Juza prie Pavirvės, lėtai krutinančios savo vandenį, ilgai rinko vietą pirčiai. Klampu aplinkui, reikia statyti tolėliau, o papirty kūdrą išsikasti, iš Pavirvės vandenį į ją atsukti: tegu atbėga, paskui išbėga. Ir vėl už kirvio Juza. Tašė pirmąjį pirties vainiką. Čia jį ir užtiko brolis Adomas, atitrūkęs iš savo kiemo, vyresnėlio parūpęs.

– Kurgi tu dabar tą šulinį prakalei? – sustojo pamatęs. – Nei bešiobė, nei betobė!

Nieko jam nepasakė Juza. Kad iškasė, tai iškasė. Negi apie kaulus sakyti reikia? Dirbo broliai visą tą ir kitą dieną, o kai liko Juza vėl vienas, tai ir pamatė, kad neina jam iš galvos kareiviai. Abu tie, vienam karste. Ir šautuvai, tie penki. Neužkasė Juza jų kartu su kareivių kaulais, o nušveitė vieną, atrinkęs mažiau šlyno apgraužtą, gerai ištrynė kiškio taukais, kad neberūdytų, užkišo priemenės paduryj. Kitus gi keturis nunešė raistan ir suleido į akivarą. Kam vienam žmogui penki šautuvai? Teisybę tarus, tai ir vienas kam? Bet kai penkis randi, tai vienas tegu pabūna. Dėl visa ko. Ir galvodamas apie tuos kareivius ir tuos šautuvus, prisiminė Juza, kaip buvo Lietuvoje rusai, jų pačių caro čia atsiųsti kariauti. Ir kaip jie bėgo iš visur, kur buvo atėję. O jiems iš paskos ėjo vokiečiai. Ėjo ir šaudė. Ir šitie šaudė atsisukdami. Visa apylinkė drebėjo tada nuo tų šaudymų. O paskui jau ir vokiečiai bėgo iš visur, kur įsisiurbę buvo, o jiems įkulniui vijosi jau nebežinia kas: apsivilkę kas ką gavęs, ir šautuvus nešėsi visokio ilgio vamzdžiais, su visokiu parišalu per petį.

– Raudonieji atėjo, – kalbėjo tada apylinkėje žmonės.

Bet ir šitie, raudonieji, ilgai neužtruko. Ėjo vėl kiti. Ne tiek ėjo, kiek raiti jojo, šaudė, tratino iš kulkosvaidžių. Irgi visokio rūbo ir visokio ginklo, kad ir kariuomene tokius nelabai pavadinsi.

– Atėjo lietuviai, – sušneko žmonės po kaimus. – Dabar šitų valdžia bus.

Atėjo lietuviai ir užsiliko, niekur nebebėgo, ir niekas nebesivijo jų pakulniui. Ir gyvenimas aptilo, greit pradėjo atrodyti, kad niekas čia nei ėjo, nei šaudė, visada

ramu buvo. Žmonės arė laukus, sėjo javą, mokėjo mokesčius, taisė kelius, atidavinėjo išaugintą sūnų į kariuomenę. Buvo valdžia, o kai yra valdžia, tai mokesčiai ir keliai, ir sūnus kariuomenei – taip turėjo būti prie valdžios, kokia ji bebūtų. Taip visada būna, kai yra valdžia.

Taip galvojo daugelis. Taip ir Juza. O dar suprato Juza, kaip teisingai jis padarė Kairabalėn gyventi atkilęs. Kas ir kada per Lietuvą ėjo, geltonas jis buvo, pilkas ar žalias, visi per kaimus arba miestelius taikė. Kur lengviau praeiti ir prajoti. Ir dar pasiimti už dyka, ko tau reikia, kad eitum arba jotum toliau. Taigi. O Kairabalės lenkėsi visi. Niekas neatminė, kad bent vienas praeinančių ar prajojančių būtų užsukęs Kairabalėn. Vadinasi, ramia galva Juza galės sau čia būti. Visi pro šalį, visada pro šalį. Niekas jam nereikalingas. Vienas jis savo Kairabalėj. Tegu. Ir tegu.

Bet nelabai ilgai raminosi šitaip Juza. Galvon lindo, kad jeigu visi ir visada pro šalį, tai iš kur šitie du? Kas nudėjo, kalvoje kas pakasė su visais šautuvais? Ir ne su dviem, o penkiais, nors kareivių tiktai du. O gal ne du? Gal kiek šautuvų, tiek ir žmonių kaulų kalvos žemėje? Reikia tik pajudinti... Bet jeigu taip, iš tikrųjų šitaip, tai gal tiktai atrodo, kad visi pro Kairabalę, o niekas Kairabalėn? Vadinasi, ar toks vienas jis, Juza, Kairabalėj?

Net iš patalo kilo naktimis, taip neramu kartais pasidarydavo Juzai. Ėjo lauk, ilgai smilkino pypkę, sėdęs naujos trobos pašaly. Negera buvo Juzai nakčia. Oras jau pavasarėjo. Kvepėjo trobos medžiu. Kvepėjo kadugiais, tirštom kupetom pūpsančiais aplink naująją sodybą. Ir samanom. Ir Pavirvės dumblu. Tirštas baltas rūkas kilo nuo Kairabalės, auštant atsisiūdavo nuo akivarų, tykiai plevendamas plaukė tolyn į laukus. Tvarte bilstelėdavo sartis, mykė juodmargė, bliovė avys. Visi šaukėsi jo, šeimininko. Pamuistydavo galvą Juza. Laikas pradėti naują dieną.

■

Parskrido pargirgsėjo iš šiltos pusės antys ir žąsys, kryksėjo dabar po visą Kairabalę. Parliurleno ir gervės. Sukaukšėjo perkūno oželiai. Kupstynuose mušė sparnais pempės, rėkdamos vieną ir tą patį:

– Gyvi, gy-yvi!

Pavasaris atėjo į Kairabalę.

Auštant pakirdęs, skubėjo Juza į Pavirvę. Su muilu ir rankšluosčiu rankose. Prausėsi ne tik veidą, o iki juosmens, kaip senelio Jokūbo iš mažens buvo mokytas. Ligi raudonumo trynė šiurkščiu storu rankšluosčiu nugarą, šonus, krūtinę. Kūnas degė kaip ugny. Sužiūrėjęs gyvulius, šiokius tokius pusryčius kandęs, ėjo Juza prie darbų.

Turėjo jų per akis. Baigė sutaisinėti daržą panamėj, antrojoj kalvos pusėj rovė kapojo kadugius, ketindamas plėšti velėną linui. Vėlgi prie pat Pavirvės laukė jo karklai ir alksniai. Pats metas buvo šaknis iškapoti, kad nebegrįžtų niekad gyvi. Žemė čia prie šlyno, bulvelės, žinoma, neįkiši, kviečio pyragui nepabersi, bet ar viena bulve žmogus

sotus? Galima vikių, lubinų. Geras šaknis jie turi, žemei reikalingų dalykų gumbuose sukrauna. Laiku aparus, kol dar žali, žemė po jų jau kita: galima ir mišinio prasisiekti, gal ir miežio arba ir geresnio javo. Svarbu pradžia. Gera pradžia. Kaip užmieši, taip ir turėsi.

Net pasauso Juza. Rankas jam nupūslėjo, kaip nė atminęs nebuvo. Vaikščiojo išsišovusiais krūtinkauliais, palinkęs priekin. Vakarais, daržinėlėje atgulus, gėlė visus kaulus, miegas neskubėjo suglausti bluosto Juzai. Tai gulėjo tamsoj vienas, atvirom akim. Kaip ir tą naktį, kai grįžo metęs Vinciūnės vestuves. Pavalaknėj. Tiktai galvojo ne apie ją, Vinciūnę, kaip tą naktį, o kad daug jo padaryta, nors pabaigos tų darymų nematyti. Labiausiai tas pravažiavimas nuo kalvos per maurynus iš raisto į laukus, į žmonių kelią. Karvė štai šviežiapienė, nesupliaupsi viso priemilžio, sviestą reikės mušti, varškę dėti, gal ir sūrį. O kur su tuo sūriu, sviestu? Turgun reikės, kad pinigo prasimanytum, druskos, žibalo, geležies ūkiui pargabentum. Vėlgi linas gal užsikabins žemėje, sėmenų duos ir pluošto, tai kur tu su jais? Kaip į turgų per maurynus? Raudant reikia klojinį kloti!

Visas naktis šitaip Juza. Varė jam miegą šalin reikalai, o stipriau už visus reikalus vėl ji, Vinciūnė. Užeidavo metas, kai pamiršdavo ją dienai kitai, o paskui – viskas iš pradžių. Ir kiekvieną kartą aštriau, aitriau, gyva dilgynėle per širdį. Dažnai vidurnaktį, nirdamas į promiegio alpulį, krūpteldavo Juza: stovėjo ji prieš akis! Kilo iš guolio tada Juza, ėjo lauk, braukė nuo žolės šaltą rasą ir ilgai vilgė degančią kaktą. Akys šviesiau žiūrėjo, o ramybė nesugrįždavo.

Tiek ir likdavo Juzai, kai imdavo balksti dangus rytų pusėj, šaukė prie darbų, kurių daugėjo ir daugėjo. Štai ir tvarte šalia juodmargės maklinėjo veršelis, toks pat juodmargis, nužvilgusiu snukiu, plačiai atvertomis motinos akimis. Nebuvo veršelio, dabar yra. Ir avis nenusileido juodmargei, atvedė du ėryčius, baltus kaip sniegas. Tie straksėjo, nė minutes nenurimdami, taikė laukan iš užugardės. O antrojoj kalvos pusėj dygo jau sėmenys, plėštame dirvone Juzos pabarstyti, kalėsi gležnutis lino daigas. Pavirvės krante kėpsojo aukštyn kojomis alksniai – pusė išrautų, pusė nepradėtų. Ir darže laukė rankų jauni kopūstų, burokėlių veislynai: rytą juos nudenk, vakare vėl uždenk, kad šalnos nenuvirintų, lietaus kruša nesuduotų, viso darbo vėjais nepaleistų. Rūpesčių naujoj sodyboj užtektų per akis dviem ir trims žmonėms, o Juza taigi vienas. Visiškai vienas.

Dažnai susimąstydavo Juza. Dažniausiai iš ryto, stojęs kimsynėje tarp užskurdusių, nusiverkusių berželių. Ilgai žiūrėdavo į juos. Buvo ko verkti berželiams. Varė jie šaknis samanynuosna, ieškojo tenai duonos, ir dešimtis metų nieko dora nesurado. Kokia duona maurynų samanose? Tad nei augo, nei šakojosi, kaip medžiams dera, šitie berželiai, tiktai tirteno lapais, traškėjo nusaususiom šakelytėm. Kiek tiktai minė Juza, nuo pat mažens, kai dar su seneliu Jokūbu ateidavo į Kairabalę, vis tokie ir tokie buvo: lapeliukai smulkūs, pusiau juodi, ir tošis ant jų kamienų ne tošis, tiktai pleiskanos pilkos, nušiurpusios. Iš vardo beržai, o iš tikrųjų – pilkuonėliai, išgurgulavę bado

rievėmis ir guzais, geležiniais tinuliais išliedinę kiekvieną tarpušakį. Žinoma, tabokinę iš jų liemenėlio išsitekintum gražią, skurdo išsmaugtais tokiais rievių raštais, kad pasislėpk prieš juos su visais gražumais, kokius išrašo saulė ir riebi žemė arba prigudrauja žmogus. Ir stalą galėtum suremti iš jų, ir kėdę, gal išdrožtum ir samtį puodui pamaišyti. Ir kas pamatys, tas aikčios, nė iš tolo nepagalvodamas, kad kiekviena rievelė ir brūkšniukas metų metais berželių išraudoti, badmiriavimu išnokinti, kartėliu išaitrinti. Ir niekam tikriausiai nė į galvą neateis, kad, šitaip jiems beraudant, jaunutėliai jų broliai, išlakiai sustoję įkalniuose arba ir tos pačios Kairabalės paraisčiuose, šlama sulos prisotintais lapais, šviečia baltomis išlakių liemenų tošimis, vėsina padebesius viršūnių vantomis. Visos gegutės suskrenda į pavėsingus jų tarpšakius, voverys supasi jų lapynuose, paukščiai gieda ir vabalėliai dūzgia, zvimbia ir bimbia jiems. O šitie – stovi tirtindami pusjuodžiais lapais, iš paskutiniųjų varo šaknis samanynuosna, dešimtimis metų šaukiasi stiprumo, o neprisišaukia. Brangiai sumoka raisto berželis už gražumą.

Ar ne toks ir jis, Juza? Ar ne jo dalia dešimtis metų išbūti Kairabalėj? Visiškai vienam. Ligi grabo lentos. Tarytum gyva sumirgo Juzai atminty vasara, seniai jau nušlamėjusi. Stovėjo tada beržynėlyje. Ne šitame, žinoma, o tarp tų sočiųjų, išlakiųjų jaunuolyno. Ne vienas stovėjo Juza. Šalia jo – Vinciūnė. Taip arti, kad Juza gėrė jos kvapą ir žiūrėjo į ją. Grojo armonika, jaunimas traukė dainą, visur skambėjo juokas... Nieko negirdėjo, nieko nematė Juza, tiktai ją, Vinciūnę. Kaip sapne. Ir net krūptelėjo, kai ištiesė ji ranką ir palietė jo skruostą. Paėmė ir palietė. Savo ranka. Delnu štai šitaip...

– Koks tu sukaitęs! – išgirdo Vinciūnės balsą.

O kad iš tikrųjų buvo sukaitęs, bešokdamas polką su ja, Vinciūne, ir tik su ja, tai toji prigludo delnu ir prie antro jo skruosto. Šiurpas nuėjo Juzai per nugarą. Stovėjo, žiūrėjo į ją. Aukšta, kaip tik jam į porą, stamantri, tirštom kasom, nugulusiom jai nugarą – tokia buvo. Ir mušė labai geru prakaitu, aitriu ir saldžiu. Visa mušė.

– Tekėk už manęs.

Pasižiūrėjo Vinciūnė į jį, tarytum pirmą kartą būtų pamačiusi.

– Tu gerai šoki! – pasakė.

Nusisuko juokdamasi, nuėjo šalin. Užsivėrė beržų lapai jai už nugaros.

Liko Juza. Mažai begyvas.

Kiek kartų paskui matė ją laukuose prie darbų, miestelyje šventą dieną arba ir šitam pačiam beržyne, kur sekmadienio pavakarę traukė jaunimas gegužinėn, kiekvieną kartą nusijuokdavo ji, Vinciūnė, jam į akis. Nė nesustodama, vis pro šalį. O paskui ir juoktis liovėsi. Nebematė jo. Eidavo ir praeidavo, tarytum ir ne žmogus jis buvo, tiktai dyka vieta.

O čia jau kalbos per kaimą ir viensėdžių sodybas, kad žvangina dzinguliais piršliai Vinciūnės palangę ir kad visi grįžta nuo jos vartų su grąžintiniu kailinių kišenėj ir keiksmu lūpose. Atkilo vartai tik Puožo Stonkui Mykolui. Žinojo Juza: žemės

Stonkus ar ne du valakus, gal ir pustrečio, turi, didelę šeimyną pavasariais susamdo, trobos jo skamba dar šviežia pušų smala, aruodai svirnuose žiemą ir vasarą dienai dugno nerodo – gaspadorius, kokių nedaug valsčiuje. Ir pats jaunikis ne iš kanapių varytas. Gerais milais nuo galvos ligi kojų, aukštas, pečių plačiausių, antakiai tikra naktis, o akys po jais pilnos ugnies, lyg grynakraujo eržilo. Kelių parapijų mergos tirpo nuo vieno tiktai pamatymo, bažnyčioje per mišias ne į maldaknygę akis lenkė, o kur stovėjo jis, Stonkiukas, atkišęs dešinę koją į priekį, o ilgais žiemos vakarais krūpčiojo kiekvienai širdelė, prie sutemusių langų prigludus: gal kartais beatžvangąs piršliais pas ją?

Ir nesulaukė nė viena.

Vinciūnė sulaukė.

Ir kai pasižiūrėjo Juza, vestuvinės putos nupūsti pakviestas kartu su Adomu ir Uršule, tai pamatė: padėjo Vinciūnė galvą Stonkiukui ant peties. Tarytum nei šoko su juo, Juza, beržyne, nei delnu skruostą jam lietė. Ir suprato tada Juza: čia jau visa ko pabaiga. Tylėdamas pakilo nuo stalo ir ėjo tylinčiais laukais. Vienas, niekam nereikalingas. O namus pasiekęs, gulė daržinėj ant šieno ir pražiūrėjo į tamsų pašelmenį, kol ėmė čirškauti žvirbliai, aušti rytas...

Pamuistė galvą Juza ir vėl pamatė berželius. Daugelis nė ligi kelių nesiekė Juzai. Tai ne tie, kurie šlamėjo tada gegužinėje. Visiškai ne tie. Alkani, vargani, juodalapėliai.

Pasilenkė Juza, paglostė berželiuką arčiausiai po kojų, paglostė kitą, trečią, o kai atsitiesė, tai suprato, kad nereikia sustodinėti tarp jų, šitų berželių. Tikrai nereikia. Ne čia dabar jo vieta.

BALTUŠIS, Juozas. *Sakmė apie Juzą*. Vilnius : Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007, p. 57–75.

Svėdasų krašto (Vaižganto) muziejaus rinkinių nuotrauka

Stepas ZOBARSKAS

Rašytojas poetas, prozininkas, vertėjas ir leidėjas.

Gimė 1911 m. sausio 17 d. (sausio 30 d.) Pamaleišyje (Anykščių r.). Augo vienturtis vaikas, tėvui anksti mirus, jį užaugino ir į mokslus išleido viena motina Karolina Zobarskienė. Mokėsi Netikiškių (Anykščių r.), Duokiškio (Rokiškio r.) pradžios mokyklose ir Rokiškio gimnazijoje, bet jos nebaigė. Kraštiečio kunigo ir rašytojo Juozo Tumo-Vaižganto dėka 1928 m. įsikūrė Kaune, kur gyveno ir dirbo iki 1944 m., buvo spaudos, visuomeninių organizacijų tarnautojas. 1935–1936 m. Paryžiuje (Prancūzija) jis mokėsi Aukštojoje socialinių mokslų mokykloje, kur studijavo prancūzų kalbą ir literatūrą, žurnalistiką, socialinius mokslus. 1944 m. su šeima pasitraukė į Vakarus, 1948 m. iš Austrijos išvyko į JAV, kur ėmėsi iki jo lietuvių leidėjų beveik nemėgintos leidybinės veiklos – angliškai skaitančią JAV visuomenę supažindinti su lietuvių literatūra. 1961 m. Niujorke įsteigęs knygų leidyklą „Manyland Books“, iki gyvenimo pabaigos jis leido ir platino lietuvių rašytojų kūrinių vertimus anglų kalba. Mirė 1984 m. birželio 9 d. Vudheivene (Woodhaven, Niujorkas, JAV), palaidotas Niujorko kapinėse šeimos kape.

Lietuvių literatūroje S. Zobarskas debiutavo 1934 m. išleistu ir iki šiol geriausiai žinomu apsakymų vaikams rinkiniu „Ganyklų vaikai“, buvo vienas iš vadovėlio pradžios mokyklai „Aušrelė“, pradėto leisti 1936 m., autorių. Parašė ir išleido kone 20 knygų: apsakymų ir apysakų vaikams, jaunimui ir suaugusiesiems, publicistikos ir eilėraščių rinkinių. Jo proza išversta ir išleista vokiečių, prancūzų ir anglų kalbomis. Į lietuvių kalbą jis išvertė keletą K. Hamsuno, M. de Unamuno, G. de Maupassanto ir kitų autorių prozos kūrinių.

Kūrė realistinius apsakymus ir apysakas vaikams, atsisakęs moralizavimo, perdėm lipšnaus, meilikaujančio santykio su mažaisiais herojais ir malonybinių žodelių stilistikos, įsitvirtinusios lietuvių vaikų literatūroje. [...]

Aukštaitijos kaimo vaiko įgimtas ryšys su žeme, lemiąs jo išgyvenimus ir vertybių nuovoką, – svarbiausias Zobarsko knygų „Ganyklų vaikai“ (1934) „Paukščio likimas“ (1937), „Per šaltį ir vėją“ (1940) temų ir vaizdų šaltinis. [...]. Rašytojas vaizduoja tvirtą ir vikrų, sumanų ir smalsų vaiką, kuriam viskas rūpi (ar kunigas nešioja kelnes, kodėl varna nenušąla snapo žiemą).

Zobarsko knygų herojai – Duokiškio parapijos vaikai – gyvena gamtos aplinkoje, nepatirdami jokio miesto civilizacijos poveikio. Jie jaučia „dobilų alsavimą“, mato vėjo sūpuojamą pienės sėklą, girdi bičių giedojimą, kurį „tik vienas Dievas tegalėjo suprasti“, o rytmetį beržynas gaudžia „tartum vargonai bažnyčioje“. [...]

Zobarsko prozoje autoriaus stebėjimo taškas neištirpsta vaiko savijautoje, o kartais net gana toli nuo jos pasitraukia, kad įteisintų suaugusių žmonių kalbas ir veiksmus. Dėl to jo pasakojimas neturi vieno brėstančio įvykio įtampos ir griežtos kompozicijos, o pereina į vaizdingus panoraminius aprašymus.

Vytautas Kubilius

– Saulė jau baigia kept ragaišį, – tarė vieną vidudienį Čerškus savo sūnui, – o tu tinginiauji drauge su šuniu. Ar ne geriau būtų, jeigu nueitum rugių pasižiūrėti. Žinai, kad motina paskutinę duoną užminkė.

Berniukas išmetė iš rankų molinį kareivėlį, į kelnių kraštus nusišluostė rankas ir atsistojęs pakėlė galvą. Šviesūs plaukai dribo ant ausų. Dešine ranka slėpdamas neseniai perplėštą naujų kelnių kelį, kairiąja dar labiau pakreipė šonan kepurę. Kad atrodytų tikras vyras, už švarko kilpos užkišo jurgino šakelę.

– Gerai gerai! – sušuko jis nudžiugęs ir jau ruošėsi bėgti, bet tėvas dar sulaikė už rankovės:

– Tik neišlaužyk rugių, eik vaga, rankom gražiai praskirdamas sau kelią.

– Gerai, neišlaužysiu.

Laukai jį visada traukė, o įsibristi į rugius ne kasdien tenka. Ligi vakaro galės ir pasiteisinimą sugalvoti, kai motina ims klausinėti, kodėl perplėštos kelnės.

Rugiai berniokui buvo aukščiau galvos. Veš-lesnėj vietoj tik pasišokinėdamas galėjai pasiekti varpas. Daugiau į slėnį tarp rugių žaliavo dirsės ir smilgos. Įkalniau žydėjo aguonos ir rugiagėlės. Berniokas panorėjo pasiraškyti žiedų ir užsikišti už kepurės.

Įbridęs kelis žingsnius, staiga sustojo priešais didelį akmenį. Rugiai čia buvo daug retesni. Aplinkui kuokštomis žaliavo didžiulės žolės. Vaikis pasilenkė žemiau ir sustingo. Ruda kiškio nugara, atsukta į saulės pusę, ramiai skendėjo žolėse. Tai pamatęs, berniokas vos nepargriuvo iš nuostabos, o širdis pradėjo taip smarkiai plakti, jog pats išsigando, kad nepabudintų miegaliaus. Tą pačią akimirką jis prisiminė senelio žodžius, kad lengviausia esą kiškį pagaut, užbarsčius ant uodegos smulkios druskos, arba užmetus ant jo drabužį ir pačiam ant viršaus užsigulus. Druska jis netikėjo, užtat skubiai nusivilko švarką ir griūte užgriuvo ant gyvulėlio. Išgąsdintas kiškis buvo bešokąs iš guolio ir beišsprūstąs iš glėbio, bet berniokas stipriai nutvėrė jį už paskutinių kojų ir ėmė balsu šaukti:

– Tėveli, tėveli, gelbėk!

– Kas gi atsitiko, sūneli, kas?

– Greičiau, nebegaliu išlaikyti!

– Ko tu nebegali išlaikyti? – šaukė tėvas, bėgdamas nuo trobų į sūnaus pusę. Toks baisus bernioko šauksmas ne juokais išgąsdino tėvą.

– Laikyk, laikyk! – drąsino Čerškus, nors pats nežinojo, ką laikyti.

– Tėveli, greičiau atnešk virves.

– Virves? O kam gi tau jų prireikė?

– Kiškiui surišti.

– Kokiam kiškiui? Ką gi tu čia man meluoji?

– Nemeluoju, tėveliuk, nemeluoju. Žiūrėk!

Priėjęs arčiau Čerškus tikrai pamatė rudą uodegą, bekyšančią iš po švarko rankovės.

– Kiškį tai mes ir be virvių paimsime, – tarė pralinksmėjęs tėvas.

Žvėrelis nespėjo nė ausų pakrutinti, tuoj atsidūrė tvirtose seno ūkininko rankose. Grįžtant namo, berniokas bėgo šalimais ir ėmė skųstis:

– Bjaurybė koks, visas kelnes sudraskė!

– O kad jį kur devynios! – sušuko tėvas. – O kaipgi jis galėjo sudraskyti?

– Va įsikabino ir sudraskė, ką tu jam bepadarysi, – atsakė jau nuolaidesnių balsu berniokas, o patylėjęs dar pridūrė: – gerai, kad nors koja liko sveika.

– Mes jam už tai kailį nudirsim, – atsakė tėvas, dar stipriau spausdamas žvėrelio ausis.

Tie žodžiai skaudžiai nugėlė širdį, bet berniokas nedrįso užstoti – kai tėvai užmirš apie perplėštas kelnes, tada jis galės ir apie kiškelį užsiminti.

Namie kiškį aprodė visai šeimai, o paskui uždarė pirtelėn; vasaros metu ja nebesinaudojo. Greitakojui laukų gyventojui tatai buvo tikras kalėjimas, iš kur jis jokiu būdu negalėjo ištrūkti.

Tą dieną Čerškaus sūnus niekur nebėjo iš namų, bet vaikščiojo aplinkui pirtelę tarsi koksai sargybinis. Jis buvo išdidus, ir tam savo išdidumui parodyti dar labiau užsmaukė ant ausų kepurę.

Kiškis gyveno čia, misdamas vasarojaus želmenimis, jų berniokas įmesdavo pro dureles. Tarpais lakstė jis palei kertes, ieškodamas kokio plyšio, arba graužė sienas. Berniokui įėjus vidun, išsigandęs žvėrelis puldavo nuo vienos sienos prie kitos, paskui susigūždavo kertelėje ir imdavo drebėti.

– Geras kiškiukas, geras, nebijok, aš tau nieko nedarysiu, – ramindavo berniokas, glostydamas minkštutes vilnas. – Tu gyvensi čia kaip koks ministeris. Niekas tavęs nenuskriaus.

Ilgainiui belaisvis apsiprato. Jis jau nebebėgdavo tolyn, bet prisiartindavo prie bernioko ir iš jo pirštų imdavo traukti daržoves arba žolę. Didelio pasitikėjimo jie vienas kitam vis dėlto dar neturėjo. Vaikinukas jautė, kad kiškis mielai sugrįžtų į laukus net nepadėkojęs už vaišes, todėl atsisveikindamas su juo duris ne tik stipriai užrišdavo, bet ir kartimi užkišdavo. Bijojo, kad neateitų kokią naktį kiškių kariuomenė ir neišvaduotų belaisvio.

Vieną rytą berniokas išgirdo baisių dalykų. Tėvas ir motina priemenėje galando peilį ir tarėsi eiti pirtelėn.

– Nėra ko ilgiau laukti, – sakė tėvas, – kol kiškis visiškai užvers kojas. Kiekvieną dieną liesėja ir liesėja.

– Ne jam, laukų ir miškų žvėreliui, ankštas kambarys, – pridūrė motina. – Tiktai gaila sūnelio – taip džiaugėsi vaikas, taip susigyveno. Gal reiktų jo atsiklausti?

– Ko tu jo klausies, ar jis išmano ką. Jam bet yra kas glostyti, su kuo žaisti. Dar paleis kada. O vis dėlto ir kailiukas šioks toks, ir mėsos gabalas... Kaip tik prieš šventes.

– Kad verks paskui. Lyg nežinai, koks jo būdas.

– Didelio čia daikto. Paverks ir nustos. Ar naujiena, kad vaikas pazirzia, – sprendžiamu balsu užbaigė tėvas ir nykščiu ėmė tikrinti, ar aštrus peilis.

Berniokas, niekieno nepastebėtas, išsmuko kieman. Tiesiai palei daržus nubėgo prie pirtelės, atidarė duris ir įėjo vidun. Zuikutis iš karto krūptelėjo, metėsi į tamsesnę kertę. Veikiai tačiau nusiramino ir prisiartino prie berniuko. Ištiesęs snukutį, apžiūrinėjo pirštus, ar neras ko nors užkąsti, ir labai nustebo, kad šį kartą jo aplankyti ateita su tuščiomis rankomis. Berniokas pakėlė jį už ausų, prisiglaudė prie veido ir kone verkdamas ėmė kalbėti:

– Kvailiuk tu, kvailiuk! Nuo manęs bėgi, o nežinai, ko susilauksi. Rytoj iš tavęs tiktai kailis ir kauliukai beliks.

Sode pasigirdo vartelių girgždėjimas. Berniokas suprato, kad dabar artinasi paskutinė minutė. Nė valandėlės nebedelsdamas, išnešė kiškį laukan ir pastatė ant žolės. Pajutęs gaivų orą ir giedrą saulę, belaisvis pradėjo nosike uostyti smilgą.

Tėvo ir motinos žingsniai artėjo. Berniokas atitraukė rankas, bet žvėrelis vis dar nesijudino. Tiktai kai jis vėl norėjo paglostyti, kiškis suglaudė ausis, išsitiesė ir kaip žaibas šovė į laukus.

– Kiškiuk, kiškiuk, palauk! – šaukė jis, bėgdamas iš paskos, bet jų šuoliai nebuvo lygūs. Berniokas staiga ėmė gailėtis, kad paleido belaisvį. Jis kažin ko būtų atsižadėjęs, kad tiktai būtų galėjęs vėl jį pagauti ir namo parsinešti. Tuo tarpu kiškis nė neatsigręždamas nėrė vasarojun, iš ten pasuko papievin. Ir kai tėvas su motina priėjo prie pirtelės durų, belaisvis jau bėgo stačia kalva pušynan.

Aliukas žiūri pro langą į vakarus, o akys raibsta nuo saulės. Tartum pailsusi, tyli žengia ji į aną pasaulį. Grimzta į marias toli, anapus miško. Aliukas žino, kad ji daug toliau, negu atrodo. Iš čia, rodosi, visai prie Netikiškių. Kai nueini ten, saulė, rodosi, jau pabėgėjusi už beržyno. O kai prieini beržyną, pamatai, kad jos esama jau anapus ežero. Iš čia ir norėdamas saulės nebepasieksi. Kad ir kaip greit perplauktum valtele ežerą, vis tiek nebepamatytum – ji jau būtų pasislėpusi už mėlynų debesėlių. Blyksteli ežere paskutiniai spinduliai, sužaižaruoja akyse ir pradeda suptis klostytis balkšvas rūkas.

Sesuo Elena snaudžia. Padėjusi galvą ant rankų, užsimerkia ir nieko nebejaučia. Ji kažką sapnuoja, kad net lūputės virpa.

Aliukas išbėga kieman. Nuo kalnelio ateina ragus iškėlusios karvės. Pirma jų bėga bliaudamos avelės. Piemuo gena galvijus, pliaukšėdamas botagu, ir dainuoja. Aliuko ausyse vis tebeūžia bažnytinė muzika. Jis pirmą kartą buvo bažnyčioje. Kaip gyvas stovi prieš akis kunigas: bučiuoja altorių, atsiklaupia, vėl atsistoja, atsigręžia ir, išskėsdamas rankas, gieda. Apsivilkęs ilga ilga kamža, ant pečių mėlynas arnotas. Jo pakraščiai išsiuvinėti auksu. Vidury žvilga tulpių žiedai, apie juos šakojasi kažkoks nematytas augalas. Kai kunigas pasilenkia, arnotas dar labiau žvilga. Tada jis mirga kaip stiklas, nes ant jo krinta pro langą prasiskverbusi saulės juosta. Žmonės meldžiasi, kumščiais mušasi krūtinėn. Aukštai, beveik prie pat skliautų, gieda merginos ir vyrai. Tarniukai klūpo prie kunigo, skambina varpeliais.

– Aliuk! – pasigirsta motinos balsas. – Eik valgyt. Ir Eleną pavadink.

Aliukas lyg iš miego pabunda. Susėda visi po šakota obelim. Valgiai garuoja, kvepia. Alkana, visą dieną dirbusi šeima taip srebia viralą, kad net ausys linksta. Tik Aliukas nenori valgyti. Jo ausyse vis tebedunkso bažnyčia.

– Mama, – sako galiausiai jis, – aš labai norėčiau būti kunigu.

– O o! – nusijuokia tėvas. – O vargamistra nenorėtum būti?

– Ne.

– Kodėl?

– Kad jis nemoka Mišių laikyti. Jam niekas arnoto neduoda.

– Bet vargamistra vargonais grot moka. Groja ir groja kasdien.

Aliukas pamąsto. Muzika jį taip pat traukia. Bet kunigu vis dėlto geriau: nusilenki, pabučiuoji altorių, atsigręži, išsketi rankas ir užgiedi lotyniškai...

– Ne. Tiktai kunigu norėčiau būt, daugiau nieku.

Pavalgęs tėvas užsirūko pypkę ir atsigręžia į Aliuką. Motina priglaudžia jo galvą, paglosto.

– Vaikeli, kunigui reikia daug daug mokytis. Sunkiausius mokslus reikia išeiti.

Berniokas nuliūsta, nuleidžia akis ir tik tik neverkia. Bet motina jį ramina:

– Pažiūrėsim, kaip Dievas duos. Gal užaugęs ir būsi kunigas. Pažiūrėsim... o dabar eik gultų...

– Eik, eik tu, kunige, – užbaigia tėvas šypsodamasis ir vėl užtraukia pypkę.

■

– Aš esu net trijose bažnyčiose buvęs, – giriasi piemuo, – Svėdasuos, Kamajuos ir Duokišky. O, Kamajuos tai bent bažnyčia: žiūri į bokštus ir galva sukasi! Rodos, griuo ant tavęs visos aukštybės. Kiek altorių, vienas už kitą gražesni. Ė Svėdasuos stacijos kad didelės! Žmonės visiškai kaip žmonės.

Aliukas klausosi ištempęs ausis. Jis padeda piemeniui ganyti, paveja aveles. Neturi ko veikti namie, vienam nuobodu. Sekmadienį visi išeina, o jį palieka namų saugoti.

– Kai aš būsiu kunigas, – sako jis, gulėdamas aukštielninkas ir žiūrėdamas į plaukiančius debesėlius, – pastatysiu didelę didelę bažnyčią. Bokštai dangų sieks.

– Tu tokios nepastatysi, – užginčija piemuo. – O aš tokią bažnyčią mačiau.

– O kur?

– Kamajuos.

– Nematei.

– Nu ir mačiau.

– Meluoji! Kamajų bažnyčia ne tokia aukšta.

– Tikrai aukšta. Sako, meistras tris dienas ir tris naktis lipęs į viršų kryžiaus statyti. Ketvirtą dieną užlipęs. Bet nespėjęs pastatyt, paslydusi koja ir pradėjęs kristi žemėn. Tada išskridę angelai, nutvėrę jį už rankų ir už kojų, apsupę sparnais ir nusinešę į dangų.

Aliukas net išsižioja. Mat kokių bažnyčių esama!

– O kas buvo paskui?

– Nieko, nusinešė į dangų ir padarė šventuoju. Dabar, sako, kiekvienas, kuris tik atsistotų ant šito kryžiaus viršūnės, tai tiesiai ir nužengtų į aukštybes pas poną Dievą.

Aliukas mąsto. Jam prisimena vienas paveikslas. Ten angelai neša kūdikį. Aplinkui plauko debesys. O viršuje žilas, barzdotas Senelis, dangaus ir žemės Kūrėjas, laimina savo dosnia ranka. Gera būti šventuoju.

– Aš ir Mišias laikyti moku, – nei iš šio, nei iš to pasigiria piemuo.

– Nu ir nemoki.

– Moku.

– O kas gi tave išmokė?

– Aš pats išmokau. Prisižiūrėjau bažnyčioj. Ir tave galiu išmokyti, jei tik nori.

Aliukui akys sužiba.

– Kaipgi laikysi Mišias, kad nėr altoriaus? – taria Aliukas jau nuolaidesnių balsu.

– Pasidarysim altorių.

Mišios abu berniukus vilioja. Piemuo tuoj suriša keturių berželių viršūnes, žalius lapus suglaudžia į kuokštas. Paskui nudrožia nedideles lazdeles ir įspraudžia tarp šakų – tai turi būti žvakės. Vidury altoriaus pastato kryžių. Pievoj priskina gėlių ir prikaišioja tarp berželio lapų.

Galvijai niekur neina. Karvės vidurdienį sugulė, avelės taip pat aprimo. Vaikams nereikia lakstyti. Jie gali niekieno netrukdomi puošti altorių ir iškilmėms ruoštis.

– Viskas būtų gerai, – sako patenkintas piemuo, bet kur mes gausim arnotą? Aną dieną Raugalės Vytas buvo atsinešęs šilkinę skarą. Apsigaubėm tada ir laikėm Mišias.

– Ir aš galiu atsinešti. Žinau, kur mama padeda.

Aliukas greit parbėga namo ir atsirakina skrynią, kur pilna visokių rietimų priklota. Ilgai verčia drobinius audeklus, kol suranda skarą. Jos pakraščiai išsiuvinėti plačiais lapais. Ilgi kutai gražiai suklostyti. Pasiima ją, pasispaudžia po pažastim. Paskui pasiima taurelę, pripila vandens ir nusineša į laukus.

– Dabar apgaubk man pečius, – sako piemuo.

– Ir aš noriu. Man apgaubk.

– Tu paskui laikysi. Dabar aš. Tu dar nežinai, kaip reikia Mišias laikyti.

Piemuo apsigaubia skara taip, kad jos spurgai siektų purvinų kojų kulnis. Nusiima kepurę, susideda rankas ant krūtinės, atsistoja ir pradeda giedoti.

– Tu dūduok, vargonais grok, – moko piemuo atsigręždamas.

Aliukas atsiklaupia šalimais ir pradeda niūnuoti. Jis stengiasi prisiminti bažnyčios giesmes ir jas pamėgdžioti. Tylus pagirys skamba nuo jų balsų.

– O-o-o-o, – gieda „kunigas“.

– I-i-i-i, – atsako jo vargonininkas.

– Dabar jau duok man, – nekantraudamas sukužda Aliukas.

– Palauk dar, – subara jį piemuo ir vėl toliau gieda.

Tik po gero pusvalandžio gauna Aliukas „persirengti“ ir atsistoti prie altoriaus. Jo širdis prisitelkia džiaugsmo. Kaip tikras kunigas, jis iškelia taurę ir išgeria vandenį.

Paskui susideda rankas, nuleidžia galvą. Bučiuoja gėles, pakelia akis aukštyn ir žiūri į šviesų, mėlyną dangų.

Ilgai ilgai jie sukiojasi prie kryžių, padarytų iš žalių berželių. Saulė jau nustojo šildžiusi. Oras vėsta. Jie ir galvijus užmiršo. Staiga kažkas nutveria Aliuką už ausies ir ima šaukti:

– Varly, kur tu nešioji mamos skarą?! Žiūrėk, į ką panaši: visa supurvinta, sudirbta.

Tai tėvo balsas. Piemuo pirmas atsipeikėja, pašoka ir kaip kiškis nudumia pas gyvulius, braidančius po vasarojų. Aliuką lyg kas šaltu vandeniu būtų perpylęs. Jis stovi bežadis, mirksi akutėm. O kai tėvas vis nesiliauja baręs, nebeišsilaiko ir pradeda balsu raudoti.

– Mes... mes... Mišias norėjom laikyti.

– Mišias, – sako tėvas. – Aš jums parodysiu Mišias. Kunigai atsirado man! Marš namo! Palikau, kad trobas saugotum, o jis nežinia ką prasimanė.

Aliukas bėga pirma, o tėvas eina iš paskos ir vis barasi. Rankoje nešasi suglamžytą ir supurvintą šilką.

Motina net žodžių barniui neberanda. Pati geroji skara suvalkiota. Tuoktis važiuodama pirmą kartą buvo apsirišusi. Paskui tik per didžiąsias šventes ryšėdavo.

– Dovanokit! Dovanokit! Daugiau niekada taip nebedarysiu, – kuždа Aliukas, o ašaros rieda iš akių kaip pupos.

Jau temsta, bet piemuo vis dar nedrįsta namo ginti. Jis vaikštinėja paskui gyvulius: nori sočiai priganyti. Kai sesuo išeina su milžtuve ir ima šaukti, kad gintų bandą namo, jis atvaro galvijus, bet pats lieka už vartų. Bijo ir prisiartinti arčiau.

– Gana jau, gana, – ramina jį kieman išėjusi Aliuko motina. – Nebebarsiu. Ką padarysi, kas buvo – nebepataisysi. Tik žiūrėk, kad daugiau taip nepasikartotų.

Per vakarienę abu nusikaltėliai valgo tylėdami ir nė nepažvelgia vienas į kitą. Nuo jų širdžių kaip sunkus kalnas nuslinko didelė baimė. Išbarti, bet nebausti, jie keliasi nuo stalo. O tėvas prisikemša pypkę tabako, užsidega ir sako pusiau juokais:

– Mišias laikyti užsimanė, a! Kunigai man atsirado... Ir sugalvok tiktai... Varlių kojos!

Kai Povilas išbėgo kieman, jau buvo geras pusiaudienis. Palikę pradalgius, pjovėjai šliejosi prie anksčiau sukrautų šieno kupečių ir valgė priešpiečius. Pievon įbesti dalgiai, nelyginant gandrai, stovėjo pakreipę snapus ir žvilgėjo. Ant rankenų ilsėjosi pustyklės.

Berniokas sustojo paantvalny be kepurės, vienmarškinis. Šviesūs plaukai skrudo nuo saulės. Ji žėrėjo danguje, didžiulė žvaigždė, ir jos spinduliai tvoskė į patį viršugalvį. Trumpas šešėlis sustojo priešais bernioką, bet šitokios paunksmės buvo per maža šalimais augančiai gėliukei. Ji liūdėjo, nusvarinus galvą ir suglaudus žiedus, o jos lapai vis vyto ir vyto.

– Užaugs man pjovėjas, užaugs, – šnekėjo patenkintas tėvas. – Kad varys pradalgius! Kaip ugnis pereis per pievas!

Pavalgę vyrai dar labiau atsisagstė krūtines, pasirąžė ir ėmė pustyti dalgius. Visas pagirys žvangėjo. Žiogai šokavo gėlių viršūnėmis ir svirpė. Tolumoj tauškėjo plaktukas.

– Čiūkš, čiūkš! Čiukš, čiūkš! – įsibridę pievon, pradėjo vyrai šnioryti žoles. Jie žingsniavo vienas paskui kitą, ir taip sutartinai skambėjo jų dalgiai, tartum jų pjovimas būtų buvęs patsai dainavimas. Lyg kokie nematomi varžtai juos būtų sujungę – ir linksi, ir keliasi kartu.

Povilas žiūri liūdnom akim į pjovėjus, seka jų mostus. Kiekvienas žalios kuokštos šiūptelėjimas bernioko akimis apšaudomas. Paskui pjovėjus tęsiasi dvi kojų išminos, kaip vėžės pavasario kelyje, o iš tų išminų čiurkšliukais sunkiasi vanduo.

Ilgainiui berniokas nebeiškenčia. Jis žingsniuoja iš paskos, susinėręs už nugaros rankas, ir patyliukais švilpauja. Nupjautos žolės stiebai duria kojas. Prieina prie tėvo, nutveria jį už marškinių rankovės ir prašo:

– Tėveliuk, duok ir man papjovėti!

Tėvas nieko neatsako, tik toliau pjauna. Užbaigia pradalgį, pasipusto dalgį, užsimeta jį ant peties ir vėl grįžta iš naujo pradėti.

– Tėveliuk, – maldauja berniokas, prie ausies pasistiepdamas.

Tėvas pasižiūri į saulę, apmeta akimis dar didžiulius tebevilnijančius pievų plotus ir pakrato galvą.

– Nėr kada, sūnau, su tavim žaisti. Kai užaugsi didesnis... arba kai bus mažiau darbo...

Berniokas valandėlę pastovi, palaukia kitų darbininkų, paprašo ir juos, kad nors truputėlį leistų papjovėti, bet ir jie nė vienas nepaleidžia iš rankų dalgio. Tada jis išbrenda iš pievos ir lekia takeliu namučio. Ausyse vis tebeskamba dalgių muzika. Liūdna jam. Užsidengia rankomis veidą ir pradeda balsu raudoti.

– Rytoj sekmadienis, – tarė tėvas, visiems susirinkus vakarienės. – Jeigu netingit, važiuokite į Svėdasus, o man ir motinai pakaks Duokiškio. Žinau, kad jauniems labiau rūpi ir kad bažnyčia būtų didesnė, ir kad žmonių daugiau susitiktumėt. Mums tai visur ta pati malda. Tu, piemeniuk, būk geras, papjauk dobilų arkliams – žinau jau, kad moki.

– Gerai, – linksmai atsakė berniūkštis, norėdamas čia pat keltis iš užustalės, bet šeimininkas jį sudraudė:

– Ne dabar, ne. Rytoj rytą, prieš galvijus išgindamas.

Kai visi išsiskirstė, Povilas atsigulė seklyčioje. Nebelipo su piemeniu ant šieno, kaip darydavo kitais kartais, bet pasiliko troboj teisindamasis:

– Atsibodo vartytis šalinėje – prilendi pilnas šienagalių. Pagulėsiu nors kartą ir aš lovoje, geriau išsimiegosiu.

Netrukus visi sumigo. Rami tyluma ir tamsa užplūdo seklyčios vidų. Pro atdarą langą plaukia tirštas žolių kvapas. Gera gulėti lovoje, klausytis savo paties alsavimo, savo paties šnopštimo pro nosį. Tačiau Povilas niekaip neužmiega. Jis pakelia galvą, dairosi pro langą. Dangus giedras, pilni pakraščiai žvaigždžių. Be paliovos gieda lakštingalos. Prie klėties dunksо susiklostę šešėliai. Staiga viename kampe pastebi žėrint mėnulio apšviestą dalgį.

Povilas iššoka iš lovos, pasistiepia ir išvysta dar daugiau prikabintų dalgių.

– Kad taip papjovėjus, – dingteli galvon. – Dabar visi miega. Niekas nematytų.

Greit apsirengė ir patyliukais išlindo pro langą. Katės žingsniais prisėlino prie klėties, vargais negalais nusikabino dalgį, užsidėjo ant pečių ir, išėjęs už sodo, kaip didelis vyras nužingsniavo į dobilų lauką.

Oras vėsus. Vėjo suvartyti vešlūs dobilai, rodos, miegojo atsirėmę vienas kito peties. Jų galvos buvo pasvirusios. Povilas tarytum jautė dobilų alsavimą, tarytum matė, kaip ramiai merkiasi žiedų akutės.

Pamėginsiu! Gerai buvo prisižiūrėjęs, kaip reikia įsitverti dalgiakotį, kaip suspausti rankeną. Atmetė koją, įsiręžė, užsimojo... Keliais kirčiais priklojo daugybę dobilų. Tiktai kai reikėjo rankomis suglobti, pasirodė, kad jie buvo tik priplakti, bet nenukirsti. Berniokas dar kartą užsimojo ir jau taip smarkiai patraukė, kad ne tik kibirkštys iš ašmenų pasipylė, bet ir pati dalgio viršūnė giliai į žemę įsmigo. Mėgino

ir šiaip, ir taip ištraukti – nesiseka. Kraipė į visas puses, tampė, net dobilų šaknys pleškėjo, bet dalgio ištraukti vis tiek neįstengė. Pagautas pykčio, berniokas iš visų jėgų abiem rankom įsitvėrė už rankenos ir taip patraukė, kad kotas net brakštelėjo, o pats pjovėjas aukštielninkas puolė ant žemės. Atsikėlęs pasižiūrėjo ir išbalo: dalgis nulaužtas, tiktai dalgiakotis likęs sveikas.

Šaltas prakaitas išpylė bernioko nugarą. Jis dar ilgai stovėjo nežinodamas, kas daryti. Galų gale šiaip taip ištraukė likusią dalgio dalį. Ašmenys buvo išmušti ir sulankstyti.

Liūdnas ir ko neverkdamas parėjo Povilas namo. Susiieškojo siūlų, surišo dalgį ir atsargiai pakabino paklėtėje. Po to dar pažvelgė iš tolo: dalgis atrodė kaip neliestas, tik siūlai labai baltavo. Palaukit, jis paims žemių saują ir papurvins juos. Dabar jau niekas nebegalėtų įtarti. Viskas atrodo kaip čia buvę.

Vėl įlindo seklyčion ir tučtuoj atsigulė. Pasiklausė, ar niekas negirdi. Ne, visur tylu ramu. Povilas norėtų užsimerkti ir miegoti, bet dabar miegas dar labiau neima. Ilgai jisai suko galvą, ką čia padarius. Kažin, kad taip atsikeltų anksti rytą, pabučiuotų motinai ranką ir pasisakytų viską taip, kaip buvo? Ji greičiau už kitus dovanotų ir dar tėvelį perkalbėtų.

Tiktai švintant užmigo sunkiu, neramiu miegu.

■

Niekuomet Povilas nebuvo pabudęs taip anksti kaip šį rytą – per patį saulės tekėjimą. Mieguistas piemuo ginė galvijus į lauką. Jis jau buvo pripjovęs dobilų ir prikrovęs po karučių sėdyne. Berniokas matė, kaip tasai ėjo pro vartus pakreipęs kepurę, pliauškindamas botagu. Paėjęs už sodo, išsitraukė iš kišenės karklinę dūdelę ir ėmė švilpiniuoti liurliuoti. Išgirdę lumzdelį, giesmininkai paukščiai dar skardžiau pasileido čiulbėti ir, nori nenori, piemenuko muzika turėjo nutilti.

Kai piemuo nuginė toliau, Povilas iššoko iš lovos ir vėl atsiminė nulaužtą dalgį.

– Eisiu ir pasisakysiu piemeniui, – galų gale nusprendė, greit apsivilko ir užsidėjo ant galvos kepurę. Tačiau nespėjo išbėgti pro duris, o kažkas subeldė į stiklus ir šūktelėjo:

– Išdykėli, kur tu bėgi taip anksti, ar neisi gultų!

Tai šaukė motina. Ji buvo taip pat atsikėlusi ir jau ruošėsi krosnies kūrei.

Berniokas stabtelėjo. Veidan tvoskė karštis. Gal jau žino? Bet kai motina dar kartą pabeldė stiklan, jis sugrįžo. Įėjo pirkion.

– Kur tu vaikščioji? – barėsi ji.

– Nenoriu miego. Norėjau bėgti pas piemenį, – mikčiojo berniokas.

– Paspėsi, prisilakstysi. Eikš, užvalgyk verčiau. – Motina pamerkė blyną ištirpytan sviestan ir padavė sūnui. Karšta ir gardu, sviestas per pirštus varva. Paskui ji pabučiavo skruostus ir pastūmėjo:

– Dabar bėk gultų. Pusryčiam prikelsiu.

Norėjo Povilas stabtelėti ir kažką pasakyti, bet motina pakratė rankas:

– Bėk, vaikeli, bėk lovon. Dieną pasikalbėsim. Dabar neturiu laiko.

Ir pačiam Povilui pasidarė nejauku. Lyg ir drovėjosi dabar prisipažinti. Nusivilko švarkelį ir vėl pasinėrė patalan.

Per pusryčius Povilo tėvas piktas atsisėdo prie stalo. Užvalgęs kopūstų, atsigrįžo į piemeniuką:

– Dėkui, kad pripjovei dobilų, tik nedėkui, kad dalgį nulaužei.

Piemuo, nebaigęs kąsnio kramtyti, išplėtė akis:

– Kas? Ar aš nulaužiau dalgį? Aš nieko nežinau!

Povilą išpylė prakaitas. Jis nuleido akis ir, prigulęs prie dubens, ėmė garsiai srėbti viralą. Ausys ir skruostai kaito. Bijojo, kad tik namiškiai nepastebėtų.

– O kas nulaužė, jeigu ne tu? – dar pikčiau pakartojo Povilo tėvas.

– Nežinau. Iš kur aš galiu žinoti, – spyrėsi piemuo.

– Nemėgstu melagių! – metęs šaukštą ant stalo, sušuko tėvas. – Padarei ką negera, prisipažink!

– Bet kad aš nieko nepadariau! Galit pažiūrėti visi, mano dalgis tebėra ko sveikiausias.

Povilas ilgai nelaukęs padėjo šaukštą ir išsmuko pro duris. Dabar jis nebedrįso net pagalvoti apie prisipažinimą. Per daug jau smarkiai tėvas buvo užsirūstinęs ant piemenėlio.

Visą pusiaudienį Povilas išvaikštinėjo vienas po laukus. Diena buvo tvanki. Saulė kaitino žemę. Jisai žiūrėjo, kaip bitės siurbia medų iš žiedų, kaip žiedadulkėmis aplipusios ir gardumynų prisikopusios sunkiai skrenda į avilius. Lėtais žingsniais nuėjo ligi ganyklų, kur piemuo sėdėjo ant akmens ir liūdnai švilpavo. Jis net nepastebėjo, kad žalmargė skuba į vasarojų. Kai karvė jau buvo įkėlusi koją uždrauston dirvon, jis pašoko ir jau ruošėsi bėgti.

– Palauk! – šūktelėjo Povilas. – Tau kojos skauda. Aš nulėksiu ir sulaikysiu nenuoramą.

Krūvon suvarė ir kitus galvijus, tada ir nedrąsiai priėjo prie piemenuko.

– Tu verki...

– Kaip neverksi, kad pikta. Kažkas nulaužė, o mane nekaltai užsipuola. Gražiausiai pripjoviau dobilų, paskui pakabinau dalgį... Net mažiausio akmenėlio nebuvau užkliudęs.

– O tu nenujauti, kas būtų nulaužęs?

– Iš kur nujausiu, kad visą rytą ganiau toli nuo namų ir nieko nemačiau.

Piemenukas vėl išsiėmė dūdelę ir pradėjo tirliuoti. Muzika skambėjo giedroje kaip bažnyčios varpelis. Visi paukščiai buvo nutilę, tupėjo ant šakų snūduriuodami ir giesmėmis jau nebesivaržydami su piemenėliu. Tada Povilas jam tarė:

– Tu nebijok mano tėvelio – pasibars ir nustos. Kai sužinos, kad esi nekaltas...

– O kaipgi sužinos, kad niekas neprisipažįsta?

Povilas nutilo. Jo viršutinė lūpa ėmė virpėti.

■

Iš bažnyčios tėvai pargrįžo vakarėjant, o bernai ir mergos dar tebesibastė miestelyje. Povilas pasitiko juos, išbučiavo. Kai motina išėmė dovanų – šokoladinį arkliuką – berniokas nutvėrė jos ranką ir ėmė dar labiau bučiuoti.

– Mama... – mikčiojo jis. – Motinėle...

– Ko reikia, sūneli, ko, dobiliuk baltasai?

– Nesibark... Atleisk man. Dalgį aš nulaužiau. Aš taip norėjau pjauti... Nemaniau, kad taip greit luš.

– Tai tu? – nustebo motina.

O tėvas net kojom sutrypė:

– Kodėl pirma nepasisakei? Be reikalo piemenį išbariau. – Bet, grįžęs iš bažnyčios, tėvas nebebuvo toks piktas. Pasibarė kiek, paskui pasidarė nuolaidesnis, o vėliau net galvą paglostė.

– Gerai, kad nors dabar prisipažįsti. O piemeniui nunešk pusę savo dovanos, atsiprašyk – ir nebepyks.

Tą vakarą Povilas miegojo kaip užmuštas. Rytojaus dieną tėvas nusivedė jį pievon. Išpustė dalgį, patikrino rankeną.

– Eikš, jeigu jau taip nori, pasuk pradalgį.

Berniokas džiugiai griebėsi darbo. Tėvas paėmė jo rankas ir parodė, kaip reikia laikyti dalgį. Keletą kartų nesisekė. Bet vieną kartą gražiai pasiautė. Pradalgys taip lygiai susiklojo, kad net tėvas ėmė sukti ūsus ir patenkintas pasakė:

– Užaugs man pjovėjas, užaugs! Kad varys pradalgius! Kaip ugnis pereis per pievas.

Paskui dar labiau atsisagstė krūtinę. Įsibrido pievon. Paėmęs iš sūnaus dalgį, kaip vėjas pradėjo šnioryti vešliai sužėlusias žoles. Net pagirys žvangėjo nuo dalgio muzikos. Žiogai šokinėjo žiedų viršūnėmis ir svirpė. Toli, toli, anapus kaimynijos pievų, skambėjo grėbėjų dainos.

ZOBARSKAS, Stepas.
Ganyklų vaikai. Vilnius : Žara, 2002, p. 5–14, 54–61, 91–96.

A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus fondų nuotrauka

Ona SEDELSKYTĖ

Filologė, muziejininkė, rašytoja poetė ir prozininkė.

Gimė 1923 m. sausio 23 d. Čekonyse (Anykščių r.). 1947 m. baigė Anykščių gimnaziją, 1947–1952 m. studijavo Vilniaus universitete lietuvių kalbą ir literatūrą, įgijo filologinį išsilavinimą. 1952–1956 m. dirbo Vilniaus Adomo Mickevičiaus viešojoje bibliotekoje bibliotekininke, 1956–1958 m. buvo Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Dialektologijos sektoriaus darbuotoja, viena iš Lietuvos rašytojų biobibliografinio žodyno rengėjų. Persikėlusi iš Vilniaus į Anykščius, 1958–1960 m. ji dirbo A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus direktore – pirmąja nuolatine muziejaus vadove po rašytojo A. Vienuolio mirties. Jos iniciatyva buvo suformuota A. Vienuolio sodybos muziejinė teritorija, įrengta pirmoji A. Vienuolio memorialinė ekspozicija. 1962–1970 m., iki gyvenimo pabaigos, ji gyveno Vilniuje ir dirbo Valstybinėje respublikinėje bibliotekoje vyresniąja bibliotekininke. Mirė 1970 m. vasario 19 d. Vilniuje, palaidota Čekonių kaimo kapinėse.

O. Sedelskytė rašė eilėraščius, rankraščiuose paliko eiliuotą dienoraštį bei atsiminimų. Kaip prozininkė ji debiutavo lyrine novele „Vienuolio vaikščiotais takais“ kuri 1961 m. buvo publikuota rinkinyje „Čia užaugau“. 1967 m. buvo išleista jos novelių knygelė „Užuožerių Antaniukas“, jautriai pristatanti rašytojo Antano Vienuolio vaikystę.

Onos Sedelskytės likimas – jos kūryboje: eilėraščiuose, novelėse. Iš gimtojo Čekonių kaimo, prigludusio prie gūdžios Ramuldavos girios, garsėjusio skardžiabalsėmis dainininkėmis ir linksmais pasakoriais, būsimoji rašytoja išsinešė gilų gamtos pajautimą, stiprų liaudiškosios kultūros pojūtį kaip vienintelį kraitį, į kurį net sunkiausią valandą buvo galima atsiremti, atgauti pasitikėjimą savimi, tiesa, žmogiškumu. [...]

Bundantį talentą visokeriopai parėmė A. Vienuolis, po kurio mirties, rašytojo žmonos prašymu, Ona Sedelskytė atvyksta į Anykščius steigti A. Vienuolio memorialinį muziejų. Čia, Anykščiuose, prasideda intensyviausias jos kūrybos periodas, kurį 1967 metais apvainikavo „Vagos“ leidyklos išleista knygelė „Užuožerių Antaniukas“. Tose trumputėse novelėse, talentingai iliustruotose nūnai šviesios atminties Ed. Žiauberio, yra tai, ką kažkada mums praskleidė V. Krėvė „Antanuko ryte“ (įdomus čia ir atsitiktinis vardų sutapimas!). Iš prigimties, sąlyčio su paslaptinga gamta ir liaudies kultūra trykštantis vaiko gerumas, nuolat išbandomas skaudžių patyrimų, O. Sedelskytės knygelėje iš novelės į novelę tarsi bręsta, tvirtėja. Skaitydamas jauti, jog pats tai kažkada patyrei, jutai, galvojai. Ir imi manyti, kad „Užuožerių Antaniuku“ rašytojai pavyko užčiuopti esminius, universalius vaikystės pojūčius, apibendrinti juos, išgryninti.

Keturi nemenki eilėraščių pluoštai, beveik neskelbti spaudoje ir platesniam skaitytojų ratui visai nežinomi, sudaro Onos Sedelskytės poetinį palikimą – eiliuotą dienoraštį. [...]. Sielvartas dėl pasaulio ir žmogaus netobulumo, širdį veriantis vienišumas ir kartais jį pranokstantis prasmingos būties ilgesys dominuoja O. Sedelskytės kūryboje.

Vytautas Balčiūnas

NUOSTABI ŠVENTOJI

Mėnesienos naktį ne šešėlis vaikšto
Po rasotą pievą upės pakraščiais.
Ten, kur nusidriekia veidrodinė aikštė,
Nuostabi Šventoji ties pat Anykščiais.

Čeža lapai, čeža, krisdami po kojų,
Miršta paskutinis žiedas nuo šalnų.
Sidabru mėnulis upėj taką kloja,
Paukštužėliai šildo širdį tarp sparnų.

Tik keleivis vienas, sekdamas šešėlį,
Eina palei upę jos krantu stačiu.
Pėdos, gilios pėdos lieka drėgnam smėly,
Per kurias nuėjo daug sunkių minčių.

Ne šešėlis vaikšto naktimis prie upės.
Ilgesys, svajonė, nerimas širdies.
Su smėliu, žvaigždėm vandenyje supas,
Kol Aušrinė saulę virš kalnų pakvies.

Anykščiai, 1958 10 11, 16 val.

Niekur niekur daugiau
Aš širdies neglausiu, –
Prie tavęs tiktai, žeme gimtoji.
Tu viena, aš žinau,
Neatstumsi manęs,
Suprasi mane, dukrą artojo.

Kai užmerksiu akis,
Gal varpai ir negaus,
Neplevens vaško žvakės prie karsto.
Ašarėlė nukris.
Tik beržų, ne žmogaus.
Jas vėjelis smiltim teužbarsto.

ateis, nieks nedės
Čia žibuoklės žiedų.
Greit į duobę susmegs kauburėlis.
Visa žemė tylės,
O po ja aš ramiai
Glamonėsiu tamsiuosius šešėlius.

1958 12 20

Pasaulio anykštėnas. 2013, Nr. 2 (42), p. 6.
Anykščiai : krašto kultūros istorijos puslapiai. 1993, Nr. 4, p. 19.

KUOSIUKAS AVILYJE

Jau kaip gražu Užuožerių šile vasarą, lyg kokiame dideliame sode. Visokių uogų, nors saujom semk. Pirmiausia išsirpsta žemuogės, paskui avietės, po jų mėlynės, bruknės. Karštomis vasaros dienomis taip gera čia tankumynuose. Vėsu, mat saulė pro šakas neprasiskverbia. O šakos tankios, susipynusios ir daug lizdų jos slepia.

Būdavo, kai tik po vėlyvųjų pusryčių vyresnieji atsigula pogulio, vaikai tuoj ir bėga į Šilą. Kartu su jais ir Antaniukas. Daug lizdų aptikdavo vaikai. Žinojo, kuriame jau išskilę paukšteliai, kiek kiaušinių padėta, kokie paukščiai katrame krūme peri.

Draskyti lizdus, baidyti perinčius paukščius tėvai drausdavo vaikams. Taigi jie tik iš tolo žiūrėdavo. Kartais visi susirūpindavo, ypač kai surasdavo naują tylų lizdą:

– O gal vanagas patelę nunešė, gal jau šitoje gūžtoje nieko nėra?

Tada vienas iš draugų lipdavo pažiūrėti. Kai tik pakildavo iš lizdo klykdama paukštė, Antaniukas pirmas sušukdavo:

– Ei, lipk žemyn, lipk greičiau, atšals kiaušiniai!

Šaukdavo, prisiminęs bobutės žodžius, kad, paukštei nuo kiaušinių nuskridus, kiaušiniai atšąla ir paukščiukai nebeišsirita.

Tekdavo kartais ir pačiam Antaniukui lipti lizdo pažiūrėti. Jei išgąsdinta paukštė išskrisdavo iš lizdo, Antaniukas lipdavo atgal, o jei rasdavo lizde kiaušinius, žiūrėdamas į juos, ranka prisidengdavo burną, kad kiaušiniai kvapo nepagautų. Motina jam sakydavo, kad prie kiaušinių, kuriuos pagavo žmogaus kvapas, paukštė nebegrįžta.

Landydami po tankumynus, vaikai pamatė striksint kuosiuką.

– Turbūt iš gūžtos iškrito, pagaukim ir įkelkime, – pasiūlė kažkuris.

Puolė visi prie kuosiuko, ir Antaniukas jį sugavo. Kaip rėkė paukštelis, spurdėjo, draskėsi nagais. Jautė Antaniukas savo delnais, kaip dreba kuosiuko širdis.

– Aš palaikysiu, o jūs pasidairykite gūžtos, gal ji čia netoli, – paprašė Antaniukas.

Kol draugai bėgiojo iškėlę galvas, dairydamiesi kuosos lizdo, Antaniukas, suėmęs kojukes, leido kuosiukui laisvai paplasnoti. Ir ką jis pamatė! Kuosiuko dešinysis sparnas karojo. Paukštelis plasnojo tik kairiuoju.

Grįžo vaikai, lizdo niekur neradę. Antaniukas pakėlė kuosiuką ir parodė:

– Štai, sužeistas paukštelis! Matot, sparno nevaldo.

– O kur dabar jį dėsim? – paklausė Pranys.

– Parsinešiu namo, sugydysiu ir paleisiu.

– Paleisi, kad paskui darže žirnius kapstytų ir lestų. Man tėtė sakė, kad kuosos nenaudingi paukščiai, lesa žirnius, trenk į krūmą, tegu nusibaigia. Vanagams bus pie-tūs.

Antaniukas kuosiuko nepaliko. Parsinešė namo ir, niekam nerodęs, įleido į tuščią avilį, kuris jau metai riogsojo po sena obelimi. Atnešė skardinėje pieno, patrupino duonos, pabėrė saują žirnių. Visko čia buvo, bet paukštelis nieko nelesė, nieko negėrė, tik rėkė ir rėkė.

Bijojo Antaniukas, kad tėvelis neišgirstų. Jei šitie paukščiai jau tokie nenaudingi, laukuose žirnius lesa, bars tėvelis. Gerai, kad avilys pačiame sodo gale.

Parūpinęs visai dienai maisto, vaikas paliko kuosiuką avilyje, tarp dvigubų sienų. Toldamas vis atsigręždavo pasiklausyti, ar nesigirdi, kai jis šaukia.

Vakare, eidamas gulti, Antaniukas paklausė mamos:

– Pasakyk, mamyte, ar kuosos žirnius laukuose lesa?

– Ne, sūneli, kuosos žirnių nelesa.

– Tai kuo jos minta?

– Vabalėliais, kirminais. Juos iš pasėlių rankioja, iš arimų.

– Tai jos geros, mamyte!

– Žinoma, kad geros, naudingi paukščiai.

Antaniukui jau visai ramu buvo dėl kuosiuko.

Vakare kuosos parskrido į sodybos beržus nakvoti. Pasisukiojo, paskraidė visas pulkas ratu aplink beržus, sutūpė į medžių viršūnes ir užsnūdo. Ir kuosiukas avilyje užmigo.

Anksti rytą pabudusios kuosos pradėjo vienos storais, kitos plonais balsais šnekėtis:

– Kva, kvaa, kvaaa! – pasveikino patinėlis.

– Kvar, kvaarr, kvaa! – atsiliepė senės.

– Ka, ka, kaa! – dar apsnūdę pritarė jaunikliai.

Pabudo ir avilio gyventojas. Išgirdęs, kad netoli kalbasi jo giminaičiai, iš visų jėgų sušuko:

– Ka, ka, kaa, – aš čia!

Sujudo sukruto juodos beržų kepurės. Pamankštino sparnus senės kuosos ir jaunikliai. Debesiu pasikėlė iš beržų ir pradėjo sukti ratą sodo kampe, ties aviliu. Prie kuosų iš kažkur prisidėjo visas būrys varnų. Ir visos vienu balsu šaukė, krankė. Į jų

šauksmą vis daugiau ir daugiau skrido. Ir iš kur tiek daug susirinko? Kaip juodas debesys užgulė Žukauskų sodybą varnos ir kuosos. Net gryčioj nebegalima buvo apsiklausyti jų šauksmo. Žukauskienė išsigandusi išbėgo kieman. Net galvą susiėmė:

– Viešpatie, kas čia per stebuklai, gal piktoji dvasia apsėdo? Nematytas daiktas. Julijonai, ar girdi, žiūrėk, kas čia darosi, kelkis greičiau! – pribėgusi prie klėties durų, beldė.

Žukauskas, iššokęs iš lovos, susijuosė marškinius ir basas išlėkė į kiemą.

– Gal nelaimę neša namams, – nustebo, pamatęs visą debesį varnų virš sodo. Papliaukšėjo rankomis, padaužė botkočiu į malkinės duris, pašūkalojo, ir trumpam lyg apsiramino paukščiai.

Antaniukas seklyčioje seniai nebemiegojo. Girdėjo, ir kai motina išsigandusi šaukė, ir kai tėvas vaikė varnas ir kuosas. O kai atsikėlė, jam mama dar papasakojo, kas dėjosi paryčiais sode.

Emilė, parėjusi iš lauko nuo karvių, pasakė, kad varnos vėl pulkuojasi virš sodo ir rėkia, skraidydamos aplink avilį.

– Aš jas nuvaikysiu, – išskubėjo sodan Antaniukas. Šliedamasis prie serbentų krūmų, atėjo iki paties kampinio avilio. Paukščiai kone puolė berniuką. Nuo jų sparnų mojavimo net dvelkė vėjelis. Avilyje kuosiukas net užkimęs šaukė ir blaškėsi. Vaikas, matydamas, kad neapsigins nuo varnų, įbėgo gryčion.

– Mama, aš vakar iš miško parsinešiau kuosiuką, jis serga. Vienas sparnas išsuktas. Uždariau avilin, kol sugis. Kuosos turbūt pajuto ir neatsitraukia nuo avilio.

Visi nuėjo į sodą pažiūrėti kuosiuko. Antaniukas, pakėlęs dangtį, suėmė paukštelį abiem rankom ir iškėlė. Dešinysis sparnas tebekarojo.

– Paleisk, vaikeli, tu jį, avily nugaiš, matai, kad tamsu, tvanku.

– Bet jis nepaskris, mamyte, šunys ar vanagas sudraskys, pirma reikia sparną sugydyti, – aiškino Antaniukas.

Atėjo į sodą ir tėvas.

– Tai va kur viso triukšmo kaltininkas, – nusijuokė jis.

– Ką dabar, tėvai, daryti su tuo paukščiu? Neapsiklausysim varnų alaso, tegu į vištų gardelį uždaro keliom dienom, gal sparnas sutvirtės ir pats paūgės, matos, kad visai jaunikliukas.

– Mat jį galas, neškis, Untuk, ir gydyk.

Dabar Antaniukas laikė kuosiuką gardelyje. Seserų padedamas, parišo jam sparnelį. Greit kuosiukas apsiprato su aplinka. Pradėjo ir lesti, ir gerti. Pasidarė apvalutis. Kai po kelių dienų sparną atrišo, kuosiukas bandė ir paskraidyti. Iš pradžių dar prastai sekėsi, regėjos, kad sužeistuoju sparnu vis lyg bando atsiremti žemės. Greit ėmė skraidyti geriau ir vikriau.

Motina, pamačiusi, kad kuosiukas jau pakankamai tvirtas, patarė Antaniukui jį paleisti.

Į kuosiuko išleistuves atbėgo ir seserys. Nunešė paukštelį už kluono, kur augo beržai, ir, pakėlę aukštyn, paleido iš rankų. Šis suplasnojo sparnais, keletą žingsnių nuskridęs, stryktelėjo ant žemės, pabėgėjo ir vėl pasikėlė.

– Kva, kva, kva! – šūktelėjo, jau tupėdamas medžio šakose.

– Kva, kva, kva! – pamėgdžiojo atsisveikindamas Antaniukas.

Vakare, prieš eidamas miegoti, Antaniukas nubėgo prie beržų. Jų viršūnės tartum kepurės juodavo. Buvo girdėti, kaip klega, kranksi ir storais, ir plonais balsais šimtai senių kuosų. Klausėsi jis, ir šitame pulke nors neišskyrė savo kuosiuko balso, bet jautė, kad vienas iš jų pasakoja apie dienas, praleistas Antaniuko globoje.

ZELKOS SŪRIS

Netoli Užuožerių, viensėdy, gyveno žydas, žmonių vadinamas Zelka. Jis, kaip ir kiti kaimiečiai, ūkininkavo: laikė karvę, avį ir seną kuiną. Zelka niekuo ypatingu nesiskyrė nuo kitų ūkininkų, tik buvo už juos mažiau sumanus.

– Koks ten gaspadorius iš žydo, – pajuokaudavo kaimynai. – Jam geriau derėtų kromelį atidaryti.

Zelkos žmona visoje apylinkėje buvo žinoma vien už tai, kad suslėgdavo labai gardžius sūrius. Juos darydavo iš nenugriebto pieno. Kai padžiovindavo, net riebalai sunkdavos. Geltoni kaip prinokus citrina, vien pažiūrėjus, žadindavo apetitą. Ir turėjo rūpesčio moteris su tais sūriais! Kur juos padėti, kad gražiai sudžiūtų, nesuskiltų, o svarbiausia, kad kas nepavogtų. Naktigoniai, piemenys arba šiaip kaimo paaugliai taip ir tykodavo, kaip čia nudžiovus Zelkos sūrį. Pasisekus būdavo puikios vaišės prie laužų.

Kur piemenys, kur naktigoniai, kur kvepia laužo dūmai ir spragsi smalingos pušų šakų žarijos, ten ir Žukauskų Antaniukas. Kas, kad jauniausias už kitus, užtat jiems paklusnus. Ką anie palieps, šitas viską padarys. Pabandyk nepaklausyti! Parvys namo, ir viskas. O kaip gera būti su kaimo bernais pernakt miške prie laužo! Neapsakysi žodžiais, kokios skanios iš karštų pelenų ištrauktos keptos bulvės.

Kiekvieną kartą iš eilės vienas naktigonių turėdavo parūpinti ką nors valgomo: tai lašinių bryzą, tai bulvių kašelę, varškės pusdubenį.

– Dabar, Žukauckiuk, paties prievolė, – baigdami kramsnoti bulves, uždavė naktigoniai mintį berniukui.

Tokia visų pareiga: joji nakties, žiūrėk, kad būtų kas užmest ant danties.

– Skilandžio atsinešiau. Tik šiandien prapjovė, – pasiūlė Antaniukas. – Toks raudonas, kaip iš rasalo ištrauktas, sako, gerai išsivindijęs.

– Pasidėk tu tą savo skilandį. Ne gavėnia, šito gero užkertam ir namie. Vot, nori būti vyru, nubėk dabar ir paimk iš Zelkos kiemo sūrį. Kai jojau, mačiau, užslėgtas, – pasiūlė vienas.

– Tik Zelkos sūrio, daugiau nieko nenorim, – pritarė kiti.

Išgąstingu žvilgsniu Antaniukas perbėgo vyrų veidus ir tylėjo. Vieni jų kimšo į pypkes naminę, kiti išsitiesė samanų patale. Dar kiti, lyg būtų susitarę, vienbalsiai prabilo:

– Ko dabar nosį pakabinai? Arba Zelkos sūris, arba drožk namo! Apsimįslyk, kaip nori! Nesistrošyk, ne bobos, neišplepėsma! Tik pats niekam nepasigirk.

Vienas iš jų net pasisiūlė palydėti, kad šiam būtų drąsiau.

Eit ir paimt svetimą daiktą – tas pat, kaip pavogt. Taigi labai negražu. Doras žmogus šitaip elgtis negali. Kiek kartų mama kalbėjo dukrom ir pačiam Antaniukui:

– Nevalia svetimas daiktas imti. Didelis griekas. Įsitėmykit, vaikeliai! Dievas pakoroti gali už tokius darbus. Žiūrėkit, kad namam neužneštumėt nešlovės!

Taip gyvai įsiminė dabar šie žodžiai. Regis, ir pakelės medžiai, ir pievų žolynai lingavo galvas, tarsi atkartojo motinos žodžius:

– Nevalia, svetimas daiktas imt nevalia!

– Nebeisiu, – pusiaukelėj užsispyrė berniukas. – Nenoriu būt vagis. Eik vienas.

– Nu ir durnelis, ar arklio vogt eini! Būta čia daikto! Rytoj kitą užsislėgs, – drąsino lydintysis.

Antaniukas vėl tipeno paskui berną. Sustoję prie Zelkos kiemo vartų, apsižvalgė, kaip čia prasmukt ir likt nepastebėtiems. Visur tylu. Zelkos, matyt, seniai miega. Birželio naktys šviesios, viskas gerai matyti. Vos spėjo vakaruos išblėsti saulėlydžio žara, rytuos jau kalasi aušros spinduliai. O šiaurėj dangus šviesus šviesus. Tartum ten būtų kur nors užslėptas mėnulis ir tešviestų tik į tą vieną dangaus lopinį.

Štai tvoroj skylė. Na ir kas, kad ties ja baisi dilgynė. Bus saugiau. Kieme, palangėje ant uslanėlio, gulėjo akmeniu užslėgtas sūris.

Šmurkštelėjo Antanas per skylę kieman. Dilgėlės taip skaudžiai gnybtelėjo į nuogas blauzdas. Vos neaiktelėjo. Apie skausmą nebuvo kada galvoti.

– Ei, bistriau, nustumk akmenį, griebk su visu sūrmaišeliu! Tai keniauša! – ragino Antaniuką už tvoros stovėdamas bernas.

Jaudinosi Žukauskiukas. Rankos tokios neklusnios. Pajudintas akmuo trinktelėjo į geldą, pliūptelėjo išrūgos ant žemės, net apliejo Antano kojas. Čia pat nuo uslanėlio nukrito lentutė tiesiai ant nykščio.

– Ai! – šūktelėjo Antaniukas.

– Greičiau! Ot, stuobrys! – nerimo bernas.

Čiupo berniukas sūrį ir galvotrūkčiais išnėrė iš kiemo.

Prie prigesusio laužo vyrai snūduriavo. Priėdę arkliai stovėjo ramūs, susispietę netoli žmonių. Atbėgus Antaniukui ne tuščiom rankom, naktigoniai linksmai sukruto.

– Ot, šaunuolis, vyras! – šaukė jie. Vienas net paplojo Antanui per petį pagirdamas už drąsumą.

Vėl suliepsnojo laužas, atgijo šnekos. Laimikis padalytas visiems po lygiai. Sūrmaišelis, įdėjus į jį akmenį, buvo panardintas linmarkoj, šilo pakraštyje.

Visi godžiai kirto sūrį. Valgė ir Antaniukas, bet kąsnis strigo jam gerklėje. Nors vyrai gyrė, kad labai gardus, Antanas kramtė, voliojo burnoje nenuryjamą gumulą be jokio skonio. Toks negeras jausmas maudė jam širdį. Pirmą kartą gyvenime paėmė svetimą daiktą! Tik dabar prisiminė, kaip šnekėjo pas juos su tėvu Meškauskas: „Kas, mažas būdamas, pavogs nors adatą ar kitą nieką, užaugęs vogs ir arklius."

„Vagis, tu vagišius, ką padarei?" – prikaišiojo dabar sąžinės balsas. Apleido Antaniuką buvusi ramybė. Nebesisekė žaisti, nesinorėjo juoktis, kai kiti kvatojo. Sudilgytas kojas gėlė, perštėjo kruvinai nubrozdytas nykštys. Nebedžiugino nei laužo liepsnų žaismas, nei pasakorių įdomybės.

Pastebėję nusiminusį Antaniuką, naktigoniai pradėjo raminti.

– Aš tik mamai pasakysiu, – nerimo graužiamas, prabilo Antaniukas.

– Nebūk durnas, – užriko ant jo. – Sakys, mes kalti, kam vaiko nesudraudėm. Visiems bus didelė sarmata. Žiūrėk, niekam nė mur mur! Užgirsim – tai nė kojos su mum miškan!

Prižadėjo Antaniukas tylėti, niekam neprasitarti apie tai. Nelengva buvo nešiotis savy šitą paslaptį. Lyg koks kirminas graužė širdį ir graužė.

Netrukus po šio įvykio pas Žukauskus atėjo Zelka. Liesas žmogelis, kaklas ištįsęs, pasmakrėje žilstelėjus, reta lyg ožio barzda, jam bešnekant, visa virpėjo, bežiūrint regėjos, lyg verktų jisai.

– Kad žinotum, Žukauskien, kaip ūdija nedorėliai biedną žydelį. Morkas išrovė, agurkus ištrypė. Va, neseniai sūrį su sūrmaišeliu nuo uslanėlio nunešė. Sakau, kad aniem rankos nudžiūtų. Nu, ir ką tamsta, gera moteris, patarsi? Kam pasibėdavot? Oi, negražūs zbitkai! – guodėsi nuskriaustasis.

Bijojo berniukas pakelti akis į motiną ir į Zelką. Iš jų pažintų nusikaltėlį, tikrai pažintų. Juk bobutė sakydavus, kad žmogų akys išduoda, nepasikavosi, užtenka pažiūrėti į jas, ir iškart gali pirštu parodyti kaltininką.

Nudelbė Antaniukas akis žemyn ir patyliukais išėjo iš gryčios. Susikrimtęs kieme atsisėdo ant senų rąstų ir nagais lupinėjo trainėlių išgraužtas rieveles.

„Kaip Zelkai padarytą skriaudą išlyginti?" – mąstė jisai.

Nešiojosi širdy slaptą sumanymą, jog ims kaip nors ir atsilygins. Nagi pririnks miške daug riešutų, atneš ir netyčia paliks kieme ant to paties uslanėlio, kur buvo sūris. Ne! Kas jiems iš tų riešutų. Jau geriau grybų. Va, kai tik pradės dygti baravykai, raudonikiai, gali net kelis kašikus pririnkti. Pasakys, kad dovanai atnešė. Jis jaunas, greitas, tik ir grybauti, o Zelkos nebejauni, vaikų neturi. Grybais bus patenkinti. Galės kelias virtines žiemai prisidžiovinti.

Rudenį sode noko sultingi obuoliai, kvapios kriaušės. Pas Žukauskus jų buvo apsčiai.

– Mamyte, ar galiu Zelkoms obuolių nunešti? – pasiklausė Antaniukas. – Anys sodo neturi, gal ir pinigų neturi nusipirkt.

– Nunešk, sūnel, nunešk, tikri nabagai tie Zelkos, ūdija, kaip kas išmano. Prirink, kur gražesni. Tegul ir patys ateis pasirinkt.

Berniukas nuėjo su obuoliais pas Zelką. Nustebę žiūri šie:

– Ar ne Žukauckiukas būsi?

– Mama tamstoms gastinčiaus siunčia, – padėjo pintinę ant stalo.

– Tai geras vaikas, ot malačius, – paglostė moteris Antaniuką. – Pasakyk ačiū gerajai mamai, kad mūsų biednų neužmiršta.

– Gerų tėvų ir vaikas geras, – pridūrė Zelka. – Matai, kiek zbitkų pridaro kiti.

Išraudo Antaniukas, net kakta išrasojo, išgirdus šiuos žodžius. Jį laiko geru, o kad žinotų tą nuotykį su sūriu!

Kaimynai savaip suprato berniuko išraudimą.

– Sėskis, pailsėk, privargai, pabūk sveteliu, – prašė moteriškė.

Antaniukas apsidairė pirkioje. Ant koptūro padžiauti sūriai. Gražūs, geltoni, net žvilga iš riebumo. Taip ir nurijo seilę. Padaro sūrių ir mama, bet ne tokie. Visi sako, kad Zelkos sūriai patys gardžiausi.

– Kuo pamylėt tave, geras berniuk! Šitiek obuolių, kriaušių atnešei, – Zelkos žmona, atidariusi kertėje stovinčią spintelę, išėmė dar visai šviežią sūrį ir, atlaužus gerą kampą, padavė berniukui.

Jisai kramtė sūrį, o abu Zelkos – obuolius, ir vis prašė padėkoti Žukauskienei.

Ne vieną sykį Žukauskiukas su pilnu krepšeliu obuolių lankėsi Zelkų kieme. Užnešė ir grybų, kaip buvo sau prižadėjęs. Kartą net padėjo Zelkai sukrauti nemažą krūvą suskaldytų malkų. Jo žmonai grįžtant iš Anykščių su pirkinių pilnu krepšiu, padėjo jį nešti iki pat namų. Jautė, kad geru darbu skriaudą pamažu išlygina, ji vis mažėja.

Lyg tas žalias daigelis, švystelėjus pavasario saulei, kada išsivaduoja iš žiemos šalčių sukaustytos žemės, taip Antaniuko prislėgta sąžinė pradėjo giedrėti, ir pamažu grįžo ramybė.

Praėjus ne vieneriems metams, kai Antanui nebebuvo baisu, ką besakytų buvę šio nusikaltimo bendrininkai, jisai pasisakė motinai. Pasipasakojo viską nuoširdžiau-

siai, kaip pergyveno, kaip stengėsi skriaudą atitaisyti. Deja, Zelkų jau nebebuvo…

PRIE SUPUVĖLIO AKMENS

Užuožerių laukai kalvoti, apaugę pušelėm, drebulėm, lomose kaip kupetos rikiuojasi karklų krūmokšniai, už jų stiepiasi alksniai. O dirvos pilnos akmenų – ir didelių, ir mažų.

Mažuosius rinko užuožeriečiai į kašikus, pylė į krūvas, didžiuosius skaldė. Būdavo, sukuria laužą ant akmens, įkaitina jį, o paskui pila šaltą vandenį. Akmuo ima ir suskeldėja. Tada su ilgomis dalbomis sukibę keli vyrai išverčia akmenis iš žemės, įridena į vežėčias ir veža prie namų. O kai stato trobesius, sudeda juos į pamatus.

Kaip lengviau akmenis iškelti iš žemės, geriausiai nusimanė Antano tėvas Žukauskas Julijonas. Žmonės jį net buvo praminę „akmenų inžinierium“. Bėgdavo ir Antanas paskui tėvą į dirvas žiūrėti, kaip vyrai verčia akmenis.

– Tėte, o kolgi ano neverčiat? – parodė Antanas Ilgio upelio slėny pūpsantį akmenį.

– E, koks ti akmuo, supuvėlis, – mostelėjo tėvas ranka.

Nuo tada Antanas tą akmenį ir pavadino supuvėliu. Jis buvo visas suaižėjęs, pirštais galima lupinėti. Užtat, ganydami gyvulius ar žąsis, piemenys labai mėgo žaisti prie supuvėlio akmens.

Piemenavo ir Antanas. Jam daugiau teko ganyti žąsis, o galvijus ganydavo seserys. Žąsis dažniau gindavo į laukus, paežerėn. Čia jos ir žolės pasipešdavo, ir ežere pasipliuškendavo. Ir piemenims būdavo gera: vasarojaus laukai toli, todėl galėdavo ramiai sau žaisti. Susirenka prie supuvėlio akmens, prisilaupo akmeniukų ir žaidžia jais. Šitas žaidimas labai patiko Antanui. Kartą Lukošius, praeidamas pro šalį, pasijuokė:

– Ar nesarmata, Untan, akmeniukais grot, mergiočių žaidimas! O tu vyras!

– O kolgi sarmata? – nustebo Antanas ir žaidė sau kaip žaidęs.

Prasimanydavo piemenys ir kitokių žaidimų. Bėgdavo lenktynių, o supuvėlis akmuo būdavo jiems finišo riba. Šokinėdavo per jį į tolį ir į aukštį, o lyjant susiglausdavo ant jo visi krūvon, užsisiausdavo ant galvų sermėgą ir pasakodavo vieni kitiems visokias istorijas. Nesibarė ir tėvai, kad aplink supuvėlį akmenį buvo ištrypta pieva, pramintas ne vienas takelis.

Žinojo piemenys, kad Papievis iš Piktagalio parsivežė pasisamdęs mergą Aleną. Iš tėvų šnekų buvo girdėję, kad merga graži, gerą balsą turinti.

– Mama sakė, pakvies Aleną, kad mojavoj pagiedotų, ateikit pasiklausyt mūsų klėtin, – pakvietė Antanas.

– O mano tėtė sakė, kad Papieviui labai nusisekė merga, tokios Užuožeriuos do nebuvo, – įsiterpė kitas.

Taip besišnekėdami piemenukai ir nepamatė, kaip nuo kalnelio takučiu nusileido Papievio Alena. Priėjusi pakalbino ir visus apdalino rūgštynėmis.

– Kieno šitas jauniausias, toksai gražus berniukas? – paglostė Antaniuką.

– Ogi Žukauskiukas, – greit atsakė Juozapėlis.

„Tikrai, kokia graži ta Alena“, – nulydėjo akimis Antaniukas. O kai kitą kartą praeidama Alena vėl taip švelniai paglostė ir paklausė:

– Ar vienam nenuobodu žaisti, berniuk? – jis pajuto, kad labai paraudo. Tokia gera, tokia miela jam atrodė esanti Alena, kad kitos tokios turbūt pasauly nėra. Dabar ir su Papievio Juozapėliu žaisdamas nebesipyko, bijojo, kad jis Alenai nepasiskųstų. Net pavydėjo Juozapėliui, kad tas kas dieną mato gerąją Aleną, toj pačioj gryčioj gyvena, prie vieno stalo valgo, girdi jos balsą, jos dainas.

Vieną popietę, grįždama iš lauko, Jonikienė pasakė Žukauskienei blogą naujieną:

– Rozal, gal negirdėjai, kad prie smerčio Papievio Alena. Nublogo dirvoje, net namo pėsčia nebeparėjo. Juozapėlis vežėčiose parvežė.

Nuliūdo Antaniukas, išgirdęs šitą nelauktą žinią. Labai gaila buvo Alenos. Vis klausinėjo motinos, ką reikia daryti, kokias žoleles duoti Alenai, kad ji pasveiktų.

– Ir čiobrelių, ir valerijono šaknų parinksiu, o tamsta, mamyt, iš Jonikienės paprašyk, ji visada turi ant koptūro pridžiovinusi, ir nuneškim Alenai, – maldavo motinos.

Jeigu kas pagydytų Aleną, Antaniukas išbučiuotų tam rankas, atiduotų ir žaislus, ir perkelinius marškinius, kuriuos mama neseniai jam nupirko.

Žukauskienė, grįžusi iš Papievio, papasakojo, kaip moterys gydo ligonę: kloja šlapiom marškom, kad ištrauktų karštį, įpila su šaukšteliu burnon žolelių arbatos, net buvo pakviestas Kirstukas kraujui nuleisti, bet Alena neina geryn.

Neilgai sirgo Papievio Alena. Vieną dieną pasklido žinia po Užuožerius, net Peniankas ir Vaivadiškius, kad Alena numirė. Kai Žukauskienė su kitom giedotojom ruošėsi eiti pagraban, prašėsi ir Antaniukas eiti drauge, tačiau motina neleido:

– Pagrabas, sūnel, ne veselija, nėr ko ten vaikam žiopsoti!

Likęs namie, vaikas visą dieną vaikščiojo nuliūdęs. Vakare, su seserimis nuėjęs kamarėlėn gulti, ilgai sėdėjo lovoje ir žiūrėjo pro langelį Papievio kieman. Vis galvojo, ką dabar veikia Alenos dvasia, ar mato, kaip Antaniukas jos gaili… Staiga kažkas pūkštelėjo Meškausko kūdron, ir vaikas krūptelėjo, paskui mėnesienoje pamatė, kaip seniukas, įbridęs iki kelių kūdron, šluotražiu trina ir plauna mėšlinas Papievio vežėčias. Pastebėjo Antaniukas ir savo tėvą už vyšnių užsiglaudusį, pro gryčios kertę žiūrintį į seniuką. Prie langelio prigludo ir seserys.

– Kam dabar naktį vežėčias mazgoja? – paklausė seserų.

– Turbūt Aleną veš Anykščiuos kavoti, užtat ir plauna, – atsakė vyresnioji sesuo.

– O koks žmogus jas mazgoja? – vėl klausė Antaniukas.

– Nugi Alenos tėvas, kas gi kitas plaus.

Taip suspaudė Antaniukui širdį gailesys, kad įsikniaubė į pagalvę ir pravirko. Be galo buvo gaila Alenos, gaila ir jos tėvo, netekusio tokios dukters ir mėnesienoje krutančio apie mėšlinas vežėčias.

Atėjusi motina pradėjo klausinėti, kas jį nuskriaudė, kodėl jis verkia.

– Man labai gaila Alenos, – kūkčiodamas prisipažino berniukas.

Nuramino motina, sakydama, kad Alenai mirusiai daug lengviau ir geriau. Sunkus buvo jos gyvenimas, reikėjo tarnauti pas svetimus, sunkiai dirbti, įtikt gaspadoriams.

– Neraudok, Untaniuk, Alena dabar rojuj. Gera buvo merga, labai gražiai pagiedodavo, Dievulis pasigailės jos.

Kai Aleną lydėjo į Anykščius, Antaniukas stovėjo daržo gale ir sekė akimis liūd-ną procesiją, kol vežimas su karstu dingo už Šeimyniškių kaimo sodybų, kol „šventas Baltramiejau, melskis už jos dūšią“ giesmės garsai visiškai nutilo. Tą dieną žąsis išginti Žukauskienė liepė dukrom. Antaniukas buvo išbalęs, lyg nesveikas. Motina jam liepė eiti į kamarėlę ir pamiegoti. Antaniukas nėjo miegoti, o nubėgo prie supuvėlio akmens. Piemenys žąsis ganė kitame lauke, prie vieškelio. Antaniukas galėjo čia pabūti vienas. Atsisėdo ant akmens, laupė akmenėlius ir prisiminė, kaip čia, ant šito akmens, jį pirmą kartą Alena švelniai paglostė ir davė rūgštynių. Kokia ji buvo graži, linksma… O dabar jos nebėra. Ne tik Užuožeriuos nebėra, nėra jos nei Piktagaly, nei kur kitur. Daugiau Antaniukas jos nebepamatys. Kodėl toks negeras Dievas? Kam jis taip žiauriai nuskriaudė Aleną? Taip besamprotaudamas nepajuto, kiek daug nuo supuvėlio akmens prilaupė skeveldrėlių. Susirangė šalia akmens pievoje, praskynė žolę ir labai rūpestingai ėmė dėlioti akmenėlius. Paskui atsistojo, dar kartą pažvelgė žemyn ir balsu ištarė A l e n y t ė. Šis vardas buvo dailiai sudėliotas iš supuvėlio akmens atlaužėlių.

■

Ir senatvės sulaukęs rašytojas, lankydamasis Užuožeriuose, būtinai nueidavo prie supuvėlio akmens. Paskutinį kartą čia buvojo kelios savaitės prieš mirtį. Pasižvalgęs po gimtinės laukus, nulipo nuo kalniuko upelio slėnin, nuėjęs prie akmens, prisilaupė jo atplaišėlių ir, parsinešęs į Anykščius, pasidėjo ant rašomojo stalo. Jos ir dabar tenai tebėra.

SEDELSKYTĖ, Ona. *Užuožerių Antaniukas*. Utena : Utenos Indra, 2002, p. 9–13, 18–22, 40–44.

Tautvydo Kontrimavičiaus nuotrauka

Antanas PAULAVIČIUS

Pedagogas muzikos mokytojas, kompozitorius ir chorvedys, rašytojas poetas, prozininkas ir dramaturgas, tremtinys.

Gimė 1924 m. sausio 2 d. Anykščiuose. 1944 m. baigė Anykščių gimnaziją 1-ojoje jos abiturientų laidoje. Tą pavasarį įstojo savanoriu į Vietinę rinktinę, paskui slapstėsi Anykščių krašto miškuose nuo represijų. 1945–1948 m. studijavo Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos fakultete lietuvių kalbą ir literatūrą, kol su artimaisiais buvo ištremtas į Sibirą,1948–1956 m. gyveno Krasnojarsko krašte (Rusija) ir dirbo pedagoginį darbą. Grįžęs į Lietuvą, jis baigė studijas ir 1956–1970 m. dirbo Raseinių rajono mokyklose, 1965–1970 m. buvo Raseinių vaikų muzikos mokyklos direktorius. Nuo 1970 m. jis gyveno Kaune, dirbo muzikos mokytoju, vadovavo vokaliniams kolektyvams. 1988 m. jis pirmasis Lietuvoje suorganizavo Kauno politinių kalinių ir tremtinių mišrųjį chorą ir su juo išplėtojo plačią koncertinę veiklą, rašė muzikinius kūrinius chorams, organizavo dainų šventes. Mirė 2008 m. kovo 28 d. Kaune, palaidotas Kauno Petrašiūnų kapinėse-panteone.

A. Paulavičius debiutavo memuarine apysaka „Leiskit į Tėvynę“, kuri buvo paskelbta taip pat pavadintame tremtinių prisiminimų rinkinyje 1989 m. Vėliau jis išleido dešimt knygų: eilėraščių ir dainų, apsakymų, prisiminimų rinkinių, romaną „Dievas vaikšto“ (1996 m.) ir herojinę poemą „Partizanas Daumantas“ (2005 m.), nuo 2002 m. buvo Lietuvos rašytojų sąjungos narys.

Antano Paulavičiaus kūrybos ir gyvenimo kelias tragiškas kaip ir daugelio panašaus likimo žmonių, su kuriais susipažįstame tik dabar, neretai jau po laiko. Tačiau A. Paulavičiaus kūrybos laikas dar nepasibaigęs. [...] Jo eilėraščiai ir dainos glaudžiasi prie geriausių tremties poezijos tekstų, jie pakankamai profesionalūs ir skaidrūs savo išraiška. Kai kurios A. Paulavičiaus dainos yra pasklidusios anonimiškai. O tai geriausias kūrybos įvertinimas.

Marcelijus Martinaitis

Įprasta pažymėti, kad A. Paulavičiaus kūryba priklauso erškėčiuotai tremties epopėjai. Tačiau šis teiginys neaprėpia giluminio eilėraščių turinio, kuriame ryškėja universalesnės prasmės ir būsenos – žmogaus dvasios išbandymo kančia ir praradimais, išdavystėmis ir pranašumu, laikinumo ramybe ir Amžinybės gūdastimi. Šis giluminis turinys giedruoja kiekviename A. Paulavičiaus eilėraštyje.

Robertas Keturakis

RAUDA PRIE NUGRIAUTO NAMO

Kur jūs, namai gimtieji mano?
Kur iškeliavot, kokion šalin,
Kuriais keliais?
Kai aš pavargęs namo pareisiu,
Kas išsiilgusį
Vidun įleis?

Kai jūs dar buvot,
Kai dar stovėjot prie viešo kelio,
Ar jums skaudėjo, mano nameliai,
Kada brolelį, patį jauniausią,
Nevalion varė, grandinėm sukaustę,
Ar jums labai skaudėjo?

Kaip tu be mūsų, pirkia gimtoji,
Kaip tu gyvent galėjai?
Kai mes išklydom į tolių tolius,
Plieniniais bėgiais kai išbildėjom, –
Kaip tu ištvert galėjai,
Pirkia senoji?

Svečioj šaly mes gūžtą susisukom
Ne iš šapelių, ne iš kvapnių žolių.
Sau prieglobstėlį surentėm mažiuką
Ne iš pušelių Marčiupio žalių –
Iš kedro – medžio šalto ir kieto
Gūdžioj taigoj – pačioj pasvietėj
Mes sukalėm sau skurdų inkilėlį...
Prie Angaros, prie upės svetimos.
Kaipgi tu, pirkia gimtoji, ištvert galėjai
Be mūsų balso, be mūsų šilumos?

O kai sugrįžom, tai sužinojom –
Namų nelikę nė dvasios.
Raudosi, šauksi – nebesurasi...
Kur išsivaikščiojot, namų sienojai,
Stori, šakoti, sakais aptekę?
Kur iškeliavot, niekam nesakę?

Kur jūs, langai – stiklinės akys,
Kuriom pasaulį išvydau:
Pirmiausia beržą baltakamienį,
Paskum ir gatvę, pakalnėn bėgančią,
Po to bažnyčios aukštuosius bokštus...

Koksai galingas tas skambesys varpų!
Net Sibire: din-dan, din-dan į ausį...
Ir po mirties klausysiuos iš tėvų kapų
To gaudesio, to nuostabiausio...

Kur jaukios gonkos,
Pilnos dainų?
Subatos vakarai gonkelėse,
Kur jūs išklydot,
Kur iškeliavot?
Argi ir jus tremtin išvarė
Ir už Uralo kelio namolio nebesurandat? –

Subatos vakarėliai,
Kur beklajojat,
Dainų sparnais kur beskrajojat?

Kur durys senos,
Nuo vargo raukšlėtos?
Kur staktos pajuodusios,
Vaikystes metais nužymėtos?

Priemenės durys,
Jausmingai girgždančios,
Jūs išlydėjot iš namų
Mus paskutini kartą
Ir sugirgždėjote taip gailiai –
Žmogaus balsu pravirkot...

Tai visos vėlės mūsų genties senos
Tuokart sukliko vyriais metaliniais,
Kad nežinion mus varo iš gimtinės,
Kur mūsų balso niekas negirdės,
Kur vardo nežinos...

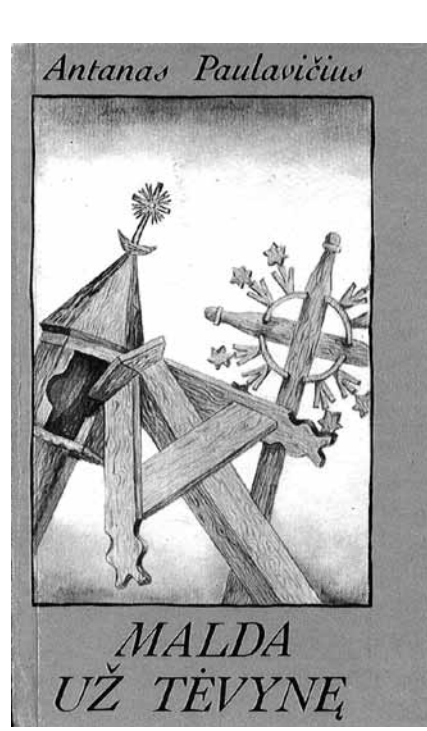

AUKŠTAITIJA

Taip sugirgždėjo, taip sudejavo,
Kad krūptelėjo net ginkluoti atėjūnai,
Bedvasiai žmonės be šaknų ir be viršūnių...
Taip sudejavo.

Kur durys senos,
Jausmingai girgždančios?

Tai kurgi jūs, namai gimtieji mano?
Kur iškeliavot, kokion šalin,
Kuriais keliais?
Kai aš pavargęs namo pareisiu,
Kas išsiilgusį
Vidun įleis?

Per kalnelius vingiuoja siauras kelias,
Pakriaušėj bėga, ūkauja upelis...
Prasmegę ežerai krūmokšniuos
Tai subanguoja, tai sušniokščia, –
Tu lyg pražydus lelija,
Aukštaitija, Aukštaitija!

Kai karo audros trypė tavo vardą
Ir piktas priešas tėviškę išardė, –
Nebežydėjai tu su gojais savo,
Verkiau, kai vyturėlis uždainavo.
Ir vis kartojau, žvelgdamas į ją:
Aukštaitija, Aukštaitija!

Kad tu žinotum, kaip tavęs ilgėjaus
Per prievartą svečion šalin išėjęs.
Be tų kalnelių, pušynėlių
Aš išsekau, likau šešėlis, –
Tu man paguoda ir gyvenimo gija,
Aukštaitija, Aukštaitija!

1947–1988

TĖVAS

Rašytojas A. Vienuolis, kad paleistų Paulavičių šeimą iš Sibiro, rašė LTSR Aukščiausiajai Tarybai. „Paulavičių Kazį ir jo šeimą aš asmeniškai gerai pažinojau, nes ir pats esu anykštietis. Valstiečio Paulavičiaus šeima visą laiką gyveno nepasiturinčiai: vaikų buvo daug, žemė – daugiausiai smėlynas – „Anykščių Šilely".

Įsibėgėjo jau pavasaris, įsibėgėjo,
Jau mūsų sodas sužydėjo,
Jau sužydėjo.
Išėjo Tėvas paryčiui į lauką,
Kurklių keliu išėjo.
Prie Marčiupio Šilelyje sustojo.

Dar niekad saulė šitaip netekėjo,
Liepsnodama, virš pušynėlio kopdama,
Ir niekad tiek žiedų po kojom nemirgėjo,
Nebuvo niekad žemė jam taip artima,
Kaip rytmetį tą prie šaltinio...
Gal jautė Tėvas, gal žinojo, kad paskutinis
Šilelyje toks rytas.

Sužvengė gailiai žirgas netoliese,
Įbridęs į srovelę vėsią,
Vandens iš Marčiupio atsigėrė...
Gal jautė žirgas juodbėrėlis,
Kad paskutinis
Prie Marčiupio žvengimas.

Užsikabino rytmetinis varpo gaudesys.
Už aukšto bokšto užsikabino...
Gerklėj įstrigo kamuolys,
Gerklėj įstrigo –
– Ko pravirkai be garso, Tėve,
Šilely Baranausko bestovėdamas,
Ko pravirkai?

– Kad nujautimas širdį man sugėlė:
Iškirs Šilelį – mano pušynėlį –
Tik liks „kalnai kelmuoti" vieną dieną,
Sibirijon ištrems mus alei vieno
Ir Jurzdike visus namus nugriaus...
Dėl to aš, Untaniuk, be garso pravirkau.

(Jurzdikas – Anykščių miesto dalis nuo bažnyčios į Šilelio pusę. Ten stovėjo Paulavičių namai)

ANYKŠČIAI

Pušynėliai, kalnai ir kalneliai,
Pakelėm nusidriekę beržai...
O pakalnėn vis bėgantis kelias, –
Į gimtinę tu vėl sugrįžai.
Pasitinka gražuolė Šventoji,
Jos krantai, padabinti žiedais,
Ir širdis tau džiaugsmu uždainuoja,
Tartum paukštė pakilus aukštai:

Anykščiai, Anykščiai –
Nėr pasauly gražesnės dainos!
Anykščiai, Anykščiai,
Mielas mieste jaunystės manos!

Prie Šventosios gimiau ir užaugau,
Jos pakrantėm laksčiau ir džiaugiaus.
Niekados netikėjau: nejaugi
Ir mane su šaknim taip išraus,
Taip išplėš iš pastogės gimtosios,
Kad net sienos manęs ten raudos...
Visoj žemėj sau vietos ieškosiu
Ir nerasiu gimtinės kitos.

Anykščiai, Anykščiai –
Kasdieninė benamio malda...
Anykščiai, Anykščiai –
Ilgesingoji mano rauda.

– Tad pabūk, neišeik iš šio miesto, –
Šlama liepos ir ošia klevai,
Šaukia balsas iš mano vaikystės:
– Dar pabūk, per mažai čia buvai.
Dar pavaikščiok poetų takeliais,
Parymok prie didžiulio akmens
Ir žaliam Baranausko šilely
Atsigerk šaltinėlio vandens.

Anykščiai, Anykščiai –
Plauna kojas Šventosios banga –
Anykščiai, Anykščiai,
Būkit mano giesmės pabaiga!

PAULAVIČIUS Antanas. *Rytmečio sapnas*. Kaunas : XXI amžius, 1998, p. 7, 28–29, 32–35, 43–44.

ŠUMYLOS PUŠIS

Nakvojau pas savo giminaičius Baltranus. O jų sodyba už Marčiupio, ant kalnelio, gražiame pušynėly prie naujųjų kapinių. Neramus buvo mano miegas pirmąją naktį. Mat čia pat Marčiupys, čia pat kalneliai, kuriais mažas bėgiojau, čia pat laukas, kur paauglys dobilus pjoviau. Ir visą mielą vasaros naktelę mane kalbino jaunystės dienų sapnai. Anksti pabudau ir paryčiui į lauką išėjau – raudonuoja rytai, žvilga rasa, o aš brendu per žolę, krečiu ryto rasą... Dieve mano, Dieve mano, kaip miela, kaip gera! Ir klausausi ryto garsų, ir dairausi aplink. Daug kas pasikeitę ir žole bei krūmais užaugę. Visi Marčiupio šlaitai krūmokšniais užvirtę. O akys ieško ko nors iš anų laikų, ko nors nesikeitusio. Žvilgsnis užkliuvo už pušies. Net nusmelkė – juk tai ta pati Šumylos pušis. Prisiartinau prie jos, apėjau aplink, į viršūnę pakėliau akis. Ta pati, ta pati pušis. Kai vaikystėje arba jau paauglys pažiūrėdavau į pietų pusę, mano žvilgsnis visuomet užsikabindavo už tos pušies. Ir jau tada taip giliai ji įstrigo į atmintį, kad net Sibire ji man sapnuodavosi... Šumylos pušis...

Ir kai aš gloščiau pušies kamieną, prie manęs priėjo Domicelė Baltranienė, mano pusseserė, ir kalbėjo:

– Jai daugiau kaip du šimtai metų. Daug laiko ji šitaip stovi vis ta pati, nepasikeitusi. Mano senelis Matas Šumyla pasakojo, kad čia augęs tankus miškas. Senelis iškirtęs medžius, išrovęs kelmus, kad čia būtų dirbama žemė. Tik vieną pušį palikęs, kad ji primintų čia, šioje Marčiupio nuokalnėje augusį mišką. Ir taip ji liko vieniša, tarsi sustojusi augti. O kiti medžiai, – Domicelė parodė toliau augančias pušis, – žiūrėkit, kaip užaugo, kaip įsistiebė į dangų!

Taip, kiti medžiai užaugo. Ir aš pažvelgiau į tą pusę, kur anksčiau nuo šio kalno matydavosi Anykščių bažnyčios bokštai. Dabar bokštų per medžius nebepamatysi. Tik vakare, jei gerai įsiklausysi, išgirsi toje pusėje: din-din, din-din, din-din... šaukia, vadina vakarinei maldai. Kiti medžiai užaugo, tik ji, Šumylos pušis, liko tokia pati, karus ištvėrus

nei peršauta, nei skeveldros kliudyta, mačiusi žmonių trėmimus, pati neištremta, likusi Marčiupio atšlaitėje. Sustojo augusi, tarsi užsikonservavo, kad pabrėžtų mūsų būties kintamumą, mūsų pačių trapumą... Ir mano anūkai jau pabudo ir atklegėjo prie pušies: šūkauja, krykštauja ir dar labiau paryškina laiko tėkmę...

Į šią Šumylos sodybą užkuriom atėjo Šilinskas, išsirinkęs sau į žmonas garsiąją tuo laiku Anykščių artistę Teklę Šumylaitę. Vėliau į šią sodybą atėjo kitas užkurys – Vytautas Baltranas, nusižiūrėjęs į tos artistės dukterį Domicelę. Giminė plati, daug pažįstamų. Todėl šioje sodyboje buvo apsistoję daug žymių anykštėnų, čia jie rado prieglobstį, čia buvo mylimi. Jų šeima artimai bendravo su rašytoja Brone Buivydaite, su Karvelių šeima ir tuo pačiu gerai pažinojo garsiąją dainininkę Zabielaitę-Karvelienę.

– Po karo, 1950-ais metais, – pasakojo Domicelė, – vieną rudens naktį beldžiasi į duris: Tekliut, Šilinskien, tai aš – Bronė Buivydaitė, įsileiskite! Mama atkabino duris. Ant slenksčio – sušlapusi, nuvargusi po kelionės rašytoja... Iš Alytaus atbėgo, kur ji mokytojavo ir buvo įspėta apie jai gresiantį pavojų. Mat jos vyras jau Sibire buvo. Taigi ji dabar pas mus apsigyveno be jokių dokumentų. Čia jai buvo nepavojinga, saugumas neužuodė. Tik A. Vienuolis greit sužinojo, kad ji pas mus, ir čia dažnai lankydavosi. O Buivydaitė vis čerškina, sukinėja radiją, gaudo žinias iš užsienio ir aiškina mums, kad tokia nesvietiška neteisybė negali ilgai tęstis. Vienuolis, aplankęs ją, pasakodavo naujienas iš Aukščiausiosios Tarybos. Bandė ją įkalbėti, kad jinai perredaguotų apysaką „Auksinis batelis“ ir stotų į Rašytojų sąjungą. Bet Buivydaitė atsisakė perdirbti savo kūrinius pagal sovietinius kurpalius. Vėliau jai padarė pasą, ir Vienuolio rūpesčiu ji buvo priregistruota. Dabar ji be baimės galėjo triūsti savo darže ir pardavinėti užaugintas uogas prie geležinkelio stoties.

– O kas jus siejo su Karveliais? – užklausiau Domicelės, žinodamas, kad šie garbūs anykštėnai

yra gyvenę pas juos. Apie tai liudijo ir kieme stovinti Afroditės statula, kartu su Zabielaite atkeliavusi iš Graikijos ir atsistojusi sodyboje prie Marčiupio.

– Po karo Zabielaitė kurį laiką niekur nedirbo ir dažnai ateidavo čia, pas mus. Pernakvodavo, atitrūkdavo nuo visų miestelio negandų. O kai atėmė iš jų malūną ir jų bute apsigyveno saugumietis, jie abu persikėlė pas mus. Vyras niekur nedirbo ir negavo pensijos. Jie pardavinėjo savo vertingus daiktus, gindamiesi nuo visiško skurdo. Paskui Karvelienė išvažiavo į Vilnių dainavimo dėstyti. Bet ten buvo nesvetingai priimta, jautėsi svetima. Tik grįžusi į Anykščius atsigaudavo, atgydavo. Vaikščiodavo po šilelį, eidavo prie pušies, traukdavo itališkas arijas, – nutilo Domicelė ir susimąstė. Mintijau ir aš apie garsiąją anykštietę dainininkę, nesuprastą mūsų žmonių. Ne tik iš astronomo Šmukštaro šaipėsi kaimiečiai, nes jiems nesuvokiamos buvo tolimos žvaigždės ir tuo labiau nesuprantamas noras jas pažinti. Dar labiau nesuprantama Italijos dainavimo žvaigždė. Daug kas gyvenime nesuprantama. O kas supras, kodėl nesensta pušis, prie kurios šį rytmetį sustojau? Ji man tokia pat, kaip mano jaunystės metais...

Anykščiai : krašto kultūros istorijos puslapiai. 1993, p. 45.

A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus fondų nuotrauka

Teresė MIKELIŪNAITĖ

Filologė, muziejininkė ir kraštotyrininkė, rašytoja prozininkė.

Gimė 1928 m. lapkričio 3 d. Panevėžyje. Baigė Panevėžio gimnaziją, 1948–1953 m. studijavo Vilniaus universitete lietuvių kalbą ir literatūrą, įgijo filologinį išsilavinimą. 1953–1959 m. gyveno Troškūnuose (Anykščių r.), kur dirbo pedagoginį bei administracinį darbą. Nuo 1960 m. iki gyvenimo pabaigos gyveno Anykščiuose ir buvo A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus direktorė. Ji suformavo šio Muziejaus ekspozicijų tinklą, buvo kraštotyros veiklos Anykščiuose pradininkė ir kraštotyros ekspedicijų organizatorė. Mirė 1984 m. gegužės 18 d. Anykščiuose, palaidota Panevėžio kapinėse.

T. Mikeliūnaitė rašė apsakymus, stilizuotos tautosakos padavimus, publicistikos straipsnius daugiausia apie Anykščių kraštą. Jie buvo publikuoti periodikoje ir rinkiniuose bei padėjo pagrindus Anykščių krašto literatūrinio paveldo tradicijų plėtrai. Tik po jos mirties, 1990 m., buvo sudarytas ir išleistas literatūrinio palikimo ir laiškų rinkinys „Marčiupio eglė“ bei kūrybos ir prisiminimų rinkinys „Anykščių į nieką nekeisčiau... : Teresės Mikeliūnaitės gyvenimo ir kūrybos pėdsakais“ (sudarė Vida Zasienė, 2012 m.).

Literatė iš pašaukimo T. Mikeliūnaitė, susikaupus gyvenimo patirčiai, ėmėsi ir rimtesnių literatūrinių sumanymų.

Pagrindinis akstinas kurti plaukė tiesiog iš pamėgtojo darbo. Norėta pratęsti Anykščių krašto poetinę legendą. Į ją savo juostą jau buvo įpynę Vienuolis atsiminimų knyga, A. Biliūnas savo apsakymėliais, atgaivinančiais „Kliudžiau“ autoriaus jaunystės vietas ir kūrybos motyvus. Anykščių kraštovaizdis – kaip atversta knyga, kur dar nemaža neprirašytų puslapių.

T. Mikeliūnaitės padavimai įeina į tautosakos stilizavimo tradiciją. Juose poetizuojama laisvė, keliami stiprūs, gražūs jausmai. Žmonių gyvenimo dramatiniai įvykiai didingame gamtos fone įgyja viršlaikinio visuotinumo reikšmę. Melodingas ir iškilnus stilius, čia plačiai banguojantis, čia almantis greitai, linksmai, turi susemti iš gyvos kalbos visa, kas joje gražiausia, poetiškiausia.

Šitų padavimų pasakotojas vaidila – ne vyras, kaip paprastai, o moteris. Moteris – su stipria jausmine pagava. Ypač gamtos išgyvenimuose, sklidinuose ilgesingo poetiškumo.

Donatas Sauka

MARČIUPIO EGLĖ

Senvagė, prižėlusi alksnių. Krūmynai. Kerežiai. Aukštos pakriaušės, pasišiaušusios mišku. Pieva, kupėte kupanti žole.

Aplink nepabaigiamą šventę švenčia gyvenimas: miško naujienas skelbia skardžiabalsiai kėkštai, oriai kalena geniai, vaidijasi startos, voverės mikliai lukštena skujas, barstydamos smulkius kritėsius ant ką tik prasikalusių ūmėdžių kepurėlių, kažkur aukštai aukštai, mėlynose dausose, pats savimi netikėdamas, nelaimę kranksi kranklys, žemėje iš kailio neriasi darbšti skruzdžių knypava, čiobrelių lopinėlius apgulę debesys bičių, dideli geltoni ir juodmargiai drugiai svarina raudonųjų dobilų kutus, beveik žmogaus balsu sušneka kamanės, iš visos sveikatos žydi jonažolės, katpėdėlės, vėdrynai, pablaka driekiasi vešlūs vijokliniai augmenėliai, drėgnuose krūmų šešėliuočiuose dar sirpsta žemuogės, o saulėkaitoje raudonais permatomais pirštais jau šviečia aviečių antpirščiai.

Verda viduvasario katilas ir putoja žaliu žolės tankumynu...

Vidury pievos, vidury to tiršto gyvenimo stūkso eglė. Žalia, skarota. Aukšta aukšta. Vienoda ir žiemą, ir vasarą. Gyvenanti tolimų tolių vaizdais, viršūnių mintimis ir gilumų syvais. Jai gera, kad aplinkui tiek neišpasakyto gyvumo, tiek bėginėjimo, tiek krebždėjimo ir kad toli matyti: kalvų kalvos, upių upės ir viršūnių viršūnės. Ir žino eglė, kad jai reikia ir vieno, ir kito. Kaip tik todėl ji gali augti, gali skarotis ir vėjams leisti pasišvaistyti, ir audrai leisti pajusti, kad ne viskas jai pasiduoda, ir speigui – kad ne viską jis sušaldo.

Tik upeliukas ją neramina. Toks prisimerkęs, vos begyvas: šnara nedrąsiai, atsargiai čiurlendamas pro akmenis, slūgsančius vagoje. Tarpais jis visai nurimsta, nuščiūva, susitelkdamas tyliuose užutekiuose, ir vandeniniai vorai iškilmingai čiužinėja lygiais vandens paviršėliais.

Marčiupy, Marčiupy, sravioji upe, kur tu?

Regiu buvusį tave – platų, didelio vandenio, aukštais krantais, varantį savo sravią tėkmę į didingą Šventąją.

Kur tas Vandenis, pradėjęs tave?

Aš matau jį miškų miglynuose, pasirėmusį ant žalia samana paėjusio akmens. Jo delne – šviesi kriauklė, iš kurios alma žalzgana plonučiukė srovelė. Tai tavo pradžia. O paskui srovelė balzganu siūlu nusiraito žolės gaurais...

Marčiupy, Marčiupy!..

Sakmė gyvena tavyje. Ji plazda tavo vandenyje tarsi paslaptinga širdis.

Dvarionų kaime augo tėvo močios dukra. Stiebėsi ji, į šilo pušis pasižiūrėdama, laiba, liauna, stamantri ir tokio dailaus veidelio, kad net žiūrėti į jį buvo nedrąsu. Nelepino jos tėvai, patys nuo žinduklio dienų į sunkius darbus sukritę ir kitoniško gyvenimo nebenumaną, ji pati darbų neskundė ir linksmai sukosi po laukus, daržus, kiemą ir namus. Džiaugėsi senųjų širdis į jaunę bežiūrint, visur jos rankų triūsą regint. Pūste pūsdavosi špūlės, jai prie ratelio prisėdus, ir perglytų siūluose nebūdavo, nespėdavo riesti audeklo, jai į stakles įšokus, dulkėdavo pradalgės, jai grėblį paėmus, tarytum patys prisikraudavo vežimai, jai minant, o apie daržus darželius ir kalbos negalėjo būti – apynėliai rieste rietė, o gėlės visokios – rūtos, čebatėliai, lelijos, žemčiūgai – už tvorelės iš ežių lovų griuvo ir savo kvapais masino bites ir kitus skraiduolius iš tolimiausių pievų ir šilų.

Bet dirbo ji ne dėl audeklų, ne dėl kraičio ar pasogos, dirbo – dėl valios sau. Kad dieną dirbus atidirbus jai pavakarėliais tėvai augintojai dėl nieko galvos nebekvaršintų, kad ji galėtų sau pagyventi, sau valią duoti. O jos valia buvo – prie upės išbėgti, prie to didelio vandenio, prie sravios, prie plačios, vandeningos tėkmės, ūžiančių, putojančių rėvų, aukštų žalių krantų, prie vandens galybės.

Ir tekėdavo ūždavo pro šalį upė, ir mazgodavosi jaunė joje rankas, ir prausdavosi veidą. Ak, ir atsigaudavo visa, tartum šaltos rasos ar gyvo vandens atsigėrus, ir sugausdavo joje jaunystė visais balsais. Pasistiebdavo ji, pasitempdavo visu stuomeniu, užlaužDavo rankas virš galvos ir gerte gerdavo vėją ir vandens drėgmę, ir saulės šilumą, ir miško kvapą, ir paukščių krykštavimą nenutylantį. Pažiūrėdavo į viską plačiai atmerktomis akimis ir tiek daug pamatydavo, kad jai net kvapą užgniaužDavo. Auk, sidabražole, sakydavo ji, ir tu, snaude, ir tu, gysloti, ir močeklapi, auk. Aukite, raktažolės, kraujažolės, jonažolės, aukite meirūnai ir pupalaiškiai. Aukite. Aš juntu jūsų augimą. Jūs, kaip ir aš, ta pačia saule tarpstate, tą patį vandenį geriate, į tą pačią žemę atsiremiate. Aukite.

Paskui ji apeidavo mišką. Apžiūrėdavo galvą užvertus voverių gūžtas, išgąsdindavo žalvarnius, pakeldavo iš guolių kiškius, akis akin susitikdavo stirnų šeimynėles. Klausydavosi medžių ošimo ir jausdavo miško nusiteikimus: kada jam gera, kada smagu ir kada liūdna ar ilgu. Miškas nuo jos neslėpė savo bėdų ir džiaugsmų. Ji-

nai neguodė jo – ji gyveno su juo: samanom apklostydavo nukirsto medžio kelmą, paleisdavo nulenktą lazdyno šaką, pasėdėdavo ant seno medžio išvartos. „Tu kaip laumutė – po miškus ir po miškus“, – sakydavo jai motina tarsi piktuoju, tarsi geruoju, bet ji ar negirdėdavo, ar girdėt nenorėdavo. Kartais naktovidžiu viena sau namo iš miškų pardainuodavo, drumsdama senųjų nustatytą tvarką ir aitrindama kaimo berniokų širdis.

Trypė jų ne vienas apie tėvų sodybą ratilus, vieni nedrįsdami, o kiti ir išdrįsdami ateiti.

Ateidavo vienas. Kaimynų sūnus. Aukštas. Tvirtas. Parymodavo ant vartelių, kartais iš vakaruškų parlydėdavo. Kalbindavo. Šnekindavo. Bet jaunė savo ome jautė – ne jinai jam iš tikrųjų rūpi, o jisai pats sau. Apie save tik kalbėjo. Ir jeigu paklausdavo, kaipgi jinai krutuliuoja, tai tik šiaip sau, dėl tuščio žodžio, girgždindamas vartelius ir kramtydamas smilgą. Ji neatsakydavo, ir jisai užmiršdavo ko klausęs. Ji juokės ir patylom džiaugės savo širdin jo neįsileidusi.

Ateidavo ir kitas. Truputį iš toliau. Iš turtuolių kaimo, iš valakininkų. Kresnas. Pečiuitas. Stipriai sumūrytas. Šis tiktai apie žemę, darbus, javus, šieną ir linus tešnekėjo. Ir žinojo ji – bus jam tik rugių rišėja, vežimų mynėja, linų verpėja. Ir niekas daugiau. Jinai klausėsi jo ir tylėjo. Tegu išsišneka, savo širdį išlieja. Kartais ir suvisai jo negirdėdavo, tartum kokio žvirblio čirškiančio ar varnos kranksinčios.

Motina užkalbinėjo ir užkalbinėjo dantį: „Šitoks vyras! Iš tokių namų! Tokios pamilijos! Kokios trobos! Arkliai – kaip levai, karvės – kaip nulipdytos, o avelių – tiltai užsiprūdija, kai iš ganyklos varo...“ Ji nieko nesakė.

Atsirado ir trečias. Atėjo vakaruoti iš Anykščių, nušutusią kepurę pakreipęs, rykštę rankoje sukdamas. Aukštas. Laibas. Miklus. „Dzesincininko sūnelis“, – kalbėjo vieni. „Aukštas tęvas merginykas“, – pridėdavo kiti. „Uvėrus bernas“, – neiškęsdavo treti. „Ubagas – kas daugiau“, – viską užmezgė užviršijo motina. Jaunė nusijuokė. Motina pamanė, kad jai pritaria, ir nusiramino.

O jisai ją iš vakaruškų parlydėjo.

– Tu tik paklausyk, – pasakė jisai, – ką ošia medžiai.

Ir jiedu klausė.

– Senoliai šneka, – vėl pasakė.

Jinai suprato.

– Visa gyva aplink mus. Visa gyvena...

Ji labai įdėmiai klausė: tai buvo jos mintys.

– Man sunku kirsti medį, ranka nekyla.

Ir tą ji suprato.

– Koks medis tavo mėgstamiausias?

Eglė, – atsakė jinai. – O tavo?

– Visi. Visi medžiai...

Ji norėjo taip stovėti ir stovėti, klausytis ir klausytis. Medžių, jo ir savęs.

– Girdi? Miško dvasia vaikšto po šilą. Žaliu vėsiu apdaru. Ji stabteli prie medžių ir pakalba su jais. Vieni jai pasidejuoja, kiti pasidžiaugia – nelygu kokia kieno dalia...

– O man patinka ir vanduo, – pasakė ji.

– Girios glūdumoje, kur pelėdos uoksas, kur miglynai gailių ir kitoniškų gyduolių, kur išbėginės pušys, ožekšniai, o lazdynuose keimariai – ten, ant samanoto akmens pasirėmęs...

– Iš kur žinai?

– Susapnavau, – prisipažino jisai.

Jos širdis nustėro, o paskui sujudo ir plačiai atkėlė vartus tam, kuris stovėjo šalia, ir priėmė jį su prasta sermėga, nušutusia kepure, nudrengtomis naginėmis, tęvu liemeniu, juodais plaukais, su jo sapnais, uvėrumu ir drąsa. Pajuto giminystę.

Jie stovėjo ir klausėsi pasaulio kalbos.

Atsiskirdamas padavė jai aukšlį:

– Čia tau – žemuogėms rinkti...

Ir jau paskui kiekvieną subatvakarį parlydėdavo namo. Ūdijo ją motina, žvairakiavo tėvas, kaip žąsinai piktai šnypštė kaimo bernai, o jinai lyg niekur nieko: sukosi po laukus ir namus it vijurkas, dar smagesnė, dar greitesnė.

– Eisi su manim? – kartą jis paklausė.

– Eisiu, – atsakė ji paprastai.

– Išeisim kur nors toliau – pasiduosim gal Svėdasų, gal Kamajų pusėn... Kur tavo tėvų pyktis nepasieks.

Jos širdis nusigando. Taip toli? Taip toli nuo savo upės ir savo miško?..

Bet pažado ji neatšaukė, jo žodžio neperkirto, savo staigų norą priešgyniauti užkando ir išgąstingo veido neparodė. Tik namuose pasidarė tylesnė ir dar sparčiau dirbo. Ir vis tą pačią mintį mintijo: greičiau apsisukti ir – prie upės, ir – į savo mišką.

Ėjo ir ėjo ji mišku pagal upę, žiūrėdama neatsižiūrėdama, klausydama neatsiklausydama. Krantų žaluma jos akiai dabar buvo dar žalesnė, gėlių margumas – dar margesnis, saulės skaistumas – dar skaistesnis ir paukščių čiulbėjimas – dar skambesnis. „Niekur niekur aš iš čia neisiu“, – tarė ji sau. – „Eisiu“, – po valandėlės tarė kitaip. „Niekur neisiu!“ Po valandėlės: „Eisiu!“

Jai nežmoniškai sopėjo širdį.

Kuo toliau – tuo labiau...

Ir stojos kartas, kai dzesincininko sūnus pasakė:

– Rytoj pavakarėliais aš ateisiu tavęs.

– Ateik, – atsakė ji, – lauksiu paupy.

Ir iš tikrųjų laukė paupy sėdėdama, į vandenį žiūrėdama ir upės klausydama. Sėdėjo, rankomis mazgelį apkabinus ir smakrą į jį įrėmus. O mazgelyje – sijonas šventadieninis ir skarelė balta su gėlytėm...

Sėdėjo ji, o mintys drumstėsi ir drumstėsi: ir kitur yra upių ir vandenų, ir miškai auga, dar didesni, dar tankesni... Bet ten ne mano vandenys. Ne mano miškai... Priprasi – bus tavo! Nebus, nebus...

Ir kai jis atėjo, jinai pasakė:

– Briskim per upę – va, akmenimis: noriu vandenį pajusti.

– Briskim, – sutiko jis.

Dabar jisai būtų ir per jūres marias bridęs, kad tik kartu su ja.

Jinai ėjo per akmenis pirma, nejusdama šalto vandens, o jos širdis šaukė: „Akmenys, akmenys, nepraleiskit manęs! Aš neturiu tokios stiprybės, negaliu atsispirti jam, mano kojos pačios eina su juo, bet jūs stipresni, jūs šaltesni, jūsų ir galvos, ir širdys kietesnės: nepaleiskit manęs, neleiskit man palikti šitos sravios tėkmės ir tų rėvų putojančių...“

Akmenys girdėjo, ką sakė einančios širdis. Jie mintijo savo kietomis smegenimis, ir nuo tokių minčių išrasojo jų šaltos kaktos lipniu uolienos prakaitu. Ir paslydo einančios koja, ir krito ji aukštielninka, trenkdama galvą į visų didžiausią riedulį, slūgsantį upės viduryje. Jos lydėtojas nespėjo nė rankos ištiesti, o vanduo jau šniokštė per stingstantį kūną. Nepamatė nepajuto jisai, kaip išnešė ją į krantą ir nesuprato, kas nutiko, o paskui, kad ir suprato, vis dar negalėjo patikėti. Širdis buvo apmirus ir tylėjo. Jis tik žiūrėjo ir žiūrėjo į tą, kuri norėjo ir nenorėjo kartu su juo išeiti.

Subėgo sulalėjo žmonės ir iš vienos, ir iš kitos upės pusės – iš Dvarionų ir iš Anykščių.

– Martele, tu mano martele, – raudojo dzesincininko pati, – kam tu, tokia jaunuolėla, tokia gražuolėla, mus, senus, aplenkei ir pirma mūsų į dausas nuskubėjai?..

– Tegu ji geriau bus upės marti, bet ne tavo, – užkietinusi širdį, piktai pasakė mirusios motina.

– Upės marti!.. Kur girdėta, kur regėta!.. Upės marti – Marčiupys, Marčiupys! – nuvilnijo per žmones...

Praėjo kiek laiko – gal daug, gal maža. O tas uvėrusis Anykščių bernas, sūkį apsukęs, vis prie Marčiupio ir prie Marčiupio.

Ir pasodino jis čia eglę. Ir jau ateidavo kas mielas subatvakaris ir kas šventa diena. Sėdėdavo, į upę žiūrėdavo ir mintydavo. O gal nemintydavo, tik savo ome pajusdavo tą, kuri pasiliko čia, prie savo miško ir prie savo upės.

Jinai stovėdavo šalia ir klausydavo medžių ošimo.

Auga eglė. Auga didelė, skarota eglė. Vienoda ir žiemą, ir vasarą...

BARBORA

Kad būč žinojus
Tokį bernelį,
Tokia rūsčia širdele,

Būč atsilenkus
Saulelės lanksmu,
Aušrelės pazarėle...

Liaudies daina

Prieš marias laiko tas buvo, nei jūsų tėvai nebeatmena. Aš jau sena, man devintas kryželis užstojo, bet atsimenu, kaip bobutė sakydavo, jog jai visko teko matyti: ir karų, ir marų, ir bado, ir vargo, ir visokios pragaišties. Bado metais žmonės visko prasimanydavo, kad tik kaip nors nuo pražūties apsigynus: ir pelų duoną kepė, ir samanų, ir kerpių. Krito prasti žmoneliai tada kaip musės. Išaugo išsiplėtė kapai kapeliai, nebuvo nė vienos gryčios, kad kelių nebūtų palaidoję pakasę. O dvarai nė dešimtos dalies to nematė. Kas kada girdėjo, kad ponas pelų duoną būtų valgęs. Ponai – vis ponai: tai patys kur išvažiuos, tai iš žmonių paskutinį kąsnį išlups. Ir mūsų krašte dvarų ir ponų buvo į valias: Gontautai, Zaborskai, Siesickai, Klimčickai...

Tai va, ir Dabužiuose tokie ponai gyveno, nebeatmenu pavardės, – galva netikus pasidarė. Turtingi

buvo neišpasakytai. Aš, teisybė, nei mačiau, nei skaičiau jų turtų. Ale žmonės kalbėjo, kad jų rūmai švieste švietė. O aplinkui medžiai – aukšti, drūti, ir daug jų susodinta – kaip miškas koksai, tik keliai pravesti pravažiuoti ir visokios kūdros iškastos nusimaudyti. Negi ponai važiuos į mūsų ežerėlį, kur turškiasi ir vaikai, ir ančiukai, ir žąsiukai, – jie vis atskirai, poniškai...

Turėjo tie ponai vienturtį sūnų. Popstė, lepino. Sako, dailus ponaitis buvęs: išnašus, sveikas, gražaus veido, tik baisiai pasileidęs: kas ant seilės užeidavo, tą ir darydavo. Ir stebėtis nėra ko, – visa valia paduota, o darbo – jokio. Tai ir bastydavosi per dienų dienas išsičiustęs, išsipustęs, batuotas, pentinuotas, su povo plunksna už kiauninės kepurės, su šautuvu ant peties.

Netoli dvaro, tuoj už ąžuolyno, buvo Apykelių sodžius. Didelis: gryčia prie gryčios, stogas prie stogo, gal penkiasdešimt kiemų. Sodiečiai toli garsėjo savo darbštumu ir nagingumu. Nors dvaras devynis kailius lupo, gyveno gražiai, sodybas taisė, puošė kaip išmanydami. Viską mokėjo tie Apykelių meistrai: ir trobas, kad žinotum, rentė, ir stogus stiegė, ir vėtrunges kalė, ir kiaurapjūvius pjaustė, kraitines skrynias kaustė, prieverpstes išrašinėjo. Sakyk nesakęs, auksinių rankų turėta, ir tiek. Aplinkiniai, būdavo, stebėsis stebėsis ir atsistebėti negalės: „Velniai juos rautų, – sakydavo. – Kokių nagų įturima: nesurojau nė pypkės išdūmyt, o jų – jau padaryta.“ Užtat ir ėjo, važiavo į tą Apykelių sodžių žmonės: man tą, man šitą – ar ratelį, ar stakles, ar kraitinę...

Labiausiai garsėjo Ramonų kiemas. Kurgi ne! Augino Ramonai penketą sūnų kaip ąžuolų, šeštoji mergaitė, duktė, Barborytė. Tėvai dar buvo pusamžiai, sūnūs – jau vyrai, visi netingėjo, dirbo, užtat jų sodyba švietė skambėjo kaip stiklinė.

Ir vis tiek didžiausias Ramonų turtas buvo šešiolikinė Barborytė. Ko jau graži mergaitė buvusi, tai graži. Sako, žmonės sustodavo ją pamate, o paskui lydės lydės akimis ir stebėsis neatsistebėdami: „Po perkūnėliais, kokia mergiotė – aukšta, tiesi, skaisti, liauna kaip karklo šakelė, o pažiūrės – tartum tau prie širdies trauklapį prideda – net akyse šviesiau pasidaro. Ir iš kur tokia išdygo? Tėvas kaip tėvas, močia kaip močia – žmoneliai vidutiniai, tai iš kokios peklos dukteries gražumas?!“ Ir būdo labai gero būta Barborytės: kiekvieną pamatys, pakalbins, žodį pasakys. Mylėjo ją visas sodžius, o broliai tai tik: mūsų Barborytė!.. Mūsų Barborytė!.. Užtat ir traukė Ramonų kiemas visus – ir mažą, ir seną. Šeštadienio pavakarė – tai, žiūrėk, ir renkas, ir kupečiuojas tenajos jaunimas ir senimas: vieni dainą traukia, kiti juokus taiso, treti žaidimus rikiuoja. Klega, tik klega tada Ramonų kluonas. O regis, iš kur sveikatos tai dainai, tam juokui: per kiaurą mielą dieną dirbę, nusivarę, suplukę, kojų nebepavelka, o va, užgrieš armonika ar užgirs dainą – nebenuturėsi – vėl eis, vėl šoks, dainuos. Nuovargį kaip ranka atima, mat jaunas vis jaunas. Ak, Dievuliau, argi ne tokia ir aš buvau? O dabar – čiukš čiukš – ir jau nebegaliu, jau kvapo nebeatgaunu...

Ir tik nakčiai stojus skirstydavosi kas sau Apykelių jaunimas, prisidainavę, prisijuokavę, prisišokę.

Kartą, būriu pardainuojant namo, vienas ūmai sulaikė kitus:

– Vyrai, ut, ar ne ponaitis tenai stovi?

Visi sužiuro: iš teisybės – ponaitis.

– Ko gi tam biesui čionai reikia?

– Boluoja kaip koks vaidinuoklis. Kurgi žirgą dėjo? Oi, iškirsčiau aš jam šposą: nujočiau širmį, ir pašvilpk tu man!..

– Nujotum! – pasijuokė kiti. – Tiesiai – į rekrūtus. Gal kvailas nagus prie pono kišti.

Kitą šeštadienį ponaitis vėl Apykeliuose. Išsipustęs, išsidabinęs. Čia pas vieną, čia pas kitą. Lyg javus apžiūri, lyg darbus rikiuoja...

Taip ir įjunko ponaitis į Apykelius. Kur buvęs, kur nebuvęs, sūkį apsukęs, vis tame sodžiuje. Ir vis taikosi prie Ramonų rėžio.

Ir paėjo kaime kalbos: įkrito ponaičiui į akį Ramonų Barborytė. Neduokdie poniškos meilės, neduokdie tokios malonės! O visų labiausiai nusigando Ramonienė: ne prieš gera toks ponaičio meilumas – kas suvaikys, ko jis čia atlenda, kad tik ta mūsų Barborytė...

– Ko čia, motin, vaitoji, – suniekino tėvas. – Mergaitė ne tokiems ir ne taip auginta, nebijok...

O Barborytė?

Jinai po savo rėžį – kaip po karštą padą, – neranda vietos. Ir, nežiūrėdama ponaičio pusėn, vis tiek mato, kaip jis žirgą šokdo, kaip pats visaip puikuojas.

Ir gražumas jo! Ir šaunumas! Kuris kaimo berniokų gali jam prilygti? Kur tau!

Kad ir taip galvodama, praeidavo Barborytė pro ponaitį šonu, į jį net nepažiūrėdama, jam žodelio nepratardama. Ale viena pasilikusi ir savo klėtelėj užsidariusi, duodavo Barborytė valią ašaroms ir pati, ko verkia, pasakyti nebūtų galėjusi. Baisu buvo sau prisipažinti, kad patinka jai ponaitis, kad laukia jinai jo nesulaukdama, laukia ir bijo, kad tėvų gaili, brolių ir jaunimo gėdisi.

O ponaitis kaip tyčia ugnį kursto: kasdien vis dailesnis, meilesnis, dovanom ratuotas.

Tai ir priprato Barborytė kas dieną jį matyti, jo meilių žodžių klausytis ir pati tartum pamainyta tapo: tėvų lyg ir šalintis pradėjo, su broliais neberasdavo kalbos, nuo draugių atšalo, kaimynus pamiršo.

– Tartum apipenėta kokia, tartum nebe tas vaikas, – šnekėjo moterys ir vis baudėsi patarti motinai, kad toji švęstomis žolelėmis Barborytę parūkytų. Bet taip ir nebesuspėjo.

Mat vieną gražią dieną susitarė visi penki broliai ir išjojo medžiotų. Oi, kiek seniau būdavo visokių žvėrelių: lūšių, šernų, stirnų, briedžių, net stumbrų ir meškų. Taigi ir jodavo į tolimas kunigaikščio girias žmonės medžiotų, – ponai savuose miš-

kuose baudžiauninkams drausdavo. Iš teisybės drausdavo ir kunigaikštis, ale tenai retai kada medininką sutikdavai – kur tu čia kiekvieną nusaugosi! Išjojo taigi broliai į aidžią girią. Išjojo ir užsibuvo. Nepamatė, kaip diena praėjo bevaikant briedį, kiškį betuliojant. Taip juos vidur girios ir naktis užpuolė. Suskato broliai namo joti. Jojo, žirgus varė, širdyje visiems labai neramu buvo, o ko – nė vienas dorai nesuprato. Tik kai savan kieman įbildėjo, pasitiko juos apsiverkusi motina ir it juodas debesys apsiniaukęs tėvas.

– Sūneliai, sūneliai, kokia nelaimė! – pro ašaras išdaužė motina. – Barborytė prapuolė. Parėjom abu su tėvu iš laukų, o gryčios durys atlapos, klėtelės irgi, žirgas išvestas, žirgu miškan nujota...

Brolius tartum perkūnas būtų trenkęs – nustėro jie, nubuvo. Kurgi tu matęs – tokią žinią išgirsti! Paskui, atgavęs žadą, vyriausias pradėjo tėvą motiną raminti:

– Susimildami, neverkite ir neraudokite: visus kelius išmaišysim, visus miškus iškrėsim, bet sesę surasim.

Tik aušrai užsiėmus, apgręžė broliai žirgus ir išjojo sesers pėdomis. Matė: čia žirgo bėgta, o čia – sustota, dviejų nusėsta, dviejų stovėta, regis, ilgai kalbėta...

Nusėdo nuo žirgų broliai nuleidę galvas, vienas kitam į akis nežiūrėdami, pastovėjo kaip prie kapo, paskui visi raitomis pasileido į dvarą. Nuūžė nugriaudė ten kaip vėtra. Išvaikė tarnus, ištaškė šunis, išgriovė vartus, išmaišė langus, išgriozdė, išieškojo visur – ponaičio nesurado. Išklausinėjo Dabužių žmones. Tie ir pasakė ponaitį išvažiavus ir jų sesutę išsivežus. Kur? Nežinia. Išvažiavo slapčiomis, – nė lapė nesulojo.

Tada suvilko sukrovė broliai Dabužių pono turtus į vieną krūvą ir paleido raudoną gaidį ant visų dvaro pusių. Oi kaukė ūžė, plevojo ugnelė, rydama pono gerą ir niekieno negesinama. O broliai stovėjo rūstūs ir nuliūdę: sesės jie nesurado.

Prabėgo gal mėnuo, gal mažiau. Buvo pats vasaros gražumėlis, pats šiltumas, pati šienapjūtė. Repšėnų dvaro baudžiauninkai pjovė šieną ir gražiai valiavo. Mergaitės grėbė anksčiau nupjautą ir, vyrams nutilus, užtraukdavo jos.

Barborytė irgi grėbė šieną, grėbė, rankų nejausdama ir dainai nepritardama. Širdis kaip replėm buvo surakinta. „Dievuliau mano, – mintijo Barborytė, – pradainavau savo dieneles, prauliojau savo nakteles. Kad prisišaukiau bėdą, tai prisišaukiau... Baisu akis pakelti, sarmata į žmones pažiūrėti. Pasidariau atskalūne: nei žodį kam tarsi, nei kur išeisi. Visi nuo manęs akis suka. Močiut, dovanok! Keliais pas tave pareičiau. Ale kur bepareisi, kas tokios belaukia?“

Springo ašaromis Barborytė, pati sau išmetinėdama ir per ašaras pradalgio nematydama.

Ūmai sutrinko sudundėjo kelias. Išsigandę žmonės pakėlė galvas. Dulkių debesyje jojo kazokų pulkas. Jų priešaky – Dabužių ponaitis, kaip visada – pasitempęs, pasišvietęs. O pulko vidury – penki Barborytės broliai, sumušti, sudaužyti, surakinti, dumblinais, sudraskytais trinyčiais.

Kazokai – tuoj nuo žirgų, suvarė suginė, ponaičiui paliepus, visus žmones prie Barborytės kiaugės. Paskui nutraukė brolius nuo arklių, nuplėšė jų trinyčius ir nuvarė juos per rikiuotę, per bizūnų tirštį, per špicrutų mišką. Pirmiausia suklupo jauniausias brolis, į sesę pažiūrėjęs ir jos akis pamatęs. Bet tuojau pašoko ir puolė ant Dabužių ponaičio. Paskui jį metėsi ir kiti broliai, pančius suėmę rankom, jais kazokus daužydami. Bet sušvytravo kazokų kardai, ir broliai krito kraujais apsipylę.

Barborytė stovėjo rankom galvą susiėmusi. Matė ir nematė, kas aplink ją dedasi. Tik sutavaravo jauniausio brolio akys, kitų brolių veidai. Paskui viskas prapuolė, migla akis aptraukė, užgniaužė gerklę. Ir pajuto mergaitė, kad ji akmenėja: suakmenėjo kojos ir rankos, liemuo ir galva, suakmenėjo gręblys ir šieno kiaugė, kiekvienas jos šiaudelis, kiekvienas kritesėlis. Ir stojos šitoje vietoje akmuo – didelis ir nusmailęs it šieno kiaugė. Paskui apteko medžiais, krūmais, tarytum į mišką patraukė, toliau nuo smalsių akių.

Kai uogaudama ar grybaudama čia ateinu, visada tą akmenį paglostau, vardu pašaukiu. Ale tyli akmenėlis žadą užkandęs. Užtat aš šį kartą prikalbėjau, pripasakojau – devyniais vežimais nepaveši. Nori tikėk, nori netikėk, ale pastovėk čia, pamislyk, ko tik šiame margame pasaulyje nebūna...

MIKELIŪNAITĖ, Teresė.
Marčiupio eglė. Vilnius : Vaga, 1990, p. 14–20, 30–35.

Mildos ir Vygando Račkaičių archyvo nuotrauka

Vytautas RAKAUSKAS

Tekstologas, rašytojas poetas ir prozininkas, vertėjas.

Gimė 1929 m. kovo 12 d. Karališkiuose (Anykščių r.). Mokėsi Ukmergės gimnazijoje, kur 1946 m. per pamoką buvo suimtas, apkaltintas antisovietine veikla ir karo tribunolo nuteistas 7 metus kalėti, kalintas Pečiorlage (Archangelsko sritis, Rusija). Paleistas į laisvę, nuo 1953 m. gyveno Ukmergėje ir dirbo fizinius darbus, 1956–1961 m. studijavo Vilniaus universitete lietuvių kalbą ir literatūrą, įgijo filologinį išsilavinimą. Iki 1970 m. dirbo mokytoju Girsteitiškio (Molėtų r.) mokykloje, 1970–1991 m. buvo „Vagos“ leidyklos redaktorius, 1992–2001 m. – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto darbuotojas, suredagavo ir spaudai parengė daug literatūros mokslo ir kritikos knygų, yra vienas iš „Lietuvių literatūros enciklopedijos“ (2001 m.) redaktorių. Gyvena Vilniuje.

V. Rakauskas rašo eilėraščius ir prozą, paskelbė savo poezijos spaudoje, antologijose ir rinkiniuose, parašė tremties prisiminimų. Kaip grožinės literatūros kūrėjas jis debiutavo 1994 m. eilėraščių rinkiniu „Melzgana liepsna“, per du dešimtmečius išleido 8 knygas, taip pat vertė grožinę literatūrą vaikams ir jaunimui iš rusų kalbos.

Poezija tradicinių formų, jai būdinga kalinio išgyvenimų, refleksijų apie žmogaus būtį motyvai, melancholiškos nuotaikos. Periodikoje paskelbė realistinio stiliaus lagerių ir kaimo buitį vaizduojančių apsakymų.

Vytautas Vanagas

Vytautas Rakauskas daugiau kaip 20 metų dirbo „Vagos“ leidykloje redaktoriumi, yra redagavęs ir parengęs spaudai daug knygų, perpratęs lietuviško žodžio skambesį ir spalvą, tad ir savo kūryboje ieško įtaigaus ir talpaus žodžio. To paprasto, kasdieniško žodžio, išsakančio džiaugsmą ar liūdesį, skirto dvasios gentainiams. Autorius eiliuoja, laikydamasis klasikinės poetikos tradicijų. Eilėraščiuose vyrauja nedeklaratyvi tėvynės meilės tema, šviesos siekimo idėjos, gamtos grožio motyvai, liūdesys dėl artimų žmonių netekties, būties džiaugsmas, įspūdžio emocija.

Vygandas Račkaitis

LAIMĖS ŽIBURYS

Užburtas gal esi nežinomų dievų
Ant kalno švytintis per miglą tirštą.
Ar kas atsimena, kiek metų – ne dienų –
Kančia džiaugsmais, džiaugsmai kančia vėl virsta

Bekopiant į tave – nes aukso tu šviesa
Vilioji prie savęs kiekvieną sielą.
Šimtai minių aukštyn su viltimi šviesia,
Išalkę, jautę šaltį, šiurpią gėlą...

Apakini visus. Pakalnėj praraja...
Šliaužią žemyn prakeikia lemtį žiaurią...
Užkeiktas tu esi. O gal tavęs nėra? –
Šviesi mintis sukūrė tavo aurą?

Anykščiai, 2000

ŽIEMĄ PALYDINT

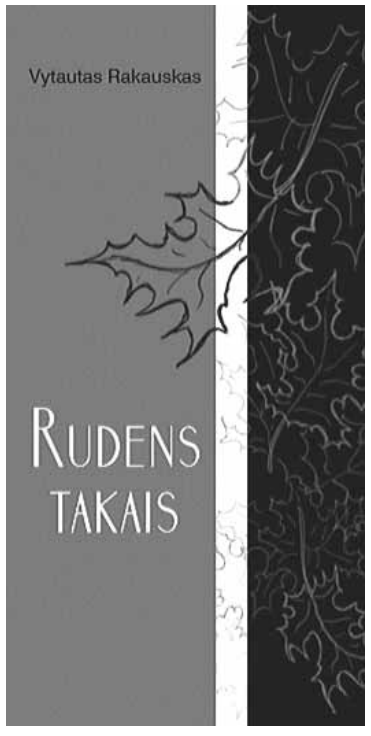

Žiema galuojasi, jau baigias.
Apšutę kalvos ir keliai,
Nors paskrajoja retos snaigės,
Įgelti bando įžūliai.

Gili žiema visiems pabodus,
Nes medžiai, trobos ir laukai
Apklostyti baltom paklodėm, –
Pusnynais bristi ar juokai?

Ir man ji baisiai įkyrėjo,
Nes vėjai dūko kambary.
Su jais aš grūmiaus, kaip mokėjau,
Kaip priešų puolamas karys.

Dabar kas dieną oras mainos
Ir vakarai ilgyn, šviesyn.
Ir su pavasariu ateina
Lyg saulės siųstas ilgesys.

2000

VARGULIŲ PILIAKALNIS

Samanotas, apaugęs krūmų barzda
Kaip senovės karys po kautynių,
Prie vandens atsisėdęs, mazgojęs žaizdas,
Bet pavargęs skausmingai parimo.

Viršum jo žydruma. Debesėlių puta
Kaip sidabras vasarvidžiu tviska.
Amžių sielvartai slegia pečius,
Liūdesys, kad garbė nesugrįžta.
Ištuštėjo aplinkui – dykynė laukų!
Ir pilies jokio ženklo nelikę. –
Daugkart keitės laikai, siautė priešai ilgai,
Ir jis pats kaip senolis sunyko.

Melsvas rūkas nostalgijos... Lietūs, rasa
Nuo kaktos amžių dulkes nuplovė.
Tik nakčia ežere vaiduoklių balsai
Jam dar primena žilą senovę.

1999

VAKARAS PRIE KARALIŠKIŲ EŽERO

Išėjo saulė aukso tiltu
Per melsvą ežerą. – Išėjus tuoj
Už medžių sėda kruvinai pailsus.
Ir kol iš pievų rūkas nepakilęs,
Sustojęs vakaras prie nendrių tyliai,
Lyg laukdamas kažko, kad atsilieptų,
Klausysis kultuvių pokšėjimo ant lieptų,
Atmintyje nuaidinčio melsvuos laukuos.

2001

RAKAUSKAS, Vytautas.
Būties ražienomis. Kaunas :
Naujasis lankas, 2005, p. 10–13.

VARGULIŲ PILIS

Apsupta ežerėlių, išsidriekusių girios lomoj, ant iškilusios viršum medžių kalvos kadaise žvelgė į tolį sena medinė pilis. Joje gyveno neturtingas ir nebejaunas bajoras Vargulis su senti pradėjusia žmona. Vaikų jie neturėjo. Liūdnai jiems slinko dienos – be džiaugsmo, be paguodos ir be veiklos. Jaunystėje bajoras garsėjo narsumu, kai tekdavo su priešais susigrumti, – tai prisiminęs su didžiu grauduliu minėdavo tuos amžinai praėjusius laikus. Ir dabar nesijautė esąs paliegęs ir visada kovai buvo pasirengęs.

Tomis dienomis lyg saulė vėlyvą rudenį iš po debesies jų niūriame gyvenime švystelėjo džiaugsmo spindulys – jiems gimė gražutė dukrelė. Pavadino ją motina tėvo vardu – Vargule.

Ėjo moterys apgėlais, gimdyvei nešė dovanų: maisto ar audeklo rėžį naujagimei, ir visos grožėjosi kūdikiu.

Apysenė moteris, žiūrėdama į suvystytą mergytę, tarė:

– Negerą, motin, vardą davei mažylei. Gyvenime persekios vargai, nelaimės.

Bajorė nustebusi paklausė:

– Kodėl, moterie, jai bloga linki? Ar mes kuo nusikaltom? Maitinamės tuo, ką gerieji dievai siunčia ir mums žmonės uždirba.

– Ne, motin, – atsakė ta, – nelinkiu bloga. Jūs žmonėms geri buvot. Aš tik perspėt norėjau: neįsitark dievams...

– Tokia aukščiausiųjų dievų valia. Savo vyrą aš labai myliu, todėl jo vardą daviau ir dukrytei. Daug dienų ir metų gražiai nugyvenom. Mes tik neturtingi, gal dėl to mūsų ir priešai neužpuola. Ką iš mūsų gaus? Kaimynai bajorai sakydavo: „Vargulis toks vargšas, kad net vaikų neturi“. Visą amžių meldžiau dievus ir gerąsias dvasias norėdama motina būti, ir štai jau beveik senatvėj išklausė manęs, pagailėjo. Dabar brangiausias mūsų turtas – mažylė. Taip ir bus, nekeisiu jos vardo.

Vargulė paaugusi bėginėjo menėse, it drugelis skraidė piliakalnio šlaitais skaidrindama senų tėvų gyvenimą. Pamilo ją ir bajoro tarnai, ir žmonės, gyvenantys netoli pilies. Visi linkėjo, kad ji augtų sveika ir graži.

Bet jos vaikystės džiaugsmą aptemdė sunki motinos liga. Veltui moterys ligonę girdė ir rūkė žolelėmis, gydė burtais, – niekas nepadėjo. Pasirgusi bajorė mirė, palikdama vyrą našlį ir dar nedidelę dukrelę našlaitę.

Po žmonos mirties bajoras gerokai sunyko. Greitai bėgdami metai jį labiau baltino, sendino. Vienintelė tėvo paguoda tebuvo dukrelė, kuri kasmet aukštyn stiepėsi ir gražėjo.

Kartą šiltą vasaros pradžios dieną Vargulė su laukų gėlių vainiku ant galvos nusileido pakalnėn prie vandens, plaudama skepetaitę, žiūrėjo į savo atspindį melsvame vandens paviršiuje ir dainavo.

Tuo tarpu pro šalį joję vyrai pamatė pilaitę, kalno papėdėje ežerą ir pasuko arklių pagirdyti.

Mergaitė, išgirdusi kanopų klebetą ir žmonių kalbą, pakėlė galvą. Liovusi dainuoti, žvelgė anapus ežerėlio į raitelius.

Arkliai, priėję prie vandens, nulenkė kaklus gerti.

– Žiūrėk, – tyliai pasakė jaunas raitelis už save vyresniam, mostelėjęs galvą mergaitės link. – Pilaitė beveik griuvena, o koks joje lobis! Kokia gražuolė auga.

– Didelis lobis, Audry, visada paslėptas. Laimingas yra jį radęs.

– Sakyk, mergele, kieno šita pilis? – paklausė jaunuolis. – Kas joje gyvena? Ir kas tu esi?

– Bajoras Vargulis čia gyvena, o aš jo duktė, – droviai ji atsiliepė iš kitos ežerėlio pusės. – Užjokite, pailsėsite, tėvelis apsidžiaugs. Aš jums parodysiu kūlgrindą, paprašysiu, kad sargai nuleistų tiltą.

Audrys susižvalgė su tuo pačiu raiteliu ir abu šyptelėjo: atseit jos paklausys ir nuleis tiltą. Bet ir tas tiltas tikriausiai aptrešęs aplūžęs, kaip ir pilis.

– Ačiū, gražioji mergele, mes skubam.

– Dukrele, su kuo tu tenai kalbi? – pasigirdo duslus seno žmogaus balsas, ir vyrai pakėlę akis pamatė piliakalnio viršuje prie stataus kriaušio stovintį baltą baltutėlį senelį.

– Aš čia, tėveli, kalbuosi su raiteliais.

Tik dabar bajoras pamatė kitoje ežerėlio pusėje medžių šešėlyje ant žirgų sėdinčius tris raitelius.

– O iš kur jūs esate, vyrai? Kieno jūs žygūnai, į kokį žygį jojat? – paklausė raitelius žilagalvis žilabarzdis bajoras.

– Grįžtam iš medžioklės, šviesusis bajore. Buvom pas bičiulius Pienionių giriose medžioti. Pienionių bajoro sūnus Tautgėla mus kvietė. Susipažinom su juo po vieno mūšio. Ant aukšto kalno šįryt užjoję matėm gaisrus pietuose. Greičiausiai priešai įsiveržė į mūsų kraštą. Jojam su jais susigrumti. Tautgėla pasuko namo apsiginkluoti, o aš su savo vyrais – į pietus, savo namų link. Išklydom iš kelio. Aš – Audrys, Kertuojos

bajoro Graužio jauniausias sūnus, o šie abu raiteliai mano palydovai. Ar esi, šviesusis bajore, girdėjęs apie Graužį?

Audrys kalbėjo su Varguliu ir žvilgčiojo į jam patikusią mergaitę.

– Graužio sūnus? – nustebo Vargulis. – Kaipgi nežinosi? Kiek kartų mudu kovojom su gudais ir klastūnais lenkais. O kokią, pamenu, puotą mums iškėlė šviesiausias Nalšėnų kunigaikštis, kai jam padėjom sutriuškinti lenkų pulkus. Kiek bėgančių tada Neryje nuskendo, net jų kunigaikštį nukovėm. Raiti jojom per lavonus. Ak, buvo laikai!.. Visai pasenau. Niekam nebereikalingas daraus. Senesnieji bajorai išmirė, o jaunesnieji aplenkia mano pilį. Mes neturtingi – lobių neturim. Gyvenam, bajoraiti, kaip matai, visų užmiršti tarp ežerų, skardžių ir girių: nei kas svečiuosna užsuka, nei priešai, grobio ištroškę. Ir tie užmiršo. Kitąkart, rodos, nors jie užšliaužtų, ir tai būtų geriau, pajustum, kad gyveni, – skundėsi lemtimi bajoras. – Paskutinįsyk aš lankiaus tavo tėvo pily, kai tu gal dar negimęs buvai, bajoraiti. Perduok savo tėvui, bajorui Graužiui, gerų dienų linkėjimus, pasakyk, kad Vargulis nuskurdo ir visiškai suseno.

– Gerai, šviesusis bajore. Ačiū. Augink gražiąją dukrelę – aš po žiemos atjosiu. O dabar pasakyk mums, kaip tiesiausiu keliu išjoti.

– Jokite šlaitu. Už dviejų šimtų žingsnių prijosit krūmą ir akmenį, o paskui rankos tiesumu, – mostelėjęs dešine parodė bajoras į pietryčius, – ligi Gėlio ežero. Už ežero yra kaimas – ten pasiklauskit, kaip toliau joti. Laimingai! – pakėlė Vargulis drebančią ranką. – Tegloboja jus žygy dievas Patrimpas!

– Laimingai! – sušuko Audrys, pamojo Vargulei ir žilajam bajorui, baltuojančiam saulės spinduliuose prie pilaitės.

Ilgai žiūrėjo mergaitė pietų pusėn, kur už krūmų ir šlaito vingio, paraginę žirgus, dingo raiteliai.

Nuo šios dienos nerimas įslinko į jos širdį – sakytum kas pavogė džiaugsmą. Kur tik ji ėjo – mintyse buvo su jaunikaičiu, dainas dainavo – vis apie jį ir jam jas skyrė.

Netruko ateiti drėgnas, nykus ruduo. Dažnai dienomis lydavo, vakarais iš Baldono ir kitų ežerėlių kildavo ir slėniais pažeme plaukdavo šėmos ūkanos, tyvuliuodamos tarp medžių. Anksti temdavo, ir Vargulė beveik neišeidavo iš menės, tenai prasimanydama lengvą darbą arba, žiūrėdama į rūkstančių skalų šviesą, negarsiai dainuodavo.

Kai šalta mėnulio šviesa apšviesdavo pilį ir baigiančią mesti lapus girią, mergaitė ligi išnaktų rymodavo, nežinodama, kodėl neima miegas. Bet tamsiomis naktimis jai būdavo baugu, neramu. Krūpčiodavo, sargybiniui nejučia kuore subildėjus ar medžių tankmėje pelėdai suūkus.

Vieną rytą ji atsikėlusi pamatė besileidžiančias ant girios snieguoles. Netrukus užgriuvo šalta, gili žiema. Vargulė, pasilypėjusi į kuorą, įsmeigdavo akis, kol jas įskausdavo, į plačiai išskleistą baltą žiemos audinį arba prie židinio klausydavo, ką kalba vyresnieji. Bet pavasariop, kai saulės pakaitintas sniegas tižo, tirpo ir virtęs vandeniu gurgiančiais upeliais bėgo, kai girioje per savo tuoktuves imdavo suopti suopis

ar kai brėkštant iš medžio viršūnės nuskardėjęs išgąstingas ulduko uldavimas hu u, hu u, hu u ją prikeldavo iš miego, mergaitei atrodydavo, kad širdis, prisipildžiusi ilgesio, nebetelpa krūtinėje, kažkur veržiasi.

Greitai miškai ir laukų lopinėliai vėl apsipylė gaiviu žalumu. Vargulė kasdien su mergaitėmis nusileisdavo į pamiškę, ten jos skainiodavo gėles, dainuodamos eidavo ratelį ir bajoraitė dairydavosi į kelią. Tėvas tai matydamas dar labiau dūsavo, šmėkšteldavo jam negera mintis, kad jaunuolis pajuokavo ar žuvo kovose. Nudiegdavo žilagalviui širdį, užgulė galvą didis rūpestis, nes jėgos vis labiau seko, gal ryt poryt teks atsisveikinti su šiuo gražiu pasauliu, kuriame jis garbingai nugyveno netrumpą amžių, o Vargulė tebebuvo gana jauna.

Nužydėjo, nunoko vasara, orai pamažu vėso, ėmę gelsti medžių lapai baugino artėjančiu rudeniu.

Tokią dieną prie pilies kalno ežerėlio prijojo keletas vyrų.

– Pasakykit garbingajam bajorui, – šūktelėjo sargybai jaunas raitelis, kuris atrodė esąs atvykusiųjų vadovas, – kad atjojo Audrys, Graužio sūnus.

Pažino senasis bajoras jaunikaitį, parodė kūlgrindą ir liepė sargams nuleisti tiltą, kad svečiai prie pilies prijotų.

– Atjojom, šviesusis bajore, kaip buvom žadėję, – prašneko Audrys, nušokęs nuo pabalnoto žirgo.

– Gerai, bajoraiti, kad nepamiršai, kad taręs žodį tesėjai. Garbė tebūnie dievams, telydi tave tiesa visą gyvenimą, – atsakė sveikindamas bajoras ir pakvietė svečius į pilį.

Žvilgčiodama pro menės langą labiausiai džiaugėsi Vargulė – žemės nejuto po kojom eidama, o paskui sėdėdama prie skobnies, kaito raudo iš drovumo, nes svečio akys tarytum du melsvi ežerėliai į ją giliai smigo.

Pasisvečiavo vyrai pilyje keletą dienų, pamedžiojo giriose. Pažadėjo Vargulis Audriui išleisti už jo vienturtę savo dukrą ir, užgėrę vynu, nutarė vestuves kelti.

Niekada šita pasenusi, kaip ir jos žilagalvis valdovas, pilis nematė tokio pagyvėjimo ir rūpestingo džiaugsmo kaip ruošiantis Vargulės vestuvėms. Pratęs su žmonėmis dalytis džiaugsmais ir liūdesiu geraširdis senasis bajoras pakvietė į vestuves ne tik pilionis, bet ir artimesnių apylinkių žmones, kiek jų galėtų tilpti į menes. Nedaug ką turėjo bajoras, tačiau įsakė tarnams nieko negailėti – girdi, jauni ir sveiki jaunavedžiai visko prisigyvens. Aprengusios austais lininiais drabužiais nuotaką, moterys ja grožėjosi – taip jie tiko prie skaistaus Vargulės veido, žydrų akių ir geltonų plaukų, kad ji visa it saulės apšviesta spindėjo.

Sutartą dieną nutįso linksmų vestuvininkų vora iš Kertuojos į Vargulių pilį. Pradžioje jojo Audrys su dviem broliais gyvai šnekučiuodamiesi, o gale, paskui rai-

tuosius vyrus ir moteris, siaurais miškų keliais dardėjo sunkiai sprausdamasi tarp medžių dviem žirgais kinkyta, aukso bei sidabro apkaustais žvilganti šiame krašte nematyta karieta. Tai Audrio dovana mylimajai – ją jis parsivežė kaip karo grobį iš lenkų šalies, kai su kitų bajorų pulkais nusiaubė tą šalį keršydami už jų antpuolius. Prakirtus mišką ir praplatinus kelią, jis ta karieta važinės su Vargule.

Vestuvininkams baigiant keliauti, miško pakraštyje ant aukštos pušies krankte-lėjo šimtametis varnas. Pakėlė galvą Audrys ir jo palydos žmonės. Žinojo – šis juodas paukštis negera pranašauja. Išsitraukė iš strėlinės jaunasis bajoraitis strėlę, įtempė lanką ir šovė į varną.

Tįsdamas sukruvintą sparną paukštis šoktelėjo ant kito medžio. Sužeistas dar baisiau sukrankė skųsdamasis, kad jį nuskriaudė. Juk čia jis jautėsi kaip šitos girios paukščių valdovas, ir net klastingosios pasalūnės lūšies nebijojo, su ja visada buvo pasiryžęs aštriu snapu ir nagais kautis.

– Negerai darai, Audry, – pamokė amžiumi vyriausias vyras. – Nereikėjo šauti. Paukštis nekaltas, jis tik nujaučia artėjančią nelaimę. Geriau padarytume grįždami namo.

– Kaipgi aš grįšiu? Negaliu davęs žodį jo laužyti, – ir nulenkė galvą lyg apgailė-damas savo poelgį.

Ir taip visi susimąstę pasiekė Vargulio pilį.

Septynias dienas ir šešias naktis menėse ūžė puotautojai, skambėjo vestuvių dainos, įvairūs pokštai, pasidabinusios mergaitės kankliavo. Kiek buvo išgerta žalio vyno ir midaus, kiek suvalgyta šernienos, briedienos, kurtinių, ančių ir kitokių miško paukščių, niekas nežino. Užmiršę rūpesčius, negales, senimas ir jaunimas prie lūpų kėlė pilnus ragus svaiginančio gėrimo, linkėdami jauniesiems, kad gyvenimas būtų smagus, dosnus, laimingas.

Vargu ar patys vestuvininkai, nuo išgerto midaus bei vyno apsvaigę, žinojo, kiek kartų čia jiems puotaujant saulė tekėjo ir leidosi. O kur skubėti, jeigu Audrys niekur neskuba? Jis – būsimasis kad ir menkos pilies valdovas. Visiems, kartu atjojusiems, rūpėjo kuo ilgiau su juo pabūti, nes tiek kartų drauge medžiota ir kautasi.

Staiga ugnies atšvaitas švystelėjo į langus, virpantis jos šešėlis nutįso. Tai pilies kieme suliepsnojo laužas, pranešdamas apie pavojų.

Užlipo senasis bajoras į kuorą ir sutemoje iš po debesies žvilgtelėjus mėnuliui pa-matė – daugybė ginkluotų vyrų tarp metančių lapus medžių iš šiaurės vakarų artėja. Visai čia pat. O degantis kieme laužas sakytum jiems dar aiškiau rodo kelią.

Šoko visi, kas gali ginklą pakelti, griebė kardus, kovos kirvius, lankus su strėlė-mis ir sverdėdami išėjo prie sienų susikauti su priešais. Bet priešų šitokia daugybė! – štai jie kopia į kalną.

Atplaukę laivais, išlipę kuršių žemėje, pakeliui neradę nei pilių, nei didesnio gro-bio, pelkėtomis vietomis žuvėdai patraukė į pietryčius ir pasiekė Vargulio pilį.

– Mušt žuvėdus! – pasigirdo šauksmai, strėlių liūtis apipylė juos nuo tvoros ir priešpilio sienų.

Tačiau priešai kopia ir kopia. Jie kabinasi į aukštą gynybinę tvorą, virsta į pilies kiemą.

Stojo gynėjai į nelygią kovą – vyras prieš šimtą vyrų.

Skaudančia širdimi regi senasis bajoras: narsiai kaunasi gynėjai, nemaža drybso žuvėdų lavonų, drąsiai moterys mėto į priešus liepsnojančius nuodėgulius, lieja ant jų karštą vandenį, bet greitai žūsta jo vyrai – tokia netaikli girtų pilies gynėjų akis, tokia sunki ranka. Nusikabina jis savo kardą, tiek metų be tikslo kabėjusį ant sienos, paima senom drebančiom rankom ir išeina į naktį kautis greta kovotojų.

Suprato gynėjai – vilties išsigelbėti nėra. Bet reikia grumtis iš paskutiniųjų, kad kuo daugiau iššudytum priešų, kad jie niekada nebegeistų mūsų krašto niokoti.

Vargulė pamato įbėgusį Audrį. Puola jam ant kaklo.

– Neik, mielasis... Mes dar negyvenom, tegul mirtis mūsų neperskirs – žuvę drauge nors Anapily būsim laimingi. O gal kai saulė patekės, kitų pilių bajorai su savo kariais atjos į pagalbą ir mes liksim gyvi.

Veltui Audrys bandė atkalbėti Vargulę, kad karys turi būti kovos lauke, kad jo mirtis garbingiausia, – juk paaukoję gyvybę už krašto laisvę Anapily jie sėdi prie skobnių su narsiausiais protėviais, geria saldųjį midų, – ji apsipylusi ašaromis virpėjo iš baimės.

– Tai perverk strėle ar persmeik kardu, kad nematyčiau tavęs žuvusio!..

Pagailo kariui jaunos žmonos ir liko ją guosdamas.

Krito kovoj narsiai kaudamiesi abu Audrio broliai, garbingo Kertuojos bajoro sūnūs, krito senasis pilies valdovas Vargulis, jo kariai, tarnai ir visi išėję kautis ves-tuvininkai. Tik užsidarę pilyje liko Audrys su jaunąja žmona Vargule ir keletas senų ligotų moterų, laukiantys neaiškaus likimo.

Apstojo žuvėdai pilį keliom eilėm. Mato – iš vidaus stipriai uždaryta. Paklebeno duris, sudavė kelissyk kovos kirviu jų vadas.

– Atidarykit, kas ten esat! Argi nematot, kad visi jūsų kariai iškrito kaip musės?! Atidarykit, ir liksit gyvi!

Niekas jam neatsiliepė.

Tada vienas žuvėdas iš arčiau stovinčio būrio sušuko draugams:

– Ei, vyrai! Ar verta mums gaišti?! Gal joje terasim tik keletą iškaršusių moterų – juk visi narsiausieji žuvo?! Kas toje griuvenoje gali būti?! Nei aukso, nei kito lobio! Sudaužykim ją kepurėm ir eime toliau, nes nakvynei ir poilsiui metas!..

– Sudaužykim! – šūktelėjo jam pritardami keli balsai. – Sudaužykim!.. Tegu ji suskyla į šipulius už mūsų pralietą kraują! Tokia griuvena, o kaip laikėsi – lyg stipri tvirtovė!

Nusivožė žuvėdai geležines kepures ir pradėjo jomis daužyti pilį. Ūmai aplinkui dar labiau aptemo, tolumoje žybtelėjo žaibas, sudundeno Perkūnas, žemė prasiskyrė ir pilis ėmė grimzti. Iš jos pasigirdo šiurpulingas verksmas, išgąsčio šauksmai, o kovose užsigrūdinę žuvėdai, baimės apimti, lėkė nuo kalno žemyn ir slėpėsi girioje. Vėl keliskart blykstelėjo ugnies rykštė, perkirsdama juodą dangų, vėl rūsčiai sugriaudė, tik daug arčiau. Pralėkė stiprus vėjo šuoras plėšdamas nuo rudenėjančių medžių lapus, ir, nušvitus padangei, trenkė Perkūnas į kalną. Paskui viskas nurimo, iš po debesų paryčiu bailiai žvilgčiojo mėnulis, stebėdamasis, kas nutiko žemėje.

■

Dabar ne kiekvienas keleivis eidamas ar važiuodamas Kurklių–Balninkų vieškeliu iš karto pastebi prie ledynmečio išgraužų prigludusio pilies kalno viršūnę. Dunkso kalnas nebylus, tarytum susimąstęs žilagalvis bajoras, liūdnas mintis mąstydamas, nuo metų naštos nematančiomis akimis baugiai dairydamasis, bene pamatys iš senovės laikų ką nors sau artima. Tačiau toje vietoje, kur vėjyje plati giria galingai ošdavo, kur aukščiausių medžių viršūnėse suopiai lizdus sukdavo ar uoksuose perėdavo daugybė įvairiausių paukščių, o klastinga lūšis, tarp šakų pasislėpusi, tykodavo aukos, tyvuliuoja platūs laukai, juose vasarą banguoja gelstantys rugiai ir vasarojus. Tik į šiuos laukus retkarčiais užklysta šernas ar šaltą gruodžio naktį krūmuose sustaugia atsibastęs alkanas vilkas.

Sumenko ir kalnas: kasmet pavasariais tirpdamas sniegas ir lietaus upeliai plauna jo pliką galvą, neša žemes daubon raukšlėdami šimtmečiais vilkžole apžėlusį veidą. Ir žmonės nuarė jo dalį.

Bet kalnas apgaubtas paslapties.

Dažnai mėnesienos naktimis ant piliakalnio pasirodo lyg saulės apšviesta jauna moteris. Iš kalno iškyla aukso bei sidabro apkaustais žvilganti dviem

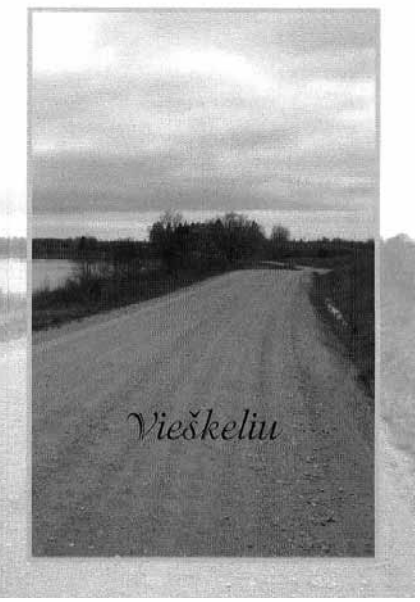

žirgais kinkyta karieta. Vaiduoklė sėda į ją, neapsakomu greičiu darda žemyn ir dingsta ežere. Karietai nuskendus, vaiduoklė išnyra, ilgai gaudo ant bangų baltą mėnulio atspindį, vaikiškai juo žaisdama.

Kitame ežero gale iškyla jaunikaitis, ir abu vaiduokliai, išvydę vienas kitą, skuba apsikabinti. Paplaukę kelis žingsnius sustoja. Vaiduoklė tiesia rankas į mylimąjį, bet, pamačiusi, kad jo negali pasiekti, su tokiu širdies skausmu pravirksta ir taip grąžo rankas, kad mačiusieji jos kančią visą gyvenimą neturi ramybės.

O kai rudens vėjo plėšomi ima dejuoti pakrantės medžiai, pavakariais iš slėnių pakyla rūkas ir juoda nakties ranka sušiaušia ežero paviršių, vargas tam, kam lemta eiti vandens pakraščiu: jis niekada nepasieks namų – iš paežerės krūmų iššoka juose slėpęsis tvirtas jaunas vyras, griebia praeivį ir su juo pasineria į ežero dugną.

Sakoma, taip jaunasis karžygys kovotojų pulkus renka, kad, kraštą priešams užpuolus, juos nugalėjęs, iš piktų likimo kerų išvaduotų save, žmoną ir į žemes prasmegusią pilį.

Tik paryčiais, toli sodybose gaidžiams nugiedojus, iš po žemių pilies kalne atsiliepia bajoro gaidžiai ir tada viskas nurimsta...

RAKAUSKAS, Vytautas.
Iš Deltuvos krašto padavimų.
Kaunas : Naujasis lankas, p. 3–12.

Tautvydo Kontrimavičiaus nuotrauka

Algimantas BALTAKIS

Rašytojas poetas, kritikas, vertėjas.

Gimė 1930 m. vasario 15 d. Leliūnuose (Utenos r.), augo Strazdiškyje (Anykščių r.), vėliau Kaune. 1949 m. baigė Kauno 4-ąją berniukų gimnaziją (dabar – Kauno Stepono Dariaus ir Stasio Girėno gimnazija) aukso medaliu. 1949–1954 m. studijavo Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos fakultete, įgijo filologinį išsilavinimą. 1956–1990 m. jis dirbo literatūros žurnalo „Pergalės“ redakcijoje, buvo skyriaus vedėjas, atsakingasis sekretorius, redaktoriaus pavaduotojas, 1964–1976 m. ir 1985–1990 m. – vyriausiasis redaktorius. Nuo 1990 m. jis yra rašytojas profesionalas, gyvena ir kuria Vilniuje.

1955 m. debiutavęs eilėraščių rinkiniu „Lietučiui dulkiant“, A. Baltakis išleido per 25 poezijos rinkinius, beletrizuotos publicistikos bei literatūros kritikos knygas, savo raštų dvitomį, yra daugybės populiarių dainų tekstų autorius. Viename geriausių poezijos rinkinių „Strazdiškio elegijos“ (1979 m.) jis pabandė įamžinti išnykstančio tėviškės kaimo aplinką, jo žmones, poetizuodamas pirmuosius vaiko įspūdžius, išleisdamas į pasaulį populiarų savo amžininkų apibūdinimą „pirmoji karta nuo žagrės“. Jo poezija verčiama į rusų, vokiečių, anglų, lenkų, latvių ir kitas kalbas. Nuo 1955 m. jis yra Lietuvos rašytojų sąjungos narys, nuo 1959 m. – ir šios sąjungos valdybos narys. Jis išvertė iš rusų kalbos A. Bloko, R. Roždestvenskio ir kitų žinomų poetų kūrinių rinkinius.

Paviršiuje A. Baltakis – oficialesnis ir ideologiškesnis, giliau – lyrinis, nuoširdus tonas, minkšta lietučiui dulkiant melodija. Gerai matyti, koks eilėraštis artimas dainai; taip, vienų gražiausių dainų tekstų autorius. [...]

Jei bandytum bent virtualiai suprojektuoti lietuvių poeto vidurkį ar modelį, jis, ko gero, būtų panašus į A. Baltakį. Aukštaitis kaip ir Antanas Strazdas (dargi iš Strazdiškio, apie kurį parašytos gražiausios jo elegijos), aukštaitiškojo lyrizmo kūrėjas – bent jau vienu kampu, kuris pastaraisiais metais pasmailėjo ir paaštrėjo, artimai susijęs su Antanu Miškiniu. Kasdienybės poetas ir nekasdienybės medituotojas. Šnekamųjų poezijos intonacijų puoselėtojas ir kartu dainus, melodingas. Publicistiškas, bet ir ironiškas. „Pusė kaimo ir pusė miesto“: Kauno priemiesčio berniokas, kadaise akcentavęs savo proletarišką patirtį, o iš tiesų drovus kaimietukas, vargonininko sūnus, iš didelės, nelengvai besivertusios šeimos, kurioje augo septyni vaikai. Leliūnų parapijos žmogus, sunkiai ir ilgai rengęs apie Leliūnus knygą, lyg duoklę gimtinei atidavęs. [...]

Permąstantis visuomenę, viešuomenę ir šviesuomenę, mūsų prietarus, ydas, džiaugsmus ir kentėjimus. Kol gyvenimas yra, jis yra visoks. Tad visoks yra ar gali būti ir gyvenimo poetas.

Viktorija Daujotytė

IŠ ANKSTO

Kaip gera iš anksto žinoti,
Kur pateka saulė, kur leidžias.
Kur sniegas pirmiausia ištirpsta
Ir ima žibuoklės žydėt.

Kaip gera žinoti iš anksto,
Kur suka lizdelį dagilis.
Kur žemuogės sirpsta saldžiausios,
Kur noksta rusvi riešutai.

Kaip gera iš anksto žinoti,
Kada prasidės šienapjūtė,
Kada rugiapjūtė, ką dirbsim
Šiandieną, ką veiksim rytoj.

Kaip gera žinoti iš anksto,
Kur veda keliai ir takeliai.
Ir ką pamatysiu, užkopęs
Ant šito kalnelio stataus.

Kaip gera iš anksto žinoti,
Koks veidas, prie stiklo prilipęs,
Boluoja iš tolo...Kas kitas
Taip kantriai prie lango sėdės?

Ir gera žinoti iš anksto,
Kad, viską palikęs, išeisiu
Į platų pasaulį, kur niekas
Nežino iš anksto, kas bus.

1979 m. balandis

VIENAUKŠTĖ TROBELĖ

Argi vienaukštė?

Pastogėje,
Tarp senų rakandų,
Gyvena prisiminimai,
Pelėmis pasivertę.

Tai antras trobelės aukštas.

O šimtametė liepa,
Auganti prie trobelės?

Kiek vainikų,
Tiek aukštų.
Ir kiekviename
Čiulba per dieną paukščiai.

Vanagas tupi viršūnėje.

Devintame aukšte,
Virš debesų, –
Gyvena saulė
Ir mūsų svajonės.

Argi ne dangoraižis
Mano gimtoji trobelė?

1977 m. spalis

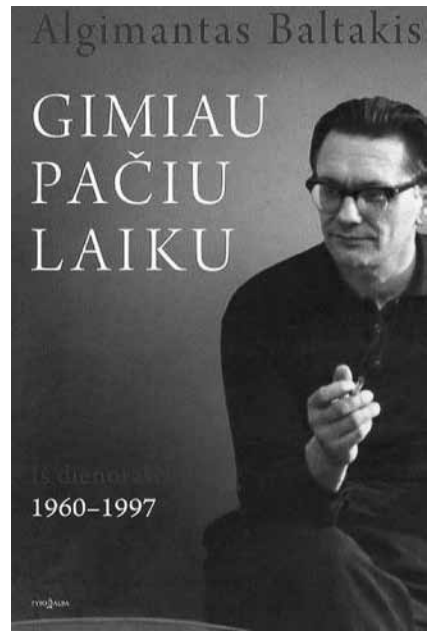

JAU PAVASARIS

Ai, tai linksma kumeliukui
Ir ėriukui, ir veršiukui,
Net paršiukui, net ir tam,
O užvis linksmiau – vaikam.
Jau pavasaris!

Vartosi po žolę jauną,
Veja vėją ir pagauna.
Bet nelaiko jo ilgai,
Vėl paleidžia jį vaikai.
Jau pavasaris!

Ai, tai linksma vyrams arti,
Gerą girą girioj gerti.
Linksma moterims daržuos, –
Bulvės netveria krepšiuos.
Jau pavasaris!

O jaunimas ką ten daro, –
Kad jau šoka, duoda garo!
Net seneliai, net ir tie
Trypinėja pavartėj.
Jau pavasaris!

Gildo širdį nujautimas:
Ne prieš gera toks šėlimas!
Ne prieš gera? Na ir kas!
Broliai, sesės, – į lankas, –
Kol pavasaris!

1977 m. spalis

BALADĖ APIE TRIS BROLIUS

Nubėgo karas
Į vieną, į kitą pusę.

– Aš būsiu geras,
Todėl ir pražūsiu...

Atsiliepė kitas
Ir šautuvu priešui pagrasė:

– Aš būsiu piktas
Ir mirtį sutiksiu drąsiai...

O trečias buvo
Tylus, lyg pelė po šluota.

Trečias nežuvo
Ir dargi palaidojo tuodu.

1977 m. spalis

DĖDĖ RAPOLAS SKUNDŽIAS PASAULIO DIDUMU

Per tą pasaulio baisų didumą
Mūsų vargai ir bėdos.
Už medžio – medis. Už kalno – kalnas.
Žmogus – už viso pasaulio.

Argi reikėtų kažkur ieškoti
Tų, kas išėjo ir dingo,
Jei tiek ir būtų žemės, kiek matos
Nuo Sakalyno kalno?

Garsiai pašaukčiau – visi išgirstų,
Sėstųsi vakarieniauti.
Per tą pasaulio baisų kurtumą
Man jau ir balsas užkimo.

O kaip dundėjo dangus ir žemė
Ne nuo griaustinio – nuo karo!
Įsiklausau į tylą ir tolį:
Gal neganda vėl atidunda?

O gal pareina, gal jau sugrįžta
Tie, kas gimtinę paliko?
Kalnų aukštumas, jūrų platumas –
Per visą nedidelę širdį!..

1979 m. vasaris

KETURI STRAZDIŠKIO ŠONAI

Saulala teka
Leliūnų šone
Pro du raudonus
bažnyčios bokštus,
Pro aukštus bokštus,
pro patį tarpą.

Kada saulala
užvis gražiausia,
Tada in Smulkį
ilgai ji žiūri,
In ežerėlį,
tą veidrodėlį.

Saulala sėda
už Velykūnų
In debesėlį,
in juodą girią.
Jau laikas gulti.
Nenoriu miego.

O kur saulala
išvis nebūna,
Ten traukinukas
per naktį bilda
Gečionių šone.
Reiks išvažiuoti...

1978 m. balandis

NEKROLOGAS GIMTAJAM STRAZDIŠKIUI

Netgi apverkti nėra kam
Gimto Strazdiškio. Aš vienas
Vėlų vėlinių vakarą
Varvinu žvakės vašką
Ant vėlelių akmens.

Netgi marint nereikėjo –
Numirė kaimas savaime.
Jis jau ir mano vaikystėj
Leisgyvis buvo: čia niekas
Nebesistatė trobų.

Vieškelis vedė iš kaimo.
Nieko atgal jis neparvedė.
Nyko sodybos, trūnijo,
Graužiamos laiko. Ir grabo
Nebepavijo lopšys.

Strazdai, Brany, vis dar kurstęs
Blėstančią židinio ugnį,
Strazdai, Strazdiškio vardadavi,
Ką tu galvojai, kai geso
Vardas ir žarija?

(Veltui bandžiau išsiaiškinti, kada atsirado
Strazdiškis. Jo gimimo data skendi amžių ūkanoje.
Užtat galiu tiksliai pasakyti mirties datą.
Tūkstantis devyni šimtai septyniasdešimt septintieji.)

1977 m. spalis

KAPO TVARKYMAS

Beliko sutvarkyti kapą:
nugriauti seną Strazdo trobą.
Iškirst medžius, kuriuos sodino
Strazdų ir mano giminė.
Gal kokį ir palikt... O kam gi?
Užpilti šulinius. Išlupti
miruolių akmenis, sukrauti
į vieną krosnį, – gal pravers
kiaulidžių pamatam ar šiaip kam.
Paskui buldozeriu gražiai
nugremžti žemę, kad neliktų
net ir žymės, kur būta kaimo.
Kai viskas bus išlyginta, –
suarti žemę, suakėti,
apsėti visą avižom
ar miežiais, ar kviečiais, ar žirniais,
o gal ir kukurūzais... Betgi
geriausia būtų – žiemkenčiais
rugeliais, protėvių javu:
jau iš rudens taip sužaliuotų
nuo Pakumšų lig Varnagrotės,
kad net žiūrėti būtų miela...
Visi sakytų: „Kaip gražiai
Strazdiškio kapas sutvarkytas!“

1977 m. spalis

STRAZDO GIESMĖS PARAFRAZĖ

Per Strazdiškį eidamas,
Nieko nesutikdamas,
Išgirdau strazdą lazdyne giedant.

„Artojėliai jūs mano,
Kodėl piemuo negano,
Kodėl nevaro žalion girelėn?“

Ei tu tu tu, strazdeli,
Čiulbėk, mielas paukšteli,
Čia artojo nebėra nė vieno.

Piemens lizdo nedraskys.
Tavo visas Straz-diš-kis.
Tik kad niekas negirdės, kaip giedi...

1979 m. balandis–gegužė

KĄ IŠSINEŠIU...

Kiek į plaukus prikris man
tavo miškuos
sausų spyglių ir šapelių,

kiek tavo laukuos
įsisegs į mano drabužį
varnalėšų, lakišių,

kiek tavo keliuos
man prie padų prilips
molio ir smėlio, –

tiek tavęs, tėviške,
išsinešiu.

Ir dar –
iš tavo šaltinių ir upių,
iš protėvių šulinio –
lašą vandens
ant suskirdusių lūpų.

Akyse išsinešiu,
gimtinės dangau,
žiedadulkės krislą ir ašarą.

Ausyse –
paskutinį žodį,
kurį išlydėdama
man pasakysi, gimtine.

Širdyje –
visą tave, tėviške,
iki mažiausio šapelio.

Tik rankose –
nieko neišsinešiu.

1979 m. vasaris

KOL DAR MATAU MEDŽIUS...

Kol dar matau medžius,
tos girios man priklauso.
Kol dar girdžiu paukščius,
jų giesmės man priklauso.

Kol dar brendu žole,
tos pievos man priklauso.
Kol tu esi šalia,
ta meilė man priklauso.

Kol dar tvirta ranka,
ir duona man priklauso.
Kol žiburys lange,
man tie namai priklauso.

Jau greit ateis žiema,
su paukščiais iškeliausiu.
Bet kol einu žeme,
ta žemė man priklauso.

1978 m. balandis

Autoriaus sudarytas ir pateiktas tekstų rinkinys.

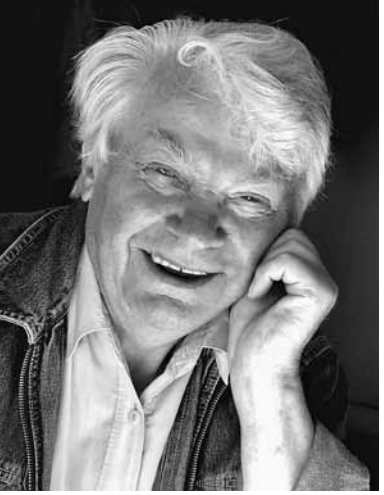

Jono Junevičiaus nuotrauka

Antanas DRILINGA

Rašytojas poetas ir prozininkas, žurnalistas ir leidėjas.

Gimė 1935 m. gegužės 16 d. Plikiškiuose (Anykščių r.). Mokėsi Mikieriuose (Anykščių r.), Šimonyse (Kupiškio r.), 1955 m. baigė Ukmergės pedagoginę mokyklą, 1959 m. – lituanistikos studijas Vilniaus pedagoginiame institute, 1976 m. – žurnalistikos studijas Vilniaus universitete. 1958–1989 m. dirbo Lietuvos laikraščių ir žurnalų redakcijose bei Lietuvos rašytojų sąjungos institucijose, buvo žurnalų „Moksleivis“ ir „Nemunas“ bei laikraščio „Literatūra ir menas“ vyriausiasis redaktorius. 1992–1995 m. jis buvo Valstybinio leidybos centro vyriausiasis redaktorius, vėliau iki 2005 m. dirbo kitose leidyklose. Gyvena ir kuria Vilniuje bei Anykščių rajone.

Nuo 1953 m. A. Drilinga rašė ir periodikoje spausdino eilėraščius, 1957 m. debiutavo eilėraščių rinkiniu „Kur kairėn, kur dešinėn“. Nuo 1962 m. jis yra Lietuvos rašytojų sąjungos narys, 1970–1990 m. buvo šios sąjungos valdybos narys. Jo kūryba pasižymi žanrų ir stiliaus įvairove, iki šiol jis išleido per 35 knygas: eilėraščių rinkinius vaikams ir suaugusiems, apysakas ir romanus, beletrizuotus prisiminimus.

Jei kritika tyli, tai pats save kritikuoji. Juokauju, žinoma. Niekada savęs nelaikiau išrinktuoju, pašvęstuoju, kaip dabar kai kurie jauni kolegos daro. Tiesiog žmonės „virš kitų“! Tokių emocijų nei jausmų niekada nepatyriau, žiūrėjau, kaip parašyti geriau, o geriau man neišeidavo. Ne viskas, ką parašiau, turi vertę. Mano darbas gal tėra žaidimas, pavadintas literatūra, tačiau man reikalingas kaip šioks toks savo egzistencijos pateisinimas. Apskritai, žvelgiu taip: jeigu kada nors ir visa mano kūryba virs pelenais, nieko nenutiks.

Antanas Drilinga

Antano Drilingos kūryba pasižymi žanrine-stilistine įvairove: lyrika, mikropoemos, romanai, dokumentinė-biografinė proza („Monsinjoras“), libretai operoms, eilėraščiai vaikams. Poezijoje, be tradicinių meilės, gamtos motyvų, dažna visuomeninė tematika, išreikšta manifestine forma, retorinės stilistikos figūromis. Savo romanuose prozininkas dažniausiai gręžėsi į amžininko kasdienybę, sudėtingus santykius šeimoje, individo pastangas įsitvirtinti visuomenėje, įveikti sudėtingus dvasines kolizijas.

Petras Bražėnas

O aš ir vėl, ir vėl norėčiau,
Kai rausta mano putinai,
Į gražią moterį žiūrėti
Akimirką ir amžinai,

Matyt jos skaistų šviesų veidą,
Kol ant aukštos lygios kaktos
Šešėlis dar nenusileido
Ir kol iš rankos jos šiltos

Švelnumo gūsiai tebesklinda,
O akyse atvirose
Aistra dar spindi spindulingai,
Nors virpa liūdesys balse,

Kad, vos palietus šitą laimę,
Ji žaibiškai pro mus praeina.

Moteris, tas amžinas švelnumas,
Viską apimanti šiluma,
Ir kiekvieną kartą aš suglumęs
Pajuntu, kokia ji tolima,

Pas mane iš nežinios atėjus,
Tolima – kai būna taip arti,
Kai į vieną kūnai susilieja,
Sielų sąsajomis sujungti,

Ir erdvė švelnumo prisipildo,
Prisipildo laikas šilumos;
Koks skurdus pasaulis ir koks pilkas
Suktųsi be šitos artumos,

Be laukimo ir prisilietimo,
Ir be neišvengiamo išsiskyrimo.

Šiltas vėjas, žalias vėjas
Žalias vėjas gegužės,
Ir sula, lašais lašėjus,
Daug ąsočių prilašės,

Gersim šaltą žalią sulą –
Tai gardumas tos sulos! –
Ir kalbėsimės, sugulę
Pataluos žalios tylos

Apie žemę, apie žolę,
Apie sulą ir medžius,
Apie tai, jog ligi šiolei
Toks gyvenimas gražus,

Kad ir amžina tyla,
Gali būti, bus žalia.

Dabar liūdnai aš gyvenu,
Kitaip gyvent ir negalėjau,
Bet pasakyk telefonu,
Kad tu mane labai mylėjai,

Bet pasakyk, kad buvo tai,
Ko niekada nepakartosi,
Nors ir kvatosiesi keistai
Arba pernakt keistai raudosi

Ir vis gailėsi tų dienų,
Kurios negrįžtamai praėjo;
Tu pasakyk telefonu,
Jog kažkada mane mylėjai,

Tu pasakyki nors bent tiek,
Ir man lengviau bus, patikėk – –

Vasaros nakties garsai
Tartum lietūs lyja,
Ir girdžiu, kaip ajerai
Kalbina leliją.

Upė plaukia palengva,
Ją myluoja rūkas,
Ir žvaigždelė, vos gyva
Nuo dangaus nutrūkus,

Gieda giesmę, krisdama
Į mėnulio glėbį;
Gieda žemė, skriedama
Erdvėje iš lėto,

Ir visai visai arti
Plaka mylinti širdis.

Upėtakiai upokšny šokinėja,
Jų tiesūs kūnai slysta vandeny,
Su saulės atšvaitais jie galynėjas,
Ir gaubia juos vaivorykštė švelni;

Koks stebuklingas šitas ilgas šokis
Tenai, vandenyje ir virš vandens:
Vaivorykštinis ryškiaspalvis šuolis
Truks ne sekundę – amžinai plevens,

Ir skries žuvis į dangų, ir į erdvę
Panirs negrįžtančia šviesos strėle;
Bet medžių lapai krenta, krenta, krenta,
Prie upės greit ateis balta tyla,

Ir tu išgirsi: po ledu šaltuoju
Žuvis dainuoja, taip, žuvis dainuoja.

Nukritę lapai čeža tau po kojom,
Ir krinta žemėn mirštantys drugiai;
Tu savo laikui daug ką paaukojai,
Bet skųstis negali, kad pavargai,

Nes kas gi žino, ko pareikalauta
Bus iš tavęs: o gal ateis diena,
Kai savo žemę teks krauju nuplauti,
Nes ji, kol gyveni, tiktai viena,

O juk į ją, vienintelę, nukrypę
Piktybės strėlės – aštrūs smaigaliai,
Neduok tu Dieve, vieną šaltą rytą
Susmigti gali tau širdin giliai;

Bet tu eini, žmogau, tau eiti lemta,
Nors lapai ir drugiai ant žemės krenta.

ANDRIONIŠKIS

Įbrido į upę
Miestelis Andrioniškis,
Įbrido į upę, į
Pačią Šventąją,
Pasisėmė svirtimis
Tyro vandens
Ir nusiplovė langus,
Ir žvelgia langų akimis
Į kelią,
Kuris vingiuoja
Per Andrioniškio mišką;
O mišku, lazdele pasiremdamas,
Žingsniuoja basas
Strazdelis,
Žingsniuoja
Sutanotas žmogelis,
Toks liesas liesas –
Kaip eglės sausa šakelė,
Toks lengvas lengvas –
Kaip strazdo plunksnelė,
Toks linksmas linksmas –

Dėl to, kad liesas ir lengvas;
Ir dainuoja Strazdelis
Dainelę
Apie strazdą strazdelį,
Raibą paukštelį,
Ir žingsniuoja
Per Andrioniškio mišką
Iš Inkūnų prie Šimonių,
Kur augina bulves
Ir klausos strazdų giesmės,
Dieviškosios strazdų giesmės,
Ir eina Strazdelis
Basas
Dvidešimtąjį kilometrą
Per Andrioniškio mišką
Į Andrioniškį:
Gal mišių laikyti,
O gal giedoti strazdo giesmės
Prie Šventosios,
Prie upės,
Kurios vandeniu
Nusiprausė
Visi Andrioniškio namų langai,
Laukdami Strazdelio,
Margo paukštelio,
Einančio keliu
Per Andrioniškio mišką.

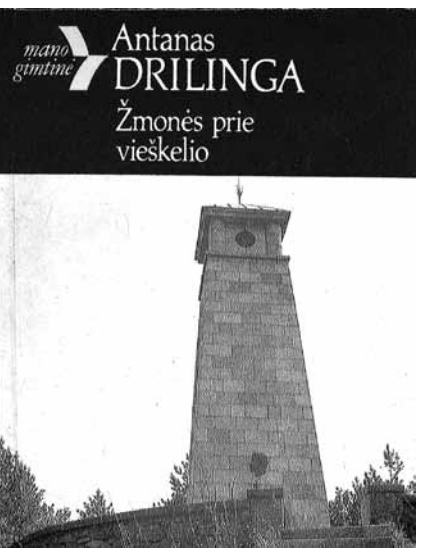

KAVARSKO VYŽA

Gyvenime būna
Ir juoko, ir verksmo;
Šventosios pakrantėj
Gyvena Kavarskas,

Gyvena Kavarskas
Šventosios dauboj,
Net juokas – jis tilptų
Abrako terboj,

Kavarskas dar tilptų
Šventosios laše,
O jo įžymybė –
Kavarsko vyža;

Vaikai nebežino
Net žodžio to – vyžos,
Jos būdavo, sako,
Karninės, nudryžę,

Nedaug to gerumo
Šiame apave,
Bet jom ištapnota
Visa Lietuva,

Nupintos Kavarske,
Jos pasiekė Vilnių,
Jų net už Atlanto,
Sakydavo, pilna,

Netilpdavo savo
Kieme ar darže
Šleivoka karninė
Kavarsko vyža;

Kas buvo – pražuvo,
Kaip juokas ir verksmas
Dabar ir vyža,
Ir miestelis Kavarskas,

Kuris, kaip sakydavo,
Tilptų terboj,
O štai ir jis pats,
Ir vyža – pagarboj.

JARA

Teka upė
Jara,
Teka upė
Tyra,

Teka upė
Srauja,
Šoka tiltas
Per ją,

O ji teka
Toliau –
Kur erdviau,
Kur giliau,

Kur Čiukai,
Svėdasai,
Kur laukai
Ištisai,

Kur banguoja
Rugiai,
Kur dūluoja
Miškai;

Ak Jara,
O Jara,
Tu upele
Gera,

Saugai savo
Žuvis,
Žuvys nardo
Dar vis,

Žmogui duodi
Vandens
Nuo žiemos
Lig rudens,

Nuo rudens
Lig žiemos –
Ir laukuos,
Ir namuos;

Tu srauja,
Tu tyra,
Ir esi tu
Jara.

Autoriaus sudarytas ir pateiktas tekstų rinkinys.

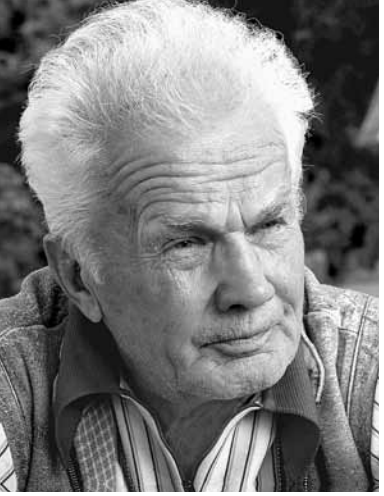

Jono Junevičiaus nuotrauka

Kęstutis ARLAUSKAS

Rašytojas prozininkas, pedagogas rusų kalbos mokytojas, publicistas.

Gimė 1936 m. kovo 4 d. Ukmergėje. Augo Širvintose, Želvoje (Ukmergės r.), 1944–1954 m. mokėsi Želvos vidurinėje mokykloje. 1955–1959 m. studijavo Vilniaus pedagoginiame institute, įgijo istorijos bei rusų kalbos ir literatūros mokytojo išsilavinimą. 1959–1961 m. dirbo Raseinių vidurinėje mokykloje, 1961–1965 m. – Lyduvėnų (Raseinių r.) vidurinėje mokykloje mokytoju, 1965–1968 m. buvo pirmasis Širvintų rajono Vykdomojo komiteto Liaudies švietimo skyriaus vedėjas. Nuo 1968 m. gyveno Kavarske (Anykščių r.), iki 1987 m. dirbo Kavarsko ir Kurklių vidurinėse mokyklose rusų kalbos mokytoju, kol pasitraukė iš pedagoginio darbo ir ėmėsi vien tik kūrybinės veiklos, kurį laiką buvo vietinių spaudos leidinių kūrybinis darbuotojas. Mirė 2009 m. rugsėjo 12 d. Kavarske, palaidotas Kavarsko kapinėse.

Nuo jaunystės rašė ir periodikoje skelbė noveles, 1980 m. K. Arlausko apsakymų rinkinys „Užtvanka“ buvo išleistas „Vagos“ leidyklos pirmosios knygos serijoje kaip geriausias metų debiutas. Parašė ir išleido per 20 prozos knygų: apsakymų, apysakų, romanų, beletrizuotų prisiminimų, rašė ir istorinius nuotykinius kūrinius vaikams ir jaunimui, nuo 1991 m. buvo Lietuvos rašytojų sąjungos narys. K. Arlausko apsakymai buvo išversti į rusų ir latvių kalbas.

Rašymas nepalieka net sapnuose. Būna, susapnuoji kokį epizodą, ir jau novelė. Proza – juodas ir alinantis, bet malonus darbas. Man patinka pats procesas – tuomet gyvenu kitam pasauly. Kai pradedu rašyti knygą, nežinau, kuo baigsiu. Yra iš anksto numatyta siužeto linija, bet ji dažniausiai pasikeičia – tie, kas turėjo gyventi, miršta. Ir atvirkščiai. Nepaprastai prabėga tos dienos, kai rašau knygą. O kai knygos išeina, jų jau neskaitau. Tegu kiti skaito. Man nebeįdomu. [...]

Vieni kritikai tą pačią knygą vertins vienaip, kiti – kitaip. Bet aš į kritikų nuomonę įsiklausau tik tiek, kad tobulėčiau. Kritikų patarimai naudingi. Bet mano rašymo stilius nuo to tikrai nesikeičia. Esi, koks gimęs, niekas tavęs nepakeis.

Nesivaikau didelių psichologinių dalykų. Esu rašytojas realistas. Mokiausi iš Jono Mikelinsko, įtakos man turėjo Juozas Aputis. Kritika labiausiai vertina mano noveles – kad ne viskas pasakoma iki galo, paliekama skaitytojui pamąstyti.

Kęstutis Arlauskas

Vertingiausia K. Arlausko dalis apsakymai, kuriuose vaizduojami nekasdieniai įvykiai, pokario metų atgarsiai, žvilgsnis į žmogų atlaidus, ironiškas.

Pirmosios dvi apysakos istorinės tematikos, nuotykių siužetų, trečiojoje vaizduojamas nepriklausomos Lietuvos kaimo gyvenimas. Romanai socialinio pobūdžio, sprendžia žmogaus dvasios kolizijas ir konfliktus su visuomene.

Birutė Mikalonienė

TREČIO KARALIAUS GIMIMAS

Jie vaikščiojo iš kiemo į kiemą su elgetų terbomis ant pečių ir ilgomis lazdomis rankose. Vienam galėjai duoti apie trisdešimt, kitas atrodė kaip tikras senis: su bemaž iki juosmens nukarusia žila barzda, nemirksinčiomis baltomis akimis. Neregys kaimo palangėse grodavo armonika, o jo šlubasis vedlys pritardavo apšiurusiu smuikeliu. Žmonės tuos elgetas praminė dviem karaliais, nes jie dažniausiai pasirodydavo po Kalėdų. Kai kas bandydavo netgi pasišaipyti:

– Kada gi pagaliau atsivesite trečią karalių?

– Viskam yra laikas, – bekraujėmis lūpomis sučepsėdavo aklasis. – Ar jums mus suprasti...

...Tais metais žiema užgriuvo kaip niekada speiguota. Šiaurės ir vakarų vėjai privertė kalnus sniego. Vieną pavakarį per pusnynus, kuriuos mūsuose dar vadino vėpūtiniais, atklampojo abu elgetos. Lazdomis gindamiesi nuo palaidų šunų, atėjūnai slinko kaimo gatve. Mes, vaikai, žiopsojome pro langus, nustebinti retai matomo reginio. Beveik niekas iš mūsų dar nepatyrė, kas tai yra alkis. Besileidžiančios saulės spindulių pluoštai ryškiai liejosi pro žemų debesų properšas. Spinduliai krito ne tiesiai, bet atsimušdami vienas į kitą. Jie sklaidėsi, švyksojo raudonais atspindžiais, tarsi tasai sniegas būtų liepsnojęs. Elgetos brido per purpurinę liepsną, ir buvo nuostabu matyti, kad jų vargana avalynė bei rūbai nerūksta. Kartas nuo karto elgetos sustodavo prie kokios trobos. Tuomet pasigirsdavo muzika.

Mielaširdžiai žmonės elgetoms išnešdavo kas šmotelį lašinių, kas guzelį sviesto ar džiovintų obuolių. Tąsyk abiem vargšams neblogai sekėsi, nes praėjusią vasarą viskas puikiai užderėjo. Elgetų maišeliai vis pilnėjo, pilnėjo... Pagaliau atėjūnai per pusnynus nubrido prie sodybos, kurios kieme smagiai ūžė kuliamoji. Maniežo ratą suko dvi poros įmitusių arklių, juos varinėjo kokių penkiolikos metų paauglys. Vyrai į kuliamosios nasrus kimšo šiaudų kūlius, prieš tai jų grįžtes nurėžę peiliais. Vienas tuos kūlius stūmė pro plačiai išsižiojusią angą, kiti jau iškultus šiaudus ilgomis šakėmis krovė į kūgį.

Sustoję prie kuliamosios, elgetos nusiėmė kepures. Aklasis ištempė armonikos dumples, o šlubis strykeliu brūkštelėjo per smuiko stygas. Pasigirdus muzikai, kūlėjai valandėlei metė darbą. Kadangi abu atėjūnai buvo neprastai susigrojęs, jų krakoviakas pavergė kaimiečių širdis. Kažkuri talkininkė mergina nusijuokė silpnu juoku, o vyrai muzikos taktan ėmė ploti delnais.

Tuo tarpu dangus paniuro, užslinko juodas debesis, ir, pakilus vėjui, prasidėjo pūga.

– Ką, po velniais, čia sugalvojote! – staiga nuo kuliamosios viršaus pasigirdo piktas riksmas. – Nešdinkitės šalin. Netrukdykite darbo!

Tai šaukė šio kiemo šeimininkas Tadas Marcinkus, kuris padavinėjo į kuliamosios besotę gerklę rugių kūlius.

– Šalin, valkatos, tinginiai! – gyslota ranka brukdamas po kepure pelų pribyrėjusius plaukus, pakartojo Marcinkus.

Jis taip susijaudino, kad besiskėtriodamas vos išsilaikė ant kuliamosios. Marcinkaus lūpos drebėjo, veidas iš pykčio negražiai persikreipė.

– Varyk arklius, vėpla! – riktelėjo Tadas apačioje muzikos besiklausančiam berniukui. – Varyk, nes... užmušiu!

Persigandęs vaikinukas šniojo arkliams per strėnas botagu. Paklusnūs gyvuliai ūmai metėsi į priekį. Pradėjus ūžti kuliamajai, ėmus veikti kratikliams, valytuvo sietams, ventiliatoriui, Tadas Marcinkus taip godžiai griebė paduotą kūlį, taip stropiai grūdo į kuliamąjį aparatą, kad apsiskaičiavo. Jis, matyt, pernelyg giliai sukišo į angą rankas... Visu greičiu besisukantis skriemulys pagavo plaštakas, ir tuo pat metu nuskambėjo siaubingas žmogaus klyksmas.

– Stabdyk arklius, stabdyk! – suriko pūgoje nematoma moteris ar mergina.

Pagal Marcinkaus komandą pradėtas darbas staiga nutrūko, ir tuojau pasimatė karštligiškų pastangų vaisius. Kiemo šeimininką, jau beveik netekusį sąmonės, vyrai nukėlė nuo kuliamosios. Vietoj plaštakų iš rankovių kyšojo tik kruvini strampai.

Marcinkus gulėjo sniege ne pagal savo metus lieknas ir be jokios raukšlelės veide. Tik akyse atsispindėjo begalinis skausmas. Mažytė apgamėlė viršum antakių, įprotis laikyti aukštai iškeltą galvą, šypsena glostant savo gyvulius – viskas nūnai pasidarė taip nereikalinga ir be jokios reikšmės.

Didžiulė baimė, kone siaubas nesutrukdė mums, šio kaimo vaikams, sekti paskui roges, kuriomis miestan išvežė Tadą Marcinkų. Baikščiai susispietę į krūvą, patyliukais aptarinėjome įvykį, kol motinos mus parsivarė į trobas. Paskui aš vienas bijodavau pasilikti tamsiame tvarte, vakarais nueiti į sodą ar už kertės stovinčion būdelėn. Netgi dabar, po daugelio metų, mano krūtinę nei iš šio, nei iš to užplūsta nervinga pykčio banga. „Klausykite, – norisi šūktelėti žmonėms. – Jūs esate tokie romūs ir viskuo patenkinti todėl, jog nematėte, kaip rėkė kuliamosios ryjamas Marcinkus!“

Iš ligoninės jisai sugrįžo jau pavasariop. Tapęs toks keistas, neatpažįstamas, vis dažniau ėmė lankytis miestelio užkandinėje. Padavėjos jam įpildavo stiklinę degtinės,

ir Tadas, tą stiklinę suspaudęs dviem strampais, pakeldavo prie lūpų.

– Ak, tai vėl jūs! – šaukdavo Tadas, svirdinėdamas kaimo pakraščiais. – Na, argi jūs nematote, kad aš – invalido šmotas?

Kartais jį regėdavome verkiantį prie ežero.

Pragėręs visą ūkį, Marcinkus dingo iš kaimo.

Kai kas šnekėjo, kad bus nusiskandinęs.

Gal po metų kaime pasirodė jau nebe du, o trys karaliai. Kai jie sustojo prie mūsų gryčios ir ėmė groti, armonikos ir smuiko verksmui pritarė mažas būgnelis. Pasikabinęs prie diržo, nupjautos rankos bige būgnelį mušė vyras su apgamu viršum pražilusių antakių. Ant jo sulinkusios nugaros kadaravo elgetos maišas. Baigęs mušti būgną, jis pažvelgė į žmones tokiomis akimis, jog keistas jausmas – apmaudas ar pažeminimas drauge – pripildė mūsų širdis. Dabar sužinojome, kad fizinė yda gali sukelti kažką daugiau nei pasigailėjimą ir kad karaliai kartais gimsta ant kuliamosios.

NAKTIES SVEČIAS

Gūdžią vasario naktį tarpumiškio geležinkelio stotelėje pasirodė aukštas pečiuitas vyras. Jis ką tik išlipo iš traukinio. Susišildęs prie krosnies rankas, apsižvalgė apytamsiame keleivių laukiamajame. Kimiai užsikosėjo. Nors ateivis buvo plačių pečių, tačiau nugara jau spėjo gerokai pakumpti, o veide atsispindėjo prabėgę metai. Nei kasininkė, nei budintis žmogaus nepažinojo. Dar sykį atsikrenkštęs, vyras išėjo į peroną, kur blaškėsi įniršusi pūga. Vyras pasitaisė nuo peties nusvirusį odinį dėklą, kokiuose medžiotojai nešioja šautuvus. Patrypčiojęs, pasižvalgęs tuščiame perone, ateivis vėl sugrįžo į stotelę.

– Pamiršau paklausti, ar šiuose kraštuose tebesilaiko Apolinaras Garnys, – sugergždė peršalęs balsas.

Kasininkė, neaiškaus gymio bei amžiaus moteris, vangiai nusižiovavo:

– Pati neseniai čionai atsikrausčiau. Garniai?.. Girdėti tokie, girdėti... Man regis, už upės jų troba. Teks eiti per mišką. O jau naktis naktelė!.. Sako, čia vilkai iš kažkur atsibaladojo.

– Vilkai? – paniekinamai nusiviepė ateivis. Jo mažose akutėse įsižiebė negera šviesa. – Ne jų, moterie, o pasiutusių dvikojų šunų reikia saugotis.

Keleivis pažlegino ant bako stovintį špižinį puodelį. Įsivarvino vandens. Ilgai spaudė prie lūpų šaltą metalą.

– Šūdas, o ne gėrimas, bet ką darysi, kai spiritu net nekvepia, – suniurzgė, pėdindamas prie durų.

– Matai gi – spirito įsigeidė! – suraukė antakius kasininkė. – O gal konjako su citrina...

Nakties pamėklė spėriai susigėrė tamson. Ji brido užpustytu takučiu ošiančio eglyno link. Pūgos aptemdytame danguje jokios žvaigždelės. Žmogus, matyt, neblogai nujautė kelią, nes ėjo nedvejodamas. Miško ošimas priminė labai tolimas dienas. Jos jau niekada niekada nebegrįš. Vėjyje siūruojančios eglės buvo šiek tiek panašios į didžiulius taigos spygliuočius, po kuriais šildytasi laužo ugnimi bei per stebuklą gautu lašeliu spirito. Žvitriaakiai burundukai tuomet smalsiai žiūrėdavo, kaip atvežti vyrai verčia žemėn jų mišką. Kas aprašys, nupasakos tėviškės ilgesį po nesvetingu taigos dangumi... Susispaudę niekad neprikūrenamame barake, žmoneliai tyliai dainuodavo podraug su motinos pienu į kraują įsigėrusias dainas.

Tenai ir tavo šešėlis slankiojo, Apolinarai Garny.

Nors visko pertekęs likai toli ir tavo vaikai su gaidomis konfiskuotuose portfeliuose skubėdavo į muzikos mokyklą, bet siaubingas tavo šešėlis lyg pati pragaištis sekiojo taigos glūdumoje. Tarsi juodas kranklys atsklendei, atplasnojai ir įsikūrei priplėkusiame barako kampe.

– Vyručiai, muškite Apolinarą! – pakirdęs iš miegų, šaukdavau. – Antai jis galanda savo aštrų snapą į būsto sieną!

Pramerkę akis, vyrai nieko nerasdavo. Jie labai stebėdavosi, dėl ko likimo brolis svaido į kampą sudriskusius batus, sunkias malkų pliauskas...

...Atklydo sykį taigos medžioklis, ir aš išdrįsau paprašyti ginklo. Nusitaikęs į kampą, paspaudžiau abu gaidukus. Pliūptelėjo ugnis, bet kranklys – Apolinaras net nesukrutėjo.

– Tai velnias, šėtonas! – iš nevilties susiėmiau už galvos. Net apsipyliau karčiomis bejėgiškumo ašaromis.

– Ne inače kak lešak... – patvirtino mano žodžius įkypaakis medžiotojas. – Jevo nado ubitj streloj iz čiornoj kosti bešenovo psa.

...Barake gyveno iš Kauno atvežtas medicinos profesorius. Jis pasikrapštė nuo krosnies pūtimo apsvilusią barzdą ir ramiai paaiškino:

– Stonys serga dažnai pasitaikančia proto liga. Šitokios regos haliucinacijos gali ištikti po sunkios psichinės traumos. Žmogelis labai silpnų nervų. Nuo savo ligos vis riečiasi ir riečiasi į kuprą.

Profesorius buvo viengungis. Argi toks suvoks, ką reiškia mylimos žmonos ir dviejų sūnelių mirtis gyvuliniame vagone...

Draugai kaip įmanydami slėpė mano ligą. Juk lagerio komendantas su malonumu būtų išgrūdęs į bepročių ligoninę. Pasveikau visai netikėtai, kai vieną sekmadienį nuo vadinamos krosnimi geležinės statinės užsidegė mūsų barakas. Supleškėjo tąsyk su visomis blakėmis, žiurkėmis ir utėlėmis. Tada liepsnos ūžesy išgirdau siaubingą paukščio klyksmą.

– Tai kranklys Apolinaras, – persižegnojo profesorius. – Dabar tai jau būk ramus.

Po gaisro žinojau: jo dvasia sudegė, liko tik kūnas. Toli, gimtinėje, už mažos geležinkelio stotelės.

– Va ir einu pas tave, Apolinarai Garny, – sukuždėjo senis, išvydęs pro tankų eglyną besismelkiantį žiburį.

...Pasitrankiusi pūga rimo. Medžių viršūnėse suspindo aštrus mėnulio pjautuvas. Po kojomis girgždėjo vis labiau šąlantis sniegas. Viauktelėjo sodybos šeimininko šuo, sutarškino grandinę. Pakvipo mėšlu. Rasi, kas nuėjo į tvartą ir paliko praviras duris. Bet kas gi tau gūdų vidurnaktį belsis prie gyvulių?

– Pametėk, žmonel, minkštesnį skudurą, – atsklido iš kūtės. – Reikia naujagimį ėriuką apšluostyti. Tokia speiguota naktis, kad...

Vyro žodžius nustelbė avies bliovimas. Iš kūtės plaukė ir plaukė ateivio nosiai gerokai primirštas kvapas. Nuo jo žmogui apsvaigo galva, kojos ėmė linkti per kelius. „Laikykis“, – tarė jis pats sau ir peržengė gelsvą šviesos kvadratą.

– Padėkdie, – sugergždė ateivio balsas. – Aš Stonys. Pareinu, grįžtu iš kurortų.

Per avies gardą perskrido dvi poros akių. Iš pradžių sutrikusių, paskui išsigandusių.

– Ačiū už padėk, – sunkiai išstenėjo moteris.

– Ačiū, – tarsi aidas atkartojo vyras.

Stonys jau galėjo pasiremti į šautuvą, kurį dar kieme išsitraukė iš dėklo ir buožę sujungė su vamzdžiais.

– Kad privargau! Kad uždusau... Tiesiog nusivariau nuo koto. Kaip senas kuinas. – Kalbėjo Stonys, tyliai užverdamas kūtės duris. – Ne juokas, Apolinarai. Arti septynių tūkstantėlių kilometrų.

Apolinaro pirštai mėšlungiškai sugniaužė vilnonę skarą, kuria jis norėjo pridengti vos gimusį ėriuką. Minkštas ir drėgnas avies snukis vangiai baksnojo į klūpančios Garnienės krūtinę.

– Tai gal ir pradėkite ruoštis.

Stonys akimis paglamonėjo ėriuką. Pagalvojo: tenai iš tokių viršininkai siūdinosi karakulines kepures. Kad nuo Sibiro speigų nesustingtų smegeninė.

– Daiktų imkite vien būtiniausiam reikalui, – išpūtė papiroso dūmą Stonys. – Perteklių vis vien pakeliui atims. Arba patys iškeisite į supuvusį griežtį. Žmona atidavė auksinį žiedą už puskepalį duonos. Tik vargšai berniukai taip ir pasimirė.

Ateivis šautuvo buože pabaksnojo į tvarto sieną. Dunkstelėjo tvirtas apynaujis mūras.

– Kai mane vežei, buvome vienmečiai. Dabar gi aš gerokai jaunesnis. Žinai, dėl ko? Nagi už gerą darbą dalį metų numetė. Tai va, Apolinarai, krutėk, jei noro turi susilyginti su amžiumi. Ir žmonelę ragink.

– Kas buvo – pražuvo, – maldydamas drebulį, ėmė derėtis Apolinaras Garnys. – Užeitum trobon. Skilandžio, kiaušinienės paskanautum. Žmona užslėptą butelaitį ištrauks.

Stonys abejingai pūtė dūmą, baksnodamas šautuvo buože tai į sieną, tai į gardo kuolą. Šiaudų migyje sunkiai šnopavo riebūs peniukšliai, kampe dūsavo karvė su prieaugliu.

– Patariu, Apolinarai, – nesimaivyk. Skola juk ne žaizda. Vis vien teks judviem palikti pilną tvartą gyvulių, garažą, dviaukštį mūrą, kapšą pinigų. Paskubėkite, kol neišaušo. Pameni, kaip mane gabenai? Vidur nakties, it koksai vagišius. Žmonių akių ar ko ten vengei... Tad ir patį gabensiu be maršų, žvangučių.

– Neišdrįsi mūsų žudyti! – ūmai atgavo žadą Liucija Garnienė. – Pradėsiu rėkti, išgirs kaimynai, supuls mūsų gelbėti.

– Šūvis bus pirmesnis ir garsesnis už senbobės riksmą, – nusijuokė Stonys, pūsdamas į dvivamzdžio tūtas. – Skaičiuoju iki trijų: viens...

– O kame gi arklys, vežimas, – jau kieme apsižvalgė Garnys.

– Menki ponai. Vikriau susikraukite! Maišus ant kupros ir į kelionę.

Sriūbaudama Garnienė varstė spintos, indaujos, sandėliukų duris. Apolinaras net po lova palindo, kažin ko ieškodamas. Stonys rymojo prie durų, glostė katiną ir kramtė papiroso gilzę. Vai, kaip sunku, besiruošiant į didžią kelionę, iš tokio turto pasirinkti patį reikalingiausią daiktą.

– Garniai, jūs dabar esate didesni buožės už mane tąsyk...

Pro langą žvelgė dėmėtas mėnuo. Prie gurbo kaukė šuva.

– Su šunėku geidi atsisveikinti? Gali ir į snukį pabučiuoti, kaip aš tuomet.

– Pasigailėk, – staiga suklupo priešais nakties svečią Garnys ir abiem rankom atsirėmė į žemę. – Pasiimk viską, tik pasigailėk!

– Mano žmona tuomet irgi klūpojo, – nusuko šonan akis Stonys. – Tebūnie kaip buvę... Viskas tebūnie... pagal instrukciją...

Pamėkliškoje mėnulio šviesoje visi trys nukėblino per gilius vėpūtinius. Garniai ant nugarų tempė po didelį maišą. Jiedu sunkiai kriogavo. Priėjus eglyną, Apolinaras numetė maišą ir suriko:

– Kam dar tie cirkai? Šauk, pribaik vietoje. Nebeturiu daugiau jėgų.

– Neleidžia instrukcija!

Jau gerokai po antrųjų gaidžių ties geležinkelio stotimi pasirodė būrelis nusiplūkusių žmonių. Jie pasuko prie ilgo prekinio sąstato, kuris atsarginiame kelyje laukė savo eilės prasilenkti... Vyras su medžiokliniu šautuvu užkalbino mašinistą:

– Gal sutiktumei šią porelę pavėžėti gyvuliniame vagone?

– Ar iš dangaus nukritai, tėve? Prekiniais seniai uždrausta žmones vežioti.

– Jie neliks skolingi.

– Už jokius pinigus.

– O veltui?

– Pasitraukite, pusdurniai jūs!

– Girdėjote? – pasisuko į Garnius Stonys. – Tai ką darysime? Nei už pinigus, nei veltui nebeveža... Turbūt teks laukti.

SUGRĮŽIMAS

Arklio pirklys atvažiavo pusę šešių vakaro. Pastatė žaliai dažytą sunkvežimį po belapiu gluosniu. Paspardė koja užpakalinį ratą. Jis buvo jau seniai pamiršęs žavų jaunystės amžių. Atrodė kiek panašus į Šekspyrą, kurį berniukas matė vyresniojo brolio vadovėlyje. Tarsi nujausdamas berniuko vaizduotės proveržį, tasai Šekspyras brūkštelėjo delnu per praplikusią kaktą. Subruko už ausų ilgus plaukus, paglostė smailą barzdelę ir, tarsi ruošdamasis pergyventi visą amžių ir tautą, kuri jį sukūrė, išdidžiai tarė:

– Kai kas mano, esą aš negalėčiau be jo apsieiti, lyg arklys būtų didžiausia vertybė.

Tai ir nešdinkis atgal, norėjo sušukti berniukas, bet tuo metu pasirodė berniuko tėvas, visiškai nepanašus į Šekspyrą. Nuolatos virpančiomis lūpomis, nervinga nosimi, paraudusiomis akimis – kartą vyresnysis berniuko brolis pro durų plyšį daržinėje parodė verkiantį tėvą. Senis nenorėjo parduoti arklio, bet prisireikė pinigų operacijai, todėl nusiuntė skelbimą į laikraštį. Skelbime nurodytu adresu atvažiavo pirklys, prieš tai dar laišku perspėjęs apie savo atvykimą.

– Tai kur gi arklys?

Pirklio norui pamatyti arklį greitai išsipildžius, tėvas turėjo stipriai tvardytis, kad neparodytų susijaudinimo.

Atvykėliui sunkiai sekėsi slėpti savo susižavėjimą, nes arklys atrodė tikrai šauniai: ilgomis kojomis, lieknu, raumeningu kaklu, protingomis akimis. Buvo matyti, jog šiame kieme Bėris naudojasi didelėmis teisėmis.

– Kažin, ar sveikos jo kanopos? – sunkiai alsuodamas pasilenkė Šekspyras. Sugriebė rankomis priekinę arklio kojį. Pabandė ją atplėšti nuo žemės, bet tuo metu jam iš abiejų nosies šnervių pliūptelėjo kraujas. Žmogus susiėmė už nosies, raudonai išsitepliojo visą veidą. Tuo tarpu arklys ėmė ramiai šlapintis ant pageltusios nuo šalnų žolės. Pakėlęs kruviną veidą, arklio pirklys karštligiškai puolė graibytis po kišenes nosinės. Berniukų tėvas greitai pasėmė iš šulinio vandens ir tiesiog iš kibiro užpylė žmogui ant kruvinų rankų.

– Prakeiktas dalykas, tfu, – atsikrenkštė žmogus. – Tas nuolatinis kraujavimas baigia priveikti.

Už seno sodo smego purpurinis saulės skritulys. Kieme spėriai temo. Virš kriaušių ir obelų liūdnais balsais susišaukė pavėlavusios išskristi gervės. Vyresnysis brolis užžiebė ant stulpo pakabintą elektros lempą, kuri apšvietė kieme stūksančias nejudrias būtybes, pro šalį tekančios upės vandenį.

Arklį vedant į mašinos kėbulą, per nukeltas daržinės duris gaudžiai dunksėjo pasagos. Pasislėpęs už eglaičių gyvatvorės, jaunesnysis berniukas tyliai sriūbavo į suglaustus delnus. Jo vyresnysis brolis žvelgė iš po rudų antakių nevilties kupinomis akimis. Tėvas it neregys grabinėjosi apie sunkvežimį.

Pirklys pirmiausia patikrino, ar pakankamai tvirtai pririšo arklį kėbule. Tuomet sėdo prie mašinos vairo.

– Lyg ir žadėjai važiuoti kartu su manim, – kreipėsi jis į tėvą.

Tėvas tik linktelėjo galvą ir, nepažvelgęs į berniukus, įsitaisė kabinoje šalia vairuotojo.

– Sakau, gal pavėžėtumei mane iki miestelio, – tarstelėjo tėvas, kramtydamas apatinę lūpą. – Noriu iš pašto paskambinti, kad pinigų operacijai jau turiu, rytoj po pietų gal ir nuvažiuosiu.

– Kas nors labai rimto? – įbedęs akis į žibintų apšviestą vieškelį, pasidomėjo arklio pirklys.

– Gulinčiai ligoninėje žmonai reikia persodinti širdies vožtuvą, o aš tokios krūvos pinigų net sapnuose neregėjau. Tik po rudens darbų, kai viskas jau sudorota, nutariau parduoti arklioką.

– Tai ką pavasarį veiksi? Kuo arsi, sėsi, sodinsi? Galvą dedu, kad be arklio neišsiversi.

Atsakymo teko laukti labai ilgai, tarytum jis eitų per klampias pelkes ar užminuotą lauką.

– Žinau, tamsta, žinau, kad esu ne akmeninis. Visgi mano vaikų motina. Bene pats išdrįstumei kitaip pasielgti?

– Po velniais! Tai žmogaus pažeminimas. Nori gyventi – parduok paskutinius marškinius. O dar kažkas yra pasakęs, kad žemė – malonumų buveinė.

Lygiai ūžė motoras, sunkvežimio žibintai gražiai slydo kelio paviršiumi. Kietai suplūktas žvyras jau ėmė žvilgėti, dengtis plona ledo plėve, nes po truputį purkšnojo lietus ir šiek tiek šalveno.

– Grynas niekas visi tie tarptautiniai pasibučiavimai, apsikumščiavimai, kai paprastas žmogutis turi šliaužti keliais per savo sumautą gyvenimą, – atsiduso arklio pirklys. – Nesupyk, bet iš pradžių pats man pasirodei išgeriantis. Rankos, lūpos dreba, akys apsiniaukusios...

– Viešpatie, koks esu pavargęs, – sudejavo berniukų tėvas. – Regis, imtum ir padvėstum. Betgi du vaikai, juos reikia užbaigti mokyti, aprengti, pavalgydinti.

Užuot atsakęs, vėl griebėsi už nosies. Netrukus jis pajuto per pirštus tekant šiltą kraują. Dešine ranka sukiodamas vairą, žmogelis dusliai sumykė. Tas jo mykimas paskatino bendrakeleivį pasisukti ir žvilgterėti į jį.

Ant švarko rankovės išryškėjo juodos kraujo dėmės.

– Tavim dėtas, aš sustočiau, nes su tokia nosimi maža kas kelyje gali nutikti, – patarė buvęs arklio savininkas. – Tuo pačiu pasižiūrėtume, kaip ten laikosi Bėriukas.

Tačiau pirklys ir toliau vairavo viena ranka, nė kiek nemažindamas greičio. Mašina lėkė į tamsą, ratais traiškydama ledokšnius. Akimirką berniukų tėvą pagavo baimė, tolydžio pereinanti į siaubą. Jis ėmė baksnoti vairuotojui j pašonę, be perstojo maldaudamas sustoti.

– Aš noriu gyvas nuvežti daktarui pinigus! – trūkčiojančiu balsu kartojo jis.

– Pažvelk į laikrodį, tuojau užsidarys jūsų paštas. Iš kur tuomet paskambinsi į miestą, kaip susisieksi su ligonine?

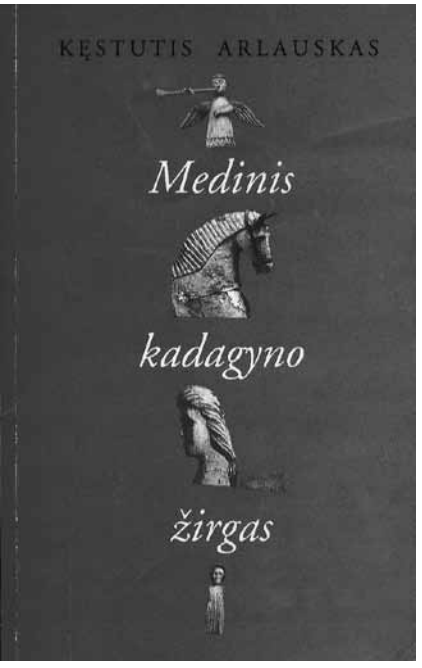

Ūmai anapus kalno blykstelėjo akinanti šviesa. Automobiliams prasilenkus, akys nespėjo reikiamai prisitaikyti. Kurį laiką vieno iš važiavusiųjų protas apčiuopomis dar ieškojo priežasties, dėl ko taip lengvai pavyko išsilaisvinti iš siaubo gniaužtų, dėl ko kūnui tapo visiškai nesvarbu: kvėpuoji tu ar jau nekvėpuoji. Paskui, po trenksmo stojusioje visiškoje tyloje, pasigirdo balsas, kviečiantis eiti, ir berniukų tėvas nužengė paskui arklio pirklį išnykstančiu ir su nakties tamsa susiliejančiu lieptu.

...Vidury nakties, kai visi turi miegoti, kieme tyliai sužvengė arklys. Sužvarbę nuo vėlyvo rudens darganos, ant trobos slenksčio sėdintys berniukai pašoko. Arklio žvengimas pasikartojo – priduseš gargaliuojantis garsas.

Raišuodamas arklys priėjo prie šulinio. Bandė lūpomis pasiekti ant rentinio stovintį kibirą, bet suklupo ir sunkiai atsipūtė. Prisiartinę prie arklio, berniukai ėmė glostyti jo karčius, nugarą, kol jaunylis pirštais užčiuopė gilų, lipniais kraštais griovį. Tasai griovys buvo šiek tiek žemiau gugos, kur smigo nuplyšusi nuo trenksmo į medį sunkvežimio skarda. Ta pati skarda, matyt, nukirto ir pavadį, kuriuo arklys buvo pririštas prie borto.

ARLAUSKAS Kęstutis. *Medinis kadagyno žirgas*. Vilnius : Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998, p. 48–51, 52–55, 76–81.

Tautvydo Kontrimavičiaus nuotrauka

Milda TELKSNYTĖ

Rašytoja prozininkė ir publicistė, žurnalistė.

Gimė 1938 m. gegužės 12 d. Rokavalkiuose (Utenos r.). 1956 m. baigė Utenos 2-ąją vidurinę mokyklą, 1956–1961 m. studijavo Vilniaus universitete lietuvių kalbą ir literatūrą, įgijo filologinį išsilavinimą. 1961–1963 m. dirbo Varėnos rajono mokyklose mokytoja. Nuo 1963 m. iki šiol ji gyvena ir kuria Anykščiuose. 1963–1991 m. dirbo Anykščių rajono laikraščio „Kolektyvinis darbas“ (nuo 1990 m. – „Anykšta“) redakcijoje. 1991–2009 m. ji buvo savaitraščio vaikams „Kregždutė“ redaktorė (kartu su vyru Vygandu Račkaičiu).

M. Telksnytė debiutavo 1974 m. kelionių publicistikos knyga „Keturiasdešimtuoju meridianu“ (su V. Račkaičiu), o 1983 m. išleido pirmąją grožinės kūrybos knygą novelių apysaką „Senelio duona“. Rašo apsakymus, leidžiasi į beletrizuotų biografijų ir istorinio romano žanrus, rečiau kuria eilėraščius, viena ar kartu su V. Račkaičiu išleido per 10 grožinių knygų bei kita tiek kelionių apybraižų ir publicistikos rinkinių.

Mildos Telksnytės apsakymų personažams tėviškė, namai – tai šviesos ir jaukumo, santarvės ir dvasinės harmonijos su savimi ir pasauliu simbolis. Iš jų plūsta šviesa, šildžiusi ne tik juose gyvenusius. Po daugelio metų ji sušildo ir tuos, kuriems namai jau prarasti, bet į juos vis grįžtama prisiminimais iš kito laiko ir kitos erdvės.

Novelėse kuriamas kiek pakylėtas, poetiškas kaimo žmonių dvasinis pasaulis, jau nuėjęs į užmarštį kartu su senais papročiais, šeimos ir kaimo tradicijomis, todėl toks skausmingas sugrįžimas į buvusįjį laiką.

Kartais net stebina, kiek daug išsaugota autorės atmintyje patirtų pojūčių, tikslių buities detalių, įsismelkusių garsų... Kai kurios novelės, net ir neturėdamos ryškesnio siužeto, tampa išbaigtais kūriniais, nes nuaustos iš tikroviškų detalių, sulydytų vaiko išgyvenimų, tik persmelktų jau suaugusiojo žinojimo, kad jie niekada nebepasikartos. [...]

Knygą „Į aukštą kalną“ jaunuomenė ir pedagoginė visuomenė ir šiandien su malonumu skaito, nes Mildos ir Vygando pateikta Jono Biliūno gyvenimo ir mirties, jo dvasinio pasaulio versija labai įtikinama, neprieštaraujanti rašytojo įvaizdžiui mūsų sąmonėje.

Be abejo, autoriai remiasi archyvine, memuarine ir literatūrologine medžiaga, t. y. nuo fakto eina prie žmogaus. Autentiškumo įspūdį stiprina kiekviename puslapyje mūsų sąmonei atpažįstama aplinkos detalė, etnografiniai vaizdai, psichologinės refleksijos.

Akivaizdu, kad tokį paveikslą sukurti galėjo tik žmonės, išvaikščioję rašytojo keliais ir takeliais, įsiklausę į niūroniškių šnektą, išgyvenę panašias pajautas, pagavę biliūniškas nuotaikas ir širdimi pajutę tą sunkiai nusakomą gamtos sakralumą, kai stovint Šventosios vingyje ar Beržų kalnelyje staiga persmelkia akimirkos ypatingumas, amžinybės dvelktelėjimas.

Vaclovas Bražėnas

ŽVILGANČIOS VAGOS

Mama vis žiūri ir žiūri į nesuartą lauką. Tėvelio nėra. Jį ištrėmė į Rusiją. Likom tik mes su mama. Ir gyvenam kaip našlaitės.

Prasidėjo šiltos pavasario dienos. Saulė žeme ritinėjasi, ritinėjasi.

– Uždžius, – baiminasi mama. – Pabus tokios dienos, ir uždžius. Ir žemė gi ten – viena jaura. Nebėra ko laukti. Paskui ir plūgo neįkiši.

– Tai ką darysim? – klausiu aš. – Ko nors prašysim?

– Ko čia prisiprašysi. Niekas laiko neturi. Visi savo aria, o kurie apsiarė, sėja. Kas čia eis? Arsim pačios, Dangut, – pasakė taip, prikabino pilnus kibirus ėdalo ir išnešė į tvartą kiaulėms.

Suarti lauką – čia tai darbas! Tikras darbas, kuriuo kiekvienas kaime didžiuojasi. Mama pasakė: „Arsim pačios“. Vadinasi, ir aš! Dar nė vienas mano metų berniūkštis nėra plūgo rankose turėjęs, o aš arsiu! Ir mama kaip gyva nėra bandžiusi. Kur jau čia su jos sveikata! Prisikamuos ir atsiguls į patalą. Ką aš tada viena likusi darysiu? Kad taip man pačiai suarus lauką... Tai džiaugtųsi sužinojęs tėvelis. Gal arti ne taip jau ten ir sunku? Juk, kai tėvelis aria, eina plūgas kaip per sviestą.

Ir aš degte užsidegu nauju darbu. Tik skubinu mamą, tik skubinu, kad greičiau eitume į lauką.

– Pirma laiko netrink rankų, rasi, kuo kvepia, – šaldo mane mama.

Tačiau mano ūpas ir ją užkrečia, ir ji nebe taip bijo to arimo. Apliuobiam gyvulius, greitai apsiruošiam namuose, ir aš bėgu parvesti arklio. Mama paklaimėje pakinko į plūgą ir varomės prie dirvos.

Ryto saulė dar tik pakilusi, žolė rasota, vėsu. Raibuliuoja oras. Šviežumu, gaivumu dvelkteli lengvas vėjelis. „Gyvi, gyvi“, – pasitinka mus pempės ir suka virš galvų ratus.

Mama nusprendžia, kad prieš kalną ar pakalnėn bus sunkiau guldyti vagas, todėl arsime skersai kalvos. Pamatuojame akimis lauką, padalijame pusiau. „Gyvi, gyvi“ – pro pat galvą švysteli sunerimusi pempė. Mama įbeda plūgą į dirvos pakraštį, persižegnoja, sukaupia jėgas ir paragina. Tačiau paaria gal tik kokius du metrus. „Trrr!“ – stabdo, traukia atgal plūgą, tempia atatupstą arklį ir vėl jį niugina. Kol išvargsta vagą, sunkiai alsuoja, neatgaudama kvapo, numeta vadeles ir sėdasi čia pat ant išverstos vagos.

– Dabar tu pabandyk, – sako ji man uždžiūvusia gerkle.

Aš taip ir maniau, galvoju sau viena, sveikatos visiškai neturi, išvarė vagą ir šitaip pavargo.

Atsiraitoju rankoves, pasispjaudau delnus, kaip mačiau darant tėvelį, nusitveriu plūgo rankenų ir paraginu arklį. Arklys žengia sparčiai, didžiuliais žingsniais, plūgas čia verčia žemę, čia slysta paviršium.

– Laikyk rankenas. Spausk gilyn! – šaukia mama.

Kur ten besuspėsi! Kai pasižiūriu atsigręžusi į vagą – nusigąstu: šitokį galą reikės grįžti. Dabar plūgas sulindęs į žemę, traukiu įsirėžusi. Arklys atatupstas neina, muistosi, spyriojasi. Viena koja peržengė vadeles, kita užsirioglino ant brankto, prispaudė jį ir plūgo dabar nepatrauksi nė iš vietos. Sušylu, kol viską atstatau į vėžes. Kai pagaliau priverčiu arklį trauktis atatupstą, lyg skruzdėlė šapą velku plūgą atgal, kad vėl neužliptų ant brankto.

– Nieko iš tavęs nėr, – apgailestauja nusivylusi mama. – Sveikatos neturi.

– Prie vagos! – piktai komanduoju arklį.

Vėl įstatau plūgą į vagą ir iš visų jėgų laikau, kad neiššoktų. Plūgas čia daugiau užkabina žemės, čia mažiau, vaga kreivuliuoja.

– Trrr! – rėkiu ant arklio, kai plūgas vėl iššoka.

Bet dabar nors jau laiku spėju sustabdyti. Ir plūgo tempti kažin kiek nebereikia. Vėl įstatau, kartoju iš naujo, vėl stabdau. Kartais arklys net šokteli iš vagos. Būsiu ne ta vadele per daug patraukusi.

Bet ir vagos ilgumas! Širdis, jaučiu, daužosi pašėlusiai, tarsi išskristi norėdama sparnais plasnotų, ir nebe tik krūtinėje, bet ir smilkiniuose, ir net delnuose. Kai jau baigiu arti paskutinį vagos metrą, net tamsu akyse darosi. Gal kad prakaitas jas užpila? Jaučiu – teka upeliais per šonus, o liežuvis sausas sausas, prie gomurio prilipęs. Vos baigusi vagą, metu vadeles ir sėduosi kur pakliuvo. Rankos dar ilgai dreba nuo įtampos. Ir sunkumėlis to arimo, manau sau. Tai tėvelio stiprumas – aparia tokį lauką, net nestabteli, o man po pirmos vagos rankos kaip skepetos. Negi aš jau tokia niekam tikusi?

– Man geriau sekasi, – sako mama, apgręždama arklį. – Nereikia taip plūgo spaust.

– Nieko, išmoksiu, – burbteliu atgavusi kvapą ir suvilgiusi liežuvį.

Iš tikro dabar jai jau geriau vaga gula, ir plūgas beveik nešokinėja. Visa laimė, kad pasėdėjus nuovargis atlėgsta, jėgos grįžta. Gal ir man bus lengviau? Kai ji baigia vagą, aš, jau atsigavusi, vėl stveriu už plūgo rankenų. Ir mano antra vaga lygesnė, bet dar privargstu kaip ir po pirmosios. Dabar taip ir ariame: mama vagą ir aš vagą. Plūgą tarytum ėmiau jausti. Rodos, jau žinau, kiek reikia spausti, kaip rankenas laikyti,

kad noragas tame pačiame gylyje slystų po žeme ir verstų lygią velėną, bet rankos kartais pačios atsigniaužia ir plūgas vėl iššoksta, vaga susikreivuliuoja. Supykstu ant savęs, bet prieš mamą apsimetu, kad arklys kaltas. Iš tikro arklys čia niekuo dėtas, jį tik pagirti reikėtų: prie orės įpratęs, moka vaga eiti ir neprivargsta, o aš be atokvėpio išarti daugiau kaip vieną vagą niekaip neįstengiu, net ir pasirodyt norėdama. Mama jau kartais ir dvi vagas šiaip taip išverčia. Matyti, kad ir jai sunku, bet nieko nesako, nesiskundžia. Tik kai visiškai privargsta, sėdasi ir tyli. Ir aš tyliu, nes kalbėti visai nesinori. Įkaitusias kojas pasidedu į ką tik išverstą drėgną ir vėsią vagą ir aušinu. Kvėpuoju į valias ir rankų pirštus gniaužau, miklinu. Kai ilgiau šitaip pasėdžiu, įsistebeiliju į juodvarnius. Nemačiau nei iš kur, nei kaip čia jie atsirado. Striksi aukštyn, žemyn ir vis knapsi, knapsi, turbūt apžiūri kiekvieną velėnėlę, o kartais stovi ir taip pat į mane spokso. Kažin, kaip aš jiems atrodau ir ką jie apie mus, žmones, mąsto? Kartais virš galvos sučirena vyturys. Paseku tą virpantį kamuolėlį, kol jis ištirpsta ore ar nutupia kur nors į dirvą ir savo spalva susilieja su žeme, lyg būtų grumstelis. Tik man atrodo, kad vyturio giesmė rytą buvo gaivesnė, giedresnė, o dabar ir pempės klykia liūdniau, lyg pavargusios.

Pailsiu, kol mama apvaro dirvą, ir vėl stojuos prie plūgo. Kai ariu, nieko nei regiu, nei girdžiu. Matau tik plūgą, vagą ir virstančią velėną. Vakare, kai atsigulsiu miegoti, užmerksiu akis ir vėl regėsiu: šokinėja plūgas, išsiverčia drėgna žemė, švysčioja arklio kojos, o ant plūgo rankenų raudonuoja nepaklusnios mano rankos su išpampusiomis gyslomis. Užmigdama gniaušiu ir niekaip negalėsiu jų sugniaužti...

– Užteks šiai dienai, – sako mama, – rytoj pabaigsim.

Kai pabaigėme, stovime ir žiūrime į suartą lauką. Saulė jau pasisuko į kitą pusę. Dabar ji savo spinduliais įsirėmusi tiesiai į mūsų kalvos šlaitą. Žvilga

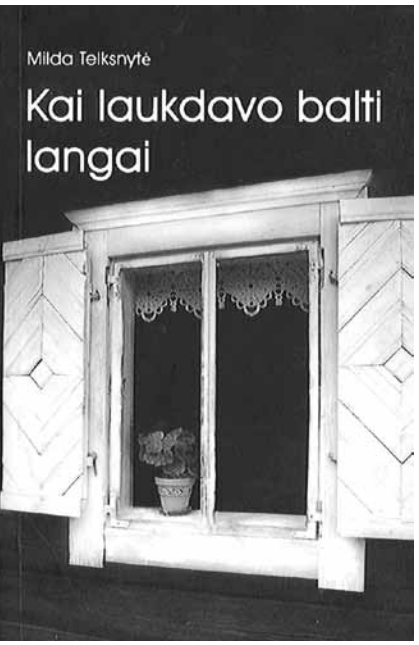

žemė, nepaprastai žvilga mūsų taip sunkiai išverstos vagos. Tik dabar pamačiau, kad žemė spalvinga: vietomis rusvai juoda, kažkokiais balkšvais ruožais pamarginta, o vietomis raudonai ruda.

– Priemolis – sunki žemė, – atsidūsta mama.

– Vis dėlto aparėm, – tyliai sakau lyg sau, lyg mamai. – Ir aš jau būsiu arusi. Būsiu arusi!

Ir staiga džiaugsmo ir pasididžiavimo banga užpila mane, juokiuos, plyšoju ant viso lauko:

– Aparėm! Aparėm! – šaukiu pempėms ir vieversiui, ir avims, besiganančioms dirvone, ir akmenų krūsniai, ir visam pasauliui.

Krintu kniūbsčia panuovaly, ištiesiu rankas ir traukiu šnervėmis orą, traukiu: tik dabar pajutau, kokiu svaigiu džiaugsmu kvepia mūsų suarta žemė...

PIEVOMIS BRENDA VASARA

Rytą, kai tik nubudau, girdžiu – tėtis plaka dalgį. Jis sėdi paunksnėje ant suolelio, po senąja vyšnia. Kotas pririštas prie šakos, o jis, ant pentelės pasidėjęs, pakala dalgio ašmenis, susikaupęs apžiūri ir vėl dzingina. Lyg aidas plakami dalgiai jau atsiliepia ir nuo Akmenynės kalno, ir iš pakalnės. Keliais balsais ataidi net nuo Kernadėto ežero, pasikartoję Duobyje ir Limane. Skamba žvanga nuo dalgių visas kaimas. Net, rodos, ir dūmai iš kaminų šį rytą kyla iškilmingai ir oriai, tarsi kaime būtų prasidėjusi didelė šventė.

Nuo dalgių muzikos mane apima nerimas. Tik aš to niekam nesakau. Man gaila pievų, šį rytą, kai tik išgirdau plakamus dalgius, pasisiūliau perkelti gyvulius, o iš tikrųjų išbėgau pasidžiaugti lankomis. Pavedėjau karvę, avį į nenuganytą žolę, suradusi akmenis, sukaliau kuolus, bet namo dar negrįžtu, lyg ko ieškodama vaikštinėju papieviais.

Rytinė migla, kuri kas rytą išprausia žoles, paskui ilgai tvyro virš pievų, dabar jau pakilo prie saulės. Uždengė ją reta, peršviečiama skraiste, tarsi norėdama pievą ilgiau pamigdyti. Bet ji jau nubudo, išprausta, be jokios dulkelės, tik dar mieguista,

apsunkusi nuo rasos, laukia, kol ją išdžiovins kaitrieji spinduliai. Papučia vėjas. Jis vos sujudina smilgų ir kiškio ašarėlių viršūnes. Dvelkteli pievos gaivumu ir rasa. Didžiausi jos lašai lyg gyvi žiburiuoja, mirga taurele sudėtuose rasakilų lapeliuose. Man pasirodo, kad ir oras virš pievos raibuliuoja, virpa. Gal nuo rasos, o gal nuo geltonų drėgnų vėdrynų, ryto saulę atspindinčių?

Keista, kodėl kiekviena pieva vis kitokia? Pakalnėje, ties šuliniu gyvuliams girdyti, kas pavasarį baltas pūkų pagalvėles sūpuoja švyliai. Baltuoja pieva lyg viso pasaulio nykštukai čia būtų susirinkę ir stovėtų su savo pūkų kepurėlėmis. O Lankelėje nė vieno švylio nėra. Ten kyšo medumi kvepiančios raudonos dobilų galvelės. Kai kur pro tankią žolę lyg tolimi, vos įžiūrimi žiburėliai šviečia žliūgių žiedeliai. Iki vidurdienio slepiasi ryto vėsa mėlynuose katilėlių varpeliuose. O Dobilynė švelniai žiūri į mane meiliais baltagalvių veideliais, ant žalių jos kasų žvyluoja žydinčių kmynų ir smilgų vainikas. Tarytum šita pieva ir būtų pati vasara. Gaila, kad greitai nieko nebeliks. Gal dar šiandien mano numylėtas lankas nupjaus suėję kolūkio brigados vyrai.

Kodėl man labiausiai patinka Dobilynė, aš ir pati nežinau. Gal kad šioje pievoje gyvena kamanės? Daužydama pradalges surasdavau tėvelio pažymėtus kamanių lizdus, iš mažo korio akelės pro šiaudą pačiulpdavau medaus, paragaudavau gėlių aromatu kvepiančio saldumyno ir vėl uždangstydavau kamanių avilėlius, kad varnos jų neišdraskytų. Tačiau dažniausiai varnos būdavo gudresnės, negu aš manydavau. Vos spėdavau palikti pievą, jos puldavo prie uždangstytų lizdelių ir sugrįžusi terasdavau tik išdraskytas samanas, o kartais ir negyvą kamanę šalia. Gal nemokėjau paslėpti? Gal reikėjo pintine, anderėle ar kuo kitu apvožti, palikus plyšelį išskristi kamanėms? Šiemet žinosiu. Be jų ramaus vienodo dūzgimo būtų liūdna pieva vasaros vidurdieny. Rasi ir joms tėtis galėtų padaryti avilėlius? Ne tokius, kokie mūsų sode stovi su naminėmis bitėmis, o visai mažulyčius. Tėvelis, pjaudamas šieną, suras kamanes – ir keliame jų lizdą į avilėlį. Tegul sau gyvena. Vakare, kai kamanės miegos, parsineščiau į sodą. Tuomet ir aš kaip tėvelis turėčiau savo bityną.

Kai apėjusi Dobilynę kitu takeliu, vedančiu stačiai į mūsų kalną, grįžtu namo, žiūriu – nuo klojimo su dalgiais ant pečių jau leidžiasi pulkelis šienpjovių. Matyt, pradės nuo švylių pievos, o paskui pereis į Dobilynę. Tėtis, aukštas, kone už visus kaimo vyrus didžiausias, baltais marškiniais atraitytomis rankovėmis, atsistoja pievos pakraštyje, papusto dalgį ir pradeda pirmą pradalgę. „Vžyg, vžyg“, – aidi per visą pievą kiekvienas dalgio mostas. Lygiai, vienodai, ramiai: „Vžyg, vžyg“. Pievoje lieka platus takas ir gražiai sugulusi pradalgė. Man atrodo, kad ne tik aš gėriuosi, kaip pjauna mano tėtis. Kurį laiką stebi ir visi pjovėjai. Paskui ir jie stoja iš eilės vienas po kito. Netrukus jau per visą pievą nusitiesia pjovėjų vora. O jos priešaky, tolokai palikęs visus, guldo žolę mano tėtis. Visą dieną voros priekyje boluos jo marškiniai, tiesis vis naujos pradalgės. „Vžyg, vžyg, vžyg“, – aidės nuo pjovėjų mostų, o pačios plačiausios pradalgės bus mano tėvelio. Ir taip per visą šienapjūtę, per visą rugiapjūtę, kol brigados laukuose liks tik ražienos.

Užlipu į kalną, kur stovi mūsų sodyba, bet į trobą dar neinu. Įsitaisau už tvarto, ant akmens. Guli toks, beveik visas sulindęs į žemę, apžėlęs žaliomis samanomis. Nuo jo ir pjovėjai pakalnėje matyti. Švysčioja saulėje jų dalgiai, kai, užsimetę ant pečių, grįžta į pievos galą. Gal reikėtų eiti ir daužyti pradalges? Bet taip gera tįsoti ant šitų žalių samanų ir žiūrėti į šalimais augantį didelį beržą. Keista, kodėl kas pavasarį jis pirmas mūsų sode išsprogsta? Netgi greičiau už aną beržą, kuris auga prie kelio, kitoje sodo pusėje. Šitas patvartės baltakamienis skubinasi kas pavasarį pirmasis pasipuošti gležnučiais, šviesiais lapeliais. Klausausi, kaip dabar vos vos šnara jau dideli, sodriai žali beržo lapai. Tarsi šnabžda kažką. Rasi man pasakoja, ką nuo viršūnės regi? Įsižiūriu į skruzdžių takelį, einantį beržo link, stebiu, kaip šie maži padarėliai bėga, skuba. Nuo vieno balto dobilėlio ant kito bitė skraido. Kaip ji ir nesusimaišo, kurį žiedelį jau lankė ir kurio dar ne? Tik staiga girdžiu mama šaukia:

– Dangut! Dangut! Kurgi tu prapuolei?!

Parbėgu kieman.

– Tėtis tau liepė bites saugoti. Sakė, iš mėlynojo spiesti šiandien gali. O tu dingai kaip į vandenį!

Einu prie avilių. Jie stovi po vyšniomis. Aplink mėlynąjį tikrai kažkokios sunerimusios bitės skraido. Ir dūzgia, regis, garsiau negu kitas dienas. Mama atnešusi pastato kibirą vandens, šalia padeda vantą.

– Šlakstyk, kai pamatysi, kad kyla, ir šauk tėtį, – ir nueina prie savo darbų.

Mamos darbai niekad nepabaigiami. Jei ir neturėtų ką veikti, prie bičių neitų. Bijo. Kai tėtis medų kopinėja, mamos iš klėties neišvadinsi. O tėvelis bičių nebijo. Jis ir avilius tvarko dažniausiai neužsidėjęs ant veido sietelio, tik apsivilkęs balta ilga drobinėle. Lėtai, ramiai išima korį, apžiūri, ar perai jau išsiritę, ir vėl neskubėdamas, kad bičių neprispaustų, gražiai įstato į vidų. Ir nė viena jam neįgelia, nors ir ant rankų ropinėja. Aš noriu būti kaip tėvelis, todėl bičių taip pat stengiuosi nebijoti. Kai jis tikrina, kaip tvarkosi šeimyna, aš jam dūminę palaikau, jei reikia avilį išsluoti, žąsies sparnelį atnešu. Ir manęs bitės nepuola. Kai nebijau, tai ir negelia. Taip sako tėtis. Anądien Agnieška, pamačiusi mus abu prie avilio, pagyrė:

– Tai vaikas, ir bičių nebijo. Bitinyke užaugs.

Bet ką man daryti, kad spiečiaus nepaleisčiau? Kai vandeniu pašlaksnosiu, bitės pamanys, jog lyja, ir grįš į avilį, o gal per tą laiką ateis tėvelis? Tai kad aš pati mokėčiau susemti spiečių! Kad taip pabandžius?

Tik ar nespiečia? Jau daug bičių aplink avilį sukasi. Kai priėjusi arčiau, noriu švystelėti šlapia vanta, staiga kiblios bitės ima zvimbti aplink galvą, o viena piktai zyzia ties paausiu, rodos, tuoj tuoj cvaktelės pakaušin. Nebėr kada laisčioti. Nusviedžiu vantą ir, abiem rankom lyg malūnas mostiguodama, pasileidžiu pas tėvelį. Nulekiu už klojimo ir visa gerkle šaukiu:

– Tėveliuk! Bitės spiečia! Namo eik!

Jis iš karto išgirsta. Kažką pasako sustojusiems pjovėjams, eina į pievos pakraštį, įbeda į žemę dalgiakotį ir skubėdamas, dideliais žingsniais kopia į kalną.

O jeigu nespiečia? Be reikalo pašaukiau? Kai jis prisiartina, aš ir skundžiuosi:

– Šiandien bitės labai piktos. Man vos plaukuos neįsivėlė.

– Gal tau tik taip pasirodė. Nėr dėl ko joms pykt.

Ateina prie avilio, žiūri, klauso.

– Dar nespiečia, bet veikiai spies, – ramiai sako tėtis.

Jis greit nusiprausia, prie bičių negalima eiti suprakaitavusiam, ir apsivelka savo baltąja drobinėle, visada kvepiančia koriais ir dūmais.

Dabar jau kupeta bičių sukasi virš avilio. Šalia tėvelio man visuomet norisi pasirodyti, kad ir aš jų nebijau, bet kai toks debesis ūžia tarp sodo vyšnių, nebelieka drąsos ir prisiartinti. Stoviu atokiau, dėl visa ko net balta paklode apsisiautusi, ir tik iš tolo žiūriu, ką daro tėvelis. O jis paima vantą, pamirko vandeny ir keletą kartų vėsteli į tą debesį.

– Tu jas atgal į avilį varai? – klausiu nustebusi.

– Ne, vaikel, avilin jos nebegrįš. Pašlakstau, kad greičiau susimestų.

Ir staiga pamatau – ant vyšnios šakų lyg kas būtų pradėjęs lipdyti tamsų korį. Jis akyse auga, tįsta žemyn. Ir jau kabo lyg tamsiai rudas sūrmaišis, mirgantis, vizgantis nuo sutūpusių bičių.

Tėvelis pakiša po juo iš šiaudų nupintą anderę, gražiai paima už šakų ir sukrečia į ją visą spiečių.

– Gerai susimetėt, ant plonųjų šakų – labai jau gerai, – pagiria bites tėvelis, laukdamas, kol visos sueis į anderę, paskui apriša viršų plona marškele ir neša spiečių į tamsią ir vėsią klėtį, kad ten bitės palūkėtų vakaro. Kai atvės oras, vakare suleis į avilį.

– Ar tau neįgėlė? – klausiu tėvelį.

– Viena. Pirštan.

– Tai matai – piktos.

– Ne, nepiktos. Suimdamas šaką, matyt, prispaudžiau. Ką ji, vargšė, darys, – sako tėvelis, nusivilkdamas baltąją drobinėlę.

Man nesmagu, kad šį kartą išsigandau bičių. Ir tėveliui niekuo nepadėjau. Net arčiau prieiti bijojau. Bet jis linksmas, ramus ir nieko man neprikiša. Įeina į trobą, pasisemia iš kibiro puodelį vandens ir godžiai geria.

– O iš kur žinojai, kad šiandien bitės gali spiesti? – klausiu jį.

– Iš dainavimo. Kai tik ruošiasi spiesti, tai ir dainuoja. Ir diena be vėjo – kaip tik spiečiui skristi, – pasako taip, lyg paprasčiausią dalyką, pakabina ant vinies puodelį ir išeina pas šienpjovius.

Matai! Bitės dar ir dainuoja! Kad ir man išgirdus, galvoju, likusi viena kambaryje. Žiūriu pro langą į mėlynus ir geltonus avilius sode, ir bičių gyvenimas juose dabar man apsigaubia mįsle. Ne tik bitės, bet ir tėvelis, nes jis žino kažkokią paslaptį. Kodėl bitės tėčio niekada nepuola ir negelia? Įskrenda pasiklydusi bitelė į trobą, ima zyzti

ant lango, jis plikom rankom suima, išneša saujoj ir paleidžia. Tėtis, matyt, ir bičių kalbą supranta, jei žino iš anksto, kada jos spies...

Tą dieną tėvelis ne tik spiečių susėmė, bet ir lankose pasidarbavo iš peties. Kartu su kitais kaimo vyrais nupjovė visas aplinkines pievas.

– Suguldėm ir Lankelę, ir Dobilynę, ir aplink šulinėlį, – džiaugėsi tėvelis, priesvirnyje kabindamas dalgį

Kaip iš anksto žinodami nupjovė: prasidėjo dienelės lyg užsakytos. Be debesėlio. Kaitrumėlis, gražumėlis – tikras vidurvasaris. Ne tik pievos, visi laukai ir oras pilnas svaigaus džiūstančio šieno kvapo. Daužiau pradalges, varčiau, grėbiau šieną ir gerte gėriau gaivų jo aromatą. Rodos, kvepėjo iš karto visi pievų žiedai ir kmynai, džiūstantys stiebai ir lapeliai. Ir nebegailėjau, kad lankas nupjovė.

Šiandien tėvelis paėmė kuokštą šieno, pamaigė saujoj.

– Vešim. Kaip rūta šienelis. Kad tik nesulydytume, – ir neramiai apžvelgė dangų.

Aš nieko įtartina nemačiau. Saulė kaip vakar ir užvakar dangumi ritinėjasi. Tik karšta jau labai, tvanku, net prie žemės lenkia.

Suvarėme šieną į volus. Stovėdamas vežime, atidardėjo tėvelis.

Gera minti šieną, kai jis krauna. Kiti meta glėbius kaip pakliuvo: tegu mynėja susirikiuoja. Privargsti, sušyli, dažnai ir kalta lieki: kreivai sumynei. O tėvelis deda gražiai, iš eilės, apeidamas aplink vežimą. Kartais aš paprašau:

– Vidurin, tėveliuk, dar reikia.

– Gerai, užmesiu.

Ir užverčia tiksliai į mano parodytą vietą. Man belieka tik užlipti ant jo ir suminti.

Suvežę Dobilynės šieną, pasukome į Lankelę. Žiūrim – iš vakarų juodas debesis kyla. Skubėjome, grėbėme, krovėme, kad tik nesulydytume sauso kaip cukrus šieno. Tėveliui net marškiniai nuo prakaito patamsėjo ir prilipo prie nugaros. Baigiant paskutinį vežimą, pakilo vėjas, sušniokštė žilvičiuose, sududeno griaustinis. Vos vos spėjome į klojimą įvežti ir palikome vežime. Jau lyjant pirmoji parlėkiau namo. Kol tėvelis iškinkė arklį ir kiek pavedėjęs pririšo jį, pliaupė kaip iš kibiro. Visuose kraštuose žaibavo, griaudėjo. Grįžo visas permirkęs nuo prakaito ir lietaus.

– Ačiū Dievui, nesulydėm šienelio. Sudarėm visą sausą kaip parakas. Dabar tegu lyja, – džiaugėsi tėtis, persivilkdamas sausais drabužiais.

– Ale ir perkūnija! Nestovėk, Dangut, prie lango, dar nutrenks, – baiminosi mama.

O man perkūnija, audra patinka. Kai sunerimsta medžių šakos, suūžia, sušniokščia vėjas, staiga sudundena perkūnas, mano viduje tarsi kas krusteli, nubunda ir sparnais suplasnoja. Nardo jau ten, su medžių šakose šėlstančiu vėju, kliokiančiu lietum su tamsiame danguje žybsinčiais ugniniais zigzagais. Tuomet jau sunku mane atplėšti nuo lango. Aš vos vos susilaikau neatlapojusi durų ir neišlėkusi į lietų ir vėją.

Žiūriu, kaip nuo griaustinio ir lietaus šuorų virpčioja priešais augantis beržas, kurio šakos nugulusios skiedromis dengtą tvarto stogą. Staiga matau – patamsėjusia-

me danguje susidvilinkuoja žaibas ir smenga kampu į beržo viršūnę. Tą pačią akimirką žaibas subyra, pasipila į lapų didumo ugnies kamuolėlius. Duždami ir skeldėdami, jie bėga žemyn kiekviena beržo šakele, aplieja liepsnelėmis stogą. Jos čiuožia žemyn ir ugnies lašais rieda per šakas, byra į žemę.

Tą akimirką aš visa turbūt virtau akimis, gal ir alsuoti nustojau. Taip buvo netikėta, kad griausmo, atrodė, lyg ir negirdėjau, tik suvokiau jį iš to, kaip pašoko priešais langą sode pririštas nusigandęs veršiukas ir žvangtelėjo visais langų stiklais krūptelėjusi troba, kažką pasakė nusigandusi mama.

Kai apstojo lietus, abu su tėčiu nuėjome prie beržo. Kažin, tą rytą, kai sėdėjau po juo, ką jis man šnabždėjo? Gal medis jau žinojo, kad bėga paskutinės jo dienos, valandos, ir norėjo su manimi atsisveikinti?

Beržas stovi kaip stovėjęs, ir lapai dar žali. Tik nuo viršūnės iki žemės išilgai per visą kamieną eina keli juodi rėžiai. Aplink juos į tūteles susiraičiusi garbiniuota beržo tošis. Tėvelis paglostė baltą kamieną:

– Lyg kirviu išilgai perkirstas. Į beržą retai kada trenkia.

Apėjo aplink, liūdnai apžvelgė jo viršūnę ir atsiduso:

– Nebeišsprogs kitiemet.

Apsidairė lyg ko ieškodamas ir, už kelių žingsnių suradęs, paėmė nuo žemės nedidelį skobtinį aviliuką, kurį buvo įkėlęs į beržą spiečiams gaudyti.

– Ale matai! Sveikas liko! – vartaliojo nustebęs. – Geras buvo beržas. Užpernai čia bitės susimetė. Tai anądien tos pačios vėl spietė. Jeigu nesaugoję, gal būtų skridusios šitan aviliukan.

Padėjo jį pastogėje. O paskui atsisuko ir ilgai žiūrėjo į pakalnę, kur kaip ant delno nupjautos ir ką tik išgrėbtos pievos. Dabar po lietaus jos buvo žalesnės negu dieną. Atrodė, kad tai nuo jų sklinda tas gaivus ir lengvas oras, koks visada būna praslinkus perkūnijai.

– Po lietaus dabar atolas greit pasipils, – pasakė tėtis, ir jo veidas vėl nusigiedrijo.

Beržo ir man buvo gaila, o pievos kitais metais gal dar vešliau sužydės. Ir vėl margomis lankomis bris vasara...

Į AUKŠTĄ KALNĄ

Biografinės apybraižos fragmentas

Vėjas, tas pašėlęs *„halny wiatr“*, gaudžia tarsi krioklys krisdamas nuo kalnų, taip pučia, kad, rodos, dar kiek, ir nublokš kažkur tarsi šapelį. Julija pakelia akis į dangų, įsisiūbavusį tarsi jūra. Tamsios, persiritusios per tenai, toli pietuose, dunksančio Gievonto viršukalnę, debesų vilnys užtvindo visą horizontą, lekia artyn, veltui ieškodamos kranto. O toji Gievonto viršukalnė dabar ne tokia kaip visada, – didinga, įsirėžusi padangėn. Julijai atrodo, kad ten guli aukštielninkas parkritęs ir miręs milžinas. Nuo šito vaizdinio suvirpa Biliūnienei širdis: „Gal ir Jonas šitaip guli lovoje, bejėgiškai nuleidęs rankas, jau bejausmis ir bemintis?.. Tai kas, kad liepė nesirūpinti dėl ūmai pakilusios temperatūros ir pablogėjusios savijautos“. „Tokie dalykai man ne naujiena, Julyt. Nebūgštauk, praeis, dar man nebus taip kaip Povilui...“ – sakė Jonas. Bet ji matė, kad jam pasidarė negera, labai negera. Tad išskubėjo į vaistinę, gavo vaistų, bet kad tik nebūtų per vėlu... Nugąsdinta šios minties, Julija įsirėžia, atstato kaktą viesului ir spartina žingsnį. Greičiau, greičiau namo!..

Vos tik įžengusi į prieškambarį, ji švilptelėjo. Jonas atsiliepė, taip pat švilptelėjo. Vadinasi, nieko baisaus, be reikalo tik taip baiminosi. Tačiau vyro išvaizda nelabai nuramino žmoną. Jo akys blizgėjo, buvo kaip niekada gilios ir mėlynos, kakta išpilta prakaito, alsavimas sunkus, kažkoks trūkčiojantis. Pamatęs Juliją, jis nusišypsojo, apsidžiaugė būsiąs ne vienas, tikino, jog nesą jam taip bloga. Tačiau kad ir kaip stengėsi ligonis neparodyti jį apėmusio nerimo, silpnumo, jis buvo ne toks kaip prieš keletą valandų. Dabar Jonas kalbėjo tyliai ir dusliai, su protarpiais

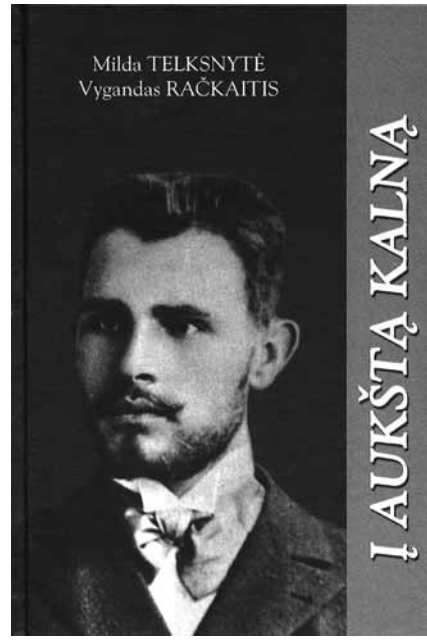

TELKSNYTĖ, Milda. *Kai laukdavo balti langai*. Kaunas : Lututė, 2007, p. 75–80, 156–166.

virptelėjančia širdgėlos gaida balse. „Vaistai gal jam palengvins...“ – mintyse guodėsi Julija.

Trumpa gruodžio diena, popiet jau, žiūrėk, tuoj ir sutemsta. O šiandien, dangų užtraukus debesims, dar anksčiau sutemos užplūdo kambarį. Prieblandoje bolavo ant antklodės padėtos ligonio rankos, su pagalve susiliejantis veidas, kurį protarpiais kažkaip keistai nurausvindavo krosnyje traškančių malkų liepsnos atšvaitai. Julija paskubėjo uždegti lempą: į švelnų žmonos žvilgsnį Jonas atsakė tokiu pat žvilgsniu. Dabar kambaryje būtų visai jauku, šilta ir gera, jeigu ne tas lauke šėlstantis, besikėsinantis viską nušluoti nuo žemės vėjas. Bet Jonas lyg ir negirdėjo vėtros kauksmo, vis žiūrėjo į ugnį, apie kažką galvojo ir, matyt, mintyse buvo kitur.

– Prisiminiau, Julyt, kaip mama, iškūrenusi krosnį, žarijose iškepdavo bulvių, – ilgai tylėjęs pagaliau prabilo ligonis. – Tai gardumėlis būdavo!

– Tai aš imsiu ir pakepsiu tau bulvių, – apsidžiaugė Julija. – Va krosnis kaip tik baigia kūrentis, bus žarijų ir pelenų...

– Gerai, Julyt... – sušnabždėjo karščio išdžiovintomis lūpomis Jonas.

Bet, kai bulvės iškepė, Jonas tik vieną tesuvalgė, paskui kažkokiu išsiblaškiusiu žvilgsniu apsidairė aplink, pasižiūrėjo į žmoną ir tarė:

– Ne, ne tokios bulvės, kaip tada būdavo. Matyt, ir mano skonis pasikeitė.

– Tau aukšta temperatūra, užtat apetito nėra, – bandė išsklaidyti jo liūdnas mintis Julija. – Geriausia tau būtų, Joneli, dabar pamiegoti...

– Nenoriu miego, Julyt, – atsakė jis. – Jei gali, dar pabūk su manim, pasėdėk šalia.

Julija norėjo pasakyti ką nors malonaus ir prisiminė, kaip visada jį pradžiugindavo iš Lietuvos atėjusios žinios.

– Mamytė labai džiaugiasi tavo laišku, kad tu vėl sugrįžai prie Dievo, laimina ir sūnum vadina... Veikiausiai ir Rucevičius gavo tavo paskutinius laiškus, greitai ir prašomas knygas atsiųs, – priminė ji. – Galėsi skaityti, vėl rašysi.

– Kam aš taip ilgai blaškiausi toj politikoj. Jeigu būčiau anksčiau supratęs, kad mano kelias – literatūra, būčiau daugiau parašęs, daugiau žmonėms savęs atidavęs. O dabar kažin ar beparašysiu. Planų šitiek... Dar kelerių metų reikia, kad suspėčiau viską padaryti. Mirti nebijau. Tik dar likusios neišmokėtos skolos neduoda ramybės. Išleidęs raštus gal galėčiau atsilyginti šelpusioms draugijoms ir visiems, kas man yra padėjęs.

– Nekalbėk apie mirtį, nereikia tokių minčių. Ir dėl skolų nesikrimsk. Nebe tiek daug jų ir liko. Matai, kaip pernai gerai sekėsi. Iki pavasario gal visas skolas pavyks grąžinti.

– Lietuva, tėvyne mano brangi, kada aš tave aplankysiu? – sunkiai atsiduso Jonas, net Julijai suspaudė širdį.

– Nepamatysim, kaip prabėgs žiema, o pavasarį grįšim į tėvynę, – paguodė ji.

– Jeigu tik sulauksiu, būtinai grįšiva ir daugiau jau nepaliksiu Lietuvos, niekur iš jos nebevažiuosiu.

– Gal tau papurenti pagalvę? Išimsiu iš po jos knygas, kad patogiau būtų miegoti.

– Ačiū, Julyt, nereikia. Po pagalve dabar tik Vaičaičio eilėraščiai. Tegul jie būna šalia manęs.

Jonas kurį laiką tylėjo, o paskui beveik pašnibždomis padeklamavo Vaičaičio eilutes:

– Šalis ta Lietuva vadinas –

Tik aš neilgai ten buvau...

Ir tyliai pridūrė:

– Jis, matyt, taip pat labai ilgėjosi tėvynės... – ir vėl nutilo, tarsi graudulys būtų suspaudęs jam gerklę.

– Tu šiandien pavargai, Joneli.

– Tai dėl to, kad rytą taip leidau sau linksmintis.

– Gal jau reikėtų ilsėtis? Aš tik pastatysiu tau taures, ir galėsi miegoti.

Julija jau buvo bekylanti nuo kėdės atsinešti spirito ir taurių. Tačiau Jonas kilstelėjo ranką ir sulaikė:

– Ne, ne, nieko nereikia. Noriu visiškai ramaus vakaro.

Kai pasikalbėję, pasvajoję apie gyvenimą Lietuvoje, jie pasiruošė miegoti ir atsisveikino, Julija, įėjusi į savo kambarį, pajuto kažkokį graudulį, lyg nerimą ir vėl sugrįžo prie vyro. Jis nuramino:

– Miegok, Julyte, nesirūpink. Aš pats vaistus pasieksiu. Be to, ir skambutis šalia. Jeigu reikės, pasišauksiu. Šiandien man galvoje vis skamba ir skamba kokia nors melodija arba eilėraščio posmas. O dabar atėjo atmintin eilutės iš „Iliados“. Paklausyk. – Ir savo švelniu giliu balsu jis ėmė deklamuoti:

O debesų atvarytojas Dzeusas kreipės į Febą:
„Lėk, Apolone skaistus, pakelk Sarpedoną herojų
Ir, iš po šūvių paėmęs, pajuodusį kraują nušluostyk,
Neški prie upės sraunios, numazgoki vandeniu tyru,
Dieviškais rūbais aprenk, ambrozija visą patepęs,
Brolius dvynius tuomet pavadinki, Miegą ir Mirtį,
Mano greituosius tarnus, ir jiems įsakyki parnešti
Žuvusio kūną į Likijos žemę, derlingą ir plačią.
Broliai ir giminės ten jį palaidos ir, kapą supylę,
Antkapiu jį pažymės, kaip mirusius dera pagerbti“.

– Didingai skamba hegzametras, bet aš nieko nesupratau, – šyptelėjo Julija, nes eiles Jonas deklamavo graikiškai.

– Mano išverstos jos nebūtų tokios sklandžios, – pasakė Jonas ir liūdnai nusišypsojo.

Tą vakarą dar nenujautė Julija, kad tos „Iliados“ eilutės bus paskutiniai Jono Biliūno pasakyti žodžiai, kad, užverdama duris, paskutinį kartą regi jo liūdną šypseną ir švelnų palydintį melsvų akių žvilgsnį.

Išėjus Julijai, Biliūnas liko vienas. Tik už lango vėjo blaškoma vaitojo guoba. Grasinamai kaukė kamine vėtra, protarpiais pašvilpaudama ir stūgaudama. Biliūnui atrodė, kad tas jau dieną krūtinę užgulęs neramumas didėja su kiekvienu audros šuoru, palydimu guobos dejonės. Lėtai slinko nerami naktis. Vis sunkiau ir sunkiau buvo alsuoti, degino karštis ir pylė prakaitas. Julijos žadinti nenorėjo. Tegu ramiai miega. Matyti, kaip sielvartauja šalia tavęs mylimas žmogus, – dviguba kančia. O jeigu tai paskutinės valandos, juo labiau nereikia žadinti, kad ji nematytų jo agonijos. Žmogus miršta vienas...

Ištirpsta kambario sienos, išnyksta laiko ribos. Čionai jo nebėra...

...Taip pavargo beeidamas. Kur veda šis kelias? Jis norėtų keliauti namo, į Niūronis. Tik nežino, ar nepasiklydo, nes tokie nykūs, nematyti ir tušti laukai. O virš galvos kepinanti saulė. Jau visas šlapias. Bet nėra kur atsisėsti, nėra kur pailsėti, aplink jokios paunksnės, nei šulinio, nei upelio. Ir tas nelemtas kosulys vis dusina. Staiga iš burnos šoka kraujas ir viską uždengia tamsiu rūku...

Nereikia kraujo, nenori jo prisiminti. Matyt, tikrai ėjo į Niūronis. O kur jis dabar?

Pagaliau namie, gimtajame sodžiuje. Bet ne Antano troboje, o pušyne. Kvepia sakais. Jis sėdi prie didelio stalo, traukia pušimis dvelkiantį orą ir alsuoti jam lengva. Ten, žemai, teka Šventoji, už nugaros – pušys. Jos meta ant stalo savo šešėlius. O priešais akis tokie mieli širdžiai žali gimtinės kloniai, pilni žydinčių žolynų. Bet kieno ta naujai surėsta, eglių sakais kvepianti troba? Taigi jo troba. Pagaliau jis turi savo kampą. Ant plataus stalo jo knygos, rankraščiai, jau pabaigta naujoji apysaka ir tie apsakymai, kuriuos jis ketino rašyti.

Tik kas matyti pro langą? Prieina, atveria jį ir dar labiau apsidžiaugia: už lango teka Šventoji. Ištvinusi, plati, vandeninga kaip pavasarį. Ir srauni. Kokia ji pasikeitusi! Kaip šniokščia ir ūžia upės vandenys. Bet kodėl jis vienas? Kur Julija?

Kieno ten balsas pušyne: „Joniuk, Joniuk!“ A, tai motina jį šaukia. Matyt, išsiruošė kur, kad apsivilkusi šventiškais drabužiais. Švelniai pasižiūri į jį, paima už rankos ir vedasi.

– Mama, aš jau ne mažas, – staiga atsimena. – Nebe vaikas. Tu gal nežinai, man jau dvidešimt aštuoneri metai.

– Žinau, Joniuk, viską žinau.

– Kur mes einame?

– Pas tėvą. Matai, tenai jis jaučiais lauką aria.

Iš tiesų pakalnėje regi tėvą. Jis stovi su jaučiais arime ir žvelgia į juos ateinančius.

Bet staiga viskas išnyksta. Nebėra nei motinos, nei tėvo. Tik dejuodama priešais stovi Juozapota ir klaikiomis akimis žiūri į jį, net jam kūnas pašiurpsta. Jis nusigręžia, bet ten, kitoje pusėje, galiai inkščia pašautas Brisius. Eina prie jo, jau tiesia ranką, kad paglostytų Brisiui galvą... Bet vėl nieko nebėra, tik juoda tamsa aplink. Ir labai status kalnas.

Reikia eiti. Lipa ir lipa. Jau labai pavargo. Visiškai nebėra jėgų. Kopia dusdamas, sukaupęs visas valios pastangas. Žino, kad turi baigtis šita tamsa. Bent kiek šviesėja. Jau mato tamsiojo rato ribas. Ten, pačioje kalno viršūnėje, turi žibėti laimės žiburys. Jau visai nebedaug iki šviesos juostos. Sutelkia visas jėgas. Pagaliau – paskutinis žingsnis. Ir staiga priešais jį – šviesos užlieta pieva. Virš jos Niūronių sodžiaus vyturiai čirena. Pailsės, o paskui keliaus tolyn. Ir, norėdamas apglėbti žydinčią žemę, krinta, netekęs jėgų, į minkštą, saulės įšildytą žolę...

Bejėgiškai svyranti ranka netyčia nubloškia skambutį. Jis suskamba ir, dunkstelėjęs į grindis, nutyla... Triokšteli vėjo nulaužta guobos šaka, dar aršiau sustaugia viesulas.

Bet Jonas Biliūnas jau nieko nebegirdi. Ir kambaryje, ir už langų sūkuriuoja gruodžio nakties tamsa. Lauke rimsta vėtra. Dar negreit švis.

TELKSNYTĖ, Milda, RAČKAITIS, Vygandas. *Į aukštą kalną*. Utena : Utenos Indra, 2007, p. 379–384.

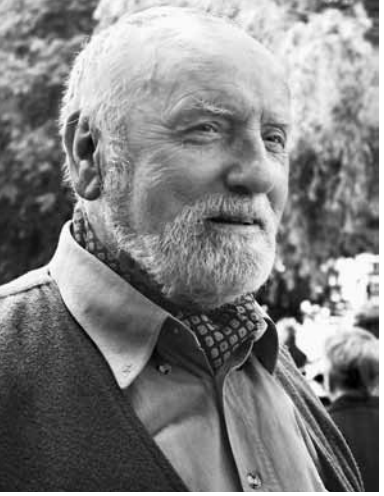

Tautvydo Kontrimavičiaus nuotrauka

Vygandas RAČKAITIS

Rašytojas prozininkas, poetas ir publicistas, žurnalistas, vertėjas.

Gimė 1939 m. sausio 1 d. Kaune. 1957 m. baigė Pilviškių (Vilkaviškio r.) vidurinę mokyklą, 1957–1962 m. studijavo Vilniaus universitete lietuvių kalbą ir literatūrą, įgijo filologinį išsilavinimą. 1962–1963 m. dirbo Merkinės (Varėnos r.) vidurinėje mokykloje mokytoju. Nuo 1963 m. iki šiol gyvena ir kuria Anykščiuose. 1963–1987 m. dirbo Anykščių rajono laikraščio „Kolektyvinis darbas“ redakcijoje, vėliau iki 2001 m. ėjo įvairias pareigas Anykščių rajono kultūros įstaigose. 1991–2009 m. jis buvo savaitraščio vaikams „Kregždutė“ redaktorius (kartu su žmona Milda Telksnyte), 1991–2003 m. – A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus kultūros istorijos leidinio „Anykščiai“ redaktorius.

V. Račkaitis debiutavo 1974 m. kelionių publicistikos knyga „Keturiasdešimtuoju meridianu“ (su M. Telksnyte), o 1982 m. išleido pirmąją grožinės kūrybos knygelę vaikams „Kas čia žydi“. Jis rašo lyrines miniatiūras prozą, kuria eilėraščius, leidžiasi į beletrizuotų biografijų ir istorinio romano žanrus, vienas ar kartu su M. Telksnyte išleido per 20 grožinių knygų, dar dešimtį kelionių apybraižų ir publicistikos rinkinių. Iš rusų ir bulgarų kalbų jis išvertė 15 apysakų ir romanų, apsakymų rinkinių.

Tik stebėtis telieka Mildos ir Vygando talentų įvairiapusiškumu, interesų platumu ir tuo daukantišku užsispyrimu, būdingu tik be galo įtikėjusiems savo tiesa ir savo gyvenimo misija.

Greta literatūrologinių veikalų, iškylančių tarsi Storių kalvos Anykščių panoramoje, jaukiai gula ir keletas miniatiūrų rinkinių, atskleidžiančių laiko tėkmę ir žmogaus dvasinio brendimo kelią; šalia – skaidrūs apsakymai ir vaikystės nostalgija alsuojantys prisiminimai apie dramatiškus pokario metus, kupini įžvalgos straipsniai apie užmirštus Anykščių krašto kultūros ir istorijos reiškinius, autorių pastangų dėka vėl tampančius mūsų savastimi; vertimai iš bulgarų ir rusų kalbų, kelionių apybraižos, etnografiniai tyrinėjimai. [...] Visa tai akivaizdžiai liudija apie dviejų žmonių, daugelį metų ėjusių šalia vienas kito, kūrybinę brandą.

Nedažnas mūsų literatūros istorijoje toks dviejų bendradarbiavimas. [...]

Vygando Račkaičio miniatiūrų knyga „Latavos etiudai“ – 4 dalių (pagal metų laikus) įstabi giesmė apie trapų grožį gamtoje ir žmogaus sieloje, suteikianti galimybę tyliai medituoti, nuskaidrinanti sielą. Bet šitą pajusi ne iš karto... Turėsi atidžiai įsiskaityti, gal net ne vieną sykį – šiems tekstams reikės atitinkamos būsenos, kad jie suskambėtų tavyje.

Kuo besižavėtų, ką bevaizduotų autorius – giedrą pavasarį, purviną rudenį ar baimę įvarančią pūgą – tarp eilučių nuolat jauti, kad rašytojui gražu visos gyvybės apraiškos, visoks gamtos siausmas, nuolatinis gyvybės plastėjimas, spalvų mirgėjimas ir žaižaravimas, balsų klegesys, formų judėjimas. Ir visa tai pasakojama tokia sodria kalba, kai kiekvienas žodis juvelyriškai tiksliai gula į sakinį ir sušvinta tokia spalva ar atspalviu, kuris vaizdą daro gyvą ir plastišką.

Vaclovas Bražėnas

LATAVOS ETIUDAI
LATAVA

La – ta – va!

Koks skambus šitas vardas. Taip aiškiai tariamas, lengvai skanduojamas, gražiai aidojantis. O kai tyliai, tik mintyse sakau, viduj atliepiantis. Kaip Lietuva.

Dažnai aš tariu šitą vardą.

Latava vadinasi po mišką kilpinėjantis, į Šventąją įpuolantis upokšnis, Latava įvardintas ir senas tarpumiškių sodžius su dar užsilikusia viena kita sodyba. Latava vadinu ir seną, storų sienojų gryčią, sodą, tą nuošalų pušų ir beržų apsuptą, atvirą dangui, lietui, sniegkričiui, kiekvienam spinduliui, kiekvienam žemės garsui ir spalvai kampelį, kur jau daug metų randu prieglobstį, atgaunu dvasią, pabėgęs iš miesto.

Latava...

Čia visada pasitinka mane prie kelio boluojantys beržai. Tarsi paglosto savo svidėjimu. Pasitinka siaudžiančios pušys, gale trobos budinčios senolės liepos. Čia žydi mėnesienos spalvos žiedais slėpiningosios blandys, skaistauja purpurinės gegužraibės, tvaska, spindi rasakilos. Nuo ankstyvo pavasario iki vėlyvo rudens šypsosi man vienas kitą mainantys miško ir pievų žiedai. Čia gieda strazdai, liepsnelės, startos, pečialindos, devynbalsės, rykauja suopiai, ūbauja pelėdos... Kur ir beišvardinsi visus tuos balsingus kaimynus, savo gaidas į medžius, į žydrynę, į mane įgiedančius!

Vasarvidžio dienos kvepia žemuogėmis, šienu, liepžiedžiais, avietėmis, o rudeniop nuo miško dvelkia grybais. Tyliai krenta pageltę lapai ir nugula žemėn lyg nespėti ištart švelnūs žodžiai.

Čia tokie tykūs žiemos vakarai, kad girdi, kaip baltais takais vaikšto stirnos. Girdi net žvaigždes. Plevenančias virš stogo, priartėjusias prie žemės.

Čia toks gaivus, pušynuose ir ajerynuose išsifiltravęs oras, kad gydo netgi nuo abejonių, nuoskaudų, nusivylimo.

Čia kasdien turiu kuo stebėtis. Čia aiškiau nei kitur jaučiu, jog už regimo yra neregimas pasaulis, iš kur atsklinda Kūrėjo žodis.

Tik čia nugiedrėja mano buvimo erdvė.

Čia baigiasi visi mano keliai.

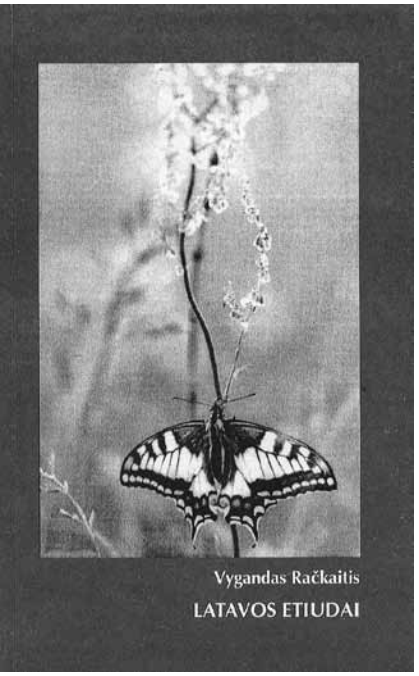

SAULĖLYDIS SU GARNIU

Jau kelinti metai nuo ankstyvo pavasario iki rudens kas vakarą virš mano sodybos praskrenda pilkasis garnys. Šis didelis paukštis išnyra iš pietinio dangaus pakraščio ir, lėtai vasnodamas sparnais, nutolsta kažkur anapus miško. Skrenda jis vis ta pačia kryptimi, virš daržinės stogo, pro pačios aukščiausios pušies viršūnę. Pasirodo trumpam ir dingsta toks vienišas, paslaptingas.

Pamačiau tą vienišių ir šiandien, leidžiantis saulei. Sugrįžo jis gimtinėn tik baigus tirpti paskutiniam sniegui. Tas pats ar jau kitas – jauniklis? Traukiantis savo kasdieniu maršrutu, matyt, protėvių nužymėtu padangių platybėse.

Saulėlydžio lydimas pilkasis garnys įskrido į raudonio užlietą, degančią erdvę. Ir pats iš pilko pasidarė raudonas, tarsi pakeitė plunksnų spalvą. Gal ten dabar skrenda ne garnys, o nepaprastas pasakų paukštis. Galintis atspėti likimą, išpranašauti, kiek man dar liko pavasarių?..

LATAVOS UPOKŠNIO DAINA

Išgirstu ją tik atėjęs į pamiškę, įsiklausęs į tylą. Klega, dainuoja Latava, risdamasi per akmenis. Ties vingiu raibuliuoja, virpa srovė it sidabro styga.

Dabar pavasarį šis upokšnis savo čiurlenimu tarsi antrina paukščių giesmėms. Pasigauna jų intonaciją, irgi įgarsina mišką, kiekvieną nebylų akmenį, netgi vandenin įvirtusį stuobrį.

Patinka man Latavos balsas. Toks gyvas, pirmykštis. Ir toks skaidrus, kad jį ne tik girdi, bet ir įkvepi kartu su pušyno oru.

Dainuoja, teka Latava. Kaip pernai, užpernai, kaip prieš tūkstantį metų... Pro baltas ievas, pro raudonas lyg kraujas putino uogas, pro šerkšno pražildytas pušis.

ŽYDI PUTINAI

Niekada nepastebėsi, kaip ir kada ateina vasara. Tik pajunti, kad ji jau čia. Šįkart padvelkė vasara, kai pamačiau žydinčius putinus. Jų žiedų baltumas žalioje prieblandoje, regis, moko skirti šviesą nuo tamsos.

Baltuoja jie iš tolo tarsi būtų apkritę sniegu. Net svyra žalios šakos. Svyra po jau vis rečiau šiemet aidojančiu gegutės kukavimu. Iškvėpina vakaro sutemas sunkiu ir svaigiu kvapu. Gal žemės prakaito?..

Gyvą šviesą skleidžiantys putinai boluoja pamiškėje. Lyg nutolusio pavasario atšvaitai, lyg balti vėlių šešėliai. Perėję į žiedus.

RYŠYS

Pro liepas, pro žydinčias jų šakas ūmai papūtė vėjas. Pasisavinęs medaus kvapą, nubangavo gelstančiais javų laukais. Ant saulės užslinko grėsmingas, juodas debesis. Tarsi kažkokio beveidžio, bedvasio milžino šešėlis.

Suaižė padangę melzganai išsišakojusi žaibo ugnis. Iškreipė erdvę. Akivaizdžiai paliudijo dangaus ir žemės ryšį. Ant linguojančių, gaudžiančių medžių viršūnių nukrito pirmieji lietaus lašai. Artėja audra. Vis stiprėja vėjo gūsiai. Tarytum norėtų išbandyti visų šaknis.

Akinantis žaibo blyksnis savo šviesa persmelkia net akmenis, pasiekia juodą gelmių dugną. Galop nuskęsta kažkur požeminėje upėje.

Dunda griaustinis. Virpa žemė. Po medžių ir mano šaknimis.

RUDENS VAKARĄ

Ugninis vakaro dangus. Ir juodi debesys virš miško. Neįstengė jų nurausvinti saulėsėda.

Vėl bus šalna. Suledės raudoni gudobelių vaisiai. Ir perdien nenudžiūstantys rasos lašai. Lyg atstumtųjų ašaros...

Vakaras dar kvepia arimais ir nukritusiais lapais – medžių atodūsiais.

Nueina į prieblandą drebulynas. Toks vienišas, išlydėjęs išskridusius paukščius.

Sutemos tirštėja, nugula šilą, pievą, kiemą. Tačiau įsižiebusios pirmosios žvaigždės tarsi liudija, jog tamsa nėra visagalė ir viską pasiglemžianti.

Akys ieško šviesos. Ieško žvaigždžių rudens vakaro danguje. Keliančių ilgesį savo tolimos, paslaptingos šviesos virpėjimu.

SUSTINGUSI AKIMIRKA

Nespėjo nuo šakos nukristi mėnesienos blyksnį sugavęs lašas. Sustingo akimirka.

Ji priklausė ir šitam beržynui, ir mažai, žvitriaakei zylei, ir man... Ji buvo visų esančių čia, ant žemės. Buvo... O dabar suspindo tame suledėjusiame laše gal tik tam, kad primintų, koks laikinas mūsų gyvenimas. Medžio ir gėlės, paukščio ir mano...

Kai įdienojus vėl panorau pažvelgti į sustingusios akimirkos spindesį, veltui ieškojau jos tarp nusvirusių beržo šakų. Jas plaikstė žvarbus lapkričio vėjas, vėl atginęs švininius lietaus debesis.

Pro šaltą dulksną šviečia rugių želmenys.

ŽODŽIO IEŠKOJIMAS

Žiba sniegas. Miške tylu tylu. Net girdžiu, kaip tirpsta snaigė, prisilietusi prie žibuoklės pumpuro – džiaugsmo pradžios. Girdžiu, kaip miega aidas. Gegutės kukavimo, vasaros griaustinio, suopių alsavimo. Man regis, tie pavasario, vasaros balsai gyvena medžiuose. Šiandien persmelktuose žiemos saulės. Spinduliuoja savo baltumą beržai. Jie ir žiemą moko svajoti...

O tasai žibantis ledokšnis ant pajuodusio, nenukritusio avietinojaus lapo gal sustingusi ašara? Pavasario saulės atšildyta nukris ant žemės. Ir išdygs balta šilagėle...

Miške tylu. Veltui šioje tyloje ir savyje ieškau žodžio. Paprasto ir prasmingo kaip įsimintina akimirka.

RAČKAITIS, Vygandas. *Latavos etiudai*. Anykščiai, 2001, p. 3–4, 23, 32, 37, 53, 83, 96, 124.

DĖJO ŽODĮ PRIE ŽODŽIO...

Pro arkinį Vilniaus akademijos kambarėlio langą, kur gyvena kunigas jėzuitas, profesorius emeritas Konstantinas Sirvydas, tik trumpam įspindi virš Šventaragio kalvos pakilusi ryto saulė. Vakarop, kai saulė nusėda už miesto mūrų, šiame knygomis užkrautame kambarėlyje jau tvyro prieblanda, nuteikianti maldai ir pamąstymui apie dar vieną Kūrėjo dovanotos dienos prasmę tokiame laikiname žemiškajame žmogaus gyvenime.

Pasitikęs savo penkiasdešimtmetį Konstantinas Sirvydas jau buvo sunkus ligonis. Tikriausiai atėmė sveikatą tasai pečius užgulęs, daug jėgų pareikalaudavęs darbų krūvis. Pozityvios teologijos paskaitos, rektoriaus monitorius, studentų dvasios vadas, žemesniųjų studijų prefektas, Dievo Kūno brolijos globėjas. Sunku ir beišvardinti visas tas turėtas pareigas. Daug dvasios galių pareikalaudavo ir savaitiniai pamokslai – lietuvių kalba švento Jono bažnyčioje, lenkų kalba – švento Kazimiero bažnyčioje. Ir taip kiekvieną šventadienį daugiau kaip dešimt metų. Sakydamas pamokslus lietuviškai jis stengėsi aiškinti ne tik tikėjimo tiesas, Kristaus mokslą, bet ir norėjo paakinti kunigus mokytis lietuvių kalbos. Kokia nauda iš kunigo kalbėjimo parapijiečiams, nesuprantantiems nei lotyniškai, nei lenkiškai. Ugdyti meilę Dievui, artinti prie tikėjimo galima tik kalbant su jais jų gimtąja kalba.

Bet jau penkti metai Konstantinas Sirvydas nebelipa į sakyklą, nebesako pamokslų, nes nebeleidžia sveikata. Vis dažniau aštrus kosulys drasko krūtinę, užima kvapą. Teko atsisakyti ir visų kitų pareigų. Šiemet jau vargiai nueina į čia pat esančią švento Jono bažnyčią, kur daugybę kartų pamokslauta studentijai ir gausiai susirinkusiems miestelėnams. Tenai, regis, visos šventovės sienos ir skliautai yra prisigėrę kantriai rinktų, širdy išnešiotų ir atsakingai ištartų žodžių andai sakytuose pamoksluose. O gal tie žodžiai niekur nedingo, išliko žmonėse, palietė jų sąmonę?..

Nors ir priremtas neatstojančios, vis labiau progresuojančios ligos, pasak daktarų, džiovos, Konstantinas Sirvydas nelinkęs dienų dienas gulėti lovoje, kas rytą pakirdęs pasimeldžia ir sėdasi prie rankraščių, darbuojasi su plunksna, juodu rašalu ant balto popieriaus lapuose surašo pamokslus Gavėniai. Prisimena, ką buvo kalbėjęs aiškindamas Evangeliją, svarstydamas, kaip susiduria gėris ir blogis žmogaus dvasioje, norėdamas įminti gyvenimo prasmės paslaptį. Pamąstymui apie Dievo įsakymų svarbą, žmogaus asmenybės raidą ir moralės reikšmę jis kvietė skaitytojus ir prieš porą metų, 1629-aisiais, akademijos spaustuvėje atspausdintame pamokslų rinkinyje „Punktai sakymų“ – postilių nuo Advento iki Gavėnios pirmoje dalyje.

Tuose visuomenės dėmesį patraukusiuose „Punktuose sakymų“ neatsitiktinai buvo lotyniška knygos dedikacija vyskupui Eustachijui Valavičiui ir lenkiška „Prakalba į skaitytoją“. Dedikacijoje Sirvydas prisipažino, kad šį darbą parašė sunkiai sirgdamas savo tėvų ir protėvių kalba. Tai tarsi aliuzija į Valavičių giminės protėvius ir tuos, kurie kalbėdami lietuviškai sukūrė Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Prakalboje į skaitytoją aiškino, kad tekstus į lenkų kalbą jis išvertęs dėl tų, kurie jau nebemoka tėvų kalbos. Dar jis išsakė apgailestavimą, kad autorius neturėjęs galimybės pažymėti, kuriuos lietuviškų žodžių skiemenis reikia kirčiuoti. Apgailestavo dar ir dėl to, kad labai trūksta lietuviškų knygų.

Teisus, labai teisus kanauninkas Mikalojus Daukša pasakęs: „Ne žemės derlumu, ne rūbų įvairumu, ne gamtos gražumu, ne miestų ir pilių tvirtumu gyvuoja tauta, bet savo kalbos išlaikymu ir vartojimu“. Rūpi, labai rūpi ir jam, Konstantinui Sirvydui, lietuvių kalbos reikalai. Prieš dešimt metų pasirodė jo parengtas trikalbis lenkų-lotynų-lietuvių kalbų žodynas „Dicionarium trium linguarum“, kur tilpo apie 6000 lietuviškų žodžių. Dabar dar keliais tūkstančiais žodžių papildė šį žodyną, gal jau reikėtų baigti ir atiduoti spausdinimui. Daug teko dirbti ir rašant neseniai išėjusią lietuvių kalbos gramatiką „Clavis linguae Lituanicae“ („Lietuvių kalbos raktas“). Nesudeda jis rankų, nors įsisukusi liga alina kūną, atima jėgas. Vis dar knieti ieškoti lietuviškų atitikmenų lenkiškiems, lotyniškiems žodžiams, praturtinti savo gimtąją kalbą.

Gerai, kad turi su kuo pasitarti. Mielai patalkina buvęs studentas jėzuitas Jonas Jaknavičius. Vis užeina, aplanko. Yra apie ką su juo pakalbėti. Štai ir šiandien jis, įžengęs į kambarį, pagarbino:

– Garbė Jėzui Kristui!

– Per amžių amžius, – atsakė Konstantinas Sirvydas ir apsidžiaugė išvydęs savo jaunąjį bičiulį. – Prisėsk, broli Jonai, pasakok, kokios naujienos akademijoje.

Liūdnai atrodė prie stalo sėdintis, pečius apsigobęs kailiniais profesorius Konstantinas Sirvydas. Veidas išbalęs kaip popierius, paakiai pamėlę, pražilę plaukai išdrikę, seniai nešukuoti. Tik akys blizga kaip blizgėjusios. Kaip ir tais kartais, kai jis sakydavo pamokslą ar įsileisdavo į disputus su studentais. Norėdamas pakelti ligonio nuotaiką, Jonas Jaknavičius pradėjo kalbą nuo Sirvydo darbų:

– „Punktai sakymų“ ir „Lietuvių kalbos raktas“ puikūs vadovėliai naujokynui ir Vilniaus vyskupijos kunigams. Žodynas „Dicionarium trium linguarum“ irgi visiems reikalingas. Visi tariame: „Ačiū, mokytojau...“

– Gražiai skamba žodis mokytojas, ar ne? – iš Jono lūpų išgirdęs savo įvestą žodį įsiterpė Sirvydas.

– Taip, taip, tai gražus ir visiems suprantamas, tikrai lietuviškas jau spėjęs prigyti žodis. Daug tokių žodžių randame žodyne, – pritarė Jonas Jaknavičius. – Tik gaila, kad šito anais metais išleisto žodyno knygininkai jau nebeturi, vilniečiai jį išgraibstė. Stebiuosi, kaip, tėve Konstantinai, gebėjai atlikti tokį didelį darbą. Gal jau baigta rengti antroji žodyno laida?

– Dėjau žodį prie žodžio, nesuradęs lietuviško žodžio kūriau atitikmenį. Nesugalvojęs negalėdavau naktį užmigti. Ilgai sukau galvą, kol atradau „mąstytoją“, „virtuvę“, „turgavietę“ bei kitus naujadarus, – ėmė aiškinti Konstantinas Sirvydas. – Pirmąjį žodyną ruošiau pagal lenkų kalbininko Mikalojaus Folkmaro žodyną. Ruošdamas antrąją laidą nusižiūrėjau į lenkų filologo Grigaliaus Knapskio platesnės apimties lotynų-lenkų-graikų kalbų žodyną. Vietoj graikiškų žodžių dėjau lietuviškus. Jau beveik baigtas šis darbas, bet dar kai kuriems žodžiams trūksta atitikmenų. Vargstu su planetų, žvaigždynų pavadinimais...

Nebaigęs kalbėti Sirvydas užsikosėjo. Kosėjo sunkiai ir ilgai, susiėmęs krūtinę, vos atgaudamas kvapą.

Su gailesčiu ir užuojauta Jonas Jaknavičius žvelgė į ligos kamuojamą savo mokytoją, garsų Vilniaus pamokslininką, studentų gerbiamą profesorių, lietuvių kalbos žinovą. Kaip jam padėti? Kad tik neprasimuštų iš burnos kraujas...

Pagaliau atsikvapstęs, nusišluostęs nosine šalto prakaito išpiltą kaktą, pamėlusias lūpas, Sirvydas prasitarė ir apie kitą savo baigiamą darbą – antrąją „Punktai sakymų“ dalį. Norėtų, kad šita knygų būtų atspausdinta jau ne gotišku šriftu, bet ar bus kam paremti jos leidybą? Pakreipęs kalbą kita linkme pasiteiravo:

– O kaip tau, broli Jonai, sekasi pamokslauti?

– Turiu iš ko mokytis, tėve Konstantinai. Paskaitau „Punktus sakymų, – atsakė Jaknavičius. – Kaip gerai, kad bus ir antra dalis. Jeigu reikės, vėl galėsiu išversti į lietuvių kalbą evangelijas. Manau, kad leidybą parems provincijolas Jonas Jamelkauskis, kaip parėmė pirmąją „Punktai sakymų“ dalį ir gramatiką. Leidybos reikalais galiu pasirūpinti ir aš. Išspausdinsime akademijos spaustuvėje.

Tardamas žodį spaustuvė jį pabrėžė, nes tas žodis buvo sugalvotas Sirvydo. Visai tinkamas, lietuviškas, malonus ausiai.

Nenorėdamas ilgomis šnekomis varginti ligonio, pažadėjęs netrukus vėl aplankyti, Jonas Jaknavičius atsisveikino su juo. Nors buvo kovo pradžia, bet žiema dar nesitraukė. Išėjus į kiemą vėjas plaikstė apsiausto skvernus, šlapdriba lipdė akis. Į švento Jono bažnyčią žingsniuojančio Jaknavičiaus mintys sukosi apie Sirvydą, kovojantį su liga. Pernelyg didelis krūvis buvo užgulęs jo pečius. Lekcijos studentams – Šventojo Rašto aiškinimas, kontroversijos, graikų kalbos pamokos... Ir dar tie pamokslai lietuvių ir lenkų kalbomis skirtingose bažnyčiose. Ir ne šiaip sau pamokslai, o sakomi labai įtaigiai, pasitelkiant puikią iškalbą, visus priverčiantys suklusti, pamąstyti. Visur Sirvydas suspėdavo, uoliai vykdė ir kunigo pareigas, lankė ir guodė ligonius, visiems dalijo savo dvasią, išmintį, energiją. Kolegų perspėtas, kad patausotų save, atšaudavo, kam kitam jis gyvenąs, jei ne tam, jog visomis jėgomis dirbtų Dievo garbei, tautos labui. Tačiau viskam yra ribos. Kiek galima vežti...

Priartėjęs prie bažnyčios Jonas Jaknavičius ėmė galvoti apie pamokslą, kurį turės sakyti. Vėl prisiminė Konstantino Sirvydo „Punktuose sakymų“ išdėstytas mintis apie žmogaus vietą pasaulyje, jo gyvenimo tikslą. Sirvydas teigė, kad žmogus ne tik žemės dulkė, bet ir dievybės paveikslas. Dievas jam davė valią rinktis. Bet laisvė pažadina ir blogąjį pradą. Žmogus neturi leisti, kad jame prabustų žvėris. Jei gėrio ir blogio kovoje nugalės blogis, tai sugrius būtis... Štai į ką reikia atkreipti žmonių dėmesį, nuolat jiems tai priminti. Tas mintis atkartos ir jis, Jonas Jaknavičius, savo pamoksle.

Rūpės persakyti ir dar kai kuriuos Mokytojo pastebėjimus. Žmogus iš tiesų yra panašus į marias, kurios gali būti audringos, jį blaško aistros: baimė, meilė, skausmas, džiaugsmas, neapykanta. Sirvydas bando įminti asmens egzistencijos, gyvenimo prasmės paslaptį. Jis rašo, kad pats žmogus gerais darbais, sielos tobulinimu gali daryti įtaką savo išganymui. Taigi verta ir apie tai pakalbėti šiandien savo pamoksle. Žinoma, mokytojas mokėjo kalbėti labai vaizdingai, įtikinamai. Štai prabėgančius gyvenimo metus jis lygino su dūmu, šešėliu, vandeniu plaukiančia eldija, žole, turbūt turėdamas omeny, kad ji žaliuoja pavasarį, o rudenį nuruduoja, vysta. Juk toks ir žmogaus gyvenimas. Jaunystė panaši į pavasarį, o senatvė – į rudenį.

Gerai, kad nemažai savo pamokslų tėvas Konstantinas išguldė ant popieriaus lapų. Pakąstas džiovos jis jau nebelips į sakyklą. Dabar jau nebeišeina iš savo kambario ir taip prastai atrodo. Reikia kuo skubiau išleisti jo antrąją „Punktai sakymų“ knygą ir papildytą trikalbį žodyną. Gal Sirvydas tas knygas įstengs užbaigti ir pamatyti išspausdintas...

Tada Jonas Jaknavičius nenumanė, kad tais 1631 metais išleistas žodynas tuoj pat bus išgraibstytas, neišliks nė vienos knygos ateities skaitytojams. Nepagalvojo tąkart ir apie tai, jog būtent jam, Sirvydo mokiniui, praėjus dešimčiai metų nuo mokytojo mirties, teks išleisti trečiąjį žodyno leidimą, jį papildyti ir parašyti įvadą „Studijuojančiai jaunuomenei“. Ir kas galėjo tada tikėtis, kad Konstantino Sirvydo pirmasis lietuvių kalbos žodynas „Dicionarium trium linguarum“ dar kelis kartus bus leidžiamas, praėjus kelioms dešimtims ir šimtams metų, domins ir kitų laikotarpių lietuviškos knygos mylėtojus. Jonas Jaknavičius negalėjo pagalvoti, kad 1630 metais išleistos gramatikos „Lietuvių kalbos raktas“ neliks nė vieno egzemplioriaus ateities kartoms. Tik bus spėjama, kad 1737 metais išėjusioji gramatika „Universitas linguarum Lituanicae“ esanti toji pati Sirvydo parašytoji.

Tąsyk jėzuitas Jonas Jaknavičius, įkvėptas savo mokytojo, pasakė puikų pamokslą. Įtaigūs žodžiai liete liejosi, tarsi jie būtų atsklidę iš Sirvydo mažojo kambarėlio. Užbaigęs pamokslą Jaknavičius paprašė jaunuomenę ir kitus į švento Jono bažnyčią atėjusius parapijiečius pasimelsti už daugeliui pažįstamą kunigą, prašyti Dievą garbiajam akademijos profesoriui Konstantinui Sirvydui sveikatos.

Tačiau maldos negelbėjo. Ligonio sveikata kaskart blogėjo. Vis dažnėjo draskantys krūtinę, dusinantys kosulio priepuoliai. Ankštame kambaryje trūko oro, bet išeiti į lauką, pasidžiaugti ūmai prasidėjusiu pavasariu, saulės šiluma jis jau nebeturėjo jėgų. Tik dėkojo Aukščiausiajam, kad sulaukė Velykų, praradęs viltį pasveikti pasitiko kiekvieną dieną kaip dovaną, kaip savo buvimo stebuklą. Rytais dar stengėsi dirbti prie žodyno, nepaleisti plunksnos iš rankų. Užbaiginėjo antrąją pamokslų rinkinio „Punktai sakymų gavėniai“ dalį. Jau galima būtų spausdinti ir žodyną, bet dar rūpi surasti lietuviškus atitikmenis kelioms dešimtims lotyniškų ir lenkiškų žodžių.

Ieškodamas lietuviškų žodžių Konstantinas Sirvydas neretai prisiminimais grįžta į savo vaikystę, į gimtąjį Sirvydų kaimą netoli Dabužių, girdi savo artimųjų ir to kaimo žmonių balsus, jų šnektos žodžius. Atšlaimas... Ištarus šį žodį suošia vėjas kiemo medžių viršūnėse, gaudo saulę pirkios langai...

Taip tėvai ir visi sodiečiai vadino erdvų kiemą. Iš laukų liepdavo parjoti „ašvą“, ir buvo aišku, kad taip įvardinta yra kumelė. Motina, pamačiusi jo veide spuogelį, sakydavo: „Tau vėl išsikėlė putekšlis“. Atšlaimas, ašva, putekšlis... Gražūs, tiesiog regimi žodžiai, vartojami Rytų Lietuvos aukštaičių. Argi jie negalėtų būti priimtini visiems lietuviams? Tad kai kuriuos nuo vaikystės įsidėmėtus savo krašto sodžiaus žmonių tartus žodžius Konstantinas Sirvydas įtraukė žodynan.

Kur kas kebliau, kai reikia atrasti, tiesiog sukurti naujadarus, kurie turėtų būti šnekamojoje ir raštų kalboje. Tik laikas parodys, ar pritiko lietuviškam liežuviui kokybė, taisyklė, apskritimas, garas, materija, forma, dailė, giesmė, pasaulis ir daug kitų sudarytų, išprotautų ir į žodyną įrašytų žodžių. Teko ir iš kitų kalbų skolintis, lietuvinti kai kuriuos žodžius. Iš graikų, lotynų įrašė žodynan arbatą, dekretą, figūrą, instrumentą, iš slavų – rūtą, dūdą, buroką, beždžionę... Gal ir persistengė, norėdamas sulietuvinti kai kuriuos terminus kaip antai filosofiją įvardindamas proto meile, melancholiją – paniūryste, pedagogą – vaikvedžiu... Įdomu būtų įsitikinti, kurie žodžiai prigis, bus vartojami, kurie numirs. Bet norint tai sužinoti, reikėtų nugyventi kelis gyvenimus. O jo, Konstantino Sirvydo, dienos jau suskaičiuotos.

Šiandien Konstantinas Sirvydas nepriėjo prie savo rašomojo stalo. Kai pakilo iš lovos ir užsikosėjo, iš burnos prasimušė kraujas. Teko vėl gultis ir šauktis šalimais gyvenančio brolio Ambraziejaus pagalbos.

Sunkiai alsuodamas, užmerkęs akis Konstantinas Sirvydas tarsi kokiame sapne mato save prabėgusiame laike.Tada, kai laidojo jėzuitą Jokūbą Lavinskį, kai jo gedėjo visas Vilnius, jam, Konstantinui, lydėjusiam į paskutinę kelionę savo mokytoją ir dvasios tėvą, tebuvo tik aštuoniolika metų. Tada jisai, Vilniaus kolegijos studentas, svajojo būti tokiu geru pamokslininku kaip tėvas Jokūbas. Dėkui Dievui toji svajonė išsipildė. Kai Vilnių nusiaubė gaisras, daug žmonių nukentėjo, jiems reikėjo paguodos, padrąsinimo, pasitikėjimo Dievo malone. Konstantinas Sirvydas mato save padegėlių miniai sakantį pamokslus, raminantį žmones, stiprinantį tikėjimą. Jam sekdavosi pamokslauti. Šykštus pagyroms ispanas profesorius Mykolas Ortizas jį pavadino labai geru sielovados darbininku. „Ačiū Tau, Dieve...“ šnibžda Konstantinas Sirvydas sukepusiomis lūpomis ir klausia: „ O kas aš bučiau buvęs, jeigu tada mane, dar vaiką, nebūtų tėviškėnas Jokūbas Lavinskis atvežęs į Vilniaus kolegiją?“

Mato save Konstantinas Sirvydas devyniolikametį vaikinuką, skaitantį Mikalojaus Daukšos pamokslų rinkinį „Postilė“. Didelį įspūdį tąkart padarė knygos „Prakalba į malonųjį skaitytoją“. Toji prakalba sužadino meilę gimtajai kalbai, kėlė dvasią, šaukė rūpintis tautine kultūra, o tuo pačiu ir tėvynės likimu, jos valstybiniu savarankiškumu ir gerove.

Giliai įstrigo į atmintį, palietė ir sielą prieš trejetą metų Vilniuje vykusi provincijos kongregacija. Tam suvažiavimui vadovavo provincijolas Jonas Jamelkauskis. Kartu su šiuo atkakliu žemaičiu teko Nesvyžiuje atlikti terciatą. Suvažiavime buvo svarstyta, kaip skatinti lietuvių kalbos studijas, sielojamasi, kad klierikai nenori mokytis lietuvių kalbos. Tasai dėmesys lietuvių kalbai įgalino išleisti ir jo, Konstantino Sirvydo, veikalus. Džiugu, jog jėzuitų dėka buvo susirūpinta lietuvių kalbos mokymu ir kitose vienuolijose, kitose mokyklose. Taigi buvo akstinas rašyti gramatiką, vėl dėti žodį prie žodžio naujame žodyne.

Ypatingas Konstantino Sirvydo gyvenime buvo ir praėjusios savaitės šeštadienis – šilta, saulėta, skaistaujanti žydinčiais sodais gegužės diena. Aukštai pakilusi saulė užliejo savo spinduliais akademijos kiemus kiemelius, kaitino pastatų stogus ir storas mūro sienas.

Pas Sirvydą kambarin įpuolęs brolis Ambraziejus šoko ligonį pervilkti naujais marškiniais, perkloti lovą. Apgaubęs Sirvydo pečius toga, pasodinęs jį į krėslą, brolis Ambraziejus ryžosi pravert langą, bandė bent kiek patvarkyti, pašluoti kambarį.

– Tėve Konstantinai, čia tuoj apsilankys mūsų akademijos rektorius, – trumpai paaiškino šito sujudimo priežastį brolis Ambraziejus.

Iš tiesų netrukus į kambarį įžengė rektorius Pilypas Frizijus, lydimas kelių profesorių, tarp jų buvo ir Jonas Jaknavičius. Pagarbinęs Jėzų Kristų, rektorius iškart ėjo prie reikalo, pasakė, kad Konstantinui Sirvydui suteikiamas filosofijos ir laisvųjų menų magistro laipsnis. Ilgą šio doktorato motyvaciją pavedė perskaityti Jonui Jaknavičiui. Pasitikusiam netikėtus svečius Konstantinui Sirvydui sukosi galva, sunku buvo susikaupti ir priimti šią malonią žinią. Iš viso skaitomo rašto jis įsidėmėjo tik pastraipą: „Šios akademijos Švento Rašto ir kontroversijų profesorius emeritas Konstantinas Sirvydas išspręsdavo bet kokius nelauktai iškeltus literarinius prieštaravimus, paimtus iš kokios tik nori Šventojo Rašto vietos, išleido aukšto lygio ir gerai paruoštus pamokslus metų sekmadieniams“.

Įteikęs Sirvydui magistro diplomą, rektorius paspaudė jam ranką, palinkėjo sveikatos, Dievo malonės, sakė, kad akademija didžiuojasi turėdama Konstantino Sirvydo asmenyje tokį profesorių ir pamokslininką. Sveikino, linkėjo pasveikti ir kiti aplankiusieji. Ypač džiaugėsi, apkabinęs sveikino savo mokytoją Jonas Jaknavičius.

Išleidęs lankytojus, vėl likęs vienas su savo liga Konstantinas Sirvydas apžiūrėjo vingriu ornamentu apipuoštą, su kabančiu lako atspaudu, kaligrafiška rašysena išrašytą doktorato liudijimą ir padėkojo Dievui, kad jo darbai taip aukštai įvertinti, kad jo veikla buvo reikalinga ir naudinga bažnyčiai, akademijai, jėzuitų brolijai. Gyvenimas praėjo neveltui. Jeigu ne toji džiova, bebaigianti sugraužti plaučius, jis būtų galėjęs dar daugiau nuveikti, juk dar nėra pasenęs, tik pradėjęs šeštą dešimtį.

Džiovos iškamuotas Konstantinas Sirvydas sulaukė ir vasaros. Tą rugpjūčio naktį jį pažadino virš Vilniaus besitrankantis griaustinis, į langą blyksintis žaibas, stogą barbenantys stambūs lietaus lašai. Neilgai truko audra. Nušniokštė lietaus debesys, tolyn nugrumeno perkūnija, Konstantinas Sirvydas jau nebesumerkęs akių sulaukė aušros. Vakar jį aplankęs daktaras nesuteikė vilčių pasveikti. Apžiūrėjęs liūdnai palingavo galva, kažką numykė ir paliko balkšvų miltelių gerti, kad palengvintų atsikosėjimą. Daktaras... Tai nelietuviškas, nors ir daugelio vartojamas žodis. Lenkai tokios profesijos žmogų vadina *lekarz*. Matyt, šį žodį padarė iš žodžių *lek*, *lekarstwo*, reiškiančių vaistus. O rusai daktarą vadina *vrač*, tai nuo žodžio *vračevat* – gydyti. Iki ryto Sirvydas laužė galvą, o kaipgi reikėtų daktarą vadinti lietuviškai? Ilgai svarstęs, galop nusprendė, kad bene tinkamiausias žodis būtų gydytojas. O gal tiktų ir vaistytojas?

Vargais negalais jis pakilo iš lovos ir priėjęs prie stalo padažė žąsies plunksną į rašalinę ir virpančia ranka ant popieriaus lapo išvedžiojo: *Lekarz / Doktor / Medicus. Doktor medicine. Giditojas / vaistytojas*.

Tai buvo paskutiniai Konstantino Sirvydo užrašyti žodžiai. Juos parašęs jis sukniubo ant stalo, iš burnos pliūptelėjęs kraujas raudona srovele nuvinguriavo per stalą, ėmė lašėti ant grindų.

Tą 1631 metų rugpjūčio 23 dieną nustojo plakusi pirmojo lietuvių kalbos žodyno autoriaus širdis.

TELKSNYTĖ, Milda, RAČKAITIS, Vygandas. *Ir mes čia buvom*. Vilnius : Petro ofsetas, 2012, p. 43–51.

DAUMANTO KALAVIJAS

Romano fragmentas

Išėjus Gedvilui kunigaikštį Daumantą užplūdo niūrios mintys. Štai tasai seniokas panūdo grįžti tėviškėn ir ten mirti. Nebandė jo atkalbėti ar smerkti. Argi įmanoma pamiršti gimtinę? Kiek kartų jis, Daumantas, bandė ją išmesti iš galvos. Bet širdyje vis dėlto liko, nors tu ką. Neretai nei iš šio, nei iš to iškyla tėvonijos pilies vaizdas, alkos aukuras, vaidilučių figūros, Rasos šventėje liepsnojančios stebulės, ausyse suskamba kupoliautojų balsai, sutartinių aidojimas... Šviesūs tie atmintyje iškylantys paveikslai. Tačiau juos tuoj užgožia šiurpūs vaizdiniai: kalaviju pervertų Ruklio ir Rupeikio klyksmas. Siaubo kupinos akys, plūstantis kraujas... Mindaugo žūtis ir po to klaikiame sapne pasakyti jo žodžiai: „Mano mirtis nėra Lietuvos pabaiga. Mindaugas mirė karaliumi, o tu visiems laikams liksi išdaviku, karaliaus žudiku“... Slegia, ir dar kaip slegia sąžinę. Ar reikėjo nužudyti Mindaugą ir jo sūnus, taip žiauriai keršyti? O kiek dar po to buvo nužudyta nalšėnų, savų tėvynainių!.. Ar reikėjo tų žygių į Lietuvą, dėl ko upėmis liejosi kraujas? Niekuo nepasiteisinsi nei prieš Dievą, nei prieš žmones. Savo tautiečių akyse jis, Daumantas yra ir liks baisus nusikaltėlis, iš kartos į kartą jis bus minimas kaip išdavikas, Mindaugo žudikas, parsidavėlis. O gal bus visai užmirštas?

Jam nėra kelių į Lietuvą. Ten jo lauktų panieka ir kardas. Šitos mintys slegia ir užgula juodu debesiu. Nedžiugina nei toji pskoviečių pagarba, netgi liūdina, kad esi kitos tautos savastis.

Ar jis pavydi Šviedriui, kunigaikščio Gerdenio sūnui ir savo pusbroliui? Gal ir pavydi. Šviedrys su jo dovanotu žirgu ir kalaviju iš Pskovo pabėgo į Lietuvą. Iš vaizbūnų girdėjo, Šviedrys ten dabar rikis, turi ir savo pilį. Tik nepaklausė, kur toji pilis, ar jo tėvonijoje, o gal Daumanto žemėje. Tiek to. Žemės dabar jau nepavydi. Jau nesvarbu, kieno ji buvo ir kam dabar priklauso. Pavydi tik Lietuvos, teisės sugrįžti į tėviškę. Teisės, kurios jis nebeturi. Šviedrys vėl jodinėja po savo kraštą, po savo girias, klonius, žvelgia į Asvejos ar į Anykščio ežerą, kūrena šventą

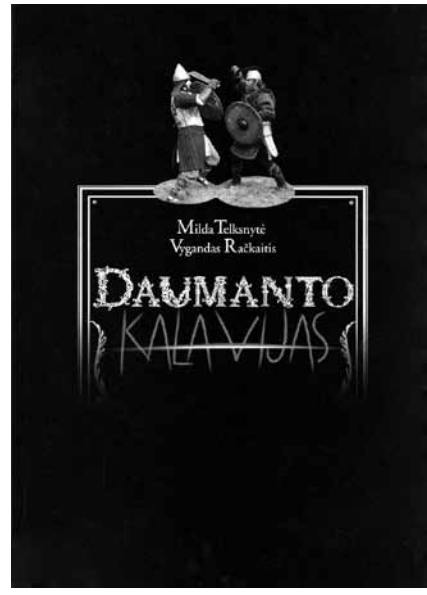

ugnį... Jis namuose. Jis ten savas, mylimas, gerbiamas. Ištrūkęs iš nelaisvės... O jis, Daumantas, jau visam gyvenimui svečioj šaly, kalbantis svetima kalba, tapęs rusėnu...

Sėdėjo Daumantas kaip Lietuvoje už nalšėniškių padaryto skobnies parėmęs rankomis galvą, spausdamas tvinkčiojančius smilkinius.

Iš niūrių minčių pažadino triukšmas kieme. Atsikėlęs priėjo prie lango.

Arklininkai ten stengėsi prajodinėti jauną žirgą. Širmis, išsidykinėjęs tvarte, nenustygo vietoje. Šoko piestu ir numetė raitelį. Bandė užšokti ant jo kitas vyrukas, bet ir tam ta pati nesėkmė. Aplink sustoję žiūrovai kikeno, laidė sąmojus ir kažką patarinėjo. Žirgininkas prie kamanų pririšo ilgą virvę ir leido Širmiui bėgti aplink jį ratu. Tegu išsidūksta, kai pavargs, gal bus paklusnesnis.

Jaunystėje ir jis, Daumantas, žirgus prajodinėdavo. Mokė juos paklusti raiteliui. Patikdavo jaunų žirgų karštis, skubrumas, nerimastingi šuoliai. O kaip jis lėkdavo prigludęs prie Juodžio karčių, skriste skrisdavo iš savo tėvo pilies prie Utenaičio ežero. Vienu šuoliu jo Juodis peršokdavo Utenaitės upelę ir pasileisdavo per geltonais burbuliais marguojančią pievą, pro ąžuolyną į aukštą kalvą, nuo kurios pro medžių viršūnes blyksteli Vidinksto ežero mėlis. Žirgas pats žinodavo kelią prie Vidinksto ežero. Ir atsidurdavo ten, kur iš ežero išteka Viržintos upelė. Čia jis paleisdavo žirgą pasiganyti, o pats brisdavo žvyruotu dugnu ir pasinerdavo į vėsų Vidinksto vandenį. Kažin ar Vidinksto Alkos saloje vaidilutės tebekūrena šventąją ugnį? O Didžiojoje saloje ar viduvasariais dar žydi kaip anksčiau liepos?.. Patiko jam gražuolis Vidinksto ežeras, mėgdavo jame maudytis, paganyti akis po mėlynas jo platybes, pakraščiuose baltuojančius vandens lelijų sąžalynus. Ežeras – tai ne upė, be atvangos bėganti, skubanti, niekad nesustojanti. Dabar, kai jis jau įkopė į brandžiausius savo metus, priartėjo prie senatvės, dar labiau ėmė vertinti tai, kas pastovu, kas nesikeičia. Nors ir pats gerai nežino, kodėl į atmintį atplaukęs Vidinkstas jam brangesnis už Velikajos ir Pskovo upes. Tiek metų prabėgo į jas žvelgiant, lyg ir pamilo šitas vandenų erdves, bet, pasirodo, Vidinkstas buvo ir liko mielesnis, skaidresnis, nepakeičiamas. Tik niekada prie jo jau nesugrįš, nebepamatys... Tai kam dar graudina save prisiminimais!

Paniręs į savo mintis Daumantas nepastebėjo, kada arklininkai nusivedė širmį. Priėjęs prie kito lango jis žiūrėjo į cerkves. Jų languose atsispindėjo vakaro saulės gaisai. Atrodė, kad ten, viduje, kažkas dega, liepsnoja. Kaip ir jo krūtinėje... Kažin, ar šios cerkvės, kurias jis pastatydino, atpirks Dievo akyse jo nuodėmes?

Anądien jis išsikalbėjo su vienuolyno vyresniuoju tėvu Kirilu.

– Kiek save pamenu, buvau karys. Kariavau, kapojau kalaviju, smeigiau ietimis – žudžiau. Prasikaltau Dievo įsakymui: nežudyk. Aš tikriausiai būsiu pasmerktas Viešpaties akivaizdoje.

Tėvas Kirilas atsakė:

– Sunkiausiai penktajam Dievo įsakymui nusikalsta karų sukėlėjai. Nuodėmės našta krinta tiems, kurie puola, bet ne tiems, kurie ginasi. Garbė kariui, kuris apgynė tėvynę. Dar didesnė garbė tam, kuris apgynė svetimos tautos laisvę.

Tėvas Kirilas taip kalbėdamas tikriausiai norėjo jį paguosti, pagerbti jo žilą galvą. Bet igumenas Jeremijas aiškindamas, kaip suprasti penktąjį Dievo įsakymą, yra pasakęs, kad nuodėmė yra žudyti savus. Taigi Mindaugas ir jo sūnūs buvo savi. Jis keršijo Mindaugui. Bet kuo kalti vaikai?

Nuodėmė ir kerštas. O jeigu jis keršijo be reikalo? Juk ir dabar, kai prabėgo tiek metų, jis nežino, ar tikrai Mindaugas buvo jam prasikaltęs. Jeigu Mingailė kalbėjo tiesą, kad ji prisiekė Mortai užauginti jos mergaites, o negrįžta namo todėl, kad nebenori kentėti anytos priekaištų? Gal ir Mindaugo pilies tarnaitė nemelavo, kad Mingailė su vaikais kažkur išvažiavusi. Gal Mingailė paliko Vorutą, kad nekiltų įtarinėjimų? Tuomet jis dvigubai prasikaltęs, nes keršijo nepelnytai. O kam reikėjo keršyti Gerdeniui? Argi jis kaltas, kad Mindaugas padovanojo jam pabėgusio Daumanto kunigaikštystę?.. O, kaip jis tada ant Gerdenio griežė dantį! Vadinasi, ne tik kerštavo, bet ir pavydėjo. Iš pavydo surengė žygius į savo buvusią Nalšią. Kiek tada iššudė niekuo nekaltų savųjų! Ak, Viešpatie! Kaip atmokėti už tas baisias nuodėmes? Ne, neatpirks jų Dievo garbei pastatytos cerkvės...

Cerkvių languose jau buvo užgesę vakaro gaisai. Daumantas vis dar stovėjo prie lango. O šio buvusio narsaus kario raukšlių išvagotu veidu riedėjo atgailos ašaros.

TELKSNYTĖ, Milda, RAČKAITIS, Vygandas. *Daumanto kalavijas*. Vilnius : Petro ofsetas, 2009, p. 131–134.

Vytauto Gendvilo nuotrauka

Valentinas ZAIKAUSKAS

Aklųjų pedagogas, rašytojas prozininkas.

Gimė 1941 m. spalio 6 d. Čekonyse (Anykščių r.). Augo Debeikiuose (Anykščių r.), vaikystėje dėl ligos komplikacijų neteko regėjimo. 1948–1960 m. mokėsi Kauno aklųjų internatinėje mokykloje, 1960–1965 m. studijavo Vilniaus pedagoginiame institute, baigė lituanistikos studijas. 1965–1976 m. V. Zaikauskas dirbo mokytoju suaugusiųjų aklųjų klasėse Kaune. 1971–1974 m. baigęs tiflopedagogikos studijas Leningrado (dabar – Sankt Peterburgas, Rusija) A. Gerceno pedagoginiame institute, 1976–1984 m. dirbo mokslinį darbą Šiaulių pedagoginiame institute, parengė vadovėlius akliesiems. 1984–1989 m. Vilniuje jis buvo Lietuvos aklųjų draugijos žurnalo „Mūsų žodis“ vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas, 1989–1992 m. dirbo Vilniaus universitete specialiosios psichologijos mokslinių tyrimų laboratorijoje moksliniu bendradarbiu. Gyvena Vilniuje.

Kaip grožinės literatūros kūrėjas V. Zaikauskas debiutavo 1982 m. apsakymų rinkiniu „Iš miesto A į miestą B“, kuris tuo metu buvo pripažintas geriausia metų prozos knyga, autorius apdovanotas pirmąja G. Petkevičaitės-Bitės literatūrine premija. 1988–1993 ir nuo 1999 m. jis yra Lietuvos rašytojų sąjungos narys, išleido šešias prozos knygas: apsakymų ir apysakų, romaną „Būgnininkų rūmai“ (2001 m.). Jo kūryba leidžiama ir akliesiems – Brailio raštu bei garso įrašais. Jo apsakymai išversti į rusų, lenkų, esperanto ir kitas kalbas.

Gerokai pramiklinęs ranką ir pelnęs visokeriopo palankumo ir dėmesio, novelistas Valentinas Zaikauskas prieš keliolika metų staiga liovėsi rašęs. Bent jau nieko nebeskelbė. Todėl rašytojų sąjungos leidyklos išleistas dvi jo apysakas galima laikyti tarsi antruoju debiutu. Smalsu atsiversti knygą ir štai kodėl: ar rašytojas bręsta vien girgždindamas plunksna? Ar ir tylėdamas? Ar tiktai tylėdamas? [...]

Aišku tik viena: apysakininkas gimė iš novelisto, labiau mėgstančio alegorijas, simbolius, metaforas, paradoksus ir pan., o ne epišką pasakojimą. Ypač lengvai į atskiras noveles „skaidos“ apysaka „Pėdsakai baigiasi rojuje“, o visiškai savarankiškas fragmentas apie baltą vilkšunį galėtų būti dedamas į mokyklų chrestomatijas.

Vladas Šimkus

Valentino Zaikausko proza patraukia savo tikrumu, giedra pasaulėjauta, žmogaus buvimo džiaugsmu. Jo apsakymų herojai – nelengvo likimo žmonės, bet jie stoikai, pilni ištvermės, dvasios stiprybės, mokantys branginti kiekvieną išauštančią dieną, Pasakojimas sugestyvus, ataustas humoru, lengva ironija, nuspalvintas poetiško tikrovės suvokimo.

Sigita Papečkienė

MUZIKANTAI

Romualdui Granauskui

Staiga miestas dingo. Po velniais, kur jis galėjo prasmegti? Lygiu kaip stalas apsnigtu lauku ėjo keturi akli muzikantai, atgriežę kaime krikštynas. Jie žinojo, kad vėjas nuolatos turi pūsti į nugarą. Atrodo, labai rūpestingai sekė, kad vėjas nuolatos pūstų į nugarą. Klampojo jau trečia valanda, o miesto vis nebuvo. Jie slinko vorele: priešakyje ėjo klarnetas, už jo sekė smuikas ir triūba, o gale turseno akordeonistas, iš visų pats mažiausias.

Lydėdamas juos iš kiemo, šeimininkas paklausė:

– Ar bent vienas iš keturių matot?

– Velniam mums tavo matymas, – juokdamasis atsakė klarnetas, jis buvo didžiausias, drąsiausias ir visuomet eidavo priešakyje.

Ir štai – kur dingo tas prakeiktas miestas?

Lengvesnio kelio, regis, nebegalėjo būti. Dešinėje iki pat miesto turėjo tęstis storai apsnigtas šlaitas, kairėje – užšalęs Nemunas. Švilptelėjus dešinėje į šlaitą atsimušdavo aidas – šitaip buvo galima nesunkiai orientuotis. Reikėjo nuo šlaito eiti nei per toli, nei per arti. Arčiau miesto per daug pasukęs dešinėn, galėjai įmaknoti į Girstupį. Nukrypęs per toli į kairę, galėjai įkristi į griovį, kur Daunoravičius nusilaužė stuburą. Reikėjo sekti, kad sušvilpus aidas nuo šlaito grįžtų po dviejų sekundžių. Už keturių sekundžių – Daunoravičiaus griovys, už vienos – Girstupis ir jame kanalizacijų sušildytas vanduo. Ir štai, visų keturių supratimu, jau prieš valandą turėjo būti miestas, o jie vis dar eina.

– Argi miestas adata? – kalbėjo didysis. – Kur jis gali pasidėti?

Retkarčiais visi sustodavo, užsidegdavo cigaretes, parūkydavo atidžiai klausydamiesi, bene ką išgirs. Paskui vėl eidavo. Po vieno pasirūkymo, paėjus trisdešimt žingsnių, mažylis suriko:

– Stokit!

Sustojo.

– Kas yra?

– Kepurę palikau.

– Kur palikai?

– Kai rūkėm. Pasidėjau ant sniego.

Visi nusijuokė ir tuoj pat vėl pajudėjo pirmyn, nes nieko negali būti juokingesnio už aklą, kuris vidury lauko pasidėjo kepurę. O kad mažyliui nebūtų kada dejuoti, dabar visi ėjo dar greičiau, kiekvienas galvodamas, jog aklam iškritęs iš rankų daiktas vidury didelio lauko – tai daiktas, su kuriuo reikia amžinai atsisveikinti.

Visi stipriau suspaudė instrumentų dėklus įsiklausydami, kaip sunkiai pūškuoja mažylis, tempdamas sunkų akordeoną.

Ėmė snigti. Mažylis ėjo užpakaly. Jam šalo ausys.

– Klausyk, mažiuk, – po kurio laiko pasakė didysis, – tu vis tiek be kepurės. Eik pirmas – ten geriau girdėti.

Mažylis perėjo į priekį. Dabar jam buvo kur kas sunkiau, nes jis turėjo diktuoti tempą, riūkti savo akordeoną, visą laiką švilpauti ir atidžiai sekti, kad suaidėtų nei daugiau, nei mažiau kaip po dviejų sekundžių. Vėju pasitikėti nebuvo galima, jis nuolatos verpetavo – puldinėjo čia iš vienos, čia iš kitos pusės. Aidas buvo kur kas patikimesnis. Aidą reikėjo saugoti kaip savo akį – kad tiktai jis niekur nepradingtų. Dėl stipraus vėjo ir aidas sugrįždavo kažkoks kreivas.

– Reikia dažniau švilpauti, – patarė didysis, – nes, žiūrėk, ir nepastebėsi, kaip nuvėžlinsi į šoną.

Mažylis ėmė dažniau švilpauti. Paskui jis įsigudrino švilptelti kas dešimtas žingsnis, o ties dvyliktu turėjo pasigirsti šlaito atsakas. Jeigu pasigirsdavo ties vienuoliktu, mažylis iš lengvo sukdavo kairėn, jei ties tryliktu – dešinėn. Ties dešimtuoju aidu pasiųstas švilptelėjimas parodydavo šlaitą ten, kur ir reikia. Mažylis viena ranka tempė akordeoną, o kita ranka buvo prie burnos – pagaliau jis nusprendė pirštų iš burnos nebeišiminėti. Tiktai kas šimtas žingsnių perkeisdavo ranką, ta pačia proga brūkšteldamas delnu per šąlančias ausis. Kaskart smarkiau snigo.

– Klausyk, mažiuk! – šūktelėjo didysis. – Kai griūsi į griovį, tai riktelk, jei nenori, kad mes užšoktume tau ant galvos.

Visi smagiai nusijuokė. Mažylio plaukai, vėjo verčiami priekin, lindo į akis, į ausis – trukdė ne tik klausyti, bet ir galvoti. Be to, protarpiais reikėjo išsikrapštyti iš ausų drėgną vasario pabaigos sniegą.

– Niekur jis nedings, tas miestas, – linksmai kalbėjo didysis. – Ne adata. O kad mes jo taip ilgai nerandam, greičiausiai kaltas vėjas. Nereikėjo iš pat pradžių juo pasitikėti. Vasario mėnesį vėjas visada toks kvailas – velniai jį žino, iš kur jis po minutės papūs.

Staiga mažylis sustojo. Didysis užlėkė jam ant kulnų ir nepiktai nusikeikė.

– Ko sustojai?

Mažylis nieko nesakė. Jis pasidėjo ant sniego akordeoną.

– Mažiuk! – pašaukė didysis.

Mažiukas tylėjo. Kažkas buvo negerai šitame tylėjime.

– Tu nekrėsk juokų, – grėsmingai tarė didysis. – Sakyk.

Mažiukas užsirūkė ir tyliai pasakė:

– Aido nėra.

– Kaip – nėra?

– Nėra.

– Kad tu nebešvilpi – iš kur jis bus?

– Švilpk nešvilpęs, – nusijuokė mažylis.

Visi sustojo, nusiėmė kepures, didysis kiek turėdamas sveikatos sušvilpė. Aido nebuvo.

– Seniai nebėra? – paklausė didysis.

– Prieš dešimt minučių dingo...

– Kodėl iš karto nesustojai?

– Maniau, dar atsiras...

– Reikia gal visiems kartu surikti... – pasiūlė triūba.

Didysis suskaičiavo iki trijų, visi garsiai suriko vienos aštuntinės ilgiu. Aido nebuvo. Savotiškas atspindys pasigirdo virš galvų ir tučtuojau nutilo.

Stovėjo visi keturi susispietę, mėgindami suprasti, kas galėjo atsitikti. Daugiau jiems nieko nebeliko, tik vėjas. Jie vėl nuklampojo. Tarpais kuris nors švilpteldavo – o gal pasigirs... Tačiau garsas dingdavo čia pat, tarytum jie būtų užrišti maiše.

– Neverta švilpauti, – pasakė mažylis. – Tirštai sninga ir sniegas kaip pūkas. Šlaitas veikiausiai yra čia pat, bet jis nebeaidės.

Dabar priešaky vėl ėjo didysis. Jis žingsniavo lėtai, kas akimirką laukdamas po kojom duobės. Reikėjo eiti šiek tiek atsilošus, kad svorio centras būtų bent truputėlį atsilikęs – kad pajutus po kojom tuštumą galima būtų staigiai brinktelėti ant nugaros. To jis buvo išmokęs pokario gatvėse, kai kas trečias kanalizacijos šulinys būdavo atviras. Jis mokėjo, kaip reikia eiti, kada ničnieko nežinai. Reikia mokėti griūti, galvojo jis. Reikia to niekad neužmiršti, kad paskum nereikėtų eiti pritūpusiam kaip bobai. Bjauru ir gėda, kad turiu eiti drebindamas kinkas.

Akli kaip alpinistai, galvojo mažylis, ir visų protingiausia būtų susirišti virve, nes ne tiktai kepurę, bet ir vienas kitą gali pamesti tokiam tirštam sniege. Staiga jis prisiminė pirmąjį aklųjų suvažiavimą, iš kurio akluosius į geležinkelio stotį vedė įsitvėrusius į virvę, kurios gale buvo mazgas, kad einančiajam virtinės gale virvė neišslystų iš rankos ir kad paskutinysis nepasimestų... Mažylį suėmė keistas juokas – jis sukrizeno.

– Ką sakai? – grįžtelėjo klarnetas.

– Nieko, – nusijuokė mažiukas, – aš prisiminiau Mirinausko ir Šidlausko virvę. Įdomu, kuris iš jų sugalvojo ant galo užrišti mazgą?

– Ką jis ten kalba? – susidomėjo didysis.

– Apie virvę su mazgu.

Dabar nusijuokė visi.

Smuikininkas visą kelią ėjo paniuręs. Jį slapta graužė baimė, kas atsitiktų, jeigu jo bendrakeleiviai įkristų į griovį ir jeigu jisai liktų vidury šito nežinomo lauko vienui vienas kaip pirštas. Jis ėjo sukandęs dantis, galvodamas – ką daryti, kad taip nebijotų.

– Klausykit, sustokit, aš noriu pasakyti! – riktelėjo jis.

Visi sustojo.

Jis prašneko skubiai ir karštai:

– Mes negerai einam. Mes visiškai neteisingai einam. Taip nieko gero nebus. Taip gali sulaukti tik bėdos.

– Kodėl negerai? – sukluso didysis.

– Mes einam kaip avinai. Palaida aklų banda... Maskatuojam kiekvienas sau. Taip negalima. Reikia bent jau susikibti rankom.

Visi sustoję krūtinėmis sudarė užuovėją, užsirūkė. Kiekvienam šitie žodžiai pasirodė protingi ir laiku pasakyti. Velniai rautų, kodėl apie tai niekas nepagalvojo anksčiau? Juk viskas taip paprasta – reikia tik susikibti.

Visi susikibo – mažylį su akordeonu paėmė vidurin. Štai kaip viskas paprastai išsisprendė – mažylio akordeoną dabar nešė kelios rankos. Argi taip ne protingiau? Argi jam vienam akordeonas reikalingas?

– Ir vis tiek, – nesiliovė klarnetistas, – ir vis tiek dar mes darom ne taip. Mes esam keturi ir turim tris kepures. Argi maža keturiems trijų kepurių?

Visi pritariamai nusijuokė. Kodėl vienas visą laiką turi eiti be kepurės? Argi gražu?

Susikibus ėjimo linija pasidarė tiesesnė – atkrito vienam žmogui būdingi smulkūs vingiai. Jie ėjo dalindamiesi kepurėmis, o susikibus galima buvo bėdai, prispyrus garsiai pamąstyti, persitarti žodžiu. Didysis, kuris ėjo iš krašto, kartais susikišdavo burnon pirštus, sušvilpdavo dėl viso pikto – švilpimas juk nieko nekainavo. Tačiau, matyt, tikrai snigo pernelyg ir visus garsus lyg šluote nušluodavo. Net kostelėjus garsas stačiai po pat smakru prasmegdavo. Ne, nepasidavė didysis, ne, miestas niekur nepradingo – jis tikrai ne adata vežime šieno, – vis tiek jis atsiras, vis tiek, vis tiek. Yra gi jis kažkur.

– Gal kartais mes einam visą laiką Nemunu ir dabar miestą apeinam? – garsiai pamąstė smuikininkas.

– Ne, taip negali būti, – papriešta ravo klarnetistas. – Jeigu mes tikrai būtume apsukę miestą, tai jis dabar būtų mums už nugaros, tai yra iš tos pusės, iš kurios pučia vėjas. Ar tu žinai, kaip jis dabar mums pavėjui smirdėtų? Mes seniai tokią smarvę būtume užuodę. O va dabar – jokio kvapelio. Net keista – lyg jokių kaimų pasaulyje nebūtų... Dabar juk pietų metas – visos krosnys kūrenamos...

– Ne, turbūt mes vanojam išilgai šiaurinės miesto ribos. Tikriausiai per daug pasukom kairėn ir dabar šveičiam tiesiai į Marijampolę, – garsiai pasvarstė klarnetistas.

Sustojo. Nugaromis atidžiai įsiklausė į vėją. Pasisuko, kad vėjas smarkiau muštų į dešinį petį: kad kairioji mentė tartum liktų šiek tiek užuovėjoj.

– Ne, kažkokia nesąmonė, – puslinksmiai kalbėjo didysis. – Argi įmanoma tokį didelį miestą pražiopsoti? Žemėj tiek žmonių, kad triskart dažniau atsimuši į žmogų negu į medį ar stulpą. Čia mums išėjo kažkokie juokai. Gyvi juokai – kaip čia į tokį miestą nepataikom. Nebuvo derėta.

– Tikrai kad nebuvo, – nusijuokė mažylis, – mes dabar gal tikrai kažkur apie Prienus ar apie Kėdainius. Žinot, aš sakau, jei sutiktume žmogų, tai nesakykim, kokio miesto ieškom, neminėkim Kauno, nes dar ir apsijuoksim. Bet kai gerai pagalvoji, kiek daug į Kauną sueina kelių. Į kurią tik pusę eitum, vis tiek išliptum į kokį nors kelią. O čia velniai žino kas – beveik keturios valandos laukas lygus kaip stalas.

– Nesąmonė, – prunkštelėjo didysis. – Per šitiek laiko neišgirdom nė vieno lojančio šuns, nesutikom jokio žmogaus. Net įdomu – kurgi patekom?

– O kodėl šunys būtinai ant tavęs turi loti? – nusijuokė mažylis. – Šalta jiems dabar per tokią pūgą. Aušins jie, matai, dėl tavęs nasrus.

– Gal mes nepastebėję užlipom ant šlaito? Gal mes jau seniai praėjom Muravą? Makaluojamės dabar apie Cinkiškę?

– Na, jei būtume užlipę ant šlaito, tai viskas būtų gerai – seniai būtume užšokę ant Jonyno plento.

Ne, kvailystė. Negalima ant tokio šlaito užlipti nepastebint. Kurį laiką ėjo visi tylėdami, kiekvienas buvo priveiktas sunkių minčių ir trumpam prapuolė bet koks noras šnekėtis – norėjosi mąstyti pačiam sau. Bet argi įmanoma ilgai ištylėti keturiems, tvirtai vienas su kitu susikibusiems?

– Įdomu, – mąsliai pratarė mažylis, – kodėl Jonynas tąkart į Vilnių ėjo pro Ukmergę? Ką, argi jis nesusigaudė, kad pro čia daug toliau?

– Dabar jo nepasiklausi, – nusijuokė didysis. – Kas jį supaisys.

Visi keturi turėjo tik vieną laikrodį. Laikrodžio savininkas kartkarčiais įkišdavo ranką į užantį, visi sustodavo laukdami tikslaus laiko. Bet laikrodžiuotasai pirmiausia pasišildydavo užanty pirštų galus, tik tada drįsdavo kišti nagus prie savo laikrodžio, perdirbto į aklųjų laikrodį iš senos, turbūt caro laikų, „Omegos“. Jeigu atgrubnagiškai brūkštelsi per ciferblatą, gali nušluoti visas rodykles. Tuomet jau ničnieko apie save nebežinosi – nei kur esi, nei kas esi. O, būtų labai liūdna, jeigu nukristų nors viena rodyklė. Ne, reikia čiupinėtis be galo atsargiai – neduok Dieve, neduok Dieve.

– Jau einam trys valandos, – pranešinėjo laikrodžiuotasis.

– Jau einam keturios valandos.

– Jau penkios...

– Gal vėjas pasikeitė, – nedrąsiai suabejojo triūbočius.

– Na, kaip jis gali pasikeisti? Negi, pūtęs iš rytų, staiga nei iš šio, nei iš to pradės pūsti iš vakarų? – paprieštaravo didysis.

– Bet argi vėjas niekada nesikeičia? Ar jis turi prieš keisdamas kryptį tau sušvilpt į ausį?

Visiems ėmė darytis šalta. Kiekvienas turėjo šiek tiek paėjėti be kepurės, o nuo vieno nusikepuriavimo ligi kito galva nelabai tespėdavo atšilti – svarbiausia, neatitirpdavo plaukuose įsivėlęs sniegas. Be to, vėjas nesiliovė sniego krėsti už apykaklės.

– Kažko perėmė drebulys. Gal pabėgėkim? – pasiūlė triūbočius.

Jie suskato nedideliais žingsniukais tursenti – ne tiek bėgo, kiek trypė: iš nuovargio ar šalčio aptuisę. Turseno galvodami apie Daunoravičiaus griovį, pasiruošę kiekvieną akimirką drėbtis ant nugarų.

– Klausykit, kaip Jonas bėga – tai net žemė dunda, – nusijuokė smuikininkas.

– Atsirado grakštuolis, – nepiktai atsikirto triūbočius.

Jeigu kas sušvilpdavo, visi su viltim imdavo klausytis, gal pasigirs aidas.

– Mane viena mintis kamuoja, – prašneko mažylis. – Juk kažkur turėjo būti geležinkelis, o čiagi nė karto nesigirdėjo jokio traukinio.

Praslinkus valandai jie nutarė pakeisti kryptį. Dabar sekė, kad vėjas smarkiau pūstų į kairiąją mentę. Pakirto kojas per pakinklius. Traukė nors dešimt minučių atsisėsti ant sniego ir viską pasaulyje užmiršti klausantis, kaip krinta tas neregėtai gausus sniegas.

– Ne, ne, miestas ne adata, – atkakliai kartojo didysis.

Jie vėl pradėjo tursenti – juos pagavo kažkoks susijaudinimas, kažkoks nesuprantamas pojūtis atsirado kaktose, tarsi priešakyje stūksotų didžiulis daiktas. Bėgant buvo smagiau ir drąsiau, širdis aprimdavo. Kodėl – sunku pasakyti.

– Tik nekratykit akordeono, – tolydžio maldavo mažylis. – Atkratysit do diez.

Bėgo stengdamiesi to diezo neatkratyti. Labiausiai visus siutino, kam laukas po kojom toks nežmoniškai lygus. Kad bent nedidelis kupstelis...

Per visą kelionės laiką jie nė sykio į nieką neatsimušė – nekluptelėjo ties jokia duobute. Apėmė toks jausmas, lyg jie visą laiką tryptų vienoje vietoje. Jokio nuotykio po padais. Kas per lygumas... Kad bent sykį kuris būtų suklupęs! Turseno nesilaikydami kits kito, tačiau vis tiek trynėsi pečiu į petį. Kaskart sunkiau buvo kilnoti kojas, tačiau kaktomis juto priešaky kažką. Tatai ir vertė juos nesąmoningai bėgti.

Visi kartu aiškiai pajuto tą didelį daiktą už kelių žingsnių. Sustojo nustėrę. Tik mažylis nesustojo, sunkiai šniokštuodamas nuplumpsėjo pirmyn, ir visi išgirdo, kaip mažylio kakta atsimušė į kažką gaudžiantį ir kietą. Didysis pliaukštelėjo liežuviu, ir visi išgirdo keistą aidą – lyg apskritas akmenukas pasišokinėdamas riedėtų ilgais akmeniniais laiptais. Jie nuėjo mažylio link. Labai greitai visi atsitrenkė į medžius. Kojos nebelaikė. Norėdami pailsėti, kiekvienas apsikabino po medį – smuikas, triūba apsikabino po pušį, akordeonas, klarnetas taip pat apsikabino po pušį. Kojos drebėjo.

– Pušynas, kad jį kur velniai, pušynas, – juokdamasis šnekėjo didysis. – Aplink Kauną yra keturi pušynai. – Jis pradėjo garsiai skaičiuoti: – Panemunės, Pažaislio,

Kleboniškio, Lampėdžių. Įdomu, kuris čia iš jų keturių.

Mažylis taip juokėsi, kad nuo jo pušies šakų ėmė tankiai ir ritmingai bumbsėti sniego tumulai – garsas toks, lyg zovada dumtų arklys.

PĖDSAKAI BAIGIASI ROJUJE

Apysakos fragmentas

Ir dar – visad jį raminamai veikė prisiminimai apie seserį.

Jau buvo ją vežiman įsodinę. Jau pajudėjo vežimas. Ji paskutinį kartą atsigręžė į savo sodybą. Čia gandras buvo kitados atnešęs ją, jos brolį. Čion brolio žmona atvežė ir paliko jai sūnelį. Prieš dvi dienas iš jos atėmė brolio sūnų, ir tuomet ji nujautė, kodėl...

Ir šit, pasižiūrėjusi į sodybą, ji pamatė baltą sustingusį savo vilkšunį. Prieblandoje su smulkiu rudenišku lietumi jai pasirodė, kad ten ne šuo, o didelis sniego gumulas. Jiedu su broliu kartą buvo suritinę milžinišką sniego kamuolį. Po kelių dienų visas sniegas nutirpo. Tik jųdviejų sniego kamuolys dar kiek laiko stūksojo po lietumi... Dabar jai pasirodė, kad jos baltasis vilkas tuoj tuoj ims tirpti ir ištirps.

Ji palietė ranka vieną iš sargybinių, parodė šunį, paprašė:

– Palaukit. Noriu atrišti šunį.

Sargybinis papurtė galvą. Tuomet ji ėmė kalbėti maldaujamai:

– Juk čia vienkiemis, ir nežinia kuomet ateis koks nors žmogus.

– Išgirs jo kauksmą ir ateis, – atsakė jai.

– Bet jis niekuomet nekaukia... Jis mirs, bet nesukauks.

Saugumiečiui patiko, kad yra tokių nekaukiančių šunų, ir jis sustabdė vežimą. Ji greitai iššoko. Bėgte nubėgo prie šuns. Atsitūpė priešais ir skubėdama ėmė rišti virvę. Atrišusi virvagalį, plačiai vyriškai užsimojusi, nusviedė toli į daržą. Ji šuns nepaglostė, šuo jai rankos nelyžtelėjo. Ji klupdama nubėgo ir įšoko į vežimą, kuris tučtuojau pajudėjo.

ZAIKAUSKAS, Valentinas. *Iš miesto A į miestą B*. Vilnius : Vaga, 1982, p. 120–132.

Šuo, jai nubėgus, net nekrustelėjo, nes jam atėjo graži mintis. Bet norėdamas ją įgyvendinti, turi būti neapsakomai apdairus ir gudrus. Jis visiškai ramiai išlaukė, kol vežimas išriedės iš kiemo, išsuks keliuku vieškelin. Klausydamasis vežimo girgždesio, dar minutę pastoviniavo ir tik po to ėmė neskubėdamas eiti. Jis nusprendė, kad bus visų protingiausia, jeigu eis tokiu pat greičiu, kaip ir vežimą traukiantys arkliai. O vežimų iš viso buvo trys. Visuose sėdį vyrai rūko tabaką, ir visą kelią koks dvidešimt akių atidžiai žiūri per prieblandą į visas puses. Jisai nuėjo paskui vežimą, laikydamasis tokio atstumo, per kurį lieka nematomas. O eiti arklio žingsniu buvo įpratęs nuo pat vaikystės, nes kur šeimininkė važiavo, jis visuomet sekė paskui vežimą. Visas apylinkes buvo apžygiavęs paskui vežimą, ir tik arklio greičiu.

Bemaž visą laiką iki miestelio ėjo vieškeliu – neskubėdamas, nuleidęs galvą, įsiklausydamas, įsižiūrėdamas, įsiuostydamas. Iškilus mažiausiam pavojui, liuokteldavo per griovį ir greit nuskuosdavo nuo vieškelio, kad į jį nebūtų įmanoma niekuo pataikyti.

Į miestelį nėjo. Atsigulė krūmuose ir laukė. Tokių kaip jis, paskutinę minutę nuo grandinės paleistų, buvo nemažai. Patekėjus mėnuliui, jie ėmė būriuotis tai viename, tai kitame miestelio gale. O kai iš miestelio jų šeimininkus, persodintus į sunkvežimius, ėmė vežti, dauguma pakėlė snukius į pragiedrėjusį ir atšalusį dangų ir užkaukė. Tačiau baltojo vilkšunio balso tame šuniškame rekviem nebuvo. Jis susikaupęs tupėjo, stengdamasis neprarasti nuojautos, kur yra šeimininkė.

Sunkvežimiams nutolus, jis nuo visų atsiskyrė, įsistojo vieškelin ir sunkvežimius pasivijo taip greitai, tarsi jį būtų nešę ne kojos, o viesulas. Lengvai aplenkė sunkvežimius, šmėstelėjo baltu šešėliu ir nubėgo pirmyn. Moteris, sėdėjusi ant maišo šalia Algirdo sesers, pasilenkė ir jai sukuždėjo ausin:

– Man iš to sielvarto turbūt ėmė vaidentis, man pasirodė – tavo Balčius mus pavijo ir aplenkė...

Algirdo sesuo neatsakė. Priešais sėdėjęs milžinas senis, ūkininkas, visų vadinamas Pakrūmės Pilkausku, lokiškai atsisuko ir su niūriu išdidumu pasakė:

– Tai mano didysis Margis nubėgo, jis nori mirti su manimi.

Ji ir šitam pasipūtėliui neatsakė. Tuokart pajuto, kaip didelis šviesus kamuolys įsitaisė šalimais ir skrieja kartu. Ir kad tas šviesulys bus su ja visą laiką – irgi jautė.

Ją persodino iš sunkvežimio į vagoną. Ešelonas važiavo, moterys aplinkui rypavo. Važiavo į rytus, o virš jų skrido į pietus laukinės antys, žąsys, gervės ir gulbės. Pravažiavus Smolenską, viena moteris naktį atsargiai tamsoj ją apkabino ir, kad negirdėtų niekas aplinkui, sukuždėjo:

– Sesele, tavo akys man tamsoj šviečia kaip paklydusiam šviečia trobos langeliai.

Pervažiavus Uralo kalnus, jų traukinys buvo nustumtas kelioms dienoms į atsarginį kelią, ir tą visą laiką vagonuose be perstogės buvo daromos kratos. Jos ryšulį, kišenes, rūbų siūles apžiūrinėdavo dešimt kartų ilgiau. Viena mergaitė tai paaiškino šitaip:

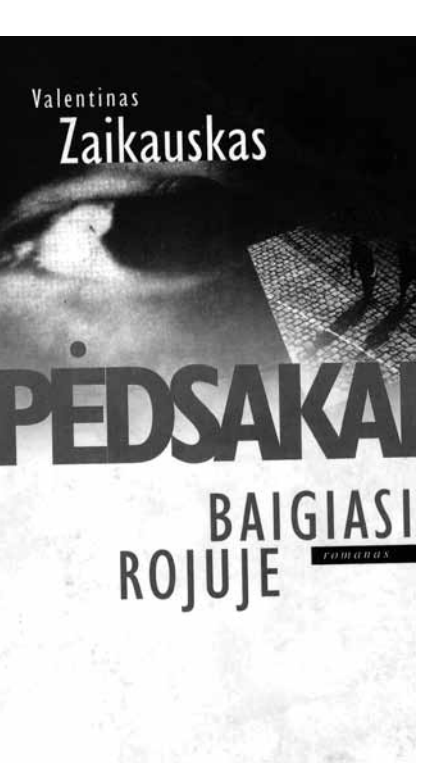

– Jūsų veidas nepaprastai ramus ir švelnus. Mums jis gražus, o jiems baisus. – Ir patylėjusi vienai jai: – Jūs esat sesuo vienuolė? Meldžiatės ir meldžiatės.

– Ne, jokia aš vienuolė, – pasakė jinai. – Aš paprastų paprasčiausia valstietė, gera ūkininkė, kuriai sekėsi auginti daug braškių.

– Matyt, jūs žinot kokį žodį, iš vienos pusės gražų, iš kitos – baisų.

Ji tik gūžtelėjo. Viena žinojo, kad jos Balčius visą kelią ją lydi.

Jis sekė paskui vežimą, paskui sunkvežimį, ešeloną per Lietuvą, per Rusiją, per kalnus, taigą. Atrado tokį atstumą, kai visiems buvo nematomas, o jai juntamas.

Jis be paliovos kojomis žemę mušė ir mušė. Miestus, į kuriuos įvažiuodavo ešelonas, apibėgdavo. Tačiau dažniausiai šuoliuodavo šalia traukinio. Šalia jos vagono. Ir jo negalėjo sargybiniai nepastebėti. Daug sykių jie šaudė į jį ir niekuomet nepataikė. Algirdo sesuo vieną vakarą pati girdėjo, kaip vienas sargybinis, mažas piktas rečiuoto veido žmogelis, savo porininką įtikinėjo:

– Tas šuo padarytas iš paties kiečiausio duraliuminio. Aną naktį, kai budėjau, kelis kartus į jį pataikiau. Bet tik kibirkštys iš jo pasipildavo, ir viskas.

Gandas apie duraliumininį šunį skriejo telefono laidais pirm ešelono.

Kartkartėmis jis būdavo priverstas kiek atsilikti, nes reikėjo pasimedžioti zuikių ir gerai prisikimšti.

Žmonės bandydavo sugauti ir jį. Gaudytojai jo kely išnirdavo tarsi iš po žemių. Keletą kartų jam daugiau nieko nebuvo likę, kaip į vieną jų suleisti dantis.

Juokingiausia buvo, kad jo persekiotojų kraujo skonis buvo lygiai kaip kiškių. Jis negalėjo suprasti, kaip atsirado žmonių, kurių gyslomis teka zuikių kraujas.

Apibėgdamas didelius miestus, jis prarasdavo nemažai laiko. Norėdamas ešeloną vėl pasivyti, kartais privalėdavo skuosti kaip išdegęs akis. O tie pasalūnai tarsi žinojo, kur jis bėga iš visų jėgų, ir tykodavo kaip tik ten. Jie išdygdavo, jie stengdavosi ant jo užmesti milžiniškus tinklus. Neretai jiems pasisekdavo, jo kojos susipainiodavo. Jis galėjo ištrūkti į laisvę tik suvarydamas persekiotojams į blauzdas savo iltis. Ne, ne visų užpuolikų gyslose tekėjo zuikiškas kraujas. Ne, žmonijos kraujo ryšiai, pasirodo, buvo ne vien su zuikiais. Kai kurių persekiotojų kraujas buvo kaip lapių. O kai kur jis pajuto esant net šuniško kraujo.

Algirdas, nors blogai buvo miegojęs daug naktų, tačiau ir dabar jis tik pusiau sapnavo. Nors jis sapnavo seserį, jo sąmonę pavieniai žodžiai, tariami kameros kaimyno, pasiekdavo.

Kaimynui nutilus ir užsnūdus po suvalgyto tuzino bananų, Algirdas atsibudo ir gulėjo, galvodamas apie tai, ką sapnavo. Algirdas atsigulė kniūbsčias; jis labai norėjo pamatyti sapno apie sesers Balčių tęsinį...

ZAIKAUSKAS, Valentinas.
Pėdsakai baigiasi rojuje. Vilnius:
Lietuvos rašytojų sąjungos
leidykla, 2000, p. 94–99.

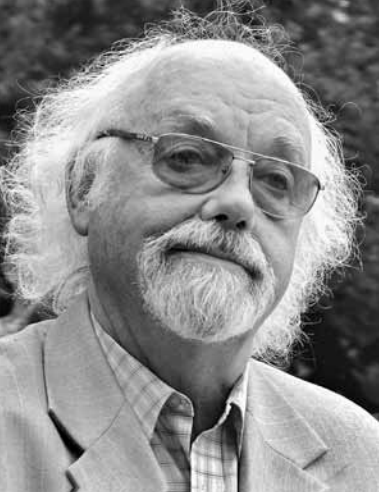

Jono Junevičiaus nuotrauka

Rimantas VANAGAS

Rašytojas prozininkas, poetas, publicistas, vertėjas ir visuomenininkas.

Gimė 1948 m. spalio 10 d. Pesliuose (Anykščių r.). Užaugo trijų vaikų šeimoje su dviem seserimis, buvo jauniausias. Tėvams persikėlus, augo Anykščiuose, 1955–1966 m. mokėsi Anykščių Jono Biliūno vidurinėje mokykloje. 1966–1971 m. studijavo Vilniaus universitete, įgijo filologinį lietuvių kalbos ir literatūros dėstytojo išsilavinimą. 1970–1990 m. gyveno Vilniuje ir dirbo žurnalų redakcijose, 1981–1988 m. buvo žurnalo „Moksleivis“ vyriausiasis redaktorius. Nuo 1990 m. iki šiol gyvena Anykščiuose, dirba kūrybinį darbą ir dalyvauja visuomeninėje veikloje. Jo iniciatyva Anykščiuose 2008 m. pradėtas leisti Pasaulio anykštėnų bendrijos periodinis leidinys „Pasaulio anykštėnas“, 2014 m. buvo įsteigta Anykščių akademija moksleiviams.

1978 m. R. Vanagas debiutavo eilėraščių knyga „Autobiografijos pradžia“, kuri kaip geriausias literatūrinis debiutas buvo įvertinta Zigmo Gėlės premija. Nuo 1983 m. R. Vanagas yra Lietuvos rašytojų sąjungos narys. Jis parašė per 200 apybraižų jaunimo auklėjimo temomis, interviu su žymiais žmonėmis, išleido apie 40 knygų: poezijos rinkinių, knygelių vaikams ir jaunimui, esė ir publicistikos rinkinių, apsakymų, novelių, keletą prozos vertimų iš rusų kalbos. R. Vanago dokumentinės prozos ciklo „Sieliai“ (2002–2015 m. išleistos šešios knygos) herojai – įvairių laikų Anykščių krašto žmonės.

Medžiagos, galimų siužetinių linijų, detalių dovanoja dažna diena, jos išlenda netikėčiausiais momentais, neįtikėtinu būdu – per pastaruosius metus Anykščiuose buvo užmesta tiek „meškerių“! Štai susitikai šviesios atminties senolį, archyve radai bylą, kurios nesitikėjai rasti, sužinojai rūpimo žmogaus vardą – ir vėl prasiveria durys į naujus ieškojimus, naujus pasaulius. Tikrų tikriausias detektyvas! Su lupa rankoje nagrinėti senus raštus ir žemėlapius, laukti nors vieno atsakymo į dešimtis laiškų, dairytis po vietovę, kurioje kažkas gimė ar žuvo... Įsivaizduoti, įsijausti į kitą gyvenimą, nepaprastas meiles ir tragedijas, nupūsti dulkes nuo antikvarinių nuotraukų, atskleisti seniai mirusių žmonių paslaptis, – argi tai ne nuostabu?!

Rimantas Vanagas

Imi ir atsidūsti: o, kad kiekvienas Lietuvos regionas turėtų po tokį „baltąjį metraštininką“, kaip kad Anykščiai turi Rimantą Vanagą!

Petras Venclovas

„Peslių akademija“ stebina tematine aprėptimi, daugiabalsiu kalbėjimu, skirtingų žanrų variacijomis. Pats R. Vanagas viename interviu išsitarė sąmoningai kuriantis tekstą, turintį publicistikos, poezijos, esė, beletristikos elementų, – šitokiu būdu jis suteikia informacijai gyvumo ir išbando vis kitus „įnagius“. „Peslių akademija“ mažai ką turi bendra su sausa dokumentika – net gausūs, be abejonės, ilgą laiką rinkti šaltiniai, įvairūs atsiminimai, liudijimai neatlieka vien referuojančios, atpasakojančios funkcijos, būdingos tradicinei dokumentikai, bet kuria itin pagavų, daugiabriaunį siužetą, rėžiantį gilius pjūvius atminties, savimonės, tapatybės lauke.

Jurga Žąsinaitė

ŠERMUKŠNIS

Miglotą sekmadienį, tuoj po mišių,
Gimiau po raudonu šermukšnio medžiu.

Kaip kunigo arnotas mano šermukšnis,
Kaip auksu ataustas Šventosios drabužis.

Šermukšnyje kuosa lasiojo – gerai ją menu –
Ir krito raudoni lašai ant delnų.

Ir sakė man balsas iš rūko gilybės,
Kad saugočiau savo šermukšnį kaip vyzdį.

Ir upė kalbėjo, kad mudu – dvyniai,
Abudu kaip vienas rudens vandeny:

Liepsnojančią kekę suspaudęs žmogutis –
Ir aitrią vienatvę išskleidęs šermukšnis.

1992

SVEIKA, ŠVENTOJI!

Sveika, Šventoji,
Malonės pilnoji,
Mes su tavimi
Vėtros genami,
Gruodo geliami!
Pro ašaras mėlis,
Tarp dantų smėlis
Mūsų gyvenimėlis.
Ale kaip gera
Rytą vakarą
Klausytis vandenio –
Kaip ulba ir kliokia,
Griežia ir marma,
Dūžta ir skalbia,
Akmenis kalbina,
Krūtinėje alma, –
Amen!

2011

EITI

eiti
nesibaiminant
kad gali
pasiklysti

net užsimerkęs
nepamestum tako
ir neužkliūtum
pakelės tuopų.

o jeigu paliestum
žievę ar žolę
tai tik tam
kad pasveikintum
ar paglostytum

eiti tėviškė

1982

IR NIEKO NĖRA…

Ir nieko nėra manyje ypatinga:
Pavasariais lyja, viduržiemį sninga,
O rudenio spalvos man gimtos –
Kaip oda ar upės skalaujamos smiltys.

Ir nieko nėra manyje ypatinga,
Tik visą kaip vyšnią žiedai apkrinta,
Kai leidžiuos nuo kalno, o slėny
Regiu savo pirkios dūmelį mėlyną.

Ir nieko nėra manyje ypatinga,
Tik varsto atgulus neramios mintys
Kaip kulkos ar strėlės, net laiko nelieka
Paglostyti plaukus, šalia išsidriekusius.

Ir nieko nėra manyje ypatinga,
Tik virpantis džiaugsmas nubudus suspindi,
Ir skleidžias pasaulis kaip langas, kaip tulpė.
Bežiūrint užauga ir žmonės, ir dulkės…

2015

GIMTINĖ MANO – IŠ DANGAUS!

Anykščius
išvysti
visai nesunku –
tereikia pakelti
galvą dangun:

ten plakas, siūruoja
šilelio viršūnės,
šviesoj amžinojoj
žalesnės nei rūtos.

Anykščius
ranka eiliuoja pati –
tereikia pažvelgti
nuo kalno žemyn:

ten vandenys
atmuša mūsų mintis,
ir pamirštus randus,
ir sentėvių veidus,
dausų debesų
nuspalvotus,
nudangintus.

Anykščius
kaip paukštis
gali sau giedot,
nuo ryto lig vakaro,
vėl nuo aušros,

nes mano gimtinė –
visa iš dangaus,
iš buvusio, esamo,
menamo
tavo ir mano
gyvenimo!

2003

TEN

Ten cyruliukas viršum Puntuko
Kūliais verčiasi, dūksta,
Ten du lakūnai, giesmę išgirdę,
Krūpteli ir atsidūsta.

Ten Karalienės liūno žalumas
Tai kaip nuskendęs dvaras,
Ten žalios šviesos iš dugno mušas
Ir kyla žalsvas garas.

Tenai pavėnių tamsiosios menės
Ir papartynų uoksai,
Ten į mėnulio riestą raguolį
Šeši apuokai spokso.

Ten ąžuolai kaip lokiai pavasariais
Sunkiai kelias iš snaudulio,
Sunkia lapoja, sunkiai lapnoja
Ir – perkūnu sugriaudžia.

Ten baltutėlės eglių bažnyčios
Sausio baltam sekmadieny
Sielai pavargusiai, sielai sužvarbusiai
Aukso cimbolais skambina.

Ten atminimų stori žolynai
Ir pro pusnis prasikala,
Ten man gražiausia,
ten man graudžiausia,
ten ir pasiliksiu.

1983

Autoriaus sudarytas ir pateiktas tekstų rinkinys.

PESLIŲ AKADEMIJA

Beletrizuotos apysakos fragmentai

DIDŽIOJI PETRIUKO PASLAPTIS

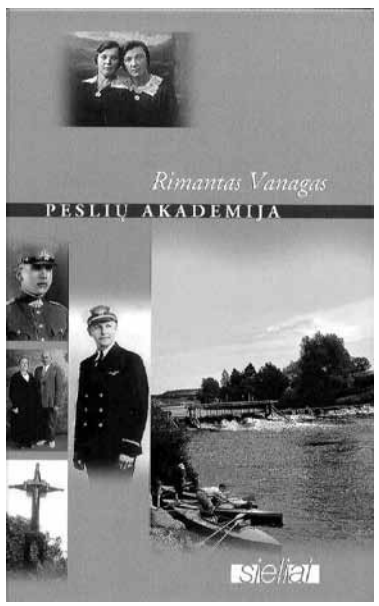

Klestėjo, vešėjo vasara, kvepėjo dar viena šienapjūte. Neišnašios, duobėtos pašventupio pievos, ir tos prašyte prašėsi dalgio: nors jau rugpjūtis, dažnai ne tik lijo, bet ir perkūnais vėtė, šutino kaip pirty, todėl žolė lyg užmaišyta tešla tvinko, liūliavo. Nupjauti atsiras kam, tik ar išdžius, ar suspės šienelis sulipti į kluonus?

O Blažių Petriuko, regis, joks rūpestis neslegia. Laksto sau po ulyčią, rankos kišenėse, švilpauja lyg špokas, dairosi po laukus ir pamiškes kaip dvarponis. Nuo paties pavasario, kai tik ledai išdundėjo, veltui ieškotum jo gryčioje. Tai medžiuose kiaušiniauja, tai lapės olą apžiūrinėja, tai vidur šilo galvą užvertęs kažko ilgai ilgai klausosi, net smaila noselė kruta... Tik paklausk, kas kur šiuo metu dygsta, noksta, kiaušinius peri – bemat kaip „Tėve mūsų“ išbers... Žmonės myli Petriuką, pakiša jam obuolį ar pyrago gabalą ir, žinoma, nepamiršta talkon pasikviesti, ypač prie malūno. Kur rasi kitą tokį padėjėją, kuris dykai ir iš širdies dirbtų!..

...Petriukas atlėkė namo sukaitęs, blizgančiom akim – nesuprasi, ar be galo patenkintas, ar be galo nusigandęs. Ir – prie tėveliuko:

– Oi, ką aš pamiškėje mačiau! Ką mačiau!

– Ką gi jau taip matei, vaikeli, – ne klausia, o ramina tėveliukas. – Nori, kad klausinėtumėm, tai ir prisigalvojai?

– Neprisigalvojau, kaip Dievą myliu – neprisigalvojau! Persižegnot galiu!

Tėveliukas nustebęs žiūri į vaiką: ar apžavėjo kas?

– Nu, tai pasakyk, ką jau taip pamatei?

– Oi, negaliu! Taip baisu buvo!

– Sakyk, nebijok, tu gi namie...

– Kad tokio dalyko dar joks žmogus nėra matęs! Jeigu pasakyčiau, gal iškart numirčiau!

Tarsi kliedėtų vaikas...

– Jau ko gi tau mirt, Petriuk? – sako tėveliukas, lyg skaitytų šventą knygelę. Jam jau neberamu: ar nebus berniokas susirgęs?

O Petriukas strykt vienon, strykt kiton pusėn – nenustovi, nenustygsta.

– O čia kieno?

Palubėje kabo naujas, dar nematytas tėveliuko darbas – didelis spalvotas paukštis. Sparnai platūs, ilgi, karpyti, ir galva kaip gyva – kas pasakytų, kad iš medžio? Gaila, bet ir jį tėveliukas tikriausiai ne sau pasidarė...

– Pačinsko.

– Duokit, aš jam nunešiu!

Tėveliukas nepatenkintas apsidairo, galvoja, kaip čia vaiką sulaikius. Pačinskas gyvena Zaviesišky, ne taip jau arti. Pasižiūri pro langą.

– Tai kad anksti. Nesėdės Pačinskas namie, ir dar vidury dienos. Ir dar dangus va kaip niaukiasi – pabūk geriau prie manęs.

Petriukas prišoka prie tėvelio, pakšt vienon rankon, kiton. Tas... na... Be žodžių supratęs, vaikas mikliai nukabina paukštį, lekia pro duris.

– Nesukulk! – vejasi tėveliuko balsas, tik kažin ar pasiveja. Užtat vienu balsu suklinka sesutės:

– Ir mes, ir mes!

Ir išdulka Petriukui abidvi iš paskos. O Petriukas tai kas, kad šleivom kojelėm – raito kulnus taip, kad smėlis dulka. O gal paukštis, kurį jis neša aukštai iškėlęs, skraidina jį viršun?.. Levutė su Maryte užduso, jau pradės bliauti, bet Petriukas šast – sustojo.

Pievos pakrašty apie šieno vežimą tupinėjo senis Lunskus. Debesis viršum galvos tvenkėsi taip greitai, kad žmogelis nebesitikėjo suspėsiąs. Petriukas, tik užmetęs akį, iškart viską suprato. Padavė Levutei paukštį, o pats – prie Lunskaus.

– Leiskit, dėde, aš tamstai padėsiu!

– Bėk, Petriuk, bėk, kur tau reikia, – nelauktai pasipriešino Lunskus. – Didelio lietaus nebus, o kad trumpam peršnios – menka bėda.

Bet argi Petriuką perkalbėsi! Liuokt – jis jau ant vežimo, smagus, narsiai nusiteikęs.

– Dabar tai duosim garo! Tik spėkit, dėde, padavinėt!

Tuo tarpu Levutė su Maryte nukurnėjo pas Pačinską. Kiemas jo ne toks kaip namie – aplinkui sodas, medžiai obuoliais ir vyšniom nuskretę, kampe dar kriaušė... Ir namų namelių čia anava kiek: gryčia, tvartas, pirtis, klėtis... O nuo klėties ir pats Pačinskas beatpūkščiąs.

– O, kiek paukštyčių atplasnojo! – juokiasi patenkintas. Jo šienas jau suvežtas, o Blažio paukštis, po šimts, kaip iš dangaus nutrauktas! Ima jį abiem rankom, sukalioja ir liežuviu caksi: –A-ja-jai! A-ja-jai! Iškart ir kabinu seklyčioj.

Tuo metu papt vienas lašas, antras. Ir staiga kad voš kas per galvas! Lyg juodas, lyg baltas... Pačinskas ko paukščio neišmetė, o mergytės ko neapalpo. Ir iškart – toks smarkus lietus, kad sodas dvilinkai susirietė... Gaspadorius su vaikais kaip įgelti nėrė trobon; Pačinskas net duris užstūmė, tarsi kas būtų viįęsis.

Praėjo viena akimirka, antra. Jokio žaibavimo, jokio griaudimo, tik lietus pliaupia pliaupia. Dar po akimirkos liovėsi ir jis – lyg kas danguj rėčką būtų išvertęs, pakratęs ir vėl vieton padėjęs. Pačinskas priėjo prie lango, apsidairė ir nusijuokė:

– Stebuklas! Vienąkart driokstelėjo – ir amen.

Sesutėms neberūpėjo nei obuoliai, nei kriaušės – šoko laukan, tekinos per balas pasileido namo. Kai atsidūrė pusiaukelėj, dangus jau ir nusiblaivė, netgi saulė prasimušė pro debesiuko kraštą. Pusiaukelėj... pievos pakrašty... smilko šieno vežimas, šalia gulėjo negyvas arklys. Ir sklido kažkoks keistas dvokas... Levutė pribėgo arčiau, pasilypėjo ant vežimo: kas gi ten rūksta? Ir kad sukliks:

– Petriuką užmušė!

– Petriuką užmušė! – aidu atkartojo Marytė, ir abidvi, rėkdamos tuodu žodžiu, pasileido per kaimą.

Išgirdęs riksmą, Petras Blažys susmuko vietoje.

...Iš Kavarsko atjoję vokiečių žandarai pasižiūrėjo, paerzeliavo tarpusavy ir davė tėvams ženklą: viskas tvarkoj, galit laidoti.

Palaidojo. O su Petriuku – ir didžiąją tos dienos paslaptį: niekas niekada nebesužinos, ką nusinešė su savim kapan tas nelaimingas vaikas. Lyg būtų prisilietęs prie to, kas uždrausta mirtingajam...

LYDŽIUKAS SPURDA KAIP... DAIKSLIS!

Po Petriuko mirties tėvas ilgam sėdo prie vieno darbo: kryžiaus. Išpjaustinės savo vienturiui sūneliui tokį, kokio apylinkė neregėjo, kokį ir ant savo kapo norėtų turėti. Juk ne už pinigus, obuolius ar bulves, o iš dūšios! Ant plonų uosio lentelių atsargiai raižė dailius raštus, stogelį, skaptavo nukryžiuotąjį, bet vis kažko trūko. Tada sugalvojo ant ištiestų Jėzaus pirštų galų patupdyti po angeliuką, o viršum galvos – puošnų baltą ažūrą, primenantį lyg duknas, lyg snaigių pusnelę, debesėlių spurgas. Kai viską sudėjo, sukalė į savo vietas, net apsiverkė: angeliukai jo akyse ne tiek Dievulį, kiek Petriuką į dangaus karalystę nešė, skraidino… Ir jo kojytės nebe tokios kaip

žemėje, o tiesios, gražios… Kryžiaus apačią pastorino, apvijo mediniais žiedais ir, gerokai pasvarstęs, iškalė:

P+S

PETRUS BLAŽIS

M. 20 augusta 1917 m.

Vardą ir pavardę raidė raidėn iškalė kaip tardavo ir kaip jo paties pase, vokiečių išduotame, buvo parašyta. (Ant kitų kryžių irgi iškaldavo anykštėnų tarme, pvz., „Ce ilses Jozapus Vizbarus, Jedelis Antonus). Pagalvojo: kaip gerai, po tuo pačiu kryžium, vardu ir pavarde tiksiu ir aš, turėjęs anksčiau savo vaiko atgulti...

Blažiai pasidarė dar dievobaimingesni, o jau perkūnijos bijojo kaip „bado, maro, ugnies ir karo“: blykstelėjus žaibui, griūdami dangstė langus, meldėsi ir giedojo.

Tų pačių metų gruodį į Anapilį iškeliavo ir Petro Blažio brolis Jonas, vyresnis pora metų, tas, kur Vaišviliškėse, palikdamas dar visai jauną žmoną Julijoną iš Šukevičių giminės ir vos vienerių tesulaukusią dukterį Aneliutę. Jonas vis skundėsi plaučiais, suėstais anglių kasyklose, jam tino kojos, nuo aukšto spaudimo svaigo galva, galiausiai mirė nuo inkstų – ar ko užvalgė, ar nuo plaučių persidavė?

(Likimas lėmė, kad vienas po kito dar maži į Peslių kapines nukeliavo Emiliutė ir Ladziukas, taigi iš Jono Blažio palikuonių liko viena Aneliutė; deja, ir jinai vos dvylikos liko našlaitė, ją užaugino tetos... Ištekės už Povilo Kiškio iš garsios Kiškių giminės (Povilo sesuo Sofija tapo mokytoja, brolis Stanislovas – prelatu, brolis Enrikas – kompozitorium), susilauks keturių vaikų – Petro, Valentinos, Alfonso ir Rimutės. Nors šeimos galva visoj apylinkėj buvo rodomas pavyzdžiu kaip ypatingai doras vyras ir tvarkingas ūkininkas, Aneliutei nuolat svaigo galva, ligą dar labiau paaštrino netikėta Petriuko mirtis – studentas užsimušė, per fizinio lavinimo užsiėmimus nukritęs nuo skersinio... Sovietai atėmė tėvo ir uošvio žemę, mišką – ir iš stambaus ūkio liko tik troba ir anapus Šventosios nesiliaujantis pjūklų zyzimas: Kurklių kolūkis metų metais rėžė Abromiškio Kiškių medžius... Bet visa tai bus dar negreit).

Pasibaigus Pirmajam pasauliniam, pašventupių kaimuose kažkaip nebeliko nei rusų, nei vokiečių – iš amžių raisto kėlėsi nauja Lietuva. Ilgai dvejojęs, Petras Blažys pagaliau išsiruošė Ukmergės bankelin, o ką ten rado, jau žinome... Savųjų valdžia jam nieko nepakeitė, nes ką ji, svirduliuojanti basom kojom, galėjo duoti, pasiūlyti senam, ligotam žmogui? Jis ir toliau drožė, skaptavo šaukštus, rankšluostines, rėmus šventiems paveikslams, šventuosius ir kryžius, tiesa, vis kitaip pagražintus, vis kitiem kaimam ir žmonėm skirtus. Namie – tik stovylėles ir stalo kryželius, pas žmones dar įveikdavo ir didesnį, kietesnį medį. Visu kūnu ir dvasia kaip išganymo laukdavo pavasario – gyvojo metų laiko...

O! Gyvuoju metų laiku netgi senas žmogus, besižvalgydamas į paukščius ir medžių viršūnes, prašviesėja, sakytum pasistiepia. Ne, sparnų plačiai nebeišskleis, pumpurų ir žiedų nebesukraus, bet oda ir širdis tebejaučia šilumą, tebegeria ją, tebesigardžiuoja! Sveikas sambrūzdis danguj, šile ir kiekvienam žemės lopinėly šaukte šaukia,

kad ne vienas esi, ir ne pats menkiausias, nelaimingiausias. Argi to maža? Ne, oi ne: juo toliau, juo brangesnė kiekviena šviesos akimirka...

...Dažną pavasarį Šventoji užlieja pašilės pievas, duobes, krūmus. O kai vanduo ima trauktis, tai pirmutinis ir labai geras ženklas, kad žiemos vargai jau iškentėti. Petras Blažys trina nugulėtus sąnarius, atsargiai ropščiasi nuo krosnies, atsineša iš priemenės tinkliuką. Nupjaus porą karčių, pririš svambalus – ir bradinys bus baigtas, ir tėveliukas pakiliai šūktelės:

– Levut, ruoškis!

Kiek Levutei to ruošimosi – strykt, ir jau gatava. Žino: jai teks bristi į vandenį, atkabinėti tinklą nuo kelmo ar akmens, nešioti žuvį; vanduo gniauš kvapą, degins kaip ugnis, bet vis tiek smagumas, vis tiek džiaugsmas!

Taip ir išeina: vienas senas, paliegęs, kita greita, žvitri kaip žebenkštis. Kai pamato upelį, tėveliukas jau uždusęs, bet dukteriai silpnumo nė už ką neparodys. Todėl sėdasi ant kelmo ar išvartos, krenkščia ir, lyg būtų staiga kažką prisiminęs, ima porinti:

– Tu dar palauk truputį, pasibūkim sau vieni, pasišnekėkim. Ar žinai, kad čia senų senovėje buvo didelis miestas, Daikslis? Nesu sakęs?

– Nesat, tikrai nesat!

– Tai klausyk – kad žinotum ir savo vaikams papasakotum. Ilgė kadaise buvo tokia kaip Šventoji, o Šventoji – gal penkiskart platesnė. Santakoj buvo įrengtas uostas, atplaukdavo daugybė visokių laivų. Ko tik negirdėjo, nematė Ramoškalnio pušys ir smėlis: kunigaikščių, pirklių, ginkluotų vyrų. O kai laivai atplukdydavo karo grobį, šėldavo, dūkdavo iš džiaugsmo visas miestas. Kelias dienas ir naktis negesdavo laužai, skambėdavo dainos...

Levutė nebe iš tų, kurie išsižioję pasakų klausos, bet ir jai įdomu! Tėveliuko pasakas ji seniai girdėjusi – ir apie aviniuką, ir apie Šventojoj žlugtą velėjančias laumes, bet čia visai negirdėtas daiktas! Dievuliau, baisu ir patikėti, kad šitoj žemėj, po jos kojomis...

– Paskui Šventosios ir Ilgės santakoj stovėjo kilmingo bajoro Kurmino pilis. Kai jos nebeliko, žmonės iš apylinkės kaimų išsivežiojo akmenis – pamatams, Peslių kapinių tvorai. Tie akmenys daug ką atsimena...

Tėveliukas nusibraukia nuo batų prilipusius pernykščius lapus, nusišluosto ir išrasojusią kaktą. Akimirką Levutei pasirodo, kad prieš ją kažkoks padūmavęs, iš Daikslio prisikėlęs vaiduoklis.

– O kas tamstai, tėveliuk, sakė? – drąsindamasi klausia.

– Seni žmonės, kai buvau toks kaip tu. Gal mano seneliai, gal mano tėvai – pats gerai nebepamenu.

Tai čia tikrai ne pasaka!

– O kur pradingo tas... Daikslis?

– Pasauly, vaikel, ne tokie daiktai sudūlėja... Gal tą miestą priešai sugriovė, pelenais paleido. O gal koks maras visus žmones išguldė? Va ir Anykščiai kiek sykių degė, iš mirties patalo kėlėsi... Tai gal jau pradedam, a?

Sutrikusi ir apsvaigusi, Levutė pagaliau čiumpa kartį, velka prie vandens. Nieko nepadarysi, pirmiausia teks perbristi kitan krantan. Kojos spirgėte spirga, bet nieko, pripras. Užkliuvusi už šakos, murkteli vos ne ligi pažastų. Ir kad išsigąs! Ne, ne sutręsusių lapų slidumo – o minties, kad kažkas po kojomis gyvas, kruta. O čia dar į bradinį dunkst! Pro blauzdas šmurkšt! Levutė kaip įgelta šoka krantan.

– Ko gi dabar? Pernai mažesnė buvai, ir tai nebijojai, – drąsina tėveliukas.

O Levutei gėda prisipažinti, kad ji Daikslio išsigandusi... Vėl brenda, stengiasi galvoti tik apie žuvį. Ji visai kaip tėveliukas – išdidi...

– Keliam!

Tinkliukas šokinėja, taškosi! Jame lyg žali gyvačiukai liauni, ilganosiai lydžiai. Du, trys, keturi... Tai bus valymo, kepimo, čepsėjimo!..

Dabar pamaišys tėvas su dukteria porą duobių, prisivers žuvų pilną kibirą ir – namo!

– Tu manęs nežiūrėk, lėk tekina, vis greičiau sušilsi, – sako tėveliukas.

Levutės raginti ir nereikia: viena ranka kratydama šlapią suknelę, kita laikydama kibiriuką su šlumsinčiais lydžiukais, skuodžia paupiu kiek kojos neša. Ir vis apsidairo bebėgdama, pasiklauso – lyg pirmą kartą matytų akmenis upėje, kiečių stagarus, kurmiarausius. O lūpos pačios kartoja: Daiks-lis, Daiks-lis!..

„VAIKAI JAU PASTATYTI ANT KOJŲ...“

Marijona Blažytė-Vanagienė, Katlėrių Mato Vanago žmona, 1994 metais šių eilučių autoriui pasakojo:

„Mūsų tėvelis buvo dievotas, ramus, mokydavo vaikus skaityti, nėra nė vienam sušėręs. Kai tėvai susipykdavo, nerėkaudavo, nesikeikdavo, nieko – tik patylėdavo, kol „bizdikas“ praeis. Tėveliuko kryžiai stovėjo Katlėriuose, pas Peslių Kiškį, pas Dvaronių Vanagą ant kiemo – tas sudegė per Pirmąjį pasaulinį karą. Juos užsakydavo ūkininkai, kaimų jaunimas mėgo statyti sudėtinį kryžių.

Turėjom kelias vagytes bulvių. Tėveliukas sodindavo taboką už gryčios, paskui mes, vaikai, veriam gryčioj lapus ant siūlo; kai lapai išdžiūdavo, pjaustydavom, sutrindavom – oi kaip kvepia, „multinas“! Pailgi tokie lapai. Suglostai, suspaudi – ir pjaustai kelis iš karto. Vandenį ėmėm iš upės, ir valgyt, ir gert. Išvietė – kur nori. Stogas šiaudinis. Du langai namo gale, du šone, abipus durų. Kamarėlė išvis be lango, tik mažas langelis. Miško pusėj kraudavom malkas. Duryse jokių rankenų, tik „klemka“. Iš lauko – virvytė, suvyta iš kelių siūlų, patrauki – skląstis užsidaro arba atsidaro.

Stalas, suolai, lova viena, joje miegodavo mamutė, vaikai daugiau ant pečiaus. Pečiun kišdavo molinius puodus, špižinius „sagonus“, kibiro ir daugiau talpos. Kepdavo ne ant keptuvės, o ant apskritos „juškos“. Raguoliukus nuo duonos tešlos. Blynus. Batviniai raudoni, be grietinės; kiaulėm, būdavo, išverčia sagoną – tai mes prisirenkam bulvyčių ir nusilupam… Duona iš radzavų miltų. Pikliavotų laukdavom Užugavom – tada atneš pieno ir išvirs „zacirkos“. Per Kūčias atsimenu radzavas „šiškytes“ su aguonom – saldus baltas skystimėlis užpiltas. Aguonas sutrina su kočėlioku, cukraus, ir užpila. Šiltas valgymas. Kepant duoną, po ja klodavo ajerus, klevo lapus; kai išima duoną, pašlapina, visa gryčia kvepia duona ir ajerais.

Rudeniop tėveliukas sakydavo:

– Nu, vaikai, imkit košikų ir aikit miškan kazlėkų!

Simanavičiaus smėlyno pakraščiuos kazlėkų pridygdavo spiečiais. Prirenkam sulig lanku, pripilam ušėtką vandens – karvė grybus žalius rydavo, paskui labai gerdavo. Eidavom ir malūnan arkliašūdžių. Šile rasdavom apynių, riešutų, laukinių braškių, aviečių, grybų – visko buvo pilna!

Tėveliukui nuolat skaudėdavo kojas – reumatas. Vaikai žiūrinėdavom, čiupinėdavom: nei žaizdų, nei spuogų, tai kas gali skaudėti?! Su mamute abu sakydavo: ką padarysi, vienam kojos, kitam… Mamutė, skalaudama drabužius lediniame Šventosios vandenyje, buvo smarkiai persišaldžius, po to jai taip geldavo dantys, kad nuo skausmo kartais net nualpdavo, tėveliukas buvo jai ir žvakę uždegęs.

Tėveliukas žinojo, kad jei numirs penktadienį, dangus bus atviras. Vieną penktadienį iš ryto pasakė:

– Onut, šiandien niekur neišeik, pasiruošk žvakę, aš mirsiu.

Ir numirė – 12 valandą dienos. Levutė buvo pusmergė, aš – piemenė, mamutei buvo per keturiasdešimt. Mirdamas tėveliukas dar spėjo paguosti mamutę:

– Neraudok, Anciut, vaikai jau pastatyti ant kojų. Pasaulis didelis, atsiras gerų žmonių, užteks vietos ir mano vaikams!

Atsirado, užteko. Žmonės gyveno vargingai, bet visi kaip savi. Neturi mamutė vaikams ką ant stalo paduot – še uzboną rūgštaus pieno! Kai mirė tėveliukas, sutempė kas ką: duonos, kumpių, sviesto, lašinių ir t. t. Ir po laidotuvių gal savaitę dar turėjom ką valgyti.

Kartą Januliokas (tas, kur paskui paskendo, susiginčijęs su draugu, kad perplauks upę 20 kartų) kažką krapštė su draugu prie mūsų gryčios; pamatęs mane, staigiai atsisuko į kapines ir parodė pirštu:

– Ut, Blažys iš kapų ateina!

Aš persigandus kaip bėgau, užkliuvau už spygliuotos vielos ir smarkiai persidrėskiau koją...

Po kiek laiko Levutė iškeliavo tarnaut tan kraštan, kur jau buvo prigijus sesuo Vanda – į derlingesnes žemes, į stiprius ūkius prie pačios Latvijos. Samdinius ten irgi spaudė prie darbo, bet mokėjo dosniau, sodino prie bendro stalo. Levutė pramoko siūti, tai ėjo iš kaimo į kaimą, iš kiemo į kiemą, siūdama ko prašoma; per tą nuolatinį keliavimą išdrąsėjo, nesibaidė padainuoti ar pagiedoti. O kai po kelerių metų jos pėdom nuvažiavau ir aš, vėl susigundžiau... medum – ir vėl mane nubaudė, tik jau kitaip: gaspadinė medaus negailėjo, tai tol laižiau, kol apsirgau...“

Grįžkime atgal, į 1924-ųjų Peslius. Tie metai kaimui buvo itin reikšmingi: kapinės buvo aptvertos akmenine tvora, pradėjo veikti Kazimiero Rimkaus malūnas, o kalniuko šalia kelio išdygo dailus, gana stambus kryžius, papuoštas ornamentais, bumbulais, ažūriniu Nukryžiuotojo stogeliu, angeliukais ir šventųjų statulėlėlims. Tai buvo bene paskutinysis Petro Blažio kūrinys, nes jis pasimirė tų pačių, kryžiuje iškaltų, 1924-ųjų spalį. Dabar galime tik spėlioti, ar kaimo kryžius buvo visos apylinkės „sudėtinis“, o gal užsakė tas pats K. Rimkus? Vieni pesliečiai, krapštydamiesi ant smėliuko, vargu ar galėjo leisti sau tokią prabangą, kažkas bent jau medį meistrui turėjo duoti.

Ir dar viena smulkmenėlė.

Po daugelio metų, vartinėdamas astrologų knygeles (kuriomis ligi šiol nenoriu tikėti), tarp jų ir Zodiako ženklų aprašymus, aptikau, jog senelis ir aš esam gimę po tomis pačiomis Svarstyklėmis. Pagalvojau, jog tai paprasčiausias sutapimas, nors... Svarstyklių devizas „aš svarstau“ man pasirodė labai suprantamas, o senelis iškart pasistūmėjo arčiau... Be to, Svarstyklių diena – penktadienis, gi Petras Blažys – pamenate? – to tikrai nežinodamas, būtent penktadienį pasirinko išėjimui iš šio pasaulio. Ir netikėk žmogus žvaigždėmis!

Svarstyklės nebūtų Svarstyklės: net nežinau, kaip paaiškinti tokį sutapimą…

VANAGAS, Rimantas. *Peslių akademija*. Vilnius : Petro ofsetas, 2014, p. 135–145.
(Autorinė teksto redakcija).

Tautvydo Kontrimavičiaus nuotrauka

Vytautas RAČICKAS

Rašytojas prozininkas, vaikų ir jaunimo literatūros kūrėjas.

Gimė 1952 m. sausio 1 d. Keblonyse (Anykščių r.). Vaikystėje augo Keblonių ir Gečionių kaimuose (Anykščių r.), vėliau Utenos rajone. Nuo 1958 m. mokėsi Mačionių (Anykščių r.) pradinėje mokykloje, 1969 m. baigė Utenos 2-ąją vidurinę mokyklą, 1969–1974 m. studijavo Vilniaus universitete lietuvių kalbą ir literatūrą, įgijo filologinį išsilavinimą. 1974–2000 m. dirbo Lietuvos laikraščių ir žurnalų redakcijose kūrybinį darbą, 1989–1997 ir 1999–2000 m. buvo žurnalo vaikams „Genys“ vyriausiasis redaktorius. Šiuo metu yra rašytojas profesionalas, gyvena ir kuria Vilniaus rajone.

V. Račickas debiutavo 1980 m. apysakų rinkiniu vaikams „Kai mes mylėjome vienas kitą“, nuo to laiko daugiausiai rašo prozos kūrinius paaugliams, yra pripažintas populiariausiu vaikų rašytoju Lietuvoje. Jo kūrybos kraitėje – per 40 knygų, nemažai jų išleista po keletą kartų, skaitytojams pageidaujant, rašomi tęsiniai, kuriant knygų serijas („Šlepetės“ serijoje – jau 6 apysakos). Nuo 1987 m. jis yra Lietuvos rašytojų sąjungos narys, populiariausia jo apysaka „Zuika padūkėlis“ buvo išleista ir rusų kalba.

Vytautas Račickas yra suaugęs, bet nepasenęs ir, ko gero, nepasensiąs vaikų literatūros autorius. Jis visą gyvenimą išlieka šalia vaiko, yra jam ištikimas, moka su juo žaisti bei išdykauti, įsijausti į dideles mažojo žmogaus problemas. Juk mažas žmogus – ne mažiau svarbus už didelį, o jo džiaugsmai ir rūpesčiai – nė kiek ne menkesni nei metų naštos prislėgtų dėdžių.

Vytauto pasaulyje apskritai nėra amžiaus diskriminacijos: čia vaikai savo jautrumu bei mąslumu yra pakankamai dideli, o suaugusieji – pakankamai sumažinti, tarsi kiek suvaikėję. [...]

Vytautui Račickui vaiko teritorija – ne tik žaidimo, bet ir laisvės, moralinio aiškumo teritorija. Kartu tai pakankamai dramatiškas pasaulis, nes jo patirtys ir įvykiai yra lemtingi, išliekantys visam gyvenimui. Į tą pasaulį pageidautina įeiti tik kaip į šventyklą – su švaria sąžine ir begaline pagarba visiems tiems, kurie ten gyvena. [...]

Vytautas Račickas taikosi į gatvės vaikų psichologiją, nei aukščiau, nei žemiau. Kalba jų kalba, gyvena jų rūpesčiais. Ir tai jam pavyksta. Vidutiniškas, tipiškas, standartinis vaikėzas – jo idealas.

Regimantas Tamošaitis

PIRMASIS GRIAUSTINIS

Toji diena buvo kaip visos.

Jokūbėlis atsikėlė, nusiprausė, išsivalė dantis, papusryčiavo (suvalgė pustrečio blyno) ir čiupo savo kuprinę su knygomis.

– Jokūbėli, pasiimk skėtį, – įspėjo mama, – šiandien bus lietaus!

– Ir perkūnija griaudės, – pridūrė tėtis.

Nei lietaus, nei perkūnijos Jokūbėlis, ačiū Dievui, nebijo. Visai. O jeigu ko ir bijo, tai nebent matematikos pamokos. Jūs, žinoma, nepatikėsit, bet per tą matematiką Jokūbėlis tikriausiai numirs, bus gražiai palaidotas, jam pastatys paminklą, o ant paminklo parašys: šičia ilsisi matematikos mokslų nukankintas Jokūbėlis...

Taigi. Pirmoji pamoka – būtent matematika, ir mokytoja liepia ant suolų pasidėti namų darbų sąsiuvinius. Ir, be abejo, juos atversti, kad mokytoja matytų atliktas užduotis.

Jokūbėlis tai daro labai nenoriai. Mat jo sąsiuvinyje vėl pribraukyta. O keliose vietose – pritepta. Bet ne tai svarbiausia. Klaidos! Jų, ko gero, yra ne tik pirmame, bet ir antrame, ir kituose stulpeliuose. O tekstiniai uždaviniai visai neišspręsti.

Jeigu nebūtų tos matematikos, Jokūbėlis į mokyklą galėtų eiti tris kartus per dieną. Mokykloje gyventi galėtų. Mokykla galėtų tapti jaukiausiais Jokūbėlio namais.

Svajodamas apie jaukiais namais virtusią mokyklą, Jokūbėlis nė nepastebi, kaip prie jo tyliai prieina mokytoja. Atsistoja visai šalia ir žiūri į Jokūbėlio namų darbų sąsiuvinį. Ir tyliai stebisi.

Jeigu ne cinamonu kvepiantys mokytojos Laimos plaukai, Jokūbėlis ir toliau būtų savo mintyse skendėjęs.

– Na, Jokūbėli, – galų gale prabyla mokytoja, – kokią staigmeną šiandien man paruošei?

– Ruošiau, bet... – Jokūbėlis mintyse turi namų darbus.

– Matau tą tavo „bet“, – atsidūsta mokytoja. – Nieko tu neruošei. Tik braukei ir tepliojai.

– Aš netyčia... – išstena Jokūbėlis.

– Žinau, kad netyčia.

Mokytoja paima Jokūbėlio sąsiuvinį ir pradeda versti nuo pat pirmo puslapio. O vaikui net plaukai šiaušiasi.

– Aha, – darsyk atsidūsta mokytoja Laima. Paskui aštriais nagų galiukais pabeldžia į suolą (tas beldimas toks baisus – Jokūbėliui regisi, kad mokytojos nagai jam tiesiai į odą sminga) ir klausia jau visai garsiai:

– Pasakyk, Jokūbėli, ką man su tavim daryti?

– Aš stengsiuosi... – bando gelbėtis Jokūbėlis.

– Kelintą kartą man tai sakai?

– Neprisimenu, – šiaip taip ištaria Jokūbėlis.

– O aš prisimenu.

Na taip, žinoma – mokytoja viską prisimena. Jokūbėlis mielai su ja savo atminties kietuoju disku apsikeistų. Tada tikriausiai viskas būtų kitaip. Mokytoja užmirštų užduoti namų darbų, o į pamoką ateitų pamiršusi mokinių vardus ir pavardes. Galbūt ji net pamirštų pamokoje esanti. O Jokūbėlis (kokia palaima!) ničnieko nepamirštų. Ir būtų pirmas mokinys. Jo pasiekimų knygelėje vien pagyrimai mirgėtų. Ir visai nesvarbu, kad mokytoja pamirštų prieš visą klasę pasakyti:

– Štai mūsų Jokūbėlis! Imkit, vaikai, iš jo pavyzdį!

Tačiau mokytoja pasako visai ką kita:

– Man labai liūdna, Jokūbėli, bet tu visai nesimokai matematikos.

– Mokausi.

– Tai kodėl neatlikai net pačios lengviausios užduoties?

– Kurios?

Mokytoja bilstelėjusi nagais parodo į užduotį.

– Aš... Aš būčiau išsprendęs, bet čia sąlygoj klaida...

– Klaida? Sąlygoj? – nustemba mokytoja. – Aš nematau jokios klaidos.

– O aš matau! – neatlyžta Jokūbėlis.

– Na, tai perskaityk sąlygą! – šypsodamasi sako mokytoja.

Jokūbėlis skaito:

– Ūkininkas pirko dvidešimt vištų, septynias žąsis, devyniolika kalakutų, dešimt avelių, du arklius, penkiolika karvių ir bulių. Kiek iš viso sumokėjo ūkininkas, jeigu viena višta kainavo...

– Na tai kodėl nesuskaičiavai? – nutraukia jį mokytoja. – Čia ir pirmokas būtų suskaičiavęs.

– Tai kad nepasakyta, kiek bulių... Vieną, penkis ar penkiolika...

Mokytoja bemat pratrūksta juoktis. O išsijuokusi sako:

– Karoli, paaiškink Jokūbėliui!

– Ką paaiškinti?

– Kiek bulių...

Jokūbėlio suolo draugas Karolis, kuriam matematika sekasi kur kas geriau, atsistoja ir aiškina:

– Jeigu parašyta „bulių“, vadinasi, vieną.

– Kodėl vieną? – klausia Jokūbėlis.

– Todėl, kad trumpa „u“... Va, jeigu būtų parašyta „bū-ū-ū-lių“... Va. Tada būtų neaišku, kiek tų bulių... Supratai?

– Nesupratau, – purto galvą Jokūbėlis.

Staiga, tarsi atspėjusi Jokūbėlio nuotaiką, dingsta už lango spindėjusi saulė, dangus aptemsta.

– Kas čia dabar? – sunerimusi mokytoja žvalgosi į langą.

– Saulės užtemimas, – garsiai ištaria Eimantas.

– Koks tau užtemimas? Debesys... – nesutinka Žygintas. – Tikriausiai bus lietaus.

Netrukus visiškai aptemsta, ir mokytoja įjungia šviesą.

Kažkur labai toli pasigirsta griaustinio garsai.

– Dundulis dunda! – pakelia galvą pirmame suole sėdinti Emilija.

– Aha, griaudžia... – nedrąsiai ištaria mokytoja Laima ir skubiai patikrina, ar gerai uždaryti langai. Po to su visu staliuku pasitraukia toliau nuo sienos.

– Dundulio bijot? – klausia Emilija.

– Bijau, – sako mokytoja.

Ak, kad tas dundulis tave plykst ir nutrenktų, pagalvoja Jokūbėlis, rašydamas kažkokį skaičių. Va, tada tai žinotum, kaip mane su tais uždaviniais kiekvieną dieną kamuoti...

Sugriaudžia arčiau. Dar arčiau. Plyksteli žaibas. Dar kartą plyksteli.

– Pirmas griaustinis, ar ne, vaikai? – sako mokytoja. – Po pirmojo griaustinio paprastai atšyla oras, miške atsiranda kiškio kopūstų, – toliau kalba mokytoja, tačiau visai nesišypso.

„Aha, drebi...“ – mintija Jokūbėlis, žvalgydamasis tai į žaibus už lango, tai į sustingusią mokytojos figūrą prie staliuko.

– Kiškio kopūstai rūgštūs, – sako Eimantas, – aš valgiau...

– Ir aš, – giriasi Emilija.

Atrodo, kad jie vieninteliai nebijo dundulio.

Staiga žaibas skelia dangų pusiau, o jį lydinti perkūnija tokia smarki, kad net mokyklos pastatas sudreba.

– Vaikai, vaikai... Tik jūs nejudėkit!.. Kai griaudžia ir žaibuoja, jokiais būdais negalima judėti!

Sulig tais mokytojos Laimos žodžiais trenkia dar smarkiau. Ir, sakytum, visai čia pat, už lango.

Jau ir Jokūbėliui nelabai jauku pasidaro.

Jeigu dabar trenktų į mokyklos stogą, mokykla, žinoma, užsiliepsnotų. Visų pirma pradėtų degti biblioteka – vadovėliai, knygos, kompiuteriai. Mokytojai ir mokiniai išbėgiotų. Atvažiuotų ugniagesiai...

Už lango pradeda šniokšti – prapliumpa lietus. Toks smarkus, lyg danguj kas nematomą sklendę būtų atidaręs. Dideli lietaus lašai beldžia į langų stiklus, skardines palanges. Oho, kai šitaip lyja, tai gal ir gaisras nebaisus? Gal ir ugniagesių neprireiktų?

Plykst! Papplykst! Bum bum! Trū rū rū ru rū!

Trenksmas toks stiprus, kad visi vaikai susigūžia suoluose lyg sraigės savo kiautuose. Kai trenkia trečią ar ketvirtą kartą, klasėje užgęsta šviesa.

Še tau ir pirmas griaustinis! Še tau ir kiškio kopūstai!

Perkūnija liaujasi lygiai taip pat netikėtai, kaip ir prasidėjusi, ir vėl nušvinta meili pavasario saulė. Tačiau pakėlę galvas, vaikai tarsi iš naujo apmiršta – už mokytojos staliuko niekas nesėdi. Mokytojos Laimos kėdė tuščia. Iš pradžių jie nieko nesupranta ir dairosi, negalėdami žodžio ištarti.

– Kur mūsų mokytoja? – nedrąsiai klausia Emilija.

– Miškan išėjo, – bandydamas pajuokauti burbteli Eimantas. – Kiškiokopūstėliauti.

O Eglutė Guigaitė, kuri iš visų mergaičių mažiausia, net pravirksta.

– Ją... Ją žaibas... Nutrenkė... – išstena Jokūbėlis ir taip išsigąsta savo žodžių, kad pradeda visas drebėti. Kaip tas kiškelis. Ko gero, net ne dėl to, kad mokytoja pradingo, o dėl to, kad būtent jis, Jokūbėlis, šitą nelaimę prišaukė. Juk dar pirmam, dar visai mažam, dunduliui nudundėjus, Jokūbėlis mintyse norėjo, kad mokytoją žaibas nutrenktų...

Kažkoks sprangus oro gumulas užkemša Jokūbėliui gerklę ir neleidžia net atsikvėpti. Jis jaučia, kaip jo akyse tvenkiasi ašaros, ir jų sulaikyti berniukas jau niekaip negali.

– Mokytoja, kur jūs?! – pagaliau sušunka Karolis.

Kažkas lyg ir spragteli, ir klasėje vėl įsižiebia šviesa.

Žaibai ir perkūnijos jau nebegąsdina. Jau ir lietus nebelyja. Nė vienas lašelis nebeldžia į langų stiklą.

Ir tada sujuda mokytojos staliukas, o iš po jo išlenda ir pati mokytoja. Iš vaikų krūtinių vienu metu išsiveržia didelis atodūsis – mokytoja gyva!

– Viešpatie, kaip aš išsigandau, – sako mokytoja Laima, valydamasi savo baltą palaidinukę.

Tada vėl sėdasi į savo kėdę ir kažkodėl žiūri į Jokūbėlį, iš kurio akių vis dar veržiasi ašaros ir ritasi skruostais lyg lietaus lašai langų stiklais.

– Ir jūs, mano žmogiukai, nusigandot, ar ne? Ir tu, Jokūbėli?

Mokytoja prieina prie Jokūbėlio ir švelnia ranka paliečia jo išsidraikiusius plaukus.

Nuo to prisilietimo Jokūbėliui tik dar labiau norisi verkti.

GYVENTI YRA BRANGU

Simas nori šuniuko.

Tėtis jau kuris laikas žada, bet nenuperka. Vis kitiems, mažiau svarbiems, dalykams pinigėlius išleidžia.

Ne taip seniai jo pažadas skambėjo maždaug taip: „Nupirksiu vasarą, kai baigsi lankyti darželį ir gyvensi kaime, pas babą.“

Toji vasara atėjo, nuėjo ir vėl parėjo, o šuniuko kaip nėr, taip nėr.

– Ar tu, Simuk, žinai, kiek tas tavo šuniukas kainuoja? – klausia mama.

– Tik jau ne šimtą litų.

– Gal ir daugiau. Tikrai daugiau. Jeigu su kilmės dokumentais, tai ir visą tūkstantį gali kainuoti.

– Man dokumentų nereikia, – aiškina Simas. – Man reikia šuniuko. Bet kokio.

– Na, jeigu bet kokio, tai galima paimti iš šunų prieglaudos.

– Jeigu iš prieglaudos, tai paimkit taksiuką! – nudžiunga Simas. – Juk iš prieglaudos nekainuoja.

– Kainuoja, jį reikės maitinti, – ant rankų sūpuodama mažąją Elzytę, ištaria mama, – viskas kainuoja.

– Ir sesė?

– O, taip! Ji – brangiausia.

Žinoma, sesės su šuniuku negali lyginti.

Šeštadienio rytmetį iš kaimo baba atvažiuoja.

Kelias minutes panešiojusi sesę, ji čiumpa savo krepšį.

– Į Kalvarijų turgų važiuosiu.

– E, ko? – mėgdžiodamas televizoriaus herojų „bratką“, klausia tėtis.

– Radijas kalbėjo, kad jau pasirodė pirmosios braškės... Dar norėčiau bryzelį sūdytų lašiniukų, medaus.

– Dabar turguj brangiau nei krautuvėj.

Tačiau baba vis tiek važiuos.

– Ir aš su tavim, – strykteli Simas. – Ar galiu?

– Gali, – neprieštarauja baba. – Jeigu šuniuko neprašysi.

Simas skaudama širdimi pažada neprašyti.

Troleibuse beveik vien tik močiutės. Jų rankose – krepšiai. Nejaugi ir jos į Kalvarijų turgų važiuoja? Kai kurios sėdi tyliai snausdamos, kitų žvilgsniai tyrinėja kiekvieną ką tik įlipusį keleivį, o dar kitos tarpusavyje pusbalsiu kalbasi. Ypač tos dvi, ant priekinės sėdynės sėdinčios.

– Girdėjau, nuo liepos pirmos brangsta dujos.

– Taigi. Ko gero, ir elektra.

– O pensijų tai nepadidins. Ir vaistų neatpigins.

– Šito tikrai nesulauksi.

– Jie tik brangint viską moka.

– Ir tarpusavy dėl valdžios rietis. O tu, žmogau, dvėsk iš bado...

– Aha... Teisybę, kūma, sakot. Šiais laikais gyventi yra brangu.

– Labai brangu, ką ir kalbėti.

Prie Spaudos rūmų įlipa kontrolierius. Ir tuoj pat sugauna zuikį – tokią tetą, kuri sėdėjo prie lango ir buvo neapdairiai užsnūdusi.

– Ką gi, teks susimokėti baudą, – griežtu balsu, bet savotiškai džiaugdamasis pareiškia kontrolierius, – dvidešimt litų.

– Neturiu nė vieno lito, – nuoširdžiai prisipažįsta miegalė.

– Tokiu atveju eisim į policiją.

Nusižengėlė šito grasinimo visai neišsigąsta.

Kontrolierius ją išsiveda, ir troleibuse kurį laiką tylu. Netgi tos dvi šnekiosios močiutės burnos praverti nedrįsta. Bet neilgam.

– Ar ne pigiau būtų bilietą nusipirkti nei zuikiu važiuoti, – pagaliau prabyla pirmoji.

– Ko gero, ne pigiau, – atsiliepia antroji. – Jeigu daug važinėji, tai zuikiu tikrai labiau apsimoka. Bilietams gal penkiasdešimt išleisi, o baudai – dvidešimt...

– O man atrodo, – diskusiją tęsia šalia sėdintis akiniuotas dėdė, – kad važiuoti be bilieto – ir nemandagu, nekultūringa. Tai tas pat, kas vogti.

– Iš ko? – vienu metu prasižioja trys ar keturios burnos.

– Iš valstybės.

– O ta valstybė vagia iš mūsų! Va, sąžiningai uždirbtas pensijas nukirpo.

Ūmai įsiplieskęs ginčas gal būtų niekad nepasibaigęs, bet pilietiškai nusiteikęs valstybės reikalų gynėjas išlipo.

Kaip gerai, kad turiu mokinio bilietą ir man netenka zuikiu važinėti, pagalvoja Simas.

Netrukus troleibuso radijas praneša:

– Turgavietė. Kita stotelė – „Žaliasis tiltas“.

Turguje kaip turguje – saugokis, kad tau ant kojos neužmintų ir pinigų neištrauktų (Simas kišenėje turi keturis litus).

Baba eina palei prekystalius, dairosi į gražiai išdėliotus pomidorus, agurkus, braškes, kalnus trešnių ir vis aimanuoja:

– Oi, kaip viskas pabrangę! Oi, kaip pabrangę!

Čia pat dėdulė lyg pomidoras raudonu veidu slyvas perka. Jis irgi dejuoja, kad brangu.

– Tai kam perkat, jeigu pinigų neturit? – sako jam jauna, į Simo mokytoją panaši pardavėja.

– Kam? Ogi žadu slyvomis kimštą antį kepti, – raudonveidis dėdulė.

– Taigi taigi... Už tą antį turbūt dešimteriopai sumokėjot?

– O, ne! Antį man kaimynas atnešė.

– Dovanų?

– Visai ne dovanų. Dar nuo pernai metų skolingas man buvo. Penkiasdešimt litų.

– A, tai laikykit, kad antį jūs, tėvuk pusvelčiui gavot. O štai slyvoms vos kelių litų gailit.

– Gailėti, panelyte, aš negailiu. Tiesiog esu įpratęs viską pirkti pigiau. Kur kas pigiau.

– Blogas įprotis, – vėl jam nusišypso slyvų pardavėja, o antį ketinantis kepti vyriškis vis dėlto išsitraukia piniginę.

Kitoje vietoje kitas dėdė niekaip arbūzo neišsirenka. Tai jam mažas, tai didelis, tai su uodegėle, tai be jos.

– Tai kokio jūs norit? – beveik pykdamas, bet gan mandagiai klausia arbūzų pardavėjas.

– Noriu skanaus ir nebrangaus.

– Šitaip nebūna.

– Kodėl?

– Todėl, kad skanus arbūzas paprastai esti didelis, o didelis daug sveria. O jei daug sveria, tai ir brangus.

Pagaliau arbūzais pasmaguriauti mėgstantis ponas išsirenka nei didelį, nei mažą – vidutinį. Ir be uodegėlės. Ir, žinoma, skanų.

Simas irgi norėtų ką nors nebrangiai nusipirkti. Už litą. Arba už du. Bet ne. Nepirks. Pasitaupys juodai dienai. Ką gali žinoti, gal po kurio laiko gyvenimas bus dar brangesnis?

Ilgai ieškojusi ir dar ilgiau derėjusis, baba pagaliau nuperka kilogramą braškių, medaus ir bryzą sūdytų lašinių, kuriuos ji labai mėgsta.

Kai jiedu išeina į gatvę, baba klausia:

– Ledų, Simukai, nori?

Ledų Simas nori. Visada. Tuo labiau kad jie nėra tokie jau brangūs.

– Noriu, – atsako Simas. – Bet man negalima.

Ledais prekiauja gatvėje, prie turgaus vartų. Karšta, todėl prie ledų vežimėlio – visas spiečius atsigaivinti trokštančių. Pardavėja pluša net sukaitusi, bet eilė nė kiek nemažėja.

– Sakai, negalima? Kodėl?

– Kosčiu.

Tiesą sakant, kol jiedu po turgų vaikščiojo, Simukas nė kartelio nesukosėjo. Bet... Paragautų ledų – ir prasidėtų tas kachu, kachu.

– Mat koks tu geras vaikas. Kitas net ir kosėdamas ledų prašytų.

Baba atsisėda ant suoliuko troleibusų stotelėje, o Simas žiūri į elgetaujančią žilagalvę senutę. Ji visa susirietusi, jos veidas raukšlėtas kaip džiovintas grybas, o išmaldos prašanti ranka plona kaip stagarėlis. Prie tos senutės kojų iškišęs liežuvį guli nedidelis šunelis – lygiai toks, kokio Simas norėtų.

Žmonės eina, skuba, stumdosi. Vieni – į turgų, kiti – iš turgaus. Ir tarsi visai nemato. Nei senutės, nei šunelio, nei Simo.

Netrukus atvažiuoja troleibusas.

– Lipam, Simukai! – kildama nuo suolo šūkteli baba.

– Aha, lipam!

– Kur tu, Simukai? Greičiau!

– Aš tuoj...

Simas pribėga prie senutės, įdeda jai į ranką pinigą ir vos spėja į troleibusą įšokti.

Keleivių, kaip visada, daug. Jie pavargę, suprakaitavę. Kai kurie net pikti, jų veiduose – nė mažiausios šypsenėlės.

Tik vienas Simas žiūri pro langą ir visas švyti. Tarsi ne troleibusu, o brangiausiu limuzinu važiuotų. Tarsi ant savo kelių ne babos krepšį, o gyvą šuniuką laikytų.

Autoriaus sudarytas ir pateiktas tekstų rinkinys.

Jono Junevičiaus nuotrauka

Vidmantas KIAUŠAS-ELMIŠKIS

Rašytojas prozininkas, poetas ir publicistas, kultūros žurnalistas.

Gimė 1952 m. gegužės 23 d. Burbiškyje (Anykščių r.). 1971 m. baigė Anykščių Jono Biliūno vidurinę mokyklą, 1971–1973 m. studijavo Kauno politechnikos instituto Elektrotechnikos fakultete, 1974–1980 m. tęsė lietuvių kalbos ir literatūros studijas Vilniaus universiteto Kauno vakariniame fakultete, įgijo filologinį išsilavinimą. 1974–1986 m. jis dirbo Lietuvos rašytojų sąjungos biure Kaune instruktoriumi, rengdavo literatūros vakarus. 1986–2011 m. buvo „Nemuno“, „Ūkininko patarėjo“ ir kitų spaudos leidinių redakcijų kūrybinis darbuotojas, 2011–2013 m. – Kauno menininkų namų Profesionalaus meno žinių portalo *www.kamane.lt* vyriausiasis redaktorius. Gyvena, dirba ir kuria Kaune, nuo 2011 m. jis yra Lietuvos rašytojų sąjungos Kauno skyriaus pirmininkas.

1981 m. debiutavo kaip humoristas „Kauno tiesos“ laikraštyje, pirmąją humoreskų knygą „Ir višta – paukštis“ išleido 1995 m. Rašo eilėraščius, humoreskas, publicistinius tekstus kultūros tematika, išleido penkias knygas. Nuo 1998 m. jis yra Lietuvos žurnalistų sąjungos narys, nuo 1999 m. – ir Lietuvos rašytojų sąjungos narys. Kūrybą pasirašinėja Elmiškio slapyvardžiu, taip pagerbdamas savo vaikystės kaimą Anykščių rajone.

Žinojau, kad Vidmantas Elmiškis, „poetas nuo Elmos“, nelepina savo skaitytojų dažnomis knygomis ar eilėraščių publikacijomis laikraščiuose. Žinojau, kad taip jis pabrėžtinai vengia skubos, beveik garantuojančios falšą, grafomaniją. [...]

Man patinka, kai žmonės nedaugžodžiauja, ne pasitenkina rimuotom galūnėm, o rimus slepia tarp žodžių, kai ieško netikėtų dygsnių, sąskambių, paradoksalių palyginimų ir kitų dalykų, nuo kurių (tarp kurių) skyla žiežirbos. Man patinka, kai tūkstančius kartų girdėti pavadinimai ir žodžiai atsiduria neįprastose vietose, įgauna naujas, nebanalias prasmes. [...]

Įsiskaitydamas pradedi suvokti, jog autorius, kaip sakoma studentiškoje dainoje, „ne piemuo“, kad jis specialiai darosi sau charakiri, pilsto tau prieš nosį visokius gardėsius su prieskoniais – ir įdėmiai bei ironiškai žiūri, kaip reaguosi, ar užkibsi ant kabliuko, o gal vis dėlto įžvelgsi kai ką giliau? Regis, skvarbūs minčių zigzagai, staigūs bei kontrastingi posūkiai, erotinės smulkmenos tam ir pinamos į savotiškas aforizmų grandinėles, kad autorius arba pridengtų geliantį skausmą, arba gautų progą pakikenti į delną...

Rimantas Vanagas

Mamai

Kukena laikas pro našlaites, –
giliau, giliau, giliau, –
atsimuša į debesis,
apsvaigęs mato –
rasodą moteris sodina.

Vagos ilgumas!
Nuo Elmiškio, kur gimta,
iki Debeikių kapinaičių...

IMK LAZDĄ, EIME KALNO LINK

Suliesėjusi balta katytė ir apžabalęs Brisius
viename kailyje;

slogiai prasikaltęs medžioklis,
kuris plačiau, vis plačiau

gieda, o tyli.
Po vienakailiu, skylėtu dangum.

Ateina Jėzus Kristus, nešinas adata,
įsiduria smilių ir rauda,

ir gieda, o tyli - - -

Net Šventosios vanduo nenuprausia
nuodėmių aitrios patirties,
atgailų šaltų šypsnių,
nė liepsnelės nuo žvakės,

net Šventosios vanduo nepagirdo
musėtos ramybės nuilsinto...
Sėsk, žmogau, ant Puntuko, godok,
anava – vėjas drybso aptingęs.

Susirango Anykščių šilelis,
jaukiai susirango prie kojų
ir taip tyli, kad įsiklausęs girdi:
ne pelė – velnias krebžda po akmeniu.

Ir nuplaukė kiškutis
ant ledo lyties. Toks
vienišas, liūdnas...
Styro ausys kaip bokštai
Debeikių bažnyčios, o akys –
dvi graudžios žvakelės:
už mirusį speigą,
už mirtį pavasarį.

POTVYNIS

Šventosios vanduo nebūna drumstas,
net pelenai nugula ant bevardžių žolių.
Kaip lėtai, gedulingai upė ledėja,
nors parklupęs žvakę uždek.

Išniręs tarp žuvų, kurios dūsta, –
ilgai plaukėme, drauge pasiklydome, –
meldžiuosi bokštams Anykščių bažnyčios,
bet nerūpi, kur veda takas nuo sėkliaus.

Žvynai ant akmens, akmuo ant krūtinės.
Mąstau apie dugną, o matosi – debesys.

TAIP SUNKU, KAD LENGVA

Net dantys pašiurpo,
koks gardus antaninis.
Gerai, kad pirtis iškūrenta.
Eikš, kviečia moterys,
kai padainuoji – linksmiau.

Labai prašom! Jeigu norite,
pamokslą nuo plautų
galiu pasakyti!
Šliūkšteliu šalto vandens kaušą
ant karštų akmenų ir
po suolu palindęs pareiškiu: bus
jums krizenti, kikenti, juoktis!

Žiūriu, kaip rausta moterų kūnai
Ir nebežinau, ar kunigas būsiu...

VANTOS BURTAI

ULIOKO MALDA

Ne arklys, o akėja...
Lauką, kelią, pievą,
žiemą – ledą, vasarą – vandenį,
po mirties – rojuje debesis.

Neįsiminiau senio veido...
Gal todėl, kad bijojau?
Anava lekia Uliokas nuo miško,
įsikirtęs į sausą eglišakę;

ant vieno peties – gegutė,
ant kito – balta varna.
Kol gegužė skausmą kukuoja,
varna nuo laiko pajuosta.

Krenta kaip lapas Uliokas į vagą
ir raudodamas prašo aparti.

SUKTINIS

Einu pirmas, o ji,
sekdama iš paskos,
rodo kelią.

Klapt klapt nesunešiojami batai,
šlamy šlamy suknelė, kurios nėra.

Eina pirma, o aš,
sekdamas iš paskos,
minu jai ant kulnų.

Šiurpt pagaugai per kūną, šiurpt,
Šiūpt molžemio saują, šiūpt...

Pūsk nepūtęs į marškinių rankovę –
neužgros kaip skudutis,
kalbink nekalbinęs,
neapkabins pavasaris rudenio:
vienas bulves sodina,
kitas cepelinus valgo,
vienas žydėdamas išeina į kelią,
kitas šermukšnių vyną užraugia.

O moteris sėdi vagą apskėtusi
ir svaido nudorotus burokus.

Tiesiai vėjui į kaktą.

PASIUNTINYS

Saldi sula!
Skambteli ledokšnis į dantis,
tilindžiuoja varpelis krūtinėje.

Jeigu nebūčiau poetas, būčiau
rugys,
iš kurio kepa duoną,

jeigu nebūčiau poetas, būčiau
druska,
kuria sūdo lašinius,

jeigu nebūčiau poetas, būčiau
lova,
ant kurios poemos pradžia...

Čiulpia mažylis
žiauberę duonos ir lašinius,
prašo šlakelio alaus.

Būčiau poetas, įpilčiau.

Autoriaus sudarytas ir pateiktas tekstų rinkinys.

Jono Junevičiaus nuotrauka

Valdas PAPIEVIS

Rašytojas prozininkas ir publicistas, vertėjas.

Gimė 1962 m. liepos 9 d. Anykščiuose. 1980 m. baigė Anykščių Jono Biliūno vidurinę mokyklą, 1980–1985 m. Vilniaus universiteto Filologijos fakultete studijavo lietuvių literatūrą, įgijo filologinį išsilavinimą. 1985–1990 m. dirbo Vilniaus universiteto rektorate rektoriaus Jono Kubiliaus padėjėju, 1990–1992 m. – Lietuvos Respublikos Kultūros ir švietimo ministerijoje. Nuo 1992 m. jis gyvena Paryžiuje (Prancūzija), dirba „Laisvosios Europos“ radijuje, teikia žinias iš Prancūzijos LRT radijui, yra Prancūzijos lietuvių bendruomenės valdybos sekretorius.

Prozininkas, Lietuvos nacionalinės kultūros ir meno premijos laureatas V. Papievis 1989 m. debiutavo apysakų rinkiniu „Užmaršties slėnis“ ir romanu „Ruduo provincijoje“, vėliau su ilgomis pertraukomis išleido dar tris romanus ir apsakymų rinkinį, išvertė keletą knygų iš anglų ir prancūzų kalbų. Nuo 1989 m. jis yra Lietuvos rašytojų sąjungos narys, jo naujos knygos kaskart patenka į geriausių lietuviškų knygų penketukus, įvertinamos įvairiomis premijomis.

Valdo Papievio romanas, dabar pavadintas „Brydės“ vardu, rašytas apie 1990 metus. Išvykdamas gyventi į Paryžių, jo rankraštį autorius paliko Lietuvoje.

Tekste bandoma atskleisti tiek sudėtingą pokario partizaninio karo laikotarpį, tiek mažai mūsų prozoje aprašytus Sąjūdžio kilimo metus. Remdamasis autentiškais pasakojimais ir asmenine patirtimi, V. Papievis jautriai, subtiliai atskleidžia individualias dvasines patirtis, sudėtingus veikėjų pasirinkimus, jų tragiškus likimus.

Romane įtaigiai parodoma, kaip paprasti žmonės tampa nepaprastais. Rašytojo vaizduotė juos pakylėja beveik iki mitinio lygmens. Kūrinyje brėžiama įtikinama jungtis tarp pokario ir Sąjūdžio žmogiškų patirčių.

V. Papievio knyga sulieja svarbius XX amžiaus Lietuvos laikotarpius į vieną gyvą, psichologiškai niuansuotą audinį.

Violeta Kelertienė

XX a. pabaigoje Paryžiuje atsidūręs lietuvis V. Papievis, nelyg koks Marius Katiliškis, į emigraciją išsivežė visiškai susiformavusią rašymo mokyklą, tipažą, stilių, kurių vėlesnes nedideles transformacijas lėmė greičiau ne užsienio literatūrinės įtakos, o apskritai vyresniam amžiui ir rašytojo brandai būdingas skalsos pojūtis ir išmintinga pagarba minimalizmui. [...]

Ar V. Papievis būtų neišvengiamai pasidavęs literatūros kismo svaiguliui, jei būtų likęs ir kūręs Lietuvoje, ir žaismė, ironiška distancija, šmaikštumas būtų suaižę tylios kontempliacijos pasaulėjautą? Drįstu manyti, kad taip. Į Paryžių V. Papievis išsivežė aukštojo lietuvių modernizmo tradiciją. Egzistencinio geluonies skausmą ir prasmės klausimą savo prozoje svarstantis rašytojas šiandien daug kam gali atrodyti konservatyvus. Kartu – ir išskirtinis, ne toks, kaip visi.

Jūratė Sprindytė

BRYDĖ

Apysakos fragmentas

Susigūžusi, abiem rankom apsikabinusi kelius, Magdė kiūtojo kalvos atšlaitėj.

Brėško.

Nuo ežero, nuo aplink jį telkšančių linmarkų, klampių ir slaptingai liulančių, kilo migla ir tarsi plonytė, nuo menkiausio oro virptelėjimo plevenanti skraistė slydo pažeme – dryksdama už krūmokšnių ir žabarynų, sūkuriuodama daubose, blukindama spalvas ir klampindama žvilgsnį. Jos apsiaustų kalvų keteros niro iš baltos pieno putos nelyg rambių galvijų sprandai, o duburiai, į kuriuos ji nusėsdavo, atrodė panašūs į saujon susiglaudusius žemės delnus. Net akmenys, net sudžiūvę kiečių stagarai dingojosi esą minkšti, švelnūs – tarytum pasaulis būtų iš naujo užgimęs ar ką tik nužiestas, o molis, iš kurio jis nužiestas, dar nespėjęs sustingti. Jis vėsta, kietėja, nuo jo sklinda pirmapradė švieža. Jis laukia jį išdegsiančios saulės ir vėjų, kurie baigs švytruot jo pavidalus, kol kas besiliejančius vieni su kitais. Rytuose melzgana prieblanda vos vos pradryksta, ir pro ją kyšteli pirmasis saulės spindulys. Akimirksnį sužėrėjęs, jis strėle sminga žemyn, bet šviesa susigeria į rytmečio ūkanas, taip ir nepalietusi žemės. Bet netrukus jau ne spindulys, ne šviesos pluoštas suraizguliuoja tarp debesų, o ištisinė skaidra, žvilgsniu neaprėpiama, plūsteli. Ji liejasi, ji tirpstančiomis vilnimis raibuliuoja dar toliau, nei pasiekia akis – už šio ir ano, ir dar kito akiračio. Ir tyla, tokia tyla ir kalvas, ir slėnius, ir atkulos švendres dar gaubia, kad girdi, kaip nuo kraujažolių krinta rasa ir kaip jos varpeliais voratinkliai skimbčioja.

Magdė žiūrėjo į ežerą, lygų tarytum veidrodis, į jį aprietusius švendrynus ir palaukėje stirksančius alksnius, kuprotus, lyg bėgusius iš rūkų ir suklupusius, ir lieknesnius, aukščiau už anuos išsistiebusius, ir į keliuką, vingiuojantį miško link, bet jo nepasiekiantį, prie apleisto karjero išblunkantį, – visaskliautės palaimos ramybė. Bet kartu širdį dilgė laikinumo nuojauta – Magdei norėjosi kuo daugiau savin įsiurbt šios ramybės, tarsi indui prisipildyt besižiebiančios aušros skaidrumos.

...Lėtai Magdė slinko galulaukėmis išmintu taku ir buvo jau prie pat namų, kai krūptelėjo ir suakmenėjo nelyg driežas, sugautas į rieškučias. Tiesiai į ją skuodė žmogėnas – klupinėdamas, mostaguodamas rankomis. Sprukti! Tačiau – nė iš pėdos: baimė sukaustė nuo galvos iki kojų. Atsipeikėjo tik tada, kai vaiduokliškai šmėkščiojęs šešėlis išsinėrė iš rūko, ir ji pažino – Žukauskų Vacys.

Vacys?!

Kartu mokėsi gimnazijoj, prie vokiečių – baltaraištis, prieš grįžtant rusams – kaip vandenin. „Magde!“ – sugriebė ją už riešo. Apdriskęs, nušiuręs benamis šuva, akys – maldaujančios. „Daržinėn...“ – sušnabždėjo, o kas toliau, jau neprisimena.

Atsipeikėjo ant trobos slenksčio. Stovi, nutirpusi visu kūnu, ir žiūri, kaip sodmedžių lapais, nakties vėsa tebedvelkiančiais, slysta saulės spinduliai, kaip jie strykčioja, stengdamiesi prasimušti pro žalią lają, bet veltui. Obelų ir kriaušių šakos susipynusios į tankų stogą, po kuriuo – dulksva ir pavėnė. Tik blizguliuojantys atšvitai medžių viršūnėse šokčioja, daugiau niekas nekrusteli, bet Magdei atrodo, kad ji girdi paknopstomis lekiančių žingsnius, dar tolimus, bet artėjančius, ir jaučia, kaip atliepdama jiems, pulsuoja erdvė – susitraukia, kad žadą užkanda, o jai išsiplėtus, oras tiek praretėja, kad nebėra, kuo kvėpuoti – plaučiai plazdena kaip du tuščiaviduriai maišiukai, tuoj suplyšiantys.

– Buvo Grumbinienė. Sakė, prie Dabužių vėl šaudėsi.

Motina atsidūsta, paima kibirus ir tolsta taku palei pakriūtą – karvių melžti. O grįžta bėgte klibikščiuodama, be pieno ir be kibirų, vos atgaudama kvapą:

– Pristojo. Skre... skrebai: vienas – Untaniokas, kito... kito nepažinau, įrėmęs šautuvą – ar nematei Vacio? Žukausko. „Ko tyli?!“ – išvertęs akis. Nugi Untaniokas. O mano liežuvis medinis.

– Mama...

– Kaip trenks buože! Velnio išpera!..

– Mama...

Magdė pravėrė daržinės duris. Žinojo, kad nieko neras – Vacys, aišku, išdūmęs, dabar jau miške.

...Kvepėjo šienas, šviežias, iš sausumo net spragsintis, taip skalsiai kvepėjo, kad rodėsi, nei prakaito, nei vargo, nei baimės... – nieko, ničnieko nebuvo. Nebuvo nei anos nakties, nei Napalio, švytuojančio dalgiu ir vis atsigręžiančio į ją, baugščiai besidairančią, gūžuojančią jam įkandin. Čekšt, čekšt, – ir svyra žolė – aukšta, stangri ir sultinga, čekšt, čekšt, – ašmenys braukia per pašaknis, iš tiesų – per jos pačios širdį, spurduliuojančią tarsi iš lizdo iškritęs paukščiukas. Ir taip tylu, kad dieną vos girdimas žolės čežėjimas ir dalgio proverksmiai dabar skvelbia ausis nelyg aidas – atsimušantis į tolumoje mėlynuojantį mišką ir grįžtantis dar labiau sustiprėjęs, tuoj pažadinsiantis anapus kalvos snūduriuojantį kaimą. Tėvo nėra, Juozapėliui – vos keturiolikti, kiek įstengia, jis padeda, bet ar vaiko jėgoms visa pieva? Tad ir teko Napalį kviestis.

„Dieve, Dieve, kaip kokie vagys, naktį, sakytum ne savo...“ – rypavo pro duris išleisdama motina. Baltas Napalio siluetas čia tolo, čia artėjo tarytum paklydusio laivo burė, o ji turbūt panėšėjo į laukiančią to laivo, matančią, kad jis čia pat, svyruojančią iš nevilties ir nieko negalinčią padėti. O rytą – kaip toj sakmėj, tretiems gaidžiams užgiedojus, – viskas pragaišo. Napalį vėl pasiglemžė miškas, baimė atslūgo, ir liko tik pieva – nežinia, nei kada, nei kieno nušienauta, paslaptingai tyli ir bežadė.

Naktis, laivas, burė...

Magdė karčiai šyptelėjo, sugriebė gniūžtę šieno ir įsistebeilijo į traškančius tarp pirštų šiaudus, vos pajudini, kažką sušnabždančius, lyg atsidūstančius, lyg sudejuojančius, spaudė prie krūtinės tą gniūžtę sakytum brangiausią relikviją, kurią iš jos jau taikosi atimti nematomas, tik spėjamas atsėlinant priešas ir kurios ji nieku gyvu neatiduos. Jai buvo gera jausti nuo tos gniūžtės sklindančią šilumą ir žiūrėti į šiaudus – dar visai neseniai vešėję, saulės spindulius gėrę žolynai, pakirsti dalgio, net ir dabar, sūdrioj daržinės prieblandoj, švytėjo andainykšte vidurvasario skaidra, lengva kaip oras ir kaip oras vaiskia. Ši akimirksnio ramybė, kai dėl nieko nedilgo kaltė, kai širdies nespaudžia nei priekaištai sau, nei neapykanta kitiems ir kai pasaulis atrodo nelyg ėriukas, o tu – prie jo palinkęs ir jį švelniai glostantis vaikas, – ši įstabi ramybė buvo tarsi tolimo, be pėdsako pradingusio, galbūt išvis niekada neegzistavusio, tik susikurto ar prisisapnavusio gyvenimo aidas, vos girdimas, netrukus išblėsiantis. Magdė net drebėjo – dabar, kaip tik dabar, kažkas skrieja, be garso slysta prošal, tas kažkas, ko jai vis labiau stinga, ko jinai ilgisi ir paskui, kai visiškai neteks, dar stipriau ilgėsis, ir dar galima būtų tai sulaikyt, sugaut, prisispaust prie krūtinės, kaip kad prisispaudei šieno gniūžtę... Bet gunksai bejėgis, sutrikęs, nė rankos pakelt neįstengdamas. Kaip užčiuopti tai, kas neapčiuopiama, kas yra tik plevenimas, net ne plevenimas?..

Virstelėjo durys, Magdė žengė atatupstom ir išvydo Untanioką.

„Untaniok, Untaniok!“ – Untaniokas kiek įkabindamas skuodžia, bet jį pasiveja ir tie skardūs gerkliniai riksmai, ir molio gurvuoliai, tykštantys į balas ir drabstantys jo lopytos sulopytos sermėgėlės skvernus, plevėsuojančius it apipešioto varniūkščio sparnai. Neūžauga, kreivakojis, visąlaik nušašusia nosim. „Klyvaras, klyvaras!“ – Untaniokas pargriūna, žiurpčioja, o kai atsisuka, tokia neapykanta jo akyse, kad net nupurto. Vaikiškas žiaurumas: še tau, kad toks nupiepėlis, še tau, kad neturi, kas tave apgina, še tau... Gal dėl to, kad patys sau neatrodė pakankamai stiprūs, tokie, kokie būti norėtų, reikėjo silpnesnio, iš kurio galėtum tyčiotis ir prieš kurį jaustum pranašumą, o gal... O gal blogis įsišaknijęs pačioje žmogaus prigimtyje ir tik laukia progos ištrūkti – ištrūkti, kaip kad išsprūsta iš spąstų kokia žebenkštis? Ir kai Untaniokas, jau nebe vaikišku veidu, nors nė per sprindį neūgtelėjęs, stūmė ją, remdamas krūtinėn automatą, o ji traukėsi atatupstom, kol atsitrenkė sienon ir nebeturėjo, kur trauktis, ir pakėlė akis, ją nutvilkė deginanti tūžmastis – ne vienos dienos, ne šio akimirksnio, o susitvenkusi per daugelį metų, pradėjusi kauptis vaikystėje, nesibaigiančių skriaudų kurstyta ir pagaliau sulaukusi išmušant savo valandos, štai dabar atkeršysianti.

Piktdžiugiškos pašaipos iškreiptas veidas su įkypom žiurkės akutėm, žema kakta, apkritusi retais, prakaito sulipintais plaukais, atlėpusios ausys, – Untaniokas švytėte švytėjo, jautėsi stiprus ir orus. O kaipgi kitaip – juk galop atgavo savo teises, prigimties atimtas: jis nieko neprašo, jis tik atsiima. Tačiau... Iš kur, iš kur ši netaisyklingai didelė galva, sunki, vos nulaikoma, kas ją taip negrabiai užvožė ant vaiko pečių? „Ko tyli, sucha zelionaja!? Sakyk! Iš miško buvo atėję, iš miško?!“ O Magdė spaudėsi prie sienos, lyg norėtų į ją įaugti, ir – nė žodžio. Akyse tavaravo, viskas, ką matė, atrodė, plaukia pro šalį, tik penkiakampė ant Untanioko diržo sagties blizguliavo vis toj pačioj vietoj – vienintelis tvarus daiktas pasauly, kuriame nebeliko nieko tvaraus. „Sakyk, kale!“ – automato vamzdis įremtas pakaklėn. „Kas nušienavo?!“ – „Ne nado, krasivaja merga, i tak skažet,“ – ruselis kapitonas stumteli Untanioką, braukia šiurkščia plaštaka per plaukus, paskui jo pirštai staiga susigniaužia, trūkt! – Magdės kaklas it vėjo papūsta smilga lūžta, galva kresteli. Gašlus žvilgsnis, šnopavimas – tiesiai į veidą. „Skažeš, ved skažeš?..“ – „Nieko ji nepasakys, nieko!“ – „Duročka, čego ty boišsia, čego?“ – delnas slysta per skruostą ir – pliaukšt!

Magdė virpteli ir apsidairo: daržinėj – nė gyvos dvasios. Untaniokas skradžiai žemėn prasmegęs, o gal jo visai ir nebuvo, tik vėjas duris sugirgždeno?

Tačiau ar ji turi teisę kaltinti, jei pati jaučiasi kalta? Neteisybės ir skriaudos nesusigeria it lietus smėlin, jos gula viena prie kitos, kaupias ir laukia, kol išmuš atpildo valanda. Tada bus atsilyginta, tada bus atstatyta pusiausvyra ir kiekvienam bus atseikėta tiek ir to, kiek ir ko jis nusipelnė. Tik ar įmanoma atkurt darną automatu, ar ginkluota teisybė negimdo dar didesnių neteisybių? Teisybė, susidėjusi su blogiu ir prievarta, teisybė, skelbianti gėrį ir paliekanti kruvinus pėdsakus, – kuo ji, tokia teisybė, skiriasi nuo neteisybės? Ar išvis skiriasi? Tikslas – tolimas ir kažin, ar pasiekiamas, trokšti gero, o nieko iš to neišeina, galima guostis šviesaus rytojaus sapnais, bet nuo to nė kiek ne lengviau – gyventi reikia dabar.

„Dinkite, dinkite, kol nevėlu, išvažiuokite arba – miškan...“ – šnabžda Napalio lūpos, galva svaigsta nuo jo kūno artumo ir alpiai kvepiančių vyšnių, žiedais apsipylusių, sakytum nuometais apsigaubusių. – „Kur mes važiuosim, niekur mes nevažiuosim, čia mūsų namai, Napaly, kada visa tai baigsis?..“ – „Magde... Magde...“ – „Kažkas eina...“ – „Nieko nėra, niekas neina, tau pasivaideno, Magde, aš...“ – „Nereikia, Napaly, užtenka, paleisk...“ – „...todėl ir sakau: išvažiuokit arba – miškan...“

Dievo avinėli, kuris naikini pasaulio nuodėmes...

Magdė spaudėsi prie apšarmojusio lango, pūtė į stiklą, brūžino pirštu ir vėl pūtė, paskui atsistojo ant suolo ir įsiręžė, tarsi norėtų pavirsti paukšte ir išskristi į kiemą. Ją atvijo trobon, ją uždarė, jos neleidžia... O ten, prie tvarto, skerdžia ėriuką, jos numylėtinį, tokį visai dar mažiuką. „Kaip nesupranti, jis serga, vis tiek jis numirs, tokia didelė, o nesupranti, kad taip geriau...“ – aiškino mama, bet ji nesiklausė, tik spurduliavo, drebėjo, glaudėsi prie krūtinės, maldavo.

Pro apšerkšnijusį langą Magdė regėjo prie tvartelio šmėžuojančius siluetus, paslaptingus, vaiduokliškus, lyg ne tėvo, ne motinos, ir girdėjo gailų mekenimą, virbuliuojantį speiguotam ore, nutrūkstantį ir vėl prasiveržiantį, kaskart tylesnį, liūdnesnį – tarytum ne gyvulio, o žmogaus, jos pačios aimana.

O paskui, trobon įgriuvus tėvui, o jam įkandin – motinai, Magdė nusitaikė ir kaip driežas šastelėjusi pro duris, kiek įkabindama pasileido į kojas. Per priemenę, per kiemą... Vienplaukė, tik plona perkeline suknele, ji stypsojo prie tvartelio ir smeigė žvilgsnį į ištryptą sniegą. Rantyti kerzinių įspaudai, šiaudų pabiros ir kraujo šlakai – akinamai raudoni, šilti, dar garuojantys. Magdė pasilenkė ir atsargiai, lyg bijotų nudegti, pirštų galiukais prisilytėjo prie vieno iš jų – mažyčio, paties mažiausio, spindinčio tarsi pernykščio rudens vėjo pasigriebta, blaškyta, ridenta, kol galiausiai čia atpūsta ir palikta uoga, bruknė ar spalgena. Sustingusi, nužvarbintais skruostais. Prisilytėjo ir krūptelėjo. Ne, tai buvo ne kraujas, tai buvo kažkas daugiau – kažkas, ko jinai nemokėjo įvardinti, tik nujautė esant, kas traukė ir sykiu šiurpino mįslingu didingumu, kas buvo susitvenkę ašaros dūrio skylutėj ir tuo pačiu išskydę be galo, be krašto. Pučiama vėjo ir smelkiama šalčio, Magdė klūpėjo ant sniego, žiūrėjo į tą šlakelį ir neverkė.

– Šiąnakt vėl šaudės.

Dienojo, ir visa, ryškėjančios, tolydžio plačiau besidairančios saulės pažadinta, budo iš saldaus paryčių snūdo, tingiai rąžėsi, tiesėsi. Rūko skraistę nusimetė ir pasistiebė alksniai, juodi, lyg po gaisro, tarytum angliuku įrėžti melsvuose toliuose, amtelėjo kaimynų šuva, pažemiui sklęztelėjus vėjo gūsiui, suraibuliavo smilgų šluotelės. Rytas – tarsi žvalgytuvės, kai pakirdęs dairaisi, ar po nakties visa likę taip pat, kai dar nespėjus išsisklaidyti sapnams tik stengiesi suprasti, kur atsidūręs.

Pirmieji garsai – ką jie žada, ką pranašauja?

Magdė ilgėjosi ramybės, sykiu jos bijojo. Ramybė, jeigu ir nusistodavo, būdavo apgaulinga, dabar tik tokia. Net ne ramybė, o ščiūvis prieš audrą. Dar tyku, dar nė ženklo ir staiga – kaip perkūnas iš giedro dangaus. Kur gimsta tie sūkuriai, ūmai šniokštelintys ir tučtuojau nuvilnijantys, paliekantys susirietusius iš skausmo, parblokštus, paniekintus, iš kur veržiasi tas nežmoniškas žmonių pyktis, įtūžis, kas dėl to kaltas – mes patys, o gal toks yra nuo mūsų valios nepareinantis dėsnis: nenurimti, nesustoti, be paliovos kurstyti blogį, kad kovojant su juo ir jam priešinantis, dar labiau sustiprėtų gėrio jėgos, gal toks pačios gamtos, visą pasaulį valdantis dėsnis? Bet jeigu niekas nepriklauso nuo mūsų, taigi negali būti nei kaltų, nei teisėjų? Iš kur tada nerimas, kas smilko sąžinę, su kuria skaitytis turi net niekšas? Ne, tie gaivalai – ne gamtos, o mūsų pačių pagimdyti, ir mūsų įsivaizduojamas pragaras – ne kas kita, o atspindys šio pasaulio. Pragaras – pačiuose mumyse. Ir dėl to, kad bijomės patys savęs, mes jį perkėlėme į anapus, į mirties karalystę. O juk atpildas bus ne po to, atpildas – jau dabar. Ar ne bausmė bijoti auštančio ryto, lyg jis būtų trapus, dužlus stiklas,

nuo menkiausio krustelėjimo sutrupėsiantis, pažirsiantis ir aštriomis šukėmis smigsiantis – ne, ne į kūną, o dar giliau, į tai, kas opiausia, kas jau dabar riečias iš skausmo tarytum iš pakraščių smilkstantis popieriaus lapas?

Ir Magdė vėl pagriebė šieno gniūžtę, vėl prisispaudė ją prie krūtinės. Žiūrėjo, kaip pro tarplentes prasiskverbusios saulės tviskenamos byra dulkelės, girdėjo spragsint traškius šiaudus, tik tiek matė ir tiek tegirdėjo. Bet nieko daugiau jai nereikėjo: ši šieno gniūžtė guodžia labiau už žodį ar žvilgsnį, į ją susigėrę tai, ką turėjo išsaugoti, tačiau neišsaugojo žmonės, ji primena Kūčių naktį ir prakartėlę...

Magdė pajuto, kaip iš glėbio pabiro šiaudai – kodėl aš bijau ištarti Jo vardą?

...Su motina ravėjo burokus, kai stingią popiečio tyką perskrodė sunkvežimių burzgesys. Ne perskrodė, o veikiau sudrumstė pratisas gausmas, pritvinkęs grėsmės, regis, su tavimi nieko bendra neturintis.

Gaubiami išdrykusio dulkių debesies, du sunkvežimiai riedėjo vienas įkandin kito, o Magdė su motina stirksojo vidury lauko, didžiulio, išblukinto spirgenančios saulės. Oras, ir taip slopus, dar labiau sutirštėjo, pasidarė klampus tarytum ką tik iškopinėtas medus – trūko kvapo, negandos nuojauta kando žadą, ir nei Magdė, nei jos mama nė atsidust neįstengė. Laikas, tas skubėjęs, riedėjęs gyvsidabrio lašeliukas, ūmai sustojo, o su juo sustingo ir visa aplink. Tik tie sunkvežimiai, iš tolo panašūs į du paslaptingus, nežinia, iš kur čia atsiradusius gyvius, dar turėjo jėgų ir atkakliai yrėsi, šliaužė jų sodybos link. Tokie mažyčiai po aukštu vasaros dangumi, jie lėtai artėjo prie jų trobos tarsi pikta galia, nuo kurios bėgti jau per vėlu. Šauk, keik dangų ir žemę, bet kas tave pastebės, kas išgirs tavo balsą bežadžiuose tyrlaukiuose? Kai sunkiausia, visuomet lieki vienas – nė tikėtis nesitikėk, kad kas nors tau padės.

O apsidairiusi Magdė krūptelėjo – tikrai buvo viena.

Lyg bėdos atsikratytum, dėdamasis, kad jos nematai, motina kiūtino vaga, kauptuku daužė molį ir rankiojo piktžoles. Ir atrodė, kad dabar ji trokšta tik vieno – kad ta vaga niekuomet nesibaigtų, kad ji tęstųs be galo.

Bet nesipriešino. Magdei prislinkus ir abiem rankom palietus pečius, atsitiesė, tiesiai į akis pažiūrėjo. Ir jos žvilgsnyje buvo tiek graudulio, kad Magdės galugerklėj viskas užstrigo. „Mama... Mama...“ – atsimušė tarytum vaikystės ataidas, bet lūpos... Lūpos jau buvo negyvos.

Taip ir ėjo tylėdamos. Per lauką, namo. Viena – linktelėjusi, žilagalvė, kita – lieknesnė, lygiais kaip nubraukti linai plaukais, liūdnu geltoniu plazdenamais nuo kaitros virpančio oro. Leidosi nuo kalvelės į lomą, už kurių skliautės akiračiai, slėpdami tolumas, į kurias joms jau niekada nebelemta sugrįžti.

Magdė atsipeikėjo tik sunkvežimio kėbule. Atrodė, kad ligi tol viską, ką darė, darė ne pati, nors savo pačios rankomis. It apkvaitusi rankioja drabužius, it apkvaišusi slampinėja po trobą, it apkvaišusi spokso į Untanioką – skubinantį, raginantį... O motina sukosi kaip vijurkas – ką tu, žmogau, padarysi, o gyventi ir ten reikės.

„Gerai, kad Juozapėlį spėjom išsiųsti, gerai, kad...“

Brolis?

Brolis, – perveria, ir Magdė suakmenėja. Ničnieko daugiau nebejunta, tik sodą temato. Sodą – skendintį vidurdienio ščiūvy, aklą ir kurčią, tarsi užkerėtą vienodo, į apatišką snūdą gramzdinančio bičių dūzgimo. Už jo mėlynuoja kalva, nuo jos lyg iš rietimo vyniojasi, gelsvai žaliai nubanguoja ir toliuose tirpsta laukai. Anapus sodo ir anapus kalvos, už alksnyno ir dar už karjero, – tetos Grumbinienės pirkelė. Brolis ten. Ten jam saugiau. Teta – našlė kaip mama, tik dvigubai už ją nelaimingesnė – padegėlė, vien per jų malonę neišėjusi ubagauti. Kas ją ten lies? Mirus tėvui, motina sūnui atidavė visą likusią meilę – taigi ano įsikūnijimas. Jau keturiolikti, o vis Juozapėlis. Juozapėlis, ir Magdė susigūžia.

Sesers meilė...

Ir dukters pavydas?

Magdė – nutirpusi visu kūnu, Magdės žvilgsnis sminga į akimis nepasiekiamas tolumas, Magdė, apgailestauja, kad šis sykis – jau paskutinis, kai dar galėtų pasimatyti su broliu, jai norėtųsi jį žvilgsniu prisišaukti, bet visa patylom leidžiasi užmaršties jūron, ir jai atrodo, kad net išsipildžius jos norams, net broliui šalia atsiradus, niekas nepasikeistų – vienas kito jie jau nepažintų, ko gero, neprisimintų nė vienas kito vardų.

Sunkvežimis dabar jau nebe tingiai šliaužė, kaip atrodė žiūrint iš tolo, bet šokčiojo per duobes, cypčiodamas lingėm, lėkė tarytum į gaisrą. Magdė žiūrėjo, kaip mažėja jų troba ir daržinė, ir pakriūtėn slystantis sodas – prieš posūkį ir troba, ir daržinė, ir medžiai pasistiebė, svirtelėjo, bet suklupo ir, nebeturėdami jėgų darsyk šoktelėti, skradžiai žemėn prasmego – taip ir neatsisveikinę. Tik tada Magdė išvydo tai, ką ir anksčiau matė, bet ko bijojo ir nuo ko gynėsi – sapnas, keisti kliedesiai. Ne tik Untaniokas, bet ir kareiviai – visi dulkinom chaki spalvos uniformom, tarp kelių įsispraudę kalašnikovus. Vaikėzai, išvargę, liūdni, pikti ir paniurę – žvelgiant į juos, kilo užuojauta: bene savo valia, savo noru? Įsukus į Bajoro sodybą, jie pabiro po kiemą tarytum iškrikusi rudųjų skruzdžių kariuomenė – lyg už kiekvieno kampo tykotų mirtinas priešas, atkišę automatus, šmirinėjo po pašalius, mostagavosi rankom. Bajorienė, it perekšlė, nebesugaudanti viščiukų, griebė tą, stvėrė aną, viską vertė krūvon ir bruko į maišą, o atgriuvęs Bajoras išplėšė iš jos maišą, iškratė ir ėmė spardyti išsidraikiusius skudurus, puodus, lėkštes, šventųjų paveikslus. „Chvatit!“ – iki ausų išraudęs plyšojo Untaniokas, kareiviai draskė ir stačiais kąsniais rijo pasigriebtą duonos kepalą, vėl suburzgė varikliai. Slunkos, Navikai, – kėbulas jau buvo užgriozdintas ryšuliais, maišais, dėžėmis, o jie lyg įbauginti galvijai spaudėsi vieni prie kitų, keikėsi, į šuns dienas dėjo bolševikus, jų pakalikus ir visą pasaulį.

Šukuoja, visas apylinkes šukuoja.

Kai įsuko į vieškelį, sunkvežimis pasileido dar greičiau. Vos šmėstelėję, toldami mažėjo medžiai ir krūmai, pakelės vienkiemiai. Ir žmonės: giminės, kaimynai, pažįstami, – atskubėję nors žvilgsniu palydėti. Jie išnirdavo, mostelėdavo, kažką šūktelėdavo ir pradingdavo taip pat ūmai, kaip atsirasdavo. Lyg atpūsti ir tuo pat metu nupūsti vėjo. Jų vietoj išdygdavo kiti – taip pat akyse šoktelintys ir iš karto prasmengantys. Nelyg maži vabaliukai, nelyg pakele gulančios dulkės.

...Jie, sugrūsti sunkvežimiuos, be gaisro padegėliai, per mirksnį įkritusiais, pajuodusiais skruostais, ir kiti, juos palydintys, jiems mojantys... O virš visų jų – aukštas beskliautis dangus ir be galo, be krašto išskydusios mėlynos erdvės. Ir saulė, plazdanti iki baltumo išdegtais ratilais, ištirpdžiusi žvaigždes ir žvaigždynus, vėl įsižiebsiančius, jai nusileidus. Tuomet tamsoje ant neaprėpiamai išgaubtos stiklo šukės vėl suspindės ir prie žemės palinks didingas visatos veidas – senstantis ir nepasenstantis, dylantis, bet nesudylantis, kas naktį atgimstantis, kaskart mįslingesnis... Ir apie tai pagalvojus, kūną nudilgina šiurpą kelianti nuostaba, skaudus ir skausmą iškart nuslopinantis praregėjimas: kiek čia tereikia, kad ištrūktum iš žemiškos sumaišties, šio beprasmio chaoso, ištrūktum ir susilietum su tuo, kas amžina, tobula, kas buvo ir lieka net ir tada, kai visa praeina, kas slypi daiktuose ir anapus daiktų, kas yra ten, iš kur atėjai. Šis ir tuo pačiu kitas pasaulis, pasaulis, kurio negali pamiršti, kuris nuolatos kviečia sugrįžti. Troba, virš jos kitu, dar aukščiau pakeltu stogu susipynusios klevų ir liepų šakos, motina, brolis, kažkur – tėvo kapas... Sumirguliuoja visa tai akyse, dūžta...

– Kuda polezla?!

– Propusti, devčonke plocho stalo.

...Magdė spraudžiasi pro susigūžusius žmones, jau nebepažįstamus, svetimus, kliuvinėja už ištiestų kojų, maišų, kol pagaliau atsiremia bortan. Giliai traukia orą ir jos krūtinė veriasi tarytum langinės, ji darosi tokia lengva, kad nė pati savęs nebejunta – lyg būtų plunksnelė, krintanti į nesibaigiančių rentinių šulinį, kurio dugne atsispindi žvaigždynai, dabar spinduliuojantys virš saulės neapšviestos žemės rutulio pusės. Persisvėrusi per bortą, Magdė žvelgė į svaigiu greičiu nuo jos bėgantį ir nepabėgantį kelią, bet matė ne kelią, o raibuliuojančias kibirkštis, žybtelinčias, blunkančias, vėl įsiplieskiančias, matė ne kelią ir pakeles, o šį dangaus nėrinį, virbenantį plonyčiais siūleliais melzganuose ūkuose, tolimą ir sykiu už artimiausius daiktus artesnį, – Viešpatie, kaip ją traukia šis šulinys ir jo dugne susitvenkusi visų praėjusių ir praeisiančių amžių tyla – dangus, jai atsimerkęs miriadais spindinčių vyzdžių. Ji jau girdėjo mirtingųjų negirdimą muziką ir matė tai, kas nematoma, paskutinį sykį jos skruostus paglostė vėjo gūsis, paskutinį sykį prie jos prisilytėjo kažkieno ranka... Ir Magdė, išsigandusi, kad pavėluos, staigiai linktelėjo, užgniaužė kvapą, dar labiau pasviro...

Ji krito ir kartu kilo, tirpo, bet tirpdama juto, kad tik dabar gimsta. Akimirksnį sielą suspaudė gailestis ir akimirksnį sielos paliekamą kūną nusmelkė skausmas. Ir jau viskas pradingę, viskas susigėrę į skaidrų apyšvietį, švelniomis vilnimis atbanguojantį nuo paslaptingų ūkų, į kuriuos štai sklendi. Dar norėtum atsisukti, dar norėtum

šūktelėti, kad dangaus ramybė tik pažiūrėti nebyli ir šalta, norėtum padrąsinti likusius ir nesiryžtančius, bet nebegali nė žodžio pratarti – jau degi, tampi niekuo ir sykiu viskuo, neapčiuopiamu ir neapsakomu, tuo, kas anuomet gniaužtavo gerklę, kai užvertus galvą, susiūbuodavo žemė, o su ja vidurnakčio skliautas – tarytum varpas be šerdies.

■

...Šmėkščiojo medžiai, krūmokšniai, lyg vėtros įaudrinta jūra keteras šiaušė kalvos ir čia pat bangomis griuvo slėniuos, vertėsi kūliais ir vėl aukštyn rietėsi, – priekinis dviračio ratas šokčiojo per kemsynus ir molio grumstus, o Napalys, užgulęs vairą, iš visų jėgų mynė pedalus, skaldančius ausų būgnelius.

...Nei gyvas, nei miręs slankiojo po trobą, siaubtą, nusiaubtą, skubomis paliktą, dar kupiną siaubo – stverti ir iš glėbio išsprūdę daiktai, kerzinių pripėduotos grindys, indais užgriozdintas stalas. Atsiknojęs sienos, Napalys žiūrėjo, kaip katė tąso lašinių bryzą – kepšteli letenėle, apverčia, vėl grybšt dantimis. Spoksojo Napalys į tą katę ir ūmai tokia tūžmastis jo širdyje plykstelėjo, kad spirs: tegul ir jį, tą kvailą, nieko nenutuokiantį padarą, nudiegia skausmas, tegul ir jis sucypia...

Liūdnomis, graudulio pilnomis akimis katė pažvelgė į svetimą žmogų, nežinia, iš kur čia atsiradusį.

Napalio krūtinėje kažkas susirietė ir pradėjo karštligiškai drebuliuoti, o paskui – aštrus virbas. Išgirdo trinktelint duris, atžagariai blokštas į staktą, išgirdo savo paties žingsnius – per kiemą į daržinę... Ir jau sukasi grandinė, priekinį ratą vejas galinis. Ne keliūte, o per laukus – kad tik greičiau! Šokčioja dviratis, su juo šokčioja ir visa aplinkui: prie žemės pasvyra ir vėl iki dangaus stiebiasi smilgos, prieš akis kyla, žemyn smunka miškas, dryskuliuoja pievos, ganyklos.

Ir ūmai viskas sustingsta.

Ant vieškelio – sunkvežimiai, palei vieškelį – žmonės, vieni tarsi perlūžę, kiti ištiesę rankas, lyg kažką gaudytų, visi – tarytum iš medžio išdrožtos stovylos. Napalys dar nieko nežino, bet bijo, kad tai, ką nujaučia, jau atsitikę. Šalia riogso dviratis, o jis kiūto vidury lauko ir iš paskutinių jėgų stengiasi akyse išlaikyti regimą vaizdą. Bet pažemiui sklęzteli vėjas, sušnara žolės, ir visa nelyg iš pančių išsineria. Tavo valia nieko nereiškia, tu nieko jau nepakeisi. Siluetai atgyja, vėl pasigirsta tolimi šūksniai. Žmonės grūdasi, stiebiasi, kareiviai juos stumia atgal, plėšia vienus nuo kitų, mosikuoja rankom ir automatais. Vieškeliu bėga atskubėjusieji palydėti, jiems įkandin lekia medžiai, krūmai, šieno žaginiai, tarp jų išsimėčiusios šiaudų kupetos. Bėga tie žmonės, ir ūmai – nė iš vietos. Prieš juos – užkarda: iš sustojusio sunkvežimio iššokę kareiviai. Pirmuosius pasiveja lėkę iš paskos, ir dabar visi trypčioja, nesiryždami veržtis, bet ir atgal nesitraukdami. Plaikstosi Untaniokas, skeryčiodamas blaškosi NKVD majoras, kažką rėkia džeržgiančiu balsu, kažką nurodinėja, bet niekam dabar jis nė motais – pabirusieji iš sunkvežimių krinka kaip išgąsdintos avys.

– Nazad!

Dangų perskrodžia papliūpa.

– Nazad! Po svoim mestam!

Vaikėzai chaki kelnėmis ir palaidinėmis stveria jaunus ir senus, vyrus ir moteris, sprunkantiems – buožės smūgiai į nugarą. Galiausiai pasmerktieji vėl ropščias į sunkvežimius, įlipusieji traukia jėgų nebeturinčius.

Iššoko!

Iššoko!

Ar dar gyva!?

Bet triukšmas tyla, sumaištis rimsta. Vėl – sunkvežimyje, vėl garde it galvijai, vėl burzgia variklis...

Tik toji moteris vis dar blaškosi – kareiviai niekaip jos nesutramdo. Tempte tempia, o ji išsprūsta, klykdama puola prie pakelėj tįsančios dukters, suklumpa, grūmoja prie jos prišokusiam Untaniokui, o gal pačiam dangui prakeiksmus siunčia... Ją traukia atgal, bet ji spurda, atsigręžusi bejėgiškai tiesia rankas.

Ir subliūkšta.

Subliūkšta, išvydusi du kareivius keliant kūną. Tik tada patiki ir susitaiko. Galva svirteli, ji nebesipriešina. Ir nesuprasi, ar šį akimirksnį tai moteriai vėl nušvito aptemusi sąmonė, ar kaip tik dabar ji prarado protą ir supanašėjo su jau kiūtančiais sunkvežimio kėbule, dėl nieko nekaltais, bet bijančiais pažvelgti vieni kitiems į akis.

Kietasprandžiai, nuolankūs galvijai, slenkantys ten, kur juos gena, ir smūksantys ten, kur jiems liepta, dar nepamiršę laisvai laukuose siaučiančių vėjų, bet jau susitaikę su mintimi, jog tie vėjai – ne jiems. Užsiauginę diržią odą – kad ne tokie skaudūs būtų botago kirčiai, akis užsitraukę blausiu valkiumi – kad ne taip viliotų toliai ir platumos, virš kurių linguoja debesų laivai ir kurių šeimininkai buvo jų protėviai. Ilgainiui jiems nebereikia nei pančių, nei pakinktų, nes jau ne baimė, o pati prigimtis

juos verčia paklusti. Ir nebereikia jų iš naujo palaužti, nes palaužiami jie dar motinų įsčiose, o gimę nė nenutuokia, kad gimė vergystei. Net piemeniui užsnūdus, jie nepuls ieškoti spragos aptvare, tik sutrikę spiesis krūvon, stiklinėmis akimis dairysis po tyrlaukius, kiek matai nusidriekiančius, bet tik tam, kad išsigandę platybių, darsyk pajustų, koks saldus jungas. Jei kuris apsisapnavęs ir nuklystų į šalį, tučtuojau budresnieji jį susigrąžintų atgal: kaimenės įstatymai be išimčių. Tie galvijai nepavydi žmonėms, gunksantiems sunkvežimiuos, grūdamiems į vagonus, paskui klampojantiems bekraštėmis sniego dykromis, išsiskleidusiomis po svetimu, pilkšvai rūškanu šiaurės dangum, bet žmonės galvijams pavydi – net palaužti ar patys save palaužę, jie vis tiek neįstengia užgesinti sąmonės kibirkšties, jau vos terusenančios, bet iki galo niekada neužgęstančios, įkyriai primenančios andainykščius laikus, neleidžiančios apakti, apkursti, sykiais net maišto ugnimi plykstelinčios.

O kai Napalys atitoko, nebebuvo nei sunkvežimių, nei žmonių, puolusių, griuvusių, paskui vėl suvarytų į apdulkėjusį kėbulą. Nebebuvo nei Untanioko, nei kareivių, nei majoro – NKVD–isto. Nė tų – atskubėjusių palydėti, lėkusių paplente ir sustingusių prieš automatų užtvarą... Tuščias vieškelis tiesėsi per pavakarės ščiūvio apskleistus laukus, ir atrodė, kad juo ne tik šiandien, bet išvis niekados nepraėjo nė vienas žmogus. Tačiau ir atsipeikėjęs Napalys dar ilgai stovėjo nekrustelėdamas. Kaip Magdės, kaip jos paskutinį akimirksnį suglebusios motinos, jo kūnas dabar irgi buvo lyg tuščias maišas, pakabintas kokioj nors pakraigėj. Kraujas, jeigu sroveno, sroveno tuščiai, neišjudindamas sustingusių raumenų, širdis, jeigu tuksėjo, tuksėjo veltui, neįstengdama nė menkiausio jausmo pažadinti.

Tik labai pamažu grįžo gyvybė.

...Palikęs vidury laukų dviratį, Napalys kiūtino, kur akys veda – per dirvas ir palei ganyklas, pamiškėm, pievom, kol atkliuvo prie ežero. Smūksojo prie jo, mėlynuojančio nelyg žemės akis, neatmenamais laikais atsimerkusi ir nuo to laiko nebesudėjusi bluosto – nuolat liūdnai budinti ir tuo liūdesiu raminanti širdies sopulius. Per amžių amžius ji regėjo tiek nelaimių ir tiek ašarų sugėrė, kad galiausiai pati virto ašara, tyra ir skaidria tarytum didžiulis rasos lašas, suspindęs ant nematomos, ne iš žemės išaugusios, o nuo dangaus nusvirusios smilgos. Ramus stiklinis graudulys, nekaltojo, prisiėmusio svetimas nuodėmes, bėdas, rūpesčius, mielaširdystė – kantri ir tyli... Šnara viksvos ir švendrai, pavandeniui orą virpina laumžirgis, kažkur tolumoj mykteli karvė, ir keisto gyvuliško ilgesio pritvinkęs garsas pamažu tįsta ir gerias erdvėn, taip už nieko ir neužkliuvęs, taip į nieką ir neatsimušęs – kad sugrįžtų slopiu sielos atskambiu ir patvirtintų, jog ne viskas praeina be pėdsako. Tik tada, kai laukai, pamiškės, pievos dar labiau prityla, nuščiūva, ir ne vakaro prieblanda, o pati užmarštis ima gultis į slėnius, tik tada Napalį nuvirina aigara. Jis stypso nesuvokdamas, dabar jau nebegalėdamas suvokti ne to, kas atsitiko, bet kaip jis pats... Lyg stabo ištiktas, lyg medinis... Lyg tas galvijas, mykiantis, tuščiomis akimis besidairantis, vis žemiau narinantis įdiržusį sprandą, jį botagu talžant įpykusiam šeimininkui...

Ne, ne sapnas, o tikroviškiausia tikrovė, pritrenkusi labiau nei košmaras, atėmusi žadą, apskliautusi stiklo gaubtu. Pavakarės ūkanos tirpdo tą gaubtą, ir juo labiau blunka spalvos, o daiktai tolsta, dangstydamiesi miglų skiautėmis ir slapstydamiesi vieni už kitų, tuo ryškiau akyse stoja tai, ką matei dieną. Lyg nebūtų beviltiškai pavėlavęs, lyg labai panorėjęs, laiką pasuktum atgal, Napalys nuo kalvos pasileidžia žemyn. Jam po kojomis slysta siauras, ratų išduobtas keliukas, jis vingiuoja, niekada nesibaigs. Galop Napalys nebeištveria ir tiesiai per laukus šauna.

Magdė! ,

Magde...

Magde, Magde... – lyg varpelis ausyse skimbčiotų.

Vis neramiau, vis greičiau ir garsiau dzvanksi šerdelė į išgaubtą varį – Napalys jau tekinas bėga. Išnyra bažnyčios bokštai – pirmieji miestelio pranašai, – nors ne laikas kviesti į pamaldas, ir varpinės dunkso nebylios, Napaliui pasidingoja, kad išgirsta nuo jų atplaukiantį ir didėjančiais ratilais sklindantį gausmą. Tas gausmas sugeria po širdimi spurdančio varpelio skardenimą, ir šis didelio ir mažo, aidaus ir mažytėm krištolo žiežirbom trupančio susiliejimas, ta iš dangaus ir krūtinės tuo pat metu plūstanti muzika pasigauna ir skraidina Napalį tolyn, vis tolyn. Atsiplėšti nuo žemės, kur vien sumaištis ir viskas ne taip, kaip derėtų, o jei ne atsiplėšti, tai bent sustabdyti... sustabdyti šį beprotišką sūkurį, grąžinti andainykščius laikus, prikelti žuvusius ir atiduoti namus tiems, iš kurių jie atimti, ir užmiršus skriaudas, viską pradėti iš naujo. Ir dar norėtųsi, kad niekada, niekada nenutiltų šis gausmas – kaip upė be krantų, be ištakų ir be žiočių... – upė per potvynį...

Napalys žiūrėjo į tris lavonus, gulinčius vidury aikštės, ta aikštė jam atrodė be galo, be krašto, o lavonai – ne šį vakarą nublokšti, o neatmenamais laikais palikti. Kreivi, išsukinėtais sąnariais medžiai nekrustelėdavo nė vėjui papūtus – šmėksojo it laikui nepavaldūs vaiduokliai. Šaltas mėnesienos sidabras tvieskė susigarunkštijusį žemės veidą, išakytą vočių ir žaizdų... Ir regėjosi Napaliui, kad jau daugel dešimtmečių, šimtmečių čia nebeaušta rytas, nebepateka saulė – kadaise susitvenkusios ūkanos kaip nusileido, taip tebedrykso, nei tirštėdamos, nei skystėdamos, vienodai pilkos ir pilkai vienodos. Pats žemės pakraštys, nuo kurio, ieškodamas, kur įsikurti, per pasaulį pradėjo keliauti žmogus ir į šias vietas niekada nebegrįš. Ir joks žvėris čia nebeužklys, joks paukštis čia nebeatskris, tik retkarčiais sklęztelintis vėjas pajudins kreivokšlių krūmų šakas, sumedėjusius kiečius, taip primindamas, kad kitados čia gyventa. Net ir tie trys lavonai Napaliui rodėsi esą ne pažįstamų žmonių, o jo tolimų protėvių, palikti čia gulėti, klajoklių gentims nusiaubus šį kraštą.

Štai vėjas draiskuliuoja palapinių brezentą, štai jie stypso prie jų, savo klajokliškų būstų, greitai pastatomų ir lygiai taip pat greitai sugaubiamų, štai aplink juos zuja jų parankiniai, pirštais baksnodami į vaiduoklišką siluetą, šlitiniuojantį per nakties sustingdytas dykras, tačiau jie, atrodo, nieko nemato ir ničnieko negirdi – primerkę įkypas akis, smūkso nelyg užkerėtos pamėklės, ir nekrusteli nė vienas jų kūno rau-

muo. Taigi ne baimė juos prie žemės prikaustė – jie pakankamai stiprūs, ir ne gailestis spaudžia jų širdis – juk jie nežino, kas yra gailestis...

O dar paskui rausė žemę.

Sukniubęs ant kelių, Napalys rausė žemę – dabar tai buvo svarbiausias jo gyvenimo darbas.

Sausa ir biri, ji tolydžio kietėjo, galop virto moliu, raizgomu vos įžvelgiamų balkšvų klinčių. Napalys gremžė tą molį, į aštrias eiženas nubrozdintos plaštakos degė, bet kuo atkakliau priešinosi žemė, tuo stipresnis jis jautėsi. Ir po kiekvieno išplėšto grumsto darės lengviau: rankos – kruvinos, kūnas – lyg švino pripiltas, užtat širdis... Dar neištrūkusi iš ją suspaudusių gniaužtų, bet jau dilgoma artėjančio išsipildymo, ji spurduliavo krūtinėje tarsi paukštis, plakantis sparnais narvelio virbus, nekantraudamas kuo greičiau išsiplėšti.

Napalys išgirdo sušlamant vėjo pajudintas šermukšnio šakas, ir jam pasirodė, kad tai – pačios nakties atsidūsėjimas: jam pritariantis ir jį guodžiantis. Jo pirštai susigniaužė ir nebeatsigniaužė, jo rankos nusviro ant žemės, jo kūnu perbėgo virpulys: prisimena. Ir šermukšnis, ir po juo drebančios smilgos, net tas akmuo. Lyg be sąmonės, lyg be jausmų, bet jie viską mato ir girdi, viską savin sugeria: patys priversti paklusti aukštesniojo už save valiai, negalintys rinktis ir todėl už nieką neatsakingi, jie džiaugiasi kitų džiaugsmais ir prisiima svetimas kaltes, tuo dar labiau praskaidrindami laimingųjų laimę ir palengvindami dalią tų, kurie patys vieni neištvertų.

...Anas ruduo – tada šis šermukšnis buvo apsipylęs liepsnojančio laužo raudoniu.

Jiedu su Magde stovėjo po tuo laužu, nedrįsdami dirstelėti vienas kitam į akis, bet jausdami, kaip kaista jų abiejų kūnai, lyg iš tikro juos tviekstų pilkšvame spalio danguje įsižiebusio žaizdro ugnis. Stypsojo sutrikę, svetimi ir kartu arti vienas prie kito kaip niekad; Napalys pasisuko į ją, atsargiai apglėbė per pečius, ji suvirpėjo lyg drebulės lapas, o sykiu nerimas krestelėjo ir šermukšnį – pabirus persirpusioms uogoms, laužo raudonis išsiskleidė degančia skraiste; apkvaitęs nuo ūmai plykstelėjusios akinamai ryškios šviesos, nebe tvieskiamas laužo, o pats juo pavirtęs, Napalys spaudė prie savęs Magdę, savo lūpomis ieškojo jos lūpų, kaip aklasis, tik pirštais pažįstantis, braukė per plaukus.

Jie degė, o drauge su jais degė laukai, pamiškės, net dangus – rusenęs, vos vos blėsavęs ruduo vėl spirgtelėjo ir įsiliepsnojo, supleškėjo, švysčiodamas ilgais ugniniais liežuviais, vieną po kito žerdamas margaspalvius kibirkščių spiečius. Dangų ir žemę apėmęs gaisras: blyščioja raudonos žiežirbos, spinguliuoja gelzgani pašvitai, gruzdėdami svyla alksnių lapeliai. Visa gyvastis, ką tik merdėjusi, ūmai atitoko, nutvilkyta gaisro liepsnos, o atsipeikėjusi iškart leidosi šokti paskutinį tų metų šokį. Siautulingas auksinio rudens valsas spragsint topolių žvakėms ir skambant akimirksnį pakirdusių

erdvių muzikai, kuriam pasibaigus sklęztels vilgšna ir žemę apgaubs smulkaus droblio ūkai, visa sustings iki pavasario, betgi ne, ne: tos žvakės niekuomet neužges, ta svaigi erdvių muzika aidės ir aidės... Magde, Magde... – ir jųdviejų kūnai atplyšta nuo žemės ir plazda padangėj tarytum šviesa – du šviesos ratilai, dar kiek, ir vienan susiliesiantys, į vieną ratilą, kuris net virpuliuos iš nekantros susitraukti į tašką, mažytį taškelį, vos įžiūrimą taškeliuką, galiausiai visiškai nebematomą, arba – išsiskleisti, nuraibuliuoti be pėdsakų, ištirpti tolimiausiuose toliuose ir plačiausiose platumose, – sudegti savy, pragaišti, nebūti ir sykiu būti viskuo. Artėja tie du ratilai vienas prie kito, jau kertasi jų apribai, bet...

Nereikia...

Nereikia...

Stingsta topolių kamienais varvantis vaškas, tyla didį, mažą išjudinusi erdvių muzika – Napalys mato, kaip vėstančiame židinyje gęsuliuoja Magdės siluetas. Ji jau kalvos papėdėje, o dabar tekina bėga per nurudavusį slėnį – panaši į plaštakę, pajutusią pavojų, iš visų jėgų mojuojančią dūliais sparneliais, bet neatsilaikančią prieš vėją, jo į visas puses blaškomą. Norėtų pasileisti iš paskos, tačiau kažkas laiko. Galbūt nuojauta, kad vis tiek nepavysi, nesustabdysi, kad niekada neišsipildys joks tavo troškimas, o jei išsipildys, tai pažadins daugybę naujų, ir tu vėl nerimsi, plaksiesi, sau vietos nerasi. Tolstantis, blunkantis siluetas, viliojantis, bet ištirpstantis, vos priartėji...

Napalys prilaužė sausų stagarų, išklojo jais duobės dugną. Atsargiai ant tų stagarų paguldė Magdės kūną. Jau švito, reikėjo skubėti, bet Napalys stingsojo ant duobės krašto ir nė krustelėti nedrįso. Nieko nebepakeisi ir nieko nebesugrąžinsi, bet vis tiek, kol akys mato, nei širdis, nei protas neįstengia patikėt ir susitaikyt. Klaida, nesusipratimas, sapnas, – dar akimirksnis, ir išsisklaidys kraupūs apžavai, visa grįš į pirmykštes vietas.

Napalys dairėsi po laukus, tačiau jie buvo tušti ir apsnūdę, net patys sau abejingi. Giliai atsiduso, užvertė galvą.

Dangus – aukštas ir juodas, jame blėsuoja paskutinės rytmečio žiežilpos – žvaigždės, bet ir jos netrukus užges. Užges, – nusmelkia Napalį, ir tuo kartu kažkas sušlamena. Tarsi kas nors būtų pritykinęs ir vos girdimai sukuždėjęs. Tas kažkas – jis stovi greta, tačiau tu bijai pasisukti, kad jo neišvystum: draugų neturi, todėl tai gali būti tik priešas. Ir pasidingojo Napaliui, jog tą šermukšnį ne vėjas pajudino, o jis pats kažką tarstelėjo, tik jis neišgirdo. Neišgirdo ir nesuprato, bet juto, kad tai buvo raginimas ir padrąsinimas. Ištartas, o gal tik norėtas ištarti žodis, ir vėl – ramybė, liejama santūraus skausmo ir santūrios gėlos. Dairosi po laukus, lyg būtų ištikimas sargas, nežinantis, kas yra išdavystė, – šermukšnis, jų su Magde šermukšnis. Budi dabar ir budės visuomet, sergėdamas šios dienos priešaušrių paslaptį...

Napalys pasilenkė, suspaudė saują smėlio, ištiesė ranką virš duobės ir atgniaužė pirštus. Išgirdo dunkstelint, bet žvilgtelėti nedrįso. Sustingo, lyg paskutinį akimirksnį

dar galėtų įvykti melstas ir neišmelstas stebuklas, o paskui vertė. Vertė, stūmė, pylė žemes, tą žvirgždą, molį ir smėlį, dilgomas nuovokos, kad užkasa ne tik Magdę, bet ir dalį savęs, be kurios jis jau nebebus jis, o kažkas kitas, sau pačiam svetimas. Iš visų jėgų tvardėsi, kad balsu nepratrūktų, nes tas vos užgniaužiamas riksmas būtų klaikus – lyg staugtų kentusi, kentusi ir galop nebeištvėrusi žemė, amžių amžius kankinta, niokota ir niekinta. Išsiveržtų tas jo krūtinėje susitvenkęs žemės skausmas – visų šimtmečių, tūkstantmečių skausmas – ir sudrebėtų dangaus skliautas, pasvirtų, galiausiai griūtų ir subyrėtų. Ir ūžtelėtų vėjas, ir nušluotų visa, kas tik pakeliui pasitaikytų, ir virstų medžiai, sūkuriais lėktų dulkės, išsilietų iš krantų upių, ežerų vandenys...

Neatsikvėpdamas, įsitempęs, stengdamasis apie nieką negalvoti, Napalys abiem rankom grumdė molį ir abiem saujom žėrė smėlį: dunksėjo grumstai, šiugždeno birios smiltelės, tarp pirštų spirgčiojo žvirgždas. Jis laidojo Magdę ir laidojo save, bet ne tik Magdę ir ne tik save: jautė, kad užkasa dar kažką – kažką, ko nesugebėjo išsaugoti, nors privalėjo, be ko ne tik jo, Napalio, bet ir visų čia gyvenimai jiems patiems taps svetimi, tušti ir beprasmiai, jų ir tarsi ne jų... Ir šie namai bus nebe jų namai, ir šios pievos – nebe jų pievos, ir šie laukai – nebe jų laukai, ežeras, miškas – taip pat nebe jų... Kadangi nėra atleidimo už tai, kas dabar vyksta, dabar, kai išdavystė yra ne tik žodis, bet ir tyla. Jis nesugebėjo pasipriešinti, jis savo rankom užkasa tai, kas brangiausia: silpnųjų dalia – laidoti. Ir visas tolesnis jo ir kitų, čia likusių, gyvenimas bus tik nesibaigiančios laidotuvės, laidotuvės kasdien ir kiekvieną akimirksnį, laidotuvės be pabaigos.

Sukandęs dantis, nunarinęs galvą, Napalys dar nirtingiau vertė žemes.

Magdė...

Magde!

Dangus tolydžio šviesėjo, o Napalys vis tebestovėjo prie kauburėlio. Nieko neskaudėjo – nei atšerplėjusių panagių, nei nubrozdintų plaštakų, nugaros irgi jau nebemaudė. Kūnas buvo užtirpęs, nesavas, medinis. Ir krūtinės nebesprogdino ramdomas ir vos ne vos suramdomas šauksmas. Ramybė. Ne pilnaties ramybė, o ramybė, kai tau viskas vis tiek, kai nieko jau nebenori.

Aušo rytas – kaip vakar, užvakar, kaip auš rytoj ir poryt...

Napalys žvelgė į tolydžio ryškėjančius, iš juodo nakties dugno nyrančius akiračius, nuo vaikystės pažįstamus, išvaikščiotus skersai išilgai, bet staiga bauginamai svetimus. Kalvos, keliukas ežero link, alksnių guotai palaukėse, tuščios ganyklos.

Ir tu – nebepažįstantis pats savęs, kaip nebepažįsti savo gimtinės – neišdavęs, tačiau išdavikas, neišduotas, tačiau pasmerktas, ne benamis, tačiau be namų...

Autoriaus pateiktas rankraščio fragmentas.

Asmeninio fondo nuotrauka

Jurga ŽĄSINAITĖ

Mokslininkė filologė, rašytoja prozininkė ir publicistė, vertėja.

Gimė 1975 m. lapkričio 14 d. Rubikiuose (Anykščių r.), tikrasis vardas ir pavardė – Jurgita Žąsinaitė-Gedminienė. 1993 m. baigė Anykščių Antano Vienuolio vidurinę mokyklą. 1994–2000 m. studijavo Vilniaus universitete lietuvių kalbą ir literatūrą, įgijo filologijos magistro išsilavinimą, iki 2003 m. ten pat dar studijavo anglų filologiją. 2004–2008 m. gyveno Veksforde (Wexford, Airija) ir dirbo vertėja. Nuo 2009 m. iki šiol ji gyvena Vilniuje ir dirba Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Lietuvių literatūros katedroje, yra lektorė, nuo 2014 m. – humanitarinių mokslų, filologijos daktarė.

J. Žąsinaitė rašo poeziją ir prozą, nevengia tarminės leksikos, tekstus publikuoja nacionalinėje kultūros žiniasklaidoje. Kaip rašytoja prozininkė 2008 m. ji debiutavo apysaka „Akmeniniai Avondalio namai“, 2017 m. išleido romaną „Azuritijos kardinolai“. Jos kūriniai reprezentuoja ir naujųjų išeivių, emigrantų patirtis, transformuotą kosmopolitišką mentalitetą.

Avondalis ir jo žmonės verti mūsų dėmesio – jie įtaigūs, patrauklūs, atpažįstami. Anaiptol ne pankiški, priešingai. Pankai – tai tie, kurie būriuojasi; vienaip ar kitaip žvelgsi – jie savos bendruomenės žmonės. Avondalio žmonės niekada nepriklausė ir nepriklausys jokiam būriui, komandai, bandai, bendruomenei.

Jų istorija – dovanota rašytojos išmonės, vaizduotės, o vis dėlto – itin kasdienė, realistiška.

Žmonės, apysaką skaitę, labiausiai ginčijasi dėl pabaigos. Ar logiška, ar motyvuota, ar... ar... [...]

Skaitydama jos teksto rankraštį, spėliojau: matyt, kilusi nuo pajūrio – toks stiprus, galingas, plukdantis vandens jausmas. Ne nuo pajūrio. Ji – nuo ežero. Nuo pačios pakrantės... Iš vandens – ir taip galima sakyti. Gimė ir augo Anykščių rajone, Rubikiuose. [...]

Ne tolimų kraštų, ne didmiesčių, o savo krašto pripažinta rašytoja. Bet juk Anykščių krašto! Gal niekada ir nesuvoksime, kas palaimino tą žemę, kad ir ji mus rašytojais laimina.

Gintarė Adomaitytė

Knygoje „Azuritijos kardinolai“ susipina dvi mums visiems iki kaulų smegenų gerai pažįstamos problemos – žmoniškumas, kito džiaugsmo, rūpesčių bei skausmo supratimas, pagalba kitam, ir visai kita socialinė realybė – emigracija. [...]

Knygoje ieškojau, kuo gyvena po manęs išaugusi karta. Pelagija – tai šio amžiaus jauna, šviesi, pasitikinti savimi, veržli, gebanti analizuoti, vertinti ją supančią aplinką, jausti jos pavojų ar palankumą. Ji moka kurti savo gyvenimą kaip savastį. Skaitytojas neliks jai abejingas.

Antanas Tyla

IŠ VIOLETINIO SĄSIUVINIO

Suklijuoju apokalipses, supernovas, kataklizmus
į violetinį, storom linijom subrūkšniuotą
sąsiuvinį.
Išsitraukiu riebų Napoleono gabalą ir,
spygsodama į vaizdajuostę su Brežnevo
laidotuvėm,
plieskiant raudžiam žirandoliui, čiopoloju.
Dar niekuomet istorija taip nėjo į kūną.
Kad šitaip visiems ir visur.
Gal tada alkani lietuvaičiai,
sulindę į Afrikos labdarinius maišus,
nebekaltų savęs prie kryžiaus.
Gal kapų romieji nebešiurptų
nuo dvikojų skėrių.
Gal piktosios dvasios,
grobiančios iš žudančių motinų vaikus,
nustotų plėšti lapus
iš mano violetinio sąsiuvinio –
su juokingom apokalipsėm,
žaislinėm supernovom ir
nublukusiais kataklizmais.

SUMA

per dieną po tris
naktį po keturis
valgant po vieną
raudant po du
mylint po penkis
išduodant po dešimt
gimstant po šešis
mirštant po nieką
niekas nepatikėtų
kad taip lengvai trisdešimt
apvalus mėnuo
be vieno oksimorono
išlygintas graužulys
be surauktos klostės
skaičių natiurmortas
formų paleistuvystė
kruopoj genialumo
vienas prie vieno
reikėtų perskaičiuot
vidudienį giedoti

BĖGIŲ ŽINGINĖ

Mudvi gyvenom prie siauro geležinkelio,
įmerkto liepų ežeran
palei nebraidžiotus rugius.

Nei karto neskaičiavom gęstančių dienų,
tik bėgių apgautas rasakilas,
nerūgusios varškės snieginius gabalus
ir ežero vardus.

Sustoję dugno laikrodžiai skaičiavo traukinių stotis.
Šamotinės nuskaustos plytos
džiovino žiemai obuolius,
iki šalnų užmėlusias slyvas.

Saldžiais, rūgščiais gyvenimais,
sintetinės skubros nežindę,
mudvi vis ėjom
bėgių žingine.

Kad naktinėdamos apsvaigtumėm
nenokstančia laukimo viltimi,
kad geležinis kelias pjautų pėdas,
kad nesugrįžtumėm
virviniais bėgiais užveržton naktin.

AKMENINIAI AVONDALIO NAMAI

Apysakos fragmentas

Kada prasideda baimė? Kai, vos gimęs, nukrenti į pjaunančiais kampais, keistai žybčiojančią ir rėkiančią erdvę, kur gali tik riksmu priešintis svetimų formų, kvapų ir garsų kankynei? O gal tuomet, kai, prisijaukinęs ir net įstengęs pamilti tą grobuonišką, savyje netelpantį, pasauliu vadinamą padarą, staiga supranti, kad esi jo nekenčiamas ir klastingai persekiojamas? Tada pradedi savęs gailėtis, nekęsti ir bijoti.

„Kodėl aš bijau?“, – susisukusi į nublukusią, labiau senyvai moteriškei nei aštuoniolikmetei tinkančią skarą, šnibžda Gvendolina. Galvoje jai sukasi šimtai atsakymų, bet kiekvienas – tik nuobodus, kažkur perskaitytas ar girdėtas skambių žodžių kra-

tinys. Bandymai grįžti į vaikystės išgyvenimus ir ten ieškoti baimių pradžios taip pat menkai gelbsti. Tai – tik praėjęs laikas, kai drauge su ja augo ir jos baimė, ir tai, ką ji vadino šiuo vardu, neturėjo nieko bendra su vaikiška juodo baubo ar dar kokio juokingo padaro baime. Tai buvo kažin kas bevardis, įslinkęs į jos vaikišką pasaulėlį ir ėmęs augti sparčiau nei ji pati, vis didesniu įniršiu siurbdamas jos džiaugsmą, laimę, meilę.

Gvendolina atkakliai stengėsi būti tokia kaip kiti – bendraamžiai, draugai, pažįstami – būti nerūpestinga, laiminga. Ji be galo to norėjo, tačiau visas pastangas griaudavo baimė – baimė mylėti, baimė džiaugtis, baimė būti. Nors kartais... kartais jai pavykdavo ištarti: „Aš taip myliu šitą skambantį, šviesų pasaulį, kai žiūriu nuo kalvos ir matau mūsų namą, tolėliau banguojančią jūrą, besiganančius arklius. Taip, tokį paprastą, be jokių žadą atimančių vaizdų, niekam neįsimenantį ir nekeliantį jokio graudulio, tik su manimi viena kalbantį. Matydama mūsų namą aš galiu išdrįsti kovoti su tuo nuolatos mane persekiojančiu siaubūnu, galiu šokti, dainuoti, galiu net įveikti jį. Bet tik trumpai: vos atsigręžiu – o ten, už geležinkelio, prasideda jo valdos. Ten žmonės – nelaimingi, pavydūs, klastingai geri, vien save mylintys. „Ten žmonės, – dar kartą ištaria Gvendolina – žmonės, kurie taip pat bijo, tik galbūt to nežino. Bet kodėl tuomet aš?..“

Gvendolina pažvelgia pro langą į jūrą ir, tarsi išgirdusi atsakymą, sušnibžda: „Nes aš svetima, ir ten – man svetimi. Ten nėra vandens, ten žmonės nežiūri į veidrodžius, jie nemato savo atspindžių, jie įstengia matyti tik kitus. Jie nepažįsta tikros baimės. Jų baimės niekada neišsipildo“.

Ankstyvas žiemos rytas. Dar gera valanda iki pamokų pradžios, bet Gvendolina jau mokykloje. Ji visuomet ateina pati pirmutinė, nes autobusas, surenkantis vaikus iš atokių kaimelių, išvažiuoja labai anksti. Gvendolina nedrąsiai prisiartina prie savo klasės durų, bijodama, kad kas neišgirstų, atsargiai padeda ant grindų kuprinę ir, patyliukais nužingsniavusi prie palangės, apsidairiusi atsiremia. Šitaip stovėdama ji stebės besirenkančius į pamokas vaikus, nuolankiai šypsodamasi sveikinsis su mokytojais ir skaičiuos laiką, liekantį išbūti šitoje jai nesvetingoje aplinkoje. Pradėti kentėti, išbūti, sulaukti – trys dalys, iš kurių susideda penkių savaitės dienų turinys. Kartais tai Gvendolinai tapdavo savotišku žaidimu: ji imdavo įsivaizduoti, jog dalyvauja nuobodžiose rungtynėse, o norint jas laimėti reikėdavo žaisti iki galo. Šis reikalavimas niekuomet nesikeisdavo. Gvendolina nuolatos savęs klausdavo, ar, atiduodama tiek laiko ilgiems kentėjimams, nepraranda kažin ko labai svarbaus, jau niekados nesugrąžinamo. O jeigu šis žaidimas – tik dar absurdiškesnio žaidimo pradžia? O jeigu taip niekad ir neužteks drąsos liautis žaidus?

Gvendolina žvilgteli į laikrodį – be dešimties minučių devynios – dar yra laiko keisti kasdieninio žaidimo taisykles. Ji žinojo, jog labai panorėjusi tai padarytų. Reikia visai nedaug – atsiplėšti nuo pelėsiais trenkiančios sienos, stverti kuprinę ir iš visų jėgų pasileisti bėgte. Be šešių minučių devynios – beveik nebeliko laiko save įkalbinėti, tereikia pajudėti, o toliau... Pavyko. Žaidimas tęsiasi, bet Gvendolinos vardo dalyvių sąraše jau nėra. Ji toli, kone visom penkiom minutėm atsiskyrė nuo paklusnių, nežinia kam besiviepiančių, besistojančių ar besisėdančių žaidėjų. Gvendolina jau už tilto, kur net palypėjęs ant gretimos kalvos nebepamatysi mokyklos.

– Ką tu čia tokiu metu darai? – iš kažin kur pasigirsta nedrąsus balsas.

Gvendolina truputį išsigandusi grįžteli atgal ir išvysta kaimyną Endrių, išlendantį iš po medžiais ir krūmais apaugusios, nežinia kam bepriklausančios pavėsinės.

– Tu kaip visad – ne laiku ir ne vietoj, – nepatenkinta burbteli. – Kad ir kur eitum, ką darytum – visur už tavęs užkliūsi. Kodėl ne mokykloj? Kaip pamenu, tavo pamokų tvarkaraštis nebuvo pakeistas.

– Kas ten jį keis... Į pamokas nėjau, nes šiandien istorijos kontrolinį rašom, o aš net klausimų nežinau. Pažįsti tą mūsų kirvį – jei atsakysi mažiau nei į penkis klausimus, teigiamo pažymio nesitikėk.

Šiek tiek patylėjęs, Endrius primerkia gelsvai rudas akis ir keistai vyptelėjęs taria:

– Na, o tu nuo ko čia slapstaisi, bene irgi ką rašot?

– Rašom rašom, mes kasdien ką nors rašom, bet man tai tikrai ne priežastis bėgti. Aš visada ką nors parašau, net ir nesimokiusi.

– O-ho-ho kokia gabuolė! Jei taip – kodėl ne mokykloj savo gabumus rodai?

– Bet kas tu toks, kad turėčiau teisintis? Išėjau, nes taip norėjau, ar dar ne aiškiai pasakiau?

– Na, baik niršti, aš gi juokais, – draugiškai kumšteli Endrius. Eime kur nors pasėdėti, juk ištisos dvi valandos iki pirmo autobuso namo, nesitrinsim čia visą laiką, dar ką iš mokyklos sutiksim.

– O kur siūlai eiti?

– Nežinau, gal tu ką esi sugalvojusi?

– Kaip visad – jokių norų, jokių nenorų, jokių minčių. Žinai, eime į bažnytėlę, ten tokiu laiku tikrai nieko nebus, galėsim ramiai išlaukti tas dvi valandas, gal išeis ir pasikalbėti.

– Išeis išeis, ne toks jau aš beviltiškas, kokiu mane laikai.

Gvendolina prunkšteli ir pamojusi Endriui leidžiasi raudonuojančios miestelio bažnytėlės link. Ji visai netoli, gal už kokio kilometro.

– Kur tu taip skubi? Juk laiko turim į marias, – dusdamas nespėja su Gvendolina Endrius.

– Va, kai šitaip viską vos pasijudindamas darysi, tai tikrai tavo laikas mariose nuskęs, – šūkteli Gvendolina ir dar sparčiau leidžiasi pirmyn.

– Reikėjo man su ja susidėti.

– Na štai ir atėjom, – sušunka Gvendolina.

– Pagaliau, atrodė jau, kad ir širdis sustos šitaip belekiant.

– Eik tu seni, ką darysi sulaukęs Ostino ar savo tėvo metų, tikriausiai tik lovoj kiurksosi.

– Nežinia dar kuris iš mūsų lovoj kiurksos. Žnai, kaip sako – neskubėk ir būsi pirmas, o tu vis su savo beprotišku noru turėti viską iš karto, be jokio laukimo ir...

– Neįdomu, liaukis! Man visai neįdomu klausytis tavo, net ne tavo, o kažkieno sugalvotų ir seniai atsibodusių teorijų. „Neskubėk ir būsi pirmas“ – tai posakis! Koks netikėlis tokią nesąmonę sugalvojo, o kiti, dar geresni, ėmė ir sau prisitaikė!

Taip bekalbėdami jiedu prieina bažnyčią, susiranda atokų suolą, ir įsitikinę, kad bus visiškai vieni, atsisėda. Endrius nedrąsiai pasuka galvą Gvendolinos pusėn ir išvydęs jos keistai nušvitusį veidą tyliai taria:

– Gvendolina, ar tu kuo nors tiki? Na, ar tu tiki, kad, be netikėlių ir nusibodusių teorijų, dar ko nors įdomaus yra šiame įgrisusiame pasaulyje?

– Bet kodėl tu tik klausinėji, o ką pats manai?

– Ar tau bus įdomu, ką aš manau?

– Gal ir bus?..

– Na tai tuomet klausyk. Aš manau, kad neįdomūs visų pirma esam mes patys, todėl ir aplinkui niekas nebegali mūsų dominti. Į viską žiūrim kaip į senus, tūkstančių akių nužiūrėtus daiktus ir bodimės savimi. Esam tik dar vieni stebėtojai. Tikėti taip pat nebeturim kuo, juk nieko naujo, nieko įdomaus, viskas jau seniai kitų sugalvota ir išbandyta.

– O kas trukdo ką nors sava sugalvoti ir tuo tikėti? – įdėmiai stebėdama Endriaus žaižaruojančias akis, klausia Gvendolina.

– O kam? Kokia prasmė?

– Na jau tik nepradėk apie prasmę. Galima pamanyti, kad visa, ką darai, yra labai prasminga. Kas apskritai yra toji prasmė? Lygiai toks pat tuščiaviduris žodis kaip tikėjimas, laimė, meilė ar dar kokios panašios nesąmonės.

– Ak, žiniuone Gvendolina, visai neoriginalios šitos tavo kalbos. Ne pirma tu ir ne paskutinė keli tokias abejones.

– Žinau, – nuleidusi akis sušnabžda. – Todėl ir nenoriu, ir bijau kalbėti apie tai, ko nėra, kas turi tik pavadinimus.

– Ar ne juokingai skamba „ko nėra“, bet „kas turi tik pavadinimus“? Kuo daugiau mes kalbame, tuo labiau painiojamės žodžių be reikšmių ar neatitinkančių reikšmių labirintuose. Norėdami kažin ką pagauti, patys tampame gaudomi.

– Nesuprantu, o ką tai turi bendra su bereikšmiais žodžiais?

– Nesupranti? Na ir kaipgi čia dabar? Juk paprastai tavęs niekas nesupranta, o štai pati narpliojiesi pinklėse, kurias visai neseniai man ketinai paspęsti.

– Iš kur tos nesąmonės? Geriau baikim.

– Aš maniau, kad mes tik pradėjome, — sukikena Endrius. — Aš taip norėjau pasikalbėti, juk tu tiek visko žinai.

– Aš žinau? – nustebusi šypteli Gvendolina. – Aš daug daugiau nežinau negu žinau, Endriau. Kai tik pradedu apie ką nors galvoti, mėginu suprasti, kodėl yra taip, o ne kitaip, nutinka labai keistas dalykas – atsiduriu spindinčių vandenų, veidrodžių, margiausių vitražų apsupty, ir darosi absoliučiai nebeaišku, kas atsispindi, o kas atspindi. Netgi pati imu atspindėti ir atsispindėti, pati virstu vandeniu, veidrodžiu, vitražu.

Endrius žvilgteli į nublukusi bažnyčios vitražą, į spingsinčias Gvendolinos akis ir tyliai, tarsi bijodamas ką pabudinti, klausia:

– Ar tu dažnai tai patiri?

– O kodėl klausi?

– Tiesą pasakius, nežinau, ką po tavo žodžių daugiau galėčiau pasakyti.

– Ačiū už atvirumą. Bet gal daugiau ir nereikia nieko sakyti. Verčiau patylėkim. Pabandyk įsivaizduoti, jog esi veidrodis – kaip tuomet atspindėtum visa, kas tave supa.

Endrius kiek pašaipiai prunkšteli:

– Pabandyti pabandysiu, tik, žinai, man tai atrodo šiek tiek kvaila.

– Gerai, kad nepasakei „beprasmiška“, nes būtumėm tikrai susipykę. O tu nebijok daryti, kas atrodo kvaila, juk tai tik dar vienas bereikšmis žodis.

Abu nutyla. Endrius sėdi įsitempęs ant paties suolo kraštelio, tarsi laukdamas tinkamos progos kuo greičiau išbėgti. Gvendolina truputį atsilošusi, keistai atvertusi delnus, ramiu veidu žvelgia į išblukusį vitražą.

– Gvendolina, – sušnibžda Ėdrius, – tik nesijuok iš to, ką dabar pasakysiu. Man labai knieti sužinoti, ką tu norėtum veikti palikusi mokyklą?

– Sėdėti tarp veidrodžių. Cha cha cha! — čaižiai nusikvatoja. – O jei rimtai, aš tikrai nežinau. Nežinau savo norų, bet žinau savo baimes: bijau dirbti neįdomų darbą, bijau vienodai pradėti ir baigti dieną, bijau bijoti septintos, aštuntos, devintos valandos, bijau žaisti žaidimą, nesvarbu, kaip jis vadintųsi, bijau gyventi šeštadieniais ir sekmadieniais, bijau bijoti.

– Tačiau baimės išsipildo, – nedrąsiai sumurma Endrius.

– Taip, tu teisus, jos visada išsipildo.

– Tuomet liaukis bijojusi! Pamiršk savo baimes, galvok apie ką nors malonaus, apie tai, kas patinka. Žinoma, jei apskritai yra kas patinka.

– Patinka? Man patinka, kada būna ne taip, kaip turėtų būti. Na panašiai, kaip žiūrint į veidrodį: vaizdas, berods, ir toks pat, bet kartu ir kitoks. Man patinka, kada greitai bėga laikas, o tu, nepaisydamas jo lėkimo, imi ir suspėji padaryti tai, kas vos prieš keletą minučių rodėsi neįmanoma. Man patinka braškantys nuo šalčio, ankstyvi žiemos rytai, jūroje atsispindintis saulėtekis, giedrą dieną žadantis, bet netikėtai juoduliais apsitaškantis dangus. Man patinka bėgti, bet niekur nenubėgti, kalbėti ir nie-

ko nepasakyti, be jokios priežasties verkti ar juoktis ir stebėti suglumusių žmonių akis.

– Ar ir mano?

– O tu ar ne žmogus? – vypteli Gvendolina.

– Taip pat, anot tavęs, „suglumęs“?

– Bet argi tai svarbu? Suglumęs, kvailas, tikintis, teisus, gražus ar dar koks – jokio skirtumo, vis viena gyveni negyvendamas, tai tik sudrumsto vandens raibuliavimas, bet kartais man jis patinka.

Endrius giliai atsidūsta, iš lėto pakyla nuo suoliuko ir žiūrėdamas į laikrodį taria:

– Na gal šiandien jau pakaks raibuliuoti? Metas į stotį, po keliolikos minučių autobusas, neturiu nė menkiausio noro ilgiau čia tupėti.

Gvendolina pritariamai linkteli, dar kartą pažvelgia į bažnyčios vitražą ir, kažin ką po nosimi burbtelėjusi, išskuba paskui Endrių.

AZURITIJOS KARDINOLAI

Romano fragmentas

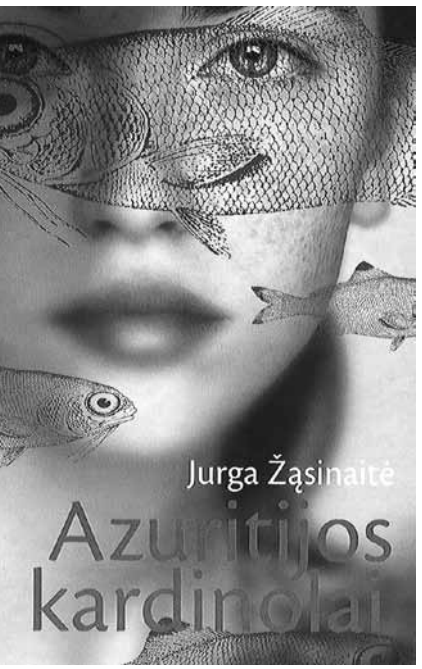

Ankstyvas gegužės šventadienio rytas. Lauke apytamsa, merkia lietus. Tik praplėšusi akis, įsakau sau nesieti šios vietos, valandų su kliokiančio gyvenimo laiku, nebraižyti kreivų paralelių tarp bailiai tuksinčios širdies ir gaudžiančios Azuritijos, nepinti į vieną kasą savos ir svetimos erdvės gijų.

Palei sieną boluoja tuščia Liusi lova. Apsidžiaugiu – kurį laiką negirdėsiu jos pamišėliškų kalbų. Kad ir kur išėjo, tikiuosi, greitai negrįš.

Kambary esu ne viena – pro dumbliais apkibusį akvariumo stiklą mane stebi auksinis kardinolas. Kitų dviejų nematau. Gal plūduriuoja už rausvojo bazalto atskalų ar miega tankiose samanose? Keliuosi, einu prie stiklinės dėžės, mėginsiu atpažinti, kuris – Boguslavas, Marekas ar Liusi – į mane taip spunkso. Iš tamsmėlynės gelmės išplaukia kiti du. Visi trys lyg to paties vandens lašai, tačiau savo stebėtoją įsidėmiu. Jo bukas snukutis labiausiai užriestas į viršų, visai kaip mūsų kraštų aukšlės. Primena mano bičiulį Anatolijų. Jo žuvies veide niekada nebuvo šypsenos, liūdesio, pagiežos. Nežiūrėjo į akis, užkalbintas nusisukdavo. Girdėjau kaimynus šnabždant, kad kenčia nuo paslaptingo Aspergerio sindromo, kad jo dvasia užgesusi.

Anatolijus nelankė mokyklos. Du kartus per savaitę prie jo namų sustodavo tamsiai žalias furgonas ir kažkur jį išveždavo. Dilgėjo nepažįstamąjį lyg saldų „Vėželį“ išvynioti, numalšinti liguistą susižavėjimą kitokiu. Išbandžiau šimtus būdų, kaip priėjo prieiti. Mėginau geruoju ir piktuoju. Ilgai neprisileido, kol kai ko nesugalvojau. Pasiūliau jam rašyti mano dienoraštį, man diktuojant. Už tai pažadėjau atiduoti kelerius metus rinktą tušinukų kolekciją. Anatolijus sutiko, neklausinėjo, kam man tokia paslauga reikalinga. Tiesa, iškėlė sąlygą – tušinukus atnešti iš anksto. Taip ir padariau, žinojau, neapgaus.

Anatolijus prirašė keturis pusstorius sąsiuvinius mano diktuojamo gyvenimo. Dailia kaligrafiška rašysena. Kiekvieną mėnesį vis kitu tušinuku. Išvyniojo mane lyg „Vėželį“. Pati jam pasidaviau.

Riestaburnis kardinolas švysteli rausvais pelekais ir neria į korėtą vėžiagyvio kiautą. Nusibodo niūrius prisiminimus transliuojantis mano veidas.

Jiedu stebėtinai panašūs. Anatolijus irgi nuo manęs slėpdavosi. Išsekintas mano išpažinties nesirodydavo kelias dienas. Net su juo gyvenanti giminaitė nežinodavo, kur jis dingsta.

Taip pat ir Sibė. Niekada nežinau, kada ji pasirodys, kada išnyks. Ramybės ir vietos nerandantys ištikimieji mano kardinolai. Dabar ir Azuritijoj. Aš ir tarp jų. Pasisavinau Liusi šeimą. Kol kas jai nieko nesakysiu.

Mosuodama varvančiu skėčiu, burnodama keliomis kalbomis, įpuola ir pati Liusi:

– *Nu i pogoda, nu i dolgo spiš, nu i zycie, for fuck sake*[*].

Žvelgiu į atsivertėlę iš Tatrų ir spėlioju, kokį spektaklį ji šiandien suvaidins. Liusi klasteli ant neklotos savo lovos ir, nuspyrusi kliuksinčius batus, pareiškia buvusi bažnyčioje. Neva norėjusi ir mane vestis, bet niekaip neįstengusi pribudinti. Pažada pasiimti kitą sekmadienį. Aiškinu, kad nesu praktikuojanti katalikė ir Dievui meldžiuosi kada noriu ir kur noriu. Tikinu, kad bažnyčių negaliu pakęsti, nes jos man kelia liguistas fantazijas. Išgirdusi paskutinius žodžius, Liusi strykteli nuo lovos, vienu žingsniu šasteli prie manęs ir, sugriebusi už rankų, ima lenkišku liežuviu volioti rusišką, angliškais keiksmažodžiais pagražintą, tekstą. Išsijuosusi porina, kad azuritų bažnyčios ir yra tokiems kaip aš – nusivylusiems senienomis, trokštantiems pakeisti savo gyvenimą, gyvenimu nebetikintiems. „Ir iš kur ji tai traukia?“ – užgniaužiu į absurdiškus aiškinimus galintį nuvesti klausimą. Liusi tęsia toliau. Pasakoja, kaip iš tolimų Europos ir net Azijos pakraščių atkakę svečiašaliai, susiėję į azuritų bažnyčias, dalijasi patirtimis, prašo ir gauna patarimų, pavargę nuo kalbų, lošia kortomis, nes,

[*] *Na ir oras, na ir ilgai miegi, na ir gyvenimas, po velniu! (rus., lenk., angl.)*

anot Liusi, viskas čia esą *bardzo demokratyczno*[**]. Nepamiršta pridurti, kad Azuritijoje gyvena daugiau nei šimtas kunigų, lytiškai santykiaujančių su moterimis bei vyrais arba užsiimančių pedofilija. „Originali demokratija“, – burbteliu, o Liusi, nusitvėrusi antrąjį žodį, tampo jį ir darko nelyginant višta riebų slieką. Turiu liautis net pašnibždomis komentavusi jos absurdiškas pastabas, nes ji lyg kokia rupūžė tik ir laukia išskrendančio mašalo iš mano burnos.

Baigusi apie bažnyčią, kalnietė pasilenkia prie mano ausies ir patyliukais, tarsi kambaryje, be mūsų ir vėžiagyvių kiautuose tūnančių kardinolų, dar kas būtų, liepia saugotis vyrų. Šiukštu gulinėt su kuo pakliūva, nes abortų čia niekas nedaro, tektų keliaut namo. Klausausi jos, užčiaupusi burną kinknoju galvą ir meldžiuosi azuritų dievams, kad jie nors trumpam pasiimtų savo pasiuntinę.

Neapsikentusi Liusi klejonių, apsigobiu rankšluosčiu ir drožiu į vonią. Vos pravėrusi duris, pajuntu keistą kvapą – ne išvietės, ne užnešiotų kojinių, bet kažin kokios pašvinkusios drėgmės. Perbėgu akimis mėlynom dėmėm žydinčias sienas, pažvelgiu aukštyn ir matau: lubose storas gauruotų pelėsių sluoksnis! Nusipurtau. Imu vaizduotis, kaip maudantis man ant galvos krenta šie dvokiantys mūsojų gaurai, numėlindami plaukus, ištepdami veidą, apdergdami baltą kūną. Prisimenu kažkur skaičiusi, kad pelėsių grybeliai, patekę į žmogaus organizmą, gali sukelti alergiją, kvėpavimo takų, ausų ligas. Simptomai labai panašūs į vėžio, o pelėsių mikroskopinės dalelės dauginasi taip pat žaibiškai kaip ir vėžinės ląstelės.

Buvau beužmirštanti. Kaip galėjau? Gal ją jau surijo, o aš net nepaskambinau. Ir čia neono šviesa. Kam vonioj reikalinga neono šviesa? Vadinasi, niekur nepabėgau. Ar kur bėgau? Pakaks. Turiu susiimti ir paskambinti motinai. Pelėsių toksinai labai nuodingi. O jei apsinuodysiu? Tuomet motinai jau niekas nebegalės padėti. Gal sumažins kvotas? Ne, privalau grįžti. Baugu mirti šaly, kurios bažnyčiose kortuoja!

Nesipraususi puolu iš vonios. Klausiu Liusi, ar galima tą pelėsį kaip nors išnaikinti. Ji dėbteli baltom ir, lyg pamačiusi cirko klouną, užsikvatoja. Neklausiu, kas ją taip prajuokino, žinau, kad netrukus pati viską išklos. Plyšdama juokais Liusi paaiškina, kad šito pelėsio, kaip azuritų plaukų raudonio, niekuo neišgrauši. Neva jis kiekvieno namo pamatuose įsisukęs – grandyk negrandęs, dažyk nedažęs, o jis vis viena išlenda.

– *Eto kak szmaragdowy dur, ili, kak vašy nazyvajut: tifas, – prijechal i zaboliel na vsiu žyzn*[***]. – Į vis dar pliopiantį lietų atšauna siauručius langus.

Šį kartą negaliu susilaikyt nepaklaususi, kas tas *szmaragdoviy dur*. Išgirdusi mano klausimą, Liusi pastato akis, tarytum teiraučiausi, kokiu paros metu kyla mėnulis. Pasak jos, *szmaragdowy dur* liga, kuria suserga kiekvienas, atsklendęs Azuritijon. Ramindama priduria, kad mažai kas nuo jos miršta, tačiau niekas neišgyja.

[**] *Begal demokratiška (lenk.)*

[***] *Tai – lyg smaragdinė karštligė, arba, kaip vadina jūsiškiai, tifas – atvažiavai ir susirgai visam gyvenimui (rus., lenk.)*

Klausausi Liusi ir galvoju, kad iškyla didelė grėsmė mūsų šeimos genealoginiam medžiui – be vėžio, jį džiovins dar viena, šiurpą kelianti, jokiais vaistais nepagydoma, už AIDS, Lassa karštligę, trichofitiją, ekstraintestinę jersiniozę pavojingesnė liga – smaragdinis tifas. Esu tikra, kad užsikrėčiau šia liga dar savoj šaly, veikiausiai apspiginta onkologinio skyriaus neoninių šviesų.

Būtinai turiu paskambinti motinai. Turiu jai pasakyti, kad nuo šiol mudvi sieja ne tik kraujo, bet ir ligos ryšys.

Ir vėl paistysiu tai, kuo netikiu. Koks gali būti ryšys tarp pirmos teigiamos ir ketvirtos neigiamos kraujo grupių? Tarp grynakraujo ir mišrūno? Tarp medžiotojo ir aukos? Tarp priimančio sprendimus ir nuo jų bėgančio? Tarp proto ir jausmų? Tarp neandertalietiškos valios ir visiško ištižimo?

Jei tik mano kalba būtų tokia sodri kaip mintys. Galbūt išeitų susitarti? Su motina, Liusi, su Sibe. Tačiau mano žodžiai, kaip ir kraujas, atskiesti vandeniu, nesutepa net ir užtiškę.

Šiandien motinai neskambinsiu. Liusi kažkur išlėkusi, klausysiuos Sibės. Jos šneka panaši į manąją – garuoja tarsi eteris. Joje nerasi nė vieno mūsų laikų svorio akmens – tikslo, prasmės, priežasties. Bet joj yra nuostabos nepalytėti virveliniai mano antakiai, po vyriškom kojinėm glotniai sugulę neskusti gyvaplaukiai, visam pasauliui besiviepiantys kiauri batai, neoniniais pelėsiais apėjusi siela ir šviežia išara garuojantis tikėjimas. [...]

Autorės sudarytas ir pateiktas tekstų rinkinys.

An-102 **Anykščių glėbyje** : **vieno krašto rašytojų kūrybos antologija** / A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinis muziejus; [Sudarytojai: Rasa Bražėnaitė, Tautvydas Kontrimavičius, Skaidrė Račkaitytė, Rimantas Vanagas]. – Anykščiai [i. e. Vilnius]: Petro ofsetas, 2017. – 400 p., iliustr.

ISBN 978-609-420-588-0

Anykštėno rašytojo Rimanto Vanago iniciatyva į vieną glėbį-knygą sutelktas visas būrys – net 33 – lietuvių literatūros kūrėjų, kuriuos pačios tvirčiausios kilmės gijos riša su viena Lietuvos vietove. Literatūrinė Anykščių krašto, ne visuomet suvaržomo administracinėmis ribomis, tradicija antologijoje kildinama nuo Konstantino Sirvydo, šia tarme rašiusio dar XVII a., nuosekliai tęsiama kūryba turtingais XIX ir XX amžiais, kol pasiekia naujausius jau šio šimtmečio proveržius – dar rašytojų virtuvės kvapais dvelkiančius Valdo Papievio ir Jurgos Žąsinaitės naujų knygų fragmentus. Šalia visų žanrų kūrybos pavyzdžių antologijoje pateikiamos svarbiausios žinios apie anykštėnus rašytojus bei filologų įžvalgos apie jų kūrybos savitumą.

ANYKŠČIŲ GLĖBYJE

Vieno krašto rašytojų kūrybos antologija

Idėjos autorius Rimantas Vanagas

Sudarytojai: Rasa Bražėnaitė, Tautvydas Kontrimavičius, Skaidrė Račkaitytė ir Rimantas Vanagas

Viršelio dailininkė Loreta Uzdraitė

Knygos dizainerė Inga Petrauskienė

spaustuvė PETRO OFSETAS

Tiražas 450 vnt.
Išleido ir spausdino UAB „Petro ofsetas“
Naujoji Riovonių g. 25C, Vilnius
www.petroofsetas.lt